

**HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNİN
İKTİSADİ YAPISI**

Fethi YILDIRIM

Doktora Tezi

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

2018

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

Fethi YILDIRIM

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNİN İKTİSADİ YAPISI

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

ERZURUM - 2018

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "**HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNİN İKTİSADİ YAPISI**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun 3 (Üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

30/03/2018

Fethi YILDIRIM

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ danışmanlığında, Fethi YILDIRIM tarafından hazırlanan bu çalışma 30 / 03 / 2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Nihat YATKIN

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet Salih ARI

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. İsmail ALTUN

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / / 2018

Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE KAPSAMI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI	2
III. İKTİSADIN TANIMI VE GENEL KAVRAMLARI	4
IV. İSLAM’IN ÖNGÖRDÜĞÜ İKTİSADİ SİSTEM.....	6
V. KUR’AN’DA YER ALAN TİCARİ KAVRAMLAR.....	15
VI. DEĞİŞİM ARACI OLARAK PARA VE KISA TARİHİ.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

RİSALET ÖNCESİ İKTİSADİ YAPI

1.1. ARAP YARIMADASI’NDA TİCARET	21
1.1.1. Ticaret Yolları Kavşağında Hicaz	25
1.1.2. Mekke Merkezli Ticari Kurumlar ve Uygulamalar.....	31
1.1.3. Ticari Merkezler	39
1.1.4. Pazarlarda Alım ve Satımı Yapılan Mallar	58
1.1.5. Alış Veriş Çeşitleri	62
1.1.6. Riba (Faiz).....	68
1.1.7. Cahiliye Döneminde Tedavülde Olan Paralar.....	70
1.2. ARAP YARIMADASI’NDA TARIM VE HAYVANCILIK.....	71
1.3. ARAP YARIMADASI’NDA TOPLUMUN GELİR ÇEŞİTLERİ	74
1.3.1. Ticaret.....	74
1.3.2. Tarım ve Hayvancılık.....	76
1.3.3. Miras.....	77
1.3.4. Ganimet	77
1.3.5. Köle ve Cariyeler	79
1.3.6. Vergiler.....	81
1.3.7. Mehir	82

1.3.8. Hediyeler	82
1.4. İMAR-İSKÂN, YAPI MALZEMELERİ VE KÂBE’NİN YAPIMI	84
1.5. HZ. MUHAMMED’İN VE MÜSTAKBEL SAHABİLERİN İSLAM ÖNCESİ İKTİSADİ FAALİYETLERİ	94
1.5.1. Hz. Muhammed’in Tüccarlığı	94
1.5.2. Müstakbel Sahabilerin İslam Öncesi Mekke’de Genel İktisadi Durumu	99

İKİNCİ BÖLÜM

RİSALET SONRASI İKTİSADİ YAPI

2.1. RİSALET SONRASI MEKKE’DE İKTİSADİ YAPI	102
2.1.1. Mekke’de Kurulan Pazarlar ve Müslümanların İktisadi Faaliyetleri	102
2.1.2. Mekke’de İktisadi Hayata Dair İnen Ayetler ve İktisadi Yenilikler	103
2.1.3. Müslümanlar Arasında Yardımlaşma	105
2.1.4. Müslümanlara Uygulanan Ekonomik Boykot	106
2.2. RİSALET SONRASI MEDİNE’DE İKTİSADİ YAPI	112
2.2.1. Hz. Peygamber’in Medine’de Yaptığı İlk İktisadi Faaliyetler	114
2.2.2. Hz. Peygamber’in Ticareti Tanzimi	128
2.2.3. Medine Pazarındaki Ticari Emtia	132
2.2.4. Meşhur Tüccar Sahabiler	147
2.2.5. Yahudilerle Ticari İlişkiler	155
2.3. MEDİNE MERKEZLİ İSLAM DEVLETİNİN GELİRLERİ	160
2.3.1. Zekât Gelirleri	161
2.3.2. Fey Gelirleri	176
2.3.3. Ganimet Gelirleri	191
2.3.4. Mali Cezalar	201
2.3.5. Diğer Gelirler	203
2.4. DEVLETİN GENEL GİDERLERİ	207
2.4.1. Zekât Fonu Harcamaları	209
2.4.2. Fey Giderleri	218
2.4.3. Ganimet Giderleri	227
2.4.4. Toplumsal Düzenin Korunması İçin Vatandaşların Harcamaları	229
2.5. TOPLUMUN GEÇİM KAYNAKLARI	231
2.5.1. Ticaret	231

2.5.2. Tarım	232
2.5.3. Hayvancılık	243
2.5.4. Zanaat	245
2.5.5. Zekât ve Sadaka Gelirleri	260
2.5.6. Miras, Umrâ, Rukbâ ve Vasiyet Gelirleri	261
2.5.7. Ganimet	265
2.5.8. Mehir	267
2.5.9. Nafaka, Mut'a, Muhâla'a ve Mübârât	271
2.5.10. Süt Annelik Gelirleri	273
2.5.11. Define Gelirleri	274
2.5.12. Emek Karşılığı Elde Edilen Gelirler	274
2.5.13. Hediyeler	279
2.5.14. Lukata (buluntu mal)	280
2.5.15. Diğer Gelirler	281

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN İKTİSADİ HAYATTA VAR OLAN UYGULAMALARA YÖNELİK DÜZENLEMELERİ

3.1. BORÇLANMA	284
3.1.1. Borçlanmada Kefalet ve Rehin Alma.....	285
3.1.2. Ağır Borç Altına Girme.....	286
3.1.3. Borcun Ödenmesi.....	286
3.1.4. İcraya Düşen Kişiler ve Mallar	288
3.2. KİRALAMA	289
3.3. ARAZİ TANZİMİ.....	290
3.3.1. Arazi Taksimi ve İşlenmesi.....	290
3.3.2. Arazinin İhyası	293
3.4. ÖZEL MÜLKİYETTE TASARRUF YETKİSİ.....	295
3.5. VASİYET	297
3.6. VAKIF	298
3.7. İMAR-İSKAN FAALİYETLERİ VE BUNLARIN EKONOMİK BOYUTLARI	299
3.7.1. Mescidi Nebevi: Yapımı ve Yapım Malzemeleri	302

3.7.2. Emlak Fiyatları	304
3.8. HZ. PEYGAMBERİN YASAKLADIĞI MALİ UYGULAMALAR	307
3.8.1. Karaborsacılık	307
3.8.2. Hazır Olmayan Malın Satışı	308
3.8.3. Teslimi Kesin Olmayan Malın ve Firari Kölenin Satışı.....	308
3.8.4. Sütü Memede Biriktirip Satma.....	309
3.8.5. Şehirlinin, Köylünün Malını Onun Adına Satması ve Mal Pazara İnmeden Satın Alma	309
3.8.6. Yaş Hurmayı Kuru Hurmayla Satma	311
3.8.7. Ölü Hayvan Ürünlerinin Satışı	311
3.8.8. Hacamatçının Kazancı.....	312
3.8.9. İçki Satışı.....	313
3.8.10. Rüşvet ve Faiz	314
3.9. HZ. PEYGAMBER'İN MAL GÜVENLİĞİNİ SAĞLAMAYA YÖNELİK KOYDUĞU TEDBİRLER	317
3.10. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE YİYECEK-İÇECEKLER, PİYASA DEĞERLERİ VE BUNLARDAN YASAKLADIKLARI	318
3.12. GÜNLÜK HAYATTA KULLANILAN ALET-EDEVAT VE BUNLARIN EKONOMİK DEĞERLERİ	321
3.12.1. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar.....	322
3.12.2. Savaş Aletleri	324
3.12.3. Kullanılan Giysiler	326
3.12.4. Sergiler	332
3.12.5. Süs Eşyaları, Kokular ve Boyalar.....	333
SONUÇ.....	339
EKLER.....	346
EK I. ÖLÇÜ BİRİMLERİ.....	346
KAYNAKÇA	353
ÖZGEÇMİŞ.....	377

ÖZET**DOKTORA TEZİ****HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNİN İKTİSADİ YAPISI****Fethi YILDIRIM****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ****2018, 377 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ****Prof. Dr. Nihat YATKIN****Doç. Dr. İsmail ALTUN****Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ****Prof. Dr. Salih ARI**

Çalışmamız, Hz. Peygamber döneminde iktisadi yapıyı ele almaktadır. Tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmakta olup, giriş bölümünde çalışmanın konusu metodu ve kaynaklar hakkında bilgi verildikten sonra incelemenin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle, iktisat ilmine hazırlayıcı mahiyette, dünyada var olma iddiasında bulunan ekonomik sistemler hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır. Birinci bölümde risalet öncesi Arap Yarımadasında iktisadi faaliyetler, ticaret yolları, pazar merkezleri, toplumun gelir çeşitleri ve bazı şahısların Müslüman olmadan önceki ticari faaliyetleri gibi konular ele alınmaktadır. İkinci bölümde risalet sonrası iktisadi faaliyetler yer almakta olup özellikle Medine’de oluşturulan devletin gelir giderleri ve toplumun geçim kaynakları işlenmektedir. Son bölümde ise Hz. Peygamberin iktisadi alanla ilgili yaptığı mali uygulamalar incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, Siyer, Mekke, Medine, İktisadi Yapı

ABSTRACT**PHD DISSERTATION****ECONOMIC STRUCTURE DURING PROPHET MUHAMMAD'S
PROPHETHOOD****Fethi YILDIRIM****Supervisor: Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ****2018, 380****Jury: Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ****Prof. Dr. Nihat YATKIN****Assoc. Prof. Dr. İsmail ALTUN****Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ****Prof. Dr. Salih ARI**

Our study discusses the economic structure during Prophet Muhammad. The thesis is comprised of three chapters and an introduction; in the introductory part the subject of the study, the method and information about the resources have been touched upon, then in order to make the study better understood brief information about the economic systems which have the claim to exist in the world has been discussed with the purpose of presenting it as preparatory quality. In the first chapter, economic activities, trade routes, market centers, revenues of the public and some commercial activities of people before they converted to Islam in the Arabic peninsula before the assignment period of the Prophet have been touched upon. In the second chapter, economic activities after the assignment period have been included and expenses and revenues of the state founded in Medina and people's means of living are discussed. In the last chapter, Prophet Muhammad's financial practices about the economic life have been analysed.

Key Words: Prophet Muhammad, Biography of Prophet Muhammad, Mecca, Medina, economic structure.

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.D	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ü.İ.F.D	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çevirmen
D.E.Ü.İ.F.D	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
D.Ü.İ.F.D	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ed.	: Editör
Fak.	: Fakültesi
F.Ü.İ.F.D.	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
H.Ü.İ.F.D.	: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İA	: İslam Ansiklopedisi
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İlh.	: İlahiyat
M.Ü.İ.F.D.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
S.Ü.İ.F.D.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Tah.	: Tahkik
ty.	: Tarih Yok
U.Ü.İ.F.D.	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ünv.	: Üniversite
yy.	: Yayınevi Yok

ÖNSÖZ

Bütün din ve ideolojiler varlığını devam ettirebilmek için maddi güce ihtiyaç duymaktadırlar. İslam da dahil bütün inanç ve ideolojiler insan eliyle hayat bulmaktadır, insan ise maddi yönü bulunan, maddeyle hayatını devam ettirebilen bir varlıktır. Öyleyse din ve ideolojilerin insanlar tarafından kabullenilebilmesi için mutlaka onların dünya ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik mesajları olmalıdır. Uhud savaşında maddi imkânsızlıklar nedeniyle zor durumda kalan bazı müslümanların serzenişlerini burada hatırlamalıyız (Kur'an, Ali İmran: 3/154). Aynı şekilde Hendek savaşı öncesinde hendekler kazılırken Hz. Peygamber, savaşçılarına İran ve Bizans'ın saraylarını vadetmesiyle neyi amaçlamış olmaktadır? Yeryüzünde güçlü ekonomileri olmayan toplumların ne kendilerinden söz ettiren kültürleri ne de kalıcı ahlaki değerlerinden söz edilebilir. Günümüzde Amerika ve Avrupa'da suça bulaşan kesimlerin çoğunluğunun, siyahilerden ve dünyanın diğer geri kalmış toplumlarından olması tesadüf değildir. Ekonomik hayatın güçsüz olduğu toplum ve coğrafyalarda kültürel ve manevi hayatın da aynı ölçüde yoksullaştığına tanık olmaktayız. İktisadi fakirlik siyasi fakirliği beraberinde getirmekte, netice olarak ekonomik sömürü ve siyasi bağımlılığı ortaya çıkararak bir milletin bağımsızlığını ortadan kaldırmaktadır. Bundan dolayı İslâm dini bize bir yandan ahiret kurtuluşu ve cenneti öğütlerken diğer yandan dünyadan nasiplenmeyi ve güçlü olmayı telkin etmektedir. *“Ve Biz de istiyorduk ki, ülkede zayıf ve güçsüz bırakılanlara destek çıkalım ve onları öncüler yapalım; ve kendilerini (ülkeye) varis kılalım”* (Kasas: 28/5).

Günümüzde hüküm süren kapitalist, emperyalist ve sömürgeci iktisadi anlayışın üzerine ahlak ve takva temelli bir anlayış oturtulamaz. Onun için İslam, bir yandan koyduğu ana prensiplerle iktisadi sistemini oluştururken diğer yandan bu alanda fertlere sınırsız özgürlük tanımamıştır. Haddi zatında toplumsal düzenin oluşturulması fertlerdeki değişime bağlanmıştır. Onun için gerçekte asıl olan fert ve fertteki değişimdir. *“...Hiç kuşkusuz bir toplumun bireyleri kendi iç dünyalarını değiştirmedikçe Allah da o toplumun gidişatını değiştirmez”* (Râd: 13/11). Ayette kulların kendi benliklerinde olanı değiştirmeleri sebep, Allah'ın onların durumlarını değiştirmesi ise sonuçtur. Zaten Mekke'de Müslümanlar infakla, sadakayla ve Allah

yolunda ciddi fedakârlıklarla sınanarak eğitilmiş, onların bu sınavı başararak kendilerini düzeltmeleri sonucunda, Medine’de bir devlet oluşturulmuştur.

İslam, toplumsal düzenin dengede tutulabilmesi için dünya ve ahireti insanlara telkin eden iki boyutlu bir dindir. Bunun tersi ise ya tamamen dünyaya meyiletme, kazanmada sınır tanımama veya dünyadan yüz çevirmedir. İslam her ikisini de yermiş ve dengenin sağlanması için belli prensipler getirmiştir. Kur’ân, servet ve parayı “hayr” olarak zikretmektedir. Dünya malına rağbet etmeme anlamındaki fakirlik veya zühd ise Kur’ân’ın tasvip etmediği bir anlayıştır.

Araştırmamız Hz. Peygamber döneminde iktisadi yapıyı ele almakta olup bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, metodu ve faydalanılan kaynaklar hakkında bilgi verildikten sonra iktisatla ilgili genel kavramlar kısaca ele alınmaktadır. Daha sonra dünyada adından söz ettirmiş iktisadi sitemler hakkında kısa bilgi verilmektedir. Birinci bölümde risalet öncesinde özelde Hicaz bölgesi, genelde ise Arap Yarımadası’nın iktisadi yapısı ele alınmıştır. Bu çerçevede Arap Yarımadası’nda bulunan ticaret yolları, panayır ve pazarlar, üretilen ve pazarlarda satışı bulunan mallar ve tedavülde olan paralar incelenmiştir. İkinci bölüm risalet sonrası zamanı kapsamaktadır. Bu bölümde Mekke ve Medine’deki iktisadi durum ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir. Bölüm içerisinde Medine’de kurulan devletin gelir ve giderleri, ticaret, tarım ve geçim kaynakları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Hz. Peygamberin iktisadi alanda yaptığı uygulamalar araştırılmıştır.

Bu çalışmamızın sonuçlanmasında değerli zamanlarını ayırarak tecrübelerinden ve birikimlerinden istifade etme imkânı sunan hocalarım Prof. Dr. Osman Gürbüz’e, Prof. Dr. Nihat Yatkın’a, Doç. Dr. İsmail Altun’a ve savunmamda hazır bulunan Prof. Dr. Mustafa Demirci ve Prof. Dr. Mehmet Salih Arı hocalarıma şükranlarımı sunmayı borç bilirim.

Erzurum-2018

Fethi

YILDIRIM

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE KAPSAMI

Bütün dinler ve ideolojilerde olduğu gibi son din İslam'ın da muhatabı insandır. Yaratıcı, insanı çift yönlü bir varlık olarak dünyaya göndermiş ve yeryüzünün halifesi kılmıştır. Allahu Teâlâ, kendi buyrukları doğrultusunda yeryüzünü yönetmesi için onu vazifelendirmiştir. Bu vazifeyle dünyaya gelen insanın yapması gereken iki önemli işi vardır: Dünyayı imar etmek, evrende yaratılıştan var olan imkânları ortaya çıkararak insanlığın istifadesine uygun hale getirmek ve aynı zamanda dünyayı, ahireti kazanmanın vesilesi kılmıştır. Kuşkusuz her ideoloji ve inanç sistemi varlığını devam ettirebilmek için maddi güce ihtiyaç duymaktadır. Temel yaratılış amacı Allah'a kulluk olan insan, aynı zamanda maddi yönü olan bir varlıktır; dolayısıyla hayatını devam ettirebilmek için maddeye ihtiyaç duyması kaçınılmazdır. Çalışmamızda gerek Kur'an'ı Kerim'in gerekse Hz. Peygamber'in, daha vahyin başlangıcından itibaren toplumda iktisadi dayanışmayı önemseddiğini görmekteyiz. Kur'an'ın bir çok ayetinde zekât, sadakadan ve infaktan bahsedilmiş olması konunun ehemmiyetini ortaya koymuş olmaktadır. Aynı şekilde Rasulullah efendimizin gerek Mekke'de müslümanları ferdi olarak maddi yardıma teşvik etmiş olması ve gerekse Medine döneminde bir devlet başkanı olarak varlıkları vergilendirme yoluna gitmesi, devlet ve toplum için iktisadın önemini ortaya koymaktadır.

Konuyu seçmedeki amacımız, tarihi gerçeklikleri olduğu gibi günümüze taşımak ve buna göre bir sistem oluşturmak değildir. Bu ne bizim çalışmamızın kapsamı alanında bulunmakta ne de bizim buna gücümüz yetmektedir. Ancak insan toplumsal bir varlıktır ve en eski çağlardan beri örgütlü bir yapı içerisinde varlığını devam ettirmektedir. Dolayısıyla içinde yaşadığı toplumla sürekli bir etkileşim içerisinde bulunmaktadır. İktisadi sistem hem toplumda hem de bireyde var olan düzen ve eğilimdir. Bir bütün olarak baktığımızda birey hakkındaki ekonomik görüşü alıp topluma koyarsak fakir, talihsiz ve çökmüş bir topluma sahip oluruz. Aynı şekilde toplumda var olan ekonomik düzen bireye uygulanmaya kalkılırsa kapitalizme ve mal yığmaya kapı aralanmış olur. Üçüncü bir problem ise bireyin ayrı bir İslami ekonomiye, toplumun da İslam dışı bir ekonomiye sahip olup olmayacağıdır. Toplumda var olan

düzen İslami olmadığı halde İslami bir ekonomi temelli hayat sürdüren bireyden söz edilebilir mi? Esasen İslam dışı bir sistem içerisinde birey ekonomik faaliyetlerde bulunmuyorsa İslami olarak yaşayabilir, ancak bu günümüz dünyasında oldukça zor gözükmektedir. En basit parasal işlemlerin bile banka aracılığıyla yapıldığı ortamda bu nasıl mümkün olacaktır? Ekonomik sömürü kabul edilen faiz yasaklanırken, mesela emlak piyasasında sansasyonel fiyat artışlarıyla tüketicilerin zarara uğratılması sömürü değil midir? Bu durumdaki Müslüman birey nasıl bir çıkış kapısı bulabilecektir? Bu çalışmamızda bu sorunları çözüme kavuşturacak değiliz. Bizim amacımız İslami esasların ilk uygulamaya konulduğu Hz. Peygamber döneminde gerçekleştirilen iktisadi hayatı araştırarak günümüze ışık tutmasına yardımcı olabilmektir.

Çalışmamızda Hz. Peygamber döneminin Mekke ve Medine dönemini ele almaktayız. Ancak kabul edilmelidir ki, toplumsal eylemlerin süreklilik arz eden bir yönü vardır. Yani bugünü dünden, yarını bugünden bağımsız düşünmek olanaksızdır. Tarihi olaylar sebep sonuç ilişkisi içerisinde cereyan etmektedir. Bu sebeple risalet öncesi Arap coğrafyasındaki iktisadi faaliyetleri de incelememiz gerektiği kanaatine varmış bulunmaktayız. Bununla Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu iktisadi esaslar geçmişten bağımsız tamamen İslam'la birlikte gelmiş esaslar mıdır, yoksa geçmişten devam ettirilen uygulamalar var mıdır? Bunu anlayabilmek farklı zaman ve mekânlarda yürürlüğe konulan iktisadi faaliyetlerin bölgede yürürlükte olan uygulamalardan ne ölçüde istifade edilebilirliğine ışık tutacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN METODU VE KAYNAKLARI

Gerçek şu ki günümüzde İslam ülkelerinin refah seviyelerinin düşüklüğü ile bilimde geri kalmışlığı, iktisadi sistem hususunda da oluşumunu tamamlayamamasına sebep olmuştur. Müslümanlar bu alanda yaptıkları çalışmaların temellerini genel olarak Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayandırmak durumundadırlar. Zira Rasulullah'ın uygulamaya koyduğu prensipler olmadan bir şeyin İslami olduğu ileri sürülemez. Çalışma alanımızın çok geniş olması sebebiyle dönem içerisinde yer alan bir çok konuyu incelemek durumunda kaldık. Ticaret, tarım, savaşlar, zekât ve sadaka, üretim, zanaat, komşu devletlerle olan ilişkiler kısaca toplumda var olan ekonomik değerlerin tamamına bakmaya çalıştık.

Çalışmamızda öncelikle iktisatla ilgili kavramlar ve iktisadi sistemlerin kısa tarihi üzerinde durduk. Akabinde birinci bölümde, Hz. Peygamber dönemi risalet öncesi iktisadi yapıyı inceledik. Özelde Kureyş'in genel olarak ise Arap Yarımadası'nın coğrafyası, ticari yolları ve diğer devletlerle olan ticari ilişkilerini değerlendirmeye tabi tuttuk. Sonra bir ticaret merkezi olan Mekke ve civardaki pazarlar, ürünler ve satış çeşitlerini ele aldık. İkinci bölümde Risalet sonrası iktisadi yapıyı araştırmaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise iktisadi değer taşıyan bazı uygulamaları inceledik.

Çalışmamızın konusu ve ait olduğu dönem, diğer İslami disiplinlerin de çalışmalarında sıkça ele aldıkları alanı içermektedir. Bundan dolayı başta özellikle fıkıh ilmini ilgilendiren hususlara girmemeye çalıştık. Ama bazen bu disiplinle alakalı olduğu anlaşılabilircek bilgilere rastlamak mümkündür. Biz bunları tamamen geçmişte yaşanmış tarihi bir vakıa olarak ele almaktayız. Diğer yandan gerek Türkiye'de ve gerekse Arap aleminde, Hz. Peygamber döneminin içtimai ve iktisadi alanlarını kısaca ele almış bazı çalışmalara rastlamak mümkündür. Fakat yukarıda da belirttiğimiz gibi bu tür çalışmalar daha çok bu iki konuyu bir arada ele almakta, hatta baktığımız kaynaklarda içtimai alan ağırlıklı olarak işlenmektedir. Bu sebeple çalışmamızın kendine has oluşu Hz. Peygamber döneminin sadece iktisadi alanını geniş bir şekilde ele almamızla temarüz etmektedir. Bu bağlamda olmak üzere;

- 1- Ele aldığımız her olaya ve uygulamaya ekonomik açıdan bakıp öyle değerlendirdik.
- 2- Konuyu aktarırken konumuzu ilgilendirdiği kadarıyla yetinip, konuyu teferruata kaydırmayıp rivayetlere boğmamaya çalıştık.
- 3- Olayları tahlil ederken bazen farklı disiplinlerin verilerinden yararlanarak dönem içinde gerçekleşen olayları kendi şartları içerisinde anlamaya çalıştık.
- 4- Bir dönemin iktisadi sitemini incelediğimizden, diğer çağdaş ülkelerle etkileşimleri göz önünde bulundurduk.
- 5- Ana başlıkları ve alt başlıkları belirlemeye çalışırken birbiriyle bağlantılı konu bütünlüğü içerisinde olmasına özen gösterdik.
- 6- Çalışmamızın plan, yazım ve kaynak gösteriminde Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu referans alınmıştır. Farklı okunmaya müsait bazı Arapça kavramların ise Diyanet İslam Ansiklopedisi'ndeki okunuş şekli alınmıştır.

Bütün araştırmaların önemli aşamalarından birisi de kaynakların belirlenmesidir. Diğer İslami ilimlerde olduğu gibi bizim de çalışmamızın ana kaynağı Kur'ân'ı Kerim'dir. Kur'ân, tarih kitabı olmamakla birlikte, gerek risalet öncesi hayata dair pasajlar vermesi, gerekse Risalet dönemi uygulamalarında ana belirleyici olması hasebiyle kaynaklık nakımından bizim için de önem arz etmektedir. İkincil kaynağımız ise hiç şüphesiz ki hadis kaynaklarıdır. Özellikle İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'i baştan sona taranarak, özellikle konuyla ilgili hadislerin yoğun olarak bulunduğu ciltler baştan sona okunarak ilgili rivayetler değerlendirmeye tabi tutulmuş, bu hadisler Kütüb-i Sitte'den tespit edilerek söz konusu kaynaklardaki yerleri gösterilmiştir. İbn Şeybe'nin *Musannef* adlı hadis külliyyatından dipnotları eser ismi, cilt numarası ve sayfa numarası (örnek: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 252) olarak verdik. Diğer hadis kaynaklarından ise yaygın olan uygulamaya uyarak şu şekilde verdik: Maliki'nin Muvattası, Buhari'nin Sahihi, Ebu Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce'nin Sünenlerinden ve Tirmizi'nin *Câm*'inden yazar ismi, eser, bab ismi, bab numarası ve parantez içerisinde ilgili hadisin numarasını (örnek: Buhari, *Sahih*, "Zekât", 31 (1446) verdik. Müslim'in Sahihi'nden ise yazar ismi, eser ismi, ilgili bab ismi ve o bab içersinde sırasına göre hadis numarasını verdik. İbn Hanbel'den ise eser adı, cilt ve sayfa numarasını (örnek: Ahmed, *Müsned*, II, 33) verdik. Bunların dışında İslam tarihinin ana kaynaklarında konumuzla ilgili olan bölümler incelenmiştir. Çağdaş olan eserlerde bulunan bilgiler ana kaynaklarda tespit edilerek ayrıca gösterilmiştir. Bulunamayanlar ise ilgili son kaynaktan verilmiştir. İncelememizde karşılaştığımız en büyük güçlük, çalışma alanının çok geniş olmasıdır. Her bir ana başlığın başlıbaşına bir tez konusu olabilecek kadar hacimli olduğu görülmüştür. İkinci büyük güçlük ise bulduğumuz malzemenin kategorize edilmesi olmuştur.

III. İKTİSADIN TANIMI VE GENEL KAVRAMLARI

Toplum halinde yaşayan insanlar, hayatîyetlerini devam ettirebilmek için bazı faaliyetlerde bulunmak zorundadırlar. İnsanların yapmak zorunda oldukları bu işlerin ana amacı elde bulunan imkânlarla mal ve hizmet üretmek, bunlardan istifade etmek ve elde edilen bu imkânları ihtiyaç sahibi diğer insanlarla paylaşmaktır. İnsanın içine girdiği bu çabaların kendisi ve uygulama alanlarının tamamı iktisadın konusudur.

قصد kökünden türeyen iktisat (اقتصاد), kelime olarak ölçülü davranmak, itidalli hareket etmek demektir.¹ Aslında servet elde etme amacıyla yapılan bütün faaliyetler iktisadın kapsamı alanına girmektedir. İktisat, Adam Smith'e göre servet ilmi, Alfred Marshall'a göre ise insanların müreffeh bir hayat yaşamak için sarf ettikleri gayret, alet ve ölçümlerin tamamıdır.²

İnsanlar, hayatlarını sürdürebilmeleri için çeşitli mallara ihtiyaç duyarlar. En basit şekilde yaşam sürdüren bir insan bile sudaki balığı yakalamak için basit bir alete ihtiyaç duyar ve bunu gerçekleştirebilmek amacıyla çeşitli çabalar içerisine girer. İktisat ilminin konusu da bu faaliyetlerdir.

Modern dünyamızda iktisat, oldukça geniş bir ilim dalıdır ve çok karmaşık kavramlar dünyasına sahiptir. Çalışmamızın asıl konusu olmadığından bu terimleri burada ayrıntılı bir şekilde ele almamıza gerek yoktur. Ancak bu kavramlardan bazıları insanlık tarihi boyunca olduğu gibi çalışmamızın ana konusu olan ilk dönem İslam toplumunun iktisadi hayatı içerisinde de yer almaktadır. Bundan dolayı söz konusu kavramların çok kısa şekilde ele alınmasında fayda mülahaza etmekteyiz. Bunlar *üretim*, *arz*, *talep*, *kıymet* ve *değer* kavramlarıdır.

Üretim, tabiat, emek ve sermayenin bir araya getirilerek insanların ihtiyaçlarını gideren vasıtaların sağlanması veya ihtiyaçlara cevap verecek hale getirilmesidir. Üretimin az ya da çok oluşu malın arz-talep dengesini oluşturmaktadır. Arz, belli bir zamanda, belli bir pazarda belli bir malın satış için sunulmasıdır. Eğer mal piyasaya sunulmamışsa bu arz değildir. Pazarda müşteriye arz edilen malı elde etmek için bir kıymet, karşılık ödemeye hazır olma durumuna da talep denmektedir ki bu halkın alım gücüyle doğrudan ilişkilidir.³

Piyasaya arz edilen malın satılıp satılmaması, o malın değer ve fiyatının yüksek ya da düşük olmasına bağlıdır. Fiyat, herhangi bir şeyin başka bir şeyle değiştirilmesi ve mübadele edilme ölçüsüdür. Mal ve hizmet, sınırlı ve insanın ihtiyacını gidermek suretiyle fayda sağladığından bunların bir fiyatı vardır ve bu, insana sağladığı fayda

¹ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükrim el-İfrikî, *Lisânu'l Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1300, III, 354; Orhan Oğuz, *İktisada Giriş*, Marmara Üniv. Yay., İstanbul 1992, 3.

² Ali Bardakoğlu, "İslâm", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 20-21; Orhan Oğuz, *İktisada Giriş*, Marmara Üniv. Yay., İstanbul 1992, 28; Sadun Aren, *İstihdam Para ve İktisadi Politika*, Savaş Yay. İstanbul 2005, 12; Jim Stanford, *Herkes İçin İktisat*, (Çev. Tuncel Öncel), Yordam Kitap, İstanbul 2009, 46-47.

³ Kemal Yıldırım (Editör), *İktisada Giriş*, Pelikan Yay., Ankara 2011, 35-42.

derecesinde yükselir ya da düşer. Kıymet (değer) ise mallara verdiğimiz önemdir. Bir malın kıymeti başka bir malla mukayese etmek suretiyle ortaya çıkar ki bu da malın tabiatında çok ya da az bulunmasına ve elde edilirken katlanılan zorluğa bağlıdır.⁴ Kısaca tanımlamaya çalıştığımız bu iktisadi kavramların gerçekleşmesi için tüm bunların faaliyet alanı olması gerekir ki bu alana piyasa ismi verilir.⁵

İktisatla ilgili bu kısa bilgilerden sonra geçmişte ve günümüzde yeryüzünde var olmuş olan iktisadi sistemleri kısaca incelemeye çalışacağız.

IV. İSLAM'IN ÖNGÖRDÜĞÜ İKTİSADİ SİSTEM

Tarih, esasen hak ve batıl arasında Adem'den beri süregelen savaştan ibarettir. Bu savaş, hak karşısında batıl, tevhit karşısında şirk, sosyal hak karşısında “mele”⁶ ve “mütref”;⁷ bilinç, gelişme, hareket ve şuur karşısında zillet, kulluk ve cehalet yer almaktadır.

Aynı zamanda tarih, insan türünün zaman çizgisindeki hareketidir.⁸ Tarih bu süreçte bir yerden başlar ve belli bir hedefe doğru seyir halinde ilerler. Tarih insanın çatışmasıyla birlikte başlar, dolayısıyla biz tarihi Habil ve Kabil çatışmasından itibaren bilmekteyiz. Çünkü bunların savaşı yaşamın içindedir ve nesneldir. Oysa Adem'in savaşı özdedir ve zihinsel bir savaştır. Adem'in iki oğlu sonuçta birer insandır ve insana özgü fitrata sahiptirler. Mücadele ederler, çatışır ve neticede biri diğerini öldürür. İşte tarih de buradan başlamaktadır. Habil ve Kabil savaşı tarihin diyalektiği temelinde iki karşıt cepheyi, hâkim ve mahkum sınıfları oluşturur. Bu nedenle tarih de insan gibi diyalektik harekete sahiptir. Kabil'in Habil'i öldürmesiyle tarihin sürekli çatışma

⁴ Oğuz, *İktisad*, 11, 55, 79-80, 80-82, 99 Aren, *İstihdam*, 23.

⁵ Oğuz, *İktisad*, 107.

⁶ *Mele'*, özellikle devlet yöneticilerinin fikir, görüş, kanaat ve bilgisine ihtiyaç duydukları, kendileri ile istişare ettikleri seçkin kişilerdir. Bu nedenle de “görüşlerine baş vurulan eşraf, gözde kişiler, reisler ve önderler” diye de tarif edilmiştir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, I, 158. Kelime Kur'an'da otuz yerde geçmektedir. Bunlar Musa ile mücadelesinde Firavun'un istişare heyeti, Nuh, Yusuf ve Şuayb peygamberle mücadelede düşmanlarının kanaat önderleri ve Belkıs'ın istişare heyeti gibi. Ancak Kur'an'da *Mele'* kelimesiyle geçen bu tipler hep olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cemü'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'ân*, “mele” ve “mütref” mad., Matbuâtü Dâri'l-Kütübi'l-Misriyye, Kahire 1364, 153, 672; Orhan Atalay, *Bilinç ve Put*, Bilge Adam Yay., Van 2007, 130.

⁷ *Mütref*, nimetin ve rahat yaşamın kendilerini şımarttığı kişiler veya her türlü ahlaksızlığı ve haksızlığı rahatlıkla yapan zorbalara veya her türlü cürmü işleyen krallar ya da yanlarında bulunan ileri gelenler şeklinde tefsir edilmiştir. Bkz. İbn Mazur, *Lisan*, IX, 17; Atalay, *Bilinç ve Put*, 130.

⁸ Robin George Collingwood, *Tarih Tasarımı*, (Çev. Kurtuluş Dinçer), 2. Baskı, Gündoğan Yay., Ankara 1996, 39-40; Şeriati, *İslâm Ekonomisi*, (Çev. Kenan Çamurcu), Dünyay Yay., İstanbul 1994, 39.

dönemi başlamıştır. Ali Şeriati, hayvancılıkla uğraşan Habil'in, üretim kaynaklarının genel ortaklık çağı, kardeşlik ruhu ve gerçek iman devresi, çatışmasız ve ayrıcalıksız bir toplumda herkesin yaşamın bütün nimetlerinden, toplumun maddi ve manevi bütün imkânlarından eşit ve ortak⁹ bir şekilde faydalandığı dönemi temsil ettiğini söyler. Tarımla uğraşan Kabil'in, ise özel mülkiyet düzeninin ortaya çıkışını, dini sapmayı ve başkalarının hakkına saldırı evresini temsil ettiğini belirtir,¹⁰ böylece Kabil'in bu durumunu insanlık karşıtı bir düzende, sınıflı bir toplum içinde bulunmasına bağlar. Habil'in temsil ettiği toplumda eşit, sağlıklı, şefkatli, samimi, dost ruhlu insanlar yetişirken, Kabil'in temsil ettiği toplumda düşmanlık, rekabet, katılık, maddeye tapınma ve bunu elde etmek için her türlü zulüm, zorbalık ve gasp yapan insanlar yetişmektedir. Bu toplumdaki insanın felsefesi olabildiğince fazla mala sahip olma, olabildiğince şehvet ve güce sahip olma söz konusudur. Ancak Habil ile Kabil farklı toplumlarda mı yetiştiler, insanlığın üzerinden ne kadar zaman geçmişti, üretim malzeme ve şekli değişmiş miydi, önceden özel mülkiyet var mıydı yok muydu bu konularda elimizde bir veri bulunmamaktadır.

İki kardeş arasında başlayan ve temelini malın oluşturduğu bu kavga tarih boyunca sürmüştür ve sürmeye devam edecektir. Hz. Muhammed'in Peygamber olarak gönderildiği toplum ve coğrafya da benzer mücadeleye sahne olmuştur. Dünya ve içinde yaşayan insanoğlu maddidir, ve varlığını maddeyle sürdürebilmektedir. O halde din, beşer toplumun ekonomik yönden kalkınmasını, ilerlemesini sağladığı ve sosyal adaleti temin edici tedbirleri aldığı oranda varlığını devam ettirebilecektir. İslam, dünya hayatını tevhid akidesi üzere düzenlemeyi öngören evrensel bir inanç sistemidir. Dolayısıyla İslam'ın ön gördüğü iktisadi sistemin ilkeleri de bu inanç üzerine inşa edilmiştir. Bu yönüyle ekonomik öğretileri çok kuvvetlidir. İslamiyetin bu yönünü, Peygamber efendimizin Medine'ye vardığında ilk olarak pazar yerini oluşturmasından, hatta daha Kuba'da iken insanlara yaptığı konuşmasında yardımlaşmayı emretmesinden, beş parasız olarak hicret eden Mekkeli Müslümanların Kureyş kervanlarına saldırarak hem malları ele geçirmek istemeleri ve hem de Mekke ekonomisini baltalayarak zayıflatmak istemelerinden, Hz. Peygamber'in Hendek savaşı öncesinde hendek kazarken kazmaların taşlardan çıkardığı kıvılcımları kastederek *"onlarda Bizans ve*

⁹ Buradaki eşitlik ve ortaklık mutlak olmayıp adalet temeli üzerine kurulu eşitlik ve ortaklıktır.

¹⁰ Şeriati, *Marxizm*, 40-41.

İran'ın saraylarının sizin olacağını görüyorum"¹¹ demesinden ve Kur'an'da yer alan bir çok ayetten çıkarabiliriz. Lui Garde: "*Esasen Medine İslam toplumu bir ticari ve iktisadi medeniyettir*" der.¹² Dünya malından fazlasıyla uzak duran Ebu Zer ise, "*bir eve fakirlik girerse din öbür kapıdan çıkar*"¹³ diyerek ekonominin insan hayatındaki önemine dikkat çekmiştir. Allah Teâlâ Kur'an'da maddi ve tabi olgulardan örnekler vererek varlığının ve birliğinin delillerini ortaya koymuştur. Maddi varlıklara göndermede bulunarak kendisinin varlığı hakkındaki tasavvurları zihinlere yerleştirmiştir.

İslam'da ekonomi bir araçtır, aslolan ise insanın eğitimi ve tekâmülüdür. Kur'an ve Sünnet, iktisadi içerikli öğretiler de dahil insan davranışı için genel bir bilinç düzeyi oluşturmaya çalışır. İktisadi alanla ilgili kurallar, iktisat ahlâkı adını alan zihni bağlantıları ve kişilik yönünü geliştirmeyi amaçlar. Yukarıda da deyindiğimiz gibi insan maddi yönü olan bir varlıktır. Ancak sadece maddi varlık değildir. Allah-u Teâlâ, insanı belli donatılarla yaratmış ve onu, bu özelliklerle dünyaya iyiliği ve güzelliği hâkim kılmak ve Allah'a kulluk etmek için göndermiştir.¹⁴ İlahi iradeye uygun düştüğü sürece onun yaptığı her davranış ibadet sayılmıştır. Bu sebeple kulun yaptığı her eylemin hesabını Allah'a vereceği bilincinde olması, kendiliğinden ahlâkî bir anlayış meydana getirecektir.¹⁵

İslam, insanı çalışma, kazanma ve dünya malından istifade etmeye teşvik ederken kör kaderciliği, dünyadan el etek çekmeyi, tembelliği, dilenciliği kınamıştır. Mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu bilincinde olan Müslümanın bencillik etmesi, cimri davranması ve tamahkâr olması günah sayılırken; fedakâr davranması, başkalarına iyilik yapması, sahip olduğu mal varlığını başkalarıyla paylaşması ibadet kabul edilmiştir. Bunun için sadaka, zekât ve infak temel ibadetlerden kabul edilmiştir. Bunlarla insanın hem kâmil insan olması hem de içinde yaşadığı toplumun huzurlu bir yapıya sahip olması amaçlanmıştır.

¹¹ Vâkidî, *Kitâbu'l-Megâzî*, (Tah. Marsden Jones, çev., Musa K. Yılmaz) İlk Harf Yay., İstanbul 2014, II, 95-96.

¹² Şeriati, *Kapitalizm*, 70'den naklen.

¹³ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhaki, *Şu'abu'l-İman*, (Thk. Muhammed es-Sa'id Besyûnî Zağlul), Daru'l-Kutubii-İlmiye, Beyrut 1410, V. 267; Şeriati, *Kapitalizm*, 69.

¹⁴ Kur'an, Zâriyât: 51/56.

¹⁵ Ali Bardakoğlu, "İslâm", *DİA*, XXIII, 20.

Naslarda amel-i sâlih ve sa'y kavramları, geniş anlamıyla emeği de kapsamakta (Enbiya: 21/94; Necm: 53/39-40) ve emeğe bağlı kazançtan övgüyle söz edilmektedir (Buhari, Büyü', 15; Zekât, 50; Nafaka, 1). Allah yararlı iş görenleri dünyaya varis kılacağını vaad etmekte¹⁶ ve insanlar arasındaki maddi farklılığı, üstünlük vesilesi kabul etmeyip farklı iş bölümünün ve iktisadi çeşitliliğin temeli olarak kabul etmektedir.¹⁷ Yine mülkiyet hakkının korunması dinin beş temel esasından biri kabul edilmiş ve meşru müdafaa sebebi sayılmıştır.¹⁸ Kuran'da özel mülkiyetin korunmasının önemi kadar toplumda mal dağılımının dengesine de dikkat edilmiştir. Ganimet dağılımıyla ilgili ayette “*böylece mallar aranızda yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet olmasın*”¹⁹ denilerek buna işaret edilmiştir.

İslam diğer ekonomik doktrinler gibi belki iktisattan özel olarak ve özel kavramlarla bahsetmez. Ancak bu, İslam'ın iktisada önem vermediği anlamına gelmez. Yukarıda da söylediğimiz gibi Kur'an'ın bir çok ayetinde iktisadi kavram ve bilgilere rastlarız. İslam paraya tapıcılığı yasaklarken malın başka insanların sömürüsüne zemin hazırlayan bir araç ve baskı unsuru olarak kullanılmasına da müsaade etmez. Bunun yanı sıra dünyadan el etek çekme, dünya ve dünyalığa önem vermeme anlamına gelen züht hayatı yaşamak da aslında İslam'ın hedeflediği bir yaşam tarzı değildir. Dünya ve dünyalıktan uzak durma düşüncesi müslüman toplumların zayıf kalmasına sebebiyet verip onları farklı inanç ve kültürlerin baskı ve müdahalesine açık hale getirerek siyaseten başka medeniyetlere bağımlı hale getirebilmektedir. Günümüzde dünya siyasetine bakıldığında bunu daha iyi idrak edebilmekteyiz. Öyleyse İslam'ın iktisadi görüşü, diğer bütün alanlarda olduğu gibi denge sistemidir. Bu denge mala kul olmadan dünyaya hükmederek bu imkânları insanlığın hizmetine sunmaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz her iki uç için Kur'an'dan ve hadisten deliller getirilebilir. Aslında İslam, dünya malını insanın hizmetine sunarken, insanın da bu alanda olabildiğince ilerlemesini teşvik eder. Lakin burada problem ferdi iktisadi yapı ile sosyal iktisadi yapı arasındaki dengeyi iyi kurabilmektir. İslam bize bunun nasıl gerçekleştirileceğini öğretmektedir. İnsan hayatının her alanında bulunan, adeta onu kuşatan maddeyi, din kötü göstermez. Kuran'da dünyalık için “*Hayr*” kavramı

¹⁶ Kur'an, Nur: 24/55.

¹⁷ Kur'an, Zuhurf: 43/31-32, Leyl: 92/5-7.

¹⁸ Buhari, *Sahih*, “Mezâlim”, 33 (2480).

¹⁹ Kur'an, Haşr: 59/7.

kullanılır.²⁰ Dünyalık özünde hayırdır. Nitekim; "*Namaz bitince yeryüzüne dağılın ve Allah 'ın lütfundan (fadl) isteyin. Allah 'ı çok zikredin, umulur ki kurtuluşa erersiniz.*" (Cuma: 62/10) buyurulmuştur. Ayette geçen 'fadl' (lütuf) ifadesi, ticaret ve dünyevi rızık isteme manasında kullanılmıştır.²¹ Ama ona sahip olanın onu nasıl ve ne amaçla kullandığı önemlidir. İslam, insana sahip olduğu malı, maddi olmayan diğer insani ilişkiler doğrultusunda kullanmayı ve insanlığın hizmetine sunmayı öğretir.²² Çünkü ekonomi sosyal bir konudur. Burada şöyle bir problem ortaya çıkmaktadır. Toplumda egemen düzen İslami olmadığı halde bu toplumda bir birey, İslami temeller üzerine kurulmuş iktisadi bir hayat sürebilir mi? Belki toplumsal hayattan kopuk ve hiçbir iktisadi muamelede bulunmayan birisi için olabilir, ki bu mümkün değildir. Ancak iktisadi muamelede bulunuyorsa bu sistem içerisinde tam olarak islam iktisadına göre yaşaması neredeyse imkânsızdır. Kaldı ki ekonomisi faiz sistemi üzerine inşa edilmiş devlet içinde bir müslüman ferdi faize bulaşmaması çok zor gözükmemektedir.

Peki öyleyse, İslam'ın sunduğu ya da İslami öğretilerden çıkarılabilecek iktisadi sistem nasıldır? İnsan, bütün iyi hasletlerinin yanı sıra kötülük yapmaya meyyal, mala haris (Meâric: 70/19), tamahkâr bir varlıktır (Nisa: 4/128). Bunun için İslam'ın öngördüğü ekonomik sistem öyle özelliklere sahip olmalı ki insanın bu zaafına gem vurabilsin, daha suç işlemeden suça engel olabilsin, sınırı aşmak isteyen saldırgan kişiye yasal zemin hazırlamadan, pratik imkân sağlamadan engel olabilsin. Aslında yukarıda eleştirel bakış açısıyla verdiğimiz takva, zühd ve dünyaya meyletmeme burada devreye girer. Kazan ama başkasının hakkına el uzatmadan, harca ama israf etmeden, üret ama tabiatın dengesini bozmadan, kullan ama hep benim demeden, diğerkâm davranarak kullan ve başkasını da nasiplendir. Bu konuyla alakalı dinî kavramların başında *îsâr* gelmektedir. Başkasının veya başkalarının çıkar ve menfaatlerini, kendi çıkar ve menfaatlerinin üstünde tutmadır. *Îsâr*, ahlakın zirvesidir.²³ Bu öyle bir davranıştır ki kişi burada başkasını kendine tercih etmekte ve buna ne maddi ve ne de manevi hiçbir

²⁰ Bkz. Kur'an, Bakara: 2/172, 180, 198, 215, 267, 272; Nisa: 4/32; Adiyat: 100/8.

²¹ Şehmus Demir, "Kurânî Bütünlük İçerisinde İnsanın Mal ve Servet Karşısındaki Konumu", EKEV Akademi Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 10, 145-152, 147.

²² M. Ömer Çapraı, "İslâmî Refah Devleti ve Devletin Ekonomideki Rolü", (Çev. Hüner Şencan), *İslâm İktisadi Araştırmaları*, Sayı I, Dergah Yay., İstanbul 1988, 148-174; Demir, "Kurânî Bütünlük İçerisinde İnsanın Mal ve Servet Karşısındaki Konumu", 147.

²³ Buhari, *Sahih*, "Vesaye" 2 (2742), 3 (2744), "Cihad" 80 (2902); Müslim, *Sahih*, "Vasıyye" 5, 8; Tirmizi, *Câmi*, "Vesaye 1 (2116); İbn Kesîr, *Muhtasarı Tefsîr-i İbn Kesîr*, (Nşr. Muhammed Ali es-Sabûnî) yy., Beyrut 1981, III, 474; Mustafa Çağrıncı, "İsâr", *DİA*, XXII, 491.

karşılık beklememektedir. Uhud savaşı sonrasında ölmek üzere olan yaralıların kendilerine gelen suyu içmeyip yanındaki diğer yaralıya verilmesini istemesi bunun en bariz örneğidir.²⁴

Kuran ve hadislerden çıkarılabilecek mali esaslar şöyle sıralanabilir:

- İslam’da ferdi mülkiyet vardır ve saygıya değerdir. İslam ferdi mülkiyeti tasvip eder (Nisa: 4/5).
- İslam mal ve servet elde etmede fırsat eşitsizliğine karşı çıkar (Necm: 53/39).
- İslam mal kazanmanın yollarını açıkça belirtir. Mal kazanmak ve servet edinmek başkasının hakkını ister hırsızlık yoluyla, ister kandırma yoluyla, isterse günümüzdeki usulsüz yollarla veya banka hesaplarına girerek herhangi bir şekilde gasp etmemek şartıyla serbesttir (Maide: 5/100). İslam’da haksız kazanç yolları olarak ise şunlar gösterilmiştir:
- İslam, talih ve kumar oyunlarına girişerek haksız kazanç sağlanmasını yasaklar (Maide: 5 / 91-92).
- İslam, tefecilik yoluyla mal kazanmayı yasaklar. Çünkü bu, malın değerinin düşmesine ve yoksul kişilerin istismar edilmesine sebep olur, bu ise haksız kazançtır²⁵ (Bakara: 2/275-276).
- İslam’da bireysel mülkiyetin dokunulmazlığı olarak anlaşılan bir çok konu, özellikle gasp hırsızlık ve yağma nedeniyle gündeme getirilmiş ve önleyici tedbirler alınmıştır. Bu yolla mal kazanma yasaklanmıştır (Bakara: 2/181; Nisa: 4/10, 29, 58; Maide: 5/ 8). Veda hutbesinde şöyle buyurulmuştur: “*Ey insanlar, kanlarınız ve mallarınız bu gün ve bu ayda olduğu gibi Allah’a kavuşuncaya kadar dokunulmazdır.*”²⁶
- İslam, işçi ile iş veren arasındaki ilişkileri, her iki tarafın haklarını koruma altına olarak düzenlemiştir. İşçinin, insan onuruna yakışır standartlarda yaşamasını sağlayıcı tedbirler koyarken iş verenin de ihmal edilmeden anlaşmanın gerektirdiği şartlar çerçevesinde haklarını koruyarak işinin yapılmasını güven altına alıcı tedbirler koymuştur (Zuhuf: 43/ 31-32). Hz. peygamber de şöyle buyurur: “*Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona haksız muamelede bulunmaz,*

²⁴ Vakidî, *Megâzî*, I, 318-9.

²⁵ İsmail Köksal, “İslâm İktisadının Temelleri”, bilimname VII, 2005/1, 73-92, 78-79.

²⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, el-Mektebetü’l-İslâmiyye, Lübnan 1993, VII, 307, 330, 376; Buhari, *Sahih*, “Hac”, 132 (1739); Müslim, *Sahih*, “Hac”, 147; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Menâsik”, 56 (1905).

ihanete kalkışmaz.”²⁷ Aslında bu konuda ana ilke olarak Hz. Peygamberin şu sözü alınmıştır: “*Ne zarar vermek ne de zarar görmek vardır.*”²⁸ Bu ilkeler dışına çıkarak elde edilen mallar haram kazanç sayılmıştır.

- Saldırırcasına tamahkâr ve aç gözlülükle mücadele. İslam'da mal sahibi olmak başlı başına hedef değildir. Mal insana dünya hayatında mutlu ve huzurlu bir yaşamı sağlamak içindir. Aslında Kur'an'da rızkın tamamen Allah'a ait olduğu, çok çalışmanın çok mal sahibi yapmayacağı bildirilmektedir (Mülk: 67/21).
- İslam'da kişinin sahip olduğu maldan ne ölçüde ve ne şekilde yararlanacağı tespit edilmiştir. Bu sınırlama ferdi kendi sahip olduğu mallar hususunda onun faaliyet alanını sınırlamadan, ama başkalarının haksızlığa uğratılmasına sebep olacak davranışların sınırlandırılmasıdır. İslam'ın umumi kaidesi helal yoldan kazanılmış mal üzerinde tasarruf yetkisinin verilmiş olmasıdır. Ancak konulan sınırlar ferdi meşru ölçüler içerisinde tutmak içindir²⁹ (Bakara: 2/ 168; Enam: 6/ 140). İslam'da yoksulların sıradan insanların yaşam standartlarına uygun yaşayabilmesi ve onurlarının korunması için zenginlerin mallarından bir kısmının onlara verilmesi istenerek sosyal barışın ve yardımlaşmanın ilkeleri konulmuştur. Bu şekilde hem fakirlerin korunması hem de zenginlerin can ve mal güvenliğinin sağlanması amaçlanmış olmaktadır (Bakara: 2/ 188; Tevbe: 9/103). İslam, toplum nizamına önem verdiği için bir taraftan toplumun çeşitli unsurlarının birbirine karşı olan sorumluluklarını düzenlerken, diğer taraftan topluma zarar verecek ferdi davranışları da önleyici tedbirler getirerek ferdi, toplumun emrine vermiş onun maslahatı için çaba ve gayret etmesini istemiştir (Bakara: 2/233; Nisa: 4/36-37; Tevbe: 9/41; İsra: 17/23). İslamın bu alandaki koyduğu prensipler toplumda sosyal sınıfların doğuşunu engellemiştir. Tabii ki herkesin iktisadi düzeyi eşit olmamaktadır, ancak toplum içerisinde yardımlaşmanın şart koşılması zengin fakir arasında bir sınıfsal ayrımcılığı engellemiştir.
- İslam, toplumsal ekonomik düzenin bu ilkelerle sağlanmasından sonra kişinin serveti konusunda endişelenmemesi için ferdi mülkiyetin korunması için de

²⁷ Buhari, *Sahih*, “Mezâlim”, 3; İsmail, *İslâm ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler*, 111.

²⁸ Malik, *Muvatta*, “Akdiye”, 31; İbn Mâce, *Sünen*, “Ahkâm”, 17.

²⁹ İcaz Şâfi Gilanî, “İslâm Ekonomisinin Siyasi Muhtevası: Özgün ve Maslahatçı Stratejiler”, (Çev. Mustafa Aykaç), *İslâm İktisat Araştırmaları*, Sayı, I, Dergâh Yay., İstanbul 1988, 114-125.

önlemler almıştır. Bu amaçla sert kanunlar konularak yağma ve çapulculuk yasaklanmıştır (Maide: 5/33, 38).

- İnsanların mallarını haksız yolla alarak dolandırıcılık yapmak isteyenleri engelleyici tedbirler getirmiştir (Bakara: 2/188). İsrâfı yasaklayarak bizzat mal sahibini kendi malı konusunda dikkatli olmasını ve saçıp savurmamasını telkin etmiştir (Bakar: 2/268; İsrâ: 17/26; Furkan: 25/67).

Diğer yandan İslam, insanları mal edinme konusunda da teşvik etmiş, aynı zamanda insanda var olan evlat sevgisi, onlara mal bırakma arzusunu kamçılamak ve gelecek nesillerin de dünyalığı, bir nebze de olsa, önceden bırakılan mallarla karşılanarak başkalarına el açacak durumuna düşmesine engel olunmak için mirasla ilgili hükümler koymuştur (Nisa: 4/7-8).

İslam, kamu yararına olan malları yöneticiler aracılığı ile herkesin adil şekilde yararlanacağı ortak mülkiyet olarak kabul eder. Diğer yandan İslam, toplumun çıkarlarının korunmasını devlete bırakmıştır. Burada korumadan maksat devletin denetim mekanizmasını kullanarak haksızlıklara geçit vermemesidir.³⁰ Şu ayetler toplumun ortak malı kabul edilen nimetlerden bahseder:

“O, göklerden sizin için su indirendir. İçilecek su ondandır. Hayvanlarınızı otlatığınız bitkiler de onunla meydana gelir” (Nahl: 16/ 10).

“O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi onun üzerinde yürüyün ve Allah’ın rızından yiyin. Dönüş ancak onadır” (Mülk: 67/ 15).

Her konuda olduğu gibi iktisadi konularda da temel kavram tevhiiddir. Mülkün yegâne sahibinin Allah olduğunun idrakinde olarak insanın sadece geçici işletmeci olduğunun farkında olmak.³¹ Tüm üretim kaynakları ve doğada Allah tarafından var edilen maddeler, tüm insanlar için Allah’ın hakimiyetinde insanlar aracılığıyla kullanım ve dağıtımı amacıyla yaratılmış bereketlerdir (Bkz. Nahl: 16, 10-11; Naziât: 79, 30-33; Bakara: 2, 29). Diğer yandan İslam dininin hedefinde dünya hakimiyeti söz konusuysa bu ancak dünya Müslümanlarının birlik içerisinde olmasıyla mümkün olacaktır. Bunula birlikte farklı coğrafyaların kendi içerisinde üretim ve tüketim alanlarının olması

³⁰ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm İktisadı*, Kitabevi Yay., İstanbul 2005, 256

³¹ Tabakoğlu, *İslâm İktisadı*, 254-255

muhakkaktır. Buradaki vahdetten maksat gelir, gider ve siyasi birlik olarak anlaşılmalıdır.

Mal dünyalıktır, ama helal mal ve ekonomik yönden iyi şartlarda bir yaşam İslam'da övülmüştür (Nahl:16, 97; Araf: 7, 137; Sad: 38, 17-20; Neml: 27, 44; Yusuf: 12, 54-56; Tevbe: 9, 74). Bu manada İslam'da en büyük hareket kabul edilen hicretin ana hedeflerinden birinin refah içinde maddi bir yaşama ve ileri bir ekonomik düzeye kavuşmak olduğu belirtilmiştir.³² Bununla birlikte Kur'an ayetlerinde dünya malının yerildiği yerler de çoktur (Kur'an, Tekasür: 102/ 1-2; Hümeze: 103/ 2). Tüm bu ayetler birlikte düşünüldüğünde Kur'an insana mal hakkında nasıl davranacağını, asaleten değil vekâleten, halife olarak davranması gerektiğini öğretmektedir.

Diğer yandan İslam, mal ve üretim kaynağının hapsedilmesini de reddeder. Bunun için tarım alanlarını belli zaman atıl bırakanlardan alınması öngörülmüştür ki bu konu üzerinde ileride ayrıca durulacaktır.

İslam, fertlere özel mülkiyet hakkı tanımakla birlikte kazanma ve harcamayı adalet ve başkalarına zarar vermeme ilkesi üzerine inşa etmiştir. Hem dünyada yapılan tüm kazanma ve harcamaların hesap verilebilirliği hem de kazanma ve harcamada Allah'a karşı sorumluluk bilincini oluşturmuştur.

Allahın zengin kullarına mali yükümlülük olarak emrettiği zekât, kazanmanın karşılığında devlete ve topluma karşı sorumluluk bilincini kazandırmaktadır. Zekâtın dağıtım oranları ve yerleri, insanın zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması açısından insanın insanî onurunun korunmasının aracıdır. Bunun yanında zekâtın yerine getirilmesi gereken bir emir olması sebebiyle aslında İslam israftan kaçınma ve insana hemcinsini düşünme duygusu vererek cömertliğe alıştırmaktadır. Öşür ve haraç, atıl bırakılan arazilerin başkalarına devredilmesi, sahihsiz arazilerin işlenerek ürün verir hale getirilerek sahip olunması gibi uygulamalar üretimi teşvik içindir. Karaborsacılık, stok ve tefeciliğin yasaklanması, fiyatların serbest bırakılması, alım satımlarda aldatma ve haksızlığa yönelik getirilen bir takım kısıtlamalar, ribel³³ faizin yasaklanması, serbest piyasa ilkelerinin konulması, üretici ve tüketici ilişkilerin hakkaniyet ölçüsüne göre

³² Şeriati, *İslâm Ekonomisi*, 132.

³³ Mübadele edilecek iki malın hem cinsleri hem de ölçü-tartı sınıfları aynı ise peşin olarak ve eşit miktarlarda mübadele edilmek durumudur. Bkz. Vehbi Zuhaylî, *Fıkhu'l-İslâmî*, Dârul-Fikri'l-Muasır, Beyrut 2014, IV, 676-7.

ayarlanmış olması İslam'ın bir ekonomik dünya görüşünün olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur'an ve sünnet, fert ve toplumsal hayatla ilgili genel bilinç oluşturmaya öncelik vermiştir. Buna iktisadi hayat da dahildir. İslam'da iktisadî hayatla ilgili kuralcı yönlendirmelerden çok, bu alandaki ahlaki yönlendirmelerle dünya görüşü ve kişilik oluşturma öncelenmiştir. Kişinin kendini Allah'a yakın hissetmesi, Allah'a yakın olmak ve yaptığı eylemlerin hesabını Allah'a verme sorumluluğunun bilincinde olması, insanı kendiliğinden dünya hayatına yönelik ahlaki bir tutuma yönlendirecektir.³⁴

İslam'da, çalışmak, kazanmak, dünya nimetlerinden faydalanmak, topluma faydalı birey olmak teşvik edilmiş;³⁵ dünyadan uzak durup sefil ve başkalarına muhtaç bir hayat yaşamak, tembellik³⁶ ve dilencilik, kazandığı malda cimrilik,³⁷ bencillik ve tamahkârlık³⁸ yapması hoş görülmemiştir.³⁹ Bu kötü duyguları törpülemek için de zekât, sadaka ve infak gibi yardım yollarını teşvik ederek toplumsal dayanışmayı hedeflemiştir. Diğer yandan sadece müslümanların değil gayri müslim olanların da haklarını koruyucu prensipler koymuştur. Netice olarak İslam'ın iktisadi görüşleri, Müslümanların bu alanda da bir dünya görüşüne sahip olup dinin diğer alanlara ilişkin emir ve yasaklarıyla bir bütünü oluşturmaktadır.

V. KUR'AN'DA YER ALAN TİCARİ KAVRAMLAR

Kur'an'ın indiği toplumun bariz özelliklerinden birisi ticaret erbabı olmaları idi. Dolayısıyla Araplar ticari kavramlara aşinaydılar. Allahu Teâlâ Arap toplumuna hitap ederken yer yer onların bu özelliklerine uygun ifadeler kullanmıştır. Diğer taraftan Kur'an'da bu kavramları bazen teknik anlamda kullanmış, bazen de onların kulluklarını motive etmek için manevi anlam kazandırmıştır.

³⁴ Bardakoğlu, Ali, "İslâm", *DİA*, XXIII, 20.

³⁵ Bkz. Bakara: 2/114; Nisa: 4/32; İsrâ: 17/18-19; Enbiya: 21/94; Kasas: 28/77; Necm: 53/39-40; Cuma: 62/9-10; İnsan: 76/22.

³⁶ Buhari, *Sahih*, "Büyû" 15 (2072); Tirmizi, *Câmi*, "Zühd", 33 (2344).

³⁷ Müslim, *Sahih*, "Zühd", 3, 4; Nesâî, *Sünen*, "Vesaye", 1 (3611-3613); Tirmizi, *Câmi*, "Zühd", 20 (2328), 26 (2336), 41 (2374).

³⁸ Buhari, *Sahih*, "Rikak", 5 (6420-6421); Müslim, *Sahih*, "Zekât", 115; Tirmizi, *Câmi*, "Zühd", 28 (2339).

³⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII,6 XIV, 196; Buhari, *Sahih*, "Zekât", 50 (1472); İbn Mâce, *Sünen*, "Zühd", 27 (4235-4236).

Tebeddül: Mal değişimi dolaşımı anlamında kullanılan bu ifade “*imani küfre değişme*” (Bakara: 2/108) anlamında da mecazi olarak kullanılmıştır.⁴⁰

Şıra’ (iştera): ‘Alma’ anlamındaki bu kavram, “*hidayete karşılık dalaleti satın alma*” (Bakara: 2/6) anlamında kullanılmıştır.⁴¹

Bey’: Satma manasındaki bu terim “*Allah’ın müminlerin nefislerini ve mallarını cennet karşılığında satın alması ve böyle bir alış veriş yapmaları*” (Tevbe: 9/111) anlamında kullanmıştır.⁴²

Ticaret: “*Hidayet karşılığında dalaleti satın alma ticareti*” (Bakara: 2/16) şeklinde kullanılmıştır.⁴³

Rabiha: Kâr etme manasına gelmektedir. “*Doğruluk yerine sapıklığın satın alındığı için o alış verişinin kâr sağlamadığı..*” (Bakara 2/16).⁴⁴

Bidâ’e: Ticari mal, “*yolcu kafilesinin kuyuda bulduğu çocuk*” (Yusuf: 12/19).⁴⁵

Rihle: Ticaret yolculuğu ve **Îlâf**, ticari anlaşma manasındadır. “*Kureyş’in ticari anlaşmaları ve kış yaz ticari yolculukları..*” (Kureyş: 106/1-2).⁴⁶

Kantar ve Dinar: Kitap ehlinin güvensizliğini ifade için kullanılmıştır. (Al-i İmran: 3/75).⁴⁷

Bakiye: Geri kalan kâr, “*inananlar için Allah’ın geri bıraktığının, daha hayır olduğu*” anlamında kullanılmıştır (Hud: 11/86).⁴⁸

Bu kavramların yanı sıra Kur’an’da ticari veya maddi meta olarak bir çok kavram zikredilmiştir: *el-ecel* (belirlenmiş, tayin edilmiş vakit, Al-i İmran: 3/145, En’âm:6/2, 60, Hicr: 15/5), *el-edâ* (hizmet sunma, yerine getirme, Nisa: 4/135), *el-behs* (çok düşük fiyat, Al-i İmran: 3/29, 73, Taha: 20/ 131), *emtia*, eşya, (Hud: 11/85), *ed-dyn* (borç, Bakara: 2/236, 241, 245, 280, 282), *er-ribh* (kâr, Bakara: 2/16), *er-rehn* (rehin, depozit, Bakara: 2/283), *el-ukûd* (akit, kontrat, Maide: 5/1), *el-kabz* (mal-para teslim

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisan*, XI, 48.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisan*, VIII, 177-179.

⁴² İbn Manzûr, *Lisan*, VIII, 23-25.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisan*, IV, 153.

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisan*, II, 442.

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisan*, VIII, 4.

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisan*, XI, 275-276.

⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisan*, IV, 292, V, 118-119.

⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisan*, XIV, 79-80.

alma-etme, Nisa: 4/6), *el-vazn* (ağırlık tartma, En'âm: 6/152), *el-kenz* (biriktirme, yığma, Tevbe: 9/34-35) vb. liste daha da uzatılabilir.⁴⁹

Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerde iktisadi hayatla ilgili bol miktarda belge bulunmaktadır. Ancak bu haberler çalışmamızın ana konusunu teşkil ettiğinden burada değil, çalışmamızın içinde yeri geldikçe ele alınacaktır.

VI. DEĞİŞİM ARACI OLARAK PARA VE KISA TARİHİ

Para, Farsça “parça, gümüş parçası” anlamına gelen *pâre*'den gelen ve zamanla anlam genişlemesi kazanarak genel olarak bütün ödeme araçlarını ifade eden kavramdır.⁵⁰ İnsanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan para bazı rivayetlerde ilk insandan beri vardır. Kabu'l Ahbar “İlk defa dinar ve dirhem basan kişi Hz. Adem'dir. Hz. Adem bunları bastıktan sonra: “*hayat ancak bunlarla rahat olur dedi*” der.⁵¹ Bazı kaynaklarda ise ilk insanın paradan haberdar olmadığını ileri sürerler. Bu eğer bu günkü anlamda para kastediliyorsa doğrudur. Ancak ilk insan da toplumsal bir varlık olup bütün ihtiyaçlarını da tek başına karşılayamadığından ihtiyaçlarını başkalarının yardımı ile giderip bunun karşılığında muhatabına emeğinin karşılığı olarak mutlaka bir şey veriyordu. Mal ve emek karşılığı ne veriyor idiyse o paradır. Çünkü paranın tarifinde “*ödeme aracı*” geçer.⁵² Ayrıca Bakara 31-33. âyetlerde Allah'ın Adem'e bütün isimleri öğrettiğinden bahsedilir. Kur'an'da da bazı peygamberlerin hayatlarından kesitler sunarken para geçmektedir. Mesela Şuayb peygamberin kızlarının kendilerine yardım eden Musa'yı parayla tutmalarını babalarından istemeleri⁵³, Yusuf peygamberin az bir para karşılığı satıldığı⁵⁴ ve peygamberlerin yaptıkları tebliğ karşılık kavimlerinden herhangi bir ücret talep etmedikleri belirtilir.⁵⁵ Yine Ehl-i kitaptan bahsedilirken

⁴⁹ Yıldırım, Muhammed Emin, *Asr-ı Saadette Ticaret ve Tüccar Sahabeler*, Siyer Yay., İstanbul 2015, 182-184.

⁵⁰ Akyıldız, Ali, “Para”, *DİA*, XXXIV, 164.

⁵¹ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim b. Osman b. Havstî el Absî el Kûfî, Musannef, (I-XVI), Ocak Yay., İstanbul 2009, XV, 239; el-Makrizî, Takiyyüddin Ahmed b. Abdulkadir b. Muhammed, *el-İğâsetü'l-Ümme fî Keşfi'l-Ğame*, (Tah. Muhammed Mustafa Ziyâde-Cemaleddin Muhammed Şeyâl), Matbaatu Lecnetü't-Te'lif ve't-Tercüme ve'n-Neşr, Kahire 1940, 47, *en-Nukûdu'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye*, El Yazma, Süleymaniye Kütüphanesi, 2; Hakkî, İsmail İbrahim, *Esvâku'l-Arabiyyeti't-Ticâriyye*, Dâru'l-Fikr, Amman 2002, 143-144.

⁵² Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2010, 467; Meydan Larousse, “para” mad., İstanbul 1987, IX, 866.

⁵³ Kur'an, Kasas: 28/27.

⁵⁴ Kur'an, Yusuf: 11/20.

⁵⁵ Kur'an, Şuara: 26/109, 127, 145, 164.

bazılarına kantar kantar mal verilse de onu zayi etmeyeceği ama bazılarına çok küçük miktarda bir şey verilse de başına dikilmeden alınamayacağı⁵⁶ buyrulurken değer ifade eden paradan bahsedilir.

Cahiliye döneminde Arapların kullandıkları bir takım ağırlıklar vardı. İslam buraya girince bu ölçülere müdahale etmedi. Kureyşliler gümüşü dirhem adını verdikleri ölçü ile, altını da dinar adını verdikleri ölçü ile ölçerlerdi. 10 dirhem ağırlığı 7 dinarın ağırlığına eşitti. Kureyşlilerin kullandıkları arpa ölçüsü bir dirhem altmışta birine, ukiyye ise 40 dirhem ağırlığında, Neşş ölçüsü 20 dirhem ağırlığında, Nevât ise 5 dirhem ağırlığında idi.⁵⁷

Araplar arasında altın ve gümüş para nadir bulunurdu.⁵⁸ Bundan dolayı alış-verişlerde daha çok takas (mukayada-trampa) usulü yaygındı. Az da olsa para ile alış-veriş yapıldığı olurdu. Özellikle Hintliler para ile satma hususunda ısrarlı idiler.⁵⁹ Hicaz bölgesinde altın, gümüş ve bakır para tedavülde idi. Ancak Arapların kendileri para basmıyorlardı. Paranın değeri ağırlığıyla belli olup bir miskal⁶⁰ veya bir miskal 22 kırıttan az⁶¹ ağırlığındaki bir taneyi oluşturan altın paraya dinar denirdi. Dînâr (الدینار) kökeni itibariyle Grek-Latin menşeli “denarius” tan (aureus) Arapçaya geçmiş ve Kur’an’da da geçerek⁶² İslam dünyasında altın para karşılığında kullanılmıştır. Bir miskal ağırlığında basıldığından bu adla anılan dînâr aslında bir Bizans para birimidir ve 4,5479 gr. ağırlığındadır. Cahiliye devrinde bugünkü Suriye topraklarında bulunan Gassani krallığı ve Bizanslarla yapılan ticarete Araplar tarafından kullanılmıştır. Zamanla İslam dünyasında altın para olarak bastırılan tüm paralara da dînâr denmiştir.⁶³

⁵⁶ Kur’an, Al-i İmran: 3/ 75.

⁵⁷ Belâzurî, Ahmed b. Yahya, *Fütûhu'l-Bıldân*, (Çev. Mustafa Fayda, I. Baskı), Siyer Yay., İstanbul 2013, 533-534; Makrizî, *el-İğâse*, 3; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, İstanbul 1970, (I-II), I, 355; Rıfat Uslu, “İslâm Hukukunda Para Birimleri”, *İslâmî Araştırmalar (Journal of Islamic Research)*, c. 25, s. 1, 2014, 28-38.

⁵⁸ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (Çev. Halil Kendir), Yeni Şafak Yay., Ankara 2004, I, 210.

⁵⁹ Seydişehrî, *Tarih-i Din-i İslâm*, I, 235.

⁶⁰ Terim olarak altın, gümüş, ilâç ve gülyağı gibi değerli şeylerin tartılmasında kullanılan bir ağırlık ölçüsü birimini ifade eder.

⁶¹ M. Hasanu’z-Zaman, *İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür*, (Çev. Sinan Ersoy), Akabe Yay., İstanbul 1987, 385.

⁶² Âl-i İmrân: 3/ 75.

⁶³ Halil Sahillioğlu, “Dinar”, *DİA*, IX, 352; İslâm tarihinde bastırılan ilk sikke Emevî Hükümdarı Abdülmelik b. Mervân tarafından 77 (696) yılında bastırılmıştır. Tedavülde olan paraya alışkanlık sebebiyle ilk bastırılırken Bizans parası basılmıştır. İlk olarak üzerindeki Hristiyanlık sembolü olan Haç kaldırılmış, daha sonra da bunların üzerine İslâm inancına uygun ifadeler veya Kur’an’dan ayetler yazılmıştır. H. 100 yılı ve daha sonraki yıllarda Kayrevan’da basılan paralar Bizans’la olan ticari ilişkiler

Ancak uygulamada dinar 20 kırat olarak kullanılıyordu.⁶⁴ Bir dirhem, 2,97 gr. (ağırlık ölçüsü olarak 1 dirhem=3,125 gr.) ağırlığındaki gümüş paraya⁶⁵ denilmekteydi. Kur'an'da da geçen⁶⁶ *dirhem* (الدرهم - درهم), hem ağırlık ölçüsü ve hem de gümüş para birimini ifade eder. Eski Yunan devletiyle ticari ilişkiler sonucunda Farsça'ya ondan da yine ticari ilişkiler aracılığıyla Arapça'ya geçmiştir. Dirhem ve miskalin ilk çağlardaki tanımı iki avuç dolusu ölçülebilir nesneyi ifade eden ölçü birimi mene (manah) kadar götürülebilir. Ağırlık birimi olarak 505 gr'dır ve altmışta birine *şekel* denilirdi. Gümüş para basıldığında bir birim altına 13 birim gümüş verilirdi. Yunanlılar tarafından kullanılan bu para daha sonra ticaretlerle İranlılar tarafından kullanılmış, onlardan da ticaret yoluyla Araplara geçmiştir. Irak ve İran'ın fethine kadar Sasani dirhemleri üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmadan kullanılmış, Müslümanlar tarafından ilk basımı da Hz. Ömer zamanında yapılmıştır. Dirhemde de İslami olmayan semboller kaldırılmıştır.⁶⁷ Arap olmayanların bastıkları dirhemler çeşitliydi. Onların bastıkları paralardan birisi miskal idi ki bu 20 kırat ağırlığında idi. On kırat (miskalin yarısı ağırlığında) ve on iki kırat ağırlığında dirhemler basıyorlardı.⁶⁸ Bakırdan yapılan paraya ise fels denilirdi.⁶⁹ İslam gelince zekât oranını belirlemek için 20, 12 ve 10 kıratlık birer dirhem aldılar. Toplamı 42 kırat ediyordu. Bunun üçte birini alarak devlet dirheminin ağırlığını devlet dinarı kıratında 14 kırat olarak belirlediler. Her 10 dirhem ağırlığı da 7 miskale eşit oldu.⁷⁰ Tedavülde olan bu paralar çevre ülkelerden özellikle Rum, Sâsânî, Yemen ve Habeşlilerden tedarik edilirdi.⁷¹ Hz. Peygamber dışardan gelen bu paraların ağırlıklarına müdahale etmedi.⁷² Ancak ihtiyaç halinde bir dinar 1/2 ve 1/3 dinarlık küçük parçalara da bölünüyordu. Hz. Ali et almak için dinardan iki kıratlık bir parça

sebebiyle Latince basılmış, T şeklinde haç ve Heraklius ve oğlunun resimleri bulunan eve ön yüzde ise Kelime-i Şehadet'in Latince karşılığı, arka yüzde ise besmelenin Latince karşılığı basılmıştır. (geniş bilgi için bkz. *TDV İA*, IX, 352 vd. Hasan Ali Hallâk, *Ta'rîhu'n-Nukûd ve'd-Devâvîn fî Asri'l-Emevî*, Dâru'l-Kitâbu'l-Benânî, Beyrut 1978; Tuncay Aykut, *Emevi Sikkeleri*, Nümismatik Yay. İstanbul 1982).

⁶⁴ Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd, *Fütûhu'l-Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Siyer Yay., (1.Baskı) İstanbul 2013, 532-538.

⁶⁵ Muhammed Necmeddin Kürdî, *Şer'î Ölçüler ve Fıkhi Hükümleri*, (Çev. İbrahim Tüfekçi), Buruç Yay., İstanbul 1996, 45.

⁶⁶ Kur'an, Yusuf: 12/ 20.

⁶⁷ Belâzurî, *Fütûh*, 532; Hamidullah, 822-823; Sahillioğlu, "Dirhem", *DİA*, IX, 368-371; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 144-145.

⁶⁸ Belâzurî, *Fütûh*, 532; Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, 196; Cevâd, *Mufasssal*, VII, 498.

⁶⁹ Cevâd, *Mufasssal*, VII, 503; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 103.

⁷⁰ Belâzurî, *Fütûh*, 532.

⁷¹ Belâzurî, *Fütûh*, 532; Cevad, *Mufasssal*, VII, 495-499; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 985; Hizmetli, Mustafa, *Tarihte Şehir ve Pazar*, Araştırma Yay. Ankara 2012, 206.

⁷² Belâzurî, *Fütûh*, 532.

koparmıştır.⁷³ Ancak ihtiyaç olmadan paraların kırılmasını Hz. Peygamber yasaklamıştır. Bu konudaki bir haberi Alkame b. Abdillah, babasından naklediyor: “*Rasulullah Müslümanların aralarında kullandıkları paraları zaruret olmadıkça kırmayı yasakladı.*”⁷⁴ Çünkü paranın kıymetini düşürüyordu. İslam’ın ilk dönemlerinde dinar-dirhem oranı değişmemiştir. Kaynaklara göre 20 kırıtlık 1 dinar 14 kırıat dirheme eş değerdir. Altın-gümüş oranı 1:7 idi. Bu fark altın ve gümüşün elde edilmedeki kolaylıktan gelmekteydi.⁷⁵ Mekke’de en çok Hiraklî denen Rum dinarı kullanılırdı.⁷⁶ Bunun değeri bugünün ölçüsüyle 4,25 grama eş değerdedir.⁷⁷ Sâsânî dinarının değeri ise 8,5 gramdır.⁷⁸ Dirhem olarak ise İran dirhemi daha çok kullanılırdı.⁷⁹ Buna Araplar kendi aralarında Kisrevânî derler.⁸⁰ Yukarıda da belirtildiği gibi dirhemler ağırlık bakımından birbirinden farklı idiler. Taberiyye denilen Rum dirhemi dört,⁸¹ Fas dirhemi üç, Yemen dirhemi bir veya iki buçuk dânik⁸² ölçüsündeydi.⁸³ Mekkelilerin yaygın olarak kullandıkları ve Mekke dirhemi olarak bilinen dirhem de altı dânik ağırlığında idi.⁸⁴ Fels ise basit alışverişlerde kullanılırdı ve değerleri farklılık gösterirdi.⁸⁵

Tedavülde olan bu paraların bazı şahıslarda bulunmaması ve bazı kişilerin de paradan çok değer vermeleri sebebiyle külçe altın ve gümüşle de alış veriş yapıldı.⁸⁶ Ağırlıkları tam belli olmayan paralar ile külçe halindeki altın ve gümüşü hassas tartılarla tartarlardı. Sahte paralar ise paranın sertlik derecesine göre anlaşıldı. Fazla sert olan paraların sahte ya da değersiz olduğuna hükmedilirdi.⁸⁷

⁷³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İcârâ”48 (3449); Zamân, *Ekonomik Strüktür*, 385; Hallâk, *Dirâsât fî Târîhi'l-Hadârati'l-İslâmiyye*, 97.

⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 139; Ahmed, *Müsned*, III, 419; İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 48 (2263); Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İcârâ”, 46 (3443); İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l Mesânî*, 1106.

⁷⁵ Zamân, *Ekonomik Strüktür*, 387-388.

⁷⁶ Cevâd, *Mufasssal*, VII, 496; Hakkî, *Esvâkul-Arab*, 145; Belâzurî, *Fütûh*, 532; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Emvâl*, Kahire 1934, 629.

⁷⁷ Ömerî, *el-Hıraf*, 181; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 104.

⁷⁸ Kürdî, *Şeri Ölçüler*, 56.

⁷⁹ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 192 Cevâd, *Mufasssal*, VII, 498-499.

⁸⁰ Cevâd, *Mufasssal*, VII, 496; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 985.

⁸¹ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 192.

⁸² Dânik için başlangıçtaki ölçüler kısmına bkz.

⁸³ Cevâd, *Mufasssal*, VII, 499; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 104-105.

⁸⁴ Kürdî, *Şeri Ölçüler*, 54.

⁸⁵ Hallâk, *Dirâsât fî Târîhi'l-Hadârati'l-İslâmiyye*, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1989, 100-101; Baysa, 104.

⁸⁶ Cevâd, *Mufasssal*, VII, 416, 489.

⁸⁷ Cevâd, *Mufasssal*, VII, 416, 630; İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 350; Kürdî, *Şeri Ölçüler*, 45; Ömerî, *Hıraf*, 181; Süheylî, *Ünf*, I, 252; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 105.

BİRİNCİ BÖLÜM

RİSALET ÖNCESİ İKTİSADİ YAPI

1.1. ARAP YARIMADASI'NDA TİCARET

Vahiy öncesi dönemde Hicaz bölgesinde iktisadî hayat, bölgenin coğrafî yapısı, iklimsel özellikleri ve bir miktarda siyasi durumunun etkisi altında şekillenmiştir. Risalet sonrası dönemin iktisadî hayatını tam anlamıyla kavrayabilmek ve vahiyle birlikte iktisadî hayatta ne tür değişikliklerin meydana geldiğini değerlendirebilmek için risalet öncesi dönemde özelde Hicaz bölgesinin daha geniş çerçevede ise Arap Yarımadasının iktisadî hayatının tetkik edilmesi uygun görünmektedir.

Bu bölümde, cahiliye döneminde Mekke'nin iktisadî hayatını tespit etmek üzere Arap Yarımadasında bulunan ticaret yolları, ticarî veya ticarete yardımcı kuruluşlar, kurulan pazar ve panayırlar, alış veriş türleri, pazarlarda bulunan mallar, tarım ve hayvancılık genel olarak incelenecektir.

Arap yarımadasında göçebe yaşamı, hayvan yetiştiriciliğine özellikle de deve yetiştirmeye dayanır. Bu bölgede topraklar farklılık göstermekle birlikte Arap yaşamında ikisi önemli yer tutmaktaydı. Birisi yazın susuz ve kumsal olmakla birlikte kışın yağış alan ve özellikle çukur yerlerde suların birikmesi sonucu develerin beslenmesi için yeşil bitkilerle kaplanan alanlardır. Diğeri ise, uzun süre yeşil kalabilen ağaç ve çalıların olduğu bölgelerdir. Hayvanların beslenme alanları farklılaşınca göçebe yaşam da kaçınılmaz olmaktaydı. Yağmur yağınca hayvanlarını otlatmak için mevsimsel yeşil bölgelere göçerler, fakat yazın gelişiyile bu alanların kurumasıyla tekrar geldikleri yere, az da olsa sürekli otlak olan bölgelere gitmekteydiler.

Badiyede yaşayan bedevinin iki tür besin kaynağı var, hurma ve süt. Hububat ise bunların için biraz lüktür. Bu tür bedevilerin bir geçim kaynağı daha vardır ki o da ziraatla uğraşanların ve tüccarların çiftliklerin, arazilerin, kervanların ve sürülerin eşkıya saldırılarından korunması için bu bedevilere ödedikleri paralardı. Aksi halde

tarım arazileri ve ticari kervanları asla güvende değildi. Zira bedevi için bu malları gasp etmek geçim yollarından birini oluşturmaktaydı.⁸⁸

Mekke, iklim ve coğrafi şartlar sebebiyle, tarıma ve hayvancılığa elverişli bir bölge değildir. Buna karşın insanlık tarihinin başlangıcından beri kutsal belde⁸⁹ olması, içerisinde asırlardan beri risalet hatıralarını barındırması ve ibadet mekânı olması hasebiyle daima insanlığın dikkatini cezbetmiş, sürekli insanların uğrak yeri olagelmıştır. Hem tarıma ve hayvancılığa elverişli olmaması ve hem de insanların uğrak yeri olması sebebiyle ortaya çıkan geçim problemini çözmek ve misafir olarak gelen insanların ihtiyaçlarının karşılanması için alternatif arayışlara baş vurulmuştur. Arayışlar neticesinde, yarımada'nın muhtelif bölgelerine göre çeşitlilik göstermekle birlikte özellikle Mekke ve civarında meskun halkın ana geçim kaynağı gerek İslamiyet öncesinde ve gerekse İslam'ın gelişinden sonraki dönemde ticaret olmuştur.

Hız. İbrahim'in, insanların ilgisini çekmesi ve gönüllerinin oraya yönelmesi için dua ettiği⁹⁰ Mekke, kurulduğundan beri insanlığın merkezlerinden biri olmuştur. İslam'ın gelişinin arifesinde de yarımada'nın en merkezî yerleşim birimi olan Mekke'nin yöneticisi olan Kusay'ın oğulları Mekke'ye ticari güvence sağlamak için dört bir yandan kabile ve ülke liderleriyle ticari anlaşmalar yapmışlardır. Bundan dolayı bu bölümde ticaret ve ticarete yardımcı unsurlardan Arap Yarımadası ticari yolları, Arap çarşı-pazar ve Panayırları, ticaretle ilgili kurum ve uygulamalar, halkın geçim kaynakları ve devletin gelir ve giderleri, Mekke ticareti, ticari şekiller, alım satımı yapılan mallar, ticarete örnekler, gelir ve gider kaynakları, faizcilik, Hız. Peygamberin ticari hayatı, geçim şartları, Mekke'de Müslümanların geçim şartları, ambargo yılları, infakta önde giden Müslümanlar ile ekonomik değer ifade eden bazı hususlar işlenecektir.

Arabistan'ın kurak ve çöl ikliminin yaygın olarak hüküm sürdüğü yer olması dolayısıyla bu bölgenin iktisadı da buna göre şekillenmiştir. İslam'ın doğduğu ve yayılmasında ilk merkez olarak kullanılan Mekke ve Medine şehirleri çevresi göçebe yaşayan insanların bulunduğu çöller ortasında bulunan şehirlerdi. Çöl yaşamı, insanların

⁸⁸ Montgomery Watt, *Muhammed Mekke'de*, (Çev. Rami Ayas - Azmi Yüksel); AÜİF. Yay., Ankara 1986, 18-20.

⁸⁹ Kur'an, Tin: 95/3

⁹⁰ Kur'an, İbrahim: 14/ 35, 37.

geçim standartlarını ve şeklini belirleyici olmuştur. Tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamakta zorlanan Mekke halkı ticarete yönelmiş, daha önceden de belirtildiği gibi ticareti geliştirmek, Mekke’yi ticari merkez yapmak ve bunun için gerekli tüm güvenlik önlemlerini oluşturmaya ve korumaya çalışmıştır. Kurtubi, Kureyş suresinin tefsirinde Mekke’de çeşitli kabilelerin çevre kabilelerle ticari anlaşmalar yaptıklarını ve *ilâf* ashabının dört grup olduğunu söyler. Bunlar Hâşim, Abdu Şems, Muttalip ve Nevfel oğulları. Hâşim oğulları Şam’dan ticarî eman almışlardı. Abduşems oğulları Habeşlilerden, Muttalib oğulları Yemen’den, Nevfel oğulları Farisîlerden ticaretin güvenliği için güven almışlardı.⁹¹ Arapların Hindistan Yarımadasına ve civar deniz aşırı ülkelere ulaşmaları da mümkündü. Araplar ticaretlerini deniz ve kara yoluyla yapıyorlardı.⁹²

Ceziretü’l-Arab, tarihte, coğrafi konumu itibarıyla gerek dini ve gerekse kültürel ve ticari açıdan önemli yere sahip olmuş, Araplar bu alanda oldukça gelişmişlerdir. Hatta Araplar için “*ticaretin oğlu*” unvanı kullanılmış, “her Arap iyi bir tüccardır” sözü ise darbimesel haline gelmiştir.⁹³ Cahiliye Araplarının yaşadıkları alanlar Mezopotamya ile Batı Arabistan ve Yemen arasındaki önemli ticari yolların üzerinde bulunuyordu. Kışın Yemen’e ve yazın Şam’a doğru yolculuk yapıldı.⁹⁴

Cahiliye dönemi hakkında çalışma yapan batılı yazarlardan Lammens, Kureyşlilerin kapitalist bir ekonomi uyguladıklarını kabul eder. Lammens’in bu görüşü kısmen Watt’ta da vardır.⁹⁵ M. Bousquet de İslam’ın Marksist yorumunu açıkça reddetmez, ancak kendi kafasında varlığında tereddüt etmediği, Hz. Peygamber dönemi Arap kapitalizmini eleştirir. Aslına bakılırsa Kapitalizm de Marksizm de İslam’ın zuhurundan çok sonraları sistemleştirilmiştir. Ancak batılılar, birkaç yüzyıldır dünya siyasetinde söz sahibi oldukları ve bu iki sistemin yegane ekonomik sistem olduğunu kabul ettiklerinden Hz. Peygamber döneminin ekonomik yapısını bu iki sistem açısından değerlendirmeye değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.

⁹¹ Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li Ahkâmi’l-Kur’ân*, (I-XX), Dâru İhyai’t-Tûrasi’l-Arabi, Beyrut 1985, Kureyş Suresi; Bedâyene, *Hayâtu’l İktisâdiyye fî Asrîl İslâmiyyeti’l Ülâ*, 31.

⁹² Ticaret yolları için bkz. Cevad, *Mufasssal*, VII, 259, 261, 271, 280, 281, 284, 332, 364; Kudame b. Ca’fer, *Harac ve Sina’atu’l Kitâbe*, 79-88; Bedayene, *Hayâtu’l-İktisâdi*, 31.

⁹³ Abdulkерim Özaydın, “Arap”, *DİA*, III, 323.

⁹⁴ Kur’an, Kureyş: 106, 2; Cevad, *Mufasssal* VII, 232; Ahmet Turan Yüksel, “Yakın Doğuda Ticaret Merkezleri ve Panayırılar”, *Selçuk Üniv. İl. Fak. Der.*, Konya 1994, V, 309.

⁹⁵ Joseph Chelhod, *Hicret Öncesi Mekke’de Kapitalizm*, (Çev. İzzet Er), *Uludağ Üniv. İl. Fak. Der.*, IV, 1, Bursa 1992.

Cahiliye döneminde Mekke’de, alışverişlerde yazılı belge kullanılmakta idi. Mekkeliler İran, Bizans ve Yemenlilerle yaptıkları ticari ilişkilerden öğrendikleri bu belgelerin bir kısmını çek amaçlı bir kısmını ise alım satımın kayıt altına alınması için yapmışlardır. Ukaz Panayırında benzer çekler kullanılmıştır.⁹⁶ Ayrıca Araplar, yaşadıkları bölgenin Sami dilleriyle yakınlığı sebebiyle Bâbilliler, Asurlular, Ârâmîler, Habeşliler ve Fenikeliler’le tercümana gerek kalmaksızın anlaşabiliyorlardı.⁹⁷ Bu da ticaretin gelişmesindeki önemli faktörlerden biriydi.

Cahiliye döneminde Hicaz bölgesinde gerek mekan bakımından gerekse katılım oranı açısından birçok pazar alanı bulunmaktaydı. Bazı kişiler ise evlerinin avlu ve sahanlıklarını dükkan olarak kullanmaktaydılar.⁹⁸ Ayrıca yılın belli zamanlarında belli yerlerde herkesin katılımına açık olan bu günlük fuarları andıran panayırlar mevcuttu. Alış verişin yapıldığı tüm alanlara *sûq* denilmekteydi.⁹⁹ Ancak özellikle şehrin içinde kurulan alış veriş yerlerinin pazar olarak mı kurulduğu yoksa her zaman açık olan çarşı türü mü olduğu açık değildir.¹⁰⁰ Hicaz bölgesinde kurulan çarşı, pazar ve panayırların sayısının eserlerde yirmi civarında olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹ Bunda büyük ticaret yollarının bu bölgeden geçmesi, Mekke ve Medine gibi büyük şehirlerin burada bulunması, Kureyş gibi ticarete maharetini ispatlamış bir kabilenin burada yerleşik olması ve Taif ve Yesrib’te ticareti yapılabilecek miktarda yeterli zirai mahsulün bulunması önemli etkenlerdendir.¹⁰²

Yoğun ticari faaliyetlerin yapıldığı Arap Yarımadasında tüm bu panayır ve pazarları birbirlerine bağlayan yollar mevcuttu. Bu yollar uzak doğudan başlayıp Asya ve Ak Deniz üzerinden Avrupa’ya kadar uzanmaktaydı. Şimdi bu güzargâhta bulunan ticaret yolları ana hatlarıyla işlenecektir.

⁹⁶ Efgânî, *Esvâku’l-Arab*, 42; Hammûr, *Sûku Ukaz*, 98; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 106.

⁹⁷ Özeydin, “Arap”, *DİA*, III, 323.

⁹⁸ Efgânî, *Esvâgu’l-Arab*, 213; Cevad, *Mufasssal*, VII, 365, 368; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 957.

⁹⁹ Efgânî, *Esvâgu’l-Arab*, 193; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 77.

¹⁰⁰ Baysa, *Kureyş Kervanları*, 77.

¹⁰¹ İbn Habîb, *Muhabber*, 263, 268; Alûsî, *Bülûğu’l Ereb*, I, 264-270; Merzûkî, *el-Ezmine ve’l-Mümkin*, II, 153-158; Efgânî, 210, 225; Baysa, 77.

¹⁰² Kettani, *Terâtib*, II, 12; Berru, *Tarihu’l-Arabi’l Kadîm*, 236-237.

1.1.1. Ticaret Yolları Kavşağında Hicaz

Arabistan Yarımadası, Çin, Hindistan ve Hindistan adaları, Orta Asya ve Akdeniz bölgesinin birbirine bağlayan kara yolları çeşitli sebeplerle kapandığında güzargâhın bu yöne kaymasıyla önem kazanmaktadır. İtalya'dan başlayarak Anadolu üzerinden Orta Doğu, Hindistan ve Çin'e uzanan yol milattan sonra II. asırda oluşturulmuş ve İpek Yolu olarak tarihi kaynaklarda zikredilmiştir. Milattan sonra VI. asırda Bizans ve İran arasında çıkan anlaşmazlıklar ve çatışmalar neticesinde bu yol güneye Arap Yarımadasına kaymıştır. Hindistan, Çin ve Sind'den gelerek Basra Körfezi, Umman Denizi üzerinden Arabistana bağlanan bu yola Baharat Yolu adı verilmiştir.¹⁰³

Kara Yolları: Çalışmamız boyunca hedefimiz olan bölgeyi okuyucunun zihninde canlandırmak, doğru konumlandırmak ve oryantasyonu sağlamak için Hicaz bölgesinin bütün yol haritasını ve fiziki durumunu yansıtmamızın gerekli olduğu kanatindeyiz. Bu yüzden hem kara ve deniz yollarını hem de ticaret merkezlerini bu başlık altında ele almaya çalışacağız.

Batı İstikametinden Geçen Yol: Bu yol şu güzergahı takip ederdi: Arabistan Yarımadasının güneydoğu kesiminde ve günümüzde Umman sınırları içerisinde bulunan sahil kenti olan Zıfar'dan başlar; Hadramut Vadisine yönelip buradan batıya kıvrılarak Aden'e giden yollarla birleşir; daha sonra kuzey istikametini izleyerek önce Me'rib'e, sonra San'a'ya ulaşır. San'a'dan kuzeye yönelen güzergah, Hicaz'ı boydan boya geçerek Vâdi'l Kurâ'ya, daha sonra da Nabatlılar'ın sınırına ulaşır Teyme'de farklı istikametlere yönelir; bir kol Basra'ya diğer kol Dımaşk'a, diğer bir kol ise Eyle ve Arîş üzerinden Mısır'a yönelirdi. Hadramut'tan başlayarak Yemen'e sonra kuzeye yönelerek Ak Denize ulaşan bu yol dönemin en zengin ticari yollarından biriydi.¹⁰⁴

Doğu İstikametinden Geçen Yol ise Ummân sahillerinden başlar, güneye doğru inerek bugünkü Dukm şehrinin kuzey doğusunda bulunan ve Hindistan'dan gelen

¹⁰³ Sadık Acar, "Orta Doğu'nun Dünya Ticareti Bakımından Önemi ve Körfez Bunalımı Sonrası Beklentiler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, VII, Sayı: 1, Yıl 1992, 148; Mehmet Nuri Güler, "Kur'ân ile Başlayan Ekonomik Süreçte Câhiliye Kureyş Kapitalizmi'nden İslâm Kureyş Küreselleşmesi'ne", *İslâm Ülkeleri Tarih ve Coğrafya Etütleri*, Yıl: 2 Yaz 2010 Özel Sayısı, Temmuz 2010, 9-33.

¹⁰⁴ Hakkî, *Esvâku'-Arab*, 31.

ticaret malların boşaltıldığı Kudeyfe limanına¹⁰⁵ varır; buradan Zıfâr ve San’a üzerinden Hicaz’a ulaşırdı.¹⁰⁶

Doğu-batı istikametinde bulunan ve çok genel olarak verilen bu yollar dışında Hicaz bölgesini Arap Yarımadasının diğer bölgelerine ve Yarımada’nın dışına bağlayan ticari yollar da mevcuttu. Şimdi uluslar arası ticaretin gelişmesinde faydalı rol oynayan bu yolları kısaca işleyeceğiz.

Mekke’yi Diğer Arap Yerleşim Birimlerine Bağlayan Yollar:

Kur’an’da “Ümmü’l-Kurâ”¹⁰⁷ ve “Emîn Belde”¹⁰⁸ diye tabir olunan Mekke, bütün Arabistan Yarımadasının değişik bölgelerinden gelen ticari yolların kavşak noktasında kurulmuş bir şehirdir. Mekke’den sonra Hicaz’ın en önemli şehri, kuzeydeki Medine’yle arasındaki mesafe hakkında kaynaklarda farklı bilgiler verilmiştir. İbni Hurdâzbih 263 mil,¹⁰⁹ İbni Rüste 253 mil,¹¹⁰ İdrisî 270 mil,¹¹¹ Makdisî ise mil olarak değil on bir merhale¹¹² olarak vermektedir.¹¹³ Mekke ve Medine arasındaki mesafe günümüzde 454 km (454.000/1610=282mil) kadardır. Mekke ile güney doğusunda yer alan ve şehrin sayfiye yeri olarak bilinen Tâif şehri arasında iki ayrı güzergâh bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Mekke’nin kuzeyinde bulunan İbn Mürtefi’ kuyusundan başlayıp ve üç konaklık mesafeden sonra Tâif’e ulaşan¹¹⁴ bu yol, 107 km civarındadır. Tarîku’l-Akîk veya Tarîku’l-Akabe diye isimlendirilen diğer yol ise Urfe¹¹⁵, Batn-ı Nu’mân ve Akabe üzerinden Tâif’e ulaşır ve ayrıca birinci yola nazaran bir merhale daha kısa olmasına rağmen engebeli olduğu için ulaşım daha çetin ve uzun zaman almaktaydı.¹¹⁶ Yemen ile Mekke, birbirine, biri iç bölgelerde bulunan Necd

¹⁰⁵ Araştırmamıza rağmen Kudeyfe şehrinin nerede olduğunu tesbit edemedik. Fakat İslâmiyet öncesi ticaret yolları ve Hindistan’dan gelen yüklerin indirildiği limanlar değerlendirildiğinde bu günkü el-Halûf ve Filim limanının bulunduğu sahil şehri olduğu kuvvetle muhtemeldir.

¹⁰⁶ İbn Hurdazbih, *Mesâlik*, 147-148.

¹⁰⁷ Kur’an, Enam: 6/92.

¹⁰⁸ Kur’an, Tin: 95/3.

¹⁰⁹ Hurdâzbih, *Mesâlik*, 130.

¹¹⁰ İbn Rüste, *Â'lâk*, 177-78.

¹¹¹ İdrisî, *Cezîre*, 24.

¹¹² 1 merhale 45,485 metredir.

¹¹³ Makdisî, Şemseddîn Ebû Abdullah b. Muhammed b. Ahmedel-Ma'rûf bi'l-Beşerî, *Ahsenü't-Tekâsîmi ve fi Ma'rifeti'l-Ekâlîmi*, Matbaatü'l-Berîl, Leyden 1906, 106.

¹¹⁴ Makdisî, *Ahsen*, 112; İbrahim b. İshak b. İbrahim el-Harbî, *Kitâbu'l-Menâsik ve EmâkinuDuruki'l-Hacci ve Meâlimi'l-Cezîra*, Dâru'l-Yemâme (2. Baskı), Beyrut 1969, 654; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 34.

¹¹⁵ Urfe, Mekke'den üç mil uzaklıktadır, Bkz. İdrisî, *Cezîre*, 26.

¹¹⁶ İdrisî, Abdullah b. Hasan, *Cezîretü'l-Arab mi'n-Nüzheti'l-Müştâk*, Câmiatü İlmi'l-Irak, Bağdat 1971, 26; Harbî, *Kitâbu'l-Menâsik*, 654.

üzerinden diğeri ise kıyı şeridindeki Tihâme üzerinden olmak üzere iki ayrı yolla bağlanırdı.¹¹⁷ Necd yolu 22 merhale ve 420 mil uzaklıkta idi.¹¹⁸ Diğer yandan Tihame, Aden ve Umman'ı Mekke'ye bağlayan başka yollar da bulunmaktaydı.¹¹⁹

Arap Yarımadasını Şam, Mısır ve Irak'a Bağlayan Yollar

Hicaz bölgesini Şam'a bağlayan kuzey yolu Vâdi'l-Kura, Hicr, Tebük üzerinden geçerek Şam'a ulaşırdı.¹²⁰ Kaynaklar, Hz. Peygamber'in gönderdiği seriyyeleri anlatırken bu yol hakkında bilgi verirler. Nitekim Hz. Peygamber'in Mekke ticaret kervanını taciz etmek için gönderdiği seriyyeler bu yolu kullanmaktaydılar. Ayrıca Seniyyetü'l-Müre,¹²¹ Sîfû'l-Bahr,¹²² Buvât,¹²³ el-Harrar¹²⁴ seriyyeleri de bu yol güzergahında gerçekleşmiştir.¹²⁵

Diğer yandan Hicaz bölgesini kuzeydeki Filistin'e bağlayan sahil yolu Akabe körfezi üzerindeki Eyle'ye varıyordu. Tebük üzerinden geçen yola nazaran daha kısa olan bu yol, Eyle'de iki kola ayrılarak biri Şam diğeri ise Gazze istikametine gidiyordu.¹²⁶ Halife Hz. Ebubekir'in Filistin taraflarına gönderdiği Amr b. Âs ordusu aynı yolu takip ederek Eyle'ye varmıştı.¹²⁷ Ayrıca Bedir savaşına sebep olan Kureys kervanının reisi Ebû Sufyân Medinelilerden gelen tehlikeyi hissedince kervanı sahil yoluna indirip oradan Mekke'ye götürmüştü.¹²⁸ O yıllarda Hicaz'dan Mısır'a iki ayrı yoldan ulaşım sağlanırdı. Mekke ve Medine'den ayrı ayrı olarak başlayan bu iki yol önce Medyen'e ve daha sonra da Mısır'ın Amîre şehrine varırdı. Ya'kubî bu yolun Amîre'den¹²⁹ başladığını sonra da kurak olan Kurkura, Acrûd, Cisri'l-Galzem, Eyle ve en son olarak da Medyen'e vardığını bundan sonra yolun ikiye ayrıldığını söyler.¹³⁰ İbn

¹¹⁷ Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 34.

¹¹⁸ Yâkût, *Mu'cem*, 8; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 35.

¹¹⁹ Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, 112; Sellâme, Avâtîf Edîb, *Kureys Kable'l-İslâm*, Dâru'l-Merîh, Riyad 1994, 213-217; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 36-37.

¹²⁰ Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 35.

¹²¹ İbn Hişam, *Sîre*, I, 591; Taberî, *Tarih*, II, 404; Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, II, 356.

¹²² İbn Hişam, *Sîre*, I, 595; Taberî, *Tarih*, II, 404; Elşad Mahmudov, *Sebepe ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İSAM, İstanbul 2010, 104.

¹²³ İbn Hişam, *Sîre*, I, 598; Taberî, *Tarih*, II, 404; Mahmudov, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 67.

¹²⁴ İbn Hişam, *Sîre*, 600; Mahmudov, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 64.

¹²⁵ Alî, *Turuku'l-Mevâsilât*, 965.

¹²⁶ Alî, *Turuku'l-Muvâsilât*, 968.

¹²⁷ Taberî, *Tarih*, III, 387.

¹²⁸ Taberî, *Tarih*, II, 422; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 40-41.

¹²⁹ Amîre (عميرة), bu günkü İsmailiyye kıyı şehrinin biraz kuzeyinde bulunurdu. Halen Amîre olarak zikredilir.

¹³⁰ Yakûbî, Ahmed b. Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih, *Tarihu'l-Ya'kûbî*, Dâru Sâder-Dâru Beyrut, I-II, Beyrut 1960, I, 99-100.

Havkal ise Hicazla Mısır'ı birbirine bağlayan sahil yolunun yirmi merhale (ortalama 45.5 km) olduğunu bildirir.¹³¹

Hicaz bölgesini Kuzeye bağlayan bir başka yol da Necd üzerinden geçiyordu. Hz. Peygamber Zeyd b. Hârise'yi Kureyş kervanını taciz için gönderdiğinde, onun Necd bölgesinde Zübde ve Ğumre arasında Karde diye bilinen bir yere gittiği bildirilir.¹³² Fakat bu yol kervanlar tarafından sık kullanılan bir yol değildir.¹³³

Mekke'den kuzeye giden yolların en eskisi ve en işlek olanı ise Hicaz bölgesini Irak'a bağlayan yoldur. Bu yol, Fars beldelerini ve Hîre'yi Mekke ve Yemen'e bağlıyordu.¹³⁴ Bazı tarihi kaynaklar Hîre¹³⁵ kralının Ukaz Panayırı'na gelerek orada alış verişi yaptığını kaydeder.¹³⁶ Irak bölgesini Hicaz'a bağlayan iki ayrı yol daha vardı ki bunlardan biri Kûfe'yi, diğeri ise Basra'yı Mekke'ye bağlayan yoldu.¹³⁷ Bu bölgede, Nekra madeninden (معدن النقرة) başlayarak Mekke'ye varan toplamda 285 mil mesafelik üç merhaleden kısa olan bir yol¹³⁸ ve Basra'yı ise 27 merhalelik bir mesafeyle Mekke'ye ve 18 merhalelik mesafeyle de Medine'ye bağlayan başak bir yol vardı¹³⁹

Deniz Yolları

Arap Yarımadası'nın sahilllerinde meskun olanlar, karşı kıyıların sakinleri ve değişik ülkelerle ticari ilişkiler içerisindeydi. En çok ticari ilişki Habeşistanlı tüccarlarla kurulmuştu. Taberî, Mekke halkının Habeşistan'la ticari ilişkilerinin olduğunu, oraya giden tüccarların aradığı malları orada bulduklarını ve güvenli bir ticaret yaptıklarını zikreder.¹⁴⁰ Doğuda ise Hindistan ve Çin ile ticari ilişkiler vardı.¹⁴¹ Bundan dolayı özellikle Hindistan ve Çin ile bağlantı merkezi sayılan Basra körfezi, deniz ticaretinde

¹³¹ İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ali'n-Nesabî, *Sûretu'l-Ard*, Mabuatı Beril, Layden 1989, 40.

¹³² Mesûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, Dâru't-Turâs, Beyrut 1968, 210; Ali, Salih Ahmed, *Tarîku'l-Mevsûlât*, 969; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 41.

¹³³ Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 41.

¹³⁴ Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 44.

¹³⁵ Lahmîler'in baş şehri. Bugün Irak'ın Necef iline bağlı bir kaza merkezi olup Kûfe'nin 5 km. güneyinde ve Kûfe ile Havernak arasında bulunan Kinîdre höyüğünün güneydoğusunda, Fırat nehri kenarında yer alan geniş bir ovada kurulmuştur. Bkz. Fuat Günel, "Hîre", *DİA*, XVIII, 122.

¹³⁶ İsfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Eğânî*, I-XXI, Müessesetü İzzeddîn li't-Tabâa, Beyrut, Trsz., 75.

¹³⁷ Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 44.

¹³⁸ İbn Havkal, *Sûratu'l-Arz*, 40; Yâkût, *Mu'cem*, V, 187; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 46.

¹³⁹ İbn Havkal, *Sûratu'l-Arz*, 40.

¹⁴⁰ Taberî, *Tarih*, II, 327; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 49.

¹⁴¹ Yâkût, *Mu'cem*, II, 92-93; İdrîsî, *Cezîra*, 20; Ebû'l-Fidâ, İsmail b. Nureddin b. Ali b. Muhammed b. Mahmud, *Takvîmu'l-Mu'cem*, Matbaatu Dâru't-Tabâati's-Sultânî, Paris 1940, s. 93; Yâkût, *Mu'cem*, II, 114; Makdisî, *Ahsen*, 79; Bekrî, Ebû Ubeydullah Abdullah b. Abdulazîz, *Mu'cem Mâ İste'cem mi'n-Esmâi'l-Bilâdi ve'l-Mevâdi'i*, Matbaatu Lecnetü't-Te'lîf ve't-Tercüme, Kahire 1949, 371.

önemli bir yere sahipti. Hindistan'dan gelen gemiler yüklerini Küre (كرة) limanında boşaltırlar, buradan alınan mallar kervanlarla Irak ve Şam pazarlarına taşınırdı. Ekonomisi tamamen ticarete bağlı olan Bahreyn halkı çoğunlukla Hint gemilerinin mallarını diğer ticari merkezlere taşırlardı. Bu bölgede bazı şahısların büyük gemilere sahip olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁴² O dönemde Bizanslıların hakimiyetinde bulunan Mısır ile Kızıldeniz üzerinden ticari ilişki kurulmuştu.¹⁴³ Yemen ve Basra körfezinden kervanlara yüklenen ticari emtia ya kara yoluyla Hicaz bölgesindeki kıyılara, oradan da gemilerle Mısır'a ulaştırılır veya Akabe limanında indirilen mallar kara yoluyla Akdeniz kıyılarına taşınır; oradan da deniz yoluyla Anadolu'ya götürülürdü ki bu yol daha az masraflı ve daha kısa idi.¹⁴⁴

İslam öncesinde meşhur pazarların kurulduğu yerlerden biri olan Umman,¹⁴⁵ deniz ticaretinin de ana merkezlerinden biriydi. Burada bulunan limanlara Sind, Hind, Çin ve Zenc'den¹⁴⁶ büyük gemiler gelirdi.¹⁴⁷ Yemen şehirlerinden Aden de önemli limanlardan biri olup, buraya gemilerle Hindistan,¹⁴⁸ Sind ve Çin,¹⁴⁹ Zenc, Habeşistan, İran, Irak ve Basra'dan¹⁵⁰ gelen mallar deniz yoluyla Mısır ve Filistin'e, kara yoluyla da Şam'a götürülürdü.¹⁵¹ Bu kıyı bölgelerinden Aden limanına gelen ticari mallar arasında amber ve misk gibi kok ular, baharatlar, kereste ve kumaş önemli yer tutardı.

¹⁴² Bekrî, *Mu'cem*, 926.

¹⁴³ Alûsî, *Büluğ*, I, 364; Makdisî, *Ahsen*, 83.

¹⁴⁴ Salih Ahmed Alî, *Muhâdarât*, Matbaatu'l-İrşâd, Bağdat 1968, s. 36-37; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 55.

¹⁴⁵ Yâkût, *Mu'cem*, III, 435; el-Makdisî, *Ahsen*, 56, 58, 93.

¹⁴⁶ İbn Havkal, Zenc ülkesinden bahsederken sınırının zengin altın yataklarının bulunduğu Alva Zenc ülkesi olduğunu belirtir. Bilâdüzzenc ve Bahrüzzenc adı verilen yerler Doğu Afrika kıyı boylarıyla Sudan, Etiyopya ve Liberya çöllerini kapsayan bölgeyi içine almaktadır. Bkz. Muhyiddin Ahmed Şah, "Zenc", *DİA*, XXXIV, 249.

¹⁴⁷ Ebû'l-Fidâ, *Takvîm*, 99; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 56.

¹⁴⁸ Kazvînî, *Zekerîyya b. Muhammed b. Muhammed*, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Dâru Sâdır – Dâru Beyrût, Beyrut 1960, 101; İdrisî, *Cezîra*, 57; Ebû'l-Fidâ, *Takvîm*, 93; , 93; Yâkût, *Mu'cem*, IV, 89; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 59.

¹⁴⁹ Kazvînî, *Âsâr*, 101; İdrisî, *Cezîra*, 57.

¹⁵⁰ Kazvînî, *Âsâr*, 101.

¹⁵¹ Yâkût, *Mu'cem*, IV, 89; Ebû'l-Fidâ, *Takvîm*, 93; Alî, *Muhâdarât*, 37.

1.1.2. Mekke Merkezli Ticari Kurumlar ve Uygulamalar

Mekke gerçek manada ticari bir merkez ve ibadet mekânı olduğundan buradaki gerek ticaretin canlı tutulması, güvenliğin sağlanması ve gerekse hac ibadetinin organizesi ve hacıların barınması gibi ihtiyaçların karşılanması için bazı kurum ve uygulamalar oluşturulmuştur. Bu oluşumlar şunlardır:

Kâbe ve Hac Organizasyonu: Arap Yarımadasında Yahudilik ve Hristiyanlığın bazı merkezlerinin bulunmasına, putperstliğin ve az da olsa Sabiiliğin yayılmasına rağmen genel olarak Araplar yaşamlarında din önemli bir belirleyici unsur değildi. Arap Yarımadası'nın en büyük dini merkezi Mekke olmasına rağmen burada din adamı sınıfı oluşmamıştır. Kaynaklarda İslamî davette karşılaşılan direnişte din adamlarından hiç bahsedilmez.¹⁵² Kâbe veya diğer putlarla ilgili hizmetler sadece bunların temziliği, bakım ve onarımıyla ilgili olup dini bir makam değildi ve din işlerinde ihtisaslaşmayı da gerektirmiyordu. Mekke'nin fethinde Kâbe'nin perdedârı Osman b. Talha b. Tâlib görevi Rasûlullah'a teslim etmekten kaçınınca güç kullanılarak anahtar önce ondan alınmış daha sonra tekrar ona iade edilmesi üzerine müslüman olmuştur.¹⁵³

Genel olarak Araplar Allah'a inanırlardı. Şu ayetler buna işaret etmektedir: “*De ki: Biliyorsanız söyleyin, yer ve onda bulunanlar kimindir? ‘Allah’ındır’ diyecekler. De ki: Öyleyse ders almazmısınız? De ki yedi göğün Rabbi, yüce arşın Rabbi kimdir? ‘Allah’tır’ diyecekler. De ki öyleyse O’na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?*” (Mü’minun: 23/84-87). Bunun yanı sıra putlara da inanarak onları Allah’a ortak koşarlardı: “*Onlar, Allah’ı bırakarak, kendilerine fayda ve zarar vermeyen putlara taparlar. Derler ki: Bunlar, Allah’ın katında şefaatçılarımızdır*” (Yunus: 10/18). Fakat toplumun büyük çoğunluğunun putperest olmalarının yanında özellikle toplumda makam ve mal sahibi olanların bazıları ise zındık ve dehrî (ataist) idiler. Bunların başında İslamî davete en fazla direnen ve Müslümanlara çokça kötülük yapan Ebû Süfyan b. Harb, Ukbe b. Ebî Muayt, Ubey b. Halef, Nadr b. Hâlis b. Kelde ve Haccac es-Süheymân’ın iki oğlu Münebbih ve Nebih, Âs b. Vâil, Velid b. Muğîre gelmektedir.

¹⁵² Salih Ahmed Ali, *Muhâdarât fî Târîhi’l-Arab*, I, 233; Muhammed Âbid Câbirî, *İslâm’da Siyasal Akıl*, (Çev. Vecdi Akyüz), Kitabevi Yay., İstanbul 1997, 196.

¹⁵³ Vakîdî, *Megaâzî*, III, 32; Mehmet Efendioğlu, “Osman b. Talha” *DİA*, XXXIII, 475.

Bunlar zındıklığı Hîre Hristiyanlarından öğrenmişlerdi.¹⁵⁴ İslam davetine en şiddetli direnci gösterenlerin başında bu dinsizlerin bulunması putları ve putperestliği savunmanın dini gayelerle değil putlar aracılığıyla kazanılan çıkarlar sebebiyle olduğunu göstermektedir. Bu kazançlar ise Mekke merkezli hac gelirleri ve bununla irtibatlı olarak yapılan ticaretten elde edilen gelirlerdi.¹⁵⁵

Putperestliğin Yemen'den gelip bir süre sonra Mekke'nin yönetimini ele geçiren Huzaalılar döneminde yaygınlaştığı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte İslam'dan önce de hac, umre, kurban, Arafat ve Müzdelife'de vakfe Araplar arasında yaygındı. Hz. Peygamber'in dedelerinden Kusay b. Kilab zamanında yönetimin tekrar geri alınmasından sonra Kusay tarafından kurulan Dâru'n-Nedve'nin on üyesi vardı ve Cahiliye döneminde Mekke bu meclis tarafından idare ediliyordu. Kabe'ye ve hacılara hizmet görevi kabileler arasında paylaştırılmış; Haşimiler rifâde, sikâye ve Kâbe eminliği, Abdüddar oğulları Kâbe ve Daru'n-Nedve anahtarlarının muhafızlığı, Nevfel oğulları hacılar için toplanan vergilerin idaresi, Sehm kabilesi Kâbe'ye ait adakların muhafazası ve Kinane de nesî ile görevliydi. Başka kabilelerin görevleri de vardı. Üç yılda bir, ayların yeri değiştirilir (nesî) bu sebeple de hac ibadeti asıl zamanı olan Zilhicce ayında değil farklı aylarda yapılırdı. Haccın başlatıldığı ilk gün hacı adayları ihramlı olarak Ukaz panayırına katılır, burada yirmi gün kalarak alış verişini yapardı. Ardından Mecenne panayırına gider on gün de burada kalarak alış verişte bulunurlardı. Bundan sonra hilalin görülmesiyle Zülmecaz panayırına giderek sekiz gün de burada kalır ve tevriye günü Arafat'a çıkarlardı. Arafat ve Mina günlerinde alış verişte yapmazlardı.¹⁵⁶ Mekke'ye döndüklerinde Mekke sakinlerinin evlerinde kalırlar ve onlara ikramlarda bulunulurdu. Hacılara su ve yiyecek adeti çok eskilerden gelen bir adetti. İlk zamanlarda bunların gideri için vergi toplanırdı, fakat daha sonra şeref kazanmak isteyen zenginler bu işi üstlendi. Bunu ilk yapan zenginin de Amr b. Luhay olduğu rivayet edilir. O hacılara elbise de dağıtırdı. Kusay zamanında Kâbe yakınlarındaki kuyularda hacılara ikram edilmek üzere getirilen suların muhafaza

¹⁵⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, 161.

¹⁵⁵ Câbirî, *Siyasal Akıl*, 197.

¹⁵⁶ Abdülkerim Özeydin, "Hac", *DİA*, XIV, 387.

edildiği deriden depolar vardı. Daha sonra su ihtiyacı zemzem kuyusundan karşılanmıştır.¹⁵⁷

Dâru'n-Nedve: Burasını hükûmet binası olarak, Kureyş kabilesinin atası kabul edilen ve Huzaa kabilesiyle girdiği mücadele sonucu Kâbe'nın bakımı ve Mekke idaresini üzerine alan Kusay (ö. 480) tarafından 440 yılında Kâbe'nin yanında yaptırılmıştı.¹⁵⁸ Dâru'n-Nedve, Kureyş'in bütün işlerinin görüldüğü yönetim merkeziydi. Daru'n-Nedve, bütün işlerin olduğu gibi ticari faaliyetlerin de merkeziydi. Ticaret kervanlarının çıkarılmasına, kervan başkanlarının görevlendirilmesine burada karar verilirdi. Aslında Mekke'de ticaret panayırların oluşmasının ana sebebi olan Kâbe ve hac ibadeti ve bu işin organizasyonu da Daru'n-Nedve'de kararlaştırılır, görev taksimi ve yürütmesi de buradan yapılır,¹⁵⁹ hatta kervanlar döndüğünde mallar burada indirilirdi.¹⁶⁰ Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethinden sonra Dâru'n-Nedve'nin konumu hakkında kaynaklarda bilgiye rastlayamadık. Mekke'nin bazı işlerinin buradan yönetildiği ama evvelden olduğu kadar işlevselliği olmadığından veya Cahiliye döneminde bir çok zulmün burada karara bağlanmasından dolayı kaynaklarımızın ondan bahsetmediği kanaatindeyiz. Veyahut Dâru'n-Nedve, tamamen kapatılarak ortadan kaldırıldığı için kaynaklara girmemiştir.

Eşhuru'l-Hurum: Türkçe'de "haram aylar" manasına gelen bu terki, kameri aylardan Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep aylarını içine alır ki bu aylarda savaşma, adam öldürme, baskın yapma gibi her türlü saldırı yasaktı.¹⁶¹ Bizi ilgilendiren yönü uygulamanın aynı zamanda ticari bir önem arzemesidir. Fuar alanlarına insanları

¹⁵⁷ İbn İshak, *Sîre*, 6, 71-100; İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 27-28, 39; İbn Hişam, *Sîre*, 120-121, 136-142, 199-203; İbn Habîb, *Muhabber*, 178-181; Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, I, 31-35; Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak, *Ahbârü Mekke*, (Nşr. Abdulmelik b. Abdullah), Mekke 1986, I, ; Taberi, *Tarih*, IX, 166-167, 553, 613; Nüveyrî, *Ahmed b. Abdulvehhab, Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, I-XVII, Kahire 1943-1955, I, 308-312; Şevkî Dayf, *Asru'l-Cahiliyye*, y.y., Kahire 1965, s. 92-95; Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1971, 113-120; Hamidullah, *İslâm'da Hac*, (Trc. M. Akif Aydın), İTED, VIII/1-4 (1984), 113-162; Abdülkerim Özaydın, "Hac", *DİA*, XIV, 389.

¹⁵⁸ İbn Hişam, *Sîre*, I, 144; İbn Habîb, *Munammak*, 34; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 170; Belâzurî, *Ensâb*, I, 59; Yakûbî, *Tarih*, I, 240; Taberî, *Tarih*, II, 346; Makdisî, *Tarih*, IV, 127; Süheylî, Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed, *Ravdu'l-Unf fî Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hişam, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut 2009, I, 235; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 21; Çelebi, *Tarihu'l-İslâm*, I, 118; Fuad Ali Rıza, *Ümmü'l-Kurâ Mekketi'l-Mükerreme*, Beyrut 1972, 192-193; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 56.

¹⁵⁹ İbn Hişam, *Sîre*, I, 124-126, 132; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 70; Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, I, 110, II, 66, 109-110; Taberi, *Tarih*, I, 1096, II, 346; Yâkût, *Mu'cem*, II, 423; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 21; Ethem Ruhi Fırlalı, "Nesî", *DİA*, VIII, 556.

¹⁶⁰ Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 231.

¹⁶¹ Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, I, 232; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 171.

çekebilmek amacıyla başlatılan uygulama, Arabistan'ın çeşitli bölgelerine göre farklılık gösterebilmekteydi. Mesela Mudaroğulları Recep ayını haram kabul ederken Rebia kabilesi mensupları ise Ramazan ayını kutsal kabul eder ve bu ayları sükûnet içerisinde geçirirlerdi.¹⁶² Buradan anlaşıldığına göre meşhur dört ayın dışında farklı aylarda da bu yasak uygulanmıştır. Mezkur uygulamanın insanların hac ibadetini güven içinde yapmaları için Hz. İbrahim'in zamanında başladığı ve Zilkade, Zilhicce ve Muharrem ayları, hac için Recep ayı ise umre için haram kılındığı rivayet edilmektedir.¹⁶³

Araplar haram aylara azami dikkat gösterirlerdi. Bu aylarda babalarının katiline rastlasalar bile dokunmazlardı. Bu aylardaki dokunulmazlık hassasiyeti, Kudâa, Tayy ve Has'am gibi kabilelerde görülmezdi.¹⁶⁴ Haram ayların mahremiyetini bile dinlemeyen bu kabilelerin saldırılarıyla mücadele etmek için oluşturulmuş çeşitli gruplar vardı.¹⁶⁵ Alınan bu önlemlere rağmen yer yer savaşlar önlenememiştir. Nitekim Fil olayından 20 yıl sonra Mekke'de haram aylarda çıkan savaşa Yevmü'l-Ficar denerek bunun ahlak dışı olduğu belirtilmiştir. Mekke'de ticari kurumlar gelişmiş olmakla birlikte ticaret dönem dönem yükseliş ve düşüşler yaşamıştır. Canlı bir ticari hayatın temel koşulu olan hukuki birlik ve barış ortamı, yarımada devam eden gelen kabile yaşantısı nedeniyle tam anlamıyla sağlanamamaktadır. Bu sistemde aslolan kabilelerin gelenekleri, geleneksel hukukları ve çıkarlarıdır. Merkezi bir otoritenin olmadığı bölgede ticaret yolları tehlike ve sıkıntılarla doludur. Burada ticaretin devamlılığı kabilelerin gücüne bağlıdır. Kabileler arası birçok savaş ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Haram aylarda gerçekleştiği için Ficar savaşları olarak adlandırılan kabile savaşları bunun güzel bir örneğidir. Bu savaş bir ticaret kervanının yola çıkarılması hususu ile ilgili ortaya çıkan tartışmalardan kaynaklanmıştır. Olay kendisi tacir olan ve her yıl Ukaz Çarşısına ipek ve misk yüklü kervan gönderen Numan b. Münzir'in kervanının Ukaz'a götürülmesi konusunda Urve b. Utbe ve Berrad b. Kays'ın çekişmesi, daha sonra Numan'ın kervanı Ukaz'a götürmek için teslim ettiği Urve b. Utbe'nin Berrad b. Kays tarafından öldürülmesi ve bunu takip eden olaylardır.¹⁶⁶ Bu olaydan sonra da Ukaz

¹⁶² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 59.

¹⁶³ Süheylî, *Ravdu'l-Unf*, III, 45-46.

¹⁶⁴ Süheylî, *Ravdu'l-Unf*, I, 226; İrfan Muhammed Hammûr, *Sûku Ukaz ve Mevâsimü'l-Hac*, Müessesetü Rihâbi'l-Hâdise, Beyrut 2000, I, 430-431.

¹⁶⁵ Merzûkî, *Ezmine*, II, 155.

¹⁶⁶ İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebi'l- Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, I-XIII, Beyrut 1867, I, 590-595; Faruk BAL, "Çölün Ekonomisi: İslâm Öncesi Arap Yarımadası'nda Ticaret, Ortaklık, Para ve Kredi" *Akademik Orta Doğu*, Cilt 9, Sayı 1, 2014, 13.

panayırına gelenlerin silahlarını Panayır dışında bırakmaları kararlaştırılmıştır.¹⁶⁷ Haram ayların varlığı, geçimleri ticarete bağlı olan Mekke halkı için çok önemliydi ve bundan dolayı haram ayların uygulanmasına özellikle dikkat ediyorlardı. Haram aylarının uzun bir zamana yayılması, -kuruluş tarih ve yerlerinde ittifak olmamakla birlikte- Mekke çevresinde kurulan Mecennenin zilkade ayında, Zülmecazın Zilhicce ayında, Ukazın Muharrem ayında ve Hubâşenin de Recep ayında kurulması Hicaz bölgesinde ticaretin önemli ve canlı olmasına zemin hazırlıyordu.¹⁶⁸ Ayrıca bu aylar kuzey-güney hattı boyunca ticaret yolunun güvenliğini de sağlıyordu.¹⁶⁹

Bazen bu ayların hürmetine hâlel getirici davranışlar meydana gelmekte ve dolayısıyla ticarete aksamalar olmaktaydı.¹⁷⁰

Besl: Ticaretle dolaylı olarak ilişkisi bulunan diğer bir kurum ise *Besl* uygulaması idi. Aslında *besl* Haram aylara benzemekle birlikte daha sınırlı bölgede uygulama alanına sahipti. Gatafan ve Kays kabileleri arasında uygulanan ve yılın sekiz ayında savaş ve baskın yasağı getiren işte bu *besl* müesseseydi.¹⁷¹ Bu uygulama bazen diğer kabileler tarafından da benimsenmiş ve uygulamanın getirdiği güven ortamından faydalanılarak ticaret geliştirilmiştir.¹⁷²

Nesî: Nesî, yukarıda haram olarak belirtilen aylardan birinin dokunulmazlığını başka bir aya erteleme uygulamasıydı.¹⁷³ Aslında bu uygulama da ticari saiklerle yapılmaktaydı. Çünkü bu ayların peşpeşe gelmesi iktisadi hayatını yağma üzerine oturtmuş Arap toplumunda önemli sıkıntılara sebep olmaktaydı. Haram ayların yerini değiştirerek diğer kabilelere saldırabiliyorlar ve bu suretle geçim için istediklerini elde ediyorlardı. Haram ayların dokunulmazlığını kabul etmekle birlikte aylardan birinin yerini değiştirmek istediklerinde nesî yaparlardı.¹⁷⁴ Başka kabilelerin mal varlığına saldırarak geçimlerini sağlayan ancak zilkade, zilhicce ve muharrem aylarının art arda gelmesi sebebiyle geçim sıkıntısı çeken kabileler bu yola baş vuruyordu. Daha çok

¹⁶⁷ Seydi Şehrî, *Tarih-i Din-i İslâm*, I, 238; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 173.

¹⁶⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 51; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 170.

¹⁶⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 59.

¹⁷⁰ İbn Hişam, *Sîre*, 118-119; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 80-82; İbn Habîb, , *Munammak*, 206, 211; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 60.

¹⁷¹ Zebîdî, Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Matbaatu Cebriyye, Mısır 1889, 876-877.

¹⁷² Hammûr, *Mevâsimu'l-Arab*, I, 233 – 236; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 178.

¹⁷³ İbn Hişam, *Sîre*, I, 61; İbn Habîb, *Muhabber*, 157; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 69.

¹⁷⁴ Merzûkî, *Ezmine*, I, 85.

muharrem ayını safer ayına erteliyorlardı.¹⁷⁵ Bir başka uygulaması ise güneş yılına uyularak hac mevsiminin her yıl on bir gün değişmesini gözeterek üç yılda bir, bir ay ileri kaydırırlardı.¹⁷⁶

Hilfu'l-Fudûl: Kökü itibariyle yemin etmek anlamına gelen *hulf*, “bir toplumun başka bir topluma bir şey hakkında söz vermesi ve buna bağlı kalması” anlamına gelmektedir.¹⁷⁷ Daha önce de belirttiğimiz gibi haram aylarda bazen yasaklar delinir ve bu sebeple savaş çıkardı. *Ficar* olarak adlandırılan bu savaşların sonucunda çok kan akmış¹⁷⁸ ve Peygamberimizin amcası Zübeyr, bu duruma pişman olmuş ve haksızlığa uğrayanların haklarının iadesi için Mekke’de genç yaşlı bir çok kişinin katılımıyla bu müessesenin kurulmasını sağlamıştır. Kuruluşu hakkında başka rivayetlerin de bulunduğu¹⁷⁹ bu birlikteliğin kuruluş amaçlarından biri de ekonomisi tamamen ticarete dayalı Mekke’nin ticari cazibesini artırmak ve bunun ticari güvenliğine zarar verecek eylemlerden insanları alı koymak ve bir ticari haksızlığın olması durumunda derhal müdahale ederek insanların Mekke’den memnun kalmalarını sağlamaktır. Rivayete göre katılımcılar şu yemini etmişlerdir: “Allah’a and olsun ki biz hepimiz, zulmedenin zulmettiği kişiye hakkını verinceye kadar, zulmedene karşı zulme uğrayanla birlikte tek bir el gibi olacağız. Bu birlikteliğimiz, denizin bir kıl tanesini suya batırmaya güç yetirebileceği zamana kadar, Hira ve Sebir Dağları yerlerinde kaldıkları müddetçe ve zulme uğrayanların maddi durumunda tam bir adalet sağlanıncaya kadar devam edip gidecektir.”¹⁸⁰ Bu kuruluşa Haşimoğulları, Muttaliboğulları, Zühreoğulları, Teymoğulları, Esed oğulları ve bunların müttetikleri Ehâbişler katılmışlardır. Bu birlikteliğe Hz. Peygamber de iştirak etmiş, risaletten sonra da bu birliğe katılmış olmaktan her zaman iftiharla söz etmiş ve şu anda olsa yine katılacağımı söylemiştir.¹⁸¹ Bu kurum Mekke’de haksızlığa uğrayan bir çok insanın hakkını alıp teslim ettiği

¹⁷⁵ İbn Hişam, *Sîre*, I, 61; İbn Habîb, *Muhabber*, 157.

¹⁷⁶ Süheylî, *Ünf*, I, 114.

¹⁷⁷ Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ebû Tahir, *el-Kamûsu 'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1976, 1035.

¹⁷⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 60.

¹⁷⁹ Söz konusu rivayet şu şekildedir: Yemenli bir tüccar, Kureys’in büyük tüccarlarından birine mal satmıştı. Kureysli ödemeyi geciktirince Yemenli tüccar o dönem Mekke’ye hakim olan ve başında Abdudhar, Mahzûm, Cumâh, Sehm ve Adî oğullarının bulunduğu ticari gruptan yardım istedi. Onlar yardım etmeği reddedince adam hakim grubun rakibi olan Hâşim ve Muttalib oğulları ve onların müttetifi olan Abduluzza, Zühre ve Teym oğullarından yardım girişiminde bulundu. Bu girişim sonucu bu ittifak kurulmuştur. Bkz. İbn Hişam, *Sîre*, I, 133-134.

¹⁸⁰ Süheylî, *Ünf*, I, 191; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 60.

¹⁸¹ İbn Hişam, *Sîre*, 86; Süheylî, *Ravdu 'l-Ünf*, I, 92; İbn Habîb, *Muhabber*, 167; *Munemmak*, 46-47, 203, 220,341; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 61.

kaynaklarımızda yer almaktadır.¹⁸² Söz konusu ittifakın kurulmasında sebep olarak zikredilen diğer olay ışığında konuyu değerlendiren Muhammed Âbid Câbirî, Mekke'nin ticaretini büyük oranda elinde bulunduran Kureyşin hâkim gücü, daha önce Mekke ticaretini kendi ülkesine çekmek isteyen Ebrehe'nin saldırısının etkileri sebebiyle benzerlerinin önüne geçebilmek ve Yemenli tüccarları güney ticaretinden uzaklaştırma amacına yönelik olduğunu belirtmektedir. Bu konu üzerinde Hz. Peygamber'in ninesinin Yemenli Neccar oğullarından olması, dedesi Abdulmuttalib'in orada doğup çocukluğunun orada geçmesi, daha sonra Yemenli tüccarlar ve hükümdarlar nezdinde ağırlığının olması Kureyş'in böyle bir tutum içerisine girmesine sebep olmuştur.¹⁸³

Îlâf : Îlâf, özellikle Kureyşlilere ticari seyahatlerde gerekli güvenliğini sağlamayı hedefleyen hicaz bölgesine mahsus tamamen iktisadi hedefi olan bir müessedir. Îlâf,¹⁸⁴ terim olarak “Kureyşlilerin ticari güvenliklerini sağlamak üzere ilgili taraflarla yaptıkları sözleşme, onlardan aldıkları ahit ve himaye hakkı” manasındadır.¹⁸⁵ Kureyşliler yılın çeşitli zamanlarında yaptıkları ticaretlerinin güvenliklerini bu şekilde sağlamış oluyordular.¹⁸⁶

Mekke'de hüküm süren kıtlık sebebiyle ölümler başlayınca Mekke'nin lideri konumunda bulunan Peygamberimizin büyük dedelerinden Hâşim (ö. 524),¹⁸⁷ buna bir çare bulmak için ticaret maksadıyla yakın bölgelere doğru yola çıkıp önce Şam tarafına gitti.¹⁸⁸ Bu ziyaret esnasında bölgenin hâkimi olan Bizans Valisi Kayzer I. Lion'la görüşüp ticari antlaşma yaptı.¹⁸⁹ Bu antlaşmaya göre Hâşim, Kayzer'in ticaret güvenliğini sağlaması durumunda Hicaz'ın deri ve elbiselerini daha ucuz fiyata Şam'a getirebileceğini söyledi. Şam'daki Bizans yetkilisi de Hâşim'e bu konuda bir güven mektubu vererek ve Kureyşlilerin Habeşistan'da da güvenli bir şekilde ticaret

¹⁸² Örnekler için bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 61-62; *Hakkî, Esvâk'l-Arab*, 187; Martin Lings, *Muhammad*, Spohr, Kandern 2000, 49-51.

¹⁸³ Câbirî, *Siyasal Akıl*, 209.

¹⁸⁴ İştikakı için bkz. İbn Manzûr, Cemaleddin b. Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, (I-XV), Dâru Sâdır-Dâru Beyrût, Beyrut 1955-1956, IX, 9; İsfahânî, *Müfredât*, I, 36; Zebidî, *Tâc*, 5722.

¹⁸⁵ İbn Habîb, *Muhabber*, 162; Zebidî, *Tâc*, 5721; İbn Manzûr, *Lisan*, IX, 9.

¹⁸⁶ Kur'an, Kureyş: 106/1-4; Cevad, *Mufasssal*, VII, 305; Sellâme, *Kureyş Kabele İslâm*, Dâru'l-Merih, Riyad 1994, 230-231; *Hakkî, Esvâk'l-Arab*, 191; Hüseyin Baysa, *Kureyş Kervanları*, 70-71.

¹⁸⁷ İbn Hişam, *Sîre*, I, 142; İbn Habîb, *Muhabber*, 162.

¹⁸⁸ Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 386-387.

¹⁸⁹ Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, I, 191; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 292; Nebi Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mekke”, *DİA*, XXVIII, 557.

yapmaları için Necaşi'ye sunulmak üzere bir yazı yazdı. Hâşim aldığı bu yetkilerle Mekke'ye dönerken yol güzergâhında bulunan ve Mekke'nin otoritesini dinlemeyen Tayy, Has'em ve Kudâa kabileleriyle de yol güvenliği sağlamaları ve ticari kervanlara saldırmamaları hususunda antlaşmalar yaptı. Bunun karşılığında ya elde edilen kârdan pay verilecek ya da onların ticari eşyaları pazarlara taşınacaktı.¹⁹⁰ Ayrıca bu kabileler Mekke'ye yakın kurulan panayırlara da katılabileceklerdi.¹⁹¹ Haşim'in kardeşleri Abdüşems, Necaşi ile; Nevfel, İran Kisrası ile; Muttalib de Himyer kralı ile benzer ticari anlaşmalar yaptılar. Yapılan bu antlaşmalar neticesinde Kuzeyde Bizans¹⁹² ve Gassanî; güneyde Yemen, doğuda İran ve Irak'a; batıda ise Habeşistan topraklarına ticari kervanlar gönderilmeye başlandı. Bu dört kardeşten her biri çıktıkları ticari yolculuk sırasında, Haşim Gazze'de, Muttalib Yemen'de¹⁹³, Nevfel ise Irak'ta ölmüşlerdir.¹⁹⁴ Mekke'nin bu reislerinin ekonomik amaçlı yolculuklar esnasında ölmeleri, bölgede ticarete verilen öneme ve ticaretin yoğunluğuna işaret etmektedir. Kureyşlilerin Yemen'de ticaret yapabilmeleri için Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in de, Yemen'e gidip Himyerilerin önde gelenleri ile benzer anlaşmaları tekrarladığını görmekteyiz.¹⁹⁵ Daha önce Mekke'ye gelen yabancı tüccarlardan aldıkları malları, kendi aralarında satmakta olan Kureyş, bu ticari antlaşma ve yol güvenliğinin sağlanması neticesinde bu mıntikalara büyük ticari yolculuklar düzenlemiştir. Nitekim Hz. Peygamber'in gençlik yıllarında da bu ticari yolculuklar devam etmekteydi. Hz. Peygamber'in amcası Ebu Talib ile birlikte ve Hatice binti Huveylid adına Şam'a gitmesi,¹⁹⁶ yine Hz. Ebu Bekr ve Hz. Ömer'in Şam ve Yemen seferleri,¹⁹⁷ îlâf anlaşmalarının İslam'ın doğuşuna kadar sürdüğünü göstermektedir. Nitekim îlâftan bahseden Kureyş suresinin nüzûlü de, o günkü Mekke halkının bunun varlığını bildiklerine işaret etmektedir. Bu kervanlarda bini aşkın devenin bulunması ve ticari

¹⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 78; Cevad, *Mufasssal*, IV, 69; *Hakkî, Esvâk'l-Arab*, 192; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 72.

¹⁹¹ Abdulaziz b. İbrahim Ömerî, *el-Hiraf ve's-Sinâ'ât fî'l-Hicâz fî Asri'r-Resûl*, 144; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 72.

¹⁹² Kureyşliler, o dönemde Rum toprakları olarak anılan Anadolu'daki Ankara'ya kadar gelmişlerdir. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 75; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 72.

¹⁹³ O dönemde Şam ve Yemen'e yaklaşık otuz güne gidiliyordu. Bkz. Seydi Şehrî, *Tarih-i Din-i İslâm*, I, 232.

¹⁹⁴ İbn Hişam, *Sîre*, I, 143, 145; İbn Habîb, *Muhabber*, 163; Efgânî, *Esvâk*, 156; Cevad, *Mufasssal*, IV, 70; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 73.

¹⁹⁵ Cevad, *Mufasssal*, IV, 77; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 73.

¹⁹⁶ İbn Hişam, *Sîre*, I, 187; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 129.

¹⁹⁷ Efgânî, *Esvâk*, 131; Çağatay, *İslâm Dönemine Kadar Arap Tarihi*, 155; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 74.

hacim olarak da elli bin dinara ulaşması hakkındaki bilgiler, o günkü ticaret hacminin büyüklüğü hakkında bize fikir vermektedir.¹⁹⁸ Kureyşli olmak insanların gözünde adeta tüccarlık mesleği ile özdeşleşmişti.¹⁹⁹ Netice olarak cahiliye döneminde ticaret için yalnızca Mekke ve çevresinde değil Mısır, Yemen, İran, Irak ve Anadolu hatta Kostantin'e kadar gidilmiştir.²⁰⁰

Bu bağlamda yapılan çalışmalardan biri de kervanların geçiş güzargâhlarının aydınlatılmasıdır. Kureyş, hac ve ticaret için Mekke'ye gelen kabilelere yol güzargâhını göstermek için Mekke'yi çevreleyen dağlara ateşler koyarak kervanların gelişini güvence altına almaya çalışmıştır.²⁰¹ Ayrıca Kureyş tacirleri Mekke, Medine ve Şam ticaret yolu üzerinde kendilerine konaklama mekânları yapmışlardır. Tarihimizdeki han ya da kervansarayları veya bugünkü dinlenme tesislerini andıran bu evler bu güzergâhta gidiş gelişlerde dinlenme ve ihtiyaçlarını giderme amaçlı kullanılmıştır.²⁰²

1.1.3. Ticari Merkezler

Pazar ve Panayır Yerleri: Çoğulu *Esvâk* olan *sûk* kavramı,²⁰³ “alış verişin yapıldığı mekân, çarşı, pazar” anlamında kullanılır.²⁰⁴ *Sûk*, kavramı hem ulusal hem uluslar arası ticari emtianın alınıp satıldığı yerler için kullanılmıştır. Cahiliye döneminde Mekke'de dört meşhur alış veriş merkezinin bulunduğu söylenmektedir. Bunlardan birincisi Halife Dağı yakınlarında kurulan *Küseyb Pazarı*'dır. İkincisi Mekkelilerin alış verişi tercih ettikleri ve Ebu Talib'in kızı Ümmü Hânî'nin evinin yakınlarında bulunan *Hazvere Pazarı* idi. Adı geçen pazarda buğday ve elbise satıldığı terzilerin çalıştığı ve Abdulmuttalib'in sığır kestiği rivayet edilir.²⁰⁵ Öte yandan sadece küçük baş hayvan alım satımına mahsus *Sûku'l-Ganem* adlı pazar yeri de bulunmaktaydı.²⁰⁶ Diğer bir hayvan pazarı ise *Sûku'l-Ganemi'l -Kadîm* diye adlandırılmakta olup Muaviye'nin evinin bulunduğu *Şi'bi'l-Metâbih* denilen yerdeydi.

¹⁹⁸ Abdülaziz Salim, *Tarihu'd-Devleti'l- Arabiyye*, 254; Hamidullah, “Îlâf”, *DİA*, XXII, 63; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 73.

¹⁹⁹ Kettani, Muhammed Abdulhay, *Nizamu'l-Hukûmeti'n-Nebeviyye el-Müsemma et-Teratibü'l-Idâriyye*, II, 12; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 73.

²⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XV, 443.

²⁰¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 856-859; Yıldırım, *Tüccar Sahabiler*, 188.

²⁰² Yıldırım, *Tüccar Sahabiler*, 188-189.

²⁰³ İbn Manzûr, *Lisân*, VI, 436, X, 167.

²⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisân*, X, 167.

²⁰⁵ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, VI, 453-454.

²⁰⁶ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, III, 185.

Sûku Ğanemi'l-Kadîm ise Rahmeteyn dağının doğusunda kurulan koyun pazarıydı.²⁰⁷ Ayrıca Abbas b. Abdulmuttalib'in evinin yakınında kölelerin alınıp satıldığı bir pazarın varlığından da söz edilmektedir.²⁰⁸

Mekke'de ticaret merkezi olarak zikredilebilecek kuruluşlardan birisi de çarşılar ve pazarların kurulduğu yerler sayılır. Kaynaklarda on beş civarında çarşı pazar yerinden bahsedilmektedir. Burada önce genel olarak Mekke ve yakın civarında kurulan pazarlar zikredilecektir ki, bunlar bugünkü semt pazarlarını andıran alış veriş yerleri idi. Daha sonra genel olarak Arap Yarımadasında bulunan ve çoğunlukla bu günkü fuarları çağrıştıran büyük alış veriş yerleri zikredilecektir. Mekke içerisinde yer alan çarşı ve pazarlar şunlardır:

Hazvere Çarşısı: Mekke'nin aşağı tarafında Hennâti su kuyusunun yanında bulunan pazar yeri, o yörenin en büyük alış veriş merkeziydi.²⁰⁹ Bu isimle anılmasının sebebi çarşının kurulduğu alanın yakınında *Hazvere* adında dindar bir cariye'nin evinin bulunmasıydı.²¹⁰ Hz. Peygamber şehrin fethinden sonra Mekke Pazarı olarak da bilinen bu çarşıya, bir bekçi görevlendirdiği rivayet edilmektedir.²¹¹

Söz konusu edilen pazar Mekke'nin en eski pazarı ve ticaret merkeziydi. Sürekli açık tutulan bu pazarda neredeyse o gün satılan tüm ticari mallar görülebilirdi.²¹²

Sûku'l-Leyl: Haşim oğulları mahallesinde bulunan bu çarşı, özellikle ambargo yıllarında Müslümanların bir şey satın almalarını engellemek amacıyla geceleri kapatıldığından dolayı bu ismi almıştır.²¹³

²⁰⁷ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, II, 244, 271; Fâkihî, *Ahbaru Mekke*, III, 284.

²⁰⁸ Fâkihî, *Ahbaru Mekke*, V, 317, 334.

²⁰⁹ Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, II, 294.

²¹⁰ İbn Habîb, *Muhabber*, 103, 282; Fâkihî, *Ahbaru Mekke*, V, 145; Belâzurî, *Ensâb*, I, 29-31; Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 51; Diyarbekrî, Ali b. Muhammed b. el-Hasan, *Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nesfis*, I-II, Beyrut 1283 I, 180; Cevad, *Mufasssal*, VI, 504; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 58.

²¹¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, II, 137, 145; İbn Abdilberr, el-Kurtubî, *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashab*, I-IV, Beyrut 1995, II, 182; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 309; İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer, *İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IX, Beyrut 1995, III, 88.

²¹² Ya'kûbî, *Tarih*, I, 245; Taberi, *Tarih*, II, 335; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 11; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, I, 180; Cahız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Resâilu'l-Câhız*, I-III, Matbaatu'l-Kâtibi'l-Mısırî, Kahire 1948, II, 149.

²¹³ Abdulğânî Hammâde, *Târihu'l-Mekketi'l-Mükerrreme*, yy., Halep 1964, 10; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 59.

Meydanlarda Kurulan Pazarlar: Evler arasındaki boş alanlar üzerine kurulan bu alış veriş mekânları, günümüzdeki semt pazarlarını andırmaktaydı. *Rahbet* ismi de verilen bu alış veriş alanlarında daha çok Yemen’den gelen mallar alınıp satılırdı.²¹⁴

Haraç Mezat Pazarları: Mekke sokaklarında bulunan uygun alanlarda kurulan bu pazarlar, daha çok halkın satın alacağı ufak tefek eşyalar için kullanılırdı.²¹⁵

Pazar Yeri Olarak Kullanılan Evler: Bazı tüccarlar, evlerini ticaret mekanı olarak kullanırlardı. Hz. Peygamber’in, Sâib b. Ebî Sâib’in²¹⁶ evinde ortaklaşa ticaret yaptığı rivayet edilir.²¹⁷

Bunların dışında Mekke’de şu pazarlar da bulunmaktaydı: Un ve akik taşına varıncaya kadar her şeyin mevcut olduğu *Sûku Harem*,²¹⁸ hac mevsiminde büyük bir panayıra dönüşürdü.²¹⁹ *Sûku’l-Mesâ*, yeteri kadar canlı olmayan bu pazarda alış verişin azlığından dolayı ticari mallar piyasa değeriinin altında satılırdı.²²⁰ *Sûku’r-Rakîk*, Hz. Abbas’ın evinin yanında bulunan bu pazarda daha çok köle ticareti yapılırdı.²²¹ Ayrıca şehirde at ve merkeplerin satıldığı *Sûku’l-Himârîn ve’l-Kira* isimli bir hayvan pazarı bulunmaktaydı.²²² *Sûku Birketi’l-Mâcil*, daha çok yaz mevsimlerinde mesire yeri olarak kullanılırdı.²²³

Genel olarak bakıldığında bu pazarların bir çoğu belli şahısların kontrolünde ve onlara ait yerlerin yakınında bulunuyordu. Aynı zamanda bazı pazarlar belli malların satımına tahsis edildiği gibi, insanların ihtiyaç duydukları her tür malların bulunduğu pazarlar da mevcuttu.

Yukarıda verilen bilgilerden Mekke’nin, günümüz şehir ve kasabalarında mevcut olan alış veriş merkezlerinin hemen hemen hepsine, daha küçük ölçeklerde olsa

²¹⁴ Fâkihî, *Ahbaru Mekke*, IV, 195.

²¹⁵ Ezrakî, *Ahb’aru Mekke*, II, 263; Fâkihî, *Ahbaru Mekke*, III, 332; Muhammed Kürdî, Necmeddin, *Şer’i Ölçüler ve Fıkhi Hükümleri*, (Çev. İbrahim Tüfekçi), Buruç Yay., İstanbul 1996, IV, 227.

²¹⁶ Kıraatıyla tanına ve küçük yaşta Hz. Peygamber’i gören Abdullah’ın babasıdır. Bkz. Mustafa Fayda, “Abdullah b. Saib b. Ebi’s-Saib Sayfi el-Mahzûmî”, *DİA*, I, 131.

²¹⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 259; Fâkihî, *Ahbaru Mekke*, III, 326; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 61.

²¹⁸ Fuad Ali Rıza, *Ümmü’l-Kurâ*, 234.

²¹⁹ Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 61.

²²⁰ Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî, *Ahbaru Mekke*, II, 87; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 60.

²²¹ Fâkihî, *Ahbaru Mekke*, III, 270.

²²² Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, II, 168.

²²³ Hammâde, *Târihu’l-Mekketi’l-Mükerreme*, 8.

bile, sahip bulunduğu ve çok canlı bir ekonomik aktiviteye sahne olduğu anlaşılmaktadır.

Mekke ve Civarında Kurulan Panayırlar: Cahiliye döneminde Mekke'nin çevresinde Ukaz, Mecenne, Zülmecaz ve Hubâşe panayırları düzenlenir,²²⁴ Arafat ve Mina'da alış veriş yapmanın yasak olduğuna inanan hacılar, haram aylarda kurulan bu panayırlarda ticari faaliyetlerini sürdürürlerdi.²²⁵

Ukâz Panayırı: *Karni 'l-Menâzil* denilen bölgeden bir merhale uzaklıkta San'a yolu üzerinde kurulan²²⁶ bu panayır, Arapların en büyük fuarlarındandı.²²⁷ Bununla birlikte adı geçen panayırın, Nahle ile Taif arasında,²²⁸ Mekke'den üç gecelik mesafede bulunan Üseyde denilen yerde,²²⁹ Arafat tepesi yakınında,²³⁰ Arafat'ın Necid'e bakan yanında²³¹ ve Taif'e 15 km. mesafedeki Nahle'de düzenlendiği²³² şeklinde başka rivayetler de bulunmaktadır. Ukaz panayırı konusunda özel bir çalışma yapan İrfan Muhammed Hammûr, Ukaz'ın semt yerine panayırı isimlendirmek üzere kullanıldığını; ancak zamanla panayır yerinin adı olarak değiştiğini belirtir.²³³ Hammûr, Ukâz'ın Şerib ve Uhaydir vadileri arası boyunca uzadığını, kuzey ve doğu tarafında Rükbe düzlüğüne, güney ve batı yönünde ise Taif dağı eteklerine kadar ulaştığını belirtir.²³⁴ Ukaz, panayır düzenlendiği mevkinin bu kadar geniş bir alana yayıldığına dair rivayetler, panayırın farklı yıllarda ve bölgenin farklı semtlerinde düzenlenmiş olma ihtimalini akla getirmektedir. Fil vakasından on beş yıl sonra faaliyete başladığı söylenen Ukaz Panayırı'nın²³⁵ ticaret sezonu hakkında farklı bilgiler yer almaktadır. Ukaz'ın Recep ayı boyunca,²³⁶ Zilkade'nin ilk yirmi gününde²³⁷ veya Zilkade'nin ortalarından sonuna

²²⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 232.

²²⁵ Berru, Tefvik, *Tarihu 'l Arabi 'l Kadîm*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1996, 249; *Hakkî, Esvâk*, 99; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 78-79.

²²⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 232.

²²⁷ İbn Habîb, *Muhabber*, 267; *Münammak*, 190; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 79.

²²⁸ Belâzurî, *Ensab*, I, 101; İbn Habîb, *Münammak*, 190; *Hakkî, Esvâk 'l-Arab*, 89-90.

²²⁹ Yâkût, *Mu'cem*, IV, 142; İsfahânî, *Bilâdu 'l-Arab*, 32.

²³⁰ Merzûkî, *Ezmine*, II, 154.

²³¹ Yakûbî, *Tarih*, I, 270; İbn Habîb, *Muhabber*, 267; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 946.

²³² İbn Hacer, *Fethu 'l-Bârî*, VIII, 473; Çağatay, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar İslâm Tarihi*, 86.

²³³ İrfan Muhammed Hammur, *Sûku Ukaz*, Müessesü Ribahi'l-Hâdis, Beyrut, 2000, 15.

²³⁴ Hammûr, *Sûku Ukaz*, 51.

²³⁵ Aynî, *Umdetu 'l Kârî*, IX, 193; el-Bekrî, *Mu'cem*, 959; Efgânî, *Esvâku 'l-Arab*, 343.

²³⁶ Süheylî, *Ravdu 'l-Ünf*, II, 220.

²³⁷ *Ya'kûbî, Tarih*, I, 270; *Ezrakî, Ahbâru Mekke*, I, 232 (Bkz. 187-188); Yâkût, *Mu'cem*, IV, 142; İbn Hacer, *Fethu 'l-Bârî*, VIII, 473; İbn Habîb, *Munammak*, 274-275.

kadar devam ettiği şeklinde rivayetler bulunmaktadır.²³⁸ Aslında bu farklı görüşlerin hepsi haram ayları içerisindeki bir zaman dilimine rastlamaktadır. Ukaz panayırı daha çok Taiflilerin ve Kays b. Aylan kabilesinin kollarının kontrolünde olup ²³⁹ ticaret erbabından vergi alınmazdı.²⁴⁰ Diğer yandan bu panayıra gelenler, alış verişlerini yapıp hac ibadetini eda edinceye kadar silahlarını Mekke'nin ileri gelenlerinden Abdullah b. Cüd'an'a teslim ederlerdi.²⁴¹

Sekrî, Ebî Zi'b'in Ukaz panayırıyla ilgili bir beytinin²⁴² şerhinde "kültür evi olan Ukaz Pazarı'na gittiler."²⁴³ demektedir ki buradan Arapların Ukaz panayırında alış verişin yanı sıra kültürel faaliyetlerde de bulundukları anlaşılmaktadır.

Başta Bizans ve İran olmak üzere kuzeyde ve güneyde bulunan bir çok ülkeden tâcirlerin katıldığı²⁴⁴ Ukaz Panayırı'na getirilen malların üzerinde, hırsızlığı engellemek amacıyla ait olduğu kabileyi gösteren işaret bulunurdu.²⁴⁵ Sekrî, bu panayıra binlerce kişinin katıldığını söyler.²⁴⁶ Mezkur panayırda satılan deriler haklı bir şöhrete ulaşmıştır.²⁴⁷ Ukaz Panayırı'nda satılan içkiler Hacer, Irak, Gazze ve Basra'dan; tereyağı çöllerden; elbise ve deri Yemen'den; zaferan, kına, reçine, boya; altın ve gümüş bilezik, kolye, küpe, halhal, inci, elmas, yakut; pamuk, keten ve ipekli kumaşlar; hurma, üzüm, buğday, kurutulmuş balık, bal, tuz, baharat; eyer, semer, yün ve kıl sergiler; kılıç, mızrak, kalkan, zincir; deve, koyun, keçi, maymun; cam, deri ve ahşaptan üretilmiş ev aletleri; sandık ve hevdeç gibi mallar daha uzak bölgelerden getirilip satılırdı.²⁴⁸ Ukâz Panayırı'nda alış veriş dışında farklı aktiviteler de yapılırdı. Özellikle hacca ve panayıra katılımları artırmak ve kabilelerin asabiyetini ön plana çıkarmak amacıyla şiir yarışmaları düzenlenirdi. Okunan şiirlerden en çok beğenilenler Kâbe'nin

²³⁸ İbn Habîb, *Muhabber*, 267.

²³⁹ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 192, 232.

²⁴⁰ İbn Habîb, *Muhabber*, 267; *Hakkî, Esvâku'l Arab*, 91.

²⁴¹ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 169.

²⁴² Ebî Zi'b'in şiiri; *Hakkî, Esvâku'l Arab*, 95.

²⁴³ Sekrî, *Şerhu Eş'âr*, I, 47; *Hakkî, Esvâku'l Arab*, 95.

²⁴⁴ Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 267; Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 378; İbn Habîb, *Muhabber*, 267; *Merzûkî, Ezmine*, II, 165; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 762.

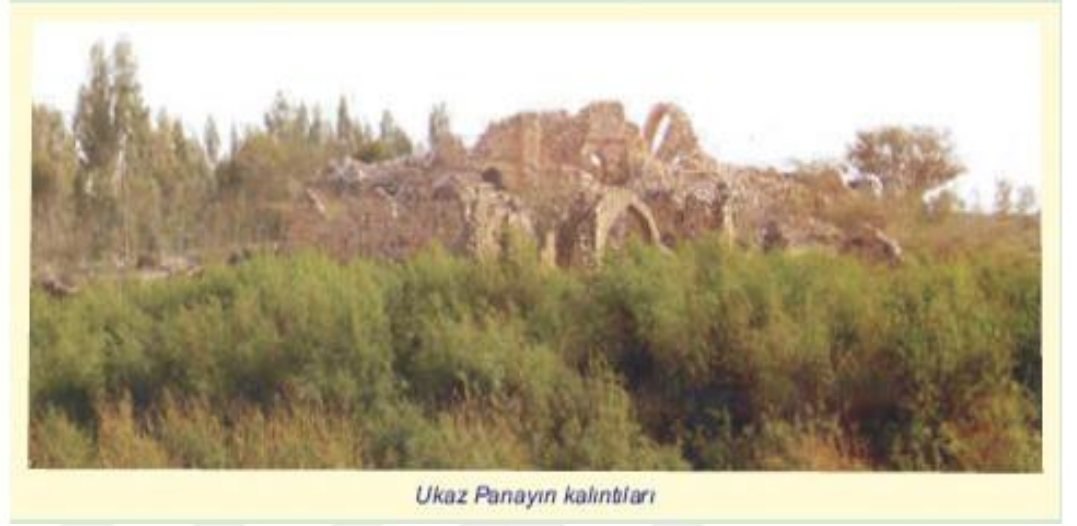
²⁴⁵ Hammûr, *Sûku Ukaz*, 94.

²⁴⁶ Sekrî, Ebû Saîd el-Hasan b. Hüseyin, *Şerhu Eş'ârü'l-Hezleyin*, (Thk. Abdussettar Ahmed Ferc), I-III, Matbuatuu'l-Medenî, Kahire Trsz., I, 47.

²⁴⁷ Yâkût, *Mu'cem*, IV, 142.

²⁴⁸ Hammûr, *Mevâsimu'l-Arab*, 90-91.

duvarına asılır ve bir sonraki panayır dönemine kadar burada asılı kalırdı.²⁴⁹ Panayırdaki uygulamalardan biri de suçluların ifşa edilmesi idi. Eğer suçlu biliniyorsa bizzat ilan edilerek ona kimsenin yardım etmemesi istenir, bilinmiyorsa resmi çizilerek tanınması sağlanırdı.²⁵⁰ Mekkeliler bu panayıra katılımı artırmak için gelenlerle yakından ilgilenirlerdi.²⁵¹

Ukaz Panayır kalıntıları

Resim: 1, (Necati Öztürk-Ahmet Özel, *Hicaz Albümü*, İSAM Yay., 87)

Mecenne Panayırı: Kinane toprakları içerisinde bulunan bu panayır sulak ve nispeten bitek²⁵² bir araziye sahip olan Merrüzzahran bölgesinde kurulmaktaydı.²⁵³ Ukaz kadar meşhur olmayan²⁵⁴ Mecenne Panayırı'nın, Ukaz'dan sonra veya Zilkade ayının ilk yirmi gününe kadar kurulduğu rivayetleri mevcuttur.²⁵⁵

Zü'l-Mecaz Panayırı: Zü'l-Mecaz Panayırı'ı, Ukaz Panayırı'ndan sonra Arapların en büyük panayırı olup²⁵⁶ Arafat'a yakın bir yerde kurulurdu.²⁵⁷ Bu panayırın

²⁴⁹ *Merzûkî, Ezmine*, II, 155-158; Hamidulla, *İslâm Peygamberi*, 762; Hammûr, *Mevâsimu'l-Arab*, II, 985; Süheylî, *Ünf*, II, 221.

²⁵⁰ *Merzûkî, Ezmine*, II, 158; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 82.

²⁵¹ Cevad, *Mufasssal*, VII, 379; Sellâme, *Kureyş Kable'l-İslâm*, 222-228.

²⁵² Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 266.

²⁵³ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 232; Yâkût, *Mu'cem*, V, 58; Bekrî, *Mu'cem*, III, 1178.

²⁵⁴ Ebû Hayyan, Ali b. Muhammed b. Abbas et-Tevhîdî, *el-İmte'a ve'l-Müâneset*, I-III, Matbaatu Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire 1953, I, 75; Sellâme, *Kureyş Kable'l-İslâm*, 228-229; *Hakkî*, 97.

²⁵⁵ Yâkût, *Mu'cem*, V, 58; Süheylî, *Ünf*, II, 220; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 232; Âlûsî, I, 266; Âlûsî, *Bülûğ*, I, 266.

²⁵⁶ Sekrî, *Şerhu Eşâr*, II, 623; *Hakkî, Esvâku'l Arab*, 99.

²⁵⁷ Süheylî, *Ünf*, II, 220; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 83; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 192; İbn Habîb, *Munammak*, 190; *Muhabber*, 267.

Ukaz'dan sonra faaliyetine başlayıp tevriyenin ilk gününe kadar devam ettiği²⁵⁸ kuvvetle muhtemel olmakla birlikte farklı zamanlarda kurulduğuna dair haberler de mevcuttur.²⁵⁹ Hac ibadeti bu noktadan başlatıldığı için panayıra *zülmecaz* isminin verildiği ileri sürülmektedir.²⁶⁰ Buraya hem hacılar hem de tüccarlar katılmakta olup panayırın son bulmasından sonra ise hac için Mekke'ye giderlerdi.²⁶¹ Bu panayırda bir tür kura yöntemi diyebileceğimiz çakıl atma şeklinde (İlkâu'l-Hicârâ) alış verişi şekli yaygındı.²⁶²

Resim: 2, Zü'l-Mecaz panayırının kurulduğu yer, Öztürk-Özel, *Hicaz Albümü*, 87.

Hubâşe Panayırı: Yemen yolu üzerinde Mekke'ye on günlük mesafede²⁶³ bulunan Hubâşe denilen yerde kurulmaktaydı. Yemen ve Mekke tüccarlarının ortaklaşa²⁶⁴ düzenlediği bu panayır, diğerlerine göre daha küçük çapta ve daha kısa süreliydi; sadece üç gün sürmekteydi.²⁶⁵ Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile ticari ortaklık yaptığı dönemde katıldığı²⁶⁶ Hubâşe Panayırı, Ezd kabilesinin yönetiminde idi ve cahiliye döneminin en uzun ömürlü panayırındı.²⁶⁷

Yesrib ve Çevresindeki Alış Veriş Alanları

²⁵⁸ İbn Habîb, *Muhabber*, 267; Merzûkî, *Ezmine*, II, 155.

²⁵⁹ Bekrî, *Mu'cem*, III, 959; Süheylî, *Ünf*, II, 220.

²⁶⁰ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 347.

²⁶¹ Yakûbî, *Tarih*, I, 270.

²⁶² Cevad, *Mufasssal*, VIII, 375.

²⁶³ Taberî, *Tarih*, I, 522; Âlûsî, *Bülûğ*, I, 267; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 57.

²⁶⁴ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 258.

²⁶⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 191; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 57.

²⁶⁶ Taberî, *Tarih*, II, 281-282; Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 258; Hammûr, *Sûku Ukaz*, II, 1068; Medâinî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Medânî el-Basrî el-Kureşî, *Cemhera Nesebi Kureys ve Ahbâruha*, Matbuâtı Medenî, Kahire 1961, I, 371.

²⁶⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 232; Yâkut, *Mu'cem*, II, 210; Âlûsî, *Bülûğ*, I, 267; Baysa, *Kureys Kervanları*, 84.

Mekke civarında kurulan çarşı-pazar ve panayırların hem çokluğundan hem de yılın çeşitli zamanlarına yayılmasından Mekke'nin hem Arap Yarımadasının ticaret merkezi hem de uluslararası ticaret yolları üzerinde önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hicaz bölgesinin diğer önemli yerleşim yeri olan Yesrib, Mekke kadar olmasa da ticarete canlı olan şehirlerden birisiydi. Özellikle Yahudilerin buraya gelmeleri ve kendilerine ait pazarları kurmalarıyla Medine'de de ticari faaliyetler artmıştır. Mekke'den sonra ikinci öneme sahip olan Medine çevresinde, irili ufaklı çarşı-pazarlarla birlikte, daha çok tüccarın katılımlarıyla panayırlar da kurulmaktaydı. Bu çarşı-pazar ve panayırları kısaca görmekte fayda mülahaza edilmektedir.

Çarşı-Pazarlar: Yahudiler Yesribe gelinceye kadar çarşı pazar yeri için düzenlenmiş özel mekanlar yoktu. Halk satılık mallarını boş alanlara getirir, akşam olunca satamadıklarını tekrar geri götürürlerdi. Yahudilerin gelmesiyle birlikte söz konusu boş alanlar özel bir takım düzenlemelere tabi tutularak Pazar yerleri oluşturulmaya başlandı.²⁶⁸ Şehir halkının faydalanacağı şekilde farklı bölgelere kurulan bu pazar yerlerinin tamamı zamanla Yahudilerin eline geçti.²⁶⁹

Hicaz bölgesinin önemli şehirlerinden biri olan Medine, Mekke kadar ticarete öne çıkmamıştır. İlerde anlatılacağı üzere Medine daha çok tarım şehridir. Bununla beraber halkın ihtiyaçlarının giderildiği ve Mekke civarındaki panayırlara göre daha küçük çapta çarşı-pazar ve panayırların varlığı görülmektedir. Aşağıda bu pazar ve panayırlar kısa şekilde işlenecektir.

Zübâle Çarşısı: Eski Yesrib olarak bilinen ve *Rûme* kuyusuna yakın bir yerde bulunan *curf* bölgesinde kurulmaktaydı.²⁷⁰ Başlangıçta muayyen günlerde kurulan bu pazar, zamanla sürekli hale gelmiştir.²⁷¹

Cübâşe Pazarı: Yesrib'in merkezinde kurulan bu çarşı daha sonraları Kaynuka pazarı adıyla şöhret bulmuştur. Kaynuka Yahudileri bu bölgeye yerleşip günlük hayatta kullanılan alet-edavat imal etmekle birlikte asıl uğraş alanları kuyumculuktu.²⁷² Aynı

²⁶⁸ Abdulbasît Bedr, *et-Târîhu's-Şâmil li'l-Medineti'l-Münevvera*, I-III, Medine 1993, I, 104; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 85.

²⁶⁹ Bedr, *Târîhu's-Şâmil*, I, 104.

²⁷⁰ Bedr, *Târîhu's-Şâmil*, I, 101-102; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 958.

²⁷¹ Bedr, *Târîhu's-Şâmil*, I, 101-102.

²⁷² Bedr, *Târîhu's-Şâmil*, I, 102.

amaçla burada inşa ettikleri dükkanları zaman zaman kiraya da veriyorlardı.²⁷³ Yıl boyu açık kalan bu pazarda daha çok takı işlemeciliği yapılmasından dolayı müşterilerin çoğu kadınlardan oluşmaktaydı.²⁷⁴

Müzâhim Çarşısı: Abdullah b. Übeyy b. Selûl'ün evinin yakınlarında kurulan küçük hacimli bu çarşı mezkur şahsın yönetiminde bulunmaktaydı.²⁷⁵

Sefâsif Çarşısı: Yesrib'in 'Usbah bölgesinde kurulan²⁷⁶ bu çarşının tüccarları büyük çoğunluğu kuyumculukla iştigal etmekteydiler.²⁷⁷

Sûku'l-Hırs: Yesrib'de Zevrâ denen yerde kurulurdu.²⁷⁸

Yesrib'de kurulan bu küçük çaplı çarşı-pazarların yanında daha büyük ve geniş katımlı panayırlar da mevcuttu. Yesrib'in panayırları Mekke'dekiler gibi büyük değildi. Bu panayırlar daha küçük, daha kısa zamanlarda ve daha az katılımla gerçekleşirdi.

Yesrib'deki Panayırlar:

Bedir Panayırı: Bedir Panayırı Medine'ye sekiz mil mesafede Kızıldeniz yolu üzerinde olan Bedir²⁷⁹ kuyuları mevkiinde kurulmaktaydı.²⁸⁰ Sekiz gün devam eden bu panayır²⁸¹ çevresi mesire alanı olarak da kullanılmaktaydı.²⁸²

Nabât Panayırı: Nabatlıların katılımından dolayı bu ismi alan panayırdaki²⁸³ daha çok un ve zeytin yağı satılmaktaydı.²⁸⁴

Mekke ve Medine civarında kurulan pazar ve panayırlardan sonra Kureyş suresinde de belirtildiği üzere Hindistan'dan gelip Yemen ve Hicaz üzerinde Şam, Mısır

²⁷³ Kallek, Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa, 35; Baysa, Kureyş Kervanları, 86.

²⁷⁴ Nûrah bnt. Abdulmelik b. İbrahim Âli's-Şeyh, el-Hayâtü'l-İctimâiyye ve'l-İktisâdiyye fî Medîneti Münnevvera, y.y., Cidde 1983, 136.

²⁷⁵ Michael Lecker, 'İslâm Öncesi ve İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yesrib Pazarı Üzerine', Gazi Üniv. İlh. Fak. Der. (Çev. M. Mahfuz Söylemez), 2003, C. II, Sayı 4, 162.

²⁷⁶ İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer en-Numeyrî, Kitâbu Tarihi'l-Medîneti'l-Münnevvera, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, I, 184; Semhûdî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah, Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa, I-II, Matbuatu'l-Arab ve'l-Müeyyed, Mısır 1326, I, 539; Hamidullah, 958.

²⁷⁷ Bedr, Târihu's-Şâmil, I, 102.

²⁷⁸ İbn Şebbe, Tarihi Medîne, I, 185.

²⁷⁹ Medine'nin 160 km. Güney Batısında yer alan sahil yolu üzerinde bulunmaktadır.

²⁸⁰ Cevad, Mufasssal, VII, 354; Hammûr, Mevâsimu'l-Arab, II, 1103.

²⁸¹ İbn Sa'd, Tabakat, II, 13; Taberi, Tarihi, II, 88.

²⁸² Cevad, Mufasssal, VII, 376; Hammûr, Mevâsimu'l-Arab, II, 1107.

²⁸³ Cevad, Mufasssal, VII, 313.

²⁸⁴ Baysa, Kureyş Kervanları, 87.

ve Anadolu'ya giden ticaret yolu güzergahında bulunmasından dolayı Şam ve çevresinde kurulan ticaret merkezlerinin de işlenmesi o dönemdeki ticari hayatın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Mekke ve Medine civarında kurulan Pazar ve panayırların dışında Arap Yarım adasının diğer önemli merkezlerinde de kurulan alış veriş merkezleri mevcuttu. Hicaz bölgesinin bölgedeki tüm pazarlarla bağlantılı çalışması hasebiyle bu pazarlardan da söz edilmesi gerekir.

Şam Bölgesinde Kurulan Panayırlar

Deyru Eyyûb (Eyyûb Manastırı): Adı Deyru Eyyûb olan köyde açılan bu panayır, Şam bölgesinde kurulan fuarların ilkiydi ve Mekke panayırlarının bitiminden sonra kurulmaktaydı.²⁸⁵

Busra Panayırı: Deyru Eyyûb panayırından sonra kendi ismiyle anılan Busra'da kurulurdu. Kureyşlilerin sıkça katıldığı bu panayır bazen yirmi beş, bazen kırk gün devam etmekteydi.²⁸⁶ Kılıçları ve içkileri meşhur olan bu kasaba pazarına Hz. Peygamber iki defa katılmıştır.²⁸⁷

Azri'ât Panayırı: Busra Panayır'ından sonra Hicaz bölgesine en yakın Şam yerleşim birimlerinden biri olan Azri'ât'ta kurulan, Arabistan bölgesinin en uzun panayırı olan ve içkisiyle ünsalan Azri'ât, bazen yaz mevsimi boyunca açık kalırdı.²⁸⁸

Necid ve Irak'ta Kurulan Panayırlar

Daha önceden de belirtildiği üzere Güneyden gelen ticaret yolu Akabe körfezi kıyısındaki Eyle kasabasında ikiye ayrılarak biri Mısır'a diğeri ise Irak bölgesine gitmekteydi. Hicaz bölgesi ticaretiyle sıkı ilişki içerisinde olması sebebiyle buranın bağlantı yolları üzerinde bulunan pazarlar da konumuz açısından önem arz etmektedir. Bu bölgede kurulan panayırlar şunlardır:

Du'metu'l-Cendel Panayırı: Dûmâtu'l-Cendel de denen²⁸⁹ bu panayır Arap Yarımadası'nda kurulan fuarların en büyüklerindendi.²⁹⁰ Arabistan'ın kuzeyinde Yesrib,

²⁸⁵ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 362.

²⁸⁶ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 364, 370.

²⁸⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 156; Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 366; Kettânî, *Teratib*, II, 22; Hamidullah, "Hz. Peygamberin İslâm Öncesi Seyahatleri", *Ank. Üniv. İl. Fak. Der.*, (Çev. Abdullah Aydın), IV, 330; Hammûr, II, 1134.

²⁸⁸ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 372-373; Merzûkî, *Ezmine*, II, 157; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 88.

Kûfe²⁹¹ ve Dımaşk²⁹² üçgeninde herbirine onar merhalelik mesafede²⁹³ Bizans sınırında bulunan Du'metü'l-Cendel denilen yerde kurulmaktaydı.²⁹⁴ İbn Habîb buranın Şam ile Hicaz arasında bir yerde olduğunu söylerken²⁹⁵ Merzûkî bu panayırın İslam'dan önce Arapların ilk panayırı olduğunu²⁹⁶ ve Suriye ve Irak'a giden kervanların bu bölgeden geçtiğini²⁹⁷ belirtir. Dûmetü'l-Cendel Panayırı, Rebîü'l-Evvel ayının başında kurulup bu ayın sonlarına kadar sürmekle birlikte bulunduğu konum itibarıyla burada yıl boyu hareketlilik devam etmekteydi.²⁹⁸ Panayırı, Kelb ve Cedîletü Tayy kabilelerinden seçilen ileri gelenler yönetirdi²⁹⁹ ve bu yöneticilerin katılmalarına izin vermedikleri kişiler panayıra giremez ya da izin vermedikleri malları satamazlardı. Katılımcılardan onda bir (öşür) oranında vergi toplanırdı.³⁰⁰

Kureyşliler bu panayıra muhafız tutmaksızın katılırlardı; zira bu bölgenin yolları üzerinde bulunan ve kervanlar için tehlike arzeden Mudarlılar, kendilerini İsmail Peygambere dayandırdıkları için Kureyşlilerle akrabalık bağlarını gözetip onlara saldırmazlardı. Diğer küçük kabileler de Kureyşlilerin aracılığı ile kendilerini korurlardı.³⁰¹ Köle ve cariye ticaretinin canlı olduğu panayırdaki özellikle Kelb kabilesi, cariyeleri gayri meşru işlere zorlardı.³⁰²

²⁸⁹ Yâkût, *Mu'cem*, II, 487; Bekrî, *Mu'cem*, 565; Necdî, Muhammed b. Abdullah b. Büleyhid, *Sahihu'l-Ahbâr Amma fî Bilâdi'l-Arab min Âsâr*, Matbuatu Süneti Muahmmediye, Kahire 1951, III, 203.

²⁹⁰ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 237.

²⁹¹ Kûfe, Haddü'l-Ezrâ (sürestân) denilen yerde Hz. Ömer'in emriyle Sa'd b. Ebî Vakkas tarafından kurulan ordugâh şehirdir. Adını kum tepesi, insanların toplandığı yer manasındaki kûfe'den aldığı veya Kûfân adlı tepeden aldığı belirtilmektedir. Belâzûrî, *Fütûh*, 313; Yâkût, *Mu'cem*, IV, 558.

²⁹² Bu günkü Şam şehridir, aynı zamanda tün Suriye toprakları için kullanılmaktadır. Dımaşk Hz. Nuh'un oğlu Sam veya onun torunları tarafından kurulduğu rivayet edilmektedir. Tarihi milattan önce 4000 yılına kadar uzandığı rivayet edilmektedir. Cengiz Tomar, "Şam", *DİA*, XXXVIII, 311.

²⁹³ Hakkî, *Esvâku'l Arab*, 70.

²⁹⁴ Belâzûrî, Ebi'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Fütûhu'l-Buldân* (Thk. Abdullan Enis Tıbbâ), Beyrut 1987, I, 74; Taberî, *Tarih*, III, 408.

²⁹⁵ İbn Habîb, *Muhabber*, 263; Yâkut, *Mu'cem*, II, 487; Bekrî, *Mu'cem*, 565.

²⁹⁶ Merzûkî, *Ezmine*, II, 161.

²⁹⁷ Merzûkî, *Ezmine*, II, 152; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 526; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 70.

²⁹⁸ İbn Habîb, *Muhabber*, 263; Cevad, *Mufasssal*, VII, 373; Hammûr, *Mevâsimu'l-Arab*, II, 1017; Hakkî, *Esvâku Arab*, 71.

²⁹⁹ İbn Habîb, *Muhabber*, 263-264; Ya'kûbî, *Tarih*, I, 270; Merzûkî, *Ezmine*, II, 152, 161.

³⁰⁰ İbn Habîb, *Muhabber*, 364; Merzûkî, *Ezmine*, II, 162; Cevad, *Mufasssal*, VIII, 160.

³⁰¹ İbn Habîb, *Muhabber*, 264; Ya'kûbî, *Tarih*, I, 270; İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 173; Merzûkî, *Ezmine*, II, 153-161.

³⁰² İbn Habîb, *Muhabber*, 264; Merzûkî, *Ezmine*, II, 152, 407; Hakkî, *Esvâku'l Arab*, 72-73.

Netât Panayırı: Yemen ve Şam ticaret yolu üzerinde yer alan Hayber şehrinde kurulan Netât fuarı Râbiye ve Ukaz panayırlarından sonra aşure günü başlayıp muharrem ayının sonuna kadar devam etmekteydi.³⁰³

Hicru'l-Yemâme Panayırı: Irak'ın güneyinde hurmalıkları, suyu ve köşkleri ile meşhur olan Hicr denilen yerde kurulan bu panayır da Netât panayırı gibi aşure günlerinde faaliyet göstermekteydi.³⁰⁴ Panayırın idare ve güvenliği benî Hanîfe kabilesinin sorumluluğunda bulunmakta olup katılımcılardan vergi toplanmaktaydı.³⁰⁵

Hire Panayırı: Hire'de kurulan bu panayır³⁰⁶ pazar yerinin kurulması ve idaresi hususunda belli bir düzen ve intizama sahipti. Buraya Umman'dan, Şam'dan gelen büyük ticari kabilelerle birlikte Kureyşliler de katılırdı. Şam, Yemen, Hicaz, Bahreyn, Hindistan ve İran'dan getirilen deri, esans, elbise, kıymetli taşlar, at, deve ve koyun satılmaktaydı. Aynı zamanda bu panayırda da şiir ve hitabet yarışmaları düzenlenirdi.³⁰⁷ Diğer yandan Hire halkı da kuyumculuk yapıp özellikle de para satışıyla meşhur olmuşlardı.³⁰⁸

Irak bölgesinin panayırları işledikten sonra yarımada'nın doğusunda Basra Körfezi kıyısında bulunan pazarların da Hicazla bağlantılı olduklarından çalışmamızın bütünlüğü açısından incelenmesi gerekmektedir. Hicaz bölgesi pazarlarının bağlantılı olduğu bir diğer pazar bölgesi ise Hint deniz yolundan gelen tüccarların mallarını ilk boşalttığı Umman ve Bahreyn pazarlarıydı.

Bahreyn ve Umman Bölgesinde Kurulan Panayırlar

Muşakkar Panayırı: Hâceru'l-Bahreyn de denilen³⁰⁹ ve Bahreyn sınırları içerisinde bulunan bu panayıra Dûmetü'l-Cendel'de bulunan tüccarlar katılmaktaydı. Basra körfezinin güneyinde İran ve Hindistan ticaret yollarının kesiştiği noktada yer alan ve hem kaliteli hurmasıyla meşhur olan³¹⁰ hem de harika doğal görünümüyle

³⁰³ İbn Habîb, *Muhabber*, 268; Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 256; Hammûr, *Sûku Ukaz*, II, 1013; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, I, 270.

³⁰⁴ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 358; İbn Habîb, *Muhabber*, 268.

³⁰⁵ Hammûr, *Sûku Ukaz*, II, 1010.

³⁰⁶ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 376; Hammûr, *Sûku Ukaz*, II, 1155.

³⁰⁷ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 378-382.

³⁰⁸ Cevad, *Mufasssal*, VII, 296; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 91.

³⁰⁹ Yâkût, *Mu'cem*, V, 393; Hemedânî, Hasan b. Ahmed b. Ya'kûb, *Sıfatı Cezîrati'l-Arab*, (Thk. Muhammed b. Ali el-Ukû'î), Dâru Şuûni's-Sekâfi, Bağdad 1989, s. 167; *Hakkî, Esvâku'l-Arab*, 73.

³¹⁰ İbnu'l-Fakîh, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî, *Muhtasâr Kitâbü'l-Mu'cem*, Matbaatü Beril, Leiden 1885, 30.

bilinen Muşakkar şehrinde kurulan bu panayır cemaziye'l-âhir³¹¹ ayında faaliyet göstermekteydi.³¹² Muşakkar'ın ticari açıdan stratejik mevkii ve önemi hakkında tarihi kaynaklarda bir hayli övgü vardır.³¹³ Panayırın başkanı İranlılar tarafından Temim kabilesinden seçilmekte olup en önemli görevlerinden birisi de fuara katılan tacirlerin vergisini toplamaktı.³¹⁴

Bu panayıra katılmak isteyen kabileler Kureyşten güvenlik ve ticari mevzularda yardım almaktaydılar.³¹⁵ Basra körfezini geçerek bu panayıra katılan İranlılar, beraberlerinde kralları tarafından buraya gönderilen pahalı eşya yüklü kervanları getirmekteydiler.³¹⁶ Ticaret mallarının elle yoklanıp satın alındığı Mülameşe türü alış verişin yaygın olduğu³¹⁷ bu panayıra Hz. Peygamberin de katıldığı tahmin edilmektedir.³¹⁸

Suhâr Panayırı: Muşakkar Panayırı'na katılan tüccarlar bunun hemen akabinde kurulan *Suhar* panayırına iştirak ederlerdi. Umman adıyla da bilinen Suhâr Panayırı, receb ayının ilk beş gününde faaliyet gösterdiği söylenmekle³¹⁹ birlikte, Merzûkî'nin bildirdiğine göre bu ayın yirmisine kadar açık kalırdı.³²⁰ Sıcak iklime sahip olmasının yanı sıra tahıl, hurma, muz ve nar gibi ürünleriyle meşhur olan³²¹ bir bölgede kurulan bu pazara Arap tüccarlar ilk günden gelip satışları bitene kadar burada kalmaktaydılar.³²² Haram aylardan birinde kurulduğu için güvenlik ihtiyacı duyulmayan³²³ bu panayırın idaresi Culendî el-Müstekbir'in elindeydi ve Cülendî, pazara gelen tüccarlardan öşür vergisini toplardı.³²⁴ Özellikle Çin, Hindistan, Bahreyn ve Yemen gibi devletlerden

³¹¹ Cemaziye'l-Evvel ayında (Bkz. Yakûbî, *Târîh*, I, 270) veya Rebîu'l-Âhir ayında (Ebû Hayyân, Ali b. Muhammed b. Abbas et-Tevhîdî, *el-Basâir ve'z-Zehâir*, (Thk.: İbrahim Keylânî), Matbaatu'l-İnşâ, Dımaşk trsz., 84) kurulduğu söylenmiştir.

³¹² Merzûkî, *Ezmine*, II, 153; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 396; Hammûr, *Sûku Ukaz*, II, 1055; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 77.

³¹³ Hemedânî, *Sıfat*, 239; İbnu'l-Fakîh, *Muhtasar*, 28; Yâkût, *Mu'cem*, V, 134-135; Taberi, *Târîh*, II, 170; İsfahânî, *Bilâdu'l-Arab*, 18; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 74-75; İbn Abdi Rabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî, *Kitâbu'l-Ikti'l-Ferîd*, I-VIII, Beyrut 1991, I, 86.

³¹⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, 265; Merzûkî, *Ezmine*, II, 153.

³¹⁵ İbn Habîb, *Muhabber*, 265; Merzûkî, *Ezmine*, II, 153.

³¹⁶ İbn Habîb, *Muhabber*, 265; Merzûkî, *Ezmine*, II, 153; Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 195; İsfahânî, *el-Eğânî*, XVI, 75.

³¹⁷ Merzûkî, *Ezmine*, II, 153; Hammûr, *Sûku Ukaz*, II, 1063; İbn Habîb, *Muhabber*, 265.

³¹⁸ Hamidullah, *H. Peygamberin İslâm Öcesi Seyahatleri*, IV, 337.

³¹⁹ Hammûr, *Sûku Ukaz*, II, 1075; İbn Habîb, *Muhabber*, 265; Bîrûnî, *Âsâr*, 327.

³²⁰ Merzûkî, *Ezmine*, II, 163.

³²¹ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 252-253; İdrîsî, *Cezîre*, 40-41.

³²² Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 263; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 79.

³²³ Yakûbî, *Tarih*, I, 270.

³²⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, 265; Hammûr, *Mevâsimu'l-Arab*, II, 1077.

gelen malların satıldığı bu panayırın elbiseleri çok meşhurdu.³²⁵ Bu durum o dönemlerde Çin ve Hindistan'ın kumaş dokumacılığında ne kadar ileri düzeyde olduğunu bizlere göstermektedir.

Debâ Panayırı: Denize ve Suhar'a yakın bir Umman şehri olan Debâ'da³²⁶ Suhâr Panayır'ından sonra kurulur ve Receb ayının sonuna kadar açık kalırdı. Umman ile Bahreyn arasında bulunan³²⁷ Debâ şehri Umman'ın en meşhur yerleşim birimlerinden biriydi.³²⁸ Recep ayının son günlerinde kurulan ve ayın bitimiyle son bulan³²⁹ bu panayıra Suhâr'dan ayrılan tüccarlar ve deniz yoluyla Hint, Çin ve Sindli tüccarlar gelmekteydiler. Bu fuarın yöneticisi de Culendî el-Müstekbir idi ve buradan da vergi toplamaktaydı.³³⁰ Umman panayırında yabancı tüccarların katılması hasebiyle özellikle bir tür karşılıklı pazarlık diyebileceğimiz müsâveme³³¹ türü alış veriş yaygındı.³³²

Son olarak Hicaz bölgesinin kuzey-güney yolculuğunun güney istikametinde bulunan ve Hind deniz yoluyla gelen malların indirildiği limanların da bulunduğu Yemen bölgesinde kurulan pazarlar hakkında malumat vermek gerekmektedir.

Yemen Bölgesinde Kurulan Panayırlar

Şihr Panayırı: Bu panayır Şaban ayının ortasından itibaren Aden ile Umman arasında bulunan Hadramut'un batısında yer alan Şihr denilen yerde kurulurdu.³³³ Dini kaynakların, Hud peygamberin gönderildiği Ad kavminin yaşadığı topraklar olarak belirttikleri³³⁴ bu coğrafya, ziraatin mümkün olmadığı ve deve dışında hayvancılığın

³²⁵ Yâkût, *Mu'cem*, IV, 150; İbnu'l-Fakîh, *Muhtasar*, 205; Cevad, *Mufasssal*, VII, 153; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 78.

³²⁶ Birleşik Arap Emirlikleri'nin eski bir liman şehri olan Debâ, Umman sahilinde olup Hint ve Afrika sahillerine açılan ticari bakımdan hareketliydi. Şehirde çok sayıda zenci, Fars, Belûcî ve Hintli yaşamaktaydı. Bkz. Mustafa Ağırman, "Debâ", *DİA*, IX, 61.

³²⁷ el-Hamîrî, Ebû Ubeydullah b. Muhammed b. Abdullah b. Abdu'l-Men'am, *er-Ravdu'l-Me'dâr fî Haberi'l-Ekdâr*, (Thk. İhsan Abbas) Beyrut 1984, 232.

³²⁸ Taberî, *Târîh*, III, 315; el-Makdisî, *Ahsen*, 93; İbn Hurdazbih, Ebû Kâsım Ubeydullah b. Abdullah, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Matbatu Berîl, Leiden 1989, 60.

³²⁹ İbn Habîb, *Muhabber*, 265; Merzûkî, *Ezmine*, II, 153.

³³⁰ İbn Habîb, *Muhabber*, 266.

³³¹ Müsaveme türü alış veriş hakkında daha geniş bilgi için alış-veriş çeşitleri bölümünde 69. sayfaya bakınız.

³³² İbn Habîb, *Muhabber*, 266; Merzûkî, *Ezmine*, II, 153; Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 265; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 80; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 93.

³³³ İbn Habîb, *Muhabber*, 266; Merzûkî, *Ezmine*, II, 154; İdrisî, *Cezîre*, 39; *DİA*, XV, 65.

³³⁴ Taberî, *Tarih*, I, 208; İbn Saîd, *Neşve*, I, 92.

yapılamadığı bir yer olduğundan halkı ticarete daha fazla önem vermekteydi.³³⁵ Habeş, Hind, Fars ve daha başka ülkelerden gelen tüccarların alış veriş yaptıkları³³⁶ Şihr, her hangi bir siyasi yönetim altında olmadığından panayıra gelen tüccarlardan vergi alınmazdı.³³⁷ Esans ve parfümleri meşhur olmakla birlikte deri, kumaş, tütsü, bir tür koku sayılan sâbirî³³⁸ gibi emtianın ticaretinin yapıldığı Şihr panayırında İlkâü'l-Hicâre şeklindeki satış şekli yaygındı.³³⁹

Aden Panayırı: Aden, Yemen topraklarında bulunan jeopolitik konumu sebebiyle ticarete canlı, meyve ve sebzeleri bol olan bir yerdi.³⁴⁰ Ramazan ayının başlangıcında kurularak on gün devam eden³⁴¹ panayıra Hind ve Çin'den gelen ve Avrupaya'ya gitmek isteyen gemiler uğramaktaydı.³⁴² Önceleri Himyeri krallar tarafından toplanan vergiler daha sonra burada oluşan ve ticari güvenliği sağlayan yönetim tarafından toplanmaya başlanmıştır. Sonraki zamanlarda kendileri burada alış veriş yapmadıkları halde İranlı Ebnâ kabilesi vergileri toplamıştır. Bu panayırda çoğunlukla deri, buğday, meâfir (Yemen kumaşı)³⁴³, pamuk, zaferan ve boya satılmaktaydı.³⁴⁴ Aynı zamanda incisiyle meşhur olan³⁴⁵ Aden, bu ticaretten büyük kâr elde ediyordu. Buna rağmen özellikle yiyecek ve içeceklerin fiyatları yüksekti.³⁴⁶

San'â Panayırı: Tarihi, Nuh peygambere kadar çıkarılan San'a şehri doğal yapısı, sıcaklığı, meyve ve sebzelerin bolluğuyla meşhur olup,³⁴⁷ mıntikanın yaşam standartları bakımından en gözde şehri idi.³⁴⁸ San'â olarak adlandırılmadan önce Amâlikâlıların yaşadığı³⁴⁹ bölgede kurulan bu pazar, Aden Panayırı'ndan sonra kurulup

³³⁵ Sellâme, *Kureyş Kable'l-İslâm*, 221; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 81.

³³⁶ Efgânî, *Esvaku'l-Arab*, 266.

³³⁷ Merzûkî, *Ezmine*, II, 154; İbn Habîb, *Muhabber*, 266.

³³⁸ Sâbirî: ince kumaştan yapılmış giysiler, bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 498.

³³⁹ İbn Habîb, *Muhabber*, 266; Merzûkî, *Ezmine*, II, 154 (bak 163-164); Yâkût, *Mu'cem*, III, 327; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 81.

³⁴⁰ Makdisî, *Ahsen*, 85.

³⁴¹ İbn Habîb, *Muhabber*, 266.

³⁴² Makdisî, *Ahsen*, 85.

³⁴³ Efgânî, *Esvaku'l-Arab*, 269; *DİA*, VIII, 43.

³⁴⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, 266; İdrisi, *Cezîre*, 57; Kudâme, *el Harac ve Sina'atü'l Kitabe*, 192; İbn Hurdazbih, 61; Makdisî, *Ahsen*, 98; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 83.

³⁴⁵ Efgânî, *Esvaku'l-Arab*, 268-269; İbn Habîb, *Muhabber*, 266; Merzûkî, *Ezmine*, II, 154.

³⁴⁶ Kalkaşandî, *Subh* 85; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 83.

³⁴⁷ Yâkût, *Mu'cem*, V, 448.

³⁴⁸ Efgânî, *Esvaku'l-Arab*, 271; Hammûr, *Sûku Ukaz*, II, 1096; Makdisî, *Ahsen*, 86; Kazvîni, Zekerîyye b. Muhammed b. Mahmud, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-Ibâd*, Beyrut 1998, 50; Ebû'l-Fidâ, *Takvîm*, 95.

³⁴⁹ Taberî, *Taberî*, I, 208.

Ramazan'ın sonuna kadar devam etmekteydi.³⁵⁰ Ebnâ kabilesi tarafından vergisi toplanan³⁵¹ bu panayır, mallarının çokluğu, fiyatlarının ucuzluğu yanında pahalı lüks giyim mamulleriyle de meşhurdur. Bazı giyim ürünleri beş dinar gibi çok yüksek fiyata satılırken,³⁵² deriden mamül işlemeli çadırlar ise 100 dinardan daha fazla bir fiyata alıcı bulmaktaydı.³⁵³ Ebu'l Fidâ bu pazarı “*kendisi güzel tüccarları ise çoktur*” diye tarif etmektedir.³⁵⁴

Râbia Panayırı: San'â Panayırından sonra, Hadramut'un doğusunda Râbia denilen yerde,³⁵⁵ bazı kaynaklarda Ukaz panayırından önce, bazılarına göre ise Ukazla aynı zamanda³⁵⁶ kurulduğu söylenen³⁵⁷ bu fuar, diğer pazarlara göre daha az aktif idi.³⁵⁸ Pazarın güvenliğini sağlayacak her hangi bir güç bulunmadığından ticari kervanların emniyetini sağlamak için muhafız birliklerinden yardım alınmaktaydı. Bu işi Kureyşliler için Benî Âkil b. Mirâr, diğer kervanlar için ise Âli Mesrûk b. Hadramî ücretsiz olarak yapmaktaydı.³⁵⁹

³⁵⁰ İbn Habîb, *Muhabber*, 266; Hakkî, *Esvâku 'l-Arab*, 85.

³⁵¹ Merzûkî, *Ezmine*, II, 154.

³⁵² Hakkî, *Esvâku 'l-Arab*, 85; İdrisî, *Cezîre*, 56; Makdisî, *Ahsen*, 86.

³⁵³ İbn Rüste, *el-E'lâku 'n-Nefîse*, Matbuatu Berîl, Leiden 1891, 112; Hakkî, *Esvâku 'l-Arab*, 85.

³⁵⁴ Ebû'l-Fidâ, *Takvîm*, 95.

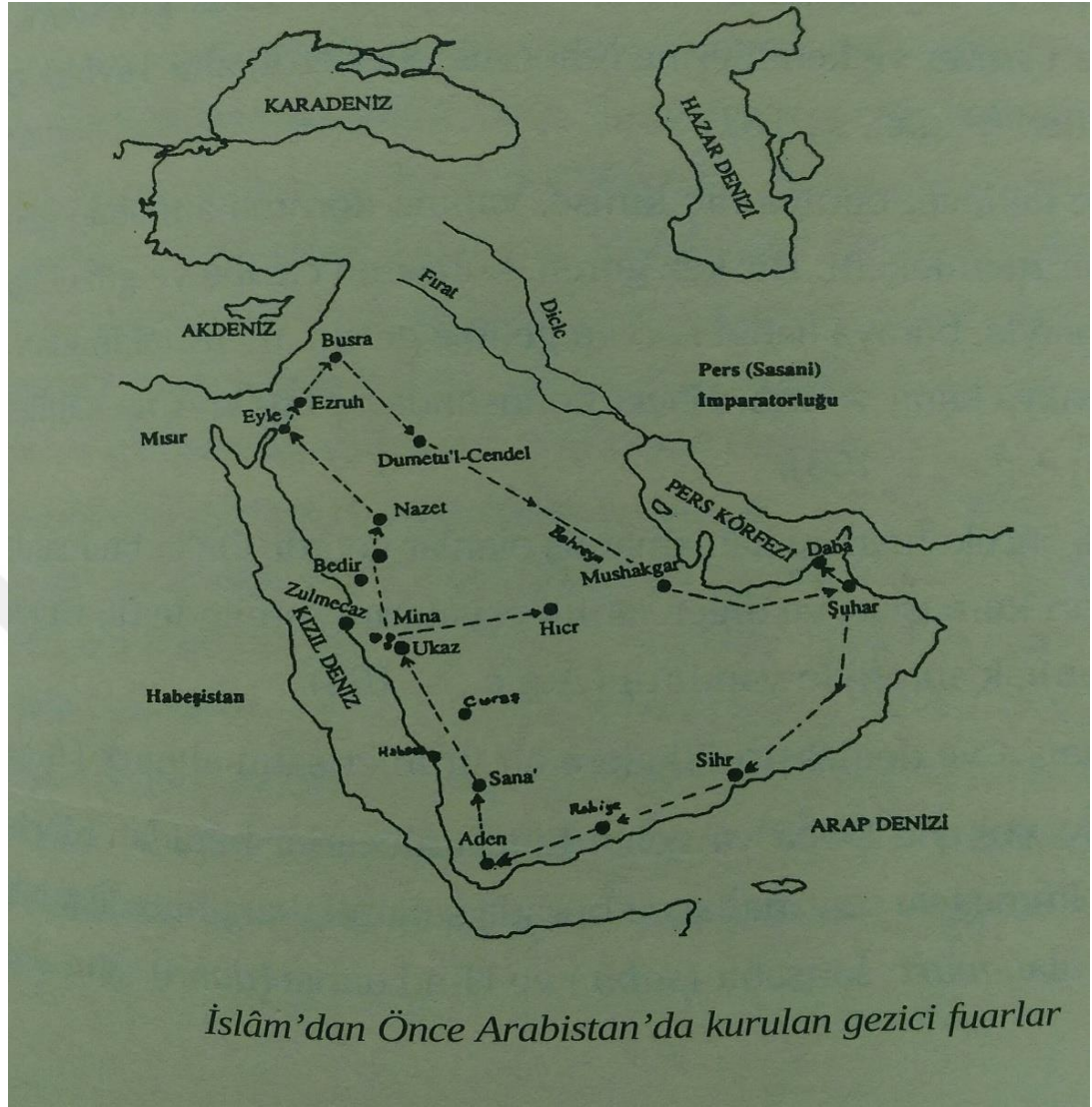
³⁵⁵ Hammûr, *Sûku Ukaz*, II, 1089.

³⁵⁶ İbn Habîb, *Muhabber*, 266; Hakkî, *Esvâku 'l-Arab*, 87.

³⁵⁷ El-İmrân, Câsım Muhammed Kâzım, *Mevâsimü 'l-Arab ve Esvâkuhâ ve Eseruhâ fî 'l-Edebi 'l-Arabiyyi Kable 'l-İslâm*, Basılmamış Doktora Tezi (risalesi), Mukaddime İlâ Külliyyeti'l Edeb, Bağdat Üniv. Bağdat 1989, s. 19; Hakkî, *Esvâku Arabi*, 87.

³⁵⁸ Ebû Hayyan Ali b. Muhammed b. Abbas et-Tevhîdî, *el-İmti'a ve 'l-Müâneset*, I-III, Matbatu Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire 1953, I, 85.

³⁵⁹ İbn Habîb, *Muhabber*, 267; Merzûkî, *Ezmine*, II, 154; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 96-97.

Şekil: 1 Ceziretü'l-Arab' da Gezici Panayırlar, Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 791.

Arap Yarımadasında Kurulan Panayırlar

Sıra	Panayırın Adı	Kurulduğu Yer	Başlangıç-Bitiş Zamanları	Vergi Alınıp Alınmadığı
Mekke Civarında Kurulan Panayırlar				
1	Ukaz	Karni'l-Menazil, Üseyde, Nahle	Recep, zilkadenin ilk 20 günü veya ortasından sonuna kadar	Vergi alınmazdı
2	Mecenne	Merrüzzahran	Zilkade ayının ilk 20 günü	?
3	Zü'l-Mecaz	Arafat'ın yakını	Ukaz'dan sonra başlayıp tevriyenin ilk gününe kadar	?
4	Hubâşe	Hubâşe	3 gün sürmekteydi	?
Yesrib Civarında Kurulan Panayırlar				
1	Bedir	Bedir Kuyuları Mevkii	8 gün devam etmekteydi	?
2	Nebat	?	?	?
Şam Bölgesinde Kurulan Panayırlar				
1	Deyru Eyyub	Deyru Eyyub Köyü	Mekke Panayırlarının bitiminden sonra	?
2	Busra	Busra şehri	25-40 gün	?
3	Azri'ât	Azri'ât şehri	Yaz mevsimi boyunca	?
Necid ve Irak Bölgesinde Kurulan Panayırlar				
1	Du'metü'l-Cendel	Du'metü'l-Cendel	Rebiülevvel ayı boyunca/yıl boyu hareketli	Vergi alınırdı (öşür)
2	Netât	Hayber şehri	Aşure gününden muharrem ayının sonuna kadar	?
3	Hicru'l-Yemâme	Hicr	?	Vergi alınırdı
4	Hire	Hire şehri	?	?
Bahreyn ve Umman Bölgesinde Kurulan Panayırlar				
1	Muşakkar	Muşakkar şehri	Cemaziyelâhir	Vergi alınırdı
2	Suhâr	Sıcak ve verimli bir bölge ?	Recep ayının ilk 5 günü veya 20 günü	Vergi alınırdı (öşür)
3	Debâ	Debâ şehri	Suhardan sonra recep ayının sonuna kadar	Vergi alınırdı
Yemen Bölgesinde Kurulan Panayırlar				
1	Şihr	Şihr mevkii	Şaban ayının ortasında	Vergi alınmazdı
2	Aden	Aden şehri	Ramazan ayının ilk on günü	Vergi alınırdı
3	San'â	San'â	Aden panayırından sonra ramazanın sonuna kadar	Vergi alınırdı
4	Râbia	Râbia mevkii	Ukaz panayırıyla aynı zaman veya ondan hemen sonra	?

Arap Yarımadası'nda Bulunan Çarşı Pazarlar

Sıra	Adı	Mevkii	Özellikleri
1	Hazvere	Hennâti sukuyusu yanı	Sürekli açık, pazarda o gün bulunan tüm mallar bulunur, Hz. Peygamber buraya bekçi tayin etti.
2	Sûku'l-Leyl	Haşimoğulları mahallesi	Ambargo yıllarında geceleri kapatıldığı için bu ismi almıştır.
3	Meydanlarda kurulan pazarlar	Evler arasındaki boş alanlarda	Bu pazarlara <i>Rahbet</i> ismi de verilmiştir.
4	Haraç mezat pazarları	Mekke sokaklarında uygun alanlarda	Ufak tefek eşyalar satılmaktaydı.
5	Küseyb pazarı	Halife dağı yakını	
6	Sûku'l-Ğanem	Şi'bi'l-Metâbih	Sadece küçükbaş hayvanlar satılırdı.
7	Sûku Ganemi'l-Kadîm	Rahmetey dağı etekleri	Hayvan pazarıdır.
8	Sûku Harem	Mekke	Un ve akik taşına kadar her şey mevcuttu, hac mevsimi panayıra dönüşürdü.
9	Sûku'l-Mesâ	Mekke	Yeteri kadar canlı olmadığından piyasa ucuzdu.
10	Sûku'r-Rakîk	Abbas'ın evinin yanı	Daha çok köle satılırdı.
11	Sûku'l-Himârîn ve'l-Kirâ	Mekke	At ve merkeplerin satıldığı hayvan pazarı
12	Sûku Birketi'l-Mâcil	Mekke	Daha çok yaz aylarında mesire yeri olarak kullanılırdı.
13	Zübâle Çarşısı	Cifr bölgesi	Başlangıçta belli günlerde kurulurken sonraları sürekli hale gelmiştir.
14	Cübâşe Çarşısı	Yesrib'in merkezi	Kaynukaoğulları pazarı olarak şöhret bulmuş olan pazardır.
15	Müzâhim Çarşısı	İbn Übeyy b. Selûl'un evinin yakınlarında	Bu şahsın yönetiminde küçük çaplı bir pazardı.
16	Sefâsif Çarşısı	Yesrib-Usbah Bölgesi	Daha Kuyumcuların satış yaptığı çarşıdır.
17	Sûku'l-Hırs	Yesrib-Zerva denen yerde	

1.1.4. Pazarlarda Alım ve Satımı Yapılan Mallar

Arap yarımadasında gerçekleşen ticari faaliyetlerde doğuda Hindistan, Çin, İran, Pakistan'dan daha çok deniz yoluyla gelen tüccarlar, Yemen'e varıp oradan kara yoluyla Mekke, Medine ve oradan da Şam, Anadolu ve Mısır'a taraf yola devam etmekteydiler. Arap yarım adasında katıldıkları pazar ve panayırda ihtiyaç fazlası malları satıp ihtiyaç duydukları malları alıp başka bölgelere ve ülkelere taşımaktaydılar. Kureyşliler ise başta kendi ihtiyaç duydukları malları tedarik etmek için Hicaza gelen malları alıp Arap Yarımadası'nın başka bölgelerine taşıyıp oralarda pazarların kurulmasına aracı olmaktadır.³⁶⁰

Arap Yarımadasında faaliyette bulunan pazarlarda meyve, sebze ve kuru gıda cinsinden hemen her türlü yiyecek mevcuttu.³⁶¹ Gıda maddeleri alanında üç bölge öne geçmekteydi. Yemen topraklarından buğday, arpa, pirinç, susam vb. tahıl ürünleri getirilmekte olup, Yemame tarafından gelen buğday ise Yemame beyaz unu diye özel ün yapmıştı. Şam ise hicaz bölgesi için hububat deposu idi. Hâşim b. Abdimenaf'ın buraya ticari amaçla giderek oradan çeşitli gıda maddeleri getirdiği³⁶² rivayet olunan Şam, bu alandaki ihtiyacın büyük oranda karşılandığı yerdirdi.³⁶³

Ayrıca Arap yarımadasında Hadramut ve Yemen, kumaş üretim merkezlerindendi.³⁶⁴ Hadramut'a göre daha öne çıkan Yemen'den diğer Arap bölgelerindeki pazarlara kumaş gönderilmekteydi. Kâbe'nin ilk örtüsünün deriden imal edildiği daha sonra Yemen'de imal edilen ve “vesâyil” veya “asb” denilen kumaştan bir örtüsünün yapıldığı rivayetleri Yemen'in dokumacılıkta ün yaptığına işaret etmektedir.³⁶⁵

Üretimi Yapılan Mallar

Hicaz bölgesinin üç büyük şehrinden Yesrib ve Tâif'te tarım yapılmasına rağmen Mekke'de neredeyse ziraat imkânı yoktu. Mekke'de et, süt, deri ve yün gibi daha çok hayvansal ürünlerin üretimi ve satışı yapılabilmekteydi. Bu hammaddelere

³⁶⁰ Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 113; Cevad, *Mufasssal*, VII, 294; Ahmet Çelebî, *Mevsûatu Tarihi'l-İslâm ve Hadârâti'l-İslâmî*, I-X, 7. Baskı, Mektebetü'n-Nahda, Kahire 1977, I, 127.

³⁶¹ Cevad, Ali, *Mufasssal*, VIII, 166; *Hakkî, Esvâku Arabi't-Ticarî*, 107.

³⁶² Belâzurî, *Ensâb*, I, 64.

³⁶³ İbnu'l Fakîh, *el-Muhtasar*, 29.

³⁶⁴ İsfahânî, *el-Eğânî*, VIII, 29; Cevad, *Mufasssal*, VIII, 169.

³⁶⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 134.

bağlı olarak üretilen elbise, sergi ve çadır, kap, kırba ve ayakkabı gibi eşyalar hem iç pazarda satılmakta hem de dışarıya ihraç edilmekteydi.³⁶⁶ İhraç edilen mallar arasında buhur ve arap zamkı önemli yer tutmaktaydı.³⁶⁷ Hayvan olarak deve, koyun, keçi ve katır yetiştirilir ve bunlar dış pazarlara da satılırdı.³⁶⁸ Günlük hayatta kullanılan mızrak, ok, kılıç,³⁶⁹ çanak, çömlek ve testi gibi bazı araç ve gereçler de üretilirdi.³⁷⁰ Mekke’de üretilip satılan şeylerden biri de putlardı.³⁷¹

Yesrib tarıma elverişli bir iklim ve arazi yapısına sahip olduğundan dolayı hurma,³⁷² arpa,³⁷³ buğday, üzüm, nar³⁷⁴ yetiştirilir ve bunların satışı yapılırdı.³⁷⁵ Hurma üretiminde Yesrib, Hayber, Umman önemli yere sahipti. Yesrib hurmasının en çok beğenilen kısmını “*berdî*” ve “*acve*” hurması oluştururken Hayber hurması “*sayhânî*” diye ünlenmişti.³⁷⁶ Hurması meşhur olan ve pazarda çok beğenilen diğer bir şehir de Yemâme idi.³⁷⁷ Nar, armut, şeftali ve muz gibi meyveler daha çok Yemen’de üretilmekteydi.³⁷⁸ Diğer şehirlerde olduğu gibi Yesrib’de de savaş malzemeleri ve günlük hayatta ihtiyaç duyulan kap-kacak türü şeyler üretilmekte olup bunlar arasında kılıç, mızrak, ok, tencere, tabak; ahşap ve hurma lifinden örülen kapı, pencere, sandalye, sandık, hevdec, hasır; ölçü için kullanılan araç gereçler; altın ve gümüş bilezik, yüzük, halhal, küpe gibi süs eşyaları yapılmaktaydı.³⁷⁹

Tâif Hicaz’ın en çok tarım yapılan bölgesi olduğu için burada bol miktarda hurma ve üzüm üretilmekte, bunlardan şarap yapılmaktaydı.³⁸⁰ Ayrıca zeytin, zeytin yağı, muz, nar, incir, ayva, karpuz, şeftali, elma, salatalık, sarımsak ve soğan

³⁶⁶ Ömerî, *el-Hirâf ve’s-Sanâ’ât fi’l-Hicâz fî Asri’r-Resûl*, 166; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 941; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 99.

³⁶⁷ Abdülkerim Özeydin, “Arap”, *DİA*, III, 323.

³⁶⁸ Ömerî, *Hirâf*, 172.

³⁶⁹ Süheylî, *Ravdu’l-Ünf*, II, 122.

³⁷⁰ Abdulaziz Sâlim, *Târîhu’d-Devleti’l-Arabiyye*, Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, Beyrut, 1986, 257.

³⁷¹ Ahmet Turan Yüksel, *İslâm’ın İlk Döneminde Ticari Hayat*, 66.

³⁷² İbn Havkal, Ebû’l-Kasım en-Nesîbî, *Kitâbu Sûrâti’l-Arz*, Dâru Sadr, Beyrut, t.y., 30.

³⁷³ Ali, Salih Ahmed, *el-Hicaz fî Sadri’l-İslâm*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1990, 66; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 99.

³⁷⁴ Hamidullah, *Asr-ı Saadet Öncesi Medine’de Sosyo-Ekonomik Hayat*, I, 146.

³⁷⁵ Ömerî, *el-Hirâf*, 172; Bedr, Abdulbasit, *Târîhu’s-Şâmil li’l Medîneti’l-Münevvere*, Medine, yy., 1993, I, 100; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 99.

³⁷⁶ Hakkî, *Esvâku Arab*, 108.

³⁷⁷ İbnu’l-Fakîh, *Muhtasar*, 29-30.

³⁷⁸ Hemedânî, *Sıfat*, 314.

³⁷⁹ Bedr, *Târîhu’s-Şâmil*, I, 106-107; Sâlim, *Târîhu’d-Devleti’l-Arabiyye*, 296-297; Nevra, Abdulmelik b. İbrahim Âli’s-Şeyh, *el-Hayâtu’l-İctimâiyye ve’l-İktisâdiyye fî’l-Medîneti’l-Münevvere fî Sadri’l-İslâm*, y.y., Cidde, 1983, 136-138.

³⁸⁰ İbn Havkal, *Kitâbu Surât*, 23.

yetiştirilmekteydi.³⁸¹ Daha önceden de belirtildiği gibi Taif, Mekke aristokrasisinin yazlık kenti idi. Burada peygamberimizin amcası Abbas b. Abdulmuttalib'in de bahçesi vardı ve Taif'ten bol miktarda kuru üzüm ve kuru üzümünden nebez üreterek hac mevsiminde hacıların meşrubat ihtiyacı için Mekke'ye getirirdi.³⁸² Tarımın dışında Tâif'te deri işlemeciliği de yaygındı. Ayakkabı, eyer, semer, çadır, tulum, kayış ve kaytan³⁸³ gibi araç gereçler yapılmaktaydı³⁸⁴ ve bu ürünlerden bazıları ihraç edilmekteydi. Bunlar arasında o dönemde çok beğenilen sahtiyan kösele³⁸⁵ başta gelmekteydi.³⁸⁶ İhraç malları arasında özellikle Habeşistan ve Şam'a gönderilen,³⁸⁷ üzeri altın işlemeli Tâif derisi önemli bir yer tutmaktaydı. Ebu Süfyân'ın Yemen'den getirdiği derilerle birlikte mezkur Tâif derisini de Şam'a götürdüğü rivayet edilmektedir.³⁸⁸

Tâif'te savaş araç ve gereçleri de yapılırdı. Bunlar arasında mancınık ve kalelerin kuşatılmasında kullanılan ve derilerle kaplanmış debbabeler de bulunmaktaydı.³⁸⁹ Ayrıca Tâif'in Curaş bölgesinde Hazef adı verilen kuyruğu ve kulağı olmayan kısa boylu bir keçi üretilip diğer bölgelere satılmaktaydı.³⁹⁰

Üretilen bu yerli malların yanı sıra bir çok ürün ise dışardan tedarik edilmek durumundaydı. Mekke Kur'an'da belirtildiği üzere ekinsiz bir vadi olduğundan dolayı ihtiyaç duyduğu hububatı dışarıdan karşılamak zorundaydı.³⁹¹ Mekke'nin tahıl ihtiyacı öncelikle Yemâme'den karşılanmaktaydı.³⁹² Bunun yanı sıra Hicaz'ın gıda, giyim, kozmetik, ev araç gereçleri gibi ihtiyaçları da dışarıdan getirilmekteydi.³⁹³ Diğer ithal ürünler ve bunların temin edildiği ülkeler şunlardır: Çin'den ipek, Hindistan'dan kozmetik ürünler ve takı olarak kullanılan bazı değerli taşlar, Mısır ve Şam'dan ipekli

³⁸¹ İbn Havkal, *Kitâbu Surât*, 23; Ömerî, *el-Hiraf*, 172; Cevad, *Mufasssal*, IV, 142; Sâlim, *Tarîhu'd-Devleti'l-Arabiyye*, 267-269; Hammûr, *Mevâsimu'l-Arab*, I, 184; Nûrah, *el-Hayâtü'l-İctimâiyye*, 127; İbrahim, *Esvâku'l-Arab*, 109.

³⁸² Belâzurî, *Fütûh*, 66.

³⁸³ Kaytan: İp yerine kullanılan ince ve uzun deri parçasıdır.

³⁸⁴ Çağatay, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, 152; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 100.

³⁸⁵ İğdeğe benzeyen ama acı bir meyvesi olan Sarh ağacının meyve ve yaprağıyla dabaklanmış kırmızı renkli deri çeşididir ki daha çok dayanıklı eşyalar elde etmek için kullanılmaktaydı.

³⁸⁶ Çağatay, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar Arap Tarihi*, 125.

³⁸⁷ Cevad, *Mufasssal*, VII, 293; Ömerî, *el-Hirâf*, 171.

³⁸⁸ Cevad, *Mufasssal*, VII, 440.

³⁸⁹ Süheyli, *Ravdu'l-Ünf*, IV, 250; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 506; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 101.

³⁹⁰ Hamidullah, 506; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 100.

³⁹¹ Süheyli, *Ravdu'l-Ünf*, I, 261; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 101.

³⁹² Hamidullah, *İslâm Peygambri*, 402; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 101.

³⁹³ Cevad, *Mufasssal*, VII, 313; Ömerî, *Hiraf*, 167-170; Sâlim, *Tarîhu'd-Devleti'l-Arabiyye*, 253.

ve pamuklu kumaşlar yanında içki, zeytin yağı ve hububat, Bahreyn'den inci ve mercan, Yemen'den deri, elbise ve baharat,³⁹⁴ Acemistandan özellikle şeker, mum vb. malzemeler,³⁹⁵ Afrika'dan siyahî köleler, Şam ve Irak taraflarından beyaz tenli köleler getirilmekteydi.³⁹⁶

Arap Yarımadası'nda bulunan pazar yerleri, bunları birbirine bağlayan yollar ve bu pazarlarda alım satımı yapılan ticari eşyaları zikrettikten sonra cahiliye döneminde mevcut olan alış veriş türlerine kısaca değinmek gerekmektedir. Zira Hz. Peygamber dönemindeki ticari hayatın anlaşılmasında ve cahiliye dönemi ile mukayesesinde bu husus önem arz etmektedir.

Mekke'de İslam öncesi ticaretin hangi seviyede gösteren unsurlardan biri de sermaye sahiplerinin ve çıkarılan kervanların parasal boyutudur. Mekke'de Ebû Süfyân, Velîd b. Muğîre, Abdullah b. Cüd'ân, Safvân b. Ümeyye, Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman ve Hz. Abbas gibi büyük sermaye sahibi zenginler vardı. Bunlardan Abdullah b. Cüd'ân 100 kişiyi tüm silah ve diğer malzemelerle donatarak fîcar savaşına hazırlamış, yine 2000 develik ticaret kervanını Şam tarafına göndermiştir. Ebû Süfyân Habeşli 2000 kişiyi kiralayıp işlerinde çalıştırmıştır. Safvân b. Ümeyye Huneyn savaşı öncesinde Hz. Peygamber'e 50.000³⁹⁷ dirhem borç vermiştir. Hz. Ebû Bekir'in Müslüman olmadan önceki serveti 40.000 dirhemdir. Abbas b. Abdulmuttalib ise hacıların sikâyesi için Ebû Tâlib'e 4.000 dirhem borç para vermiştir. Mekkeli müşrikler Bedir yenilgisinin intikamını almak için çıkardıkları 1000 deveden oluşan kervanın bedelinin 25.000 dinar veya 50.000 dinar tutarında olduğu rivaye edilmiştir. Başka bir rivayette ise Mekke'nin yıllık ihracatının yaklaşık 250.000 dinar olduğu aktarılmaktadır.³⁹⁸ Mekke'de mal taşıyan deve sayısının 2.500 civarında olduğu bu kervanları korumak için çıkan atlı muhafız birliğinin ise 100-300 arasında olduğu bildirilmektedir.³⁹⁹

³⁹⁴ Sâlim, *Târîhu'd-Devleti'l-Arabiyye*, 253; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 101.

³⁹⁵ Corci Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul 2009, I, 49.

³⁹⁶ Cevad, *Mufasssal*, VII, 454; Ebû Dayf, *Dirâsât fî Tarihi'l-Arab*, 69; Nûrah, *el-Hayâtü'l-İctimâiyye*, 158; Çelikel, *İslâm Öncesi Mekke*, 143; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 101-102.

³⁹⁷ 1 dirhem 0,425 gr veya 0,354 gr altın karşılığı gümüşdür. Çünkü 1 dinar bazen 10 bazen 12 dirhem karşılığında işlem görmektedir. Bkz. Kürdî, *Şerî Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, 93-94.

³⁹⁸ Kallek, *Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, 24-25.

³⁹⁹ Çağatay, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, 155-156; Yıldırım, *Tüccar Sahabiler*, 192.

Alışveriş Alanlarının Denetimi

Alışveriş mekânları ekonomik ve askeri yönden güçlü olan kabileler tarafından kontrol altında tutulurdu. Bazı pazarlarda idarecisinin adına özel vergi toplanırdı. Mesela Irak'ın Yemame şehrinin ortasındaki Hacr şehrinde kurulan Netât Panayırı⁴⁰⁰, Bahreyn'de Muşakkar Panayırı⁴⁰¹, Suhâr Panayırı⁴⁰², Debâ Panayırı⁴⁰³, Aden Panayırı⁴⁰⁴, San'a Panayırı'ndan⁴⁰⁵ vergi alınırdı. Pazarların ve panayırların kontrolü daha çok bulunduğu bölgelere göre değişirdi. Her alış-veriş merkezi o bölgede bulunan hakim güç tarafından kontrol ve idare edilirdi. Örneğin Şam bölgesindeki panayırlar Rumlar tarafından, İran topraklarına yakın bölgelerdeki panayırlar ise İranlılar tarafından kontrol edilirdi. Bunlar panayırların güvenliğini, idaresini sağlar bunun karşılığında da vergi alırlardı. Bazı kabileler ise bunu karşılıksız yapardı. Örneğin Râbiye panayırına gelen tüccarların güvenliğini sağlayan Benî Âkil el-Mirâr ve Âli Mesrûk b. Vâil el-Hadramî bu işi ücretsiz yaparlardı.⁴⁰⁶ Bunlar da muhtemeldir ki kendi bölgelerinde kurulan bu panayırlarda kendileri de ticaret yaptıkları için buradan kazanıyorlardı.

1.1.5. Alış Veriş Çeşitleri

Cahiliye döneminde alışverişler genellikle insanlar arasında karşılıklı rızaya dayalı ve satışa hazır mallar üzerinde *müsaveme* denilen pazarlık usulüyle yapıldı. Ancak bunun dışında bazı satış şekilleri de vardı.⁴⁰⁷ Taraflar iradelerini ya sözlü olarak ya da bazı hareketlerle ortaya koyuyorlardı.⁴⁰⁸ Kaynaklarda farklı isimler altında zikredilen alışveriş türleri arasında aşağıdakiler önemli bir yer işgal etmektedir:

Nâciz, Nesîe ve Selem:

Satın alınan malların bedellerinin ödenme zamanıyla ilgili üç kavram karşımıza çıkmaktadır; bunların birincisi *Nâciz*'dir. *Nâciz*, نَجَز kökünden türemiş olup sözlükte

⁴⁰⁰ Hammûr, *Mevâsimu'l-Arab*, II, 1010.

⁴⁰¹ İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, 265; Merzûkî, *Ezmine*, II, 153; Baysa, 92.

⁴⁰² İbn Habîb, *Muhabber*, 265; Hammûr, *Mevâsimu'l-Arab*, II, 1077.

⁴⁰³ Merzûkî, II, 153; İbn Habîb, 266.

⁴⁰⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, 266; Merzûkî, *Ezmine*, II, 154.

⁴⁰⁵ İbn Habîb, *Muhabber*, 266; Merzûkî, *Ezmine*, II, 154; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 76-96.

⁴⁰⁶ Merzûkî, *Ezmine*, II, 154.

⁴⁰⁷ Bardakoğlu, "Bey", *DİA*, VI, 13; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 109.

⁴⁰⁸ Hammûr, *Mevâsimü'l-Arab*, II, 1063; Merzûkî, *Ezmine*, II, 153.

tamamlanmış, peşin ve mevcut gibi anlamlara sahip olup⁴⁰⁹ peşin alış verişi ifade etmektedir.⁴¹⁰

Nesîe, نسيأ kökünden türemiş ve ertelemek, geciktirmek anlamlarına gelirken kavram olarak malın peşin, ücretin ise belli bir zaman ertelenmesiyle veresiye alış verişi ifade eder.⁴¹¹

Selem ise nesîenin tam tersi bir uygulamadır ki malın bedeli peşin verilip malın belli bir zaman sonra teslim edilmesidir. Özellikle hayvansal ve zirai ürünlerin alım satımında baş vurulan bir yöntem⁴¹² olan bu tür satışı selem denmesinin sebebi, bedel olarak belirlenen miktarın bir mecliste teslim edilmesinden dolayıdır. Ayrıca bu tür alış verişe *selef* de denir ki, bu ismin verilmesinin sebebi de malın teslim alınmasından önce bedelin ödenmesinden dolayıdır.⁴¹³ Selem akdinin iki üç yıllık gibi uzun bir vadeyle yapıldığı nakledilmektedir.⁴¹⁴

Sarf:

Sarf (صرف) kelimesi sözlük olarak bir şeyin yerini, yönünü ve durumunu değiştirmek⁴¹⁵ manasına gelirken terim olarak altın ve gümüşün her birini kendi cinsiyle veya karşılıklı birbiriyle değiştirmek şeklindeki alım satımı ifade etmektedir.⁴¹⁶ Cahiliye döneminde para değişimini meslek haline getiren, sahtesini gerçeğinden ayırt etme yetisine sahip bu alanda uzmanlaşmış *sarraḥ* denilen kişiler vardı ve bunlar bu meslekte hile ve aldatmalarıyla meşhurdular.⁴¹⁷ Altın ve gümüşleri özellikle Rum, Yemen ve İran paraları ile değiştirirlerdi. Sarraḥlar pazarlarda kendilerine has özel mekanlarda bu işi yaparlardı.⁴¹⁸ Mekke'nin uluslararası ticari merkez olması hasebiyle burada farklı

⁴⁰⁹ *İbn Manzûr, Lisân, V, 413.*

⁴¹⁰ Tirmizi; *Tecridi Sarih Tercemesi*, VII, 4; Efgânî, *Esvâgu'l-Arab* 55; Cevad, *Mufasssal*, VII, 390; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 110.

⁴¹¹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe, en-Nihâye*, V, 108; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 110.

⁴¹² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 981; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XI, 182; Cevad, *Mufasssal*, VII, 417; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 110.

⁴¹³ *Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref b. Müri; eş-Şerhu âlâ Sahîhi Müslim, Şerhu'n-Nevevî*, (sahihî Müslim ile birlikte), I-XVIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1929 , XI, 41.

⁴¹⁴ Buhari, *Sahih*, “Selem”, 2 (2240); Müslim, *Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el Kuşeyrî, Sahih*, “*Müsâkât*”, 25 (1604), Çağrı Yay., İstanbul 1981; İbn Mâce, *Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, Sünen*, “*Ticârât*”, 59 (2280), Çağrı Yay., İstanbul 1981.

⁴¹⁵ *İbn Manzûr, Lisân, IX, 189.*

⁴¹⁶ Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XI, 251; Cevad, *Mufasssal*, VII, 417.

⁴¹⁷ Cevad, *Mufasssal*, VII, 418-419; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 111.

⁴¹⁸ Bedr, *et-Târihu 'ş-Şâmil*, I, 104; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 111.

ülkelere ait paralar tedavüldeydi. Tabii olarak böyle bir merkezde sarraflığın gelişmesi kaçınılmaz olacaktır.⁴¹⁹

İcâre:

اجر kökünden türemiş, kiralamak ve bir iş karşılığında verilen ücret anlamlarına gelen *icâre* terim olarak bir iş karşılığında başka bir metanın faydasını diğer bir kimsenin üzerine geçirmek anlamına gelmektedir.⁴²⁰ Malın mal ile değişimi olan satıştan (bey') farklı olan icâre yine de bir çeşit iktisadi anlaşma olduğundan bu grup içerisinde değerlendirilmiştir.

Cahiliye döneminde en çok tarım arazileri kiraya verilirken bunun yanı sıra hayvanlar çiftleştirilmek ve çalıştırılmak için, insanlar da sadece çalıştırılmak üzere istihdam edilirdi.⁴²¹ İnsanların en çok istihdam edildiği alanların başında ticaret gelmekteydi. Nitekim Hz. Hatice bu yolla ticaret yapmakta olup Hz. Peygamber de ücret karşılığı Hatice'nin malını Yemen ve Şam taraflarındaki pazarlara götürmüştü.⁴²²

Habelü'l-Habele:

حبل الحبل “devenin karnındaki dişi deve yavrusunun gebe kalması” anlamındaki⁴²³ bu satış türü, ilk zamanlar deve etini, gebe olan devenin doğacak yavrusunun da doğurma zamanına kadar satış kastedilirken,⁴²⁴ daha sonraki dönemlerde ise anne karnındaki dişi deve yavrusunun satışı için kullanılmıştır.⁴²⁵

Muhâkale, Muhâdara, Müzâbene, Arâyâ:

Muhâkale, Muhâdara, Müzâbene ve Arâyâ kavramları, olgunlaşmamış tahıl, meyve ve sebzelerin satışı ile ilgilidir. *Muhâkale*, filizlenmiş ama sapı kalınlaşmamış ekin, bahçe, boş ancak verimli arazi gibi manalara gelen الحقل kökünden türemiş ve buğday karşılığında henüz başaktaki ekinin satılması veya elde edilecek ürünün 1/3 veya

⁴¹⁹ Âkil, Nebih, *Târîhu'l-Arabi'l-Kadîm*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1983, 230.

⁴²⁰ *İbn Manzûr, Lisan*, IV, 10; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 439.

⁴²¹ *Süheyli, Ünûf*, I, 295; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 441; Cevad, *Mufasssal*, VII, 127, 221, 366; Bardakoğlu, “İcâre”, *DLA*, XXI, 379; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 112.

⁴²² İbn Hişam, *es-Sire*, I, 187; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 130; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 112; Hz. Peygamber ile Hatice'nin ticari ortaklığı için Hz. Peygamberin Ticari kişiliği başlığına bkz.

⁴²³ *İbn Manzûr, Lisan*, XI, 134; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, I, 878; İbn Hacer, IV, 356-357; Aynî, *Umde*, XI, 265.

⁴²⁴ Buhari, “Büyu” 61 (2143); Müslim, “Büyu”, 3.

⁴²⁵ İbnü'l-Esîr, I, 878; *Nevevî, Şerhu'n-Nevevî*, X, 157; İbn Manzûr, *Lisan*, XI, 134; İbn Hacer, IV, 358; Cevad, *Mufasssal*, VII, 392; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 113.

1/4 gibi belirli bir oranı karşılığında hasat işlerinin yapılması için de kullanılmaktaydı.⁴²⁶

Muhâdara, henüz olgunlaşmamış meyve, sebze ve tahıl gibi ürünler yeşil olduğundan yeşil anlamına gelen الخضرة kelimesinden türemiş, meyve ve sebzelerin henüz olgunlaşmadan satışı⁴²⁷ manasına gelmektedir. Başak tutmamış yeşil ekinlerden elde edilecek tahılın satışı⁴²⁸ için de kullanılan bu tür alış verişte, eğer ürünler herhangi bir sebeple zayi olur ve teslimi yapılmazsa tartışma ortaya çıkmaktaydı.⁴²⁹

Müzâbene, زين kökünden türemiş olup kelime olarak uzaklaştırmak, atmak ve kovmak manalarına gelmektedir. Ticari faaliyet olarak hurma ve üzüm gibi kuru meyvelerin tazesini karşılığında satılması anlamına gelen⁴³⁰ bu tür satışta, taraflardan herbirinin haksızlığa uğradığını ve kendini savunduğunu ifade ettikleri için bu ismi aldığı söylenmektedir.⁴³¹

Arâyâ ise ariyye kelimesinin çoğulu olup amaçlamak ve yönelmek manasına gelen عرو kelimesinden türemiş ve soyunmak, çıplak olmak ve birini diğerinden ayırmak manalarına gelmektedir. Bu tür alım satım da meyvelerle özellikle hurma satışıyla ilgilidir. Ailenin hurma ihtiyacını karşılamak için kuru hurmayı ağaçtaki hurmayla göz kararıyla değiştirme tarzı satıştır.⁴³² Ayrıca bu uygulama bir bahçede kendisine hibe edilen ağaçlara bakmak isteyen ve fakat bahçe sahibinin rahatsız olması hasebiyle daha olgunlaşmadan ağaçtaki hurmaların göz kararıyla kuru hurma karşılığında satılması şeklinde gerçekleşiyordu.⁴³³

Bu sayılanlara ek olarak aşağıdaki alış veriş türleri de görülmektedir.

Mu‘âveme:

Yıl manasına gelen عام isminden türemiş olup sözlükte bir yıllığına kiralamak anlamına gelmektedir. Terim olarak içinde bulunan yılın ürününün bir yıl sonraki ürün

⁴²⁶ İbnü'l-Esîr, I, 1016; *İbn Manzûr, Lisan*, XI, 16.

⁴²⁷ İbnü'l-Esîr, II, 107; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 114.

⁴²⁸ Buhari, “Miras” *Tedrici Sarih Tercümesi*, VI, 506.

⁴²⁹ *İbn Manzûr, Lisan*, IV, 243.

⁴³⁰ Buhari, “Büyu”, 75 (2171-2172); Müslim, “Büyu”, 14.

⁴³¹ Miras, *Tecridi Sarih Tercümesi*, VI, 482; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 711; Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî*, X, 187; *İbn Manzûr, Lisân*, XIII, 194; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, IV, 384.

⁴³² İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, IV, 391; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 452.

⁴³³ Buhari, “Büyu”, 84 (2192); İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 452; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, IV, 391; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 115.

karşılığında satılması ve zamanı geldiğinde ödenememesi durumunda alacağın ve sürenin uzatılması anlamına gelmektedir. Genel olarak bir kaç yıl sonraki elde edilecek ürünün şimdiden satılmasını ifade etmektedir.⁴³⁴

Mükâtebe:

Bilindiği üzere كتب fiilinden türemiş kölenin efendisiyle özgürlük anlaşmasını ifade eden bir kavramdır. Kölenin efendisiyle özgürlüğü için belli bir miktarı ödeme yapması ve bu ödemeyi yaptığında da efendisinin onun hürriyetini kabul edeceğine dair anlaşmasıdır. Karşılıklı bu anlaşmayı yazarak kayıt altına aldıklarından bu isim verilmiştir. Kayıtlarda kölelerin bin ile yüz bin dirhem arasında bir fiyata anlaşma yaptıkları aktarılmıştır.⁴³⁵

Muvâsafe:

Sözlükte nitelemek, sıfatlandırmak anlamına⁴³⁶ gelen وصف kökünden türemiş olan *muvsafe*, ortada bulunmayan bir malın özellikleri alıcıya anlatılarak satılmasını ifade etmektedir. Satıcı bu yolla satılan malı temin etmeyi ve alıcıya teslim etmeyi vaat eder.⁴³⁷

Müzâyede ve Tekâvî:

Bu iki kavramın ifade ettiği satış türü, açık artırma yöntemiyle yapılan satış çeşididir. *Müzâyede*, artırmak çoğaltmak anlamında ki زيد kökünden gelerek fiyatta rekabet etmek anlamındadır. Ticarete ise bir malın alınabilecek en üst fiyata satılabilmesi için açık artırım yoluyla satışını ifade eder.⁴³⁸ قوي kökünden türeyen *tekâvî* ise sözlük olarak ortakların karşılıklı artırımda bulunmaları anlamındadır. Ticari işlem olarak ise bir eşyayı ortak alan kişilerin aralarında en yüksek fiyat verene bu eşyayı satmalarını ifade eder.⁴³⁹

⁴³⁴ İbn Manzûr, *Lisan*, XII, 431; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, III, 608; Cevad, *Mufasssal*, VII, 391.

⁴³⁵ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, IV, 253; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, I, 178; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 344-347.

⁴³⁶ İbn Manzûr, *Lisan*, IX, 356.

⁴³⁷ Cevad, *Mufasssal*, VII, 397; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 117.

⁴³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, III, 198; Cevad, *Mufasssal*, VII, 395; Celal Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları*, Şamil Yay., İstanbul 1980, 407; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 117.

⁴³⁹ İbn Manzûr, *Lisân*, XV, 206; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğabe*, IV, 210; Cevad, *Mufasssal*, VII, 396; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 117.

Mülânese ve Münâbeze:

Mülânese, لمس fiilinden türemiş ve bakıp incelemekten sadece dokunmak suretiyle bir malı satın almak diye tarif edilebilecek bir satış aktidir.⁴⁴⁰ Daha çok elbise veya kumaş cinsi eşyalarda söz konusu olan bu alış veriş türü hakkında çeşitli bilgiler verilmiştir. Bu dokunmanın akdin ve görme muhayyerliğinin yerini tuttuğu ve muhayyerlik hakkını ortadan kaldırdığı söylenmiştir.⁴⁴¹ Bu usulle satılacak eşya açıkça ortaya konulmayıp ya bir şeyin arkasında gizli tutulmakta veya bir şeye sarılı olmaktadır.⁴⁴²

Münâbeze de bir önceki satış akdi gibi satışta kapalılığın ve belirsizliğin olduğu bir satış akti olduğundan dolayı aynı başlık altında ele alınmıştır. Münâbeze atmak fırlatmak manalarındaki نبذ fiilinden türemiş olup satın alacak kişinin bakma ve inceleme imkânı olmadığı bir malın kendisine atılması sonucu alışverişin yapıldığı bir satış akdini belirtir.⁴⁴³ Eşyanın alıcıya atılışı satış akdinin gerçekleştiğine ve muhayyerlik hakkının olmadığı anlamlarını taşımaktaydı. Bu alış veriş türü de çoğunlukla elbise türü malların satışında gerçekleşmekteydi.⁴⁴⁴

Son olarak cahiliye döneminde aşağıdaki iki alış veriş türüne de rastlanmaktadır:

Bey‘u’l-Hasât ve İlkâu’l-Hicâra:

Bu her iki tamlama da alım satım sırasında taş atmayla ilgilidir. حصات kelimesi çakıl taşı demektir.⁴⁴⁵ Satış taşının atılması alış verişin tamamlandığı anlamına gelmekteydi.⁴⁴⁶ Ayrıca bu tür satışta taşın atılmasıyla muhayyerlik hakkı biter, taşın düştüğü yere kadar tarlanın satıldığı, avuçtaki taşlar adedi kadar malın alıcıya verildiği anlaşılmaktadır.⁴⁴⁷

⁴⁴⁰ *İbn Manzûr, Lisân*, VI, 209; Buhari, “Büyu”, 62 (2144); Müslim, “Büyu”, 1.

⁴⁴¹ *Nevevî, Şerhu’n-Nevevî*, X, 155; Bedreddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed Aynî, *Umdetü’l-Kârî li Şerhi Sahihi Buhari*, (I-XXV) Matbaatu’l-Münîriyye, Kahire 1929.

XI, 266; İbn Hacer, *Fethu’l-Bari*, IV, 359; Âlûsî, *Bülûğu’l-Ereb*, I, 265; Cevad, *Mufasssal*, VII, 388.

⁴⁴² İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, IV, 551; Âlûsî, *Bülûğ*, I, 265; Buhari, *Mira: Tecridi Sarih*, VI, 506; Yeniçeri, “Mülânese”, *DİA*, XXXI, 536; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 117-118.

⁴⁴³ *İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab*, III, 511; Buhari, *Sahih*, “Büyu”, 62 (2145); Müslim, *Sahih*, “Büyu”, 1; Cevad, *Mufasssal*, VII, 389.

⁴⁴⁴ Müslim, *Sahih*, “Büyu”, 1; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, V, 15; *İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab*, III, 511, XIV, 183.

⁴⁴⁵ *İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab*, XIV, 183.

⁴⁴⁶ Tirmizi, *Câmi*, “Büyu” 17 (1230).

⁴⁴⁷ *Nevevî, Şerhu’n-Nevevî*, X, 156; İbn Hacer, *Fethu’l-Bari*, IV, 360; Âlûsî, *Bülûğ*, I, 264-265; Cevad, *Mufasssal*, VII, 388; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 118-119.

İlkâu'l-Hicâra ise yine taş atmayla yapılan satış çeşididir⁴⁴⁸ ki bu konuda çeşitli rivayetler aktarılmaktadır. Bazen pazarlık yapmak için toplanmış grup içinden bir kişi elindeki taşları yere atarak malı kendisinin alacağını ifade etmiş sayılmakta ve böylece diğerleri de pazarlıktan vaz geçmekteydiler. Bazen bu grupta bulunanlar ellerinde bulunan taşları hep beraber atar ve malı ortak olarak satın alırlardı. Bazen de ellerinde bulunan taşları hep birlikte yere atarak satıcıyı fiyatı düşürmeye zorlamaktaydılar. Bu tür satışın bir başka çeşidi ise mal düşük fiyatta iken taşları hep birlikte atıp mal sahibini düşük fiyata satmaya zorlamaktadırlar.⁴⁴⁹

Bu dönemde Kureyş kabilesini diğer Arap kabilelerinden ayıran birçok özellik vardır. Bu özelliklerden en önemlisi kabileleri içerisinde meşhur tüccarlarının olmasıdır. Bu tüccarların başında Ümeyye oğullarından Ebû Süfyan gelmektedir. Onun sayesinde kabilesi Anadolu'nun iç kesimlerine kadar ticari seferlerde bulunmuşlardır. Sonra Sehm oğullarından Amr b. Âs gelir. O da ıtriya ürünleri ile Taiflilerin ürettiği deri malzemelerini Mısır'a kadar götürmüştür. İslam'dan önce Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer İran, Suriye ve Yemen panayırlarına katılmışlardır. Ünlü tüccarlardan diğerleri ise Ebû Uhayha Saîd b. el-Âs, Velîd b. Muğire, Ümeyye b. Halef, Safvân b. Ümeyye ve esir ticaretiyle zengin olan Teym kabilesi reisi Abdullah b. Cüd'ân idi.⁴⁵⁰

Cahiliye döneminde iktisadi hayatın en önemli uygulamalarından birisi hiç şüphesiz ki faiz meselesidir. Alacaklıya çalışmadan kazanç sağlarken, fakir insanları ciddi şekilde ekonomik sıkıntıya sevk eden bu uygulama da ele alınmalıdır.

1.1.6. Riba (Faiz)

Türkçe'de “faiz” olarak ifade edilen Arapça *ribâ* kelimesi sözlükte “fazlalık, nema, artma, çoğalma; yükseğe çıkma” gibi anlamlara gelmektedir. Bu sözlük anlamıyla, hem bir şeyin kendi içinde bulunan hem de iki şey arasında mukayeseden doğan fazlalığı ifade eden *ribâ* kelimesi Kur'an'da her iki anlamda da kullanılmıştır. Birinci durumla ilgili olarak, üzerine yağmur yağan toprağın kabarması “rebet” kelimesiyle (el-Hac 22/5; Fussilet 41/39), ikinci anlamla ilgili olarak da iki topluluktan

⁴⁴⁸ *İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab*, XV, 253.

⁴⁴⁹ *Merzûkî, Ezmine*, II, 152; İbn Habîb, *Muhabber*, 264; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 119.

⁴⁵⁰ Avâtîf Edîb Sellâme, *Kureyş Kable'l-İslâm*; Dâru'l-Merîh, Riyad 1994, 213-259; Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 175.

birinin diğerine göre mal bakımından veya sayıca yahut değerce daha üstün olması hali “erbâ” kelimesiyle (en-Nahl 16/92) ifade edilmiştir. Türkçe’de kullanılan “faiz” kelimesi de Arapça kökenli olup genelde ribâ ile eş anlamlı kabul edilir.

Câhiliye dönemi Arapları ribâ kelimesini ve ondan türeyen diğer kelimeleri vadeye veya vadenin uzatılmasına karşı borcun da artması anlamında kullanıyorlardı. Nitekim kaynakların bildirdiğine göre Câhiliye devrinde borçlu alacaklısına giderek, “Borcu ertelersen sana şu kadar fazla veririm” derdi, alacaklı da borcu ertelerdi.⁴⁵¹ Bu dönemde Araplar, belirli aralıklarla ödenmek şartıyla borç para verirler, ara dönem sonlarında faizi, vade dolduğunda da ana parayı isterlerdi. Eğer borçlu ödeme yapamayacak durumda ise vadenin uzatılması karşılığında faiz miktarı da arttırılırdı.⁴⁵²

Cahiliye döneminde Araplar arasında riba uygulaması oldukça yaygın olup⁴⁵³ insanlar bu uygulama aracılığı ile servet artırmanın en kolay ve kârlı olduğunu kabul ederlerdi. Hem Mekke’de ve hem Medine’de borç para vermekle meşhur olmuş ve ciddi paralar kazanmış Yahudi⁴⁵⁴ ve Kureyş eşrafi⁴⁵⁵ vardı.

Faiz almak şartıyla borç para verenler tarafından riba bir çeşit alış verişi kabul edilir⁴⁵⁶ ve bu işi yapanlara tüccar gözüyle bakılırdı.⁴⁵⁷ Risaletten yaklaşık beş yıl önce gerçekleşen Kâbe’nin yeniden inşa edilmesi sırasında Hz. Peygamberle de akrabalığı bulunan Ebû Vehb’in “Ey Kureyş topluluğu! Kâbe’nin inşasına ancak temiz kazancınızla iştirak edin. Buraya ne zina parası ne ribâ kazancı ne de insanlardan zorla alınmış mal girsin” şeklinde demesi Faizden elde edilen kazanca Mekkelilerin de iyi gözle bakmadıklarını gösterir.⁴⁵⁸ Bunun üzerine Mekkeliler bu yollarla elde ettikleri kazançlarını kullanmaktan çekinmişler, fakat diğer gelirleri de inşaat için yeterli olmamış ve Kâbe’nin Hicr denilen kısmı binanın dışında kalmıştır. Bu rivayetler, ribâ kelimesinin İslâm öncesi dönemde de bugünkü faiz anlamında örfî bir kullanımının bulunduğunu göstermektedir. Tarım ve hayvancılıktan elde edilen gelirin fazla bir

⁴⁵¹ Taberî, *Tarih*, VI, 8; İsmail Özsoy, “Faiz”, *DİA*, XII, 110.

⁴⁵² Fahrreddiner-Râzî, VII, 91; Özsoy, “Faiz”, *DİA*, XII, 110.

⁴⁵³ Cevad, *Mufasssal*, VII, 426.

⁴⁵⁴ Efgânî, *Esvâku’l-Arab*, 62; Nurah, *el-Hayatu’l-İctimâiyye*, 156; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 132.

⁴⁵⁵ Baysa, *Kureyş kervanları*, 132.

⁴⁵⁶ Kur’an, Bakara: 2/275.

⁴⁵⁷ Efgânî, *Esvâku’l-Arab*, 65; Cevad, *Mufasssal*, VIII, 426; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 133.

⁴⁵⁸ İbn Hişam, *Sîre*, I, 205-206; Özsoy, “Faiz”, *DİA*, XII, 110

yekûn tutmadığı ve az da olsa sermayesi bulunan hemen herkesin bir şekilde ticaretle uğraştığı bu tüccar kavim içinde faizin ne derece yaygın olduğu anlaşılır.

Kur'an'da sekiz yerde geçen ribâ kelimesi bu örfî anlamında kullanılmış, hadislerde de ribâ kavramına yeni bir boyut getirilerek literatürdeki vade faizi-fazlalık faizi (ribe'n-nesîe-ribe'l-fadl) veya borç faizi-alışveriş faizi (ribe'd-deyn-ri-be'l-bey') şeklindeki ayırım ve adlandırmalara zemin hazırlanmıştır.

Ekonominin en temel araçlarından biri de paradır, cahiliye döneminde hangi paralar tedavülde idi kısaca değerlendirmek istiyoruz.

1.1.7. Cahiliye Döneminde Tedavülde Olan Paralar

İslam gelmeden önce Araplara ait para bulunmadığından Piyasada yabancı paralar kullanılmaktaydı. Para birimleri dinar ve dirhem adıyla anılmakta olup dinar altından, dirhem ise gümüşten idi. Dirhem "teberiyeye" ve "vâfiye" diye iki çeşiti bulunmaktaydı ki vâfiye, taberiyeye göre daha büyük ve "beğaliye" ismiyle de bilinmekteydi. Taberistan'a nispet edildiğinden bu ismi aldığı söylenen Taberiyeye ise daha küçüktü.⁴⁵⁹

Diğer bir rivâyete göre de piyasada çeşitli ağırlıklarda dört ayrı dirhem bulunmaktaydı. Birincisi: Dirhem-i Beğalî ki sekiz dânik (ileride geleceği üzere dânik, birdirhem altıda biridir) ağırlığında idi. Yukarıda da ifade edildiği gibi Re'sülbeğal ismindeki Krala nispet edilmiştir.

Girişte de belirtildiği üzere gerek İslam'dan önce gerekse İslamdan sonra Araplar arasında altın ve gümüş para nadir bulunurdu.⁴⁶⁰ Bundan dolayı alış-verişlerde daha çok takas (mukayada-trampa) usulü yaygındı. Ancak az da olsa para ile alış-veriş yapıldığı görülmüştü. Özellikle Hintli tüccarlar mallarını para ile satma hususunda ısrarlıydılar.⁴⁶¹ Arapların kendileri para basmadığından piyasada bulunan paralar daha

⁴⁵⁹ Makrizî, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülkadir, en-Nukûdü'l-Arabiyye ve'l-İslâmîyye, el Yazması, yy., Beyrut 1939, 2-3; Rıfât Uslu, "İslâm Hukukunda Para Birimleri", *İslâmî Araştırmalar (Journal of Islamic Research)*, c. 25, s. 1, 2014, 28-38.

⁴⁶⁰ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (Çev. Halil Kendir), Yeni Şafak Yay., Ankara 2004, I, 210.

⁴⁶¹ Seydişehrî, *Tarih-i Din-i İslâm*, I, 235.

çok Sasanî, Rum, Yemen ve Habeşlilerin paralarıydı.⁴⁶² Bunlar altın, gümüş ve bakırdan oluşurdu. Paranın değeri ağırlığıyla belli olup bir miskal⁴⁶³ veya bir miskal 22 kırıttan⁴⁶⁴ az⁴⁶⁵ ağırlığındaki bir taneyi oluşturan altın paraya dinar denirdi. Ancak ihtiyaç halinde bir dinar 1/2 ve 1/3 dinarlık küçük parçalara da bölünüyordu. Hz. Ali et almak için dinardan iki kırıtlık bir parça koparmıştır.⁴⁶⁶ Mekke'de en çok Hiraklî denen Rum dinarı kullanılırdı.⁴⁶⁷ Bunun değeri bugünün ölçüsüyle 4,25 gram altına eş değerdedir.⁴⁶⁸ Sâsânî dinarının değeri ise 8,5 gramdır.⁴⁶⁹ Dirhem olarak ise Arapların kendi aralarında Kisrevânî dedikleri İran dirhemi daha çok kullanılırdı.⁴⁷⁰ 1 dirhem ise (2,97 gr., ağırlık ölçüsü olarak 1 dirhem=3,125 gr.) ağırlığındaki gümüş paraya⁴⁷¹ denirdi.

1.2. ARAP YARIMADASI'NDA TARIM VE HAYVANCILIK

Arabistan Yarımadasının büyük kısmı çöllerle kaplı olduğundan dolayı tarım ve tarıma bağlı hayat tarzının gelişmesine elverişli değildi. Bu yüzden Araplar, yarımadaının verimli topraklarına göç etmişlerdir. Arabistan'ın tamamı kurak ve çölllerle kaplı değildir. Tarıma elverişli sulak ve bol ürünlerin alındığı araziler de mevcuttur. Arap Yarımadasında yaşayan toplumun iktisadi hayatı da buna bağlı olarak bazı bölgelerde ticarete dayalı iken bazı yerlerde tarıma ve buna bağlı olarak gelişen küçük sanayiye dayanmaktaydı. Arabistan Yarımadasında nüfus yoğunluğu iktisadi imkânlarla göre bir dağılım arz etmekteydi. Tarımın yapılabildiği bölgelerde yaşayan halk, köy ve şehirler kurarak yerleşik hayat yaşarken bu şartlara sahip olmayan yerlerde ikamet edenler ise göçebe hayatı yaşamaktaydılar.

⁴⁶² Belâzurî, 532; Cevad, *Mufasssal*, VII, 495-499; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 985; Hizmetli, Mustafa, *Tarihte Şehir ve Pazar*, Araştırma Yay. Ankara 2012, 206.

⁴⁶³ Miskal, 4, 548 gramdır.

⁴⁶⁴ Kırât, 212 gr.'dır. M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, "Kırât" mad.; Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Alım Satımda Kâr Hadleri*, Balıkesir 1984.

⁴⁶⁵ M. Hasanu'z-Zaman, *İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür*, (Çev. Sinan Ersoy), Akabe Yay., İstanbul 1987, 385.

⁴⁶⁶ Zamân, *Ekonomik Strüktür*, 385; Hallâk, *Dirâsât fî Târîhi'l-Hadarâti'l-İslâmiyye*, 97.

⁴⁶⁷ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl*, Kahire 1934, 629; Belâzurî, *Fütüh*, 532; Cevad, *Mufasssal*, VII, 496; Hakkî, *Esvâkul'-Arab*, 145;.

⁴⁶⁸ Ömerî, *el-Hıraf*, 181; Baysa, 104.

⁴⁶⁹ Muhammed Necmeddin Kürdî, *Şer'î Ölçüler ve Fıkîhî Hükümleri*, (Çev., İbrahim Tüfekçi), Buruç Yay., İstanbul 1996, 56.

⁴⁷⁰ Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 192 Cevâd, *Mufasssal*, VII, 498-499; Cevâd, *Mufasssal*, VII, 496; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 985.

⁴⁷¹ Kürdî, *Şerî Ölçüler*, 45.

Yarımadanın tarıma elverişli bölgeleri çoğunlukla sahil boylarında olmakla birlikte iç bölgelerde de yer yer su bulunan araziler vardı. Araplar bu bölgelerin yakınlarına yerleşmişler ve tarımsal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Mevsim yağmurları sonucu oluşan kısa süreli yeşil alanlarda hayvanlarını beslerken vadilerde ise çeşitli ürünler yetiştirmekteydiler.

Arap Yarımadasındaki başlıca şehirler arasında Mekke, Taif, Yesrib, Yenbû, Cüreş, San'a, Aden, Hicr, Suhâr, Debâ, Feyd, Dûmetülcendel, Hayber, Fedek, Teyma, Vâdilkura, Eyle ve Mekna sayılabilir.⁴⁷² Biz bu şehirlerden özellikle Hicaz bölgesinin iki büyük şehri ve bunlara bağlı olarak faaliyet gösteren diğer yerleşim alanlarındaki tarımsal faaliyetler hakkında kısaca malumat vermek istiyoruz. Bunlardan Mekke, Kur'an'da da belirtildiği üzere ekinsiz bir vadi olup tarıma uygun bir iklime sahip değildi.⁴⁷³ Çok sıcak ve kurak Mekke iklimini anlatan İbn Battûta, Kâbe etrafında çıplak ayakla tavaf ederken taşlardan yükselen alevler sebebiyle baygınlık geçirdiğini söyler.⁴⁷⁴ Günümüzde kış mevsiminde bile otuz-otuz beş derecede seyreden sıcaklığa sahip olan Mekke, tarıma elverişli değildir. Kısmen hayvancılığın yapılabilirdiği bu bölgede halk maişetini sağlamak için ticarete yönelmiş ve Mekke'yi ticaret merkezi yapmıştır.

Hicazın diğer önemli şehri Taif ise denizden ortalama olarak 1600 metre yükseklikte, ormanlar arasında saklanmış olması sebebiyle Mekke'ye göre çok daha serin iklime sahiptir. Bu yüzden tarıma elverişli ve Mekke aristokrasisinin sayfiye şehridir. Bir çok Mekkelinin burada yazlıkları vardır ve aynı gelenek günümüzde de devam etmektedir. Kur'an'da bulunan cennet tasvirlerini andıracak kadar güzel bir şehir⁴⁷⁵ olan Taif'i, Burckhard 1814 yılında Arap coğrafyasına yaptığı gezisinde Lübnan'dan sonra rastladığı en güzel şehir olarak zikretmiştir.⁴⁷⁶ Taif'te üretilen meyve sebze arasında kavun-karpuz, muz, incir, üzüm, badem, şeftali ve nar bulunmaktadır. Bugün hala şehrin arması olarak nar meyvesi kullanılır. İkliminin elverişli olması sebebiyle arıcılık faaliyetleri yanı sıra Mekkelilerin çokça rağbet ettiği güzel kokular arasında olan gül yağı için gül yetiştiriciliği yapıldı. Burada bulunan bağlardan elde

⁴⁷² Abdulkerim Özeydin, "Arap", *DİA*, III, 322.

⁴⁷³ Kur'an, İbrahim: 14/37.

⁴⁷⁴ Hitti, Phlipp K., *İslâm Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), IFAV Yay., İstanbul 2011, 163.

⁴⁷⁵ Kur'an, Muhammed: 47/15.

⁴⁷⁶ Hitti, *İslâm Tarihi*, 152.

edilen üzümlerden Mekke ve civarının şarapları üretilirdi. Taif, hem doğal güzellikleri ve hem de tarıma uygun iklime sahip olmasına rağmen siyasette Mekke'ye bağlı bir çizgi takip etmekteydi.⁴⁷⁷ Bu bağımlılıkta Mekke yöneticilerinin Taifte yazlıklarının olması kadar burada üretilen malların Mekke pazarında satılmasının da etkisi büyüktür. Nitekim Taif'in İslama en fazla direnen bölge olmasında Mekkelilerle olan bu sıkı irtibatı göz ardı edilemez. Taif'in İslam'ı kabul ettikten sonra Mekke ve Medine gibi Harameyn kavramı içerisine alınmasını, kutsallığından ziyade doğal güzelliğinin korunması için sit alanı olarak ilan edilmesi şeklinde değerlendirmek gerekir.⁴⁷⁸

Hicaz bölgesinin üçüncü önemli şehri olan Yesrib, Mekke'nin yaklaşık 450 km. kuzeyinde bulunmaktadır. Şehir bulunduğu coğrafi konum itibariyle tarıma biraz daha elverişli olup havası Mekke'ye göre nispeten daha serindir. Özellikle hurma yetiştiriciliğine uygun, yer yer vaha görünümü arz eden şehir, doğal su kaynakları bakımından da Mekke'ye göre daha zengindir.⁴⁷⁹ Medine'de akar sular bulunmakla birlikte içme suyu olarak yeraltı suları kullanılmaktaydı. Medine'nin Mekke'den daha çok yağış alması ve bu suların Medine ovası boyunca her tarafa yayılması yer altı sularının da zengin olmasını sağlamıştır.⁴⁸⁰ Medine'nin karakteristik özelliğe sahip *Harre* bölgesi günümüzde de su kaynakları arasında ilk sırayı almaktadır.⁴⁸¹ Hem havası daha serin hem de su kaynakları bakımından daha zengin olması Medine'nin tarıma daha elverişli hale gelmesini sağlamıştır. Yetiştirilen ürünler arasında arpa, buğday, bol miktarda hurma ve bazı meyve sebze türleri bulunmaktadır.

Tarımın yanı sıra hayvancılık da Arap toplumunun önemli geçim kaynaklarından biridir. Özellikle bedeviler geçimlerinin önemli bir bölümünü keçi ve deve yetiştiriciliği yaparak sağlamaktaydılar. Hatta bedevilerin servetleri sahip olduğu hayvan sayısı ile ölçülürdü. Deve vazgeçilmez bir ulaşım ve taşıma aracı olmakla birlikte eti, sütü ve yününden de yararlanılan önemli ekonomik bir değer idi. Deve çölde yaşayan bedevinin çok değerli yardımcısı ve geçim kaynağı olduğundan devesiz çöl yaşamı tasavvur

⁴⁷⁷ Hitti, *İslâm Tarihi*, 152.

⁴⁷⁸ F. Buhl, *Das Leben Muhammeds*, (Çev. H. H. Schaeder), Heidelberg 1955 (yeni basım), 332; Ali Aksu "Taif ile İlgili Bazı Mülâhazalar", *Cumhuriyet Üniv. İl. Fak. De.*, Cilt: VIII / 1, s. 229-247, Sivas 2004, 232.

⁴⁷⁹ İbn Şebbe, *Tarihi'l-Medîne*, I, 224; Yâkut, *Mu'cem*, V, 82; Hitti, *İslâm Tarihi*, 153; Küçükbaşçı, *Cahiliyeden Emevilerin Sonuna Kadar Harameyn*, Bmm. Doktora Tezi, Marmara Üniv. Sos. Bil. Ens., İstanbul 1999, 149.

⁴⁸⁰ Küçükbaşçı, *Harameyn*, 150.

⁴⁸¹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Harre", *DİA*, XVI, 244-245; Küçükbaşçı, *Harameyn*, 145, 150.

edilemezdi. Arap, devenin etinden ve sütünden beslenir, derisinden elbise, kılından çadır, gübresinden ise yakacak temin etmekteydi. Hatta idrarından saç losyonu ve ilaç yapıldığı rivayet edilmektedir.⁴⁸² Ayrıca mehir ve kan diyeti ölçüsü de deveyle takdir edilirdi; bundan dolayı ünlü oryantalist Spinger Araplara “devenin asalağıdır” demiştir.⁴⁸³ Devenin Arap toplumunun iktisadi hayatında sahip olduğu rol, bu hayvanın çok sayıdaki cinsini ve yaşını ifade etmek için Arapçada bin kadar ayrı kelimenin kullanılmasından anlaşılabilir. Bu hayvanın hiç su içmeden kış günleri ortalama yirmi beş gün, yazın ise beş gün yol alabilmesi çöl yaşamında ne kadar önemli olduğunun bir başka kanıtıdır.⁴⁸⁴

Deve kadar olmasa da Arabın hayatında önemli bir yere sahip bir diğer hayvan ise Arap atıdır. Beslenmesi ve bakımı çöl ikliminde müşkil bir mesele olan at, Arap için lüks ifade eden bir hayvandır. Belli bir zenginliğin ifadesi olan atın bu toplum için önem ve değeri ise savaşlarda başarı elde etmek için gerekli olan sürat ve atikliği temin etmesidir. Aynı zaman da spor müsabakaları ve oyunlar için de kullanılmaktaydı.⁴⁸⁵

Arap Yarımadasında görülen diğer canlı türler arasında, yabani hayvanlardan panter, leopar, sırtlan, kurt, tilki, tavşan, keler, kertenkele, dağ faresi, ceylan, dağ keçisi, yaban sığırtı, yaban eşiği ve Yemen bölgesinde maymun; kuşlardan kartal, toy (hubâre) kuşu, doğan, şahin, baykuş, karga, çavuş kuşu (hüthüt), tarla kuşu, bülbül, güvercin ve keklik (katâ); ehli hayvanlardan eşek, çoban köpeği, tazi, kedi, koyun ve keçi sayılabilir; bölgede çekirgenin yanısıra boynuzlu engerek yılanı da bulunmaktadır.⁴⁸⁶

1.3. ARAP YARIMADASI'NDA TOPLUMUN GELİR ÇEŞİTLERİ

1.3.1. Ticaret

Kur'an-ı Kerim'de, yer yüzünde Allah'a kulluk için kurulan ilk mâbedin Mekke'deki Kâbe olduğu bildirilmektedir.⁴⁸⁷ Fakat Kâbe ve Mekke ile ilgili elimizdeki ilk bilgiler büyük çoğunlukla Hz. İbrahim ve oğlu İsmail ile başlayan bilgilerdir. Oğlu

⁴⁸² Cevad, *Mufasssal*, VII, 111-130; Hitti, *İslâm Tarihi*, 52; Adem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 170.

⁴⁸³ Hitti, *İslâm Tarihi*, 52.

⁴⁸⁴ Cevad, *Mufasssal*, VII, 111-130; Hitti, *İslâm Tarihi*, 52-53; Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 170-171.

⁴⁸⁵ Hitti, *İslâm Tarihi*, 52.

⁴⁸⁶ Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 380-394; Hitti, *İslâm Tarihi*, 50; Apak, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 171.

⁴⁸⁷ Kur'an, Âli İmran: 3/96.

İsmail ve hanımı Hacer'i Allah'ın emriyle Kâbe'nin bulunduğu yerin yakınına bırakan İbrahim'in duasından anladığımıza göre Mekke o zaman da kurak bir iklime sahiptir.⁴⁸⁸ Kur'an, Hz. İbrahim'in Mekkedeki ikametini anlatırken buranın ekinsiz bir vadi olduğunu belirtir,⁴⁸⁹ dolayısıyla böyle bir yerde ister istemez geçim için alternatif yollar ön plana çıkacaktır.

Hz. Peygamber'in büyük dedelerinden Kusay, beş yüz yıl Mekke'nin idaresini elinde bulunduran Huzaalılardan yönetimi ele geçirince⁴⁹⁰ Kureyş'in çeşitli kollarını Mekke'ye yerleştirdi, böylece kabile yerleşik hayata geçti. Ancak Şehrin etrafı tarıma elverişli olmadığından halk geçimini sağlamak için Mekke'nin yakın çevesiyle ticari faaliyetlere başladılar. Mekke'ye gelen yabancı tüccarların mallarını alır kendi aralarında ve yakın çevredeki Araplarla ticaret yaparlardı. Kusay'ın başlattığı bu çalışma daha sonra Haşim b. Abdimenaf tarafından geliştirilerek Sâsaniler, Himyeriler, Habeşliler, Gassaniler ve Bizanslılarla çeşitli ticari faaliyetleri de kapsayacak duruma gelmiştir.⁴⁹¹ Böylece dar alanda gerçekleşen ticaret daha geniş alana yayılma imkânı buldu.

Tarım ve hayvancılığın yapılamadığı Mekke ve çevresinde geçim büyük çoğunlukla ticarete dayalı olmakla birlikte bazı el sanatlarıyla üretim yapan zanaatkârlar da mevcuttu. Bunlar ürettikleri malları satarak geçimlerini sağlıyorlardı. Bu iş kolları iplik yapımı, dokuma, örme, boyama, demircilik, marangozluk vb. mesleklerdir.

Kaynaklarda geçen bazı sanat erbabı ise şunlardır: Ebu Talib'in ıtır sattığı, Ebubekir, Osman ve Abdurrahman b. Avf 'ın kumaş ticareti yaptıkları, Zübeyr b. Avvam, Osman b. Talha ve Kays b. Mahzeme'in terzilik yaptıkları, Ebu Cehil'in kardeşi Âs b. Hişam'ın ve Habbab b. Eret'in demircilikle uğraştığı,⁴⁹² Utbe b. Ebî Vakkas'ın ve kiptî bir adamın marangozluk yaptığı⁴⁹³ rivayet edilmektedir.

Halkın geçim kaynakları arasında genel olarak şunlar yer almaktadır:

⁴⁸⁸ Kur'an, İbrahim: 14/37.

⁴⁸⁹ Kur'an, İbrahim: 14/37.

⁴⁹⁰ Bu iktidar değişikliği Hz. Peygamber'in doğumundan yaklaşık yüz yıl kadar önceye tekabül etmektedir. Bkz. Lammens, H. L., "Kureyş", *İA*, VI, 1015.

⁴⁹¹ Bozkurt-Küçükbaşçı, "Mekke", *DİA*, XXVIII, 556; Medâinî, *Cemherâtü Neseb Kureyş ve Ahbâruha*, 376-377; Avâtîf Edib Sellâm, *Kureyş Kable'l-İslâm*, Dâru'l-Merîh, Riyad 1994, 246.

⁴⁹² Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdiyye*, 43.

⁴⁹³ İbn Hişam, *Sire*, I, 205; Buharî, *Sahih*, "Büyu", 32 (2094); İbn Kuteybe, *Meârif*, 239-250; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdiyye*, 44.

1.3.2. Tarım ve Hayvancılık

Arabistan Yarımadası doğuda Basra Körfezi, batıda Kızıl Deniz olmasına rağmen en kurak ve en sıcak iklime sahip olan bölgelerdendir. Bu iki denizin suları, bu bölgenin coğrafi şekli sebebiyle kurak iklimini değiştirmeye yeterli olmamaktadır. Güneydeki Hint okyanusundan gelen yağmurların iç bölgelere girmesine yarım adanın üzerinde esen Samûm adı verilen sam yeli engel olur. Bazen kısa süreli ama çeşitli zararlara sebep olan yağmurlar hicaz bölgesine arız olur ve ara sıra Kâbe'nin de tahrip olmasına sebep olurdu.⁴⁹⁴ Bu yağmurlar sonucunda kurak iklime sahip bölgede çeşitli bitkiler çıkmakta ve vahaları oluşturmaktaydı. Özellikle Medine ve civarında 20 km² alana sahip bu vahalar yerleşik yaşayan halkın ana geçim bölgeleri haline gelmekteydi. Medine civarındaki bu münbit arazilerin çoğu Hz. Peygamber döneminde Yahudiler tarafından işletiliyordu.⁴⁹⁵ Akarsular sadece Taif bölgesinde görülmekte ve çok nadir olsa da burada suyun donduğu söylenmektedir.⁴⁹⁶ Genel itibariyle atmosferin kuru, toprağın tuzlu olması nedeniyle tarıma elverişli olmayan bölgede, yer yer bulunan vahalarda tarım yapılabilir. Mekke'de yaşayan insanlar açısından tarım geliri yok denecek kadardır. Ancak Mekke'nin 120 km doğusunda, Sarât dağları silsilesi içindeki bir platoda, 1600 m. yükseltide, üzüm bağları ile kaysı ve nar bahçeleri ortasında yer alan⁴⁹⁷ ve Mekke aristokrasisinin yazlık kenti olan Taif⁴⁹⁸ daha öncede belirtildiği üzere hatırı sayılır şekilde tarım yapılabilen bir şehirdi. Mekke'den sonra ikinci önemli şehir olan Taif, bostan ve bahçeleriyle ün salmış kuru üzüm, şarap, zeytin yağı ve bal üretiminde meşhur olarak civardaki şehirlerin meyve ve sebze ihtiyacını karşılamaktaydı. Dolayısıyla burada bahçeleri bulunan Mekkelilerin ticaretin yanı sıra ikinci derecede geçim kaynağı tarım ürünleriydi. Allah Rasûlü'nün amcası Abbas'ın Tâif'te evleri, bağ ve bahçeleri bulunuyordu ve şehir halkı Abbas'ı yakından tanıyordu.⁴⁹⁹

⁴⁹⁴ Belâzûrî, *Fütûh*, 53-55.

⁴⁹⁵ Hitti, *İslâm Tarihi*, 46; Kudret Büyükcoşkun, "Arabistan", *DİA*, III, 250-251.

⁴⁹⁶ İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik*, Leyden 1870, 19; Hitti, *Tarih*, 48.

⁴⁹⁷ Küçükaşçı, "Taif" *DİA*, XXXIX, 443; Kasım Şulul, "Taif Seferi", www.siyerinebi.com.

⁴⁹⁸ Taif'in etrafı surlarla çevrili olduğu için bu ismi almıştır. Bkz. Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, I, 34.

⁴⁹⁹ İrfan Aycan, "Sakif Kabilesi ve Taif Şehrine İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış", *AÜİFD*, Ankara 1993, XXXIV, 217.

1.3.3. Miras

Cahiliye döneminde miras aile bireyleri arasında sadece erkeklere verilmekteydi. Erkekler arasında ise yaşça büyük olan kardeş mirasın tamamına sahip olabilirdi. Yesrib örfünde baba öldüğünde savaşıacak yaşa gelmiş olan büyük erkek çocuk diğer kardeşlerini ve annesini mirastan mahrum bırakarak malın tamamına sahip olurdu. Eğer büyük erkek çocuk yoksa kan bağı olan kardeş ve amca gibi diğer erkek yakınlar mirası alırdı.⁵⁰⁰ Miras paylaşımından sonra da orada bulunanlara yemek ve küçük hediyeler verilirdi.⁵⁰¹ Bu da mirasın herkese açık bir şekilde paylaşıldığını göstermektedir.

Cahiliye arapları *muâhât* ve *hîlf* gibi anlaşmalar yoluyla da birbirlerine mirasçı olabildikleri gibi ayrıca vasiyet yoluyla da miras intikal edebiliyordu.⁵⁰² Genel uygulamada kız çocuklarına mirastan pay verilmemesine rağmen Âmir b. Cüşem gibi bazı kişiler kadınlara da mirastan pay vermişlerdir. Âmir b. Cüşem, cahiliye geleneğine uymayarak mirasını erkek ve kız çocukları arasında eşit paylaşmıştır.⁵⁰³

1.3.4. Ganimet

Ganimet (الغنيمة) sözcüğü kelime anlamıyla bir şeyi zorlanmadan elde etmek anlamına gelir.⁵⁰⁴ Terim olarak ganimet ise, savaşan iki ordu askerlerinden birinin diğerinden zorla aldığı mallardır.⁵⁰⁵ Başka bir tanım da ganimet, Allah'ın Müslümanlara düşmanlarının mallarından helal kıldığı şeydir.⁵⁰⁶ Kur'an'da "ganimet" karşılığında "nefel" in çoğulu "enfal" (انفال) kullanılmıştır.⁵⁰⁷ "Ganâim-i Gayr-i'l-Mel'ûfe" ve "Ganâim-i Mel'ûfe" olmak üzere iki tür ganimet vardır. Birincisi zorla veya barışla alınan gayri menkullerdir. İkincisi ise savaş esnasında muhariplerden alınan taşınır mallardır.

Cahiliyede ganimet bütün Araplar için önemli olmakla birlikte özellikle göçebe Araplar için vaz geçilmez bir gelir kaynağı sayılmaktaydı. Ganimet bazen üstünlük

⁵⁰⁰ İbn Habîb, *Kitabu'l Muhabber*, 324; Kehhâle, *Dirâsetü'l İctimâiyye fî Usûri'l İslâmîyye*, 164; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 76.

⁵⁰¹ Hamidullah, *Asrı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat*, I, 141.

⁵⁰² Zahid Aksu, *İslâmın Doğuşunda Toplumsal Realite*, 142.

⁵⁰³ İbn Habîb, *Muhabber*, 324.

⁵⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, *Lisanu'l-Arab*, XII, 445.

⁵⁰⁵ Mehmet Erkal, "Ganimet", *DİA*, XIII, 351.

⁵⁰⁶ Ebû Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, 317.

⁵⁰⁷ Kur'an, Enfal: 8/1.

vesilesi addedilir; kabile başına geçen reisin ilk işi seferlere çıkarak kabile gelirlerini artırmak olurdu.⁵⁰⁸ Bu amaçla yapılan akınlar daha çok sert ve hızlı yapıp mümkün olduğunca kan dökmekten kaçınılırdı. Aksi halde kan davaları ve diyetler söz konusu olacağından daha zararlı çıkma ile neticelenebilirdi.⁵⁰⁹ Bu baskın ve savaşların yükünü erkek çocuklar çektiği için kızlar hep horlanmışlardır.⁵¹⁰

Cahiliye döneminde ganimet özellikle bedevi toplumlar için önemli gelir kaynağı idi. Kendilerinden daha küçük ve varlıklı kabilelerin ellerindekine göz dikilerek yapılan bu hareketlere *gaza* denilmekteydi. Bu tür baskınlarda cana kıymadan mal ele geçirmek olağan gibi karşılanmaktaydı. Cana kıymak ise ciddi sonuçlar doğururdu.⁵¹¹ Bazı savaşlarda ise hemen ganimete yönelme yadırganır, özellikle intikam savaşlarında böyle yapanlar kadınlar tarafından kınanırdı.⁵¹²

Cahiliyede ganimetler güç ve soy esasına göre dağıtılmaktaydı. Ganimetten en büyük payı ise kabile reisleri alır, onun aldığı bu miktar ganimetin dörtte birine tekabül ederdi. Bunun yanı sıra kabile reisi ganimetin taksiminden önce arzu ettiği eşyayı kendisine ayırırdı ki buna *safiyy* denirdi.⁵¹³ Komutanlar da ganimetin *mirba* ' dedikleri 1/4 payını alırlar,⁵¹⁴ geri kalan kısım ise savaşçılar arasında gelişi güzel dağıtılırdı.⁵¹⁵ Gazaya katılan kişiler, çatışma sırasında ispatlamak kaydıyla öldürdükleri kişilerin silah, giysi ve at gibi şahsi eşyalarını alma hakkına sahip olurlardı. Bu eşyalara da *seleb* denmekteydi.⁵¹⁶

Ganimet dağılımında her zaman aynı kural uygulanmazdı. Bazen öncü kuvvet komutanları ganimetin dörtte birini alırlardı. Diğer yandan aynı komutanlar genel

⁵⁰⁸ Ali Cündî, *Şi'ru'l-Harb fî Asri'l-Câhili*, Kahire 1966, 81-82.

⁵⁰⁹ Karem Armstong, *İslâm Peygamberinin Biyografisi Hz. Muhammed*, (Çev. Selim Yeniçeri), Koridor Yay., İstanbul 2005, 246.

⁵¹⁰ Ali Osman Ateş, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, II, 67.

⁵¹¹ Maxime Rodinson, *Muhammed Yeni Bir Dünyanın ve Peygamberin Doğuşu*, (Çev. Atilla Tokatlı), İstanbul 2013, 36; Mehmet Nadir Özdemir, *Hz. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları*, Otto Yay., Ankara 2016, 29.

⁵¹² Abdurrahman Mahmud Zalat, *Uddetü'n-Nefsiyye ve'l-Maddiyye fî Şi'ri'l-Hurûbi'l-Câhili*, y.y., İskenderiye 1989, 135.

⁵¹³ Süheyli, *Ravdu'l-Ünf*, IV, 78; Muhammed Dayfullah el-Betâyene, *fî Târîhi'l-Hadarâti'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, Daru'l-Furkan, Amman, 1987, II, 12; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 75.

⁵¹⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, İstanbul 2004, 807-808.

⁵¹⁵ Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul 1977, I, 455.

⁵¹⁶ Cevad, *Mufasssal*, V, 466; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 6.

yağmadan önce ele geçirilen henüz taksimi yapılmamış ganimetler üzerinde tasarruf hakkına sahip olup kılıç, at, cariye gibi değerli eşyaları kendileri için ayırabilirlerdi.⁵¹⁷

Savaşlarda ele geçirilen esirler satılabildiği gibi miras yoluyla babadan oğula bırakılabilmekteydi. Aynı esirler hediye verilir, gelinin mihrine sayılabilir⁵¹⁸ bazen de bu esirler karşılıksız bırakılabiliirdi ki bu büyük bir meziyet sayılmaktaydı.⁵¹⁹

Cahiliye döneminde ganimet gelir çeşitleri içerisinde birinci sırada yer almaktaydı. Kabileler arasında çıkan savaşların çoğu ganimet amacıyla yapılır ve herhangi bir topluma galip gelindiği zaman onların ellerindeki bütün mallar alınırdı.⁵²⁰ Bazı kabileler elde ettikleri ganimeti karşı tarafı korkutmak için yakarlardı. Hire kralları ganimetleri yaktığı için kendilerine yakıcı anlamında muhrik denilmekteydi.⁵²¹

1.3.5. Köle ve Cariyeler

Türkçe’de kölelere kul, bende, halayık, esir ve “kadın köle” anlamında cârîye, odalık; Farsça’da bende, gulâm, kadın köle için kenîz; Arapça’da abd, rakik, memlûk, kinn, gulâm, rakabe, vasîf, milkü’l-yemîn ve kadın köleler için memlûke, vasîfe, cârîye, eme ve gurra kelimeleri kullanılmıştır.⁵²²

İslâmiyet’in ortaya çıkışından önce Arap yarımadasında ve Mekke’de kölelik yaygındı; köleler, hürlerle arası kesin çizgilerle ayrılmış alt bir sosyal sınıf oluşturmaktaydı. Efendinin kölesi üzerindeki mülkiyet hakkı, üçüncü şahıslardan gelecek haksız fiillere karşı sınırlı bir güvence sağlasa da efendiye kölesi üzerinde mutlak tasarruf yetkisi veriyordu. Her ne kadar bir ahlaki sapkınlık olsa da cahiliyede efendiler cariyelerini fuhşa zorlar, onlar hür olmadıkları için bunu normal sayarlardı.⁵²³

Borcunu ödeyemeyen borçlu kendisini borcu karşılığında, geçim sıkıntısı içindeki baba da çocuğunu bu sıkıntıdan kurtulmak için köle olarak satabilse de

⁵¹⁷ Hamidullah, *İslâm Paygamberi*, 314; Özdemir, *Hiz. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları*, 30.

⁵¹⁸ Günaltay, Şemsettin, *İslâm Öncesine Kadar Arap Tarihi*, Ankara 1989, 12.

⁵¹⁹ Ebû Ubeyd, *Kitâbu’l-Emvâl*, Dâru’l-Baz, Mekke 1986, 120.

⁵²⁰ Cevad, *Mufasssal*, VII, 286; İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, (Çev. Halil Kendir) Yeni Şafak Yay., 2004, Ankara, I, 205.

⁵²¹ Cevad, *Mufasssal*, V, 467; Baysa, 75.

⁵²² Arent Jean Wensinck, *Miftâhu Künûzi’s-Sünne*, “abîd”, “ıtk” mad.

⁵²³ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu’l-Emvâl*, Kahire 1981, 120-121; Taberi, *Tarih*, I, 227; Belâzurî, *Ensâb*, I, 357-367; Serahsî, *Mebûsât*, X, 40; Süheylî, *Ünf*, I, 164; Mehmet Akif Aydın-Hamidullah, “Köle”, *DİA*, XXVI, 237-238.

Câhiliye’de köleliğin asıl kaynağını savaş esirleri teşkil ediyordu. Köleler yalnızca savaş esirlerinden oluşmuyor, köle bir anneden doğanlar da köle sayılıyordu.⁵²⁴ Taberî, Doğu Arabistan’da Rebîa kabilesi dışındaki kabilelerin ele geçirdikleri esirleri köleleştirdiklerini nakletmektedir.⁵²⁵ Adı geçen kölelerin büyük çoğunluğunu Afrikalı siyahîler teşkil ediyordu; nitekim Hz. Peygamber’in müezzini Bilâl-i Habeşî de bunlardan biriydi. Menşe’leri kesin olarak bilinmeyen bu köleler, ya ele geçirenler tarafından satılarak el değiştire değiştire Mekke’ye kadar getirilmiş, yahut kuraklık, kıtlık ve kaçırılma sebebiyle köle olarak satılmış kimselerdi. Arap yarımadasında siyahî kölelerin dışında diğer ülkelerden getirilmiş kölelere de rastlanmaktaydı. Belâzürî’nin kaydettiğine göre İkrime b. Ebû Cehil’in karısı Ümmü Hakîm’in ve Hâris b. Kelede es-Sekafî’nin köleleri Rum menşe’liydi.⁵²⁶ Aynı şekilde Ezrak b. Ukbe es-Sekafî ve Suheyb b. Sinân da Rum menşe’li idiler. Selmân-ı Fârisî İranlı idi; kaçırılarak yahudilere satılmış ve İslâmiyet’e girmek üzere Medine’ye kadar gelmişti. Medine’de hürriyetini elde edebilmesi için Hz. Peygamber kendisine nakdî yardımda bulunmuştur.⁵²⁷ Bu devirde Arap kölelere de rastlanmaktadır. Resûl-i Ekrem’in âzat ettiği kölesi Zeyd b. Hârise bunlardan biridir.

Köleler mal kabul edildiğinden pazarlarda satılır, değerleri kuvvetli oluşlarına, güzelliklerine ve maharetlerine göre farklılık gösterirdi. Bir kölenin fiyatı 200 ile 800 dirhem arasında değişirdi.⁵²⁸ İstihdam alanları kadın veya erkek olmalarına göre farklılık gösterir. Kadın köleler için daha ziyade ait olduğu evin hanımına hizmetçi, halayık olarak yardım etmek, kadınlara uygun alanlarda işçi olarak çalışmak, saraylarda ve zenginlerin konaklarında câriye olarak istihdam edilmek bunların başında gelir. Erkek köleler ise efendisine mesleğinde yardımcı olmak, onun adına ticaret yapmak, bazı saray ve konakların korunmasında ve hâricî hizmetlerde rol almak, askerlik, çobanlık ve işçilik yapmak gibi görevleri üstlenmişlerdir.⁵²⁹

⁵²⁴ Cevâd Ali, *Mufasssal*, V, 573-574.

⁵²⁵ Taberî, *Târîh*, I, 227.

⁵²⁶ Belâzürî, *Ensâb*, I, 357, 367.

⁵²⁷ İbn Hişâm, *Sîre*, I, 214-222.

⁵²⁸ Yıldırım, *Tüccar Sahabiler*, 195.

⁵²⁹ Aydın-Hamidullah, “Köle”, *DİA*, XXVI, 238.

1.3.6. Vergiler

Cahiliye döneminde, Mekke’de kurulan panayırlara katılanlardan öşür (onda bir) alınırdı. Buna kesinti manasına gelen *mesk* de denirdi.⁵³⁰ Ayrıca pazarlardan başkan adına toplanan pazar vergisi onun şahsına teslim edilir ve onun şahsi tasarrufuna bırakılırdı.⁵³¹ Yesrib’de bulunan Yahudiler şehre gıda ürünü getiren Nabatîlerden gümrük vergisi alırlardı.⁵³² Mekkeliler ve kendileri ile dostluk anlaşması bulunmayan Rumlar arasında karşılıklı gümrük vergisi alınmaktaydı.⁵³³ İslam öncesinde Zenbâ b. Rûh, Şam bölgesinde vergi toplamakla görevli idi ve içlerinde Hz. Ömer’in de bulunduğu Filistin’e gelen Kureyş kervanından vergi aldığı nakledilir.⁵³⁴ Ayrıca Kureyşliler Mekke’ye ticaret için gelenlerden Mekke’de kaldıkları sürece can ve mal güvenlikleri karşılığında *cizye* vergisi de alırlardı.⁵³⁵ Toplanan vergiler getirilen malların çeşidine göre değişmekle birlikte toplanış ve kullanış tarzı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.⁵³⁶

Ayrıca sadece Mekkelileri ilgilendiren bir diğer vergi çeşidi ise *Rifâde*’dir. Bu vergi, yüzlerce hacıyı yedirme, içirme ve ulaşım imkânı olmayanlara bu hizmetin verilmesi amacına yöneliktir. Hac mevsimi dışında ise başkanın misafir perverlik görevleri yerine getirmek için duyduğu giderleri karşılamaya yöneliktir.⁵³⁷

Bir diğer vergi çeşidi ise kabileler arası çatışmalarda üstün gelen tarafın mağlup taraftan aldığı “*itâvet*” vergisiydi. Bu, zekâtı andıran bir vergi türüydü. Vergi mükellefi kabile, güçlenip rakibine karşı koyacak duruma geldiğinde ödediği bu vergiyi hemen keserdi ki bu, artık karşı tarafın üstünlüğünü kabul etmediği ve ona başkaldırdığı anlamına gelmekteydi. Hz. Ebu Bekir’in zekât vermeyenlere savaş açması bundan

⁵³⁰ Betâyene, *Hadarâti l-Arabiyye*, Daru’l-Furkan, Amman 1987, II, 88.

⁵³¹ İbn Hibban, *el-Muhabber*, 263-264; Baysa, 74.

⁵³² Hamidulla, *Asr-ı Saadet Öncesi Medine’de Sosyo-Ekonomik Hayat, Bütün Yönleriyle Asr-Saadette İslâm*, (Çev. İ. Süreyya Sırma), Beyan Yay., İstanbul 1995 I, 138.

⁵³³ Mehmet Erkal, *Asrı Saadette Vergi*, Beyan, İstanbul 1995 III, 194; Abdulaziz Sâlim, *Târihu’d-Devleti l-Arabiyye, Dâru’n-Nahdati l-Arabiyye*, Beyrut 1986, 245, 252.

⁵³⁴ İbn Hacer, *İsâbe*, I, 630; Cevad, VII, 479; Yıldırım, *Tüccar Sahabiler*, 192-193.

⁵³⁵ Mustafa Hemşerî, *Nizamu’l-İktisadi Fî l-İslâm min Ahdi Bi’seti’r-Resûl ilâ Nihâyeti Asrri Benî meyye*, 48, Dâru’l-Ulûm, Riyad 1985.

⁵³⁶ İbrahim, *Esvâku l-Arabiyyi t-Ticariyye*, 52; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 869.

⁵³⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 720.

dolayıdır. Zekât vermemek sadece mali vergiden kaçınmak değil aynı zamanda siyasi otoriteye baş kaldırı anlamına gelmekteydi.⁵³⁸

Ancak bazı durumlarda tüccarların kendi aralarında yardımlaşma amacıyla vergiyi geçici bir süreliğine askıya aldıklarına şahit olmaktadır. Hicretten 18 yıl önce Mısır'dan Yemen'e gitmekte olan Rumlara ait geminin bu günkü Cidde yakınlarında batması sonucu Araplar gemide bulunan tüccarları ve mallarını kurtarmalarına yardımcı olmuşlar, kurtarılan malların bölgedeki pazarlarda vergi alınmaksızın satılmasına yardımcı olmuşlardır. Hatta bazı tüccarlar kazazede tüccarlara yardım amaçlı kurtarılan malları satın almıştır.⁵³⁹

1.3.7. Mehir

Cahiliye döneminde gelir çeşitlerinden biri de evlendirilen kadın ya da kızların mehirleridir. Babası veya velisi evlendirdiği kız yahut kadının mihrini kendileri alır, kızlara hiçbir şey vermezlerdi.⁵⁴⁰ Mehir gelirine örnek olması bakımından Hz. Peygamber'in Hatice'ye mehir olarak verdiği 20 deve zikredilebilir. Bir devenin ortalama fiyatının 10 dinar olduğu hesaba katılırsa 200 dinar ederki bu günkü parayla bu $(200 \times 4,25) \times 144 = 122.400$ ₺ (850 gr. altın) etmektedir. Bu alandaki gelirlerden biri de evli olduğu kadını hulû yoluyla boşamakla elde edilen gelirdi. Bu karı koca arasında anlaşma sağlanarak kadının kocasını belli bir miktar para vererek kocasının kendisini boşamasını sağlamaktı.⁵⁴¹

1.3.8. Hediyeler

“Yol göstermek, doğru yola iletmek” manasına gelen *Hüdâ* ve *Hedy* kökünden türeyen hediye, yol göstermenin temelinde bulunan lütuf ve iyilikle alakalı bir kavramdır.⁵⁴² Türkçe'de armağan kelimesiyle karşılık bulan hediye, insanlar arasında sevgi ve dostluk nişanesi olarak veya karşılıklı kaynaşma yakınlaşma sebebiyle karşılıksız olarak verilen nesne anlamına gelmektedir. Cahiliye araplarında hediyeleşme

⁵³⁸ Muhammed Abid Cabiri, *İslâm'da Siyasal Akıl*, 331.

⁵³⁹ Azrâkî, *Ahbâru Mekke*, 107; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 721.

⁵⁴⁰ Hudârî, *Târihu't-Teşrî*, 78; Hayrettin Karaman, “Cahiliye Devri Arap Hukuku, www, HayrettinKaraman.net.

⁵⁴¹ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., İstanbul 2012, I, 311.

⁵⁴² İsfehânî, *Müfredât*, 835, 839-840.

gelir çeşitlerinden biri olarak gözükmektedir. Şahıslar arası hediyeleşme olduğu gibi bazen devlet reisleri arasında da hediyeleşme gerçekleşmiştir. Cahiliye dönemi şairlerinin ise neredeyse tek geçim kapısıdır. Hatta önceleri irticali okunan şiirler, şairler için geçim kapısı haline gelince daha fazla beğenme ve daha fazla kazanma kaygısıyla irticali okumanın bozulduğu söylenmiştir.⁵⁴³ *Câize* denen şiirleri karşılığında hediye alma geleneğini, aldığı câizeler sayesinde altın kaplardan yemek yiyen Nâbiga ez-Zübânî'nin açtığı ve Meymûn b. Kays el-Â'sâ'nın belde belde dolaşarak şiir ticareti yaptığı, bu amaçla Hz. Peygamber'e de methiye yazdığı söylenmiştir.⁵⁴⁴ Yine Hassân b. Sâbit'in Câhiliye çağında sık sık Suriye'ye gidip Gassâni Kralı Cebele'yi ziyaret ettiği, onu ve Cefneoğulları'nı metheden şiirler söylediği ve onlardan çeşitli hediyeler aldığı rivayet edilmektedir.⁵⁴⁵

Hediye gelirler arasında putperestliğin getirdiği kazanç da önemli bir yere sahiptir. Hac mevsiminde Arap Yarımadasının her tarafından Mekke'ye gelen hacılar, şehrin çeşitli noktalarına yerleştirilmiş olan putları ziyaret eder ve onlara çeşitli hediyeler sunar. Kureyşliler Kâbe'nin içini ve etrafını 360 tane putla doldurmuşlardı. Cahiliye Arabı bir dilekte bulunacağı ya da dua edeceği zaman burada bulunan putlara kurban, para veya değerli eşyalar sunarlardı. Ayrıca putların huzurunda fal oku çekilmekte ve onları ziyarete gelenlerden vergi alınmaktaydı. Kureyşin elde ettiği hac gelirleri biri Allah'a diğeri ise tanrılarına olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydı. Kur'an bu konuya şöyle işaret etmektedir: *"Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan O'na bir pay ayırdılar ve akıllarınca, "Şu Allah için, şu da bizim ortaklarımız (putlarımız) için" dediler. Ortakları için olan Allah'inkine eklenmiyor. Allah için olan ise ortaklarınkine ekleniyor... Ne kötü hükmediyorlar!"* (En'am: 6/136). Allah'a ayrılan pay sonuçta yine tanrılara gidiyordu ve dolayısıyla putlara sunulan tüm para, hediye ve kurbanlar bu işle uğraşan Kureyşlilerin eline geçiyordu. Bedevilerin sundukları hediyeler hayvanlardan olup üç kısma ayrılmaktaydı: Eğer deve beş batın doğurur da beşinci erkek olmazsa kulağı kesilir ve Bahîra adı verilerek putlara adanırdı. Sâibe adı verilen diğerk adak ise herhangi bir dileğin gerçekleşmesi neticesinde adanacağı söz verilen ve dileğin gerçekleşmesi halinde tanrılara adanan devedir. Üçüncüsü ise yedi batın doğuran koyun eğer yedinci batında da erkek doğurursa kurban edilir; değilse

⁵⁴³ Nasuhi Ünal Karaaslan, "Şair", *DİA*, XXXVIII, 299.

⁵⁴⁴ İsmail Durmuş, "Şiir", *DİA*, XXXIX, 146-147.

⁵⁴⁵ Fayda, "Cebele b. Eyhem", *DİA*, VII, 185.

salıverilir ve putların payı olarak ayrılırdı. Tarımla uğraşanlar ise ettikleri yerin bir yerinden çizgi çeker ve yarısını kendisine yarısını tanrılara ayırırdı. Bu oranları belli hediyeler dışında altın ve gümüş cinsinden gönüllü sunulan hediyeler de vardı.⁵⁴⁶ *Emvâlû'l-Muhaccere* denilen ve ciddi bir gelir kapısı olan bu sektör, İslam'ın gelişi sırasında Sehmoğulları'nın elinde bulunmaktaydı. Elleri bulundurdıkları sektörü kaybetmemek için İslama karşı sonuna kadar düşmanlığı sürdürmüşlerdir.⁵⁴⁷ Taif'te ise Arapların saygı duyduğu Menat putu vardı, bunun için sunulan hediyelerden ise Sakîf kabilesi faydalanırdı. Bu hediyelerin önemini şu olay ortaya koymaktadır: Hz. Peygamber, Taif'i kuşatınca Sakîf kabilesi peygamberimizle görüşmeye gelerek: "Bize bir yıl daha tanrılarımıza hediye sunulması için süre ver. Onlara sunulan hediyeleri aldıktan sonra mülkiyetimize geçirir sonra Müslüman oluruz"⁵⁴⁸ dediler.

Cahiliye Araplarına göre hac sadece bir ibadet değil, aynı zamanda çok önemli ticari bir araçtı. Hac mevsiminde ticaret işleri ile dini işler birbirine girmişti. Haram aylar denen bu dört ay boyunca uzun bir süre özgürce ticaret yapılabilmesi çok büyük emtiayı gerektirmekteydi. Bu ticari canlılık Avrupa ile doğu arasındaki ticaret akışının ana geçiş yolu olan Yemen-Suriye⁵⁴⁹ istikametinde Mekke merkezliydi ve bu güzergâhta hac mevsiminde yarımadada yapılacak ticaret için mal getirilirdi. Bu geniş ticari etkinlik putlarla doğrudan ilintiliydi. Bundan dolayı Kureyş'in tanrılarını dokunmak direk onların ticaretine dokunmaktı. Bunun için Kureyş İslami davete direnmiş, Hz. Muhammed ise fırsat eline geçtiği ilk andan itibaren Kureyş'i buradan vurmaya çalışmıştır. Zira bu doğrudan onların can damarına müdahaleydi.

1.4. İMAR-İSKÂN, YAPI MALZEMELERİ VE KÂBE'NİN YAPIMI

Kaynaklarda, oturulan meskenler için beyt, menzil, dâr ve rab'a kavramları kullanılmaktadır. *Beyt*, arsasız, bahçesiz ve tek başına evler için kullanılır *Menzil* ise tek avluya açılan aynı ailenin oturduğu bir çok evden oluşan yerleşim ünitesine denilirdi. Bir çok evden oluşan yerleşim birimlerine ise dâr denilirdi.⁵⁵⁰ İbn Habîb, Muhabber adlı

⁵⁴⁶ Câbirî, *Siyasal Akıl*, 198-199.

⁵⁴⁷ Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 111; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 856; Yıldırım, *Tüccar Sahabiler*, 190.

⁵⁴⁸ Suyûtî, *İtkân*, 32.

⁵⁴⁹ Bkz. Kur'an, Kureyş: 106/1-4.

⁵⁵⁰ Ebu'l-Kasım Ragıb el-İsfahânî, *Müfredât fî Ğaribu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kelam, Dimaşk ty., 251; Âlûsî, *Bülûğ*, III, 389.

eserinde iki kavramın farklı anlamda kullanıldığını bildirmektedir.⁵⁵¹ *Rab'a*, ev gruplarından oluşan mahallelere denirken aynı zamanda parsellenmiş, planı çizilmiş semtler anlamına da gelirdi. Rab'alar, dârlardan daha geniş alanları kapsar.⁵⁵² Kusay Mekke'nin yönetimini alıp Kâbe'nin etrafını parselleyip kabilelere tahsis edip evleri buraya yaptıınca buna *Rab'a* denildi.⁵⁵³ Dâr müstakil ama bağımsız ev gruplarını, rab'alar bu günkü siteleri andırır. Etrafı çevrili bir çok ailenin evlerinin aynı avluya açıldığı, ancak bu aileler yabancı değil aynı soya mensup babalar, oğullar, amcalar ve amcaoğullarının ailelerinin oturduğu mekânlardı.

Mekke' deki ev çeşitleri arasında yarı göçebe hayatı yaşayanların yaptıkları çamurla sıvanmış kamıştan kulübe tarzı evlerin yanında taş, toprak ve az da olsa ahşabın kullanıldığı yapılar da bulunmaktadır. Ancak ahşap dışardan satın alınabildiği oranda kullanılmaktaydı. Bu ise sıradan insanlar için oldukça güç bir durumdu. Nitekim Kâbe'nin yapımında kullanılan ahşap malzemeler de dışardan alınmıştı. Arapların ahşabın kullanımını Habeşistan'dan öğrendikleri rivayet edilmektedir.⁵⁵⁴ Mekedeki binalarda kullanılan taşlar ise etraftaki dağlardan getirilirdi.⁵⁵⁵

Ebu Mansûr es- Seâlibî Arap evlerini, yaptıkları maddelere göre şöyle tasnif etmiştir: **hıbâ**: koyun tüyünden, **bicâd**: deve tüyünden, **kaş**: kurutulmuş deriden, **hayme**: ahşaptan (hayme genel olarak çadırlara verilen isim olduğu da söylenir), **tırâf**: tabaklanmış deriden, **hazîra**: ağaç kabuğundan, **ukne**: taştan, **kubbe**: kerpiçten, **sütire**: çamurdan yapılırdı.⁵⁵⁶ İbnü'l Kelbî, bu evlerin altı türünü bize haber vermektedir. O bunlardan sadece *ukne* ve *hayme*'nin yerleşik ev tipi olduğunu söyler. Bununla birlikte *hus*, *kubbe* ve *ezec* denen evler de yerleşik ev tipi idi. Daha çok fakir kesimin oturduğu bu tür evlerde tavandan yağmur suları akmamasında ve duvarların sıvanmasında, tüm

⁵⁵¹ İbn Habîb, *Muhabber*, 180.

⁵⁵² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V, 115; İbn Habîb, *Munammak*, 190; Hamidullah, *Mecmuatü'l-Vesâiki's-Siyâsiyyeti'l-Ahdi'n-Nebeviyye ve'l-Hilâfeti'r-Râşid*, 5. Baskı, Beyrut 1985, 603.

⁵⁵³ Fakihî, *Ahbâru Mekke*, III, 259; Taberî, *Tarih*, II, 343; Makdisî, *Tarih*, IV, 109; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 220; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nesfis*, 155; Mekkî Muhammed Tahir Kürdî, *Kitâbu't-Târihi'l-Kavîm li Mekke ve Beytillâhi'l-Kerîm*, 413; Fuad Ali Rıza, *Ümmü'l-Kurâ*, 197; Hamidullah, *el-Vesâik*, 603.

⁵⁵⁴ İbn Havkal Ebû'l-Kasım, *Kitâbu Süreti'l-Arz*, 2. Baskı, (I-II) Leiden, 1987, 28; *Nihâyetü'l-Ereb fî Mârifeti'l-Ensâbi'l-Arab*, (Thk. İbrahim Ebyârî), Beyrut 1991, IV, 250; Nebi Bozkurt, "Asr-ı Saadette Evler ve Ev Hayatı", *Asr-ı Saadette İslâm*, (Edt. Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1992, 25.

⁵⁵⁵ İdrisî, *Cezîratü'l-Arab mi'n-Nüzheti'l-Müşâtâk*, I, 138; Himyerî, Muhammed Abdulmun'im, (249/863), *er-Racdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, *Mu'cemu'l-Coğrâfiyye*, (Thk. İhsan Abbas), 1. Baskı, Beyrut 1974, 93.

⁵⁵⁶ Bozkurt, "Ev", *DİA*, XI, 502.

evlerin tabanının dolgusunda balçık çamurla birlikte izhir otu kullanılırdı.⁵⁵⁷ Tuğla pahalı olması sebebiyle Araplarda kullanılan bir yapı malzemesi değildi. Mekke’de yapılmış evlerin kapı yeri vardı fakat kapı takılı değildi. Kapı yerine hasır veya şeffaf olmayan renkli bezler kullanılırdı. Öte yandan bu hasırlar bazen evlerin içindeki bölümleri oluşturmak için de kullanılırdı.⁵⁵⁸ Evler içinde oturmak ya da mutfak eşyalarının konulması için çeşitli çıkıntı ve yükseklikler bulunurdu.⁵⁵⁹ Cevad Ali, Cahiliye devrinde Mekke zenginlerinden altın kaplarda yiyip içenlerin olduğunu söyleyerek Mekke’nin zenginlerinden olan Abdullah b. Cüd’ân’ın yabancı yemekleri yapmaları için Irak’tan özel aşçılar getirttiğini, evinin misafirler, köleler, cariyeler, hizmetçiler ve hayvanlara ait bölümleri olduğunu anlatılır. Tüm bu durumlar göz önüne alındığında zenginlerin çok sayıda bölümlerden oluşan büyük evlere sahip olduğu görülmektedir.⁵⁶⁰

Kusay, Mekkenin yönetimini ele alınca dağınık halde yaşayan Kureyşlileri Mekke’de toplayarak yerleşik hayatı başlattı. Malata ve Mesfele diye adlandırılan bölgeye yerleştirilenlere “*Kureyşu’z-Zevâhir*” adı verildi. İslam’ın ilk yıllarında Mekke’de kurulmuş on iki mahalle vardı.⁵⁶¹

Şüphesiz ki Mekke yapı malzemeleri ve yapı tarzını incelerken bu konuda bize önemli veri oluşturacak yapıların başında Kâbe gelmektedir. Zira Kutsal olması hasebiyle insanlar daima koruma altına almışlar, herhangi bir yıpranma veya doğal afet sebebiyle hasar görmesi durumunda kendi evlerinden önce burasını tamir ya da yeniden inşa etmişlerdir. Bundan dolayı tarihten İslam’ın zuhuruna kadar Kâbe’nin yapımı, geçirdiği tamirleri ve yapı malzemelerinin kısaca değerlendirilmesinde fayda olduğu kanaatindeyiz.

Kâbe’nin İktisadi Açıdan Önemi

Kâbe, Mekke vadisinin ortasında bulunan dikdörtgen şeklinde etrafı harem duvarlarıyla çevrili mukaddes bir yapıdır. Kur’an’a göre yeryüzünde yapılan ilk yapı

⁵⁵⁷ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 249; Yakût, *Mu’cemü’l-Mu’cem*, V, 183; Bozkurt, *DİA*, 503.

⁵⁵⁸ Askerî, 37; Şiblî Dımaşkî, Muhammed b. Abdillâh, *Mehâsinü’l-Vesâil fî Ma’rifeti’l-Evâil*, (Thk. Muhammed Altuncı) 1. Baskı, Lübnan 1992, 713; Bozkurt, “Asr-ı Saadette Evler ve Ev Hayatı”, *Asr-ı Saadette İslâm*, 349; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 87.

⁵⁵⁹ İbn Cübeyr, *Tezkiretü bi’l-Ahbâr an İttifakâti’l-Esfâr*, 142; Taberî, *Tarih*, II, 369.

⁵⁶⁰ Cevad, *Mufasssal*, V, 23; Bozkurt, *DİA*, 504.

⁵⁶¹ Nebi Bozkurt-M. Sabri Küçükbaşçı, *DİA*, XXVIII, 560.

Mekke'deki Kâbe'dir.⁵⁶² Kâbe'nin diğer adları Bekke, Beytullah, Beytü'l-Atîk, Hâtîme, Bâsse, Beytü'l-Haram, Kadîs, Nâzır, Karye-i Kâdime'dir.⁵⁶³ Kâbe, Mekke'de bulunan ve kutsal kabul edilen dört köşe bir yapıdır. Kâbe, Ka'b kökünden gelen bir isimdir. Ka'b ise dört köşe olmak, yüksek olmak ve tomurcuklanmak manalarına gelir. Kur'an'da Kâbe'nin Hz. İbrahim ve İsmail tarafından yapıldığı nakledilir.⁵⁶⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber doğmadan önce de Mekke'de Kâbe ve hac ibadeti vardı. Bu ibadet Hz. Adem ve daha yakın zamanda yaşayan Hz. İbrahim ve onun soyundan gelenler vasıtasıyla Mekke toplumuna aktarılmıştı. Fakat zaman içerisinde tevhid dinine şirk unsurların bulaştığı gibi hac ibadetine de bu şirk unsurlar katılarak Kâbe'nin içi ve çevresi putlarla doldurularak Kâbe ile birlikte putlar ziyaret edilir oldu. Ayrıca Humuslular dışında Araplar Kâbe'yi çıplak olarak tavaf ediyorlardı.⁵⁶⁵

Hiç şüphesiz ki ticaret merkezi olan Mekke'ye bu özelliği kazandıran insanlığın ilk dönemlerinden beri kutsal sayılan Kâbe'dir. Bu sebeple Mekke'de kurulan ilk yapı olması bakımından hem yapı tarzı ve hem de şehirde kullanılan yapı malzemeleri açısından Kâbe'nin tarihinin ve inşasının kısaca ele alınmasında fayda mülhaza etmekteyiz. İslam öncesi Araplarının Kâbe'ye büyük önem vermelerinin sebebi Kâbe'nin kutsallığının yanı sıra hac mevsiminde Kâbe'nin etrafında yoğun ticari faaliyetlerin olmasıydı. Zira Mekke tarıma elverişli olmayan kurak bir iklime sahipti. Dolayısıyla özellikle gıda alanında tamamen dışa bağımlı olan Mekke halkının geçim kapısı ticaret idi. Hac ve ticaret için Ceziretü'l-Arab'ın dört bir yanından Mekke'ye gelen insanların Mekke halkını diğer Araplar gözünde imtiyazlı kılıyordu. Şehir hayatı yaşayan Mekke halkı ticaretle meşgul idiler. Güneyden Kuzeye karşılıklı ticaret yapmaları Mekke halkına ciddi gelir getiriyordu ki bazı kervanların 2500 deveyi bulması ticaret hacminin ipuçlarını vermektedir. Bunun yanı sıra özellikle haram aylarda Kâbe ve çevresinde yapılan panayırlar vasıtasıyla da gelir elde ediyorlardı⁵⁶⁶ ki bu, Kureyş'in ve diğer Arapların Kâbe'ye ve hac ibadetine önem vermelerinin önemli sebebidir.

⁵⁶² Kur'an, Ali İmran: 3/ 56.

⁵⁶³ Ebû'l-Velid Muhammed el-Ezrakî, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, (Çev. Yunus Vehbi Yavuz) Feyiz Yay., İstanbul 1974, s. 21; Adem Tutar, "İslâm Tarihinde Hac İbadetinin Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed'in Hac Emirliği Tesisi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, 2001, 76.

⁵⁶⁴ Kur'an, Bakara: 2/127.

⁵⁶⁵ İbn İshak, *Sîre*, 146, 149.

⁵⁶⁶ Neşet Çağatay, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara 1989, 112; Tutar, 79-80.

Harem: Harem Mekke'nin ortasında Kâbe ise Harem'in tam ortasında bulunmaktadır.⁵⁶⁷ Harem, Kâbe ortada kalacak şekilde Ecyad ile Kuaykıyan⁵⁶⁸ arasındaki yer veya Hazvere'den Mes'a'ya kadar olan alan⁵⁶⁹ olarak tarif edilir. Hamidullah, bazı kaynaklarda Harem ile Kâbe'nin aynı anlamda kullanıldığını söyler.⁵⁷⁰ Kâbe'nin etrafında toplanmış evlerin kapıları Kâbe'ye açılır, evlerde oturan kabilelerin adlarını alan bu kapılar Kâbe'nin kapıları sayılmıştır. Kâbe'nin doğusunda beş, batısında altı, kuzey ve güney taraflarında sekiz kapı olmak üzere on dokuz kapısı vardı.⁵⁷¹

Kâbe'nin ilk olarak kim tarafından ve ne zaman yapıldığı ihtilaflıdır. Ancak Kur'an'da “*Şüphesiz alemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev -mabed- Mekke'deki Kâbe'dir.*” (Al-i İmran: 3/96) ayetiyle yer yüzünde kurulan ilk evin Kâbe olduğu belirtilmiştir. Bakara suresi 127. ayette ise “*Bir zamanlar İbrahim İsmail ile beraber evin temellerini yükseltirken, Ey Rabbimiz, bizden kabul buyur! Şüphesiz sen işitensin bilensin, demişlerdi.*” Bu iki ayete ve diğer ayetlere⁵⁷² bakıldığında Hz. İbrahim tarafından inşa edildiği ancak ondan önceki dönemlerde de Kâbe'nin var olduğu anlaşılmaktadır. Gelen rivayetlerde Hz. İbrahim'in yaptığı söylenmekle birlikte ilk olarak Hz. Adem'in inşa ettiği ve ilk tavaf edenin de o olduğu aktarılmaktadır.⁵⁷³ Hz. Adem Kâbe'yi yaptıktan sonra Nuh tufanında yıkıldığı ve yerinde kıvılcık bir tümsek kaldığı, ancak bu halde bile insanların burayı kutsal kabul edip ziyaret ettiği, bu tümseğin Hz. İbrahim'e kadar böyle kaldığı rivayet edilir.⁵⁷⁴ Hz. Ali yer yüzünde yapılan ilk evin Kâbe'nin olmadığını, yeryüzünde ondan önce de yapıların bulunduğunu, ancak burada ilk evden maksat, Allah'a ibadet için yapılan ilk mabetin

⁵⁶⁷ Ebû'l-Kasım b. Havkal, *Kitâbu Sîreti'l-Arz*, 2. Baskı, Lieden 1987, I-II, 28; Yâkut b. Abdillâh er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Büldân*, V, 187.

⁵⁶⁸ Ya'kûbî, *Büldân*, 315.

⁵⁶⁹ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, II, 62; Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay. Ankara 2013, 44.

⁵⁷⁰ Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, (Çev. İhsan Süreyya Sırma), İstanbul 1981, 35.

⁵⁷¹ Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbnu'l-Fakîh, *Kitâbu'l-Büldân*, (1. Baskı), Beyrut 1996, 77; İbn Cüreyc, *Rihle*, 82; Abdülgâni Hammâde, *Târihu'l-Mekketi'l-Mükerrime (Buğyetü'l-Merâm bi Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm)*, Halep 1964, 66.

⁵⁷² Kur'an, Bakara:2 /125-126; Hac: 22/26-29; Kur'an, Bakara, 2/127; Ayette *ان يرفع* yerine *ان يأسس* gelmesi Kâbe'yi ilk inşa edenin Hz.İbrahim olmadığını, onun önceden var olan temeller üzerine onu yeniden yükselttiğini işaret eder.

⁵⁷³ Mustafa Erdem, *Hz. Adem (İlk İnsan)*, Diyanet Vakfı yay., Ankara 2011, 166; Tutar, 76.

⁵⁷⁴ İbn İshak, *Sîre*, 72; Ezrâkî, I, 51-52; Fâkihî, V, 119; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 20; Taberi, *Tarih*, I, 238; Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ*, III, 301; İbnu'l-Esîr, *Kâmil*, I, 106; Ebû'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, I, 173; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 123; *Sîret*, I, 84; İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 373; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, I, 93; Sadettin Ünal, “Kâbe”, *DİA*, XXIV, 15.

kastedildiğini söylemiştir.⁵⁷⁵ Batılı müsteşrik Caetani “*Kâbe’nin Adem tarafından yapılmış olması safsatası yalancı Abbas’ın uydurmasıdır*”⁵⁷⁶ derken Alman oryantalist Theoder Nöldeke ise Kâbe’nin Hz. İbrahim tarafından yapıldığı düşüncesinin Yahudi ve Hristiyanlardan kaynaklandığını hatta onların da Kâbe’yi ziyaret ettiklerini söyler.⁵⁷⁷ Kâbe’nin insanlığın ilk döneminden beri kutsal ve insanlar için ibadet mekanı olduğu ve Hz. İbrahim tarafından eski temeller üzerine inşa edildiği göz önünde bulundurulduğunda ilk Yahudi ve Hristiyanların burayı ziyaret etmiş olmaları normaldir.

Hz. İbrahim’in yaşadığı dönem göz önünde bulundurulduğunda M.Ö. 19. asırda inşa edilmiş olması muhtemeldir. Hz. İbrahim temelleri belirledikten sonra malzeme olarak Zeyta, Uhud, Hira ve Sebir dağlarından getirmiş⁵⁷⁸ olduğu taşları kullanarak binayı üstü açık olarak⁵⁷⁹ oğlu İsmail ile birlikte yaptı.⁵⁸⁰ Kapı yerini boş bırakmıştır. Daha sonra Himyeri kralı Kâbe’ye kapı yaptıktan sonra bir de Fars kilidi takmıştır ve Kâbe’ye ilk örtüyü koydurmuştur.⁵⁸¹

Kâbe zamanla yıpranmış ve sel sularından zarar görmüş, ancak kutsallığından dolayı kendisine büyük önem veren Mekkeliler tarafından tamir edilmiştir. Hz. İbrahim’den sonra Amalikalılar, Cürhümlüler ve Huzaalılar beyti tamir etmişlerdir.⁵⁸²

Kâbe Peygamberimizin dedelerinden Kusay dönemine kadar fazla bir değişiklik olmadan geldi. Kusay Kâbe’yi yenileyerek üstünü sedir ağacıyla örtüp suların akması için bir de oluk koydu.⁵⁸³ Zamanla bir yangın sonucunda Kâbe’nin örtüsünün yanması ve sel sularıyla da duvarının çatlaması sebebiyle tahribat görmüş ve tamirine ihtiyaç duyulmuştur. Bu tamirat risaletin beş yıl öncesine rastlamıştır. Bu tamiratın yapılabilmesi için yardım kampanyası başlatılmış, ancak yapılacak katkıların helal

⁵⁷⁵ İbn Kesir, *İslâm Tarihi*, II, 465.

⁵⁷⁶ Leoni Caetani, *İslâm Tarihi* (çev. Hüseyin Cahid), İstanbul 1924-1927, I, 220.

⁵⁷⁷ Fazlurrahman, *Ana konularıyla İslâm*, (Çev. Alpaslan Açıkgeç) Ankara 1993, 275; Çelikkol, 46-47.

⁵⁷⁸ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 53; Hammâde, *Târîhu’l-Mekke*, 23; İbnu’l-Fakih, *Kitâbu’l-Büldân*, 76.

⁵⁷⁹ Mesûdî, *Mürûc*, II, 40; Şiblî Dimeşkî, *Evâil*, 70; Âlûsî, *Bulûğ*, I, 230; Hammâde, *Târîhu’l-Mekke*, 23; el-Mekkî Muhammed Tahir Kürdî, *Kitâbu’t-Târîhi’l-Kavîm li Mekke ve Beytillâhi’l-Kerîm*, III, 8-53.

⁵⁸⁰ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 37-43, 53; Mesûdî, *Mürûcu’z-Zeheb*, II, 40.

⁵⁸¹ Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 64.

⁵⁸² İbn Hişam, *Sîre*, I, 123; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V, 138, 225; Belâzurî, *Fütüh*, 62-63; Beyhâkî, *Delâilü’n-Nübüvve*, I, 329; Yakût, *Târih*, IV, 464; Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, I, 94, 86; Şiblî Dimeşkî, *Mehâsinü’l-Vesâil*, 70; Hammâde, *Ahbâru Mekke*, 23; Muhammed Kürdî, *Kitâbu’t-Târîh*, III, 8; Âlûsî, *Bulûğ*, I, 230; Asım Köksal, *Peygambeler Tarihi*, Ankara 1995, I, 208.

⁵⁸³ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V, 225; Şiblî Dimeşkî, *Mehâsinü’l-Vesâil*, 70; Muhammed Kürdî, *Kitâbu’t-Târîh*, V, 48; Hammâde, *Târîhu’l-Mekke*, 23; Köksal, *Peygambeler Tarihi*, I, 208.

kazançtan olması özellikle vurgulanmıştır. Kureyş'in ileri gelenleri “*hanımlarınızın mehirlerinden, babalarınızdan size kalanlardan veriniz. Zira sizin kazançlarınız şüphelidir, verilecek para zulüm ve haksızlıkla kazanılmış olmamalıdır*”⁵⁸⁴ demişlerdi. Bu tamiratta kullanılan malzemeler İranlıların Habeşistan’da yıktıkları kiliseyi yeniden yaptırmak için gönderilen Bizans’ın kıvılcık denizde karaya oturan inşaat malzemesi yüklü geminin mallarının satın alınmasıyla yapılmıştır. Malzemelerle birlikte bir de Bakûm adlı usta getirilmiştir. Bu ustadan dolayı Kâbe’nin mimari yapısının Bakûm tarafından önerildiği ileri sürülmüşse⁵⁸⁵ de ancak Kâbe eski temeller üzerine bina edilmiştir. Hz. Peygamber de amcası Abbas ile bu inşaatı taş taşımış ve Hacerü’l-Esved’i kendi elleriyle yerine koymuştur.⁵⁸⁶ Kureyşliler Kâbe’nin dokuz zira olan yüksekliğini on sekiz ziraya çıkarmışlardır. Binayı yaparken bir sıra taş bir sıra ahşap kullanmışlardır. Yine üçerli sıra halinde altı direk konularak üstü örtülmüş ve oluk konulmuştur. Malzemenin yetersizliği sebebiyle hicr bölgesi yapılamadı fakat orası Hz. İbrahim’in uygulamasına uyularak yarım daire şeklinde çevrilmiştir.⁵⁸⁷ Abdulmuttalib, Kâbe’nin kapısına altından işlemeli bir hilye yaptırdı.⁵⁸⁸ Kâbe’ye hem cahiliye döneminde ve hem de İslam döneminde örtü örtülmüştür.⁵⁸⁹

Hz. İbrahim Kâbe’yi yaparken içinde bir köşesinde çukur kazmıştır. Burası değerli eşyaların muhafazası için hazine olarak kullanılıyordu. Bu uygulama Cahiliye dönemine kadar gelmiştir. Hac için gelenlerin Kâbe’ye ve putlara sundukları değerli eşyalar Beytullah’ın bakım onarım ve temizlik işlerinde kullanılmak üzere burada saklanırdı. Hz. peygamber Mekke’yi fethedince Kâbe’nin içinde bulunan bu hazineyi olduğu gibi bırakmıştır. Hz. Ömer kaldırma teşebbüsünde bulunmuşsa da yaptığı istişareler neticesinde vazgeçmiştir. Cahiliye döneminde birkaç kez bu hazineden

⁵⁸⁴ İbn İshak, *Sîre*, 83; İbn Kuteybe, *Meârif*, 559; Belâzurî, *Ensâb*, I, 108-110; Ya’kûbî, *Tarih*, II, 19; Nevevî, *Tehzib*, III, 301; Makdisî, *Tarih*, IV, 85, 139; Yakût, *Tarih*, IV, 464; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, II, 42; *Üsdü’l-Ğâbe*, I, 17; Câhız, *Resâil*, 103; İbn Kesîr, *İslâm Tarihi*, II, 465.

⁵⁸⁵ İbn İshak, *Sîre*, 83; Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, I, 157; Mes’ûdî, *Mürûc*, II, 278-279; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Ğâbe*, I, 17; Çelikkol, 50-51.

⁵⁸⁶ Ünal, “Kâbe”, *DİA*, XXIV, 16.

⁵⁸⁷ Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, I, 57; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, I, 107; İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 373; İbn Abdırabbah, VI, 276; Yakût, *Tarih*, IV, 464.

⁵⁸⁸ Fâkihi, *Ahbarü Mekke*, III, 230; Kâbe ve çevresi daha sonra Abdullah İbn Zübeyr, Osmanlı sultanlarından I. Ahmed ve IV. Murad zamanında ve Suudiler tarafından 1958, 1982 ve 1996 yılında tekrar yeniden yapım ve onarımlar geçirmiştir. Bkz. *DİA*, XXIV, 15-20.

⁵⁸⁹ Abdurrezzak, *Musannef*, I-XI, Beyrut 1970, V, 54; İbn Hâcer, *Fethü’l-Bârî*, I-XIII, Beyrut Ts., III, 366; Ünal, *İA*, XXIV, 18-19; Çelikkol, 52-53.

hırsızlık olayı yaşanmıştır.⁵⁹⁰ Duveyk adlı şahıs buradan hırsızlık yaptığı için eli kesilmiştir.⁵⁹¹

Kâbe, Mekke’de yerleşim alanlarının merkezinde bulunmaktaydı. Daha önce yaşayan Amalika, Cürhüm, Huzaa ve Kureyş kabileleri Kâbe’ye saygıdan dolayı evlerini Kâbe’den daha yüksek yapmazlardı. Bu uygulama İslam’ın zuhuru sırasında da kanun haline gelmiş bir uygulamaydı.⁵⁹² Kâbe’nin boyunun o dönemde 18 arşın⁵⁹³ olduğu göz önünde bulundurulursa yüksekliğinin 12 m kadar olduğu görülür. Bu gün bir evin yüksekliği ortalama 3 m olduğuna göre onun yüksekliği üç katlı bir bina kadar olacaktır. Arşın için verilen asgari uzunluk baz alındığında Kâbe’nin boyu 8 m yüksekliğinde olmaktadır. Günümüzde beytullahın yüksekliği ise 13 m kadardır.⁵⁹⁴ Buradan anlaşılmaktadır ki mukaddes mekanın o günkü yüksekliği ile bu günkü yüksekliği birbirine yakındır. Cahiliye döneminde inşa edilen binalar Kâbe’den yüksek yapılmadığına göre azami yükseklik ancak Kâbe kadar olabilirdi. Muhtemel ki bazı binalar birden fazla kata sahipti.

Mekkeliler Kâbe’nin yapı tarzına benzeyen evler yapmayı da hoş karşılamazlardı. Bundan dolayı evleri yuvarlak yaparlardı.⁵⁹⁵ İlk defa köşeli ev yapan ve bu tarz evlerin yapımını başlatanın Humeyd b. Züheyr olduğu söylenir.⁵⁹⁶

Buraya kadar Kâbe’nin yapımı ile ilgili verilen bilgilerden anlaşıyor ki Mekke ve civarında ana yapı malzemesi taş idi. Mekke’nin iklimi yapı için kullanılacak ağaçların yetişmesine elverişli olmadığından ağaç yok denecek kadardı. Olanlar da Kâbe’nin yapımı için getirilenler de olduğu gibi, dışardan getirilirdi.

Mekke’de Ticari Alandaki Bazı Uygulamalar

Cahiliye döneminde Mekke’de Harem sınırlarında dar bir alanda ticaret yapanlar yeterli sermaye bulamamaları sebebiyle sık sık iflas etmişlerdir. Cahiliye Mekke’inde geçerli olan uygulamaya göre bir tüccar iflas ederse aşiretine yük olmamak için aile ve

⁵⁹⁰ Ünal, *DİA*, XXIV, 20.

⁵⁹¹ İbrahim Sarı, *Putperest Araplar: Sapkınlıkları Diz Boyu*, Net Medya Yay., Antalya 2017, 93.

⁵⁹² Ezrâkî, *Ahbaru Mekke*, I, 282.

⁵⁹³ Arşının, uzunluk ölçüsü olarak kaç cm ettiği hakkında *Hakkî, Esvâku’l-Arab’* ında farklı ölçüler verilmeyle birlikte, en az 45,5 cm en uzun ise 136,4 cm olarak verilir. Hz. Ömer’in ölçeğine göre 1 arşın 68,2321 cm olarak verilir. Bu ölçüme göre Kâbe’nin boyu yaklaşık olarak 12 m dir. Bkz. Mehmet Erkal, “Arşın”, *DİA*, III, 411.

⁵⁹⁴ Sadettin Ünal, “Kâbe”, *DİA*, XXIV, 15.

⁵⁹⁵ Ezrâkî, *Ahbaru Mekke*, I, 280; Kalkaşandî, *Subh*, I, 426; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, 86.

⁵⁹⁶ Ezrâkî, *Ahbaru Mekke*, I, 280 .

çocuklarını da alarak çöle çekilip bir daha dönmezdi. *I'tifâd* denen bu uygulama bir taraftan ailelerin parçalanmasına sebep olur; diğer taraftan geçimlerini sağlamakta zorluk çekince bu insanlar kervanlar ve diğer insanların varlıkları için tehlike oluşturuyorlardı. Hz. Peygamber'in büyük dedesi Hâşim b. Abdimenaf bunun Araplar için olumsuz bir uygulama olduğunu ve Arapların gücünü azalttığını söyleyerek bir çare arayışına girmiş ve neticede *mudaraba*'yı getirmiştir. Küçük yatırımcıyı koruma amaçlı olan bu uygulamaya göre tacirler sermayelerini bir araya getirerek ortak kervan çıkaracaklar, büyük tüccarlar da bu yolla sermayelerini büyüteceklerdir. Yukarıda değinildiği gibi *îlâf* uygulamasıyla da Hâşim Mekke ticaretini Harem sınırlarının hatta Arap Yarımadasının dışına taşımıştır.⁵⁹⁷ Mudaraba uygulaması bu günkü katılım bankalarının çalışma sistemine benzemektedir.

Biraz dolaylı yolla olsa da cahiliye dönemi iktisadi hayatının anlaşılmasına yardımcı olacak hususlardan biri, o dönemde yaşayan bazı insanların hayatlarından kesitler sunmak olacaktır. Malumdur ki kaynaklara, toplumda ileri gelen insanların haberleri daha çok gireceğinden yoksul insanların haberlerine pek fazla rastlamak mümkün olmamaktadır. Cahiliye dönemi Arap toplumunda zengin olup cömertliği ile ön plana çıkmış bazı varlıklı insanlar hakkında verilen bilgiler kısaca değerlendirildiğinde o günkü toplumun iktisadi durumu hakkında çeşitli bilgiler elde etmemize olanak sağlayacaktır. Haklarında darb-ı meseller olmuş zenginler arasında şunlar sayılabilmektedir:

Herim b. Sinân b. Ebî Hâise (öl. M. 608): Gatafan Kabilesinin Zubyân koluna mensup olan Herim b. Sinân, cahiliye döneminin üç önemli zengininden biridir.⁵⁹⁸ Onun cömertliği hakkında *اجود من هرم* (Herim'den daha cömert) şeklinde darb-ı mesel söylenmiştir.⁵⁹⁹ Herim kendi kabilesinin iki kolu olan Abs ve Zubyân boyları arasında bulunan ve uzun süre devam eden kan davasını büyük fedakârlık yaparak sonlandırmıştır.⁶⁰⁰ Herim'in, kendisini şiirleriyle medh eden Zuheyr'e ücret ödediği

⁵⁹⁷ Mustafa, Özel, “İslâm Ekonomisi'nin İncelikleri” Anlayış, Aylık Siyaset, Ekonomi, Toplum Dergisi, Sayı 74, Temmuz 2009, İstanbul, 17; Yıldırım, *Asr-ı Saadette Ticaret ve Tüccar Sahabiler*, 185.

⁵⁹⁸ İbn Abdi Rabbih Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *el-Ikdu'l-Ferîd*, (Nşr. Ahmed Emîn), Beyrut 1983, I, 287; İbn Habîb, *Muhabber*, 143.

⁵⁹⁹ Ebû'l Fazl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, , *Mecmâ'u'l-Emsâl*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), (I-IV) Kahire 1871-79, I, 188; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 86; Cevad, *Mufasssal*, IV, 579; İsmail Demir, Ata. Üniv. İl. Fak. Der., *Cahiliye ve İslâm'ın İlk Dönemlerinde Yaşamış Bazı Cömertler*, 210.

⁶⁰⁰ İsfahânî, *Eğânî*, XVII, 191-197; Hitti, *İslâm Tarihi*, 135-136; Demir, *Cahiliye Cömertleri*, 210.

rivayet edilir.⁶⁰¹ Zuheyr'in her övüşünde ona bir köle, deve veya at vermeğe yemin etmişti. Bu durumdan sıkılan Zuheyr, onu bir meclis gördüğünde “Herim hariç esen olasınız! En hayırlınızı istisna ediyorum”⁶⁰² derdi.⁶⁰³

Zenginliği ve cömertliği sebebiyle hakkında çokça darbı meseller söylenen cahiliye dönemi zenginlerinden biri de Abdullah b. Cud'ân b. Amr b. Kâ'b b. Sa'd et-Temîmî'dir. Bu şahıs altın kaplardan içtiği için kendisine حاسى الذهب (altından içen) denilmiştir. Çok cömert ve misafirperver olmasından dolayı da اقرى من حاسى الذهب (altın kaptan daha misafirperver) şeklinde darb-ı mesel olarak söylenmiştir.⁶⁰⁴ İbn Cud'ân, ilk zamanlar fakir, serkeş ve çokça cinayetler işleyen biridir. İşlediği cinayetler sebebiyle kabilesi çok diyet ödeyince İbn Cud'ân'ı kabileden uzaklaştırmışlar, o da Mekke vadisinde ölümünü temenni ederek şaşkın şaşkın dolaşırken hazine bulup zengin olmuştur. Onun zenginliğinin sebebi olarak, kabilesinden kovulduktan sonra ticari kervanlara katılıp esir ve köle ticareti yapmak suretiyle büyük servete sahip olduğu söylenir. Ficar savaşlarında yüz askeri teçhiz edip savaşa komutanlık yapmıştır. Ayrıca özellikle yaşlılık zamanlarında bir çok köle ve cariyeyi azat etmiştir.⁶⁰⁵ Hz. Aişe'nin amca oğlu olan Abdullah b. Cud'ân, Hz. Peygamber'in de katıldığı “Hılfu'l-Fudûl” u düzenleyen iki kişiden biridir. Hz. Aişe Hz. Peygamber'e bu kişinin yaptıklarının kendisine ahirette bir fayda sağlayıp sağlamayacağını sormuş Hz. Peygamber de “*hayır, çünkü o ömründe bir kez olsun Rabbim günahlarımı affet dememiştir*” buyurdu.⁶⁰⁶

Arap zenginlerden bir diğeri ise Ka'b b. Mâme el-İyâdî'dir. Bu kişi hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi olmamasına rağmen kabilesinin “Arapların en cömerdi bizdendir” diyerek övündüğü Ka'b hakkında cömertliğinden dolayı darb-ı meseller söylenmiştir. Kaynaklarda kendisinden cahiliye döneminin üç cömerdinden biri olarak bahsedilmiştir. Hakkında şu darb-ı meseller vardır: "جار كجار ابي دؤاد" (Ebû Du'âd'ın komşusu gibi bir komşu), "أجود من كعب بن مائة" (Ka'b b. Mâme'den daha cömert), "اسق"

⁶⁰¹ Cevad, *Mufasssal*, IX, 546.

⁶⁰² İsfahânî, *Eğânî*, X, 354; Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, III, 210; İbn Kuteybe, *Şi'r*, I, 138; Demir, *Cahiliye Cömertleri*, 211.

⁶⁰³ İsfahânî, *Eğânî*, X, 341-343, 3347-348, XXV, 228-229; Alûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, I, 84-86; Cevad, *Mufasssal*, IV, 512, 571, 579, VI, 715, IX, 107, 544; Demir, *Cahiliye Cömertleri*, 211.

⁶⁰⁴ El-Meydânî, *Mecmâ'u'l-Emsâl*, II, 127; Alûsî, *Bülüğ*, I, 87; Demir, *Cahiliye Cömertleri*, 211.

⁶⁰⁵ Alûsî, *Bülüğ*, I, 87-90; Mustafa Fayda, “Abdullah b. Cud'ân, *DİA*, İstanbul 1988, I, 93.

⁶⁰⁶ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, VIII, 340-345; Alûsî, *Bülüğ*, I, 87-90; Cevad, *Mufasssal*, IV, 94 Fayda, *DİA*, I, 93-94.

"أخاك النمري" (suyu kardeşin Nemerî'ye içir). Bu sonuncusu hakkında Ka'b b. Mâme'nin kendisi susuzluktan ölmesine rağmen kardeşi Nemrî'yi kendisine tercih ettiği söylenmiştir.⁶⁰⁷

1.5. HZ. MUHAMMED'İN VE MÜSTAKBEL SAHABİLERİN İSLAM ÖNCESİ İKTİSADİ FAALİYETLERİ

Bu başlık altında Müslümanların islamdan önceki iktisadi faaliyetleri hakkında bilgi verilecektir. Konuya öncelikli olarak Hz. Peygamber'in iktisadi faaliyetlerinin ele alınması gerekli görülmektedir.

1.5.1. Hz. Muhammed'in Tüccarlığı

Bir çok kaynak Hz. Peygamber'in gençliğinde ticaretle işigal ettiğini bildirir.⁶⁰⁸ Hz. Peygamber çocukluk döneminde yanında kaldığı amcasına yardım amacıyla sekiz - on iki yaş arasında önce çobanlık yapmış,⁶⁰⁹ on iki yaşına geldiğinde ise ticari hayatının ilk adımı sayılan *Busra*'ya yolculuğa çıkmıştır. Kureys'in Şam tarafına düzenleyeceği bu ticari yolculuğa amcası Ebu Talib de katılacaktır. Yeğeni Hz. Muhammed'in de bu yolculuğa katılmak istediği, ancak halalarının küçük yaşta uzun ve zorlu yolculuğa dayanamayacağını söyledikleri belirtilmiştir. Ancak Hz. Muhammed, gitmekte ısrar edip üzülmünce amcası Ebu Talib karar değiştirerek yeğenini götürmeğe karar vermiştir.⁶¹⁰ Bu seyahatle Hz. Peygamber ilk ticari yolculuğuna başlamış oldu. Mezkur yolculuktan dört yıl sonra on altı yaşlarında diğer amcası Zübeyr ile Yemen'e ticaret amacıyla yolculuk yaptı. Bu yolculuk sırasında Hz. Peygamber'in sel suları ile dolup

⁶⁰⁷ Cevad, *Mufasssal*, IX, 805; Demir, *Cahiliye Cömertleri*, 209-210.

⁶⁰⁸ Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *el-İktisâb fî Rızkı'l-Müstehâb*, 22-23; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 150; el-Câhız, *Resâil*, 157; Taberî, *Târih*, II, 280; Mes'ûdî, *Tenbîh*, 197; Diyârbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, I, 157-260; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 63-65.

⁶⁰⁹ İbn Hişam, *Sîre*, 106; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 80; Buhari, "İcare", 2 (2262); Müslim, "İman" 302; Süheyli, *Ünf*, I, 112; Muhammed Emin Yıldırım, *Asr-ı Saadette Ticaret ve Tüccar Sahabeler*, Siyer Yay. İstanbul 2015, 74.

⁶¹⁰ İbn Hişam, *Sîre*, 115-117; Taberî, *Tarih*, II, 194; Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüsyn b. Ali, *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1987, II, 24-25; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 55-56.

taşan bir vadiden kervanı rehberlik yaparak oradan zarar görmeden geçirmesi onun ticari alanda tanınmasına yardım etmiştir.⁶¹¹

Yirmi yaşına geldiğinde ise Mekke’de haksızlığa uğrayanların mağduriyetini gidermek için kurulan ve başını Hz. Peygamber’in amcası Zübeyr’in çektiği “*hilfu’l-fudûl*” örgütüne katılmış, merkezi Abdullah b. Cud’ân’ın evi olan ve Ebû Bekr’in de katıldığı bu oluşumdan, risaletin gelişinden sonra da övgüyle bahsederek şöyle buyurmuştur: “*Ben, İslamiyet öncesinde Abdullah b. Cud’ân’ın evinde yapılan sözleşmeye şahit olmuştum. Benim için o, vadi dolusu kırmızı develerden daha hayırlıdır. Vallahi! Eğer İslamiyet döneminde de bir daha çağrılıyaydım, o evdeki ittifaka yine katılırdım.*”⁶¹² Bu anlaşmaya katılanlar ilk olarak Yemenli bir tüccarın malını gasp eden Âs b. Vâil’den onun malını geri almıştır.⁶¹³

Hız. Muhammed’in nübüvvet öncesinde yardım amaçlı kurulmuş olan bu anlaşmaya katılması, mevcut ticari hayatın içinde aktif bir şekilde yer aldığını ve bu sahada hayatta ortaya çıkan bir takım aksaklıklar ve haksızlıklara karşı hassas davrandığını gösterir. Bu ise henüz yirmi yaşında olan Hız. Muhammed’e güven duyulmasına ve insanların onu taktir etmelerine sebep olmuştur. Hız. Peygamber’in İslamiyet’ten önce yaşadığı şu olay da onun ticari ahlakı hakkında bize bilgi vermektedir: Hız. Peygamber, sonradan Müslüman olacak olan Abdullah b. Ebî Hemsâ isimli tüccardan vadesi belirlenen borç mal aldı. Ödeme zamanı gelince Hız. Peygamber belirlenen yere gitti fakat alacaklı Abdullah’ı orada bulamadı. Hız. Peygamber üç gün boyunca o yere gidip geldi, nihayet üçüncü gününün sonunda adam geldi. Hız. Peygamber şöyle dedi: “*Ey delikanlı! Bana zahmet verdin, üç gündür burada seni bekliyorum.*”⁶¹⁴

Hız. Peygamber’in bu ilk ticari faaliyetleri onun hem bu alanda tecrübe sahibi olmasına ve hem de çevresinde güvenilir biri olarak tanınmasına zemin hazırladı. Yirmi üç yaşına geldiğinde ise daha sonra hanımı olacak olan Hatice ile *Mudârebe* (sermaye-iş ortaklığı) usulü ticari bir ortaklık yapmıştır. Çevresinde güvenilirliği ile nam salan Hız. Muhammed, daha önce bir çok ortaklık kurmuş olan zengin ve asil kadın Hız. Hatice’nin

⁶¹¹ İbn Kesir, Ebû’l-Fidâ İmâduddîn İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, Dâru’l-Kütübi’l-Meârif, Lübnan 1987, II, 277.

⁶¹² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 90.

⁶¹³ İbn Sa’d, *Tabakat*, I, 129; İbnü’l-Esir, *Kâmil*, II, 41; Yıldırım, *Tüccar Sahabeler*, 77.

⁶¹⁴ İbn Sa’d, *Tabakat*, IX, 57; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Edeb” 82 (4996); Hamidullah; *İslâm Peygamberi*, 65.

dikkatini çekti. Günün şartları bir kadının kervanlarla yolculuğa çıkıp ulusal ve uluslararası ticaret yapmasına imkân bırakmadığından, Hatice'nin işlerini güven içinde yapacak mahir birine ihtiyacı olduğunu ortaya çıkarmaktaydı. Hatice bu ihtiyacını Mekke'de duyurdu.⁶¹⁵ Aslında Hatice daha önceden şimdiki çıkaracağı kervana göre daha küçük çaplı kervanların başında Hz. Muhammed'i bir iki kez Yemen'e göndermiş ve bundan iyi kâr elde etmişti. Bu tecrübe sonucunda Hatice'nin de aklında Hz. Muhammed vardı. İbn Sa'd, Şam'a gönderilecek olan bu kervanın, Hatice'nin şimdiye kadar çıkarmış olduğu kervanların en büyüğü olduğunu şu sözlerle ifade eder: “*Tüm Mekkelilerin malına denk bir kervandı.*”⁶¹⁶ Ebu Tâlib böyle bir kervanın yola çıkacağını duyunca yeğeni Muhammed'e kervanın başına geçmesini Hatice'ye teklif edeceğini ve karşılığında herkese verilen ücretin iki katı ücret talep edeceğini söyledi. Hz. Muhammed amcasının görüşüne uyacağını söyler ve Ebu Tâlib, Hatice'ye gidip kervanın başına yeğeni Muhammed'i önererek iki kat ücret ister. Hatice ise Muhammed'in bu ücrete layık olduğunu hatta daha fazlasını isteseydi dahi kabul edeceğini söyledi.⁶¹⁷ Verilen ücret hakkında kaynaklarda Hatice'nin göndereceği kişiye iki deve vereceği belirtilmiştir. Ebû Tâlib'in isteği üzerine Hz. Peygamber'e dört deve vermeyi kabul ederek⁶¹⁸ ücret konusunda anlaştılar. Başka bir rivayette ise Hz. Hatice ile Hz. Muhammed iki deve ücrete anlaştılar fakat sefer dönüşü çok kâr elde ettiğini gören Hatice dört deve vermiştir.⁶¹⁹ Kaynaklarımızda, üç ay süren bu seferde, Hatice'nin daha yakından tanımak amacıyla hizmetlisi Meysere'yi, Hz. Muhammed'e eşlik etmek için onunla beraber gönderdiği söylenir.⁶²⁰ Bununla, güvenilirliği ile tanınmasına rağmen Hatice'nin bir yandan ticari hayata yeni atılmış birini test etmek amacı güttüğü diğer yandan da yeni tanıdığı kimseye karşı bir takım tereddütlerinin bulunduğu, dolayısıyla malını bu anlamda hizmetlisiyle güvende tutmayı amaçladığı düşünülebilir.

Hz. Peygamber'in söz konusu ticari yolculuğu esnasındaki bazı uygulamalarını içeren rivayetler, onun ticari ilkeleri hakkında bize bilgi vermektedir. Hz. Peygamberi

⁶¹⁵ İbn İshak, *Sire*, 58.

⁶¹⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, X, 18-19; Yıldırım, *Tüccar Sahabeler*, 79-80.

⁶¹⁷ İsfahânî, İsmail b. Muhammed İbnü'l-Fadl et-Teymî, *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru Teybe, Riyad 1986, I, 178; Yıldırım, *Tüccar Sahabeler*, 80.

⁶¹⁸ İbn Hişam, *Sire*, I, 203; Taberi, *Tarih*, II, 35; Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, I, 132-133; Yıldırım, *Tüccar Sahabeler*, 80.

⁶¹⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 67.

⁶²⁰ Yıldırım, *Tüccar Sahabeler*, 81.

bu ticaret esnasında izleyen bir Yahudi tüccar, onun ticaretinde başkalarına kolaylık sağladığını, asla yemine baş vurmadığını, muhatabını da yemine sevk etmediğini, bu sebeple başkalarının az malı satmak için uzun uğraş verdiği halde onun daha çok malı kısa sürede sattığını görünce onunla alış veriş yapmak istedi. Aynı kişi gelip Hz. Peygamber'in satmak istediği mala talip olup fiyatını sorarak pazarlık yapmaya başlar. Hz. Muhammed'in Mekkeli olduğunu öğrenen Yahudi, Mekke'nin meşhur putları adına Hz. Muhammed'den yemin etmesini istedi. Bu ana kadar mütebessim olan peygamberin yüzü bir anda gerildi ve kaşlarını çatarak şöyle dedi: *"İnanmadığım ve bu güne kadar değer vermediğim cansız nesneler adına beni yemine çağırıyorsun? Bana sevimsiz gelen o putlar adına asla yemin etmeyeceğim."*⁶²¹

Peygamberimizin ticari davranışıyla ilgili başka bir olayı yine İbn Sa'd aktarmaktadır: Hz. Peygamber bu yolculuk sırasında kendi özel giderleri ile kervan giderlerinin hesaplarını ayrı tutup, şahsına ait parayla kervanın parasını ayrı yerde muhafaza ediyordu. Nasıl oldu ise bir ara paralardan az bir miktar birbirine karıştı. Hangisinden diğerine karıştığını ayırt edemeyen Hz. Peygamber, uzun süre hesap işiyle uğraşınca Meysere'nin dikkatini çekti. Meysere yanına gelip ne yaptığını sorunca Hz. Muhammed durumu söyleyip şöyle dedi: *"Ey Meysere! Kervanın hesapları ile kendi özel hesaplarımı ayırmıştım, ama nasıl yapmışsam küçük bir karışma olmuş, kervanın parası mı benim parama karışmış benim param mı kervanın parasına karışmış bilemiyorum? Bu şüphe ile daha fazla boğuşacağıma sen şahit ol ki tüm paramı kervanın parasına katıyorum. Kervanın tek bir dirhemi bana geçeceğine benim onlarca dirhemim kervanın hesabına geçsin."*⁶²²

Bu ve buna benzer olayları hayranlıkla izleyen Meysere yolculuk bitiminde olup bitenleri Hatice'ye aktarmıştır. Hz. Muhammed de yolculuk sonrasında Hatice'ye gitmiş ve bütün hesapları büyük bir dikkatle ona teslim etmiştir. Hatice ise onun güvenilirliğine ve hassaslığına hayran kalmış ve belirlenen ücretten daha fazlasını vermiş ve bunların yanı sıra çeşitli hediyeler armağan ederek memnuniyetini ifade etmiştir. Bilindiği gibi bu ticari ortaklık daha sonra Hatice'yle Hz. Muhammed'in evliliğine zemin hazırlamıştır.⁶²³

⁶²¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 130; Yıldırım, *Tüccar Sahabeler*, 81.

⁶²² İbn Hişam, *Sire*, I, 250; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 130; Yıldırım, *Tüccar Sahabeler*, 83-84.

⁶²³ İbn İshak, *Sire*, 58; İbn Hişam, *Sire*, II, 153; Taberi, *Tarih*, I, 521.

Hız. Peygamberin Hız. Hatice ile olan ticari ortaklığı evlendikten sonra da mülkiyet hakkı Hatice’de kalmak şartıyla onun ölümüne kadar devam etmiştir. Ancak Hız. Hatice risaletten sonra özellikle boykot yıllarında elindeki tüm malları harcamıştı.⁶²⁴ Sadece boykot yıllarında değil Mekke döneminde herkesin Hız. Peygamber’i yalanladığı dönemde malıyla, canıyla her şeyiyle ona destek olmuştur. Hız. Peygamber, onun bu fedakârlıkları sebebiyle ölümünden sonra da çokça hayırla anınca, hatta en hayırlı diye bahsedince Hız. Aişe serzenişte bulunmuştur. Der ki: *“Ya Rasulallah! Nedir hep Hatice deyip duruyorsun. Allah şimdi ondan daha hayırlısını ve gencini sana nasip etmişken sen yine de hep Hatice diyorsun.”* Hız. Peygamber gazaplanarak şöyle buyurdu: *“Hayır Vallahi! Allah Hatice’den daha hayırlısını bana nasip etmedi. Herkes beni yalanlarken o beni doğruladı. Herkes kapıları yüzüme kapatırken o bana kapılarını açtı. Herkes beni malından mahrum ederken o malı ile mülkü ile bu risalet davasına destek oldu. Şimdi söyleyin onun gibisi var mı?”*⁶²⁵

Hız. Peygamber’in İslam gelmeden önce ortaklık yaptığı bir kişiden daha söz edilir. Bu zat Sâib b. Ebu’s-Sâib⁶²⁶ adlı Mekkelidir. Mekke’nin fethi sırasında Müslüman olmuştur. Müslüman olmak için Hız. Peygamber’in yanına getirilen Ebu’s-Sa’ib orada bulunanlar tarafından övülünce Hız. Peygamber: *“Onu bana öğretmeyin. O benim İslam öncesinde arkadaşımdı. Onu ben ta o günlerden tanırım.”*⁶²⁷ Ebu’s-Sa’ib Hız. Peygamber’in yanına geldiğinde ona şöyle dedi: *“Merhaba kimseyi aldatmayan ve çekişmeyen kardeşim ve ortağım es-Sâib! Cahiliye devrinde kabul edilmeyen işler yapardın. O işleri soy ve akrabalık için yapardın. O davranışların bu gün (Müslüman olduğun için) artık senden kabul ediliyor.”*⁶²⁸ Es-Sâib sonraları Hız. Peygamber hakkında *“Cahiliye devrinde Rasulullah benim ortağımdı. O çok güzel bir ortaktı. Hiç münakaşa etmez ve boş yere mücadele yapmazdı”* diyerek onun ticari davranışı hakkında bilgi vermektedir.⁶²⁹

⁶²⁴ Yâkûbî, *Büldan*, I, 350.

⁶²⁵ Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*, VI, 117.

⁶²⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 684.

⁶²⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bari*, 685; Yıldırım, *Tüccar Sahabeler*, 87-89.

⁶²⁸ İbn Sa’d, *Tabakat*, VI, 93.

⁶²⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bari*, III, 1633; Yıldırım, *Tüccar Sahabeler*, 89.

1.5.2. Müstakbel Sahabilerin İslam Öncesi Mekke’de Genel İktisadi Durumu

Mekke halkının yegane geçim kaynağı ticaret olduğundan Müslüman olanların içerisinde ticaretle uğraşan Müslümanlar vardı. Bunların bazıları ticaretle mahir, tanınmış zenginler, bazıları kendini idare ettiren orta halli insanlar, bir grup ise gerçekten yardıma muhtaç kişilerdi. Tanınmış zenginler içerisinde Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, Abbas b. Abdulmuttalib, Zübeyr b. Avvam, Amr b. Âs, Safvan b. Ümeyye ve daha bir çok erkek tüccarın yanı sıra Hz. Hatice, Esmâ Muharribe, Müleyke Ümmü’s-Saîb gibi kadın tüccarlar da mevcuttu.⁶³⁰ Yine yabancı olmasına rağmen hatırı sayılır mal varlığına ulaşan Süheybî Rumî de bunlar arasında yer almaktaydı. Bu varlıklı insanların yanı sıra Yasir ailesi, Bilal gibi hiçbir şeyi olmayan insanlar da vardı.

Hz. Peygamber’e ilk iman edenler içerisinde yer alan Hz. Ebu Bekir Müslüman olmadan önce tanınmış zenginlerden biriydi. Rivayetlerden Müslüman olduğu sırada 40 bin dirhem mal varlığının olduğu anlaşılmaktadır. Fakat müslümanların en zorlu günlerinde her şeyiyle onları koruyup kollayarak destek olan Hz. Ebu Bekir’in hicret ettiğinde 5 bin dirhem parasının kaldığını görmekteyiz.⁶³¹

Mekke’nin ünlü tüccarlarından Affan b. Ebi’l-Âs’ın oğlu olan Hz. Osman’a babasından üç milyon dirhem değerinde miras kalmıştır. Cahiliye döneminde kızlara mirastan pay verilmediğinden ve başka erkek kardeşi olmadığından babasından geriye kalan bu mirası Hz. Osman ticaret yaparak büyütmiştir.

Hicretten önce Müslümanlar Mekke’de bir devlet kuramadılar. Ancak Müslümanların sayılarının az olmasına rağmen aralarında birlik ve organizeli bir yapı vardı. Liderleri Hz. Peygamber’in etrafında kümelenen bu az sayıdaki Müslüman arasında Ebubekir gibi zenginlerin yanı sıra Bilal gibi hiçbir şeyi olmayanlar da mevcuttu. Böyle olunca İslam toplumunun temelini oluşturan bir grup insanın korunması ve fakirlere de yardım edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla zengin olanlar, fakirleri doyurmaları için teşvik edildi. İlk gelen surelerde buna yönelik yönlendirme ve emirler yer aldı. Bu konu Beled, Müddessir ve daha bir çok Mekki surede yer almaktadır. Dönemin en büyük problemlerinden biri günlük yiyeceğin karşılanmasıdır.

⁶³⁰ Yıldırım, *Tüccar Sahabiler*, 109-111.

⁶³¹ İbn Sa’d, *Tabakat*, III, 158; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 1090.

Bir diğerk problem yoksul ve kimsesiz olan kölelerin işkencelere maruz kalması idi ki bunu engellemek için de bazı köle sahibilerin, zenginler tarafından satın alınıp özgürlüğüne kavuşturulduğunu görüyoruz. Bilal bunlardan birisidir. Yoksulu doyurmaktan kaçınanları ise Kur'an eleştirir (Fecr: 89/17-18). Mekki surelerin bir çoğunda infak kavramı kullanılmış⁶³² ve bu surelerde geçen 'it'am' (doyurma) ve 'infak' kavramlarının yanı sıra bir de 'hakk' kavramı da bulunmaktadır ki bununla zenginlerin mallarında fakirlerin haklarının olduğu belirtilmiştir. Şimdiye kadar konuyla ilgili gelen ayetlerle yardıma teşvik edilen zengin müslümanlara, bu ayetle teşvik, bir ileri boyuta taşınarak zenginlerin mallarında fakirlerin hakları olduğunu bildirir. Bununla ilgili olarak geçmiş bazı toplumlardan, mallarından fakirlerin haklarını vermemeleri sebebiyle mal varlıklarının yok olduğu anlatılarak Müslümanlara bu konuda bilinç verilmek istenmiştir.⁶³³

Mekkî bir sure olan Zariyat suresinde “onların mallarında dilenen ve yoksulun da bir hakkı vardır.” (Zariyat: 51/19) buyrulur. Bu ve benzeri Mekki ayetlerde hiçbir ad verilmeden akrabaya, yolda kalmışlara ve yoksula yardım etmeğe teşvik vardır (İsra: 17/26; Rum: 30/38). Bunun yanısıra Nahl suresi 90. ayetteki “Şüphesiz ki Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emreder” verme 'îta' emrini zekât olarak yorumlayanlar olmuştur.⁶³⁴ Mekke döneminde henüz müslümanların hakimiyetinde devlet yoksa da zekât kavramı kullanılmıştır. Mekki bir sure olan Rum suresi 39. ayette henüz yasaklanmadığı halde faizle zekât karşılaştırılır. Muhammed Hamîdullah zekât ve sadaka terimlerinin, İslam'ın başlangıç döneminde bile mal varlığının bir kısmının iyilik ve hasenat uğrunda sarf etme uygulamasının toplumda var olduğu ihtimaline işaret ettiğini söyler.⁶³⁵

Mekke döneminde Hz. Peygambere zekât toplama yetkisi de verilmişti (Tevbe: 9/103). Bu ayetten de anlaşıldığına göre Hz. Peygamber daha Mekke döneminde varlıklı Müslümanların kendisine getirdikleri yardımları onlardan alıp gerekli yerlere sarf ettiğini görmekteyiz.⁶³⁶

⁶³² İbrahim: 14/ 31; Sebe: 34/39; Fatır: 35/29; Yasin: 36/47; Şûrâ: 42/38; Hadid: 57/7, 10.

⁶³³ Kalem: 68/17-33; En'am: 6/141.

⁶³⁴ Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İÜ. Edb. Fak. İslâm Araştırmaları Ens. Der., 179-196, 21.

⁶³⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 805.

⁶³⁶ Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, İstanbul, 1984.

Toplanan Malların Harcama Yerleri

Mekke döneminde, Müslümanların sadaka olarak ayırdıkları malların nereye verilecekleri ayetlerde belirtilmiştir.⁶³⁷ Bu ayetlerde belirlenen hak sahipleri başında fakirler gelir ki ayetlerde genellikle “*miskîn- mesâkîn*” şeklinde ifade edilir. İsrâ ve Rum surelerindeki ayetlerde “*âtî*” kullanarak bunun bir emir olduğu ortaya konulmuş olmaktadır. Diğer hak sahipleri “*sâil*” (dilenen), bu kavram ayetlerde “*mahrûm*” kavramıyla birlikte geçer, “*sâil*” ihtiyacını dile getirir, ortaya döker, “*mahrûm*” ise izzetinden dolayı ihtiyacının olduğunu belli etmez, dile getiremez. Bunların fakirliği ise araştırmakla ortaya çıkarılır.⁶³⁸ Diğer hak sahipleri yetimler, yolda kalmışlar, akrabalar ve kölelerdir. Yakın akrabaların zaten nafaka hakları vardır, bu hakkı olmayanlar ise devletin vergilerinden faydalandırılmaktadırlar. Kölelerin ise sahiplerinden satın alınıp azat edilmeleri zaruretti.⁶³⁹ Ayrıca başka dinlere mensup olanlara da mal yardımı yapılmaktaydı. Ancak bu yardımın farz olarak değil, sadaka olarak yapıldığını söyleyenler bulunmaktadır.⁶⁴⁰

⁶³⁷ Bakara: 2/215; İsrâ: 17/26; Rum: 30/38.

⁶³⁸ Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 27.

⁶³⁹ Kur'an, Beled: 90/13.

⁶⁴⁰ Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellam, *Kitabu'l Emval*, Mısır 1353, 612-613, Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 28.

İKİNCİ BÖLÜM

RİSALET SONRASI İKTİSADİ YAPI

2.1. RİSALET SONRASI MEKKE'DE İKTİSADİ YAPI

İslam'ın gelişinden sonra Mekke ekonomisinin omurgasını teşkil eden ticari faaliyetlerde kayda değer bir değişiklik olmamıştır. Müslümanlar henüz Mekke'de yönetimde söz sahibi olacak güce ulaşamadıkları için cahiliye dönemindeki uygulamalar devam etmiştir. Bununla birlikte müslümanların iktisadi faaliyetlerinde kendilerine has bazı uygulama ve teşvikler söz konusu olmuştur ki bunu mekki ayetlerde görebilmekteyiz. Bu başlık altında İslam sonrası Mekke ekonomisini tetkik ederken Müslümanların hicret öncesi iktisadi faaliyetleri, Kur'an'ın iktisadi içerikli olan ayetlerinden örnekler verilerek bunların hayata yansımaları ve Mekke'de Müslümanlara uygulanan ekonomik boykot incelenecektir.

2.1.1. Mekke'de Kurulan Pazarlar ve Müslümanların İktisadi Faaliyetleri

Birinci bölümde ayrıntılı bir şekilde işlendiği üzere Mekke, ticaret merkezli bir şehirdi. Bu şehir ve civarında yaşayan halkın en önemli geçim kaynağı ticaretti. Bundan dolayı bu bölgede meskûn olan insanların hemen her kesimi ticaretle az ya da çok hemhal olmaktaydı. Birinci bölümde Mekke'de kurulan pazarları ayrıntılı bir şekilde ele aldığımızdan dolayı bu başlık altında daha çok Mekke döneminde Müslüman olanların iktisadi faaliyetleri incelenecektir.

Sekiz yaşından itibaren hayvanları güden Hz. Muhammed'in, on iki yaşına geldiğinde ilk ticari yolculuğuna çıktığını daha önce belirtilmişti.⁶⁴¹ Sonradan çıktığı seferlerde yaptığı bazı uygulamalar, ticari çevrede maharetli ve güvenilir olarak tanınmasını sağladı.⁶⁴² Hz. Muhammed gençlik yıllarında başladığı ticarete Hz. Hatice ile kurduğu ticari ortaklık ile devam etmiştir. Evlilik ile neticelenen bu ortaklık evlendikten sonra da malın mülkiyeti Hz. Hatice'de kalmak şartıyla devam etmiştir. Ancak tebliğ görevine başlayınca eskiye oranla daha az oranda ticarete zaman

⁶⁴¹ Taberî, *Tarih*, II, 194; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 24.

⁶⁴² İbn Kesir, *Bidâye*, II, 277.

ayırabilmiştir. Bu sebeple peygamberimizin risalet sonrası ticari hayatıyla ilgili bilgilere çok rastlanılmamaktadır. Hz. Peygamber'in risalet sonrası hayatı hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler içerisinde İslam'ı tebliğ ve karşılaştığı zorluklar daha çok yer almaktadır. Bu dönemdeki iktisadi faaliyetler incelenirken Mekke dönemi vahiy süreci içerisinde söz konusu alanla ilgili ayetler göz önünde bulundurulduğunda mesele daha iyi anlaşılabilir. Bu sebeple biz aşağıda konuya açıklık kazandıracak düzeyde bu ayetlerden bir kısmını incelemeğe çalıştık.

2.1.2. Mekke'de İktisadi Hayata Dair İnen Ayetler ve İktisadi Yenilikler

Mekke Döneminde Müslümanlar şehrin yönetiminde herhangi bir söz hakkına sahip olmadıkları gibi kendilerine ait bir yönetim oluşturmaları da söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla bu dönemde zorunlu vergi anlamında herhangi bir uygulama bulunmamaktadır. Ancak nazil olan ayetler göz önünde bulundurulduğunda müslümanların kendi aralarında yardımlaşmalarını, birbirlerini koruyup kollamalarını teşvik ederek meselenin üzerinde önemle durmuştur. Bununla birlikte araştırmacılar tarafından bazı ayetler değerlendirilerek Mekke döneminde de zekâtın önemi üzerinde durulduğu belirtilmiştir.⁶⁴³

Kur'an'da servet yaşamın önemli unsurlarından sayılır ve korunması istenir. *“Allah'ın geçimlik olarak verdiği malları alıklara vermeyin...”* (Nisa: 4/5), *“Öksüzleri ergenlik çağına kadar deneyin, onların olgunlaştıklarını görünce de mallarını kendilerine verin...”* (Nisa: 4/6) ayetleri, serveti yönetecek yaşta ve aklî olgunlukta olmanın gerekliliğine işaret etmektedir. Kur'an'ın ekonomik yapısı ahlak ve din temelleri üzerine inşa edilmiştir. İslam devleti oluşturulduktan sonra ekonomiyle ilgili belli başlı kaideler sunulmasının yanı sıra özellikle Mekki ayetlerde ve Kur'an'ın genelinde de bu özellik göze çarpmaktadır. Eğer ahlaki kaideler uygulanırsa ekonomik hayatta ahlaki mükemmelliğe varan gelişmeler görülecektir. İnsanın ve insani değerlerin ikinci planda kaldığı materyalist bir dünyada fakirlere karşı ahlaki tutumun öne çıkması çok anlamlı olacaktır. İyilik yolunda infak edilmesi, sahip olunan malın iyisinden verilmesi ve kapitalistleşmeden kaçınılması istenmektedir. *“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda*

⁶⁴³ Kur'an, Rum: 30/39, Sebe: 34/4 ve Neml: 27/3; DİB, *Hadislerle İslâm*, DİB Yay., Ankara 2014, II, 455.

harcayın. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye layıktır” (Bakara: 2/267). “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu bilir” (Al-i İmran: 3/92). Dönemin şartlarında mal varlığı olarak bile kölelerin düşük seviyede görülmesi,⁶⁴⁴ Kur’an’ın bunları para karşılığı satın alınıp özgürlüğe kavuşturulmasına veya sahip olunanların da meccanen salıverilmesine yönelik teşvikleri bu alandaki ahlaki zirveyi gösterir. “Köleleriniz arasında özgürlüğü satın almak isteyenlere gelince, eğer onlarda bir iyilik görürseniz, bedel vermelerini kabul edin. Onlara Allah’ın size verdiği maldan verin...” (Nur: 24/33). Köle azadının teşviki sadece bu yönde yapılan bir yardım değil aynı zamanda bu harcamaların Allah yolunda yapılan bir bağış olduğunu işaret eder.⁶⁴⁵

Kur’an’ın ekonomik öğretileri kişinin şahsi ve toplumsal ekonomik davranışları olarak iki grupta değerlendirilir. Şahsın kendi tasarrufunda bulunan mülkü üzerindeki davranışları da olumlu ve olumsuz olarak iki grupta incelenebilir. Olumlu addedilen davranışlarında iki uç arasında orta yolun takip edilmesi önerilmektedir. Mesela: “Ey Ademoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü o, israf edenleri sevmez” (Araf:7/31) ayetinde cimrilikle israf arasında bir yol tutulması önerilmektedir. Yine “Ey Muhammed, de ki: Allah’ın kulları için yarattığı ziyneti ve temiz rızıkları haram kılan kimdir? Bunlar dünya hayatında inananlarındır, kıyamet gününde de yalnız onlar içindir. Bilen kimseler için ayetlerimizi böyle iyice açıklıyoruz” (Araf:7/32) ayetinde de müminlerin dünya malına sahip olabilecekleri vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra Kur’an servetin ve çocukların dünya süsü ve imtihan vesilesi olduğu belirtilerek insanın ne sadece dünyaya meyledip ahireti ihmal etmesi, ne de ahirete ağırlık verip dünyayı terketmesi istenip ikisi arasında denge yolunu tutması vurgulanmaktadır.⁶⁴⁶

Olumsuz sayılabilen davranışlarda ise İslam’ın insanlar için koymuş olduğu yasaklar ve günah kabul edilen tutumlardır. Bu alandaki düzenlemeler aynı zamanda topluma yöneliktir. “Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları hakimlere (rüşvet

⁶⁴⁴ Zaman, *İslâm Toplumlarında Ekonomik Strüktür*, (Çev. Sinan Ersoy), Akabe Yay., İstanbul 1987, 22.

⁶⁴⁵ Bkz. Kur’an, Nisa: 4/92; Maide: 5/89; Mücadele: 58/3.

⁶⁴⁶ Bkz. Kur’an, Hadîd: 57/20; Al-i İmran: 3/189; Nisa: 4/37; Tevbe: 9/24, 34; İsra: 17/29; Cuma: 62/10.

olarak) vermeyin” (Bakara: 2/188). Diğer taraftan ise özellikle yoksulluğun ileri boyutlarda olduğu zamanlarda ihtiyaç dışındaki “*artan*” (Bakara: 2/219) kısmın infak edilmesi önerilerek toplumda ekonomik durumları yeterli düzeyde olmayan insanların da insan onuruna yakışır şartlarda yaşamaları hedeflenmiştir. Başka bir ayette ise Allah Teâlâ, kullarından kendilerine rızık olarak verdiği şeylerden muhtaçlara yardım etmelerini istemiştir: “*Allah'a ve Resulüne iman edin ve sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı maldan, (Allah yolunda) harcayın. İçinizden iman edip de (Allah yolunda) harcayanlar var ya; onlar için büyük bir mükafat vardır*” (Hadid: 57/7).⁶⁴⁷ Bunun yanında yetimi ve yoksulu hor görmeyi eleştirmiştir: “*Gördün mü, o hesap ve ceza gününü yalanlayanı! İşte o, yetimi itip kakan, yoksula yedirmeyi özendirmeyen kimsedir. Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, Onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar (namazlarıyla) gösteriş yaparlar. Ufacık bir yardıma bile engel olurlar*” (Maun:107/1-6).

Mekke yıllarında her ne kadar sistemli olarak toplanan bir vergi olmasa da varlıklı müslümanların fakirlere yardım etmeleri istenmiş, infak edenlerin yaptıkları bu iyiliklerinin karşılığını Allah katında daha fazlasıyla alacakları belirtilmiş, cimrilik yapanlar ise yerilmiştir.

Mekke dönemindeki uygulamalardan bir diğeri ise muâhâttır. Her ne kadar bu konuda elimizde fazla veri bulunmasa da kardeşlik uygulamasının varlığı hakkında bazı bilgilere sahibiz. Fakat Mekke'deki bu uygulama Medine'deki kardeşlik uygulamasından farklılık göstermektedir.

2.1.3. Müslümanlar Arasında Yardımlaşma

Hiz. Peygamberin Medine'ye hicretten sonra sosyal barışı ve birlikteliği sağlamaya yönelik bir dizi uygulamaları hayata geçirmiştir. Bunlardan biri de Ensar Muhacir kardeşliğidir. Fakat gelen rivayetlerde Hiz. Peygamber'in hicretten önce de Mekkeli müslümanlar arasında bu uygulamayı kısmen hayata geçirdiğine dair işaretlerle karşılaşmaktayız. Mekke'deki uhuvvet uygulamasının zengin fakir arasında olmadığı, daha çok güç birliğine yönelik bir uygulama olduğu yönünde işaretler vardır. Hiz. Ebû Bekir ile Ömer'in, Hiz. Osman ile Abdurrahman b. Avf'ın, Talha b. Ubeydullah ile

⁶⁴⁷ Bkz. Kur'an, Bakara: 2/ 261-264.

Zübeyr b. Avvâm'ın, Sa'd b. Ebû Vakkâs ile Mus'ab b. Umeyr'in, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile Ebû Huzeyfe'nin âzatlısı Sâlim'in, Hz. Hamza ile Zeyd b. Hârise'nin ve Bilâl-i Habeşî ile Ubeyde b. Hâris'in kardeş kılındıkları bilinmektedir.⁶⁴⁸ Bu eşleştirmeğe bakınca uygulamanın zengin fakir eşleştirmesi olmadığını görmekteyiz. Mekke'deki muahat daha çok günümüzde askeri bölüklerde badi⁶⁴⁹ uygulamasını andırmaktadır. Bununla beraber uygulamanın ne zaman gerçekleştiği belli değildir. Hz. Peygamber de “*sen benim dünya ve ahiret kardeşimsin*” diyerek Hz. Ali'yi kendine kardeş edinmiştir.⁶⁵⁰

2.1.4. Müslümanlara Uygulanan Ekonomik Boykot

Mekke döneminde iktisadi faaliyet olarak değerlendirilebilecek en önemli olaylardan biri müşrikler tarafından uygulanan ve Müslümanları çok zor durumda bırakan boykot hadisesidir. Müslümanların Mekke döneminde katlandıkları en zor dönemlerden biri olarak karşımıza çıkan boykot, doğrudan onlara karşı mali bir yaptırımdır. Tanık olduğumuz gibi günümüzde bile ekonomik ambargo, ülkeler arası ilişkilerde cezalandırma aracı olarak sıkça baş vurulan yöntemlerden biridir.⁶⁵¹

Hz. Muhammed ve Müslümanlara karşı çeşitli yıldırma politikaları uygulayan müşrikler bunlardan bir sonuç alamadılar. Ayrıca müşriklerin baskıları sonucu Habeşistan'a giden müslümanları getirme talepleri Habeş Kralı tarafından geri çevrildi. Baştan beri kendi çıkarlarını koruma amacı güderek bu yeni davete karşı çıkan Mekke aristokrasisi aleyhlerinde gelişen bu yeni olayın da etkisiyle işi kökten halletmek için Hz. Peygamber'i öldürme kararı aldılar.⁶⁵² Fakat Haşim oğullarının koruması sebebiyle bunu başaramadılar. Müşriklerin bu planını öğrenen Ebu Tâlib, Hz. Peygamber'e *Şi'be*⁶⁵³ denen yere gitmesini söyledi. Burası Haşimoğullarına atalarından kalan ve

⁶⁴⁸ İbn Hişam, *Sîre*, II, 151; Algül, “Muâhât”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, 308.

⁶⁴⁹ Badi: Askeri bölüklerde iki askerin birbirine zimmetlenmesi ve biri diğerinin her şeyinden sorumlu olması şeklinde bir eşleştirmedir. Tabii ki birinin işlediği suçtan dolayı diğeri cezalandırılmaz, ancak birinin olmaması halinde ilk sorulacak kişi badisidir.

⁶⁵⁰ İbn Hişam, *Sîre*, II, 151.

⁶⁵¹ Komşu ülke İran'a ve Küba'ya yıllarca uygulanan ekonomik ambargo buna örnek verilebilir. Özellikle de yakın zamanda ülkemizde bir kamu bankasına yönelik yabancı ülke destekli operasyonun ekonomik cezalandırma olarak uygulandığını görmekteyiz.

⁶⁵² İbn İshak, *Sîre*, 157; Belâzurî, *Büldan*, I, 229.

⁶⁵³ Burası Rasulullah'ın doğduğu yerdi. Rasulullah'ın dedesi ölmeden önce Şi'bu Abdulmuttalib olarak anılan bu bölge kabilenin başına Ebû Talib geçince Şi'bu Ebû Talib olarak anılmaya başlamıştır. Bkz. İbn Hişam, *Sîre*, (özet, Çev., Arif Erkan), Huzur Yay., İstanbul 2010, 110; İbnu'l-Cevzî, *el-Vefâ bi*

bazılarının evlerinin de bulunduğu Mekke yakınlarında bir yerd. Hz. Peygamber'i korumaya Ebu Leheb dışında kalan kabilesinin mensupları da yardım etti.⁶⁵⁴ Müşrikler, bu koruma sebebiyle savaşı göze alamayınca Haşim oğulları ve Abdulmuttalib oğullarıyla ilişkileri askıya almaya karar verdiler,⁶⁵⁵ amaç Abdulmuttalib oğullarını Hz. Peygamber'i kendilerine teslim etmeye mecbur bırakmaktır. Ambargo kararlarını yazılı hale getirerek kabile reislerine imzalatıp mühürlendikten sonra⁶⁵⁶ Kâbe duvarına astılar.⁶⁵⁷ Bu kararlara imza atan kabileler Abdişemsoğulları, Teymoğulları, Zuhreoğulları, Haris b. Fihroğulları, Esedoğulları, Cumahoğulları, Nevfeloğulları, Sehmoğulları ve Ma'zumoğulları idi.⁶⁵⁸

Bi'setin yedinci⁶⁵⁹ yılında başlayıp üç yıl devam eden⁶⁶⁰ ambargo, siyasi ve ekonomik olmak üzere şu konuları içeriyordu: Abdulmuttalib oğullarından asla kız alıp verilmeyecek, onlara hiçbir şey satılmayacak ve onlardan satın alınmayacaktı.⁶⁶¹ Diğer yandan Hz. Muhammed kendilerine teslim edilinceye kadar onlarla konuşulmayacak, oturulmayacak hiçbir anlaşma yapılmayacak ve daima rahatsız edileceklerdi.⁶⁶²

Uygulamaya konan ambargo sebebiyle buradaki insanlar hayatlarında hiç unutamadıkları zorluklar yaşamışlardır. Bütün alış verişler durdurulmuş, hayati sayılan günlük yiyeceklerini dahi temin edemez hale gelmişlerdir. Elllerinde bulunan paraları harcayamıyorlar, sadece haram aylarda pazara inmelerine müsaade ediliyor,⁶⁶³ fakat bu

Ahvâli'l-Mustafa, Riyad Trsz., I, 314 ;Mahmud Esad, Seydişehrî, *Tarihi Dini İslâm*, (sad., A. Lutfi Kazancı- Osman Kazancı), İstanbul 1983, 486 486.

⁶⁵⁴ İbn İshak, *Sire*, 162; İbn Hişam, *Sire*, I, 351; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 209; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, (Thk. Muhammed Hamidullah) Mısır 1959, I, 230; Beyhâkî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 311-315; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, I, 297; Şükrü Balıkcı, "Mekke Döneminde Müşriklerin Müslümanlara Uyguladığı Ambargo", *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, IV, Urfa 1992, 366-381, 370.

⁶⁵⁵ Belâzurî, *Büldan*, I, 230; Yakubî, *Tarih*, I, 350; Beyhâkî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 311; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, I, 397; Balıkcı, "Müslümanlara Ambargo", 370.

⁶⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 209; Yakubî, *Tarih*, I, 350.

⁶⁵⁷ İbn İshak, *Sire*, 156; İbn Hişam, *Sire*, I, 350; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 209; Belâzûrî, *Büldan*, I, 234; Beyhaki, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 312.

⁶⁵⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 113.

⁶⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 209; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, I, 397.

⁶⁶⁰ İbn İshak, *Sire*, 159; İbn Hişam, *Sire*, I, 353; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 209-210; Belâzûrî, *Büldan*, I, 233-236; Yakubî, *Tarih*, I, 350; İbn Kesir, *Bidâye*, III, 122-123; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, I, 298; Balıkcı, "Müslümanlara Ambargo", 372.

⁶⁶¹ İbn İshak, *Sire*, 156; İbn Hişam, *Sire*, I, 350; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 208-209; Belâzurî, *Büldan*, I, 234; Yakubî, *Tarih*, I, 350; Beyhaki, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 315; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, I, 397; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 113.

⁶⁶² İbn İshak, *Sire*, 156; Belâzûrî, *Büldan*, I, 230; Yakubî, *Tarih*, I, 350; Beyhaki, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 211; Seydişehrî, *Tarihi Dini İslâm*, 486.

⁶⁶³ İbn İshak, *Sire*, 156; İbn Hişam, *Sire*, I, 350; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 209; Belâzurî, *Büldan*, I, 234; Beyhâkî, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 297.

aylar içinde bile alış veriş yapmaları çeşitli yollarla engelleniyordu. Boykot kapsamındaki Müslümanlardan biri Mekke'ye indiğinde Ebû Leheb ve Velid b. Muğîre hemen devreye giriyor, onlara mal satmamaları hususunda tüccarları uyarıyor, fiyatları yüksek tutmalarını, doğacak zararı tazmin edeceklerini söylüyorlardı. Bunu emir telakki eden tüccarlar da fiyatları yükseltiyor, dolayısıyla Müslümanlar bir şey alamadan ailelerinin yanına geri dönüyorlardı.⁶⁶⁴ Yokluk ve kıtlık sebebiyle Müslümanlar öyle zor durumda kaldı ki açlıktan ağlayan çocukların sesi uzaklardan duyuluyor,⁶⁶⁵ hatta insanlar çoğu kez ağaç yapraklarını yemek zorunda kalıyorlardı. Nitekim Müslümanlardan biri bir gece kurumuş bir hayvan derisi bulup sevinçe bunu suda kaynatarak yemek yapmıştı.⁶⁶⁶ Hz. Hatice'nin yeğenlerinden birisinin kendisine erzak paketi göndermesi sebebiyle kanlı bir kavga çıkmıştı.⁶⁶⁷ Bu yüzden Hz. Hatice ve Ebû Tâlib ellerindeki tüm malları burada harcamak durumunda kaldılar.⁶⁶⁸ Öyle ki ortaya çıkan bu zor şartlar ve dayanılmaz hal, bazı müşrikleri bile rahatsız etmeye başladı. Bundan son derece rahatsız olan Hişam b. Amr b. Hâris, geceleri develere yiyecek yükleyerek Şi'b vadisine getirip oradan develerin yularını serbest bırakarak Müslümanların bulunduğu bölgeye gitmelerini sağladı. Müslümanlar da yükü boşalttıktan sonra develeri geri sürerlerdi. Bu durum defalarca tekrarlanmıştır.⁶⁶⁹ Şi'b'e gidemeyen Müslümanlar da şiddetli işkencelerden geçiriliyorlardı. Beni Cumah kabilesinden Osman b. Maz'ûn ve Ferrâ bunlardandı.⁶⁷⁰

Müslümanlara yönelik alınan bu karar aslında oy birliğiyle alınmış bir karar değildi. Bundan dolayı genel bir kabul de görmemişti. Bu sebeple yukarıda da söylediğimiz gibi Müslümanların içinde bulunduğu durumdan rahatsız olanlar vardı ve bunlar Haşim oğullarına yardım etmek istiyorlardı.⁶⁷¹ Uygulanan ambargodan rahatsız olan bazı kişiler, bir araya gelerek akrabalık bağlarını koparan bu ambargodan hoşnut olmadıklarını ve alınan kararlara uymayacaklarını söylediler. Bunlar arasında Mutim b. Ady b. Nevfel b. Abdi Menaf, Hişam b. Amr, Ümmü Atike'nin oğlu Züheyr b. Ebû

⁶⁶⁴ İbn İshak, *Sire*, 159; İbn Hişam, *Sire*, I, 377; Balıkcı, *Müslümanlara Ambargo*, 374.

⁶⁶⁵ İbn İshak, *Sire*, 159; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 209; Belâzurî, *Büldan*, I, 234.

⁶⁶⁶ İbn Hişam, *Sire*, I, 377; Halebî Ali b. Burhaneddin, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, Beyrut, Trhy., I, 337; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 108-109.

⁶⁶⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 108.

⁶⁶⁸ Yakubî, I, 350; Ali Seyyar, *Zengin Sahabeler*, Yeni Nesil Yay., İstanbul 2013; 43-44.

⁶⁶⁹ İbn İshak, *Sire*, 165; İbn Hişam, *Sire*, I, 374-375; İbn Kesir, *Bidaye*, III, 120.

⁶⁷⁰ İbn İshak, *Sire*, 164.

⁶⁷¹ İbn İshak, *Sire*, 160; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 209; Belâzurî, *Büldan*, I, 234; Beyhaki, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 315; Diyarbekrî, *Târihu'l-Hamîs*, I, 297.

Ümeyye b. el-Muğire b. Mahzum, Ebi'l-Buhteri b. Hişam, Zem'a b. Esved b. Muttalib b. Esed de vardı.⁶⁷² Bu şahıslar kendi aralarında buluşup ambargo yazısının yırtılması için çalışacakları hususunda anlaştılar. Ertesi gün de Kâbe yanında konuyu gündeme getirerek tartışmalar neticesinde anlaşma metnini yırttılar.⁶⁷³ Bununla birlikte gelen rivayetlerde ambargo kararının yazılıp Kâbe'ye asıldığı kâğıdın böcek ya da çöl karıncaları tarafından "Allah" ve "Resul" kelimelerinin dışındaki kısmının yenildiği söylenmektedir.⁶⁷⁴ Daha sonra Ebu'l Buhteri hariç diğer grup üyeleri silahlarını kuşanarak Şi'b'e gidip Haşim ve Muttalib oğullarını evlerine döndürdüler.⁶⁷⁵

Üç yıl süren ambargo süresince Müslümanlar ve Müslüman olmayan Haşim ve Muttalib oğulları ciddi zorluk çekmişlerdir. Bu zaman içerisinde Ebu Talib, Ömer ve Hamza dışarı çıkabiliyorlardı. Hac mevsiminde diğer müslümanların dışarı çıkmasına izin verilse bile alış veriş yapmalarına müsaade edilmiyordu. Netice olarak müşrikler bu uygulamadan da istedikleri sonucu elde edememişlerdir.⁶⁷⁶ Buradan şunu anlıyoruz ki ekonomik baskı rakiplerini dize getirmek için eskiden beri kullanılmaktaydı; Hz. Peygamber Medine'ye vardığında Mekkelilere karşı aynı yöntemi uygulamıştır.

Mekke döneminde ekonomik açıdan değerlendirilebilecek bir diğer husus ise müslümanların Habeşistan'a hicreti ve Mekkeli müşriklerin bunları geri getirme çabalarıdır.

Baştan beri Mekke'deki ekonomik çıkarlarını korumak amacıyla olan Mekke zenginleri, gelen bu yeni davetin arkasında da kendi ellerindeki ekonomik üstünlüğe göz diken birilerinin olduğu vehmine kapılmışlardır. Hz. Muhammed'in dile getirdiği bu yeni inanç sisteminde, Arap yarımadasının doğusunda bazı tüccarların parmağı olduğu düşüncesine kapılan müşrikler, bunları Yemâme'den "Rahman" adında birinin Hz. Muhammed'e öğrettiğini dillendirmişlerdir.⁶⁷⁷ Bununla Mekke'deki ekonomik çıkarlarına zarar geleceğini işaret edip halkın bu yeni davetten uzak durmalarını

⁶⁷² İbn İshak, *Sire*, 162; İbn Hişam, *Sire*, I, 377; Beyhâkî, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 313; İbn Kesir, *Bidâye*, III, 121; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 109.

⁶⁷³ İbn İshak, *Sire*, 165; İbn Hişam, *Sire*, I, 374-376; İbn Kasir, *Bidaye*, III, 119-20; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 109.

⁶⁷⁴ İbn İshak, *Sire*, 161-162; İbn Hişam, *Sire*, I, 377; Belâzurî, *Büldan*, I, 234; Beyhâkî, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 313; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 109.

⁶⁷⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 210; Belâzurî, *Büldan*, I, 236; Şibli, *Mevlana, Asr-ı Saadet*, (Çev.: Ömer Rıza Doğrul), I-V, İstanbul 1977, I, 270.

⁶⁷⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 867.

⁶⁷⁷ İbn Hişam, *Sire*, I, 373; Bkz. Kur'an, Râd: 13/30.

sağlamaya çalışmışlardır. Genel olarak bakıldığında, Kureyş toplumunun, sadece Mekke ve yakın çevresinin ekonomik faaliyetleriyle ilgilenmediklerini bilakis uzak bölgelerdeki hareketlenmeleri de izlediklerine şahit oluyoruz. İslam daveti ortaya çıktığında Habeş krallığına bağlı Yemen valisi Ebrehe'nin Mekke'ye saldırısının izleri canlı bir şekilde insanların hafızasında duruyordu. Hz. Muhammed'in doğduğu yıl gerçekleşen ve "Fil Olayı" olarak da bilinen saldırı aslında uzak doğuyla bağlantılı ticari güzergâhı, uluslar arası ticaret merkezi olan Mekke'nin hakimiyetinden alarak Yemen aracılığıyla Habeşistan üzerinden Bizans'a taşımayı amaçlamıştır. Bunun için aynı zaman da Arapların dini başkenti olan Mekke'nin bu vasfını yok etmek gerekiyordu. İşte bundan dolayı Ebrehe Kâbe'yi yıkmayı ve ibadet merkezini San'a'da kendi yaptırdığı ve yer yüzünde hiçbir benzeri olmayan ihtişamlı bir yapı olan⁶⁷⁸ "Kılîs"e (Kenîs, Kenîse) taşımayı amaçlamıştı.⁶⁷⁹ Bu amaçla Mekke'ye yapılan saldırı başarıya erişememiş olsa da Mekkelilerin bilinç altında ciddi izler bırakmıştır.

Dönemin iki büyük gücü Bizans ve Sasaniler arasındaki çekişmelerden Mekke daima etkilenmiş, milattan önce 25 yılında Yemen'i işgale giden Mısır valisi Elyûs burasını işgal etmiş, Hz. Peygamber'in dedesi Kusay, Huzaalılardan Mekke'nin idaresini ele geçirirken Bizans hakimiyeti altındaki Kudâa kabilesinden yardım almıştır.⁶⁸⁰ Yemen merkezli Bizans ve Sasani çatışmaları Mekke'yi de etkilemiş fakat hiçbir zaman şehrin ticaret merkezi olmasını inkıtaya uğratamamıştır. Mekke'nin ekonomik önemi ve bu öneminin dinle bağlantısının farkında olan Mekke aristokrasisi her yeni çağrıya şüpheyile yaklaşmış, özellikle de bölgede gözü olan Bizans, Sasani, Hire, Habeş ve Yemen kralları gibi büyük rakipler devredeyken bu yeni çağrıda da bir dış unsurun varlığını daima göz önünde bulundurmuşlardır.

Rum suresinden de anlaşılacağı üzere Mekke'de Müslümanlar Bizans'a ve onun müttefiki Habeşlilere meylederken müşrikler Sasanilere meylediyorlardı.⁶⁸¹ Risaletin beşinci yılında artan baskı ve işkencelerden bunalan Müslümanlar çareyi başka bir yere göç etmekte ararken Hz. Peygamber onlara Habeşistan'a gitmelerini tavsiye etti. Zira buranın halkı ehli kitaptı ve adil bir yöneticileri vardı. Buraya hicret eden Müslümanlardan kurtuldukları için sevinmeleri gereken müşriklerin bunun aksine tepki

⁶⁷⁸ İbn Hişam, *Sîre*, I, 43 vd.; Cabiri, *Siyasal Akıl*, 204.

⁶⁷⁹ Süheylî, *Ünf*, II, 273; Câbirî, *Siyasal Akıl*, 203.

⁶⁸⁰ Salih Ahmed, Ali, *Muhâdarât fî Târîhi'l-Arab*, Matbuâtü Maârif, Bağdat 1968, 23, 93-94.

⁶⁸¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, III, 214 (Rum Suresi tefsiri) .

gösterip ticaret ve pazarlık konusunda ve uluslararası ilişkilerde yetkin ve çenesi iyi laf yapan Abdullah b. Ebî Rebîa ve Amr b. Âs'ı hediyelerle birlikte göndererek müslümanların geri iadesini talep etmişlerdir. Bu talebin dinsel gayelerle olmadığı anlaşılmaktadır. Daha önceden de belirtildiği üzere Bizans tarafını tutan müslümanların onun müttefiği olan Habeşistan'a hicret etmeleri, Kureys'i bu hicretin siyasi ve ekonomik neticelerinin olması hususunda endişe etmeye sevk etmiştir. Ayrıca buraya gidenler arasında özellikle de ticaretle meşgul olanlar ve onların çocuklarının bulunması bu tezi daha da güçlü kılmaktadır. Elimizde veri bulunmasa da muhtemel ki Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmeden evvel Habeşistan'ı hicret edilebilecek yerlerden biri olarak değerlendirmiştir. Bu ilk gidişi, kendisinin ve diğer bütün müslümanların hicret etmelerine ve ekonomik olarak ortam hazırlama amacını güderek Müslümanları oraya yönlendirmiştir. Fakat Habeşistan'a gidenlerin orada ticari bir faaliyette bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Hz. Peygamber bir yandan da yeni yerler araştırmakla meşguldü. Bu sebeple hac mevsiminde Mekke'ye gelen kabileleri ziyaret ederek görüşmeler yapıp davetini anlatıyor, Mekke direncini kırabileceği yeni dış ortaklar bulmaya çalışıyordu. Bu amaçla Kelb, Hanîfe, Sa'sa'a oğullarını ziyaret etti. Yaptığı görüşmelerde kendisine Hz. Ebu Bekir eşlik ediyodu.⁶⁸² Yesrib'den gelen hacılarla da görüşen Hz. Peygamber burada uygun ortam bulununca, Arap dünyasının merkezi olan Mekke'ye yakınlığı ve ticaret yolu üzerinde bulunması sebebiyle burayı tercih etmiş etmiştir.

Hatırlanacağı üzere daha önce, Mekke'de Hilfu'l-Fudûl'un kurulmasına sebep olan mağdur tüccar Yemenli idi. Mağdurun malını satın alan Âs b. Vâil es-Sehmî,⁶⁸³ malın parasını vermek istemeyince mağdur tüccar yardım için Mekke'de çağrı yapmıştır. Mağdur tüccarın yardım isteğine o günkü Mekke'nin hâkim taraflarından biri olan Abduddâr, Mahzûm, Cumah (söz konusu gaspçının kabilesi), Sehm ve Adî⁶⁸⁴ oğullarından kimsenin cevap vermemesi neticede bunların rakipleri olan Hâşim ve Muttalib oğulları ve onların müttefiği olan Abduluzza, Zühre ve Teym oğullarının bu birlikteliği sağlayıp tüccarın malını gaspçıdan almaları,⁶⁸⁵ Mekke'de ekonomik bir rekabetin varlığına da işaret eder. Kureys'in güçlü ve zengin kesimi, Yemenlileri güney

⁶⁸² İbn Hişam, *Sîre*, I 424-425.

⁶⁸³ Başka bir rivayette ise Huzeyfe b. Kays es-Sehmî ismi verilmektedir. İbn Habîb, *Münemmak*, 275.

⁶⁸⁴ Geniş bilgi için bkz: İbn Hişam, *Sîre*, I, 133-135; İbn Sâd, *Tabakât*, I, 128-129; Câbirî, *Siyasal Akıl*, 151-171.

⁶⁸⁵ İbn Hişam, *Sîre*, II, 133-134.

ticaretinden saf dışı bırakmak istemişler, buna karşılık rakipleri Haşimiler ise giderek tekelleşen Mekke ekonomisine müdahale etmek ihtiyacını duymuş ve Yemenlilere bu desteği sağlamışlardır. Zira Haşim oğulları ve müttefikleri güneye ancak Mekke’de bulunan Yemenli tüccarlar aracılığıyla kervan gönderebiliyorlardı.⁶⁸⁶ Ayrıca Haşim oğullarının Yemenlilerle tarihten getirdikleri bir yakınlıkları vardır. Nitekim Hz. Peygamber’in dedesi Abdulmuttalib’in annesi, Yemen asıllı Neccâr oğullarındandır. Abdulmuttalib onların yanında doğup büyümüş, zamanla Yemenli hükümdarlar ve tüccarlar nezdinde saygın bir yer edinmiştir.⁶⁸⁷ Tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda Kureyş’in, müslümanların Habeşistan’a hicretinin kendi ekonomileri için ne anlama geldiğinin farkında olduklarını ve bu sebeple endişeye kapılıp onları geri getirme çabasına giriştikleri anlaşılmaktadır.

2.2. RİSALET SONRASI MEDİNE’DE İKTİSADİ YAPI

İlk zamanlar Yemen ile Şam arasındaki ticaret yolu üzerinde konaklama yeri olan Yesrib’e Hz. Peygamber geldiğinde şehirde yerleşmiş iki büyük grup mevcuttu. Biri, şehrin ilk sakinleri⁶⁸⁸ olan ve ziraatle uğraşan Cürhümlüler ve Amalikalılar diye bilinen kabileleri buradan çıkaran Yahudilerdir. Yahudiler, Babil Kralı Buhtunnasr’ın Kudüs’ü işgali sonrası buradan kaçarak doğuya taraf gelip Hayber, Fedek ve Yesrib dolaylarına yerleşmişlerdir (M.Ö. 586).⁶⁸⁹ Kaynaklar Medine’de bulunan Yahudi kabilelerinin sayısının 21 olduğunu belirtir.⁶⁹⁰ Diğerisi ise Yemen’de vuku bulan su baskınından⁶⁹¹ sonra kuzeye göç ederek buraya gelip yerleşen ve Hz. Peygamber’in Medine’ye gelişinde etkili olan Evs ve Hazrec kabileleridir.⁶⁹² Bir biriyle akraba olan bu iki kabile Arap toplumdur.⁶⁹³ Bu iki kabile akraba topluluk olmalarına rağmen

⁶⁸⁶ Nebih Âkil, *Târîhu'l-Arabî'l-Kadîm ve Asri'r-Resûl*, 259-260.

⁶⁸⁷ İbn Hişam, *Sîre*, 88; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 46.

⁶⁸⁸ Yâkut, *Mu'cem*, V, 84; Semhûdî, *Vefâ*, 156-7; Nehrevânî, *Medine*, 14.

⁶⁸⁹ Bazı kaynaklarda, Yahudiler’in buraya gelişinde son peygamberin bu bölgeden ortaya çıkacağı bilgisinin Yahudilerin kutsal kitaplarında bulunmasının etkili olduğu söylenmiştir. Bkz. İbn Sa’d, *Tabakât*, I 126-7; Yâkut, *Mu'cem*, V, 84; Semhûdî, *Vefâ*, 160; Küçükaşçı, *Harameyn*, 152-3.

⁶⁹⁰ İbn Hişam, *Sîre*, II, 143-6; İsfahânî, *Müfredât*, XIX, 95; Süheylî, *Ünf*, IV, 306-8; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, I, 656; Cevad, *Mufasssal*, VI, 519; Küçükaşçı, *Harameyn*, 153.

⁶⁹¹ Kur'an, Sebe: 34/16.

⁶⁹² Başlangıçta Yesrib’in kenar kısımlarında yerleşen ve annelerinin adı olan Kayle’ye nispetle Kayleoğulları olarak anılan bu iki kabile güçlenince Yesrib’in içine yerleşmişlerdir. Bkz. Kayle’nin iki oğlu olan Evs ve Hazrec isimlerine nispetle daha sonra iki kola ayrılmışlardır. Bkz. İbnü'l-Kelbî, *Esnâm*, 10; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 418; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, I, 655; İsfahânî, *Müfredât*, III, 11.

⁶⁹³ İbnü'l-Esir, *Kâmil*, I, 624, 655; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 418; İbnü'l-Kelbî, es-Saîb Hişam b. Muhammed b. Bişr, *Kitâbu'l-Esnâm* (Çev. Beyza Düşüngen), Ank. Üniv. İlh. Fak. Yay., Ankara 1969, 10;

birbiriyle mücadele içerisinde⁶⁹⁴ olduklarından zamanla Yahudiler karşısında güçsüz duruma düşmüşlerdir. Evs ve Hazrec oğullarının son mücadelesi ise Hz. Peygamber'in de Medine'ye gelişine zemin hazırlayan hicretten 4-5 yıl önce gerçekleşmiş olan Buas savaşıdır.⁶⁹⁵

Yesrib'in asıl ününe kavuşması ise hicretten sonra gerçekleşmiştir. Burası hicret öncesi muhtemel, halkının büyük çoğunluğu ziraatle uğraşan çok az sayıda insanın da ticaretle iştigal ettiği küçük bir yerleşim birimidir.⁶⁹⁶ Müslümanların hicretinden sonra ise Medine adını alarak aynı zamanda bir medeniyet merkezi olmuştur.⁶⁹⁷ Hz. Peygamber'in Medine'de gerçekleştirmek istediği çalışmalara hazırlık amacıyla fizibilite çalışması olarak kabul edilebilecek ilk faaliyeti olan nüfus sayımında, Müslümanların sayısının 1500 civarında olduğu, Müslüman olmayan unsurlar ve Medine yakınındaki Kûba halkı ilave edildiği zaman 4000-5000 arasında bir nüfusa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bazı rivayetlerde yakın çevresiyle birlikte bu sayının 10.000 olduğu söylenir.⁶⁹⁸

Mekkeli Müslümanlar Medine'ye hicret ettiklerinde mallarını ve ailelerini Mekke'de bırakmak zorunda kalmışlardı. Bundan dolayı yer yer geride bıraktıklarıyla ilgili endişelerini dile getirmişlerdir.⁶⁹⁹ Hz. Muhammed Medine'ye gelen muhacirin intibakını sağlamak için azami gayret göstermiş, ancak Ebubekir ve Bilal gibi bazı muhacirler Medine'nin havasına alışamayarak sıtma hastalığı geçirmişlerdir. Buna rağmen Mekke'ye dönmeye izin verilmemiştir. Mekke'ye dönmek medeni hayattan çöl hayatına dönmek olarak ifade edilmiştir.⁷⁰⁰

Hz. Muhammed Medine'ye hicret ettiğinde bu göçün getirdiği bir takım problemler vardı ki bunların başında gelen, muhacirlerin ekonomik sıkıntıları idi. Bunun yanı sıra çok çeşitli bir topluma lider olmuştu. Bu gerek etnik ve gerekse din

İsfahânî, *Müfredat*, III, 24-6; Yakût, *Mu'cem*, 85; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 148-9; Semhûdî, *Vefâ*, 166; Küçükaşçı, *Harameyn*, 155.

⁶⁹⁴ İbn Kuteybe, *Me'ârif*, 67; Belâzurî, *Fütûh*, 26; İsfahânî, *Müfredât*, III, 116; Semhûdî, *Vefâ*, 157-165, 178-190; Yakût, *Mu'cem*, V, 65; Watt, Montgomery W., *Muhammed Mekke'de*; Kuramer, İstanbul 2016, 141.

⁶⁹⁵ İbnü'l-Kelbî, *Cemhere*, 648; Küçükaşçı, *Harameyn*, 156.

⁶⁹⁶ Braudel, Fernand, *Uygurlukların Grameri*, (Çev. M. Ali Kılıçbay) İstanbul 2014, 72, 75.

⁶⁹⁷ Davutoğlu, Ahmet, *Medeniyetler ve Şehirler*, Küre Yay., 2. Baskı, İstanbul 2016, 24.

⁶⁹⁸ Okiç, Tayyib, "İslâmiyette İlk Nüfus Sayımı", *AÜİFD*, Ankara 1958-60 VII, 11-20; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 162; Küçükaşçı, *Harameyn*, 156.

⁶⁹⁹ Küçükaşçı, *Harameyn*, 173.

⁷⁰⁰ Malik, *Muvatta*, "Câmi", 2-4 (1599-2601); Hanbel, *Müsned*, III, 361; Müslim "İmare", 19 (1828); Küçükaşçı, *Harameyn*, 173

açısından çeşitlilik arzeden toplumda toplumsal huzuru ve barışı sağlamak gibi bir görevi vardı.⁷⁰¹ Hz. Muhammed, hicretle birlikte artık bir sayasi konum da elde etmiş Medine İslam toplumunun lideri olmuştu. Böylece Mekke’de sadece din davetçisi iken Medine’de bu dinin uygulama alanına geçmiş, uygulanabilirliğini gösterme imkânına kavuşmuştur. Aynı zamanda dünya işlerinde de çözüme yönelik uygulamalarıyla ve rakip devlete karşı aldığı önlem ve devlet adamlığını ispatlama imkânına ulaşmıştı.

2.2.1. Hz. Peygamber’in Medine’de Yaptığı İlk İktisadi Faaliyetler

Bu başlığı incelerken önce Hz. Peygamber’in, muhacirlerin ekonomik sıkıntılarını gidermeye yönelik çalışmaları, ardından buna bağlı olarak pazar yerinin oluşturulması, pazarda kullanılan tedavül araçları, pazarın denetimine yönelik çalışmalar, ticareti düzene koyan çalışmalar ve topluma yansımaları, pazarda satışı yapılan mallar ve fiyatları, Medine’de ticari hayat ve son olarak zengin olan bazı sahabeler hakkında bilgi verilecektir.

Gerek Evs ve Hazrec kabilelerinin kendi aralarında ve gerekse Yahudilerle mücadele ettiği bir ortamda Medine’ye gelen Hz. Peygamber ilk olarak iç barışı temin edici çalışmalar yaptı. Bu amaçla önce Medineli iki grup olan Evs ve Hazrec ile Mekkeli muhacirler arasında, daha sonra tüm İslam toplumu için kullanılacak olan *ümme* adı altında bir siyasi birlik oluşturdu. Bu anlaşmada Hz. Muhammed’e bütün problemlerin kendisine getirileceği yönünde özel bir imtiyaz verildi.⁷⁰² Diğer yandan şehir halkını bir kısmını oluşturan Yahudilerle de vatandaşlık anlaşması yaparak iç barış sağlanmış oldu. Aynı zamanda bir anayasa niteliği taşıyan Medine Vesikası kabul edilerek Medine’deki bütün grupların Hz. Peygamber başkanlığında birleşmeleri sağlanmış oldu.⁷⁰³

2.2.1.1. Ensar-Muhacir Kardeşliği (Muâhât)

Hz. Peygamber, daha Medine yolundayken konakladığı Kuba’da ilk cumayı kıldırıp yöre halkına irad ettiği ilk hitabında sadakayı teşvik etmiştir. Şöyle buyurmuştur: “*Ey İnsanlar! Her şeyden önce kendi nefislerinize dikkat ediniz... öğleyse*

⁷⁰¹ Küçükbaşçı, *Harameyn*, 177.

⁷⁰² Lapidus, Ira M., *İslâm Toplumlari Tarihi*, (Çev. Yasin Aktay), 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2013, I, 63.

⁷⁰³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 167-185.

sizlerden kim bu ateşten kendini korumak istiyorsa bir parça hurma ile de olsa sadaka versin. Elinde sadaka olarak vereceği hiçbir şey yoksa güzel bir söz söylesin. Zira yapılan bir iyilik Allah tarafından sahip olduğu değer on ile yüz katıyla değerlendirilir."⁷⁰⁴ Bununla yöre halkının hem kendi aralarında yardımlaşmaları ve hem de o esnada hicret yolcusu olanlara yardım etmeleri teşvik edilmiştir.

Uhuvve kökünden türeyen "muâhât" sözlükte biriyle kardeş olmak, birini kardeş edinmek manasına gelir. Terim olarak ise Hz. Peygamber'in Medine'de Muhacir ve Ensarı kardeş ilan etmesidir. Uhuvvet uygulamasının sosyo-kültürel bir çok faydası olmakla birlikte bizi ilgilendiren ekonomik yönünü ele almakla yetineceğiz.

Tüm mal varlıklarını Mekke'de bırakarak Medine'ye gelen Müslümanlardan akrabası olanlar hemen bunların yanına yerleşti, bazı aileler önceden tanıdıkları aile dostlarının yanında barınma olanağı elde ettiler ki bunlar şanslı olanlardandı. Ancak muhacirlerin büyük kısmının böyle imkânı yoktu.⁷⁰⁵ Üstelik Medine'nin havasına alışamadıklarından bir çoğu sıtmaya yakalanmış, Mekke'ye olan özlemlerini şiirlere dökecek kadar duygusallaşmışlardı. Bu yeni yurtlarında, hem kendilerinin ciddi ekonomik bunalım yaşamaları ve hem de Medineli Müslümanların üzerindeki iktisadi yükü artırmış olmalarının ağırlığı altında⁷⁰⁶ karmaşık duygular içerisinde çırpınmaları Hz. Peygamber'i de hüznlendirmiştir.⁷⁰⁷ Toplumsal buhran sayılabilecek bu sıkıntıyı ortadan kaldırmak isteyen Hz. Peygamber sayıları doksan, yüz⁷⁰⁸ kadar aile reisini ensarla eşleştirerek kardeş etmiştir. Kardeş kılınan muhacirlerin sayıları tespit edilen isimlere göre bekârlar dışında yaklaşık elli⁷⁰⁹ veya seksen iki olarak da verilmiştir.⁷¹⁰ Makrizî bu sayının 186 kişi olduğunu söylemiştir.⁷¹¹ Muhacirlerin hiç olmazsa günlük iâşelerini karşılamak ve sıkıntılarını bir nebze olsun azaltmak için toplumun iç dinamiklerini kullanarak çözüm üretmeye çalışan Hz. Peygamber, hicretten yaklaşık beş ay sonra⁷¹² mescidin yapımı sırasında ensarla muhacirlerden kırk beşer kişilik grubu

⁷⁰⁴ İbn Hişam, *Sîre*, I, 340.

⁷⁰⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 159.

⁷⁰⁶ İbn Hişam, *Sîre*, II, 115, 144, 342, 346; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 234-238, II, 12; Muhammed Dayf el-Bedâyene, *el Hayâtü'l İktisâdiyyetü fi'î Usûri'l İslâmiyyeti'l Ülâ*, Dâru'l Kindî, Amman Trsz., 9.

⁷⁰⁷ Süheylî, *Ünf*, II, 52; Merzûkî, *Ezmine*, II, 137-138; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 160.

⁷⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 238.

⁷⁰⁹ Bedire muhacirlerden 83 kişi katılmıştır. Bkz. Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 10.

⁷¹⁰ Farklı sayılar için bkz. Köksal, I, 110.

⁷¹¹ Makrizî, *İmtâu'l-Esmâ*, (Neş. M. Abdulhamîd en-Nümeysî), Beyrut 1999, I, 69; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*,

⁷¹² Buhari, *Sahih*, "Menâkıbu'l-Ensâr", 3 (3780-3782); Semhûdî, *Vefâ*, II, 267.

Enes b. Mâlik'in evine çağırarak “İslam dininde hilf⁷¹³ yoktur din kardeşliği vardır” diyerek ikişer ikişer kardeş etti. Kardeş edindirme sırasında Hz. Peygamber ahabın karakter uyumuna dikkat ettiği gibi bazıları da kura yoluyla belirlenmiştir.⁷¹⁴ Bu kardeşlik neticesinde ensar çok önemli fedakarlık göstermiş kardeşlerini kendi evlerine yerleştirmiş ve mallarına ortak etmiştir.

Buhari, Hz. Peygamber'in Abdurrahman b. Avf ile Sa'd b. Rebi' yi kardeş yaptığını ve Sa'd'ın Abdurrahman'a “ben mal bakımından en zengin olanım, malımı ikiye bölüyorum” deyince Abdurrahman ise “Allah seni, malını ve ehlini bereketli kılsın ama bana pazarın yolunu göster” dediğini nakleder. Ayrıca Muhacirlerin, Medine'ye geldiklerinde herhangi bir yakınlık olmaksızın Ensar'a varis olduklarını belirtir.⁷¹⁵ Bu varis olma durumu Bedir savaşına kadar devam etmiştir. Bedir savaşı olunca varis olma sadece akrabalık olanlara has kılındı. Allah u Teâlâ bu hususta “*iman edenler ve sonra sizinle hicret ve cihad edenler sizdendirler. Akrabalık sahibi olanlar birbirine mirasçı olmaya Allah'ın kitabında daha çok hak sahibidirler. Muhakkak Allah her şeyi bilendir*” (Enfal/75) buyurarak birbirine mirasçı olmayı akrabalık esasına dayandırmıştır.⁷¹⁶ Bu ayet bağlamında benzer bir rivayet de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.⁷¹⁷

Muhacirlere çok yakınlık gösteren ensar, onlarla mal varlıklarının tamamını bölüşmek istemişler fakat muhacirler buna karşı çıkmış, Hz. Peygamber'in önerisiyle malların mülkiyeti ensarda olmak üzere muhacirler ensarın arazilerinde çalışmış gelirine ortak olmuşlardır. Bu kardeşlik bir çeşit emek sermaye ortaklığı gibi değerlendirilebilir. Muhacirler bunu da borç kabul ederek sonradan ödemek istemişlerse de ensarın yardımda kendilerini unutacak kadar ileri gitme isteği öne geçmiş (Haşr:59/9) ve buna mani olmuşlardır. Ensarın, muhacir kardeşlerine olan yardım isteklerinin boyutunu Bahreyn arazisi ve Nadir oğullarının mallarının taksiminde gösterdikleri tavır daha iyi anlatmaktadır. Enes b. Mâlik'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber, Bahreyn arazisini taksim etmek için önce ensarı çağırdığında onlar “Ey Allah'ın Rasulü! Muhacir

⁷¹³ Hilf, cahiliye Araplarında kabilelerin ve şahısların yardımlaşma, dayanışma ve himaye amacıyla yaptıkları antlaşma ve ittifaklara denir. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 75,78; Taberî, *Tarih*, II, 252.

⁷¹⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 160.

⁷¹⁵ Buhari, *Sahih*, “Buyu” 1 (2047); Bedâylene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 9.

⁷¹⁶ İbn Hişam, *Sire*, II, 333; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 237; Makrızî, *Esmâ*, I,50; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 160; Bedâylene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 10.

⁷¹⁷ Kurtubi, *Tefsiri Kurtubi*, Enfal Suresi 75. Ayetin tefsiri ; Bedâye, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 10.

kardeşlerimize onun bir benzerini vermedikçe bize bir şey verme” demişlerdir.⁷¹⁸ Beni Nadir’in malının paylaşımında da benzer tavrı göstermişlerdir.⁷¹⁹ Ensarın bu özverili tutumları neticesinde muhacirler, zamanla Medine ekonomisinde söz sahibi olmuşlardır. Ticari tecrübeye sahip olmaları hasebiyle muhacirler aracılığıyla Medine’de kurulan pazarlarda İslam’ın iktisadi hayatı düzenleyen prensipleri uygulanmış ve daha önceden var olan Medineli müslümanlar üzerindeki Yahudi baskısını azaltıp zamanla tamamen kaldırmışlardır.⁷²⁰

Hiz. Peygamber Medine’de ensarla muhaciri İslam kardeşliği üzerinden ve Müslümanlarla Yahudileri ise vatandaşlık üzerinden birleştirerek toplumsal bağı güçlendirmiştir.⁷²¹ Bu yazılı evrakta (Medine Vesikası) fidyeye, diyet ve savaşa hazırlık gibi bazı işlerdeki mali yükümlülükleri belirtmiştir. Müslümanların bir ümmet olduğu belirtilip Kureyşli muhacirleri bir grup sayarak aralarındaki zorluk ve sıkıntıları kendi aralarında yardımlaşarak iyilikle ve adaletle çözüme kavuşturmaları istenmiştir. Ensardan her kabile yukarıda zikri geçen mali işleri kendi aralarında halledecekler ancak yetersiz kalmaları durumunda tüm Müslümanlar yardımlaşacaktır. Ensar ise, bu vesikada kendilerini ilgilendiren maddeleri çoğaltıp kendi boylarına her birinin vazifelerinin açıklandığı şekilde dağıttı. Medine vesikasında müslümanların durumu açıklığa kavuşturulduktan sonra Yahudilerle ilgili ilkeler yer alır. Buna göre Yahudiler, diyet paralarını Müslümanlarla birlikte ödeyecek ve Medine’ye dışardan bir saldırı olursa Müslümanlarla birlikte savaşacaklardı. Bu savaş için gerekli olan hazırlıkları Yahudiler kendi aralarında tedarik edeceklerdi. Müslüman ve Yahudilerin kendi içlerinde herhangi bir ölüm olayı vuku bulursa diyetlerini her grup kendisi ödeyecekti.⁷²² Müslümanların bu ilk anayasası günümüze kadar bozulmadan gelmiştir.⁷²³

Muhacirle Ensar arasındaki kardeşlik Hayberin fethine kadar sürmüştür. Bu konuda Buhari şöyle rivayet eder: “Muhacir Mekke’den Medineye gelince ellerinde malları yoktu. Ensar ise toprak ehli idi ve gayri menkulleri vardı. Ensar her yıl mallarını

⁷¹⁸ Algül, Hüseyin, “Muâhât” *DİA*, XXX, 308.

⁷¹⁹ Elmalı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII, 4843.

⁷²⁰ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnu’l-Eser*, I, 199-203.

⁷²¹ Şafii, *Ümm*, IV, 95; Bedâyene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 10.

⁷²² İbn Hişam, *Sîre*, II, 147-149; Sellam, *Emval*, 184-185, 295-297; Bedâyene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 10.

⁷²³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 167-184; bu metin için bkz. Hamidullah, *el-Vesîku’s-Siyâsiyye*, 1 nolu belge.

onlarla paylaştı. Hz. Peygamber Hayber'i alıp halkını oradan uzaklaştırınca Medine'ye yöneldi ve Muhacirleri, Ensara daha önce kendilerine edilen yardımları iade etmeleri için gönderdi. Hz. Peygamberin kendisi de Enes b. Malik'i annesine iade etti."⁷²⁴

Medine'de yapılan kardeşlik anlaşması, yoksul oldukları dönemde muhacirlere rahat bir yaşam sağlamıştır. Ancak muhacirler savaş ve ticaret aracılığıyla mal kazanınca Ensardan aldığı yardıma son vererek kendi gelirleriyle geçinmeye başlamışlardır. Müslümanlarla Yahudiler arasında yapılan bu vatandaşlık anlaşması ise kısa bir süreliğine barış getirmişse de Yahudilerin Müslümanlar aleyhine sürekli girişimlerde bulunması sebebiyle zamanla ilişkiler bozuldu. Nihayet Yahudiler Medine'den çıkarıldı ve Müslümanlara karşı bir takım mali yükümlülük altına girdiler.⁷²⁵

Hz. Peygamber muhacirlerin günlük yaşasını karşılamak için muâhât uygulamasını oluşturmuş ancak bir yandan da özellikle ticaretle maharet sahibi olduğunu bildiği Mekkelilerin imkân sunulursa kısa sürede kendilerini toparlayacağını farketmişti. Muhacirlere bu imkânı sağlamak ve genelde tüm müslümanları yabancı unsurlara bağılıktan kurtarmak amacıyla ikinci iş olarak Müslümanlara ait pazar yerinin oluşturulmasına karar vermiştir.

2.2.1.2. Pazar Yerinin Oluşturulması

Hz. Peygamber'in Medine'de Müslümanlara ait pazar yeri oluşturmasından önce çeşitli pazarlar bulunmaktaydı. Bunlar arasında en meşhuru Cisir vadisi yakınında bulunan Beni Kaynuka çarşısı idi. Bu mahalle çarşısında Kaynuka oğulları kendi yaptıkları silah malzemelerini satarlardı. Müslümanlar da bu pazarda Kaynukalılarla belli bir zamana kadar alış verişi yapmışlardır. Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in yahudilerle ilişkiler bozulduktan sonra yeni bir pazar yeri kurulması gereğini hissettiğini belirtirler.⁷²⁶

⁷²⁴ Buhari, *Sahih*, "Müzaraat", 17 (2338); Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 58.

⁷²⁵ İbn Hişam, *Sîre*, II, 148-149; Bedâyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 11.

⁷²⁶ İbn Hişam, *Sîretü'n Nebeviyye*, II, 274; Belâzurî, *Ensâb*, I, 209; Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl, *Evâil*, Lübnan 1966, 103; Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XVII, 67; İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 3; *Sîretü'n Nebeviyye*, II, 6; Semhûdî, *Vefâ*, I, 278; Nevra Abdumelik bin İbrahim Âli Şeyh, *el-Hayâtü'l-İktisâdî ve'l-İctimâî fî Medineti'l-Münevverati fî Sadri'l-İslâm*, 1.Baskı, Tihâme, Cidde 1983, 146; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 489; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I, 98; İbn Kesîr, *Bidâye*, VI, 112; Semhûdî, *Vefâ*, I, 754.

Varılan vatandaşlık antlaşmayla sağlanan barışın ardından Hz. Peygamber, Müslümanları, Medine pazarına hakim olan Yahudilere bağımlılıktan kurtarmak ve hem de çevre şehir ve köylerden çok sayıda gelen tüccarın rahat alış veriş yapmasını sağlamak ve bunlardan gelen gelirin Müslümanlarda kalmasını temin etmek amacıyla kendilerinin alış veriş yapacağı bir pazar yerini oluşturmaya karar verdi. Hz. Peygamber bu amaçla şehir içinde yapmış olduğu tespit neticesinde Kaynuka oğulları pazarının yanında Bakiu'z-Zubeyr denen araziye bir çadır kurdurarak Müslümanların pazar yerinin burası olacağını söylemiş, onlar da buraya pazar çadırını kurmuşlardı. Muhtemel ki Hz. Peygamber, Yahudilerle yapılmış olan anlaşmaya güvenip şehrin birlik ve bütünlüğünü göz önünde bulundurarak, diğer yandan Yahudileri rahatsız etmeyeceğini hesaba katarak çadırı buraya kurdurmuştur. Fakat bu uygulama Yahudileri rahatsız etmiş olacak ki onların liderlerinden şair Ka'b b. Eşref gelip çadırın iplerini kesti. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *“Endişeniz olmasın, gerçekten ben bu pazarı onu (Ka'b'ı), daha da rahatsız edecek bir yere nakledeceğim”* dedi ve pazar yerini sonradan Medine Pazarı olarak bilinen bölgeye nakletti ve şu emri verdi: *“İşte bu sizin pazarınızdır, burada sabit köşeler, yerler edinmeyin ve buradan hiçbir vergi de alınmayacaktır.”*⁷²⁷ Gelen rivayetler değerlendirildiğinde Medine pazarı olarak anılacak olan bu mekânın başka biri tarafından Hz. Peygamber'e önerildiği,⁷²⁸ pazarı kurmak için Nebit pazarının da içlerinde bulunduğu çeşitli yerleri dolaşıp değerlendirdiği⁷²⁹ sonuç olarak buranın pazar yeri olduğuna karar kıldıktan sonra ayağıyla yere vurarak *“burası sizin pazar yeriniz, burası daraltılmayacak ve vergilendirilmeyecektir”* demiştir. Böylece Medine'de Müslümanlara ait ilk pazar yerini oluşturan Hz. Peygamber, bu hususta şöyle dua etti: *“Allahım! Medine ehlini pazarlarında bereketli kıl.”*⁷³⁰

Aslında Yahudiler Müslümanların pazarının kendi pazarlarının yanına kurulmasından daha çok Müslümanların pazar kurma teşebbüsünde bulunmasından rahatsız olmaktaydılar. Biliyorlardı ki şimdilik Yahudilerin pazarına çok fazla zarar

⁷²⁷ Semhûdî, *Vefâ*, II, 265, 747-748 ; İbn Kuteybe, *el Meârif*, 195; Belâzurî, *Ensâb*, 28, *Fütûh*, II, 366; Fîrûzâbâdî, *Kamûsu'l-Muhît*, 297; Kettânî, *Terâtib*, II, 178; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 145.

⁷²⁸ Belâzurî, *Fütûh*, 28; Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ*, I, 540.

⁷²⁹ Semhûdî, *Vefâ*, I, 540; Heytemî, *Mecmû'e'z-Zevâid*, VI, 76; Sünenü'l-Mustafa, II, 28; Hz. Peygamber'in Medine pazarı için koyduğu sadaka çarşısı olma emrine aldırarak bu pazarı yakın akrabalarından olan Hâris b. Hakem 'e bağış olarak verdiği ve bunun da Müslümanlar arasında hoşnutsuzluğa sebep olduğu rivayet edilir. (Bkz. İbn Kuteybe, *el-Meârif*, (Thk. Servet Ukaşe), yy., Kahire 1969, 195; Buhârî, *Tarîhu'l-Kebîr*, Haydarabad, 1378, 218, no. 2215.

⁷³⁰ Merâğî, Zeynüddîn Ebî Bekr b. Hüseyin b. Ömer el-Kureşî, *Tahkîku'n Nusreti bi Telhîsi Me'âlimi Dâri'l Hicre*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, trsz., 62; Nevra, *Hayâtü'L-İktisâdî*, 145.

vermese bile ileriki zamanlarda müslümanların ticari faaliyetleri kendilerini olumsuz yönde etkileyecektir. Fakat Semhûdî’de yer alan bir bilgide Müslümanların pazar için kurdukları çadırın bir süre bu arazide kalmış olduğunu görmekteyiz.⁷³¹ Hz. Peygamberin seçtiği yer Beni Saide’ye aitti ve mezarlık olarak kullanılıyordu. Beni Saide önce burada pazarın kurulmasına karşı çıktıysa da daha sonra razı olmuştur.⁷³² Bu karşı çıkmanın arkasında ölümlerin hatırasına saygısızlık şeklinde bir endişe düşünülebilir. Zira Kur’an’da bazı Arapların, kabile çokluğu ile övünmek için kabirlerde bulunanları da saydıkları belirtilmektedir.⁷³³ Pazar yeri açık bir alandan oluşmaktaydı, öyle ki atlı biri pazara inip atının palanını bir yere bıraksa onu her taraftan görebileceği şekilde düzlüktü.⁷³⁴

Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretten kısa bir zaman sonra⁷³⁵ kurduğu pazarla ilgili gelen rivayetlerin tamamında pazar yerinde bina yapılmayacağı,⁷³⁶ pazar yerinin daraltılmayacağı ve kesinlikle vergi alınmayacağı bildirilir. Bununla hem Yahudi pazarına rekabet etmek, hem de pazar yerinin zamanla etrafına yapılar yapıp daraltılmasına, pazarın zamanla belli kişilerin eline geçmesine ve bu yolla tekelleşme oluşmasına engel olunmak istenmiştir. Ayrıca Medine Yahudileri ile yapılan anlaşma (Medine Sözleşmesi) sonucu yaşam alanının ortak kullanılmasına rağmen Hz. Peygamber, Müslümanlara ait pazar yerini oluşturmakla Medine ekonomisinin sadece Yahudilere bırakılmasının ileriki dönemlerde sıkıntılara sebep olacağını ve Müslümanların bundan zarar göreceğini önceden hissetmiş ve buna yönelik önlem almıştır. Diğer taraftan bu uygulamayla devlet yapılanmasında ekonominin, ana ilkelerden biri olduğuna dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber’in vergisiz pazar uygulamasını Mekke döneminde tebliğ amaçlı gittiği Ukaz panayırındaki uygulamadan

⁷³¹ Semhûdî, *Vefâ*, I, 539; M. J. Kister, “The Market of the Prophet” (Çev. Abdullah Kahraman), *Cumhuriyet Üniv. İl. Fak. Der. Sivas* 2002, VI/II, 25-29.

⁷³² Semhûdî, *Vefâ*, I, 540, II, 747-748; Belâzurî, *Fütûh*, II, 366; Hakkî, *Esvâku’l-Arab*, 102.

⁷³³ Kur’an, Tekâsür: 102/ 1-2.

⁷³⁴ Semhûdî, *Vefâ*, I, 540.

⁷³⁵ Semhûdî, *Vefâ*, I, 540; Hindî, Muttaki, *Kenzü’l-Ummâl fî Süneni’l-Akvâl ve’l-Ef’âl*, (nşr. Bekrî Hayyânî ve Saffet es-Sekkâ, I-XVI, Dâru’l-Kütübi’l-İmiyye, Lübnan 2010, V, 488; Ceci’, *Ahbâru’l-Kudât*, Kahire 1947, I, 339; Kister, *Prophet*, Cum. Üniv. İl. Fak. Der. C. VI, S. II, 28.

⁷³⁶ Pazara bina yapma yasağı Hz. Peygamber tarafından koyulmuş, Hz. Ömer de bu yasağı yinelemiştir. (Bkz. Semhûdî, *Vefâ*, I, 541; Hindî, *Kenzü’l-Ummâl*, V, 488) Pazara, ilk “Dâru’l-Kâtırân” ve “Dâru’n-Nuksân” adıyla ilk bina yapan Muaviye olmuştur. Aslında bu isimler halk tarafından aşağılamak için takılmıştır. Sadece bina yapılmakla kalınmamış aynı zamanda Pazar vergilendirilmiştir. Daha sonra Hişam pazarın yerini tüm kaplayan büyük bir bina yaptı, alt katta kiralık dükkanlar, üst katta odalar vardı. Hişam’ın ölümüyle halk bu binayı yıkmıştır. (Semhûdî, I, 541) Daha sonra Ömer b. Abdulaziz bu vergileri kaldırmıştır. (Semhûdî, *Vefâ*, I, 540).

aldığı söylenmiştir.⁷³⁷ Mekke ve civarının ticarete çok canlı olması göz önünde bulundurulduğunda ticarete bu tür etkileşimlerin olması normaldir.

Hız. Peygamber'in oluşturduğu pazar yeri ve pazar çadırının iplerinin Kab b. Eşref tarafından kesilmesi, aslında Yahudilerin bundan hiç hoşlanmadıklarını göstermektedir. Bu, Kab b. Eşref'in Hız. Peygamber'e şiddetli muhalefet etmesine, onu şiirleriyle hicvetmesine, Bedir savaşıdan sonra Mekkelileri tekrar savaşa kışkırtmasına sebep olmuş, neticede Ka'b'ın suikastla ortadan kaldırılmasına ve Yahudi kabilelerin zamanla Medine'den çıkarılmalarına sebep olmuştur.⁷³⁸

Müslümanlar ticari işlemleri sadece pazarda yapmıyorlardı, hayatın bir çok alanında, hatta gazve sırasında bile alış veriş yapıyorlardı. Nitekim Bedir savaşı sonrasında, alış veriş için toplanılmış ve elde edilen ganimetleri kullanmayacak olan sahabeler satışa çıkarmışlardır. Bu alış veriş zilkadenin başından sekizinci gününe kadar devam etmiştir. Sonra insanlar memleketlerine dağılmışlardır. Buradaki alış verişlerinde ellerindeki malları en az % 50 kârla satarak hatırı sayılır kâr elde etmişlerdir.⁷³⁹ Onların her fırsatta ticaret yapma geleneği Sevik ve Hayber gazvelerinde de görülmüştür.⁷⁴⁰ Tebük gazvesinde de ticaret yapan ashabını gören Allah Resulü bu işi yasaklamamıştır.⁷⁴¹ Bu gazve sırasında elde ettikleri tarım ürünlerini ise yolda satmışlardır.⁷⁴²

Pazarda Kullanılan Tedavül Araçları

Medine halkı, Araplara ait özel para bulunmadığından pazarda, alış verişlerinde Rum ve İran paralarını kullanıyorlardı. Bu paralar dinar ve dirhem idi. Hız. Peygamber de cahiliye döneminde kullanılan paraları kullanmaya devam etmiştir.⁷⁴³ Dinarın değeri

⁷³⁷ Kister, *Prophet*, 28-29.

⁷³⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 482.

⁷³⁹ Vakidi, *Meğâzî*, I, 284-287; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 59-60; Nuveyri, *Nihâyetü'l-Ereb*, XVII, 155; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 155.

⁷⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 269-270; Taberi, *Tarih*, II, 561; İbn Kesir, *Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, Kahire 1966, II, 408; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 155.

⁷⁴¹ Vakidi, *Meğâzî*, III, 1035; Kettani, *Terâtib*, II, 29; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 155.

⁷⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 220, VIII, 211; Belâzurî, *Ensabu'l Eşraf*, I, 419; Taberi, IV, 405; Semhudi, *Vefa*, II, 473; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 155.

⁷⁴³ Bu Hız. Ömer dönemine kadar böyle devam etti. Ömer gelince bu paralar üzerinde bir takım tasarruflarda bulundu. Paralar üzerine "elhamdülillah, muhammedün rasulüllah, lâ ilâhe illellahu vahdeh" gibi Müslümanlara ait işaret ve yazılar yazdırdı. Osman halife olunca Müslümanlara ait ilk dirhem basma denemeleri yapılmış ancak Müslümanlara ait ilk para Emeviler döneminde basılmıştır. Bkz. Makrîzî, *en Nukûdu'l Kadîmetü'l İslâmiyye*, Beyrut 1939, 30-32; Abdulvehhab en Neccar, *Hulefa i Raşidin*, Kahire

sabit değildi, on dirhemle on üç, on beş dirhem arasında değişmekteydi. Rum kökenli olan paralar ‘Herküli’ veya ‘Rûmî’ diye tanınmaktayken; İran paraları ise ‘Kisravî’ ve ‘Farisî’ diye anılmaktaydı.⁷⁴⁴ Bazen de alımlar altın ve gümüş ölçümüyle yapıldı.⁷⁴⁵

Ölçü değerleri olarak şunlar kullanılıyordu: Dirhem, sa’, dânik, kırâd, nevât, rıtl, kantar, evkiye ve nüşş.⁷⁴⁶ Hz. Peygamber Medine ölçeği için dua etmiştir: “*Ey Allah’ım! Mekke’yi bize sevdirdiğin gibi Medine’yi de bize sevdire ve bize onun Müdd ve Sa’ ını bereketli kıl.*”⁷⁴⁷ Hz. Peygamber daima yiyeceklerin ölçekle alınıp satılmasını teşvik etmiş ve şöyle buyurmuştur: “*Yiyeceklerinizi ölçünüz ki bereketlensin.*”⁷⁴⁸ Yine aynı tavsiyeyi Osman b. Affan için demiştir: “*Alırken de satarken de ölç.*”⁷⁴⁹

İlk İslam devleti döneminde ölçüm aleti olarak daha çok ‘müdd’ ve ‘sâ’ kullanılıyordu. Sa’, Müdd’den büyük idi. Bir Sa’ dört Müdd’e eşitti. Hz. Peygamber bir Sa’ ile gusleder bir Müdd ile de abdest alırdı.⁷⁵⁰ Müdd ise bir adamın iki avucunun dolusu kadar şeydir.⁷⁵¹ Fark ise 17 Rıtl’dır. Vesk, bir deve yüküne eşittir. Bu da altmış Sa’ ya eşittir veya üç yüz yirmi Rıtl’dır.⁷⁵² Medine’de zirai mahsuller ağırlıklı olduğundan ve daha çok ihtiyaç duyulduğundan tahıl ölçeği kullanılmıştır. Bunun için ‘mikyal (ölçek) Medine’nin ölçeğidir’ denilmiştir. Kıst da Medine ölçeğidir ve iki Rıtl’a denktir ki insanların dilinde çoğunlukla ‘sülüs’ diye geçer.⁷⁵³ Sendere adıyla bilinen bir başka ölçü daha vardı. Bu Ali b. Ebi Talib’in Hayber savaşı sonrası söylediği bir şiirde geçer: *السندر بالسيف كيل السندر* sizin kılıçlarınızın ölçeği sendere ölçeği iledir.⁷⁵⁴

1348, 497-498; Muhammed İzzet Derveze, *Tarihu’l Arab fi’l İslâm Tahte Râyetü’l-Hulefâi’r-Râşidîn*, y.y., Beyrut trsz. 182-184; Diyarbekrî, *Târihu’l-Hamîs*, II, 31; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 150.

⁷⁴⁴ Anstas Mari, el Kermeli, *Nukudu’l Arabiyye ve İlmü’n Nemyât*, Beyrut 1939, 89-90; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 150.

⁷⁴⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 298; Nuveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, XVIII, 30.

⁷⁴⁶ Huzâi, Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed, *Tahrîcü’d Delâlati’s Sem’iyye alâ Mâ Kâne fi Ahdi Rasûlillehi mine’l-Hıraf ve’s-Sanâi ve’l-Amâlât*, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1985, 552; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 152; bkz. Giriş kısmındaki ölçü ve tartı bilgilerine.

⁷⁴⁷ Kazvînî, *Âsâru’l-Bilâd*, 108; Nuveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, XVI, 347.

⁷⁴⁸ Süheylî, *Ünf*, III, 16; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 151.

⁷⁴⁹ Ammara, Mustafa Muhammed, *Cevâhiru’l Buhari ve Şerhu’l-Kasdalâni*, Kahire 1341, 248; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 151.

⁷⁵⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 385; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 151.

⁷⁵¹ İbn Hazm, *Cevâmiu’s Sîre*, 8; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 151.

⁷⁵² Belâzûrî, *Fütûhu’l-Büldân*, 25; Ahmet Şerif, *Mekke ve’l-Medine fi’l-Câhiliyye ve Ahdi’r-Resûl*, 2. Baskı, Kahire 1965, 374.

⁷⁵³ İbn Abdi Rabbeh, Ahmed b. Muhammed el-Endülûsî, *Kitâbu’l-Ikti’l-Ferîd*, I-VIII, Beyrut 1991, VIII, 63; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 151.

⁷⁵⁴ Taberi, *Tarih*, III,13; İbnü’l Esîr, *Üsdü’l-Gâbe*, II, 149; İbn Kesir, *Bidâye*, IV, 187; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 151.

Mekke halkı ile Medine halkı arasında ölçüde farklılık vardı. Bunun sebebi Mekke halkı daha çok ticaretle uğraşırken Medine halkının daha çok ziraatla uğraşıyor olmasıydı. Bundan dolayı ikisi arasında ölçülerde farklılıklara rastlamaktayız.⁷⁵⁵

Medine’de İslam’ın başlangıcında Müslümanlar sade bir hayat yaşadılar. Ancak daha sonra zenginliklere ulaştılar. Bunu ticaret, ziraat ve sanâtkarlıkla elde ettiler ve bu malları İslam’a hizmete vakfettiler. Tarihi kaynaklar zenginlikleri ile ün salmış şahıslarla doludur. Bu şahısların bir kısmı mallarının belirli bir miktarını Allah yolunda infak ettiler.

Medine’de zengin Yahudiler de vardı. Onlar servetlerini faiz ve ticaret, ziraat ve sanatla elde ediyorlardı. Söz konusu Yahudilerden de Müslüman olanlar vardı ve bunlar da mallarını infak etmişlerdir.

2.2.2. Pazarın Denetimi

Daha önce de belirtildiği üzere Babil Kralı Buhtunnasr (Nebukadnezzar II)’ın M. Ö. 604 yılında (rivayetlerin farklılığı sebebiyle yukarıda bu tarih M. Ö. 586 olarak verilmiştir) Kudüsteeki Yahudi krallıklarını yıkması⁷⁵⁶ neticesinde Yesrib’e gelip yerleşen Yahudiler, zamanla buradaki pazarlara hakim olmuş ve oranın kontrolünü sağlamaya başlamışlardır.⁷⁵⁷ Yahudi kabilelerinin her biri ayrı bir iş dalı seçmiştir. Kaynuka oğulları kuyumculuk yapıyorlar, Nadîr oğulları ziraatle uğraşıyor, Kureyzahılar ise deri işlemeciliği yapıyorlardı.⁷⁵⁸ Yahudiler, Arapların batıl inanca sahip olmalarından dolayı onlara ekonomik yönden zarar vermenin mübah olduğuna inanıyorlardı.⁷⁵⁹ Medine pazarına Yahudilerin hakimiyeti nedeniyle bu inanç Medinedeki Arap kabileleri Evs ve Hazrec’in zarar görmesine sebep oluyordu. Arap yarımadası ticaretinin merkezi ve uluslar arası ticari ipek yolunun geçiş noktalarından biri olan Mekke’de ve oraya yakın bir yerleşim birimi olan Taif’te fiyatları sınırlayacak

⁷⁵⁵ Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 312; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 151.

⁷⁵⁶ Tevrat, Kırallar: 24/7, Yeremya: 46/2; Harman, Ömer Faruk, “Buhtunnasr”, *TDV*, VI, 381.

⁷⁵⁷ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, VI, 114; Harman, “Yahudilik”, *TDV*, XXXXIII, 224; Nadir Özkuyumcu, “Asrı Saâdet’te Yahudilerle İlişkiler”, *Bütün Yönleriyle Asrı Saâdet’te İslâm*, editör: Vecdi Akyüz, İstanbul, 1994, II, 481-489; İsmail Hakkı Atçeken, *Hiz. Peygamberin Yahudilerle Münasebetleri*, İstanbul 1996, 145-156.

⁷⁵⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 163.

⁷⁵⁹ Kallek, *Hiz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, 31.

bir kontrol yoktu.⁷⁶⁰ Bir bakıma serbest piyasa ekonomisi geçerliydi. Pazarda her hangi bir kontrolün olmaması karaborsacılığın yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Hız. Peygamber Medine’de oluşturduğu pazarı başı boş bırakmamış müşterilerin kandırılma ve zarara uğratılmasına engel olmak ve iktisadi düzenlemelerin uygulanıp uygulanmadığını yerinde denetlemek amacıyla bir takım önlemler almış, bu amaca yönelik olarak ‘hisbe’ teşkilatını oluşturmuştur. Hisbe teşkilatı Hız. Ömer döneminde sistemleştirilmiş olsa bile onun kuruluş ve ilk uygulamaları bizzat Hız. Peygamber tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kurum aynı zamanda emri bil ma’ruf nehyi ani’l münker görevini de ifa ediyordu.⁷⁶¹ Hisbenin üyeleri vali ve kadıların dışında olan insanlardan oluşuyordu. Bunlar doğru sözlülüğü, emaneti yerine getirmeyi emreder; kötülükten, yalancılıktan ve hıyanetten ise men ederlerdi. Alım ve satımlarda ölçü ve tartıyı kontrol eder ve aldatmayı engellerlerdi.⁷⁶² Hız. Peygamberin kendisi de bizzat muhtesip olarak pazarı kontrol etmiş, her hangi bir aldatmaya şahit olursa satıcıyı bu işten men etmiştir.⁷⁶³ Mutat denetlemelerinin birinde Hız. Peygamber bir buğday satıcısının yanına geldi, elini buğdaya daldırınca altının ıslak olduğunu hissetti. Satıcının yağmur sebebiyle ıslandığını söyleyince, alttaki ıslak kısmın üste getirilmesini isteyerek “*bizi aldatan bizden değildir*” buyurdu.⁷⁶⁴ Hız. Peygamber bu denetimlerinde pazar ehlinin icra ettikleri mesleklerine uygun teşvik ve uyarılarda da bulunmuştur. Bir keresinde satış simsarlarına uğrayarak onlara “*Ey tüccar topluluğu! Alış verişte çokça yemin ve boş laf edilir, bunun için sadakaya sarılın*” buyurarak⁷⁶⁵ nahif bir üslupla onların karşı tarafı yemin ve süslü laflarla aldatmamalarını işaret etmiş, aksi halde sadaka vermeleri telkin etmiştir. Bu ve benzeri uygulamalarıyla pazarı sıkı bir denetim altında tutan Hız. Peygamber zamanla bu işi Hız. Ömer’e ve bazı ehil kimselere devretmiştir.⁷⁶⁶ Bu işle görevlendirilen bir de hanım sahabi vardır. Semrâ bint Nehîk el-

⁷⁶⁰ Baysa, *Kureyş Kervanları*, 98.

⁷⁶¹ Mâverdi, *Ahkâmü’s Sultâniyye*, 24; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 152.

⁷⁶² İbn Teymiyye, *Takiyyü’d-Din Ebi’l-Abbâs Ahmed b. Abdü’l-Halîm b. Abdü’s-Selâm* (ö. 728/1200), *el-Hisbe fi’l-İslâm*, Mektebetü Dâru’l- Beyân, Dimeşk 1967, 29-30; İbnu’l Kayyım, 288; Muhammed Tals, II, 126; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 153. Daha sonraki dönemlerde namaz kılmayanlara namaz kılmalarını emretmek, kılmayanlara sopa ve hapis cezaları vermek, cuma ve cemaati emretmek görevlerinde verilmiştir.

⁷⁶³ İbn Teymiyye, *Hisbe*, 29-30; Huzai, 280; Merâğî, *Zeynüddin Ebî Bekr b. Hüseyin b. Ömer el-Kureşî, Tahkîku’n Nusreti bi Telhîsi Me’âlimi Dâri’l Hicre*, Dâru’l-Kütübi’l-Mısıriyye, trsz., 62; Semhûdî, *Vefâ*, II, 749; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 153.

⁷⁶⁴ Ahmed, *Müsned*, II, 50; Müslim, *Sahih*, “İman”, 164; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Büyü” 50 (3452).

⁷⁶⁵ İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 3 (2145); Tirmizi, *Câmi*, “Büyü”, 4 (1208); Kettânî, *Terâtib*, II, 43.

⁷⁶⁶ Kettânî, *Terâtib*, II, 44; Kallek, *Yönetim Piyasa İlişkisi*, 178.

Esediyye bu amaçla çarşılarda dolaşıp insanları yanlış yapmamaları hususunda uyarıp, yanlış yapanlara ise kamçısıyla vurduğu nakledilir.⁷⁶⁷ Daha sonra Mekke fethedilince aynı uygulamayı burada da gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber Mekke'yi fethedince cahiliye devri müesseselerini lağvedip Attab b. Esid'i Mekke valiliğine, Saîd b. Saîd'i de çarşayı kontrolle görevlendirdi.⁷⁶⁸

Peygamberimiz pazar üzerinde sıkı bir kontrol mekanizması oluştururken diğer yandan tüccarları doğruluğa, yaptıkları işte adil olmaya teşvik etmiştir. Ebû Zer'in bildirdiğine göre Rasulullah bu çerçevede şöyle buyurmuştur: “*Cennete ilk girecek olan, dürüst tüccardır.*”⁷⁶⁹

Kur'an, Medine döneminde ticari hareketleri düzenleyen ve şirk unsuru taşıyan şüphelerden arındıran çok sayıda hüküm icra etmiştir.⁷⁷⁰ Bununla birlikte Kur'an, ticarette daha çok Mekke ehlinin uygulamalarını arındırarak yürürlükte bırakırken, ziraat ve bazı diğer mesleklerde ise daha çok Medine halkının uygulamalarını gözetmiştir.⁷⁷¹ Hz. Peygamber de Medine'ye geldiğinde bazı alım satım işlemlerini ıslah etmiştir. Mesela insanların bir veya iki yıllık ürünü henüz ürün yokken sattıklarını (selef) görmüş ve buna belli düzen getirmiştir.⁷⁷²

Hz. Peygamber mescitte alış verişi yasakladı. Bu hususta şöyle dedi: “*Kim mescitte alış veriş yapıldığını görürse onlara şöyle desin: ‘Allah ticaretini kazançlı kılmasın’.*”⁷⁷³ Hz. Ömer, mescitte otururken yüksek sesle konuşanları uyarılmış ve ‘kim mescitte galat konuşur, sesini yükseltirse onu mescitten çıkarın’ der. Yine Hz. Ömer, Enes'ten mescitte ticaretleriyle ve dünyalık konuşan bir kısım tüccara Hz. Peygamber'in ‘*muhakkak mescitler Allah'ın zikri için bina edilmiştir. Eğer ticaretinizle ve dünya ile ilgili konuşursanız dışarı çıkınız*’ dediğini nakleder.⁷⁷⁴ Bu konudaki yasaklama mescitte ibadet edenlere rahatsızlık vereceği sebebiyledir. Diğer yandan alış verişi için oluşturulmuş mekânlar varken mescidi amacı dışında kullanmaya engel olunmuştur.

⁷⁶⁷ İbn Abdi'l-Berr, *İstîâb*, IV, 335; Kettânî, *Terâtîb*, II, 44-48.

⁷⁶⁸ Ezrakî, *Ahbârü Mekke*, II, 129; Nebî Bozkurt-Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Mekke”, *DİA*, XXVIII, 529.

⁷⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim b. Osman b. Havstî el Absî el Kûfî, *Musannef*, Ocak Yay., 2009, İstanbul, XV, 239.

⁷⁷⁰ Bkz. Kur'an, Bakara: 2/282, Nisa: 4/29, Lokman: 31/37, Cuma: 67/11.

⁷⁷¹ Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 312; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 144.

⁷⁷² Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 435; İbn Sellâm, *Emvâl*, 107; İbn Kud'âme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî*, Kahire 1968, III, 480-506.

⁷⁷³ İbnü'l Esîr, *Üsdü'l Gâbe*, I, 25; Huzâî, 107; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 145.

⁷⁷⁴ Semhûdî, *Vefâ*, II, 497-498; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 145.

Görüldüğü kadarıyla Medine pazarında fiyatlar sabit değildi, fiyatlarda bir serbestlik söz konusuydu. İnsanlar alış verişlerini istedikleri şekilde yapıyorlardı. Kıtlik yıllarında, tüketiciler, Hz. Peygamberden satın alacağı ürünlere fiyat belirlemesini istediğinde Rasulullah şöyle buyurarak buna karşı çıkmıştır: “*Allah kabzedenden, rızık veren, rızık açandır ve fiyatı belirleyendir. Ben Allah’la mutlaka buluşmayı umuyorum. Hiç kimse bana mal ve kan hususunda insanlara haksızlık yapılacak bir istekte bulunmasın.*”⁷⁷⁵ İlerde yasaklanan mali işlemler bölümünde ele alınacağı üzere Hz. Peygamber, fiyatlardan habersiz tüccarın mallarının yolda karşılanarak satın alınmasını reddetti.⁷⁷⁶ Benzer sıkıntılardan dolayı şehirde olanın kırsal kesimde olanın mallarını satmasını da yasaklamıştır.⁷⁷⁷ Hz. Peygamber’in bu alandaki yasaklamalarından biri de bir nevi stokçuluk olan malı elde tutarak piyasa fiyatlarının artmasını sağlamak olan ihtikârdır.⁷⁷⁸

Öte yandan Hz. Peygamber, ticarete ve kazançta ortaklığı meşru kabul etmiştir. Abdullah b. Mes’ud, Ammar b. Yasir ve Sa’d b. Ebi Vakkas Bedir gününde kendi hisselerine düşen ganimet malları hususunda ortaklık yapmışlardır. Yine Abbas b. Abdulmuttalib kendisine pay edilen mallarını bazı şartlarla ortaklık için verdi; onun yaptıkları Hz. Peygamber’e ulaşınca bu olayı normal karşılamıştır. Abbas bu ortaklığa malların denizden geçirmemek, çöllere indirmemek, karşılığında rutubetli mallar almamak gibi bazı yazılı olmayan şartlar koymuştu.⁷⁷⁹

Hz. Peygamber’in Medine pazarında uygulamaya koyduğu kararlardan bir diğeri ise stokçuluğun ve tekelciliğin engellenmesidir. Bu yasaklamalarla tüketicilerin pazarda satılan mallara kolayca ulaşması sağlanmıştır. Diğer yandan stokçuluk ve tekelciliğin yasaklanması, insanlara faydalı olma ve onları zarara uğratmamanın diğer bir yolu idi. Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*hata ve yanılma olmaksızın (bilerek)*

⁷⁷⁵ İbn Teymiyye, Takıyyü’l-Din Ebi’l-Abbas Ahmed b. Abdü’l-Halim b. Abdü’s-Selâm (ö. 728/1200), *el-Hisbe fi’l-İslâm*, Mektebetü Dâru’l- Beyân, Dimeşk 1967, 29; San’ânî, Abdurrezzak b. Hammâm, *Musanef*, (Thk. Habiburrahman Azâmî), Güney Afrika 1970, VIII, 205; Beyhaki, *Delâilü’n-Nübüvve*, VI, 29; Yahya b. Ömer, *Ahkâmu’s Sûk*, (Thk. Hasah Hüsnî Abdu’l-Vehhâb), eş-Şirketü’t-Tûnisiyye li’t-Tevzî’, Trsz. 43-44; Bedayene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 42.

⁷⁷⁶ İbn Teymiyye, *Hasbe*, 26, Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 152.

⁷⁷⁷ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyim El-Cevziyye, *Turuku’l Hukmiyye*, (Thk. Ebû Muhammed b. Muhammed Ali el-Vâilî), Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2014, 382; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 152.

⁷⁷⁸ İbn Teymiye, *Hisbe*, 29.

⁷⁷⁹ Ca’fer Sadık, *el Fıkh’l İmam Ca’feri Sâdik*, (haz. Muhammed Cevad Mağniye), 2. Baskı, Dâru’l-İlmi’l-Melâyîn, Beyrut 1977, IV, 154-163; Beyhak’i, *es Sünenü’l Kübrâ*, Kitâbu’s Şirket, VI, 79; Bedayene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 41.

tekelcilik yapmayın."⁷⁸⁰ Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde insanların ölçü birimleri ile oynadığını görünce onları ikaz etmiştir. Nitekim bu hususta daha Mekke döneminde şu ayetler inmiştir: "*Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline, Onlar insanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman tam ölçerler, fakat kendileri onlara bir şey ölçüp, yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar.*" (Mutaffîn: 83/1-3).

Medine ticareti üzerinde konulan prensiplerden diğer biri ise iflas eden ya da ölen tüccarın üzerindeki alacaklılarla ilgilidir. Hz. Peygamber, ölen ya da iflas eden kişinin malları üzerinde ilk hak sahibinin alacaklılar olduğunu belirtmiştir.⁷⁸¹ Kişi vefat ettiğinde öncelikli hak sahiplerinden biri de yanında bulunmasa da alacaklı olan komşulardır.⁷⁸² Bir diğer uygulama ise vekâlet, kefalet ve havale gibi önemli bazı konularda Hz. Peygamber'in, vekil tayin etme yoluyla işlerin yapılmasına müsaade etmesidir. Bununla ilgili olarak Hz. Ali, Hz. Peygamber'in kendisine bir hayvan kestirdiğini ve hayvanın etlerinin iyi yerlerini ve derisini tasadduk etmesi hususunda kendisine yetki verdiğini söyler. Vekâlet verme hususunda benzer bir olay ise şudur: Bir adam Hz. Peygamber'in yanına geldi ve ödeme imkânı bulamadığı borcu hakkında yardım istedi. Hz. Peygamber kişinin borcunun ödenmesi yönünde zenginleri teşvik etmiş, orada bulunanlardan birini konuyla ilgilenmesi için görevlendirmiştir. Ayrıca borçluların borcunu ödemelerine yardım edilmesi hususu teşvik eden Hz. Peygamber, sadaka ve zekâtları bu kapsamda değerlendirerek zenginlerin bu ödemeleri geciktirmelerinin zulüm olduğunu söylemiştir.⁷⁸³

Pazarın denetimiyle ilgili Hz. Peygamber'in uygulama ve tavsiyelerine bakıldığında şu prensipler ortaya çıkmaktadır:

1- Pazar yerine giderken biri diğerinin önüne geçip onun pazara gitmesine engel olmamalı ve kişinin mallarını daha yüksek bir fiyata satmak için malı pazara inmeden satın almamalı,

2- Pazara gelen malı daha yüksek kâr elde etmek amacıyla toptan alıp tekrar satmamalı,

⁷⁸⁰ San'ânî, *Musannef*, VIII, 202; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 42.

⁷⁸¹ Buhari, *Sahih*, "İstigrâd ve Edâü'd Düyûnu ve't Teflîs", 14 (2402); Şafîî, *Ümm*, III, 176; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 42.

⁷⁸² Buhari, "Şüf'a", 3 (2259); Şafîî, III, 233; Serahsî, Şemseddin Ebû Muhammed Ebû b. Ebî Sehl, *el-Mebsûd*, Bâbu's Şüf'a, 2. Baskı, Dâru'l-Marife, Beyrut Trsz. IV, 6-7; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 42.

⁷⁸³ Buhari, *Sahih*, "Zekât"3 (1402); Şafîî, *Ümm*, "Büyü" II, 203; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 42-43.

3- Tekel oluşturmak amacıyla piyasada bulunan malı elinde tutmamalı veya stok oluşturmamalıdır.⁷⁸⁴ Kısaca insanların zarar görmesine sebep olacak her türlü aldatma ve hilenin yasaklandığı görülmektedir.

2.2.2. Hz. Peygamber'in Ticareti Tanzimi

Medine'de İslam devleti kurulunca Araplar önceden olduğu gibi ticarete devam ettiler. Bazı muhacirler de Medineli Müslümanlarla birlikte ticaret yapmaya başladılar.⁷⁸⁵ Kays b. Ebi Ğarze'nin şöyle dediği nakledilir: Biz Rasulullah zamanında 'semâsere' (komisyoncu, tellal, mubayaacı) diye isimlendirilirdik. Hz. Peygamber bize uğradı ve bizi bununla adlandırdı ve şöyle buyurdu: *"Ey tüccar ehli! Yaptığınız ticarete boş söz ve yeminleri sadaka ile temizleyin."*⁷⁸⁶ İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilir: Cahiliye döneminde Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz pazarları vardı. İslam gelip insanlar ticaretten kaçınınca Allah *"Rabbimizin fadlından istemekte bir günah yoktur."* (Bakara: 2/198) ayetiyle ticaretin yapılabileceğini bildirdi.⁷⁸⁷ Ancak Rasulullah, pazarda halkın aldatma ve hile ile zarara uğratılmasına engel olmak için bazı ticari muamelelerin yapılmasını yasaklamıştır. Yasaklanan bazı satış çeşitleri şunlardır:

Hasât Satışı: Araplar Du'metü'l Cendel, Şuhr ve Sihâr pazarlarında taş atarak satış yaparlardı.⁷⁸⁸ Attıkları taşlar hangi elbiseye isabet ederse alıcı onu satın alırdı. Ya da mal sahibi eline taş alarak koyun sürüsü üzerine, 'hangi koyuna isabet ederse 'bu senin' der ve taşları atar, hangi koyuna isabet ederse alıcı o koyunu alırdı. İnsanlar satılacak olan malların başına toplanır ve sahibi ile pazarlık yaparak malın değerini düşürürlerdi. Satış için bir araya gelenler taş atma hususuna rıza göstermişlerdir. Bazen taşları kimin atacağı konusunda başlangıçta muhalefet etseler de herkes ortak mal üzerinde anlaşılıyordu. Bazen de kaç taş atılacağı, kimin atacağı ve malın sahibinin malın değerini düşürmesi konusunda ittifak ediyorlardı. Satışın bu çeşidi, satılan mal,

⁷⁸⁴ Abdurrahman eş-Şehzârî, *Nihâyet'r-Rutbâh fî Halebi'l-Hisbe*, Kahire 1946, 12-13; Elias H. TUMA (Çev. Ali Aksu, *İlk Dönem Arap Ekonomi Politikaları*, Cumhuriyet Üniv. İl. Fak. Der., IV, Sayı: 1, ilgili başlık.

⁷⁸⁵ Buhari, *Sahih*, "Menâkibi'l-Ensâri", 3 (3780-3782); Bedâylene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 33.

⁷⁸⁶ Ebû Davut, *Sünen*, "Büyü", 6 (3335), Bedâylene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 33.

⁷⁸⁷ Beyhaki, "Hacda Ticaret", IV, 333-334; Bedâylene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 34.

⁷⁸⁸ İbn Habîb, *Muhabber*, 266; Merzûkî, *Ezmine*, II, 163; Alûsî, *Bülûğ*, I, 266; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 135.

değerinden daha ucuza gidebildiğinden satıcının zarara uğramasını engellemek için Ebû Hureyre'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.⁷⁸⁹

Ğarar Satışı: Sözlükte akdin haksız kazanca yol açacak şekilde kapalılık taşıması demek olan “Ğarar”, sonucu meçhul olan satıştır. Satışı yapılan malın satış sırasında ortada olmaması sebebiyle malın teslim edilip edilmeyeceği kesin olmayan bir satıştır ki Rasulullah bu tür satışı yasaklamıştır. Buna, örnek olarak henüz tutulmamış sudaki balığın, sağılmamış memedeki sütün ve kırkımı yapılmamış hayvanın sırtındaki tüylerin satışı örnek olarak verilebilir.⁷⁹⁰ Hz. Peygamber: “*Erkek devenin sulbünde, dişi devenin karnındaki ceninin satışını*”⁷⁹¹, ve “*ağacın meyvesinin olgunlaşmadan önce, kırılmadan önce hahyvanın yünüünün ve sağılmadan önce hayvanın memesindeki sütün satışını yasakladı.*”⁷⁹²

Mülâmese Satışı: Lems'ten maksat elle dokunmaktır. Bu tür satış şu şekilde gerçekleşirdi: Bir kişi birinin elbisesine veya malına elini sürerdi. Böyle bir şey gerçekleştiğinde derdi ki: “sen benim elbiseme dokundun veya ben senin elbisene dokundum artık aramızda satış vacip oldu” bu aynı şekilde elbise dışında bir mala da dokunulduğunda veya bakıldığında da gerçekleşmekteydi. Özellikle Müşakkar pazarında Araplar bu tür satışa daha çok baş vurmaktaydılar. İbn Habib Araplar arasında *hemheme* yoluyla satışın olduğunu bildirmektedir. Hemheme mırıldanarak hafif bir ses çıkarmak demektir⁷⁹³ ki ne dendiği tam belli olmayan bu ses çıkarılınca satış gerçekleşmekteydi.⁷⁹⁴ Hz. Peygamber bu hususta şöyle buyurarak bu tür satışı yasaklamıştır: “*satıştan münâbeze ve mülâmese kaldırıldı.*”⁷⁹⁵

⁷⁸⁹ Müslim, *Sahihi*, “Büyu”, 3; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Büyu” 3 (3330); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 16 (2178-2179); Tirmizî, *Câmi*, “Büyu”, 12 (1221); İbn Habîb, 264; Nesâî, *Sünen*, “Büyu” 27 (4518); Merzûkî, *el-Ezmine*, II, 162; Bedâylene, *Hayatü'l-İktisâdî*, 34; Hakkî, *Esvâkul-Arab*, 135.

⁷⁹⁰ İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 572; İbn Manzûr, *Lisan*, V, 14; İbrahim Kâfi Dönmez, “Ğarar”, *DİA*, XIII, 366.

⁷⁹¹ Buhari, *Sahih*, “Büyu”, 61 (2143); Müslim, *Sahih*, “Büyu”, 21.

⁷⁹² Ahmed, *Müsned*, II, 262; Buhari, *Sahih*, “Zekât”, 24 (1436), “Büyu”, 64 (2148-2149); Müslim, “Büyu”, 21.

⁷⁹³ Alûsî, *Büluğ*, I, 265.

⁷⁹⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, 265; Merzûkî, *Ezmine*, II, 163; Hakkî, *Esvâku'l-Arabi*, 133.

⁷⁹⁵ Buhari, *Sahih*, “Büyu”, 62 (2144-2145); Müslim, “Büyu”, 2; Bedâylene, *Hayatü'l-İktisâdî*, 35.

Münâbeze Satışı: Bu tür satış ise iki kişinin birbirinin elbiselerine bakmadan ve rıza göstermeden kura atmaları yoluyla veya alacağı eşyanın kendisine atılmasıyla gerçekleşen satış türüdür.⁷⁹⁶

Mülame ve Münâbeze satış türleri, satışa konu olan malların belirsizliğinin olduğu satış çeşididir. Münâbeze, atmak fırlatmak anlamına gelen n-b-z (نَبَذَ) kelimesinden gelmekte⁷⁹⁷ olup bakıp inceleme imkânı olmayan malların kendisine atılması sonucu gerçekleşen ve akit sayılan alış veriştir.⁷⁹⁸ Bu tür satışla alışverişlerin çoğu elbise gibi kumaş türü malzemelerin alım satımında gerçekleşirdi.⁷⁹⁹

Müzâbene Satışı: Ağaç üzerindeki hurmayı hurma ile satmak demektir.⁸⁰⁰ Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.

Tasrif Satışı: Bir kişi bir koyununu veya dişi devesini satmak istediğinde onu bir gün salıverir ve sağmaz, süt memelerinde kalınca memeleri büyük görünür. Sonra da satışa çıkarırdı. Müşteri hayvanın memelerini büyük görünce hayvanı sütlü sanır ve böylece hayvanı alırsa aldanmış oluyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber *'kim sütsüz koyunu kandırılarak satın almışsa o alışverişinde üç gün muhayyerdir. Dilerse alır dilerse geri iade eder. Geri verirken de bir Sa' hurma veya arpa birlikte verir'* buyurdu.⁸⁰¹

Neces Satışı: Bu tür satış ise satılacak malın yanında alışveriş yapmayacak insanlar bulunur ve malın fiyatını artırır. Daha çok kumaş tüccarlarının yaptığı bu tür satışta hile ve aldatma söz konusu olduğundan Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.⁸⁰²

Mücâzefe ve Muhâkale Satışı: Araplar bu tür satış İslam'dan önce yapıyorlardı. Buğdayla yine zirai başka bir mahsulü satın almaktır. Bu konuda Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamberden şöyle rivayet etmiştir: *"Muzâyene, meyveyi hurmayla, yaş*

⁷⁹⁶ Buhârî, *Sahih*, "Büyu", 62 (2144-2145); Müslim, "Büyu", 2; Bedâyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 35.

⁷⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisan*, III, 511.

⁷⁹⁸ Buhari, "Büyu", 62 (2144-2145); Müslim, "Büyu", 1; Cevad, VII, 389; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 118.

⁷⁹⁹ İbnü'l-Esir, *Nihaye*, V, 15; İbn Manzûr, *Lisan*, III, 511.

⁸⁰⁰ Müslim, *Sahih*, "Büyu", 16-17; Buhari, *sahih*, "Büyu", 75 (2171), 82 (2183); Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Büyu", 18 (3361); Şâfiî, *Ümm*, III, 55; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 35.

⁸⁰¹ Buhari, *Sahih*, "Büyu", 42 (2107-2111); Şâfiî, *Ümm*, III, 55.

⁸⁰² Buhârî, *Sahih*, "Büyu" 60 (2141-2142), 72 (2166); Müslim, *Sahih*, "Büyu", 4; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Büyu", 25 (3382); İbn Mâce, *Sünen*, "Ticârât", 14 (2173); Tirmizî, *Sünen*, "Büyu", 10 (1217).

üzümü kuru üzümle kilosu kilosuna satmaktır."⁸⁰³ Veyahutta ürünün henüz toplandığı anda hurmanın başında satış gerçekleştirmek,⁸⁰⁴ veya satılan malın değeri, ölçüsü ve kilosunun bilinmeden satılmasıdır.⁸⁰⁵ Bu tür satış da yasaklanmıştır.⁸⁰⁶

Mücâzeife satışı ise içerisinde riba taşıyan bir satış çeşidi idi. Ürünler aynı cins ürün karşılığı daha fazlasıyla satılıyordu. Hz. Peygamber'den gelen şu rivayetle bu satış türü yasaklanmıştır: *"Buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurma ile satımı ölçüleri aynı olmazsa ribadır."*⁸⁰⁷

Muhâkale ise özellikle zirâi mahsullerin satışında baş vurulan bir alış veriş çeşidi idi. Muhâkale, sözlükte yeni yapraklanmış ekin, tarla anlamına gelen "h-k-l" kökünden türemiştir.⁸⁰⁸ Bir satış çeşidi olarak Arap toplumunda yürürlükte olan bu uygulama, ya ekin başağının olgunlaşmadan yaş iken satılması, ya tarladaki başağı henüz kurumamış ekinin kendi cinsinden hazır bir ürünle satılması⁸⁰⁹ şeklinde gerçekleşmekteydi. Bu uygulama, tarlanın üzerinde yetiyecek ekinin belli bir oranı karşılığında,⁸¹⁰ veya tarladaki olgunlaşmamış ekinin belli bir miktarda kuru ekin karşılığında,⁸¹¹ ya da tarlanın muayyen kısmının ekini karşılığında⁸¹² ortakçılığa veya kiraya verilmesi şeklinde meydana gelmekteydi. *Mürâzaa* ve *muhâbere* de denilen bu çeşit uygulamaların tamamında taraflardan birinin hakkının bilinmezliği, ürünün henüz elde edilmemiş olması, kalitesinin ve miktarının bilinmezliği, mal sahiplerinin kira gelirlerini garantiye almak için veya miktarını yüksek tutmak için tarlaların verimli yerinin ürünleri karşılığında kiraya vermeleri, ürünlerin az olduğu dönemlerde kiracının

⁸⁰³ Buhârî, *Sahih*, "Büyu", 74 (2170); Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Büyu" 18 (3359-3360); Hakkî, *Esvâku'l-Arabiyye*, 140.

⁸⁰⁴ Enes b. Malik, *Muvatta*, "Büyu", 13 (625); Buhârî, *Sahih*, "Büyu", 82 (2183), 86 (2198); Tirmizî, *Câmi*, "Büyu", 14 (1224); Ferâhîdî, el-Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, (thk: Mehdi el-Mahzûmî), Bağdat Trz., VII, 374.

⁸⁰⁵ Malik, *Muvatta*, "Büyu", 13 (625).

⁸⁰⁶ Mâlik, *Muvatta*, "Büyu", 12 (624); Buhârî, *Sahih*, "Büyu", 94 (2209); Müslim, *Sahih*, "Büyu" 13; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Büyu", 33 (3404); İbn Mâce, *Sünen*, "Ticârât", 38 (2229); Tirmizî, *Câmi*, III, 527; Bedâylene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 35; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 140.

⁸⁰⁷ İbn Mâce, II, Müslim, V, 47; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *Mahallî*, (thk. Muhammed Münir ed-Dîmeşkî) Matbatu Müniriyye, Kahire 1931, VIII, 489.

⁸⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisân*, "hkl" maddesi.

⁸⁰⁹ Mâlik, *Muvatta*, "Büyu", 13; Müslim, *Sahih*, "Büyu", 59, 73, 76, 82-83; Tirmizî, *Câmi*, "Büyu", 14; Nesâî, *Sünen*, "Eymân ve'n-Nüzûr", 45 (3863).

⁸¹⁰ Buhârî, *Sahih*, "Musâkât", 17; Müslim, *Sahih*, "Büyu", 81-85; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Büyu", 33; Tirmizî, *Câmi*, "Büyu", 55, 72; Nesâî, *Sünen*, "Eymân ve'n-Nüzûr", 45 (3863), "Büyu", 28 (4519), 39 (4549, 4550).

⁸¹¹ Malik, *Muvatta*, "Büyu", 13 (1313); Müslim, *Sahih*, "Büyu", 59, 113-114; İbn Mâce, *Sünen*, "Rühûn", 12 (2465); Nesâî, *Sünen*, "Eymân ve'n-Nüzûr", 45 (3863, 3864); Şafiî, *Ümm*, III, 54-55.

⁸¹² Müslim, *Sahih*, "Büyu", 114, 117; İbn Mâce, *Sünen*, "Rühûn", 10 (2459).

zararına bir durum ortaya çıkarması ve bu nedenle bir takım çekişmelere sebebiyet verdiği için yasaklanmıştır.⁸¹³

Serâr Satışı: İbn Habîb, Ukaz Panayırında çokça rastlanan bu alım satım türünü diğerlerinden ayırır. Bu tür satışta riba devreye giriyordu.⁸¹⁴ Bu satışın diğerlerinden ayrılmasının sebebi tüccarlara daha fazla kâr sağlaması yüzündendir. Tüccarların büyük çoğunluğu ortak bir fiyat üzerinde anlaşıyorlar ve gelecek faize ortak oluyorlar. Bu tür satışın şu şekilde yapıldığı rivayet edilir: Bir tüccar diğerine elini elimin üstüne koy, eğer benim yüzüyüm seninkinden önce çıkarsa şu şekilde satış olur; seninki benimkinden önce çıkarsa şu şekilde satış olur. Eğer birlikte çıkar veya hiç çıkmazsa çıkarma işlemi tekrarlanırdı. Bir çeşit bahis ve iddiaya benzerdi.⁸¹⁵ Bu tür alım satım her zaman yapılmazdı gerekli olduğu zamanlarda yapılırdı. Elde edilecek olan riba ise bir sonraki panayırda getirilirdi.⁸¹⁶ Yine pazarlarda ipile ipin, yavru hayvanla yavru hayvanın, cahiliyede kesimlik deveyi anne karnındaki yavru ile değişme usulüyle satış yapılırdı. Tüm bunlar da yasaklanmıştır.⁸¹⁷

Medâmim Satışı: Bu satış çeşidi devenin başka bir deveyi döllemesi karşılığında alınan yada bu dölleme karşılığında verilmesi söz verilen cenindir. İşte taraflardan birinin zarar görmesine sebebiyet verecek tüm bu riskli alışverişler yasaklanmıştır.⁸¹⁸

2.2.3. Medine Pazarındaki Ticari Emtia

İslam'ın başlangıcında Medine'de ziraat, ticaret ve sanayi bir biri ile ilintiliydi. Halkın büyük çoğunluğu tarımla uğraşmakla birlikte bu, ticaretin önemini ortadan kaldırmamaktaydı. Coğrafi konumu açısından çevre yerleşim birimlerinin merkezinde

⁸¹³ Hüseyin Kayapınar, "Müzâraa", *DİA*, XXXII, 234-236.

⁸¹⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, 762; Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, 53-54.

⁸¹⁵ Matruzî, Nâsir b. Abdu's-Seyyid b. Ali, *el-Mağrib fî Tertîbi'l-Ma'rib*, I-II, Matbaatu Dâirati'l-Meârifî'n-Niz'amiyye, Haydarâbâd, 1910, I, 249; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 137.

⁸¹⁶ Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 137.

⁸¹⁷ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, (I-VIII), Bağdat 1980-1985, III, 237; Rezkânî, Muhammed b. Abdulbâkî b. Yûsuf, *Şerhu'l-Muvatt' el-İmam Mâlik*, (I-V) (thk. İbrahim Adve) Matbaatu Mustafa'l-Bâbî, Kahire 1962, IV, 257; Aynî, Bedreddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî li Şerhi Sahihi Buhari*, (I-XXV) Matbaatu'l-Müniriyye, Kahire 1929, II, 266; Bedâyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 36; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 137.

⁸¹⁸ Buhârî, *Sahih*, "Büyü", 64 (2148); Tirmizî, *Câmi*, "Büyü" 21 (1238); Şafîî, *Ümm*, III, 55; Razi, Muhammed b. Ebî Bekr, *Mu'cemu'r-Râzî Muhtârü's Sihâh*, "Çarar", İstanbul 1980; Bedâyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 36.

yer alan Medine’de daima dahili ve harici ticari canlılığa şahit olunmaktaydı. Fakat oradaki tüccarların çoğunluğu yakın çevreden gelen küçük tüccarlardan oluşmaktaydı. Bu ticaret erbabı Medine pazarında elbise, yiyecek, silah ve odun gibi zaruri ihtiyaç maddelerini satmaktaydılar.⁸¹⁹ İslam’dan önce Mekke ile rekabet edemeyen Medine, hicretten sonra önemli bir ticari merkez durumuna geldi. Bu canlılığın oluşmasında Medine’ye gelen muhacirlerin önemli bir etkisini sezmekteyiz. Ziraatın ticari yönüyle ilgilenen muhacirler aracılığıyla Ensar da ciddi zenginliklere ulaşmıştır.

Hiz. Ebu Bekir, Ömer, Osman gibi bazı sahâbler kumaş tüccarlığı yapıyorlardı.⁸²⁰ Daha çok kumaş tüccarlığıyla uğraşan Hiz. Osman⁸²¹ bunun yanında farklı malzemeler de satarak servetini artırdı. ⁸²² Medine pazarında kumaşçılara ait özel bir bölüm vardı.⁸²³ En çok gıda ürünlerine ihtiyaç duyulduğu için aynı zamanda bunlar en kârlı ticari emtiayı oluşturmaktaydılar. Müslümanlar kendilerine has pazar yeri oluşturmalarına rağmen yine de onlardan bazıları Yahudilerle ticari ilişki içerisinde bulunabiliyorlardı.⁸²⁴

Medine pazarında en eski ve yaygın ticari alanlardan birisini *itr* oluşturmaktaydı. Özellikle kalın elbiselerin giyildiği ve çoğunlukla insanların bir iki takım elbisesi göz önünde bulundurulduğunda sıcak iklimde terlemeye bağlı kötü kokuların bastırılması için güzel koku vaz geçilmezdir. Güzel kokulu temiz ve muhtelif bitkilerden elde edilen bu ürün, Hindistan’dan, Yemen’den ve Afrika’dan ithal ediliyordu. Itr koku olarak kullanılması yanı sıra ilaç olarak da kullanılıyordu.⁸²⁵ Çoğu zaman kumaş ile birlikte satılırdı. Sahr b. El Ca’d el Muhâribî, Medine’ye geldiğinde yanında kumaş ve itr satmakta olan Seyyar adlı bir tüccarla birlikteydi.⁸²⁶

Itr ticaretinin önemi hususunda Hiz. Ömer şöyle buyurur: “Şayet bir şey satmak isteseydim itr’ı seçerdim. Çünkü ya bana kâr getirir veya bana güzel koku verir.”⁸²⁷ Bu, o dönemde itr ticaretinin pazarda ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu

⁸¹⁹ Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 144.

⁸²⁰ Suyûtî, *Târhu’l Hulefa*, I. Baskı, yy., Kahire 1952, 130; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 147.

⁸²¹ Kettani, *Terâtib*, II, 31-32; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 147.

⁸²² Kettani, *Terâtib*, II, 31-32, 25-26; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 147.

⁸²³ Kettani, *Terâtib*, II, 22.

⁸²⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 32, 114; İbn Kuteybe, *Meârif*, 218; Hatib Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Tarihu’l Bağdâd*, Beyrut, I, 276; İbnu’l Kayyım, *Turuki’l Hikemiyye*, 274-275; İbn Hacer, *İsabe*, VII, 132.

⁸²⁵ Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 57; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 148.

⁸²⁶ Fîrûzâbâdî, *el Meğânimü’l Mudâbe*, 48; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 148.

⁸²⁷ El Huzâî, *Tahrîcü’d-Delâil*, 643; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 148.

göstermektedir. Hz. Ömer'in hanımının bu tür kokuları kullanmasını yasakladığı söylenmektedir. Hanımı bu kokuları dişleri ile koparırdı. Bazen de parmakları ile koparırdı. Bunun sonucunda bazen koku başörtüsüne sinerdi. Bir gün Ömer hanımının yanına geldi ve güzel kokuyu başörtüsünden alınca başörtüsünü çıkartıp yıkattı ve koku gitti.⁸²⁸ Bu yasak sebebi, muhtemel ki Hz. Ömer hanımının dışarı çıktığında üzerine sinen kokunun başkaları tarafından alınmasından hoşlanmamasıdır. İtr ticaretini sadece erkekler yapmıyordu, kadınların da bu konuda ciddi katılımları vardı. Hatta sadr-ı İslam'da ıtr ticaretinde kadınların payının daha büyük olduğu, bu işte meşhur olan kadınların varlığı bilinir. Bunlar arasında Havlâ' el İdâre ve Esmâ-i Mahrebe gibi kadınlar zikredilebilir.⁸²⁹ Bunların ıtr satışı için Medine'de özel evleri vardı.⁸³⁰

Medine pazarında yapıştırıcı malzeme için de özel bir yer ayrılmıştı. Sa'd el-Gırz bu malzemenin satıcısı olmakla ün kazanmıştır. Bu ticaret sebebiyle çok iyi para kazandığı rivayet edilir.⁸³¹

Medine pazarında hurma, arpa, muhtelif yiyecek türleri; haram kılınmadan önce içki ve Medine çevresinden ya da ormandan getirilen odunların satıldığını görmekteyiz.⁸³² Bazı Arap kabileleri yün, post, yağ, peynir gibi ihtiyaç duydukları ürünleri elde etmek için Medine'ye gelip buradan tedarik ederlerdi.⁸³³ Yine bazı Araplar Yahudilerle ticari antlaşma yaparak Medine'ye mal satmak için gelirlerdi.⁸³⁴

Medine pazarında para alım satımı yapanlar da vardı. Bunlar altını altınla, gümüşü de gümüşle satıyorlardı. Aynı zamanda bunlar bu gün ki dövizcilerin yaptığı gibi para değişimi ve para bozma işiyle uğraşmaktaydılar. Bunlar insanların kur farkları hususunda bilgi sahibi olmamaları sebebi ile onlara bu konuda bilgi vermiyorlar ve böylece yüksek kâr elde ediyorlardı.⁸³⁵ Beni Kaynuka Yahudileri bu iş kolunda şöhret

⁸²⁸ Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 148.

⁸²⁹ Vâkidî, *Megâzî*, I, 89; İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 200; İbn Abdî'l Berr, *el İsti'ab*, IV, 151; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, V, 432-452; İbn Hacer, *İsâbe*, XII, 118-119, 207; Ömer Rıza Kehâle, *E'lâmü'n Nisa*, I, 64, 306.

⁸³⁰ İbn Kuteybe, *Mearif*, 485; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 149.

⁸³¹ İbn Abdî'l Berr, *İsti'ab*, IV, 151; Huzâî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Tahrîcü'd Delâli's Sem'iyye alâ Mâ Kâne fî Ahdi Rasûlillehi mine'l-Hiraf ve's-Sanâi ve'l-Amâlât*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1985, 99, 651; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 151; Kettâni, *Terâtib*, II, 27.

⁸³² Şerif Ahmed, *Mekke ve'l-Medine fî'l-Câhiliyye ve Ahdi'r-Resûl*, 2. Baskı, Kahire 1965, 366, Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 149.

⁸³³ Nuveyri, *Nihâyetü'l-Arab*, XVII, 158; İbn Hacer, *İsâbe*, IX, 77, XI, 177 -204; Şerif Ahmed, *Mekke ve'l-Medîne*, 66.

⁸³⁴ Vakidi, *Megâzî*, II, 641- 641.

⁸³⁵ Huzâî, *Tahrîcü'd-Delâle*, 644; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 149.

bulmuşlardı.⁸³⁶ Hatta onlar için Medine pazarında özel yer ayrılmıştı.⁸³⁷ Buradan bazı Yahudilerin Müslümanların pazarında alış veriş yapabildiklerini anlıyoruz.

Medine pazarında ticari işlerle birlikte had cezalarının uygulanmasına da şahit olmaktayız; çünkü bu yer insanların toplanma alanı idi. Cezaların burada yerine getirilmesinin sebebi insanlara ibret olması ve suça yönelişin engellenmesi içindi. Cellac Âmirî “biz iki köle pazarda çalışıyorduk, Hz. Peygamber’e bir adam getirildi ve burada cezalandırıldı” demektedir.⁸³⁸

Biraz önce belirttiğimiz gibi bazı Yahudiler Müslüman pazarına gelerek ticaret yapabiliyorlardı. Yahudiler burada Şam’dan getirilen içkileri satar ve içilmesi için özel mekânlar oluştururlardı.⁸³⁹ İçki haram kılındıktan sonra bu mekânlar kapatıldı. Aynı şekilde Müslümanlar da kendi pazarlarının bulunmasına rağmen ihtiyaç duyulduğunda Yahudilerden alış veriş yapmaktaydılar.⁸⁴⁰ Ayrıca pazarda yerli Arap tüccara bazı imtiyazlar sağlanmıştı.⁸⁴¹

Medine pazarına bakıldığında yiyecekler, muhtelif kokular, kendisinden yapıştırıcı elde edilen bir çeşit bitki ve kumaşların satıldığı görülmektedir. Bezzaz denen⁸⁴² tüccarlar kumaşları Şam, Rum, Yemen, Umman gibi yerlerden getirilirdi. Bunlardan başlık, sarık, gömlek, pantolon, don ve kadınların dışarı çıkarken üzerlerine aldıkları dış elbise (rida) gibi giyecekler üretilirdi.

Şam tarafından kervanlarla yağ ve buğday getirilmekteydi. Yağ (zeytin yağı) en pahalı yiyecekti ve fiyatı saflığı, duruluğu ve kalitesine göre değişmekteydi.⁸⁴³ Bazen bu ithalat işine kadın tüccarların da iştirak ettiği görülmektedir.⁸⁴⁴ İthal edilen mallar arasında deri ve kuru üzüm önemli yer tutmaktaydı. Yemen’den ise uzak doğu menşeli çeşitli kokular, pamuklu ve ipekli kumaşlar getirilirdi.⁸⁴⁵ İthalat işi sadece Medineli Müslüman tüccarlar eliyle yapılmaz bilakis bazen Şam taraflarından Hristiyan tüccarlar

⁸³⁶ Muhammed Es’at Tals, *Târîhu’l-Arab*, (2. Baskı), Beyrut 1979, I, 73; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 149.

⁸³⁷ İbn Sa’d, III, 163; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 149.

⁸³⁸ İbn Hacer, *İsâbe*, IX, 12; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 149.

⁸³⁹ Cevad Ali, *Mufasssal*, IV, 668; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 150.

⁸⁴⁰ Taberi, *Tarih*, II, 491; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 150.

⁸⁴¹ Abdurrahman Umeyra, *Ricalun Enzelellahu fihim Kur’ânen*, I- VIII, 1. Baskı, Riyad 1978, VIII, 148.

⁸⁴² Muhammed Tals, *Târîhu’l-Arab*, II, 162; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 146.

⁸⁴³ Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 312; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 157.

⁸⁴⁴ İbnü’l Esir, *Üsdü’l-Ğâbe*, II, 33; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 157.

⁸⁴⁵ Salim, Seyyid Abdulaziz, *Tarihu’l Arab Kable’l İslâm*, 352.

da bu işle uğraşırlardı.⁸⁴⁶ O zamanlar Şam'da "Sâgida" olarak isimlendirilen Nabatiler de Medine'ye ticaret için gelirler,⁸⁴⁷ beraberlerinde tebeşir tozu, yağ, arpa, kumaş getirirlerdi.⁸⁴⁸ Medine'ye gelen bu tüccarlar sadece ticaret yapmaz, ayrıca bunlar aracılığıyla Şam'dan sürekli haber akışı sağlanırdı. Nitekim Tebük seferi böyle bir haber üzerine gerçekleşmiştir. Rumların Şam'da toplandıkları haberi gelince Müslümanlar da toplanıp ordu hazırlamışlar ve sefere çıkmışlardır.⁸⁴⁹

Medine pazarının en önemli ayaklarından birini de ipek ticareti oluşturmaktaydı. İpek, dış ticarete hem önemli ve hem de çok kazandıran bir üründü. Bu işle uğraşan tüccarlar iyi para kazanıyordu. İpeğin tamamı Arap bölgesine dışardan getirilir ve hem mevsimlik pazarlarda hem de daima açık bulunan mahalli pazarlarda satılırdı. İpek ticareti bir tarfatan işin kolaylığı diğer taraftan netice bakımından daha kazançlı olduğundan çok tercih ediliyordu. Siyah ipek, müşterisi az olduğundan beyaz ipekten daha ucuzdu.⁸⁵⁰ Pazar içerisinde ipek satışı yapan tüccarlar için özel bir mekân ayrılmış ve bu işle ilgilenenler uzmanlaşmıştı.⁸⁵¹ Medine pazarında ipek satımıyla şöhret bulan tüccarlar vardı.⁸⁵² Medine pazarına kara yoluyla olduğu gibi deniz yoluyla da mal akışı sağlanmaktaydı. Medine'ye üç günlük mesafede bulunan ve Habeşistan, Mısır, Aden, Çin ve Bahreyn'den gelen gemilerin yük alıp boşalttığı 'el-Carr'⁸⁵³ adlı ticari bir liman vardı. Medine'yi Kızıl denize ve oradan deniz aşırı ülkelere bağlayan bu liman kentinin yerli halkı da ticaretle uğraşıyorlardı.⁸⁵⁴ İlk İslam Tarihi kaynakları buranın çevresinde halkı çok zengin olan ve saraylarda yaşayan köyler bulunduğunu aktarır.⁸⁵⁵ Limanın

⁸⁴⁶ Kettani, *Terâtib*, II, 52; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 157.

⁸⁴⁷ Cevad Ali, rivayetlerin Sagidalar'ın kim olduğu hakkında bilgi vermediklerini söyler. Bunlar Rum mu, Arap mı Yahudi mi yoksa karma bir toplum mu oldukları belli değildir. Bunlar Medine'ye cahiliye döneminde de İslâm döneminde de gelip Medine pazarında belli bir yerde ticaret yaparlardı. Bu yer Nabat Pazarı diye bilinirdi. Bu Pazar yılda bir defa toplanıp ticaret yapılırdı. (bkz. Vakidi, *Meğâzî*, 395; Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 313.

⁸⁴⁸ Vakidi, *Meğâzî*, III, 989-1051; İbn Kesir, *Bidaye*, V, 25, *Siretü'n Nebeviyye*, IV, 45.

⁸⁴⁹ Vakidi, *Meğâzî*, III, 99; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 157.

⁸⁵⁰ Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 454.

⁸⁵¹ İbn Abdilberr, *İstiâb*, X, 37, XI, 61.

⁸⁵² Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed es-Sehâvî (ö. 902/1497, *et Tuhfetü'l Latife*, I, 478; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 158.

⁸⁵³ Bu liman yerinde şimdi el Bereke limanı bulunuyor. Ama kullanılmıyor. Burası Bedr'in bir mil batısından güneye doğrudur. (bkz. Harbî, *Kitâbu'l-Menasik*, 413; Hamdu'l Câsir, *Bilâdu Yenba'*, 49, *Fî Şimâli Ğarbi'l Cezîre*, Beyrut 1970, 190).

⁸⁵⁴ el-Bağdâdî, Safiyyuddin Abdu'l-Mü'min b. Abdu'l-Hayy, *Merasidu'l İdla' alâ İskâi'l-Emkineti ve'l-Bekâ'*, (I-III) 1. Baskı, y.y., Kahire 1954, I, 305; Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 272; Hamdu'l Casir, *Bilâdi Yenbe'*, 47; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 158.

⁸⁵⁵ İbnu'l Havkel, Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ali'n-Nasîbî el-Bağdâdî, *Kitâbu Sûreti'l-Arz*, Matbuatu Beril, 2. Baskı, I-II, Leiden, 1989, 39; el-Asdahrî, ibn İshâk İbrahim b. Muhammed el-Fârisî, *el Mesâlik*

büyüklüğü ve önemini kavrama hususunda daha sonraki devirlerde buradan yapılan transferler bize bilgi vermektedir. Hz. Ömer'in Mısır'ı fethinden sonra meydana gelen ekonomik kriz sebebiyle vali Amr ibn As yardım talep etmiştir. Ömer, her yükte aşağı yukarı üç bin erdeb⁸⁵⁶ veya daha fazla gıda maddesi bulunan yirmi deve yiyecek gönderdi. Yiyecekler bu limana kadar develerle götürüldü sonra gemiye yüklendi. Bundan anlıyoruz ki bu liman Ömer döneminde de işlevselliğini devam ettirmiştir. Bu liman hicri dördüncü asırdan sonra eski hareketliliğini kaybetmişse⁸⁵⁷ de Medine için H. 5. asra kadar önemini muhafaza etmiştir.⁸⁵⁸

İslam öncesinde bir çok toplumda olduğu gibi Arap toplumunda da köleler ekonomik mal varlığı olarak ciddi değer ifade etmekteydi. Biz burada, meseleyi, tarih içerisinde vuku bulmuş iktisadi bir olgu olarak ele almaktayız. Dolayısıyla mal olarak köle edinme yolları, ticareti, değeri, bunların kazandıkları ve hangi yollarla hür olabilmeleri konumuz alanı içerisinde bulunmaktadır.

Cahiliye toplumunun köle sahibi olmaları şu dört yoldan biriyle gerçekleşmekteydi: 1- Haramilik yoluyla hürleri köleleştirmek, 2- faiz borcu gibi maddi nedenlerle borçluyu köleleştirmek, 3- savaşlar, 4- köle ailelerin miras yada satın alma yoluyla elde edilen çocukları. Vahiy bunlardan ilk ikisini yasaklamıştır.⁸⁵⁹ Üçüncüsü ise savaş esirleri ki Muhammed suresi 4. ayetle ya fidye karşılığı ya da karşılıksız olarak salı verilmesi istenmiştir. İslam dördüncü yolu ise azat etme yöntemiyle yok etmeye çalışmıştır.⁸⁶⁰ Hz. Peygamber de Kur'an'a paralel olarak köleliği tamamen ortadan kaldırmaya yönelik teşvik ve uygulamalar ortaya koymuştur.⁸⁶¹ Allah Resûlü bizzat kendisi ömrünün her yılına karşılık bir köle azad etmiştir. Onun yaptığı bu teşvikler bazı

ve'l Memâlik, Kahire 1961, 23; Kalkaşandî, *Subh*, IV, 291; Fîrûzâbâdî, *el Meğânimu'l Medâbe*, 99, 249; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 158.

⁸⁵⁶ Erdeb, bir hacim birimidir, Mısır'da ortalama 198 lt dir.

⁸⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 282; el- Humeyri, Muhammed b. Abdu'l-Mün'am, *er-Ravdu'l Ma'dar fî Haberi'l-Akdâr*, y.y., Beyrut 1975, 153; Suyutî, *Târîhu'l Hulefâ*, 137; Hamdu'l Casir, *Bilâdu Yenbe'*, 48-49; Cümeylî, Raşid, *Târîhu'l Arab fî'l Cahiliyye ve Asri'd Da'veti'l İslâmiyye*, 1.Baskı, Beyrut 1972, 187; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 159.

⁸⁵⁸ Nasır Husrev, Ebû Muîn, *Sefer Nâme*, (Arapçaya trc. Yahya el-Haşşâb) 2. Baskı, Beyrut 1970, 110; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 159.

⁸⁵⁹ Kur'an, Zümer: 39/29; Muhammed: 47/4; Bakara: 2/280, Tevbe: 9/60, Hadid: 57/11, Teğâbûn: 64/17; Bakara: 2/175-179, Ali İmran: 3/130, Nisa: 4/161.

⁸⁶⁰ Kur'an, Nisa: 4/92, Maide: 5/89, Mücadile: 58/4.

⁸⁶¹ Buhari, *Sahih*, "İtk", 15 (2545-2549); Müslim, *Sahih*, "Eyman", 38, "Elfaz", 13-15.

sahabeler arasında yarışa dönüşmüştür. Hz. Aişe 67, Abbas 70, İbn Ömer 1000, Abdurrahman b. Avf ise bize biraz abartılı gelmiş ise de 30.000 köle azat etmiştir.⁸⁶²

Özellikle cezayı gerektirecek bütün fiillerde köle azat edilmesi şart koşularak uygulamanın minimize edilmesine çalışılmış hatta tamamen kaldırılmasına yönelik tedbirler alınmıştır. Ancak köleler Medine pazarında ticareti yapılan en önemli unsurlardan biri olarak her zaman varlığını sürdürmüştür. Diğer ticari eşyalarda olduğu gibi Medine pazarında köle ticaretinin yapılması için de özel bir bölüm ayrılmıştır. Hz. Peygamber'in köle ticareti ve köle ile efendisi arasındaki ilişkiyi özenle düzenleyici kararlar ortaya koyduğunu görmekteyiz.

Hz. Peygamber'in köle ticaretiyle ilgili prensiplerini genel olarak değerlendirdiğimizde şu hususlar ortaya çıkmaktadır:

Hz. Peygamber, köle ailelerin satışı sırasında çocukların ailelerinden koparılmasına müsaade etmemiştir. Ümmü Fâtımatı'l-Hüseyn naklediyor: Zeyd b. Hârise, Eyle'den gelince, paraya ihtiyacı oldu ve kölelerinden birini sattı. Rasulullah'ın yanına gelince, Hz. Peygamber kadınlardan birinin ağladığını gördü ve: *“Bunun derdi nedir?”* diye sordu. Rasulullah'a Zeyd'in bu kadının oğlunu sattığını söyleyince, Hz. Peygamber: *“Onu geri al (satışı iptal et) veya satın al”* buyurdu.⁸⁶³ Benzer bir uygulamayı kardeşlerin ayrılmaması hususunda da ortaya koymuştur. Hz. Ali bildiriyor: Rasulullah benimle satmam için iki köle çocuk gönderdi. Geri döndüğüm zaman: *“Onları aynı yere mi sattın, yoksa ayırdın mı?”* diye sorunca ben: *“Onları birbirinden ayırdım”* cevabını verdim. Rasulullah *“(onları geri almak için) çabuk yetiş”* buyurdu.⁸⁶⁴ Başka bir rivayet ise Ebû Mûsâ'dan geliyor: *“Rasulullah cariye satarken onunla çocuğunu ayırmayı yasakladı.”*⁸⁶⁵ Aynı prensibi esir paylaşımında da uygulamıştır. İbn Mes'ûd, Rasulullah'a esirler geldiği zaman, aile fertlerini birbirinden ayırmamak için hepsini bir aileye verdiğini nakleder.⁸⁶⁶

Pazarda satılan kölelerin bazıları mal sahibi olabiliyordu. Bunlar satıldığında alıcı şart koşmamışsa kölenin malının satıcıya ait olduğu belirtilmiştir. Sâlim, babası İbn

⁸⁶² İslâmoğlu, Musafa, *Hayat Kitabı Ku'ân*, 686-687.

⁸⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 120.

⁸⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 120; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Cihad”, 120 (2689); Tirmizî, *Câmi*, “Büyu”, 52 (1284); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 46, (2249).

⁸⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 122; İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 46 (2250).

⁸⁶⁶ Abdurrezzak, *Musannef*, VIII, 307 (15315); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 121; Ahmed, *Müsned*, I, 389; İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 45, (2248).

Ömer'den, Câbir, Hz. Ali, Atâ ve ibn Müleyke'den gelen farklı rivayetlerde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Kim malı olan bir köle satar da alıcı şart koşmazsa mal satan kişininidir."*⁸⁶⁷

Köle ticaretindeki uygulamalardan biri de köleyi müdebber veya mükâteb köle kılmaktır. Müdebber köle veya cariye: Azat olması efendisinin ölümüne bağlanmış köle ve cariyedir. Efendisi ölünce bu kişiler hürriyetine kavuşur. Ancak efendisi ölene dek bunlar üzerindeki hakkı devam eder.⁸⁶⁸ Mukâteb köle ise hürriyetine kavuşmak için efendisiyle belli bir ücret karşılığında anlaşma yapan köledir. Bu anlaşma, efendisi isterse yapılabilir, ancak Kur'an bu yönde teşvik etmiştir. *"Azad edilmek için anlaşma yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır biliyorsanız, hemen yazılı anlaşma yapın"* (Kur'an, Nur, 33). Bu ayetteki *"hayır"* dan maksat, mal varlığı, emanet, ödeyebilme gücü gibi maddi değerler yanında güvenilirlik, ahlak, namaz, dindarlık gibi manevi yönleri de ifade ettiği söylenmiştir.⁸⁶⁹

Köle ticaretinde karşımıza çıkan usullerden biri de satılan kölenin vela hakkıdır. Velâ hakkı, âzatlıktan veya muvâlât sözleşmesinden doğan hükmî akrabalık bağıdır. İfade eder;⁸⁷⁰ Hz. Aişe der ki: Sahipleri mükâteb köle Berîre'yi satmak istediklerinde Velâsı kendilerinde kalması şartını koydular. Bunu Rasulullah'a söylediğimde: *"Onu satın al ve âzâd et. Çünkü velâ hakkı ancak âzâd edene aittir"* buyurdu.⁸⁷¹

Bu alandaki diğer bir prensip ise ortak olan kölenin bir kısmının azat edilmesi hakkındadır ki Ebû Melih'in bildirdiğine göre, bir adam, kendi kölesinin üçte birini azad edince, durumu Rasûlullah'a arz ettiler. Allah Resûlü: *"Köle hürdür; çünkü Allah için ortaklık yoktur"* buyurarak bu tür kölelerin hür olacağını bildirmiştir. Başka bir rivayette ise Ebû Hureyre Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu bildirir: *"Her kim bir kölede olan payını veya hissesini azad ederse, bu kişinin kölenin kalan kısmını azad etmeye malı varsa kölenin tamamen azad edilmesi onun malından olur. Ancak kendi payını azad eden kişinin kölenin tamamını azad edecek malı yoksa, kalan bedelini"*

⁸⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XV, 327.

⁸⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 209-211.

⁸⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 129-130.

⁸⁷⁰ Şükrü Özen, "Velâ", *DİA*, XXXIII, 11.

⁸⁷¹ Mâlik, *Muvatta*, "İtk", 9 (780); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XV, 316, IX, 80; Ahmed, *Müsned*, VI, 42, 175, 213; Buhârî, *Sahih*, "Salat", 70 (456), "Zekât", 61 (1493), "Hac", 34 (2563), "Talak", 17 (5284), "Keffârât", 17 (6717), "Ferâiz", 20 (6754), 22 (6758); Ebû Dâvud, *Sünen*, "İtk", 1 (3926); İbn Mâce, *Sünen*, "İtk", 3 (2521); Tirmizî, *Câmi*, "Büyu", 33 (1256), "Velâ ve Hibe", 32 (2125); Nesâî, *Sünen*, "Eşribe", 36 (5643, 5644).

kölenin kendisinin ödemesi için zor olmayan bir işte çalışmasına izin verilir."⁸⁷² Gelen bazı rivayetlerde ise "köle kalanın fiyatını öder" denmiştir.⁸⁷³

Hız. Peygamber, cariyelerin çalışarak para kazanmasını men etmiştir. Ebû Belc el-Fezârî bildiriyor: Abâye b. Rifâa b. el-Ensârî'nin dedesi vefat etti ve kendine ait kazancı olan bir cariyeye miras bıraktı. Abâye bunu Rasûlullah'a bahsettiğinde Hız. Peygamber cariyenin kazancını mekruh gördü ve: "*Cariye kazanmaya çalışacak olursa, kazanamadığı zamanlar vücudunu kullanarak kazanç elde etmeğe çalışabilir*" buyurdu.⁸⁷⁴

Köle ve cariyelerin satış bedelleri yaşı, mesleği, kuvveti, mahareti ve güzellikleri ile belirlenirdi. Pazarda bir kölenin -istisnalar dışında- genel olarak 200 ile 1500 dirhem arasında satıldığı bilinmektedir. İstisnalar ise her zaman mevcuttur, mesela zengin sahâbi Abdurrahman b. Avf bir cariyeye 4000 dirhem vermiştir. Bu konuda İbn Sîrîn kendisine şöyle bildirildiğini aktarır: Abdurrahman b. Avf bir kadın gördü. Kadın hoşuna gitti. Kim olduğunu sorunca "falan adamın cariyesidir" dediler. Bunun üzerine cariyeyi adamdan dört bin dirheme satın aldı. Bir de baktı ki kocası var. Kocasına da onu boşaması taktirde yüz dirhem verdi. Kocasını bunu kabul etmeyince parayı artırdı. En sonunda ona vereceği para beş yüz dirheme ulaştı. Kocasını yine kabul etmedi. Bunun üzerine Abdurrahman cariyeyi adama geri verdi.⁸⁷⁵

Arap Pazarlarında Faizli Alış Verişler ve Hız. Peygamber'in Bunu Yasaklaması

İslâm'dan önce Arapların ticari işlemleri arasında şunları görmekteyiz: Malların mübadelesi, bu değişim örneğın bir kilo iyi hurmanın daha kalitesiz iki kilo hurma ile değiştirilmesi şeklinde gerçekleşiyordu. Aynı alış veriş başka ürünlerde, hatta altın ve gümüşün değişmesinde de yapılıyordu.⁸⁷⁶ Faiz, İslâm'ın ilk dönemlerinde de zengin olma yollarından birisi olarak sayılmaktaydı. Faizli satışlar bütün Araplarda yaygın

⁸⁷² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 468; Ahmed, *Müsned*, II, 255, 426, 472; Buhârî, *Sahih*, "Şirket", 4 (2492), "İtk", 5 (2527); Müslim, *Sahih*, II, 1140; Ebû Dâvud, *Sünen*, "İcâre", 45 (3439); Tirmizî, *Câmi*, "Akâm", 14 (13489); İbn Mâce, *Sünen*, "Ahkâm", 6 (2527).

⁸⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 246; Ahmed, *Müsned*, V, 74-75; Ebû Dâvud, *Sünen*, "İtk", 2 (3929); Nesâî, *Sünen*, "Kat'ı's-Sârik", 13, (4970-4972).

⁸⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 593; Ahmed, *Müsned*, IV, 141; Ebû Dâvud, *Sünen*, "İcâre", 37 (3419).

⁸⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 325, 326.

⁸⁷⁶ İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî, *el Kavanîni'l Fıkhiyye*, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1977, 165; Bedâyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 36.

olmakla birlikte Medine döneminde daha çok Yahudiler arasında yaygındı. Ancak İslam sonraki dönemlerde bu tür satışları yasaklamış ve Kur'an böylesi alım satımı zemmetmiştir (bkz. Nisa: 4/161). Kur'an'ın faizi yasaklaması tedrici bir şekilde olmuştur. Bundan dolayı tedavüldeki para üzerinde herhangi bir eksilmeye sebep olmamıştır; zaten bu dönemde faiz, daha çok gıda ürünleri üzerinde uygulanmaktaydı. (Ali İmran: 3/121, Bakara: 2/275-276). Araplar arasında para çok fazla kullanılmadığından ürünü ürünle değiştirme yoluyla alış verişi yapılmıyordu. Ölçü olarak bir sa' ne alındıysa karşılığında yine ölçü olarak sa' kullanılıyordu. Yani yiyecek ve içecekler ölçü ile alınıp satılmıyordu. Medine halkı ise pazarda ölçüden çok para kullanmaktaydı. Faiz uygulaması ürünlerin mübadelesi yöntemiyle yapılan alış verişte ürünü, daha fazla ürünle veya daha kaliteli ürünle değiştirirken parada ise altın ve gümüşü daha fazlasıyla değiştirme yöntemiyle gerçekleştiriliyordu. Birinin yiyeceğe ihtiyacı oldu mu onu muayyen bir zamana kadar satın alıyor öderken daha fazlasıyla ödüyordu. Kim malını ve ya ticaretini artırmak isterse hemen faize (ribaya) baş vuruyordu. Zira bu bir kazanç yolu olmuştur.⁸⁷⁷ Tüccarlar, tüketicinin, pazarda aldatılmasını önlemek amacıyla yağ, un ve elbise gibi temel ürünlere belirli fiyat koyuyorlardı. Medine pazarından aynı zamanda şehir dışındaki yakın ve uzak bölgelere mal ihracı yapılmaktaydı. Bu amaçla Medineli tüccarlar Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine giderek alış verişi yapıp⁸⁷⁸ dönerken Medine'de ihtiyaç duyulan eşyayı getiriyorlardı.⁸⁷⁹

Rasulullah da, yukarıda zikri geçen ayetlerle yasaklanan bu tür alış veriş, faizli satış işlemi olduğunu belirterek men etmiştir.⁸⁸⁰ Ubbâde b. Sâmid'den şu nakledilmiştir: “*Rasulullah bize Hayber günü (hicretin 7. yılı) işlenmemiş altını altınla ve işlenmemiş gümüşü parayla satmayı yasakladı*” ve dedi ki: “*Altını parayla satın almayı ve işlenmemiş gümüşü altınla satmayı da yasakladı.*”⁸⁸¹

⁸⁷⁷ Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 424-425; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 156.

⁸⁷⁸ İsfahânî, *Eğânî*, I. Baskı, Beyrut 1970, I, 31; Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 312; Nevra, *Hayâtü'l-İctimâî*, 156.

⁸⁷⁹ Vakidi, *Meğâzî*, II, 564; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 90; İbn Kuteybe, *Meârif*, 328; İbn Abdilberr, *İstîâb*, IV, 318; İbnü'l Esir, *Gâbe*, I, 60; Nevevî, *Sünen*, XVII, 210; Nevra, *Hayâtü'l-İctimâî*, 156.

⁸⁸⁰ Şâfiî, *Ümm*, “Bâbu'r Ribâ”, III, 12; İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî, *el Kavanîni'l Fıkhiyye*, I. Baskı, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1977, 165; Muhammed Ebû Zehra, *Buhûsu fi'r Ribâ*, Dâru'l-Fikri'l-Arabîy, Kahire trsz., 28; Bedâyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 36.

⁸⁸¹ İbn Hişam, *Sîre*, III, 346; Buhari, *Sahih*, III, 194, 210, 214; Şâfiî, *Ümm*, III, 12-13; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 37.

Diğer taraftan Arapların İslam'dan önce uyguladıkları bir de 'Nesî'e' faizi vardı. Faizin bu çeşidi, borçlu kişinin sıkışık durumda olması sebebiyle borcunu ödeyemeyince alacaklının borçluya zaman tanıyıp anaparanın faizinin artırılması şeklinde idi. Oysa Kur'an faizin her çeşidine savaş açmıştır. Daha Mekke döneminde *"İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince işte zekâtı veren o kimseler evet onlar kat kat (sevap ve mallarını) artıranlardır."* (Rum/39) buyurarak faizin zararlı olduğu vurgulanarak daha işin başında ekonomik sömürüye karşı çıkmıştır. Medine'de ise Hz. Ebubekir ile Yahudi Fenhas arasında vuku bulan bir faiz olayının dışında faizli muamele yaşanmamıştır. Bu olay hicretin ikinci yılında gerçekleşmiştir.⁸⁸²

Faizi yasaklayan Kur'an hicri üçüncü yılda ise alış verişte satışı ertelemeyi yasakladı. Bu şu surette gerçekleşmektedir: Malın teslim zamanı gelince borçlunun sıkışıklığı sebebiyle borç ileri bir zamana erteleniyor, ancak faizi artırılıyordu.⁸⁸³ Zeyd b. Eslem'den gelen bir rivayette borçlu vadesi gelen borcunu ödeyemezse alacaklı vadeyi uzatıp alacağını artırırdı.⁸⁸⁴ Nitekim Hz. Peygamber, hicretin sekizinci yılında Taif'ten gelen heyetin bu tür ribanın kendilerine ve babalarına helal olup olmadığını sorması üzerine vermiş olduğu cevapla haramlığını teyit etmiştir.⁸⁸⁵ Yine Hz. Peygamber'in faizi yasaklaması hakkında Vâhidî de şöyle bir rivayetle karşılaşıyoruz: Sakif kabilesinden benî Amr, Mahzum kabilesinden benî Muğire'ye ribalı muamele uyguluyordu. Attab b. Esid Mekke'ye zekât görevlisi olarak gönderilince beni Muğire bu olayı şikayet etti. Attab'ın olayı Hz. Peygamber'e arz etmesi üzerine şu ayet indi: *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve eğer müminler iseniz mevcut faiz alacaklarınızı terk edin. Eğer böyle yapmazsanız Allah ve Rasulü tarafından açılan savaştan haberinizi olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz sermayeniz sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz."*⁸⁸⁶ Bu haber onlara ulaşınca faizden vazgeçtiler.⁸⁸⁷

Diğer taraftan Hz. Peygamber, Necran halkına yazdığı sulh mektubunda kendilerini faiz yemekten men ederek faiz yiyenlerden zimmetin kaldırılacağını

⁸⁸² İbn Hişam, *Sîre*, II, 207; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 38.

⁸⁸³ Kurtubî, *el Câmi li Ahkâmî'l Kur'an*, Âli İmran suresinin 130. ayetinin tefsiri.

⁸⁸⁴ Maliki, *Muvatta*, "Büyu", 83 (684).

⁸⁸⁵ İbn Sellâm, *Emval*, 276-281; Belâzûrî, *Fütûhu'l Buldan*, I, 66.

⁸⁸⁶ Kur'an, Bakara: 2/ 278-279.

⁸⁸⁷ Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed Nisâburî, *Esbâbu'n Nüzul*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978, 59; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 39.

bildirmiştir.⁸⁸⁸ O, hicretin onuncu yılında veda haccında şöyle buyurdu: “*bütün faizler kaldırılmıştır. Fakat ana mallarınız sizindir, haksızlık etmezsiniz ve haksızlığa uğramamış olursunuz. Allah faizi yasakladı, ilk kaldırdığım faiz ise Abbas İbn Abdulmuttalib’in faizidir.*”⁸⁸⁹

Aldatma yollarından biri olan ribanın Arap toplumundaki uygulamalardan biri de şudur: Biri malı belli bir zamanda ödemek üzere satın alır, daha sonra bu malı başka birine daha düşük fiyatla peşin satardı. Bu hususta Hz. Aişe’den şu rivayet nakledilir: Bir kadın Aişe’nin yanına girdi ve kendisinin bir cariyesi olduğunu ve Zeyd b. Erkam’ın sekiz yüz dirheme cariyeye vadeli bir mal sattığını, daha sonra da o malı altı yüze cariyeden satın alıp peşin para verdiğini ve cariyeye üzerine sekiz yüz dirhem borç yazdığını söyledi. Aişe Zeyd’i yanına çağırttı ve tevbe etmezse Hz. Peygamberle çıktığı cihadların batıl olacağını (sevabının gideceği) söyledi. Sonra da şu ayetleri okudu: “...artık bundan böyle kime Rabb’inden bir öğüt gelir de faizden vaz geçerse artık önceden aldığı onun olur...”⁸⁹⁰, “...eğer tevbe ederseniz ana paralarınız sizindir...”⁸⁹¹ Fakat vade farkı almaksızın vadeli satışa ve selef türü satışa Hz. Peygamber cevaz vermiştir.⁸⁹² Hz. Peygamber, Medine’ye geldiğinde insanlar zaten bir, iki, üç yıllığına vadeli satış yapıyorlardı. Bu uygulamayı toptan reddetmemiş ancak malın miktarının, değerinin ve zamanının belirlenmesi istemiştir.⁸⁹³

Kurtubî söz konusu ayetlerin tefsirinde Hz. Peygamber’in bir yahudiden vadeli aldığı arpa karşılığında zırhını rehin bıraktığını belirtir. Yahudi “Muhammed benim malımı götürmek istedi” dedi. Hz. Peygamber “*yalan söyledi, ben yeryüzünde ve göklerde emin olan kişiyim, borcumu ödeyeceğim ve zırhımı rehin bıraktım*” dedi. Vefat ettiğinde zırhı Yahudide rehindi.⁸⁹⁴

H. Peygamber’in Su Siyaseti

⁸⁸⁸ İbn Sellam, *Emval*, 273, Ebû Yusuf, el-Kâdî Ebû Yûsuf Ya’kub b. İbrahim, *Kitabu’l Harac*, el-Mektebetü’s-Selfiyye, 3. Baskı, Kahire 1382, 72.

⁸⁸⁹ İbn Hişam, *Sîre*, IV, 251.

⁸⁹⁰ Kur’an, Bakara: 2/275.

⁸⁹¹ Kur’an, Bakara: 2/279; San’ânî, *Musannef*, VIII, 184; Bedayene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 40.

⁸⁹² Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb eş-Şîrâzî, *el-Kâmûsu’l Muhîd*, s-l-f maddesi; Bedayene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 40.

⁸⁹³ Müslim, *Sahih*, V, 54-56; Şafiî, *Ümm*, Babu’s Selef, III, 81; San’ânî, *Musannef*, VIII, 4; Bkz. Kur’an, Bakara: 2/282-283.

⁸⁹⁴ Şafiî, *Ümm*, III, 82; Kurtubî, *Câmî*, Bakara, 283. ayetin tefsiri; Bedayene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 41.

Son olarak Hz. Peygamber'in Medine'de su kuyuları üzerindeki tasarruflarına bir örnek vererek konuyu nihayete istiyoruz. Hicretten sonra Medine'nin suyunun bolluğunu gören Hz. Peygamberimiz bundan en geniş anlamda halkın faydalanması için teşvikte bulunuyordu. Bu bağlamda, “*Müslümanlar üç şeyde (su, ateş, ot) ortaktırlar. Bunlardan alınacak bedel ise haramdır*” buyurarak bunların rant konusu olmasını engellemiştir. Hz. Muhammed daha sonra bu su kuyularını koruma altına aldırması ve varlıklarını sürdürmeleri için tedbirler almıştır. Medine'de her mahallede kabilenin mülkiyetinde bulunan kuyuların varlığıyla birlikte bazı şahıslara ait kuyular da vardı.⁸⁹⁵ Bu bile su bolluğuna işaret ediyordu.

Hz. Peygamber'in bu alanda yaptığı önemli şeylerden biri de bazı kuyuları satın aldırıp vakıf haline getirmiş olmasıdır. Hz. Osman'ın satın aldığı Rume kuyusunu vakıf haline getirmesi Hz. Peygamber tarafından istenmiştir.⁸⁹⁶ Osman bu kuyu için 400 dinar veya 35.000 dirhem, bir başka rivayette ise 40.000 dirhem ödemiştir.⁸⁹⁷ Bu kuyu Ru'metu'l-Ğifârî adlı bir yahudiye aitti. Bu kişi bazı zamanlar kuyunun kapağını kilitleyerek ortadan kaybolurdu. Suyun bir kırbasını bir dirheme satıyordu.⁸⁹⁸ Hz. Osman'ın İslam'da ilk vakıf sayılabilecek bu davranışı övgüye mazhar olmuş ve Medineliler bunu uzun süre konuşmuşlardır.⁸⁹⁹ Allah Rasûlü kuyu açmayı ve vakfetmeyi teşvik etmiştir. Sa'd b. Ubâde, ölen annesinin adına bir kuyu kazdırarak vakfetmiştir.⁹⁰⁰ Ayrıca Kuba mescidi yakınlarında Medine'ye 3 km uzaklıkta yine bir yahudiye ait *Erîs* kuyusu da vardı ki Rasulullah ara ara burayı ziyaret ederdi.⁹⁰¹

⁸⁹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, 702-3; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 153; Bekrî, 685; Küçükaşçı, *Harameyn*, 150.

⁸⁹⁶ Buhari, “Musakât”, 1; Hanbel, *Müsned*, I, 70; Küçükaşçı, *Harameyn*, 150.

⁸⁹⁷ Belâzurî, *Fütüh*, 702-3; Küçükaşçı, *Harameyn*, 150; diğer bir rivayette Hz. Osman Yahudi'den, önce kuyunun işletim hakkını satın almış, daha sonra işleri düşen Yahudi kuyuyu tamamen ona satmıştır. Hz. Osman pazarlıkla 20.000 dirheme mal ettiği kuyuyu Müslümanlara bağışlamıştır. Meşhur tüccar sahabiler sahabeler başlığında Hz. Osman. İle ilgili bölüme bakınız.

⁸⁹⁸ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1149; Buhari, “Teyemmüm”, 6; Harbi, *Kitâbu'l-Menâsik*, 421; Semhûdî, *Vefâ*, 967-971; Zebîdî, Muhibbiddün Ebû'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Abdurrezzâk, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiru'l-Kâmûs*, Matbaatu Cebriyye, Mısır 1889.

VII, 196; Köksal, Asım, *İslâm Tarihi*, VIII, 193-94; Küçükaşçı, *Harameyn*, 151.

⁸⁹⁹ İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, I, 154-155.

⁹⁰⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Zekât”, 36 (1670); İbn Mâce, *Sünen*, “Edeb”, 8 (3684).

⁹⁰¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 366-9; Taberi, *Tarih*, IV, 281-3; Firuzâbâdî, *Meğânim*, 25-9; Semhûdî, *Vefâ*, 942-9; Köksal, *İslâm Tarihi*, XVIII, 152; Küçükaşçı, *Harameyn*, 151.

Su yönüyle Mekke'ye nazaran zengin olan Medine bazen su sebebiyle çekişmelere sahne olmuş, Hz. Peygamber bunu engellemek için suyun kaynağına yakın olanlara öncelik vererek olayı çözmeye çalışmıştır.⁹⁰²

İktisadî Düzenlemelerin Medine Halkına Etkileri

Hz. peygamber Medine'de uygulamaya koyduğu ekonomi politikaları sebebiyle özellikle hicretin ilk yıllarında var olan iktisadi buhran mümkün olduğunca en aza indirilmiştir. Toplumda özellikle gazve ve seriyyelerden elde edilen ganimetler sorunsuz bir şekilde dağıtılmış, bu yolla az da olsa refah sağlanmış oldu.

Hz. Peygamber, devlet başkanı olarak toplumda meydana gelen ekonomik sıkıntıları çözüme kavuşturmaktaydı. Kıtlik zamanlarında bile kendisine baş vuran fakirlere yardım etmeye uğraşmış, ortaya çıkan diyetleri el birliğiyle ödemeye çalışmıştır.⁹⁰³ Bu konuda Müslim, şu olayı aktarır: Kıtlığın olduğu bir dönemde fakir bir adam Hz. Peygamber'e gelerek ailesine götürmek için yiyecek bir şeyler ister, Hz. Peygamber ise adama verecek bir mal bulamaz. Ancak kendisine bir şeyler göndermeyi umduğunu söyleyerek o an için fakirin gönlünü alır, daha sonra ise bu adamın ihtiyacının varlıklı sahabeler tarafından giderildiğini aktarır.⁹⁰⁴

Hicretin ilk yıllarının getirdiği yoksulluk son bulup yapılan fetihler aracılığıyla devletin ekonomisi düzelince Hz. Peygamber, borçlu olarak vefat edip de malı olmayanların borçlarını kendi üzerine alarak beytülmalen ödemiştir. Bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Kim borçlu olarak vefat ederse onun borcu bana aittir, malı ise vereseleridir."*⁹⁰⁵

Hz. Peygamber H. 5. yılda, Du'metü'l Cündel'in⁹⁰⁶ kralı Ukeydir b. Abdulmelik Şam'a ticarete giderken gazveye çıktı.⁹⁰⁷ Hz. Peygamber bu gazve sırasında şehrin

⁹⁰² Malik, *Muvatta*, "Ekdiye", 25 (1424); Belâzurî, *Büldân*, 40-41; Zerkânî, Muhammed b. Abdalbâkî b. Yusuf, *Şerhu Muvatta' el-İmam Mâlik*, (I-V) (Thk. İbrahim Adve) Matbaatu Mustafa'l-Babî, Kahire 1962, IV, 37; Küçükaşçı, 151-152.

⁹⁰³ Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 57.

⁹⁰⁴ Müslim, *Sahih*, "Nikah", 142-143; İbn Hişam, *Sîre*, IV, 278.

⁹⁰⁵ Buhari, *Sahih*, "fi'l İstigrâdi ve Edê'i'd Duyûn", 11 (2398); Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 58.

⁹⁰⁶ Du'metü'l-Cendel, akarsuyu, hurmalık ve ekinlikleri bulunan (Bkz. Yakut, Mu'cemu'l-büldân, II, 487) Şam (Suriye) yollarının ağzında olup Dimaşk'a 5, Medine'ye 15 veya 16 gecelik uzaklıktadır.(Bkz. İbn

sürülerinin tamamını ele geçirmiş, Müslümanlara ciddi oranda ganimetten pay düşmüştür. Diğer yandan Dûmetü'l-Cendel büyük bir panayır ve ticaret merkezi olduğundan,⁹⁰⁸ birçok Arap kabilesi Medine'ye yaklaşmak için oraya yerleşmişti. Hz. Peygamber Ukeydir'i burada yakalamak istemişse de o pazarı mallarıyla birlikte bırakıp kaçmıştır. Buradaki mallar da müslümanların eline geçmiş, Müslümanlar orada hemen ticarete koyulup kârlı alış verişler yaparak Medine'ye dönmüşlerdir.⁹⁰⁹ Müslümanların iktisadi hayatlarındaki dönüm noktalarından biri de Hayber'in fethiyle gerçekleşmiştir. Zira buradan altın, gümüş ve canlı hayvanlar ele geçirilmiştir. Diğer yandan Yahudilerin topraklarında kalması karşılığında yıllık ürünün yarısı alınmıştır.⁹¹⁰ Beyhaki, Hayber fethedildiğinde, onlardan ele geçirilen ganimet ve esirlerden payına düşen sahabilerin, bunları satışa çıkardıklarını ve ele geçirilen malların çokluğu sebebiyle bir adamın Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Allah'ın elçisi, bu gün hiç kimsenin kazanmadığı kadar kazandım, alıp satmamdan üç yüz ukiyye⁹¹¹ kazandım" dediğini nakletmektedir.⁹¹²

Hayber ve Mekke'nin fethiyle Müslümanlarda gözle görülür şekilde değişim oldu. Medine'den korku zail oldu, Şibhi Cezire'de iktisadi faaliyetler arttı. Bu sebeple Hz. Peygamber de Mekke ve Taif'te faizle ilgilenenleri bunu yapmamaları hususunda uyardı. Ehli zimmet hakkında ise mal ve canlarına karşılık cizye vergisini koydu.⁹¹³ Yine çorak ve kullanılmayan arazileri tarıma uygun hale getirip işleme amacıyla iktâ etti.⁹¹⁴

Diğer yandan Hz. Peygamber, müslümanların hayatlarında refah seviyesi ciddi şekilde gelişmesine rağmen, sorumlu devlet adamlığının gerektirdiği şekilde toplumunun refahını öncelemiş, kendisi ise yoksul denebilecek bir hayat yaşamıştır. Hz. Ömer, Peygamber'imizin hanımı olan kızı Hafsa'ya peygamberin en tercih ettiği elbisesini sordu. O da pamuktan ince ve zarif iki elbisesinin olduğunu ve bunları

Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 62) Şam'ın (Suriye'nin) Medine'ye en yakın beldelerindendir. Tebuk şehrinin yakınındadır. Bkz. Halebî, *İnsânu'l-Uyûn*, II, 581.

⁹⁰⁷ Mesûdî, *et Tenbih ve'l İşraf*, 231; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 61.

⁹⁰⁸ Vâkidî, *Megâzî*, I, 403; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 62; İbn Seyyid, *Uyûnu'l-Eser*, II, 54; Zehebî, *Megâzî*, 212; Ebû'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, IV, 92.

⁹⁰⁹ Zehebî, *Megâzî*, 212; İbn Habîb, *Muhabber*, 114.

⁹¹⁰ İbn Kesîr, *Sîre*, III, 363- 364; İbn Sâd, *Tabakât*, II, 107-108; Müslim, *Sahih*, IV, 1946.

⁹¹¹ Evkiye: 126,8 gr, veya 40 dirhem gümüş.

⁹¹² Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Sünenü'l Kübrâ*, "Kitâbu'l Fey' ve'l Ğanêim", Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke 1994, VI, 331-332.

⁹¹³ Ebû Yusuf, *Kitâbu'l Harac*, 72; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 61.

⁹¹⁴ Ebû Yusuf, 61; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 61.

topluluğa hitap ederken giyindiğini söyledi. Yanındaki en değerli yiyecek hangisidir dediğinde Hafsa: Arpa ekmek parçası olduğunu söyleyerek ateşli bir hastalık isabet ettiğinde, Hz. Peygamber'in yağlı bir çeşit tatlı yiyerek iyileştiğini bildirmiştir. yine Hafsa, Rasulullah'ın kalın bir serginin olduğunu, bunu yazın altına, kışın ise yarısını altına serip yarısını da üstüne örttüğünü bildirmiştir.⁹¹⁵

2.2.4. Meşhur Tüccar Sahabiler

Hz. Peygamber döneminin ekonomisini anlayabilmek için insanların iktisadi hayatlarından bazı kesitlerin sunulması gerektiği kanaatindeyiz. Bu bağlamda kaynaklarda özellikle yoksullukla ilgili hayli rivayet mevcuttur. Hatta yanlış bir değerlendirmeyeyle özellikle, böyle bir yaşam tarzı zühd ve takva olarak insanlara önerilmiştir. Bundan dolayı burada bazı sahibilerin zenginlikleri ve islam toplumu için yaptıkları mali yardımları değerlendirmeye çalışacağız.

Sahabiler arasında tüccar olarak tanınanların bazıları şunlardır: Osman b. Affan, Talha b. Ubeydullah, Saîd b. Zeyd, Dihye b. Halife, Ukeydir b. Abdulmelik,⁹¹⁶ Abbas b. Abdulmuttalib, Abdullah b. Amr b. Kurayz, Abdullah b. Ebi Rebia, Abdullah b. Mesud, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Es Sa'di, Abdullah b. Zübeyr, Amr b. As, Ebu Hureyre, Enes b. Malik, Hakim b. Hizam, Humra b. Eyfa el Hemedanî, Kays b. Sa'd b. Ubade el Ensarî, Osman b. Ebi'l As, Ömer b. Hattab, Said b. As, Şebes b. Rib'i et Temimi. Ama tabii bunların büyük çoğunluğu fetihler sonrasında Hulefâ-i Raşidîn döneminde zengin olmuşlardır.

Ebû Hureyre'nin bildirdiğine göre Rasulullah, cahiliye döneminden beri ticaretle uğraşıp zengin olan ancak özellikle Mekke döneminde malının büyük kısmını Allah yolunda harcayan Hz. Ebû Bekir hakkında şöyle buyurdu: *"Ebû Bekr'in malının fayda verdiği gibi, hiç kimsenin malı fayda vermedi."*⁹¹⁷

Zenginliği ile ünlenmiş Müslümanların başında Osman b. Affan gelmektedir. Büyük servete sahip olan Osman'ın Medine'de su kuyuları ve bahçeleri vardı.⁹¹⁸ Çeşitli bölgelere ticaret kervanı gönderen Hz. Osman, hem cahiliye döneminde hem de İslam

⁹¹⁵ İbn'ül Esîr, *el Kâmil fi't Târih*, II, 352; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 64.

⁹¹⁶ Mesudi, *Tenbih ve'l İşraf*, 221; Vahidi, *Esbâbu'n Nüzûl*, 286.

⁹¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII, 266; Ahmed, *Müsned*, II, 253; İbn Mâce, *Sünen*, 94; Tirmizî, *Câmi*, 3661.

⁹¹⁸ Mesûdî, *Murûcu'z Zeheb*, II, 341; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 160.

döneminde zenginliğiyle tanınırdı.⁹¹⁹ İslam'ın yayılışı sırasında malından çokça infakta bulunmuş, Tebük seferi öncesinde ise malının büyük kısmını bağışlamıştır.

Babasından kendisine yüklü miktarda miras kalan Hz. Osman,⁹²⁰ Medine'ye hicret ettikten sonra burada müslümanların faydasına olan bir çok fedakârlıklar göstermiştir. Önceden de belirtildiği gibi bunların başında daha hicretin başlarında Medineli Müslümanların su ihtiyacını gidermesi olmuştur. Burada olayın pazarlık yönü üzerinde durmak istiyoruz. Kuyuya 50.000 dirhem isteyen Yahudi ile pazarlık yapan Hz. Osman önce kuyuya 12.000 dirhem karşılığında ortak olmuş, gelirinin düşüğünü gören Yahudi daha sonra kuyunun tamamının satışı için Hz. Osman'a teklif sunmuştur. Pazarlıklar sonucu 8.000 dirheme kuyunun kalan kısmı da satın alarak Müslümanlara bağışlamıştır. Bu şekilde başlangıçta 50.000 dirhem istenen kuyuyu 20.000 dirheme alması Hz. Osman'ın ticaretteki becerisini ortaya koymaktadır.⁹²¹

Hz. Osman'ın mal varlığını ve cömertliğini gösteren bir diğer olay ise Tebük seferine hazırlık yapılırken yaptığı infaktır. Zorluk seferi (Gazvetü'l-Usre)⁹²² olarak da bilinen Tebük, müslümanların sabır ve savaşla imtihan edildiği son seferdir. Bizans'a karşı güçlü bir ordu oluşturmak zorunda olan ve hem asker sayısının kalabalık olması ve hem de harekâtın kıtlık yılına denk gelmesi sebebiyle Hz. Peygamber, Müslümanlara açık açık bu sefere hazırlık için infak etmeye çağrı yapmıştır.⁹²³ Hz. Ebu Bekir malının tamamını getirirken Hz. Osman malının yarısını getirdi. Rivayetlerde Hz. Osman'ın 10.000 dinar yardım ettiği, başka bir rivayette ise elinde avucunda ne varsa çuvala doldurup getirip Hz. Peygamber'in önüne koyar, bunu gören Hz. Peygamber sevinerek Hz. Osman'a dua eder.⁹²⁴ Bu paraların yanı sıra 950 deve, 50 at ve bir o kadar da savaş teçhizatı vermiştir ki bunlar ordunun üçte birini donatmıştır.⁹²⁵ Tarihi rivayetler bu sefer

⁹¹⁹ Diyarbekrî, *Târihu'l Hamîs*, II, 268; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 160.

⁹²⁰ İbn Hacer, *İsâbe*, (Muhtasar), 78.

⁹²¹ Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ*, III, 970.

⁹²² Kur'an, Tevbe: 9/117.

⁹²³ İsmail Yiğit, "Tebük", *DİA*, XL, 229.

⁹²⁴ Tirmizi, *Câmi*, "Menâkıb", 19 (3699-3701); İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1986, I, 59; Seyyar, *Zengin Sahabiler*, 99-100; Yıldırım, *Tüccar Sahabiler*, 127.

⁹²⁵ Dimeşkî, Muhammed b. Sâlih, *Subulü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-Ibâd*, (Çev., Yusuf Özbek), Ocak Yay., İstanbul 2004, V, 467; Kandehlevî, M. Yusuf, *Hayatü's-Sahabe*, (Çev. Ahmet Meylânî), İslâmî Neşriyat, Konya 1990, II, 281; Muhammed Sadık Arcun, *Osman b. Affan*, 50; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 160.

sırasında Osman'ın orduya yardımını ayrıntılı bir şekilde anlatmışlardır.⁹²⁶ İbn Seyyidi'n-Nâs Sire'tinde Tebük Gazvesinden bahsederken Hz. Osman'ın bu gazvede hiç kimsenin yapamayacağı kadar büyük bir infakta bulunduğundan bahseder.⁹²⁷ İbn Hişam ise Osman'ın Tebük Gazvesinde Ceyşü'l-usre'ye bin dinar infakta bulunduğunu aktarır.⁹²⁸

Hz. Osman bunca infak etmesine rağmen kısa zamanda yine ciddi zenginliğe sahip olmuştur. Hz. Ebu Bekir döneminde Medine'de müslümanların yiyecek bulmakta dahi zorlandığı kıtlık yılında Şam'dan gelen 1000 develik yükü alıp halka bağışlamıştır. Vefat ettiğinde ise 30.500.000 dirhem, 150.000 dinar yanında para vardı. Hz. Osman'ın evini kuşatıp onu şehit eden asiler bu paranın tamamını yağmalamıştır. Ayrıca onun Rebeze denen yerde 1.000 devesi, Medine'de Bi'ru Erîs kuyusu, Hayber ve Vadi'l-Kurâ'da yakınlarına 200.000 dinar miras bırakmıştır.⁹²⁹

Medine'de Osman b. Affan'la birlikte tanınmış başka zengin sahabiler de vardı. Mesela bunlardan biri büyük tüccar ve ciddi mal varlığına sahip olduğu⁹³⁰ söylenen Abdurrahman b. Avf'tır. Kendisi, Kureyşliler en çok mala sahip olduğunu ve bu sebeple malının kendisinin helakına sebep olacağından korktuğunu söylemiştir.⁹³¹ Ticaretin yanı sıra Abdurrahman b. Avf, yirmi dönümlük sulanabilir arazide tarımla da uğraşıyordu.⁹³² İman ettikten sonra Mekke'de diğer Müslümanlar gibi zorluklarla karşılaşan Abdurrahman b. Avf, tüm mal varlığını cahiliyedeki ortağı Ümeyye b. Halef'e bırakarak Medine'ye hicret etmiş ve Medine'de ensarın zenginlerinden Sa'd b. Rabî ile kardeş olmuştur.⁹³³ Abdurrahman, kendisine evinin ve malının yarısı teklif edilmesine rağmen bunları kabul etmeyerek pazarın yolunu öğrenip önce hamallık sonra da elde ettiği küçük sermaye ile ticarete başlayarak on beş gün içinde kendisine bir ev

⁹²⁶ Vakidi, *Megazi*, III, 991; Musab Zübeyr, *NesEbû Kureyş*, 103; İbn Kuteybe, *el Meârif*, 193; Belâzurî, *Ensâbu'l Eşraf*, I, 368; İbn Hazm, *Cevamiu's Sîre*, 250; Kutbuddin, *Târihu'l Medine*, 50-51; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 160.

⁹²⁷ İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-Eser*, (I-II), Beyrut 1982, II, 276.

⁹²⁸ İbn Hişam, *Sîre*, II, 518, 276; İbn Kesir, *Sîre*, IV, 6; Kettani, *Terâtib*, II, 198.

⁹²⁹ İbn Sad, *Tabakat*, III, 72-73.

⁹³⁰ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 126; İbn Kesir, *Bidaye*, III, 228; Zehebî, *Düvelü'l İslâm*, I, 26; Diyarbekrî, *Târihu'l Hamîs*, II, 257; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 161.

⁹³¹ İbn Abdilberr, *İstî'ab*, V, 79; Amiri, *Riyâdu'l Müstedâbe*, 179; Nevra, *Hayâtü'l-İctimâî*, 161.

⁹³² Mesudi, *Mürücü'z Zeheb*, II, 342; Zehebî, *Düvelü'l İslâm*, I, 30; İbn Kesir, *Bidaye*, V, 345, VII, 250; Kettani, *Teratib*, II, 390; Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 311; Muhammed Kürt Ali, *el İslâm ve Hadaratü'l Arabiyye*, I, 162; Muhammed Tals, *Târihu'l Arab*, I, 163; Nevra, *Hayâtü'l-İctimâî*, 161.

⁹³³ İbn Habîb, *Muhabbe*, 72.

kiralamıştır.⁹³⁴ Abdurrahman'ın Bedir'e katılan herkese 400 dinar vasiyet ettiği, bunların sayısının yüz kişi oldukları rivayet edilmiştir.⁹³⁵ Tebük hazırlıklarında elinde olan 4.000 dirhem tam yarısını Hz. Peygamber'e getirerek "Ya Rasulallah! Yarısını senin yoluna diğer yarısını da ehline bıraktım, isterseniz diğer yarısını da getireyim" diyen⁹³⁶ Abdurrahman b. Avf'ın yaptığı infak hakkında bir çok rivayet zikredilmektedir.⁹³⁷ Abdurrahman bir çok kez malını sıfırlayacak derecede infak etmesine rağmen vefat ettiğinde ciddi miktarda miras bırakmıştır. Geriye bıraktığı mirasın kaynaklarda 1.320.000 dinar ile 3.200.000 dinar arasında hesaplanmıştır⁹³⁸ ki bu hatırı sayılır bir miktardır. Bu, günümüz parasıyla ortalama 23.500.000 ₺ etmektedir.

Hz. Peygamber'in etrafındaki zenginlerden biri de peygamberin halasının oğlu Zübeyr b. Avvam idi. Çokça ticari eşyaya ve mala sahip olan Zübeyr'in bin ayrı mülkü olduğu ve buralardan kendisine haraç geldiği söylenir. Çok mala sahipti ve ciddi şekilde tasadduk ederdi.⁹³⁹ Zübeyr öldüğünde terikesi 59.800.000 dirhem hesaplanmıştır. Kendisine haraçlarını getiren 1000 kölesi olduğu söylenir.⁹⁴⁰ Medine'de on bir evi olmak üzere, Basra, Küfe, Fustât ve İskendireye'de evleri ve bahçeleri vardı.⁹⁴¹ Geriye 1000 at bıraktığı belirtilmiştir.⁹⁴²

Talha b. Ubeydullah da serveti, zenginliği ve cömertliği ile tanınanlardandı. Kendisinde ticari kabiliyetleri gören babası, onu on beş yaşından itibaren ticari faaliyetlere dahil etmiştir. Yirmi yaşına geldiğinde ise tek başına bir çok ülkeye ticaret için gidip gelmiştir. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti sırasında, yine Şam dolaylarına ticaret için gitmişti. Alış verişi tamamladıktan sonra malını yükleyip kervanı Mekke'ye doğru yola çıkardı. Kendisi ise yine ticari işlerini halletmek için Medine'ye gitti. Şehre vardığında Hz. Peygamber'in Müslümanlarla birlikte buraya geldiğini gördü. Hazırlıklı olmadığı bu durum karşısında direk Hz. Peygamber'in yanına giderek

⁹³⁴ İbn Kesir, *Sire*, II, 327-328; Yıldırım, *Tüccar Sahabiler*, 140.

⁹³⁵ İbn Hacer, *İsabe*, (Muhtasar), 114.

⁹³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vilâti'l-Kur'an*, Dâru'l-Fikir, Beyrut 1995, X, 197.

⁹³⁷ Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 93 vd.; Ebû Nuaym, *Hayâtü'l-Evliya*, I, 98; İbn Hacer, *İsabe*, II, 1183.

⁹³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 136-137; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhu'l-Buhârî*, I-XIII, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1379, XIV, 281.

⁹³⁹ Mesûdî, *Mürücü'z Zeheb*, 2, 342; Zehebî, *Düvelü'l İslâm*, 1, 20; İbn Kesir, *Bidaye*, 5, 345, 7, 250; Kettani, *Teratib*, 2, 395; Cevad Ali, *Mufasssal*, 7, 211; Muhammed Kürd Ali, *Hadaratu'l Arabiyye*, 1, 163; Nevra, *Hayâtü'l-İctimâî*, 161.

⁹⁴⁰ İbn Kesir, *Bidaye*, VIII, 261.

⁹⁴¹ İbn Sâd, *Tabakât*, III, 77.

⁹⁴² Mesûdî, *Murûc*, II, 342.

“Ya Rasulüllah! Sahip olduğum tüm mal varlığım şu an Mekke’ye doğru gidiyor, yola çıksam malıma ulaşır, malımı elde ederim, ancak seni kaybederim, gitmesem malımı kaybederim. Seni kazanayım da varsın tüm mal varlığım yok olsun, sen şahit ol ki tüm mal varlığımı senin varlığına adadım” dedi. Hz. Peygamber bu olaydan sonra Talha’ya “*Talhatü’l-Hayr*” lakabını verdi.⁹⁴³ Talha b. Ubeydullah’ın zenginlik ve cömertliğine işaret edebilecek olaylardan biri de Huneyn savaşından dönerken yolda orduya yaptığı ziyafet ve yol üzerinde bulunan Numan adlı su kuyusunu satın alarak Müslümanlara bağışlamasıdır. Bu olaydan sonra Hz. Peygamber Talha’ya “*Talhatü’l-Feyyad*”⁹⁴⁴ lakabını vermiştir. Şam ve Irak’ta kazançlı ticaretleri⁹⁴⁵ bulunan Talha, Hz. Peygamber’in yanına gelen her yabancı ziyaretçi ve elçileri misafir ederdi. Onun bir defada yedi yüz bin dirhem tasadduk ettiği söylenmiştir.⁹⁴⁶

Kureyş’ten Peygamberimizin amcası Abbas b. Abdulmuttalib de zenginliği ile tanınanlardandı. Altın ve gümüş cinsinden nakit olarak büyük zenginliğe sahip olan Abbas, bunları ticarete ve haram olmadan önce faizli borç vermede kullanırdı. Kendi kavminden olanlara ödünç para verir ve onları ticaretine ortak ederdi. Hz. Peygamber’in teşviki sonucu Tebuk seferi sırasında ordunun donanımı için mal verenlerdendi.⁹⁴⁷

Ünlü zenginlerden biri de Mekke’nin fethinden önce Müslüman olan⁹⁴⁸ ve Hz. Osman döneminde Kur’an’ın toplanmasında heyete dahil olan Sa’îd b. el-Âs b. Umeyye el-Emevî el-Kureyşî’dir (ö. 59/679). Daha sonra da tecrübesizliğine rağmen Küre’ye, Muaviye döneminde de Medine’ye vali yapılmıştır.⁹⁴⁹

İbn Habîb, Sa’îd’in her gün bir deve keserek insanlara ikram ettiğini bildirir.⁹⁵⁰ Onun ne kadar büyük bir mal varlığına sahip olduğunu insanlara yaptığı cömertliklerden çıkarabiliriz. Sa’îd arkadaşlarıyla oturduğu bir gece orada bulunan bir gencin ihtiyacını sormuş ve borcu için ihtiyacı olan on dört bin dirhemi ona vermiştir.⁹⁵¹ Evini satmak

⁹⁴³ Kandehlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, II, 477; Yıldırım, *Tüccar Sahabiler*, 133.

⁹⁴⁴ Kandehlevî, *Hayâtü’s-Sahâbe*, II, 477.

⁹⁴⁵ Muhammed Kürd Ali, *Hadârâtü’l Arabiyye*, I, 162; Muhammed Talsi, *Târîhu’l Arab*, I, 163; Nevra, *Hayâtü’l-Iktisâdî*, 161.

⁹⁴⁶ Taberî, *Tarih*, IV, 405; Zehebi, *Düvelü’l İslâm*, I, 301, 440.

⁹⁴⁷ Vakidi, *Megazi*, III, 991; Cevad, *Mufasssal*, VII, 310-440.

⁹⁴⁸ İbn Abdi’l-Berr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed, *el-İsti’âb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî), Kahire tsz., II, 621.

⁹⁴⁹ El-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 48-49; İbn Manzûr, *Muhtasar*, IX, 310; Demir, *Cahiliye Cömertleri*, 214.

⁹⁵⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, 150; el-İsfehânî, *el-Eğânî*, I, 38-40, 370-371.

⁹⁵¹ İbn Abdi Rabbih; *el-Ikd*, I, 300.

zorunda kalan bir adama yüz bin dirhem vererek evinin satılmasına engel olmuştur.⁹⁵² Yine üzerinde dört diyet borcu bulunan bir adama kırk bin dirhem vererek gönderir.⁹⁵³ Saîd, her cuma eş ve dostlarını çağırarak onlara bolca yiyecek, giyecek ve bolca hediyeler vererek gönderirdi. Yine her cuma gecesi içinde dinarlar bulunan keseleri mescide gönderir ve namaz kılanların önüne koydururdu.⁹⁵⁴ Böyle oldukça cömert davranan Saîd zamanla yoksul düşmüş ve öldüğünde seksen bin dirhem borç bırakmıştır.⁹⁵⁵

Bir diğer zengin sahabe ise Hz. Ali'nin yeğeni Abdullah b. Câfer b. Ebî Tâlib'dir (ö. h. 700). Benî Haşim'den Hz. Peygamber'i gören son kişi olduğu söylenen⁹⁵⁶ bu sahabinin ticaretine Hz. Peygamber dua etmiştir.⁹⁵⁷ İslam geldikten sonra Hicaz bölgesinin en cömertlerinden sayılırdı. Zenginliği hakkında şu bilgiler verilmektedir: Cömertliği ile ün salmıştır. Tüccarın biri Medine'ye şeker getirir ve satamaz, ona Abdullah'ın yanına gitmesi durumunda onun şekerini alacağını ve ücretini ödeyeceği söylenir. Abdullah şekeri alıp halka dağıtır bedeli olarak tüccara dört bin dirhem öder. Yine kendisine hanımının oğlan çocuk dünyaya getirdiğini müjdeleyen adama, Muaviye'nin bir kişinin çocuğunun adını Muaviye koymasına karşılık verdiği yüz bin dirhemi verir.⁹⁵⁸ Diğer taraftan kendisini şiiriyle metheden bedeviye yüz bin dirhem vermiştir.⁹⁵⁹ Abdullah, bir yolculuk sırasında Hz. Peygamber ve torunları Hasan ile Hüseyin'e ikramda bulunan bir kadın, daha sonra yoksul olarak Medine'ye gelince ona iki bin koyun ve iki bin dinar vermiştir.⁹⁶⁰

Ubeydullah b. Abbas b. Abdulmuttalib (ö. H. 706) Hz. Peygamber'i görmüştür. Yollara sofralar kurarak gelip geçen yolculara ikramda bulunan ilk kişinin Ubeydullah

⁹⁵² Demir, *Cahiliye Cömertleri*, 214.

⁹⁵³ İbn Manzûr, *Muhtasar*, IX, 310; İbn Abdi'l-Berr, *el-İstîâb*, III, 882; Demir, *Cahiliye Cömertleri*, 215

⁹⁵⁴ Demir, *Cahiliye Cömertleri*, 215.

⁹⁵⁵ Zetterstein, K. V., "Sa'id b. el-Âs", *İA*, İstanbul 1967, X, 80-81; daha fazla bilgi için İbn Sa'd, *Tabakât*, Beyrut 1960, I, 128, 498, II, 158, III, 247, IV, 94, 105, 116, 118, V, 6, 38, 288; İbnü'l-Esîr İzzuddîn, *el-Kâmil fi't-Târih*, y.y., (I-XIII), Beyrut 1965, III, 84, 105, 139-142, 147-150; İbn Manzûr, *Muhtasar*, IX, 305-318.

⁹⁵⁶ Kutubî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 218; Demir, *Cahiliye Cömertleri*, 217.

⁹⁵⁷ İbn Asâkir, *Tehzîb*, VII, 329.

⁹⁵⁸ İsfahânî, *Eğânî*, XII, 256-260.

⁹⁵⁹ İbn Asâkir, *Tehzîb*, VII, 341.

⁹⁶⁰ Ebû Ali Muhassin b. Ali Et-Tenûhî, *el-Müstecâd min Faâilâtî'l-Ecvâd*, (Nşr. Muhammed Kürd Ali), Dimaşk 1946, 11-13; Demir, *Cahiliye Cömertleri*, 218.

olduğu söylenir.⁹⁶¹ Ubeydullah, cömert kişiyi şöyle tarif etmektedir: “malı çok olduğunda başkalarına dağıtan az olduğunda ise başkalarını kendine tercih eden kişidir.”⁹⁶² Ubeydullah daha önce tanımadığı bir sarrafın borçlanıp kendisine müracaat etmesi üzerine borç senetlerini yırtıp adamın borcunu öder.⁹⁶³ Ubeydullah’ın zenginliğini anlatan bir diğer olay ise şöyledir: Gözlerini kaybetmiş olan ve bu sebeple geçim darlığına düşen Ma’n b. Evs el-Muzenî ona müracaat edince on bin dirhem tutarındaki borcunu öder ve bir o kadar da geçinmesi için kendisine para gönderir.⁹⁶⁴

Medine’de Ensar’dan ise Sa’d b. Ubâde zenginliği ile tanınırdı. Sa’d, sahabe içerisinde çokça yardım edenlerden biriydi. Zayıflara cömert davranır, Hz. Peygamberin evlerine kâselerle yiyecek gönderirdi. Her gece suffe ashabına yiyecek gönderir, fakir ve muhtaçlara yağ ve et yedirirdi.⁹⁶⁵

Sahabe arasında malı öyle çok olanlar vardı ki, mallarının çokluğu sebebiyle belli yerlerde toplanmakta ve bu malların geliri gideri hesap edilmekte, harcadığı yerler yazılmaktaydı.⁹⁶⁶ Bu belki günümüz muhasebeciliğinin ilk örnekliğini teşkil etmektedir.

Diğer yandan Medine’de Yahudilerin bazıları, ticaret ve faiz yoluyla aşırı derecede zenginleşmişti.⁹⁶⁷ Benî Nadir’den olan Muheyrik bunların en tanınmışıydı. Kendisi aynı zamanda alim bir din adamı olan bu şahıs, Hz. Peygamber’e iman etti ve Uhud savaşında şehit oldu. Çok miktarda malı ve hurma bahçelerinin tamamını Hz. Peygambere bıraktı.⁹⁶⁸ Hz. Peygamber onun malını alınca Medine’de umumi sadaka olarak verdi,⁹⁶⁹ daha sonra ise vakıf malı olarak bırakıldı.⁹⁷⁰

Hz. Peygamber, Yahudilerden Nadir oğullarını Medine’den çıkarınca, onlara sadece develerinin taşıyabileceği kadar mallarını beraberlerinde götürmelerine izin

⁹⁶¹ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, Beyrut 1966, IV, 75; İbn Abdilberr, *İsti'âb*, III, 109; İbn Manzûr, *Muhtasar*, XV, 322; Askalânî, VII, 19; İbnu'l-Esir, *Kâmil*, III, 201, 383.

⁹⁶² Belâzurî, *Fütûh*, IV, 78.

⁹⁶³ İbn Habîb, *Muhabber*, 146.

⁹⁶⁴ İsfahânî, *Eğânî*, XII, 72.

⁹⁶⁵ Cevad, *Mufasssal*, 7, 315; Nevra, *Hayatü'l-İktisâdî*, 162.

⁹⁶⁶ İbn Abdilberr, *el İsti'âb*, II, 26; Sehâvî, *Tuhfet'l-Latîfe*, I, 382; Cevad, *Mufasssal*, VII, 443-444; Nevra, *Hayatü'l-İktisâdî*, 162.

⁹⁶⁷ Ahmed Şilbî, *Mevsuatü't Târîhi'l İslâmiyyi*, I, 148; Nevra, *Hayatü'l-İktisâdî*, 162.

⁹⁶⁸ Belâzurî, *Ensâb*, I, 285; Kettani, *Teratib*, II, 435.

⁹⁶⁹ İbn Hişam, *Sire*, I, 518; İbnü'l Cevzî, *el Vefâ bi Hivâli'l Mustafa*, I, 103; Nuveyrî, *Nihâyetü'l Ereb*, XVI, 365; İbn Seyyidi'n Nâs, *Uyûnu'l Eser*, I, 208; Nevra, *Hayatü'l-İktisâdî*, 162.

⁹⁷⁰ İbn Kesir, *Sire*, III, 72; Nevra, *Hayatü'l-İktisâdî*, 162.

verdi. Bunlardan Ebu'l Hukeyk adında bir Yahudi'nin çok malı vardı. Medine halkı düğün yaptığında Hukeyk'ten ödünç takı alırlar, bazen bunun için ona rehin başka mal bırakırlardı. Ondan ailesine miras kalan bir mesek⁹⁷¹ (veya mûsk veya mûsûk) dolusu altın, gümüş ve süs eşyası kaldı. Mücevherlerle dolu bu büyük tulumda altın bilezikler, altın küpeler, halhallar, zümrütler bulunuyordu. Hz. Peygamber h. 7. yılda Hayber'i fethedince bu malı Kinane b. Ebu'l Hukeyk'e sordu. Kinane bunu inkâr ederek onun tükendiğini ve geriye bir şey kalmadığını söyleyip bu hazinenin yerini söylemekten kaçındı, fakat Hz. Peygamber bunu fark etti ve Kinane öldürüldü. Çünkü önceden eğer teslim ederse kendisinin canı bağışlanacağı aksi halde hazine bulunursa öldürüleceği anlaşması yapılmıştı.⁹⁷² Huyay b. Ahtab adlı bir Yahudi'nin de benzer şekilde saklı mücevherleri vardı. Müslümanlar onu da bulup ganimet olarak aldılar.⁹⁷³

Rasulullah zamanında her ne kadar ziraat, ticaret ve ganimetlerle toplumun iktisadi yaşantısında iyi yönde gelişmeler olmuşsa da bazen çeşitli sebeplerle kıtlık olmuştur. Böylesi dönemlerde zengin sahabiler devreye girmiş ve diğer Müslümanlara yardımcı olmuşlardır. Hicri altıncı yılda kuraklık ve kıtlık olunca Müslümanlar zor durumda kaldı. Hz. Peygamber istiska namazına ve duasına çıktı ve yağmur yağdı. Bu sırada ramazan ayı idi.⁹⁷⁴ Hicretin dokuzuncu, bir rivayete göre onuncu yılında⁹⁷⁵ sıcak çok şiddetli idi ve arazi kurumuştu. İnsanlar ciddi şekilde zorluk ve açlık çektiler. Bu esnada Hz. Peygamber Rumlara karşı Tebük gazvesi için ordunun hazırlanmasını istedi.⁹⁷⁶ Hem kıtlık ve hem de zorlu bir sefer hazırlığı insanları zorladı ve meşakkate katlanmak zorunda bıraktı. Ama buna rağmen yukarıda isimleri verilen bazı zengin ashab sayesinde Müslümanlar bu gazveye hazırlık yapıp katıldılar. İki üç adam bir deveye dönüşümlü olarak biniyorlardı. Aşırı sıcakla birlikte açlıktan dolayı develerini boğazlayıp kursaklarındaki suyu çıkarıp içtiler.⁹⁷⁷ Medine'de böyle kıtlık dönemlerinde

⁹⁷¹ Mesek, deve derisidir. Torba şekline getirilerek saklama kabı olarak kullanılırdı. Bkz. İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab*, I, 486.

⁹⁷² Vakidi, *Megazi*, II, 671-673; İbn Kayyım, *Turukul' Hakîme*, 8; Nevra, *Hayatü'l-İktisâdî*, 163.

⁹⁷³ İbn Seyyidi'n Nâs, *Uyûnu'l Eser*, II, 138; İbn Kayyım, *Turuku'l Hakîme*, 8-9.

⁹⁷⁴ Mesûdî, *Mürûcu'z Zeheb*, II, 296, *et Tenbîhu ve'l Eşrâfu*, 222; İbnü'l Esir, *Misâlü't Tâlib*, I, 98, *Üsdü'l Gâbe*, I, 22; İbn Teymiyye, *Kaide, Celiletün fi't Tevessüli ve'l Vesile*, 129; İbn Kesir, *Bidâye*, VI, 90.

⁹⁷⁵ Muhammed b. Yezid, *Tarihu'l Hulefa*, XX, 21; Nevra, *Hayatü'l-İktisâdî*, 164.

⁹⁷⁶ İbn Abdi Rabbeh, *Akdü'l Ferid*, V, 35; İbn Hazm, *Cevâmiu's Sîre*, 249; İbnü'l Esir, *Kâmil*, II, 189; Muhammed Ahmed Bâşmil, *Gazvetü Tebük*, 60-62.

⁹⁷⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, II, 167; Nevra, *Hayatü'l-İktisâdî*, 164.

hayat pahalılaşıp fiyatlar artınca Hz. Peygamber sahabilere sabretmelerini öğütlemiştir.⁹⁷⁸

Yukarıda konuyu işlerken bazı sahabilerin abartılı gelebilecek oranda mal varlıklarına sahip olduğunu gördük. Bunların bir çoğu Hz. Peygamber'den sonra bu birikime sahip olmuşlardır. Ancak zikredilen rakamlar geçen zamanla birlikte değerlendirildiğinde Hz. Peygamber dönemindeki ekonomik trendin yükseliş oranını anlamamıza yardımcı olacaktır.

Kadın Tüccarlar

Erkek sahabilerin yanında Mekke'de bazı kadınlar da ticaretle uğraşırlardı.⁹⁷⁹ Hatice bint Huveylid şeref ve mal sahibi bir tacire kadındı. Erkeklerle kendi malında ticaret yapması için ticari anlaşmalar yapardı.⁹⁸⁰

Kayletü'l-Emâriyye Rasulullah zamanın da ticaretle uğraşmıştır.⁹⁸¹

Esmâ bint Mahrebe ıtır satan bir kadın tüccardı oğlunu Yemen'e ıtr satması için göndermiş o da bunu Atıyye karşılığında satmıştır.⁹⁸² Aynı şekilde Havlê bint Tüveyt İtr satan kadındı.⁹⁸³

2.2.5. Yahudilerle Ticari İlişkiler

Daha önceden de belirtildiği üzere Kudüs'teki Süleyman Mabedi'nin yıkılmasından sonra dağılan Yahudiler Arap Yarımadası'nın bir çok bölgesine yerleşmişlerdir. Özellikle fuar ve ticari kervanların sevinde sıkça bunlara rastlanmaktadır. Mekke çevresinde, Yahudilerin varlığı bilinmemekle birlikte Ukaz panayırına katıldıkları ve kendilerini gizli, saklı ve kayıp eşyaları bulabilen kâhinler olarak tanıttıklarından dolayı çok para kazanmaktaydılar. Ehli kitap olmaları sebebiyle okur yazar olmayan bedeviler üzerinde nüfuz kuran Yahudiler, Arap Yarımadası'nda belli merkezlere toplanmışlardı. Biz burada Hz. Peygamber'in çeşitli sebeplerle

⁹⁷⁸ Celaleddin Hanefi, *Ahbaru'l Müstedabe*, 3; Nevra, *Hayatü'l-İktisâdî*, 164.

⁹⁷⁹ İsfahânî, *el-Eğânî*, I, 82.

⁹⁸⁰ Taberî, *Tarih*, II, 280.

⁹⁸¹ İbnü'l-Esîr, *Esed*, V, 245 Kettânî, *Terâtib*, , 116; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 68.

⁹⁸² İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 232.

⁹⁸³ İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 278.

muhatap olduğu Medine, Hayber, Fedek Yahudileri ve onlarla olan ilişkilerin iktisadi boyutunu ele alacağız.

Müslümanların ekonomik ilişki içerisinde bulundukları ilk Yahudi toplumu Medine Yahudilerdiydi. Bunların her biri farklı iş kollarına ayrılarak, Medine ekonomisine hakim olmuşlardır. Şehirde bulunan üç büyük Yahudi kabilelerinin adları da aslında onların büyük çoğunluğunun yaptıkları mesleklere işaret etmektedir. Şöyleki Kaynuka, kuyumculuk anlamına gelir, söz konusu isimle anılan Yahudi kabilesine mensup olanlar bu işle ve genel olarak ticaretle uğraşmaktaydılar.⁹⁸⁴ Nadîr kelimesi ise başka anlamlarının yanı sıra çiçekli bitki anlamına gelir, bunlar da daha çok ziraatle meşguldüler. Kureyza ise, deri tabaklama işinde kullanılan bir ağaç çeşidinin adıdır. Bazı kaynaklarda Kureyza oğullarının dericilik imalatıyla uğraştıkları bildirilmektedir.⁹⁸⁵

Yukarıda Medine Devleti'nin oluşum aşamasını incelerken yer verdiğimiz gibi Hz. Peygamber, şehirde tüm grupları kapsayıcı nitelikte oluşturduğu metne, Yahudileri ilgilendiren iktisadi maddeler koymuştu. Hz. Peygamber'in bu vesikayla oluşturduğu birlik ve bütünlük, anlaşmanın üzerinden dokuz ay gibi kısa bir zaman geçtikten sonra Yahudilerin tutum ve davranışları sebebiyle bozuldu ve neticede Yahudiler Medine'den çıkartıldı. İlk Müslüman olan Yahudi kökenli Abdullah b. Selâm, Hz. Peygambere Yahudilerin sözlerine güvenmemesi gerektiğini ifade etmiştir,⁹⁸⁶ ancak Allah Rasûlû Medine'deki sosyal barışın devamını sağlamak için onlarla ilişkileri sıcak tutmaya çalışmıştır. Neticede Abdullah b. Selâm haklı çıkmış, Yahudiler, Müslümanlar aleyhine bir çok siyasi ve ekonomik faaliyetler içine girmişlerdir. Müslümanlarla Yahudilerin ilişkilerinin bozulmasına sebep olan olayın, pazarda alış veriş esnasında meydana gelmiş olması Medine'deki ticari canlılığa işaret etmektedir. Birkaç Yahudi gencinin Müslüman bir kadının namusuna ve onuruna hâlel getirecek davranışta bulunması⁹⁸⁷ sebebiyle patlak veren olaylar çatışmaya dönüşmüştür. Buradan anlıyoruz ki Müslümanlar kendilerine pazar oluşturmuş olsalar da, müslümanların pazarında ihtiyaç duyulan her şeyin bulunmaması, veya Medine'de iki pazar arasında rekabet sebebiyle

⁹⁸⁴ İbn Hişam, *Sîre*, 383.

⁹⁸⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 475.

⁹⁸⁶ İbn Hişam, *Sîre*, 352; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 478.

⁹⁸⁷ İbn'ül Cevzî, Ebû'l-Ferc Abdurrahman b. Ali, *Telgîhu Fühûmü Ehli'l Eser fî Uyûni't-Târîhi ve's-Siyer*, Dehlî, trsz. 135.

fiyatların daha uygun olması bunlara ilaveten Hz. Peygamber'in müslümanların Yahudi pazarına gidişlerine herhangi bir yasaklama koymaması sebebiyle müslümanlar Yahudi pazarından da alış veriş yapmaktaydılar. Yahudilerle olan iktisadi ilişkiler, onların Müslümanlar aleyhine faaliyet yürütmeleri ve dışarda düşman unsurlarla iş birliğine girmeleri sebebiyle Medine'den çıkarılışlarına kadar devam etmiştir. İlk çıkarılan Kaynuka oğullarından 1500 kılıç, 300 zırhlı giysi, 200 mızrak ve 500 kalkan ele geçirilmiştir.⁹⁸⁸ Fakat kaynaklarda onlarla ilgili verilen bilgilerden anlamaktayız ki daha sonra bunlardan bir kısmı Medine'ye gelerek ticari faaliyette bulunmuşlardır.⁹⁸⁹ Hatta bunlardan bazılarının Hendek savaşında ve Kureyza oğulları kuşatmasında Müslümanlara yardım ettiği nakledilir.⁹⁹⁰ Hamidullah, yaptığı değerlendirmede daha önceki ittifakları sebebiyle Abdullah b. Ubey'in bunlara aracı olduğunu, neticede Kaynuka oğullarının yarısının veya en azından üçte birinin Medine'de bırakılıp iktisadi faaliyetlerine müsaade edildiğini belirtir.⁹⁹¹

Nadir oğulları ile ilişkiler Medine ve Hayber'de bulundukları dönemlerde iki ayrı şekilde ele alınabilir. Medine'de bulundukları dönemde bunlarla olan iyi ilişki, ödenmesi gereken bir diyet⁹⁹² için Yahudilerin üzerine düşen miktarı tahsil etmeye giden Hz. Peygamber'e suikast girişiminde bulunmaları ve suikast planlarının ortaya çıkması sebebiyle bozulmuştur. Bunun neticesinde Hz. Peygamber, silahları dışındaki taşınabilir mal varlıklarını alıp gitmelerine izin vererek Medine'den çıkarmıştır. Onlar da tüm hazinelerini (Kenz), mücevherlerini hatta evlerinin kapılarına varıncaya kadar söküp götürmüşlerdir. Burada konumuz açısından şu husus dikkatimizi çekmektedir: Nadir oğullarının Araplarla ticari münasebetler içerisinde bulunduklarından dolayı aralarında onlardan alacaklı olan şahıslar bulunmaktaydı. Hz. Peygamber Yahudilerin bu alacaklarını toplamalarına müsaade etmiştir. Ancak alacaklarını erken tahsil ettikleri için bir miktar indirimde bulunmalarını istemiştir.⁹⁹³ Nadir oğulları Medine'den 600

⁹⁸⁸ İbn Hişam, *Sîre*, 546; Taberi, *Târih*, I, 1362; İbn Sâ'd, *Tabakât*, II, 22; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 203.

⁹⁸⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 34.

⁹⁹⁰ Beyhâkî, *Sünen*, IX, 53.

⁹⁹¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 482.

⁹⁹² Bi'ri Mâüne faciasından sağ kurtulan ve Medine'ye olayı haber vermeye gelen Amr b. Ümeyye ed-Damrî, yolda karşılaştığı ve kendilerine saldıranlardan olduğunu zannettiği yeni Müslüman olmuş iki kişiyi yanlışlıkla öldürmüştür. Rasulullah bu iki kişinin diyetinden Yahudilere düşen payı almak için gitmişti. Bkz. Nadir Özkuyumcu, "Nadîr", *DİA*, XXXII, 275. Bu konuda zikredilen diğer bir rivayet ise Nadir oğullarının kendi din adamlarıyla Hz. Peygamber'i düelloya davet etmeleridir.

⁹⁹³ Serahsî, *Şerhu'l-Siyerî'l-Kebîr*, III, 180-220; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 485.

deveden oluşan yükleriyle birlikte ayrılmışlardır.⁹⁹⁴ Geride bıraktıkları taşınmaz malları ise Hz. Peygamber tarafından Müslümanlar arasında taksim edilmiştir. Hz. Ömer şöyle der: Allah Nadir oğulları mallarının paylaşımını Peygambere verdi. Müslümanlara ne fazla verdi ne de cimrilik etti. Onlardan geriye kalan at ve silahları Allah yolunda dağıttı.⁹⁹⁵

Bu hususta gelen bir diğer rivayette ise Hz. Peygamber Nadir oğullarının taşınabilir mallarının götürülmesine izin verirken onların hazinelerini götürmelerine müsaade etmediği bildirilmektedir. Nadir oğullarından Kinane b. er-Rebi' b. Ebi'l-Hukeyk, Beni Nadir'in hazine görevlisi idi. Hz. Peygamber hazinenin yerini ilgiliye sorunca cevap vermekten kaçındı. Hz. Peygamber Yahudilerden başka birisini getirtip aynı soruyu ona sordu. Gelen kişi, bir harabe göstererek, Kinâne'yi her sabah buraya gelip giderken gördüğünü söyledi. Hz. Peygamber Kinâne'ye 'eğer senin yanında hazineyi bulursak seni öldürelim mi?' dedi. O da evet dedi. Hz. Peygamber harabenin kazılmasını emretti ve oradan bazı hazineler çıkarıldı. Hz. Peygamber Kinâne'ye hazinenin geri kalanını sordu. Kinane ise onların yerini söylemekten kaçındı. Hz. Peygamber Zübeyr b. Avvam'a dönerek Kinâne'yi yanındaki hazinenin tamamını teslim edinceye kadar sıkıştırmasını emretti. Zübeyr, onun göğsüne, nefesine ağır gelinceye kadar dirseği ile bastırdı. Olumlu bir cevap alamayınca onu Hz. Peygamber, Muhammed b. Mesleme'ye gönderdi. O da kardeşi Mahmut b. Mesleme ile birlikte Kinane'nin boynunu vurdu.⁹⁹⁶

Medine'den çıkarıldıktan sonra gelip Hayber'e yerleşen Nadir oğullarının, Hendek savaşının çıkmasında aktif rol almaları sebebiyle söz konusu savaş biter bitmez Hz. Peygamber Hayber'i kuşatmıştır. Teslim olan Hayberlilerden elde edilen ganimetler arasında buğday stokları önemli yer tutmaktaydı. Hayberlilerin, üzerlerindeki giysiler dışında diğer elbiselerine, kumaşlarına, arazilerine, paralarına ve silahlarına el konulmuştur. Ancak yük hayvanlarının taşıyabileceği kadar eşya almalarına müsaade edilmiştir.⁹⁹⁷ Daha sonra, bölgenin tarımsal özelliğinin kaybolmaması için, Hz. Peygamber bunlarla anlaşılarak arazilerini işletmelerine müsaade etmiştir. Hayber arazisi otuz altı hisseye bölünerek, on sekiz hisse, ödenmesi gereken haklar, toplu ihtiyaçlar ve

⁹⁹⁴ İbn Hişam, *Sîre*, 653-654; İbn Sâ'd, *Tabakât*, II, 41; Süheylî, *Ünf*, II, 176-181.

⁹⁹⁵ İbn Ubeyd, *Emval*, 15; Kutub, *Siyasetül Maliyye*, 114.

⁹⁹⁶ İbn Hişam, *Sîre*, I, 340; Taberi, *Târih*, III, 14; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 115-116.

⁹⁹⁷ Belâzurî, *Fütûh*, 25-31.

gelen misafirlere harcanmak üzere Hz. Peygamber'e verilmiş, diğer on sekiz hisse ise her hisse yüz kişiye olmak üzere dağıtılmıştır.⁹⁹⁸ Bu sefer sonrasında Hz. Peygamber hanımı Safiyye ile nikahlanmış, o öldüğünde 100.000 dirhem tutarındaki servetinin üçte birini hala Yahudi olan yeğenine vasiyet yoluyla bırakmıştır.⁹⁹⁹

Medine'de ikamet eden Yahudilerden diğer bir grubu oluşturan Kureyza oğullarıyla olan ilişkiler, Hendek savaşı sırasında bozulmuş, onlar da daha önceden müttefikleri olan Evs oğulları lideri Sa'd b. Muâz'ın hakemliğini isteyip haklarında vereceği karara uyacaklarını bildirmişlerdir.¹⁰⁰⁰ Hakim, Yahudilerin evlerinin muhacirlere tahsis edilmesi ve diğer tüm mallarının Müslümanlar arasında taksim edilmesi hükmünü verdi.¹⁰⁰¹

Medine'de bu üç büyük kabile dışında başka Yahudi toplulukları da yaşamaktaydı. Bunlar, kendi dindaşlarının başına gelenlerden ders alarak siyasi meselelere bulaşmamış sadece ticaretle iştigal etmişlerdir. H. 10. yılda Hz. Peygamber'den kendisine hediye edilen kaftanı Hz. Abbas, zengin bir yahudiye 8000 dirheme satmıştır.¹⁰⁰² Ayrıca Hz. Peygamber vefat ettiğinde zırhı Ebu's-Şehm adlı zengin bir Yahudide rehindi. O, fiyatı 1 altın dinara 30 sa' arpayı taksitli satın almış, karşılığında ise *zâtu'l-'ukul* adlı zırhını rehin bırakmıştı.¹⁰⁰³ Bu anlatılanlar, Hz. Peygamber'in vefatı sırasında Medine'de hala zengin Yahudilerin var olduğunu göstermektedir.¹⁰⁰⁴

Hz. Peygamber'in münasebet kurduğu diğer bir Yahudi topluluğu ise Hayber Yahudileridir. Biraz önce de zikredildiği gibi Medine'den çıkarılan Nadir oğulları Hayber'e yerleşmişlerdi. İki toplumun birleşmesiyle Hayber'in ekonomik yönden zenginliği arttı.¹⁰⁰⁵ Daha önceden de zengin olarak bilinen Hayber, ticaret merkeziydi. Mekkeliler, düğünler için büyük tencere takımlarını ve kadınların düğünlerde ve kutlamalarda takacağı mücevher ve takıları Hayber'den kiralama yoluyla alırlardı.

⁹⁹⁸ Belâzurî, *Fütûh*, 28-29.

⁹⁹⁹ Hâfiz Ebû Ubeydu'l-Kâsım İbn Selâm, *Kitabu'l-Emvâl*, 1. Baskı, Dâru Şurûk, Beyrut 1989, 728, Hadis No: 1995; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 495.

¹⁰⁰⁰ Tevrat, Tesniye: 20/10-14.

¹⁰⁰¹ İbn Hişam, *Sîre*, 689; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 54.

¹⁰⁰² İbn Sa'd, *Tabakât*, 75; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 490.

¹⁰⁰³ Kastallanî, *İrşâd*, IV, 286; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 490.

¹⁰⁰⁴ Vâkîdî, *Megâzî*, II, 289.

¹⁰⁰⁵ İbn Hişam, *Sîre*, 669; Belâzurî, *Ensâb*, I, 730; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 486; Hz. Peygamberin *Savaşları*, 116-156.

Birinde kiraladıkları mücevherler kaybolmuş ve Mekkeliler 10.000 altın dinar tazminat ödemişlerdir.¹⁰⁰⁶

Çevrede yaşayan diğer Yahudi toplulukları da, Hz. Peygamber ile çeşitli yollarla anlaşmalar yaparak mali yükümlülükler üstlenmişlerdir. Vadi'l-Kura'da oturan Yahudiler Hayber halkının kabul ettiği şartların aynısını kabul etmiş, ürünlerin %50'sini Hz. Peygambere vermişlerdir.¹⁰⁰⁷ Fedek halkının, Hayberlilere yardım için toplanması sebebiyle Hz. Peygamber onların üzerine sefere çıkmış, buranın arazileri, bazı devlet giderleri de dahil olmak üzere Hz. Peygamber'e tahsis edilmiştir.¹⁰⁰⁸ Kaynaklarımızda Maknâ diye bir yerleşim yerinden de bahsedilir ki burası çeşitli dokuma atölyelerinin bulunduğu mamur bir belde idi. Tebük'ün batısında bulunan Makna, Akabe körfezi kıyısındadır. Yöre halkı Bizansa bağlı Eyle hükümdarı tarafından yurtlarından çıkarılmış, o sırada Tebük'te bulunan Hz. Peygamber'e gelerek yardım istemişlerdir. Hz. Peygamber Tebük'ten kalabalık bir askeri birlik göndermiş, Eyle'ye giren ordu, piskoposa Hz. Peygamber'in mektubunu vermiş, İslam'a girmesini ya da cizye vermesini istemiştir. Piskopos, Hz. Peygamberin ayağına kadar gelerek bağlılığını bildirmiş ve cizye ödemeyi kabul etmiştir. Makna halkı yurtlarına geri dönerken elde ettikleri deniz ürünlerinin, hurmaların ve eğrilmiş yünlerinin dörtte biri karşılığında Müslümanlarla anlaşma yapmışlardır.¹⁰⁰⁹

2.3. MEDİNE MERKEZLİ İSLAM DEVLETİNİN GELİRLERİ

Gerek islam dünyasında, gerekse diğer coğrafyalarda kadim çağlarda var olan devletlerin tarihini anlatan eserler, devlet kurmanın ve onu korumanın iki temel prensibi olduğunu belirtirler: Ordu ve mal. Bu eserlerde geçen “İktidar orduyla, ordu malladır” cümlesi siyasi düşüncenin vazgeçilmez iki unsuru olarak askerlik ve ekonomiyi göstermektedir. Devlet için gerekli olan ilkelere “adalet” ve “bayındırlık”ın gerçekleşmesi bunlardan sonra mümkün olur ki siyasi karmaşanın ve fakirliğin hüküm sürdüğü yerlerde bu ikisinden söz edilemez.¹⁰¹⁰ Hz. Peygamber, devletini ancak askeri

¹⁰⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 81; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 491.

¹⁰⁰⁷ Semhûdî, *Vefâ*, 1328; İbn Habîb, *Muhabber*, 126.

¹⁰⁰⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, 764-776.

¹⁰⁰⁹ Makrîzî, *Esmâ*, 469-470; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 501-502.

¹⁰¹⁰ Bu konuda bkz. Çiçero, *Yasalar Üzerine*, (Çev. C. Cengiz Çevik), İş Bankası Yay., İstanbul 2016; İlker Kömbe, *Dünya Düzeninin Temelleri: Adalet Dairesi Literatürüne Giriş*; C. Cengiz Çevik, Doğu

ve ekonomik gücün kazanılmasından sonra kurmuştur. İlk ordu gönüllülerden oluşup ordunun donatım masrafları ve askerin günlük yaşesi ganimetlerden elde edilmiştir. Hiç şüphesiz devletlerin ana omurgasını ekonomi oluşturur; zira iktisadi güce sahip olamayan inanç ve ideolojiler varlıklarını koruyamazlar. Nitekim Medine’de oluşturulan yeni devletin öncelikle yerine getirmesi gereken iki temel görevi vardı. Birincisi halkın refahını sağlayıcı tedbirler almak, ikincisi ise dini değerler üzerine oluşturulan devleti düşman unsurlara karşı koruyabilmektir. Hz. Peygamber’in ordunun gerekliliğine atfettiği önemi, onun Bedir savaşı öncesinde yaptığı şu duada görmekteyiz: Şöyle yakarıyordu Rabbine: “*Allah ’ım! Eğer şu küçük ordu dağılıp giderse, yeryüzünde sana kulluk edecek kimse kalmayacak.*”¹⁰¹¹

Bütün insanlığa davetini ulaştırmak amacıyla olan bir siyasi organizasyonun, bunu gerçekleştirebilecek ekonomik bir güce de sahip olması gerekir.¹⁰¹² Hz. Peygamber, siyasi bir lider olarak devletin hakimiyetini sağlamlaştırmak ve halka ekonomik rahatlığı kazandırmakla sorumluydu. O bu amaçla hem Müslümanlar ve hem de gayri müslim tebaaya bir takım vergiler koymuştur. Konulan bu mali yükümlülüklerin başında, zekât, haraç ve cizye gelmektedir.

Fakat konuya başlamadan önce bir hususa dikkat çekmekte fayda vardır. Bilindiği gibi islam bilimleri açısından Kur’an ve Hadis temel kaynak teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu konu incelenirken İslam Hukukunun alanına giren bir takım değerlendirmelere yer vermek zorundayız. Ancak bu konuları ele alışıımız, haramlar helaller açısından değil, o dönemde toplum içerisinde var olan ekonomik uygulamalar bakımından incelenecektir.

2.3.1. Zekât Gelirleri

Daha önce de belirtildiği üzere Mekke döneminde mali yardım yapmayla ilgili çok sayıda ayetler gelmişti. Aslında Mekke’de her ne kadar müslümanların bir devleti yoksa da kendi aralarında organizeli bir yapıya sahiplerdi. Her işin kendine arzedildiği bir hakim ve yönetici konumunda bir liderleri vardı, kendi aralarında işleri belli bir

Batı Der., “Kökensel Bir İnceleme: De Re Publica’da İktidarın Adalet Sorunu”, sayı. 69, Mayıs-Temmuz 2014, ilgili başlık.

¹⁰¹¹ İbn Hişam, *Sîre*, II, 444; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 194.

¹⁰¹² Kur’an, Araf: 7/158, Yusuf: 12/104, Furka: 25/1, Enbiya 21/107.

sistem dahilinde yürütmekteydiler. Aslında devlet içinde devlet görünümü vermekteydiler ve hiçbir zaman Mekke yönetimine boyun eğmemişlerdi. Dolayısıyla kendi içerisinde örgütlü bir yapısı bulunan bu toplum bireylerinin ihtiyaçlarının olması kaçınılmazdır. Bunun farkında olan Hz. Peygamber, durumu iyi olan müslümanları yoksullara yardım etmeye teşvik ediyordu. Mekke döneminde inen bazı ayetlerden¹⁰¹³ anlıyoruz ki her ne kadar zorunlu bir yaptırım söz konusu olmasa da bunlar tavsiye niteliğinde bir muhayyerlik de oluşturmamaktadır.¹⁰¹⁴

Hz. Peygamber'in yaptığı uygulamaları Kur'an'a rağmen yapmayacağı muhakkaktır. Dolayısıyla onun ürünleri vergilendirme hususu da Kur'an temellidir. Kur'an'da mali yardım anlamında “zekât” kavramının yanı sıra “infak”, “âte'l-mâl”, “sadaka”, “ihsan”, “birr”, “it'âm” kavramları geçmektedir. İslamın ilk ve en bariz vergisi zekât hicri ikinci yılda farz kılınmıştır. Medine'de konuyla alakalı inen ayetlerde ‘zekât’ ve ‘sadaka’ kavramı çokça geçer. Zekât terimi ayetlerde genellikle namazla birlikte zikredilir ki bu Allah'a karşı yerine getirilmesi gereken vazife ile topluma karşı yerine getirilmesi gereken vazifenin aynı derecede öneme sahip olduğu şeklinde anlaşılabilir. Bakara suresinin 177. ayetinde ise hem zekâtтан hem de ayrıca mal vermekten bahseder ki, burada zekât yıllık vergi, ‘mal verme’ ise olağan üstü zamanlarda ödenmesi gereken fazladan bir vergi olarak değerlendirilmiştir.¹⁰¹⁵ Kur'an “namazlarınızı kılın, zekâtınızı verin”¹⁰¹⁶ diyerek hem bu dünyanın hem de ahiretin uyumlu olması için insanın ruhi yönüyle maddi yönünü bütünleştirerek insana toplumsal yükümlülük bilinci kazandırmıştır. “Sadaka” kavramı, bazı ayetlerde gönüllü yapılan yardım olarak bazı ayetlerde ise mecburi vergi olarak geçmektedir. Tevbe suresi 60. Ayette “ onların mallarından sadaka al ki bununla kendilerini temizlemiş ve onları bereketlendirmiş olasın.” buyurulmaktadır.

Bu konuda ‘ihsan’ ve ‘birr’ kavramları da mali mükellefiyet olarak kullanılır. Bakara suresi 83. ayette İsrailoğullarına verilen talimattan bahsedilirken, şöyle buyrulur: “Allah'tan başkasına kulluk etmeyin, ana – babaya, hısımlara, yetimlere, yoksullara ihsanda bulunun...” burada ihsanın, zekâtтан ayrıca zikredilmesi sebebiyle

¹⁰¹³ Kur'an, Zâriyât: 51/15-19, Meâric: 70/19-25.

¹⁰¹⁴ Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 804-805.

¹⁰¹⁵ Celal, Yeniçeri, *İslâm Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, Marmara Üniv. İl. Fak. Yay., İstanbul 1996, 30.

¹⁰¹⁶ Kur'an, Nur: 24/56.

verginin de ötesinde fazla bir mükellefiyeti ifade ettiği söylenmiştir.¹⁰¹⁷ Yedirme doyurma anlamındaki “it’am” kavramı medenî ayetlerde de geçmektedir. Yardım edilmesi gereken yerlerden biri olarak geçen “esir” kavramı da ilk defa bu dönemde geçer: “*onlar kendi canları çekmesine rağmen, yemeyi yoksula, yetime ve esire yedirirler.*”¹⁰¹⁸ Bu alanda bütün vergi çeşitlerini içine alan en kapsamlı terim ise “infak” tır. Bakara suresi 267. ayette bu kapsayıcılık gözükmemektedir.¹⁰¹⁹ Bu ayette ziraî, ticarî, sınaî ve madenî olan tüm mal varlıklarından elde edilen kazançların vergiye tabi tutulduğu görülmektedir.

Kur’an’da adı geçen¹⁰²⁰ ve Hz. Peygamber’in uyguladığı zorunlu ve isteğe bağlı olarak yapılan tüm mali yardımlar elbetteki din buyruğu olduğu için aynı zamanda bir ibadettir. Fakat yukarda da ifade ettiğimiz üzere Kur’an, toplumsal olan uygulamayı, manevi boyuta taşıyarak insanlara daha çok sorumluluk duyma hissi kazandırmıştır. Bu bağlamda burada konuyu incelerken zekâtı, islam devletine ödenmesi gereken bir vergi olarak ele almaktayız.

Hicretle birlikte oluşturulan devlette ilk yapılan şeylerden birisi ise devletin üzerine düşen mali yükümlülükleri yerine getirmesi için gelir kalemlerini belirlemek olmuştur. Hicri ikinci yılın başlarında farz olan zekât,¹⁰²¹ toplumda var olan ekonomik sıkıntıya çözüm üretmenin yanı sıra zengin Medineli müslümanları ve ticaret ve ganimetlerle yavaş yavaş zenginleşen muhacirleri mali yükümlülükler altına almıştır. Zekât zorunlu ve sosyal yönü olan mali bir ibadet olmakla birlikte, devlet için, yoksul tebeanın zorunlu ihtiyaçlarını karşılama açısından önemli bir gelirdir.

Zekât, toplanma zamanı, şekli, devlet eliyle toplanması, ölçüsü ve harcama yerlerinin belirlenmiş olması yönleriyle islam devleti için ödenmesi gereken bir vergidir. Hz. Peygamber’in idaresini kabule yönelik irade beyan etmeye gelenlerden, diğer ibadetlerin yanı sıra zekât görevini de yerine getireceğine dair söz alınmaktaydı. Mesela Cerir b. Abdullah: “Ben Nebi’ye namaz kılma , zekât verme ve tüm

¹⁰¹⁷ Yeniçeri, *Ev İdaresi*, 30.

¹⁰¹⁸ Kur’an, İnsan: 76/8.

¹⁰¹⁹ Serahsi, *Mebhut*, III, 3; Yeniçeri, *Ev İdaresi*, 32.

¹⁰²⁰ Bkz. Tevbe: 9/34, En’am: 6/141, Bakara: 2/267, Zariyat: 51/19.

¹⁰²¹ Bazı rivayetlerde hicretin 9. yılında farz kılındığı bildirilmektedir. Bkz. Taberî, *Târîhu’l Ümem ve’l Mülük*, III, 123-124; İbn Kesir, *Sîre*, II, 379; İbnü’l Es’ir, *el Kâmil fi’t-Târîh*, II, 199; Mesûdî, *et Tenbih ve’l İşraf*, 253; Bedayene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 52-53.

Müslümanlarla barış içinde olma hususunda biat ettim” demiştir.¹⁰²² Aslında bu, siyaseten devlet başkanın kabulünü ve devlete karşı yükümlülüklerini yerine getireceğine dair beyandır. Zira cahiliye döneminde benzer uygulama kabileler arası mücadele neticesinde görülmektedir. Savaşan iki kabileden üstün gelen, mağlup ettiği kabileye, mali yükümlülükler getirip onu vergiye bağlıyordu. “İtave” denen bu uygulama kabileler arası güçler dengesini oluşturmakta olup boyun eğdirme ve küçümsemenin sembolüydü. Mağlup kabile ne zaman ki rakibine karşı koyacak güce ulaşırsa, bunun işareti olarak ilk bu vergiyi keserdi.¹⁰²³ Bu yüzdendir ki Hz. Peygamber’in vefatını müteakip bir çok kabile, daha önce bağlılığın simgesi olan zekâtı Hz. Ebu Bekir’e vermeyi reddetmiştir. Zekâtın ne demek olduğunu bilen Hz. Ebu Bekir ise “yemin olsun ki Rasûlullah’a verdikleri bir deve yularını bile bana vermezlerse onlara savaş açacağım”¹⁰²⁴ demiş ve bunu yapmıştır. İki yıllık hilafeti boyunca bu asi kabilelere tekrar boyun eğdirmiş ve zekâtı tahsil etmiştir. Şayet böyle sert tedbir alınmamış olsaydı muhtemel ki tarihinde ilk kez, tek siyasi otoriteye boyun eğmiş olan Arabistan Yarımadası, tekrar eski günlerine dönecek ortada devlet diye bir şey kalmayacaktı.

Kur’an, zekâtı emretmiş fakat zekâta tabi olacak mallar kategorisinden ve ölçülerinden bahsetmemiştir. Kanaatimizce din, günün şartlarına göre zekât miktarının belirlenip düzene konularak, toplumun ihtiyaçlarını gidermesi için devlet başkanına (yönetimine) bırakmıştır. Hz. Peygamber’in zekâta yönelik koyduğu usul ve uygulamalara baktığımızda şunları görmekteyiz:

Bir malın zekâta tabi olması için üzerinden bir yılın geçmesi gerekir.¹⁰²⁵ Bu mal sahibinin sermayesini bu süre içerisinde çalıştırıp kazanmasına zaman tanıyarak mal artırımına yöneliktir. Bununla birlikte İbn Abbas, mal sahibinin zekâta tabi olan mala sahip olduğunda hemen zekâtını vermesi gerektiğini söylemiştir.¹⁰²⁶ Hz. Peygamber, zekâta konu olan tüm mallardan ölçek sınırlarını (teneke veya kutu türü), nisab miktarını, zekât toplama zamanını belirlemiştir.¹⁰²⁷

¹⁰²² Ahmed, *Müsned*, IV, 357-358; İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 347; Kutub, *Siyâsetü’l-Mâliyye*, 53.

¹⁰²³ Cabirî, *Siyasal Akıl*, 331-332.

¹⁰²⁴ İbn Kuteybe, *İmame ve Siyase*, I, 17; Taberi, *Tarih*, II, 255.

¹⁰²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 522-524.

¹⁰²⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 524.

¹⁰²⁷ Kutub, *Siyâsetü’l-Mâliyye*, 50.

2.3.1.1. Zekâta Tabi Olan Mallar ve Oranları

Biz burada fikhî bir takım detaylara dalmadan ana hatlarıyla Hz. Peygamber'in bu alandaki uygulamalarına göz atmakla yetineceğiz. Hz. Peygamberin zekât aldığı mal grupları şunlardır: Altın ve gümüş gibi değerli şeyler (nukut), deve, inek gibi büyük başlarla koyun cinsi küçük baş hayvanlar (mevâşî), buğday ve arpa çeşidi hububat ve meyveler.¹⁰²⁸ Ayrıca maden ve onlardan elde edilen değerli nâmî (üreyici) minareller, yer altındaki gömüler ve mücevherler de değerli mallar olarak değerlendirilmiş ve vergiye tabi tutulmuştur.¹⁰²⁹

Hz. Peygamber'in zekâta tabi tuttuğu mallardan tarım ürünlerinde şu belirlemeleri yapmıştır: Ayette '*Hasad günü hakkını verin*'¹⁰³⁰ emriyle hububatla birlikte meyve ve sebzeleri de zekâta tabi tutmuştur. Ebu Hureyre'den gelen rivayette Hz. Peygamber, Musa el-Eş'arî ve Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiği arpa, buğday, kuru üzüm ve hurmadan zekât almalarını emrettiği anlaşılmaktadır.¹⁰³¹ Fakat Hz. Peygamber tarım ürünlerinin zekâtını alırken daima üreticinin lehine karar vermiştir. Ebu Said el Hudri'den gelen rivayetten bunu anlamaktayız.¹⁰³² Yine gelen rivayetler üretimi çok yapılamayan ve çabuk bozulan ürünlerden zekât almamıştır. Mesela Hz. Peygamber'in salatalık karpuz ve şeker kamışından zekât almadığı rivayet edilir.¹⁰³³

Peygamberimiz'in tarım ürünleriyle ilgili bir başka uygulaması ise vergiye tabi tuttuğu ürünün belli oranda üretilmesi gerektiğini göz önünde bulundurmasıdır. Asgari geçim için gerekli olan ürünün fazlalığından vergi almıştır. Beş evsak'tan¹⁰³⁴ az olan ürünlerden zekât almamış, ürünlerin yetiştirilme aşamasındaki giderlerin zekâtтан düşülmesini istemiştir.¹⁰³⁵ Amr b. Şuayb'dan gelen rivayette Rasûlullah, şöyle buyurmuştur: "*akıcı suyla sulanan mahsulde zekât olarak onda bir vardır. Kovayla ve taşıma su ile sulanan mahsullerde ise yirmide bir vardır.*"¹⁰³⁶ Eğer her iki sulama tipi

¹⁰²⁸ Şafîî, *er Risale*, (Thk. Muhammed Seyyid Kilânî), 1.Baskı, Mektebetü Bâbî'l-Halebî, Kahire 1969 87-88; Bedayene, *Hayâtü'l-Iktisâdî*, 53.

¹⁰²⁹ Ebû Yusuf, *Harac*, 76-77; Şafîî, *Ümm*, "Babu's Sadaka", Matbaatu Dâr'ş-Şa'b, Kahire 1968, II, 4; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 468-469; Kudame b. Ca'fer, *Harac ve Sınâatu'l Kitâbe*, 238; Bedayene, 53.

¹⁰³⁰ Kur'an, En'âm: 6/141.

¹⁰³¹ Ebû Davut, *Sünen*, "Zekât"12 (1599); Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 70.

¹⁰³² Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 496; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 482-482.

¹⁰³³ Ebû Ubayd, *Emvâl*, 498.

¹⁰³⁴ Bir vesk yaklaşık olarak 218.4 kg'dır.

¹⁰³⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 500; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 70; evsak için bkz. baştaki ölçü birimleri.

¹⁰³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 495-499.

de mevcutsa en çok hangi şekilde sulanmış ise o cinsten zekât alınırdı.¹⁰³⁷ Bu hususta elimizde en kapsamlı rivayet ise Muaz b. Cebel'i Yemen'e gönderirken Hz. Peygamberin yazdığı belgedir. Şöyle yazmıştır: *"Yağmur suyu veya yeryüzünde akan sudan kendiliğinden sulananan tarlalardan onda bir, sahibi tarafından emek verilerek sulanan tarlalardan onda birin yarısı kadar zekât al."*¹⁰³⁸

Kaynaklarda bulunan bazı rivayetlerde yeşil sebze ve meyvelerden zekât alınmayacağı bilgisi mevcuttur.¹⁰³⁹ Fakat bunların satılması halinde getirisi iki yüz dirhem ve üzerinde olursa zekâta tabi olduğu söylenmiştir.¹⁰⁴⁰

Rasûlullah, bal üreticisi Ebû Seyyâre adlı sahabinin kendisine ürettiği bal hakkında sorunca, balı öşre tabi tutmuş ve zekâtını vermesini istemiştir.¹⁰⁴¹

Hiz. Peygamberimizin tarım ürünlerine koyduğu vergi ölçüsü 1/10'dur (öşür).¹⁰⁴² Emek harcanarak sulaması yapılan tarlalardan elde edilen ürünlerde bu oranı 1/20 olarak değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra gelen bazı rivayetlerde Müslümanlara öşür yoktur denilmiştir ki bununla gayri Müslimlerden alınan vergiler kastedilmiştir. Harb b. Ubeydullah, dedesinden naklen Rasûlullahın şöyle buyurduğunu bildirir: *"Müslümanlar üzerine öşür yoktur. Sadece Yahudi ve hristiyanlar öşür verirler."*¹⁰⁴³ Hamidullah da Peygamberimizin anlaşma yaptığı bir çok kabileden öşürün kaldırıldığını belirtmiştir ki burada ki öşür gümrük vergisi olarak yabancı tüccarlardan alınan vergi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁴⁴

Rasulullah büyük ve küçük baş canlı hayvanları da vergiye tabi tutmuştur. Onun, develerin zekâtı hususunda vefat etmeden önce bir mektup yazıp muhtemel ki bir valiye göndermek için kılıcının kınına koyduğu, fakat gönderemedi vefat ettiği nakledilmektedir. Hiz. Ebu Bekir ve Ömer'in hilafet sürelerinin sonuna kadar bu

¹⁰³⁷ İbn ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 499-500.

¹⁰³⁸ Ca'fer Sadık, II, 78-80; İbn Hişam, *Sire*, IV, 236-237; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 644-650; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 264-265; Müslim, *Sahih*, "Kitabu'z Zekât", III, 67; Ebû Davud, *Sünen*, "Zekât", 13 (1600); Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 55.

¹⁰³⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 487-488.

¹⁰⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, IV, 488 (10138 nolu rivayet).

¹⁰⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 489-491; Ahmed, *Müsned*, IV, 236; İbn Mâce, *Sünen*, "Zekât", 20 (1823).

¹⁰⁴² Bu oran İslâm öncesi pazarlarda alınan vergi miktarındadır.

¹⁰⁴³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 593; Ahmed, *Müsned*, I, 190, III, 474; Buhari, *Tarihu'l Kebir*, III, 220; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Harâc ve'l-Fey", 31 (3042-3044).

¹⁰⁴⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 801.

mektuba göre uygulama yaptıkları söylenmektedir.¹⁰⁴⁵ Söz konusu mektubun içeriği ve Hz. Peygamber'in bu alandaki genel uygulamaları değerlendirildiğinde görülmektedir ki, vergi uygulaması yapılırken hayvanların sayısı, yaşı ve cinsinden çok değeri göz önünde bulundurulmuştur. Küçük başlarda 40, sığır cinsinden olanlara asgari sınır 30¹⁰⁴⁶ adet konulurken, bu sayı develerde 5 kabul edilmiştir. Burada vergi mükellefinin sahip olduğu malın sayısı değil kıymeti dikkate alınmıştır. 5 ile 20 arası deveye sahip olanın zekâtını koyun cinsinden vermesi istenmiştir. Teferruata girmeden bakıldığında, ortalama bir devenin fiyatı, çok çeşitli rivayetler olmakla birlikte, 22-400 dirhem arasında değer bulmaktadır.¹⁰⁴⁷ Bu demek ki zekât verecek kişinin (5x400) 2000 dirhem¹⁰⁴⁸ tutarında (en az 22x5=66 dirhem muhtemeldir ki bu yeni doğmuş buzağının ya da işe yaramaz elden çıkarılması gereken bir devenin fiyatıdır) mal varlığına ulaşmış olması gerekir. Mekke valisinin günlük maaşı 1 dirhemdir. Bir deve aşağı yukarı valinin bir yıllık maaşına denk gelmektedir. Bunların da ölçüsüne göre zekât alınacak hayvanın değeri konulmuştur. Burada dirhem ve dinarın gümüş ve altın karşılığını günümüz gram fiyatına uyarlıyarak konunun anlaşılır kılınmasını istiyoruz.

1 koyunun fiyatı 4-6 (ortalama 5) dirhem, 40 koyun 200 dirhem etmektedir; bir sığır 40-60 (ortalama 50) dirhem, 30 sığır 1.500 dirhemdir; 1 deve 200-400 (ortalama 300) dirhemdir, 5 deve 1.500 dirhem etmektedir.

Koyun : $200 \times 3 \text{ gr (dirhemın karşılığı) gümüş} = 600 \text{ gr} \times 1,92 \text{ ₺} = 1.152 \text{ ₺}$ (200 dirhemde 5 dirhem, %2,5).

Sığır : $1.500 \times 3 \text{ gr} = 4.500 \text{ gr} \times 1,92 \text{ ₺} = 8.640 \text{ ₺}$ (1.500 dirhemde 30-40 dirhem, % 2,5).

Deve : $1.500 \times 3 \text{ gr} = 4.500 \text{ gr} \times 1,92 \text{ ₺} = 8.640 \text{ ₺}$ (1.500 dirhemde 5 dirhem, %0,35).

¹⁰⁴⁵ Vakidî, *Megâzî*, III, 333; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 454; Bkz. Aynı eser, 453-460; Ahmed, *Müsned*, II,14; Malik, *Muvatta*, “Zekât”, 13 (264); Ebû Dâvud, *Sünen*, “Zekât”, 3 (1562); Tirmizî, *Sünen*, “Zekât”, 4 (621).

¹⁰⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 462, benzer rivayetler için bkz. IV, 462-466; Ahmed, *Müsned*, I, 411; İbn Mâce, *Sünen*, “Zekât”, 12 (1804); Tirmizî, *Sünen*, “Zekât”, 5 (622).

¹⁰⁴⁷ İbn Hişam, *Sîre*, 675; Süheylî, *Ünf*, II, 183; Makrîzî, *Esmâ*, I, 72; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 825.

¹⁰⁴⁸ 1 dirhem 2,75 ile 3,17 gr. (ortalama 3 gr.) gümüştür, bu gün gümüşün gram fiyatı 1.92 ₺'dir. (1 dirhem) $3 \text{ gr} \times 1.92 \text{ ₺} = 5.76 \text{ ₺}$ etmektedir. 2000 dirhem $\times 5.76 \text{ ₺} = 11.520 \text{ ₺}$ eder. Altın cinsinden olan nisab miktarı 82 gr. altın olarak belirlenmiştir. $82 \text{ gr} \times 144 \text{ ₺} = 11.808 \text{ ₺}$ etmektedir ki aşağı yukarı aynı meblağa denk gelmektedir.

Develer ile sığırların zekâta tabi olanların, dirhem ve Türk Lirası'na çevirdiğimizde tutarı aynı olduğu halde verilen zekât arasında anormal bir farkın olması deve fiyatlarında çok farklılığın olması ve sığır cinsinden olanların Arabistan'da deve kadar yaygın olmaması sebebiyledir. 22 dirhemlik develerin olduğu göz önüne alındığında bu farklılığın sebebi anlaşılabilir. $22 \text{ dirhem} \times 5 = 110 \text{ dirhem}$, $110 \times 3 = 330$, $330 \times 1,92 = 660,6\text{₺}$ (330 dirhemde 5 dirhem) eder ki koyunların zekât miktarına yakın olur. Sahip olunan mal varlığıyla verilmesi gereken zekât hesaplandığında bütün hayvan cinslerinden aşağı yukarı %2,5 oranında alınmaktadır.

Hız. Peygamber, ticaret mallarını vergiye tabi tutmuştur. Her ne kadar Medine Pazarı'na vergi koymamışsa da elde edilen kâr zekât oranına ulaşınca zekâta tabi tutulmuştur. Gelen bir rivayette kumaşlardan yani kumaştan elde edilen gelirden zekât alınacağı bildirilir. Ebu Zerr'den; Rasulullah şöyle buyurmuştur: “*Devede, koyunda ve kumaşta zekât (sadaka) vardır.*” Kumaştan maksat bunun ticaretini yapan kişilerden demektir.¹⁰⁴⁹

Peygamberimizin altın ve gümüşte belirlediği oranlar ise, gümüş 5 ûkiye'ye ulaştığında, ki bu 200 dirheme denk gelir, onda dört (%2,5) oranında almaktaydı.¹⁰⁵⁰ Altında ise yirmi dinara ulaşınca ondan yarım dinar zekât alınmasını istemiştir.¹⁰⁵¹ Bu husustaki rivayetler değerlendirildiğinde nakit olarak piyasada dönen paralar değil biriktirilmiş paraların zekât oranına ulaşmasıyla vergiye tabi tutulduğu görülmektedir.¹⁰⁵² Yine kadınların altın ve gümüş cinsinden zinet eşyaları vergi oranına ulaşmışsa zekâtının verilmesi istenmiştir. Nitekim gelen bir rivayette Hız. Peygamber, yanına gelen kadınların kollarında değerli takıları görünce bunların üzerindeki hakkın verilmesini istemiş, aksi halde ahirette cezaya sebep olacağını bildirmiştir.¹⁰⁵³ Mal sahibi olan yetimlerin mallarına da zekât uygulanmıştır. Bununla ilgili Kâsım b. Muhammed der ki: “Biz Hız. Âişe'nin himayesinde olan yetim çocuklardık. Âişe, deniz

¹⁰⁴⁹ Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl*, Kahire 1934, 499; Kutub İbrahim, Muhammed, *es-Siyâsetü'l-Mâliyye li'r-Resûl*, 74-75.

¹⁰⁵⁰ Şafîî, *Ümm*, II, 4; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 54.

¹⁰⁵¹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 559-560; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 444-445; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 54.

¹⁰⁵² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 446; benzer rivayetler için bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 446-447.

¹⁰⁵³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 512-516.

ticaretinde kullandığı mallarımızın zekâtını verirdi.”¹⁰⁵⁴ Bu da vergide ferdi mülkiyetin dikkate alındığını göstermektedir.

Hız. Peygamber’in vergiye tabi tuttuğu varlıklardan birisi de su kuyularıdır. Kuyusu bulunan ve buranın suyunu ücretle satarak gelir elde eden kişilerden su vergisi alınırdı. Rasulullah, Mekke’nin fethi sırasında şöyle buyurdu: “*gasp yok, saldırı yok, yan çıkma yok, insanların sanat ürünleri ve suları hariç sadaka almayın.*”¹⁰⁵⁵

Buraya kadar anlatılanlara genel olarak bakıldığında aşağı yukarı bütün ürünlerde yıllık vergilendirme %2,5 olarak belirlenmiştir. Rasulullah’ın belirlediği vergi (zekât) oranı asgari düzeydedir. İslam ulemasından bazıları, Hız. Peygamber döneminde yaşanan şu olaya dayanarak, devletin ihtiyaç duyması halinde, bu verginin oranını artırabildiği gibi, yeni vergi de koyabileceğini söylemişlerdir. Özellikle de kuraklık ve kıtlık gibi ekonomik kriz dönemlerinde devletin, zenginlerin ihtiyaçları dışındaki tüm mallarına el koyup, ihtiyaç sahiplerine dağıtabileceğini söylemişlerdir. Olay şöyle gerçekleşmiştir: Medine’ye uzak bir mesafeye sefere çıkıldığı sırada ordunun elindeki tüm yiyecek bitmişti. Hız. Peygamber, kimin elinde yiyecek adına ne varsa hepsinin bir yere toplanması emrini vermiş, toplanan yiyecekler tüm asker arasında eşit ve adil bir şekilde dağıtılmıştır.¹⁰⁵⁶

2.3.1.2. Hız. Peygamber’in Vergi Konusunda Yaptığı Görevlendirmeler

Zekâtla ilgili olarak üzerinde durulması gereken hususlardan biri de bu alandaki görevlendirmelerdir. Hız. Peygamber’in vergi hususunda görevlendirmeleri, zekâta konu olan malın belirlenip hesaplanması için bilirkişi atama, toplama – dağıtma koruma ve merkeze gelen zekâtı hesaplama alanında gerçekleşmiştir. Özellikle İslam Devleti’nin topraklarının genişlediği dönemlerde verimli tarım arazilerin bulunduğu bölgelere bilir kişiler göndererek zekât hesaplaması yaptırmıştır. Abdullah b. Fülân’ın bildirdiğine göre, Rasûlullah, olgunlaşmaya başlaması üzerine Hayber’deki hurmalıkların takdir ve hesap edilmesini istedi.¹⁰⁵⁷ Bu amaçla görevlendirilen sahabiler aynı zamanda bölgenin zekâtını toplamaya da memurlardı. Bu, aslında devletin kurumsallaşmasının göstergelerinden biridir.

¹⁰⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 504-507.

¹⁰⁵⁵ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 496; Kutub, *Siyâsetü’l-Mâliyye*, 87.

¹⁰⁵⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 809.

¹⁰⁵⁷ Abdurrezzak, *Musannef*, 7216; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 591; Ebû Ubeyd, *Emval*, 1438-9; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Zekât”, 13 (1602).

Peygamberimiz, zekât mahsullerinin önceden hesaplanması sırasında üreticiye kolaylık sağlanmasını, üretimin düşmesine sebep olacak olası unsurların hesaba katılmasını ve ona göre hesaplanmasını istemiştir. Rasûlullah, Abdullah b. Revâha'yı bu amaçla Yemen'e gönderdi ve hurmaların mahsullerini önceden takdir edip hesaplamasını söyledi.¹⁰⁵⁸ Sehl b. Ebî Hasme, Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu aktarır: *“ürünleri önceden takdir edip zekâtı hesaplayacağınız zaman (çürüme, bozulma ve dağıtmayı da hesaba katarak) alacağınızın üçte birini düşün. Üçte birini düşemiyorsanız dörtte birini düşün”*¹⁰⁵⁹ Mekhûl'den gelen rivayette ise Rasûlullah, hurmalardaki mahsulü takdir etmek üzere gönderdiği memura: *“Çıkacak mahsulü hesap ederken sahiplerine kolaylık sağla ve fazla çıkarma. Zira mahsulün içinde ariyye¹⁰⁶⁰ olabileceği gibi vatiyye¹⁰⁶¹ de olabilir”*¹⁰⁶² buyurarak bu hususa dikkat çekmiştir.

H. Peygamber, devletin teşekkülünden itibaren bir çok görevlendirme yapmıştır. Ancak özellikle h. 9. yıldan itibaren sınırların genişlemesi ve zekât bölgelerinin ve gelirlerinin artmış olması sebebiyle zekât için daha çok kişi görevlendirmiştir. Zekât toplamakla görevlendirilen kişilerin sayısı elliyi aşkındır.¹⁰⁶³ Burada zekât âmillerinin bir kısmının ismini vermekle yetineceğiz. H. Peygamber'in görevlendirdiği kişiler arasında şunlar vardır: Beni Muğîre'den Muhacir b. Ebi Ümeyye, San'a'ya; Beni Beyadeti'l Ensar'dan Zıyad b. Lübeyd, Hadramevt'e; Ady b. Hatem, Tay' ve Esed kabilelerine; Malik b. Nuveyra, Beni Hanzala'ya; Alâ b. Hadremî Bahreyn'e; Ali b. Ebi Talib ise Necranlılara görevlendirildi.¹⁰⁶⁴ Beni Sa'd kabilesinin zekât bölgesini ikiye ayırdı ve bir bölgesine Zübergan b. Bedr'i, diğer yarısına ise Kays b. Âsım'ı; Bahreyn'e Ala' b. Hadramî'yi gönderdi.¹⁰⁶⁵ Peygamberimiz, bunların tamamıyla yöre halkına mektuplar ilettiler. Bu mektuplar içinde konumuzla ilgili Muaz'a verilen mektup dikkat çekicidir. H. Peygamber Muaz'a şöyle yazdı. *“... de ki, Allah*

¹⁰⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 588.

¹⁰⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 589.

¹⁰⁶⁰ Ariyye: Bahçe sahibinin hurma ağaçları arasından, acil ihtiyaçları için mahsulünü satmak için ayırdığı ağaçtır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, “ary” mad.; Halit Ünal, “Arâyâ”, *DİA*, III, 337.

¹⁰⁶¹ “verme, verilen şey, bağışlama, ihsan etme ve hibe manalarına gelmektedir ki bahçe sahibinin ürününü tasadduk için ayırdığı ağaç demektir.

¹⁰⁶² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 589.

¹⁰⁶³ İbn Hişam, *Sîre*, II, 600; Ayşe, Yavuz, *H. Peygamber'in Zekât Memuru Olarak Görevlendirdiği Sahabiler*, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011.

¹⁰⁶⁴ Taberi, *Tarih*, III, 147; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 185; H. Ali'nin sadece, Necran halkından vergileri toplamaya değil, toplanan vergileri getirmek için görevlendirildiği nakledilir. Kettânî, *Terâtib*, II, 168.

¹⁰⁶⁵ Ebû Yusuf, *Harac*, 8-59; Kettânî, *Terâtib*, II, 155-157; Bedâiyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 55.

mallarınıza sadakayı (zekâtı) farz kıldı. Onların zengin olanlarından al fakirlerine dağıt, eğer sana itaat ederlerse onlara malları hususunda iyilikle muamele et, mazlûmun çağrısına kulak ver, onların duasıyla Allah arasında perde yoktur.”¹⁰⁶⁶

Başka Arap kabilelerine ve heyetlere de buna benzer mektuplar yazmış ve sadakanın farziyetini açıklamıştır.¹⁰⁶⁷

Gelen zekâtların kaydını tutmakla görevlendirilen sahabîler ise Zübeyr b. Avvâm,¹⁰⁶⁸ Cüheyym b. Sâlt ve Huzeyfe b. Yemân’dır. Huzeyfe’nin hurma ağaçlarının ürünleri hakkında tahmini karar veren kişi olduğu da nakledilir.¹⁰⁶⁹ Muğîre b. Şu’be ve Husayn b. Numeyr ise borçları ve bunlarla ilgili muameleleri yazdığı rivayet edilir. Eğer bu bilgi doğruysa divan Hz. Peygamber döneminde oluşmaya başlamıştır denilebilir.¹⁰⁷⁰

Hz. Peygamber’in görevlendirme yaptığı diğer önemli bir vazife ise zekâta konu olan tarla ve bahçelerinin ürününü tahmin meselesidir. Bu göreve Ebû Humeyd,¹⁰⁷¹ Abdullah b. Revâha,¹⁰⁷² Attâb b. Esîd,¹⁰⁷³ Sehl b. Ebî Hasme ve babası Ebû Hasme, Sa’d b. Ma’dikerîb el-Kindî, ve Ferve b. Amr¹⁰⁷⁴ getirilmiştir.¹⁰⁷⁵

Âmillerin topladığı zekâtı bazen kendileri merkeze getirir, bazen getirme işi için *müstevfî* denen ayrı biri görevlendirilirdi. Buna *Müstevfî* denilir. Bu iş için Hz. Ali, Necranlılar’a,¹⁰⁷⁶ Hacîb b. Zûrâre ed- Dârimî Benî Temîm’e gönderilmiştir.¹⁰⁷⁷ Hz. Peygamber, ramazanda fitır sadakası toplama işini ise Ebû Hureyre’ye vermiştir.¹⁰⁷⁸

2.3.1.3. Uygulama Usul ve Örnekleri

Allahu Teâlâ Kur’an’da “onların mallarından, onları temizlemek ve tezkiye etmek amacıyla sadaka al...”¹⁰⁷⁹ buyurarak zekâtı toplama yetkisini Hz. Peygamber’e (İslam devlet başkanına-yönetime) vermiştir. Bu sebeple zekâtını kendisi veren, yani devlet eliyle değil de kendiliğinden verilmesi gereken yere vereni Rasulullah böyle

¹⁰⁶⁶ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 551-552; Belâzûrî, *Fütûh*, 86-87; Bedâyene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 56.

¹⁰⁶⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 263-265, 270; Bedâyene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 56.

¹⁰⁶⁸ İbn Hacer, *İsâbe*, I, 255; Kettânî, *Terâtib*, II, 157.

¹⁰⁶⁹ Kettânî, *Terâtib*, II, 157-158.

¹⁰⁷⁰ Kettânî, *Terâtib*, II, 158.

¹⁰⁷¹ Müslim, *Sahîh*, “Fedâil”, 11; Kettânî, *Terâtib*, II, 158.

¹⁰⁷² Enes b. Mâlik, *Muvatta*, “Musakât”, 1-2 (1388-1389).

¹⁰⁷³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Zekât”, 12 (1598).

¹⁰⁷⁴ İbn Hacer, *İsâbe*, II, 86, 192, IV, 42.

¹⁰⁷⁵ Kettânî, *Terâtib*, II, 158-159.

¹⁰⁷⁶ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 600; Buhârî, *Sahîh*, “Meğâzî”, 61 (4350).

¹⁰⁷⁷ Kettânî, *Terâtib*, II, 168.

¹⁰⁷⁸ Kettânî, *Terâtib*, II, 169.

¹⁰⁷⁹ Kur’an, Tevbe: 9/103.

yapmaktan men etmiştir.¹⁰⁸⁰ Vâil b. Hacer'den nakledilen bir hadiste bir adam Hz. Peygamber'e gelerek "bizim haklarımızı vermeyip kendi haklarını (alacaklarını- vergilerini) isteyen yöneticilerimiz hakkındaki görüşün nedir" diye sorunca Rasûlullah "onları dinleyin ve itaat edin, onların sorumluluğu onlara siziki de sizedir" buyurdu.¹⁰⁸¹ Rivayetlerin büyük çoğunluğunda zekâtın devlet yöneticilerine verilmesi yönündedir. Ancak Hayseme'den gelen bir rivayette İbn Ömer: "namaz kıldıkları sürece zekâtı yöneticilere verin" demiştir. Hayseme buna şunu da ekledi: "namazı vaktinde kıldıkları sürece anlamındadır."¹⁰⁸² Bunun yanı sıra zekâtın sultana verilmemesi yönünde ruhsat veren rivayetler de mevcuttur.

İslam'ın ilk dönemlerinde Mekkeli müşrikler ve müslümanlar bazı işlerini güneş yılı esasına göre dizayn ederken bazı işlerinde kamerî zaman dilimini esas alıyorlardı. Hicri 10. Yılda ise Rasûlullah Veda Haccı sırasında irad ettiği hutbesinde sadece Kameri takvime dayanmayan bir sistem kurdu. Hamidullah bu hususu değerlendirerek Hz. Peygamber'in zirai ürünlerde Güneş yılını esas alırken diğer vergilerde Ay yılını esas aldığını belirtmiştir.¹⁰⁸³ Bu sebeple 33 yılda bir yıllık vergi devletin bütçesine fazladan girmiş olacaktır. Vergileri toplama zamanı, zirai ürünlerde, yılda kaç kez ürün kaldırılıyorsa, hasatı hemen akabinde alınmaktaydı. Diğer mal varlıklarında ise yılda bir kez toplanmaktaydı.¹⁰⁸⁴ Konuyla ilgili elimizdeki rivayetleri değerlendirdiğimiz zaman Peygamberimiz zaruret durumlarında zakâtı erteleyebilmekteydi. Nitekim Hz. Ali, Abbas'ın Hz. Peygamber'e zekâtın ertelenme meselesini sorduğunu onun da bu konuda ona izin verdiğini belirtir.¹⁰⁸⁵ Aynı şekilde gerektiğinde ertelenmiş olan zekât erken tahsil edilmekteydi.¹⁰⁸⁶ Bazen mükelleflerin istemesi durumunda zekâtını, günü gelmeden de verebilmekteydi. Hz. Peygamber'in amcası Abbas bir defasında iki yıllık zekâtı birlikte vermiştir.¹⁰⁸⁷

Hz. Peygamber, hayvanların zekâtını alırken besi, yaş ve verimlilik açısından orta halli olanlarının alınmasını istemiştir. Doğurgan, gebe,¹⁰⁸⁸ damızlık için beslenen

¹⁰⁸⁰ Müslim, *Sahih*, "İmâre", 49-50; Tirmizî, *Sünen*, "Fiten", 30 (2199); Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 77-78.

¹⁰⁸¹ Müslim, *Sahih*, "İmâre", 12 (1846).

¹⁰⁸² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 516-520.

¹⁰⁸³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 821.

¹⁰⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 631; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 981.

¹⁰⁸⁵ Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 85.

¹⁰⁸⁶ Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 86.

¹⁰⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 501-502.

¹⁰⁸⁸ Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 79.

ve süt verimi iyi olanların mal sahibinde kalmasını söylemiştir. Muaz derki: Peygamberimiz, beni Yemen'e gönderirken: “(zekât olarak) insanların mallarının en iyisini almaktan sakın” buyurdu.¹⁰⁸⁹ Bu rivayete benzer bir söz de Hz. Ömer'den nakledilir. Ömer demiştir ki: “bu tür şeyler yaparak insanların arasına fitne düşürmeyin. Zekât olarak insanların hayvanlarının en iyisini alarak onları yemekten mahrum bırakmayın.” Buradan da anlaşılıyor ki gerek Hz. Peygamber ve gerekse Ömer böyle davranışların insanların İslam'dan soğuyacaklarını, uygulamalara tepki göstermelerini engellemek ve zekât kurumunun zulme dönüşmesini önlemek istemiştir. Bu uyarıya rağmen Hz. Peygamber, malın en değerlisinin zekât olarak alındığını gördüğünde kızardı. Sanabah b. El-Asri's Senâbihiyyi'den: Hz. Peygamber kendisine doğurma yaşına gelmiş dişi devenin getirildiğini görünce, “*bu nedir*” diye sordu. Deveyi getiren adam, sadakaların en iyisi ile geldiğini söyledi. Yaşı uygun dişi devenin gelen malların en iyisi olduğu gördüğünde Peygamber kızdı ve develerin bedellerini belirletip sadaka olarak verdi.¹⁰⁹⁰ Bunun yanı sıra üretimde ve taşımacılıkta kullanılan yük hayvanlarını da vergiden muaf tutmuştur.¹⁰⁹¹ Rasûlullah, zirâî ürünlerde olduğu gibi hayvanların zekâtlarında da bakımı ve besisi için yapılan tüm harcamalar ve varsa çoban masrafının zekâtтан düşürülmesini emretmiştir.¹⁰⁹² başka bir rivayette ise Sunâbihi el-Ahmesî der ki: Rasûlullah, zekât olarak toplanan develerin arasında güzel bir dişi deve gördü. “*bu nedir?*” diye sorunca deveyi zekât olarak alan memur: “bunu yabani iki deve karşılığında aldım” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah, “*o zaman iyi yapmışsın*” buyurdu.¹⁰⁹³ Buradan da anlaşılıyor ki Hz. Peygamber dengeli hareket edilmesini istemiştir. Bir yerde zekâtlık develerin iyisi alınınca itiraz eden Rasûlullah, ama bu iyi olan iki deve mukabilinde alınınca taktir etmiştir.

Tüm bu uygulamalarla bir yandan üretimin devamını sağlamayı amaçlarken, diğer taraftan malların kalitelisi alındığında zekât mükelleflerinin ortaya çıkması muhtemel tepkilerine engel olunmuştur. Mesela koyunlar zekât memuru tarafından iyi, orta ve kötü şeklinde tasnif edilir, sonra mal sahibi istediğini alır, zekât memuru ise orta olanlardan zekâtları alırdı.¹⁰⁹⁴ Rasûlullah, Süfyân b. Abdullah'ı zekât toplamaya

¹⁰⁸⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 462.

¹⁰⁹⁰ Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 224.

¹⁰⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 470-471, 508-512.

¹⁰⁹² Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 80.

¹⁰⁹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 461.

¹⁰⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 478-480.

gönderirken: “(denge sağlansın diye) *zekâtı henüz kuzu ile yaşlı olan hayvanlar arasından seçip al*” buyurdu.¹⁰⁹⁵ Daha önce zikrettiğimiz ibn Ömer’den gelen ve Hz. Peygamber’in zekâtla ilgili mektubunda Rasûlullah şunu da yazmıştı. “*zekâtta yaşlı ve kusurlu olan hayvan alınmaz.*”¹⁰⁹⁶ Aynı şekilde sahip olunan malların adisi getirildiğinde de Hz. Peygamber bundan hoşlanmamıştır. Vâsıl b. Hacer’den rivayetle ‘bir gün peygambere zayıf doğmuş dişi bir deve geldi de Hz. Peygamber ‘Allahım bunu bereketli kılma ve ona deve verme’ dedi. Daha sonra adam tevbe edince onun malının bereketlenmesi için dua etti.’¹⁰⁹⁷ Ama başka bir rivayette ise bu tür malların alınacağını belirtmiştir: Hişam b. Urve, babasından naklen şöyle bildirdi: Rasûlullah, zekât memurunun birini gönderirken ona “*insanların mallarının en iyisinden alma. Ama yaşlı ve kusurlu olan hayvanı alabilirsin*” buyurdu.¹⁰⁹⁸ Buradan anlaşılıyor ki, mükellefin elinde bulunan mallar bu vasıfta ise buna müsaade etmiştir.

Hz. Peygamber’in dönemindeki zekât ödemesiyle ilgili hususlardan birisi de bir malın zekâtının değer kaybı olmaksızın başka bir maldan ödenebileceğine dairdir. Böyle bir uygulamayı Tâvus bildirir: Rasûlullah, Muaz’ı Yemen’e gönderdi ve zekâtı buğday ve arpadan almasını emretti. Muaz da buğday ve arpanın mukabilinde zekât olarak elbise de aldı.¹⁰⁹⁹

Rasûlullah: “*Zekât toplama görevini hakkaniyetle yerine getiren kimse, evine dönünceye kadar Allah yolunda savaşan kimse gibidir*” buyurarak,¹¹⁰⁰ vergi toplamakla görevlendirilen sahabilere yaptıkları bu iş karşılığında ücret tahakkuk ettirmiştir. Rasûlullah, bir defasında Hz. Ömer’i zekât toplamakla görevlendirince, Ömer, karşılığında ücret almak istemedi fakat peygamberimiz onu almasını söyledi. Ömer, kendisinin hilafette olduğu dönemde aynı görevi verdiği İbn Sa’d el-Maliki, Ömer’in davranışının aynısını yapıp ücreti, Allah için yaptığını söyleyerek almak istemedi. Hz.

¹⁰⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 477-478.

¹⁰⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 480-481.

¹⁰⁹⁷ Kutub, *Siyâsetü’l-Mâliyye*, 332; bkz. Kur’an, Bakara: 2/267.

¹⁰⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 461; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 1085.

¹⁰⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 564.

¹¹⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 627; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Harac ve’l-Fey’ ve’l-İmâra”, 2 (2930); İbn Mâce, *Sünen*, “Zekât”, 14 (1809); Tirmizî, *Sünen*, “Zekât”, 18 (645).

Ömer kendisinin de Hz. Peygamber döneminde görevlendirildiğini ve karşılığını Hz. Peygamberin verdiğini söyleyerek almasını istedi.¹¹⁰¹

Konunun başında da belirtildiği üzere zorunlu vergi anlamında, *zekât* ile birlikte diğer bazı kavramlar da zorunluluk ifade ediyordu. Özellikle *sadaka*, ilk dönemlerde zekâtla aynı anlamda kullanılmıştır. Hz. Peygamber, zorunlu olan verginin yanı sıra insanları gönüllü mali yardım etmeye teşvik ediyordu.¹¹⁰² Hamidullah zekâtı devlet için düzenli gelir olarak değerlendirirken, gönüllü verilenleri ise düzensiz gelir olarak değerlendirmektedir.¹¹⁰³ Allah yolunda yapılan yardımlarda kadın erkek ayrımı gözetmeyen Hz. Peygamber, bir defasında kıldırıldığı namazın ardından hutbe verdi. Ancak hutbesini kadınların işitmediğini düşününce onların yanına gitti ve bir takım uyarılarda bulundu, nasihatler etti ve sadaka vermelerini söyledi. Bilal de yanında (sadakalarını atmaları için) giysisini açmış duruyordu. Bunun üzerine Bilal'in açmış olduğu giysisine kadınlardan kimisi yüzüğünü, kimisi küpesini, kimisi de başka takılarını attılar.¹¹⁰⁴

Hz. Peygamber'in diğer bir uygulaması ise, üreticilerin üretim işlerinde, kendilerine verimi artıracak bir takım olanaklar sağlamış olmasıdır. Yukarıda ismi geçen arıcılık yapan sahabe Ebû Seyyâre der ki: Allah Resûlüne “Ya Rasûlullah benim arılarım var” dediğimde: “*elde ettiğin balın öşrünü ver*” buyurdu. “Ya Rasûlullah! Arıları yetiştirdiğim mıntıkayı (koru olarak) bana tahsis et” dediğimde, mıntıkayı bana tahsis etti.¹¹⁰⁵ Hz. Peygamber, bu şekilde üretimi teşvik olarak, üreticilerin ihtiyaç duyduğu olanakları sağlamaya çalışmıştır.

Zekât, devlete ödenmesi gereken zorunlu bir vergi olduğundan ödemek istemeyenlere karşı bir takım önlemler alınmıştır. Hz. Muhammed, bu tür tutum içerisine girmenin ahirette azaba sebep olacağını bildirmiş,¹¹⁰⁶ yine de zekâtı vermekten kaçınanlardan zorla tahsil etme yoluna gitmiştir. Hz. Peygamber zekât vermekten

¹¹⁰¹ Kutub, İbrahim Muhammed, *es-Siyâsetü'l-Mâliyye li'r-Resûl*, Matbuatu'l-Hey'eti'l-Mısriyyeti'l-Âmme, Kahire 1988, 181.

¹¹⁰² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 433, mali yardıma teşvik için bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 431-440; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 323, 376, 433; Nesâî, *Sünen*, “Zekât”, 66 (2560), 75 (2570).

¹¹⁰³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 817.

¹¹⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, IV, 433, mali yardıma teşvik için bkz: İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 431-440; Ahmed, *Müsned*, I, 183, 323, 376, 426, 433, 436; Nesâî, *Sünen*, “Zekât”, 66 (2560), 75 (2570).

¹¹⁰⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 489-491; İbn Mâce, *Sünen*, “Zekât”, 20 (1823); Tirmizî, *Câmi*, “Zekât”, 9 (629).

¹¹⁰⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 440.

kaçınan Beni Temim üzerine H. 9. yılda Uyeyne b. Hısn komutasında bir birlik göndermiş, bunlardan bir çok kadın ve çocuk esir alınmıştır. Pişman olmaları üzerine Hz. Peygamber, esirlerin yarısını fidye karşılığı yarısını da karşılıksız teslim etmiştir.¹¹⁰⁷ Yine Eşca kabilesinden birine zekâtını tahsil için giden tahsildar eli boş dönünce, Hz. Peygamber tahsildarı tekrar gönderdi ve “*Ona git ve zekâtını sana yine ödemezse boynunu vur*” emrini vermiştir.¹¹⁰⁸ Görülmektedir ki zekât tahsil işinde keyfi tutumlara müsaade edilmemiştir.

Yukarıda Hz. Peygamber’in Medine’de oluşturduğu pazarda vergi alınmayacağı şartını koyduğunu belirtmiştik. Ancak bu yasak orada alış veriş yapan Müslümanlar için söz konusuydu. Dışardan mal ithal edip burada satan yabancı tüccarlardan % 5 ile 10 arasında gümrük vergisi alınmaktaydı. Birinci bölümde değinildiği üzere bu vergi cahiliye döneminde bir çok pazarda uygulanmaktaydı. Müslüman tüccarlar da yabancı ülkelere gidince benzer vergiyi ödemek zorunda kalıyorlardı.

Buraya kadar anlattıklarımız Müslümanlardan alınan vergilerdir. Bunun yanında devletin bir de gayri müslim vatandaşlardan aldığı vergi vardı. Müslüman olmayan tebaa, ziraî ve ticarî ürünlerden vergi ödemekteydiler, ancak biriktirmiş oldukları tasarrufları vergiden muaf tutulmuştur. Aynı şekilde bunların sahip oldukları hayvanlardan da vergi alındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra bir de can ve mal güvenlikleri sağlanmasına rağmen zorunlu askerlikle yükümlü tutulmamışlar, bunun için devletin savunma masraflarında kullanılmak üzere onlardan çok az bir miktar cizye¹¹⁰⁹ vergisi alınmaktaydı. Gayri Müslimlerin zirai ürünlerinden alınan vergisi ise haraçtır.

2.3.2. Fey Gelirleri

Bu konuyu işlerken Türkçe’de düşmandan ele geçirilen ganimet manasında kullanılan bir kaç kavramı değerlendirmenin gerekliliği önem arz etmektedir. Bu konuda üç terim bulunmaktadır. Bunlar *Ganimet*, *enfal* ve *fey* kavramlarıdır.

¹¹⁰⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 279; Vakidi, *Megazi*, III, 974-981; İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 161; Belâzurî, *Ensab*, I, 382; İbn Hacer, *İsabe*, I, 55, III, 637-638; Kallek, *Asrı Saadette Yönetim*, 103-104.

¹¹⁰⁸ Kallek, *Asrı Saadette Yönetim*, 104.

¹¹⁰⁹ Kur’an, Tevbe: 9/29.

Ganimet, kelime olarak bir şeyi zorluk çekmeden elde etmek demektir.¹¹¹⁰ İstilah olarak ise muharip iki ordunun, savaş esnasında birbirlerinden asker gücüyle aldıkları mallara ganimet denir.¹¹¹¹ Ebû Hureyre'den gelen bir rivayette İslamdan önceki toplumlara helal olmayan¹¹¹² ganimeti İbn Abbas şöyle tarif etmektedir: Ganimet, 'at, zırh, mızrak ve düşman ordusundan gasp edilen mallardır. Atâ ise ganimeti 'müşriklerden Müslümanlara köle, mal ve hayvan olarak geçen her şey' olarak tarif etmektedir. Ebu Ubeyd ise 'Müslümanların ehl-i harpten ele geçirdikleri her şey' diye tarif ederek ganimetin ilk kez Hz. Muhammed'e helal kılındığını ifade etmektedir.¹¹¹³

Kur'an'da ganimet sözcüğünün karşılığında *ğanim*, çoğulu *ğanâim*, *nefl*'in çoğulu *enfâl* ve *fey* kavramları kullanılmaktadır.¹¹¹⁴ Bu kavramlar birbirleriyle iç içe geçmiş anlam yakınlıkları vardır. Kelime olarak "ışığı ve gölgesi olmayan" anlamına gelen¹¹¹⁵ *fey*, İslam devletinin gayri Müslim tebaadan aldığı cizye , haraç, ticari mallardan aldığı vergilerin (uşr) ve diğer bazı gelirlerin ortak adıdır. Fey kavramına ganimeti de dahil ederek gayri Müslimlerden alınan her türlü taşınır taşınmaz mallar olduğu söylenmişse de genel kabüle göre ganimet bunun kapsamı dışındadır.¹¹¹⁶ *Nefl* ise "bir şey üzerine artırılan şey" demektir. Bir askere ganimetten fazla olarak verilen şeye *nefel* denmiştir.¹¹¹⁷ Ebû Ubeyd *enfâl*'in ganimet manasına geldiğini söyleyerek düşmandan Müslümanların eline geçen her şeyin ganimet olduğunu belirtmektedir.¹¹¹⁸

Bedir gazvesi öncesinde yaşanan şu hadise aslında *nefl*'in ganimet dışında askere verilmesi önceden söz verilen veya savaş sırasında gösterilen üstün bir çaba neticesinde ganimet paylaşımının dışında verilen şeyleri ifade ettiği anlaşılmaktadır: İbn Abbas'tan gelen rivayette Hz. Peygamber Bedir öncesinde "kim birisini öldürürse ona şu ve şu vardır. Kim de esir getirirse ona şöyle şöyle yapılır" buyurdu. Savaş sonrasında Ebu'l-Yesîe iki esirle geldi ve "Ey Allah'ın Rasulü! Sen bize ne söz vermiştin" dedi.

¹¹¹⁰ İbn Manzûr, *Lisan*, XII, 445; İsfahânî, *Müfredât*, 1102.

¹¹¹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve İstîlâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1988, III, 394; Mehmet Erkal, "Ganimet", *DİA*, XIII, 351.

¹¹¹² Kutub, *Siyâsetü'l-Maliyye*, 117.

¹¹¹³ Kutub, *Siyâsetü'l-Maliyye*, 117.

¹¹¹⁴ Bkz. Kur'an, Nisa: 4/94, Enfal: 8/41, 69, Fetih: 48/15, 20, Haşr: 59/6, 7.

¹¹¹⁵ İsfahânî, Ragıb Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *Müfredât*, *Kur'an Kavranları Sözlüğü*, (Çev. Yusuf Türker), İstanbul 2007, 348-349; Mâverdî, *Ahkâm*, 161-163.

¹¹¹⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 1166-1167; Fayda, "Fey", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 511.

¹¹¹⁷ Mâverdî, *Ahkâm*, 168-170.

¹¹¹⁸ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 315.

Bunun üzerine Sa'd b. Ubâde kalktı ve "Ey Allah'ın Rasulü! Şayet sen bunları onlara verirsen ashabına hiçbir şey kalmaz, şüphesiz bizi mükâfatın pahalılığı veya düşmanın korkusu bu savaştan alıkoymadı. Biz burada, düşman askerinin arkadan saldırması ve sana zarar vermesi endişesiyle durduk" dedi ve bir tartışma yaşandı. Bunun üzerine Enfal suresi 1. ayet indi. Benzer bir olay da Sa'd b. Ebî Vakkas'ın savaşta öldürdüğü Saîd b. Âs'ın kılıcını almış olması ve Hz. Peygamber'in onu ganimet malları arasına koymasını istemesi ve Sa'd'ın üzülmeye üzerine ayetin indiği söylenmektedir.¹¹¹⁹ Yine benzer bir uygulamayı Hz. Peygamber Huneyn savaşı öncesi duyurmuştur. Enes'in bildirdiğine göre Rasulullah Huneyn günü şöyle buyurdu: "*Kim bir düşmanı öldürürse onun eşyalarını alır.*" O gün, Ebû Talha yirmi adamı öldürdü ve eşyalarını aldı.¹¹²⁰ Bedir savaşında da Ebu Cehil'i öldüren Cumah oğullarından iki gence Ebu Cehil'in mallarını vermiştir.¹¹²¹ Yine Hendek savaşı öncesinde mübareze (düello) isteyen müşrik birine karşı çıkan Zübeyr, müşriği öldürüp selebini alıp gelince, Peygamberimiz bunları Zübeyr'e verdi.¹¹²²

Bu ve benzeri rivayetler göz önünde bulundurulduğunda *nefl*, liderin ya da komutanın gerek gördüğü taktirde askeri teşvik amacıyla önceden vaadettiği, ya da ganimet dağıtım sırasında bir askere her hangi bir sebepten dolayı fazladan bir pay vermesidir.¹¹²³ *Nefl*'in çoğulu *enfâl* lafzı, Bedir savaşı sonrasında nâzil olan Enfal suresi 1. ayette geçmiş ve savaşta ele geçirilenlerin Allah ve Rasulüne ait olduğunu bildirmiştir. Daha sonra konuyla ilgili gelen 41. ayette ise ganimetin dağıtılışı hususunda Hz. Peygambere yol gösterilmiştir. Bu ikinci ayette *ganim* kavramı geçmiştir. Birinci ve kırk birinci ayetlerde farklı kavramların geçişine bakılarak aslında ikisinin farklı olduğu belirtilmiştir. Birinci ayette savaş öncesinde söz verilen veya liderin üstün başarı gösterenlere paylaşımın dışında ek bir payın verilmesini ifade ederken, kırk birinci ayette ganimet olarak ele geçirilen malların paylaşımı hakkında bilgi verilmektedir görüşü ileri sürülmüştür.¹¹²⁴ Bununla birlikte ikinci ayetin birincide belirtilen hususun harcanacağı yerleri belirtmiştir diyenler de olmuştur. Nitekim Amr b.

¹¹¹⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Hikmet Neş., İstanbul 1986, VI, 471-472.

¹¹²⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII, 607, XV, 642; Ahmed, *Müsned*, IV, 45, 50-51; V, 12; İbn Mâce, *Sünen*, "Cihad", 29 (2838).

¹¹²¹ Buhari, *Sahih*, "Humus", 18; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 389-393; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 121-223.

¹¹²² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XV, 530.

¹¹²³ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Enfal/1'in tefsiri; Mehmet Nadir Özdemir, *Hiz. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları*, Otto yay., İstanbul 2016, 25.

¹¹²⁴ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 317; Mehmet Erkal, "Ganimet", *DİA*, XIII, 351-352.

Şuayb'dan gelen bir rivayette Rasulullah hums ayeti nazil olmadan önce ganimetten nefl olarak bir şeyler verdiği, ancak “*Ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'ındır*” ayeti nazil olunca (ganimetin genelinden) nefl yapmayı bıraktığı nakledilir. Yapacağı nefl de ganimetin beşte birinin beşte birinden verilir oldu. Bu da yüce Allah ile Peygamberinin hissesidir.¹¹²⁵

Beni Nadir'in malları hakkında ise haşr suresi 6-10. ayetler gelmiş ve müslümanların bu malların ele geçirilmesinde herhangi bir çabalarının olmadığı belirtilerek bu şekilde elde edilen mallar, Hz. Peygamber'in tasarrufuna bırakılarak harcanacak yerler belirtilmiştir.¹¹²⁶ Ebu Yusuf ise feyin haraç olduğunu söylemiştir.¹¹²⁷ Hz. Peygamber feyi devlet için umumi gelir olarak kabul etmekte, ondan yıllık nafakasını almakta, kalan kısmını ise gazve ve seriyyeler için askeri malzeme alım ve donanım için kullanmaktaydı. Hz. Peygamberin vefatından sonra halifeler fey mallarının tamamını beytül mâle devretmişlerdir.¹¹²⁸

2.3.2.1 Cizye

Hz. Peygamber'in ömrünün sonuna doğru İslâm devletinin sınırları neredeyse Arabistan Yarımadası'nın tamamını kapsıyordu. Bu kadar geniş alanda hakimiyet kuran bir devletin tebaası içinde, çok çeşitli dinlere mensup insanların bulunması pek tabiidir. Yukarıda da görüldüğü üzere Hz. Peygamber Müslüman olmayan tebaasıyla vatandaşlık üzerine bir anlaşma yapmıştır. Bu vatandaşlar, can ve mal güvenliklerinin sağlanma karşılığında vergiye tabi tutulmuşlardır. Bu vergilerden biri cizyedir ki gayri müslim tebaanın erkeklerinden alınan baş vergisidir. Cizye “kâfi gelmek; karşılığını vermek, ödemek” manasındaki “ceza” mastarından türemiş bir isim olup İslâm literatüründe, tebaadan olan gayri müslimlerin ödedikleri vergiye, harbî olanlardan ayrı tutulmalarına, can ve mal güvenliğine kavuşturulmalarına karşılık sayıldığı için bu ad verilmiştir. Kelime hem Kur'ân-ı Kerîm'de¹¹²⁹ hem de hadislerde¹¹³⁰ terim anlamında geçmektedir. Cizyenin “cizyetü'l-arz” (toprak vergisi) ve “harâcü'r-re's” (baş vergisi) terkiplerinde görüldüğü üzere haraç kelimesi gibi mutlak vergi manasında kullanıldığı da olmuştur.

¹¹²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 47.

¹¹²⁶ Fayda, “Fey”, *DİA*, XII, 511-513.

¹¹²⁷ Ebû Yusuf, *Harac*, 122.

¹¹²⁸ Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 115.

¹¹²⁹ Kur'an, Tevbe: 9/29.

¹¹³⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Cihad”, 82 (2612); İbn Mâce, *Sünen*, “Cihad” 38 (2858); Tirmizi, *Câmi*, “Cihad”, 11 (633); Wensinck, Arent Jean, *Miftâhu Künûzi's-Sünne*, Cizye mad. (Tsh. Halil Meyyis), yy., Beyrut 1983.

Ancak müstakil kullanıldıkları zaman cizye ile baş vergisi, haraç ile de arazi vergisi kastedilmektedir.¹¹³¹

Gayri müslim vatandaşlardan alınan bu vergi, Kur'an'dan¹¹³² anladığımıza göre vatandaşların devletin hakimiyetini kabul ettiğinin bir ifadesidir. Bunu ayetteki “*kendi istekleriyle cizye verinceye kadar*” ifadesinden anlıyoruz.

H. Peygamber döneminde uygulanan mali politikanın ana unsurları H. 9. yılda cizye ayetinin nazil olmasıyla tamamlanmış oldu.¹¹³³ H. Peygamber döneminde cizye kelimesi, ehl-i zimmeden olan herkesin vermesi gereken baş vergisine¹¹³⁴ veyahut bir köye veya şehre yüklenen vergilerin tamamına işaret etmek üzere kullanılmıştır.¹¹³⁵ Bazı rivayetlerde o dönemde ehl-i zimmeye cizye dışında başka bir vergi yüklenmediği söylenmiştir.¹¹³⁶

Özellikle hicretin altıncı ve yedinci yıllarıyla birlikte İslam davetinin yaygınlaşması esnasında Müslümanlarla gayri müslimler arasında savaş olmadan birtakım gelişmeler oldu. Aynı yıllarda Ceziretü'l-Arab bölgesinde bazı gayri Müslimlere, özellikle de ehl-i kitaptan olanlara H. Peygamber mektup gönderdi. Bu davetler neticesinde bunlar sulhu kabul ederek vergi ödemeyi taahhüt ettiler.¹¹³⁷

Cizye vergisinin kimlerden alındığı hususunda çeşitli ihtilaflar mevcuttur. Bazı rivayetlerde cizyenin ehl-i kitap ve Mecusilerden alındığı¹¹³⁸ söylenirken H. Ömer ve Abdurrahman b. Avf'ın Mecusileri ehli kitap olarak kabul etmedikleri rivayet edilmektedir. Ebû Ubeyd'de bulunan bir rivayette sadece ehl-i kitap cizye ehli olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında Acemlerin ise ehl-i kitap olmadıkları halde onlardan

¹¹³¹ Müslim, *Sahih*, “Cihâd”, 2; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Cihâd”, 82; Tirmizî, *Sünen*, “Zekât”, 11; İbn Mâce, *Sünen*, “Cihâd”, 38; Ebû Yûsuf, *Harâc*, 41, 44-45, 55, 78-80, 131-132, 137-142, 149-150, 154-158; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 23-28, 30-31, 35, 39-44, 47-52, 54, 88, 183, 336; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “czy” mad.; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsü'l-Muhît*, “Cizye” mad.; Arent Jean Wensinck, *Miftâhu künûzi's-Sünne*, “Cizye” mad.; Mehmet Erkal, “Cizye”, *DİA*, VIII, 42.

¹¹³² Kur'an, Tevbe: 9/29.

¹¹³³ Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 45.

¹¹³⁴ Belâzurî, *Fütüh*, 59, 71-72, 78-79.

¹¹³⁵ Belâzurî, *Fütüh*, 34, 64, Muhammed Hamîdullah, *Mecmû'atu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye fi'l-Ahdi'n-Nebevi ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire 1940, 45-62, 77-78.

¹¹³⁶ Abdulaziz Dûrî, *H. Ömer'in Mali Düzenlemeleri*, (Çev., Halil İbrahim Hançabay), Uludağ Üniv. İl. Fak. Der. Cilt:23, Sayı:2, Bursa 2014, 186-224

¹¹³⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 258-263; Mesûdî, Ali b. Hüseyin, *et-Tenbîh ve'l İşrâf*, Dâru Mektebeti'l-Hilal, Beyrut 1981, 241-243; Hayyad, *Tarih*, 79; Bedayene, *Hayaâtü'l-İktisâdî*, 16.

¹¹³⁸ Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 148.

cizye alındığını söyler.¹¹³⁹ Daha sonraki zamanlarda ise Sabiiler'den de cizyenin kabul edilmesine hükmedilmiştir.¹¹⁴⁰ Dolayısıyla bu bilgilerden ortaya çıkmaktadır ki cizye ehli, ehl-i kitap ya da ehl-i kitap olup olmadığı konusunda şüphe olan gruplardan oluşmaktadır.

Cizye vergisinin ne zaman uygulanmaya başlandığı hususunda da farklı görüşler bulunmaktadır. Gelen rivayetlere bakıldığında hicri 6. yıl ile 9. yıl arasında uygulanmaya konulduğu görülmektedir.¹¹⁴¹ Ancak yukarıda da değinildiği gibi Tevbe suresindeki konuyla ilgili ayetin 9. yılda nazil olduğu kanaati daha kuvvetli olan görüştür. Dönem şartları içerisinde tarih çizgilerinin net olarak birbirinden ayrılmış olma ihtimalinin zayıf olduğu göz önünde bulundurulursa 8. veya 9. yılda uygulandığı görüşü ağırlık kazanmaktadır. Halife b. Hayyat, cizyenin, Hz. Peygamberin çevredeki yöneticilere gönderdiği mektuplarda ortaya çıktığını söyler fakat tarihi hakkında bilgi vermez.¹¹⁴² Cizye, ilk defa Hz. Peygamberin Kayser'e gönderdiği mektupta ortaya çıkmaktadır.¹¹⁴³ Yukarıda da değinildiği gibi bu mektub Tebük seferi sırasında gönderilen mektup olmalıdır. Kayser'e yazılan başka bir varyantta ise konuyla ilgili ayet ve cizye, bu belgede yoktur. Said b. Müseyyeb'den gelen bu rivayette şöyle denilmektedir: “Hz. Peygamber Kayzer'e ve Necaşi'ye bir mektup yazdı: *“Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla, Allah Rasülü Muhammed'den Kayzer ve Necaşi'ye! Bundan sonra sizinle bizim aramızdaki ortak kelimeye gelin. Sadece Allah'a kulluk edelim, O'na hiç bir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp ta birbirimizi ilahlar edinmeyelim. “eğer yüz çevirirlerse deyin ki şahid olun biz Müslümanlardanız.”*¹¹⁴⁴ Ancak, mektubun girişinden anlaşıldığı kadarıyla Habeş Kralına da hitap vardır. Habeşistan, o dönemde Bizans'a bağlı olduğundan muhtemel ki mektup hem Habeş Kralına ve hem de onun aracılığıyla Bizans'a ulaştırılmak istenmiştir. Netice olarak cizye ayetinin nüzul sebepleri ile ilgili rivayetler değerlendirildiğinde hicretin yedinci senesinde değil dokuzuncu yılında cizyenin konulduğuna işaret etmektedir.¹¹⁴⁵ Hz. Peygamber'in, devletin gücünün artması ve bununla orantılı olarak sınırlarının genişlemesi neticesinde

¹¹³⁹ Ebû Yusuf, *Harac*, 125.

¹¹⁴⁰ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 125.

¹¹⁴¹ Halife b. Hayyat, *Târîhu'l-Halife b. Hayyâd*, (Thk. Ekrem Ziya el-Ömerî), Müessetü'r-Risâle, Beyrut Trsz., 79.

¹¹⁴² İbn Hişam, *Sîre*, IV, 254-255; Hayyat, *Târîh*, 79; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 16.

¹¹⁴³ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 32; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 16.

¹¹⁴⁴ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 34.

¹¹⁴⁵ İbn Hişam, *Sîre*, IV, 191-193.

çevre kabile ve devletlere, İslam'a davet ve devlete bağlılık mektupları göndermiştir. Bu mektuplarda cizye yer almıştır ki, hem bu verginin varlığına ispat ve hem de hangi bölgelerin ne oranda vergi verdiğinin anlaşılması açısından bunlara bakmakta fayda vardır.

Urve b. Zübeyr'den gelen haberde Rasulullah Bahreyn'in özellikle çöl bölgelerinde yaşayan Arapların yöneticisi olan Münzir b. Savâ'ya mektup göndermiştir. Bu mektup hakkında farklı rivayetler vardır. Bu rivayetlerdeki farklılık ona birden çok mektup gönderilmiş olmasındandır.¹¹⁴⁶ Münzir Müslüman olmuş, Hz. Peygamber ondan bulunduğu bölgede eski görevini ifa etmesini istemiştir. O, Peygamberimize cevaben yazdığı mektupta kendisinin yöre halkını İslam'a çağırdığını ve bazılarının kabul ettiğini bildirerek kabul etmeyenler hakkından hangi muamelenin yapılacağı hakkında bilgi almak istemiştir.¹¹⁴⁷ Hz. Peygamber'in cizye içerikli mektubu muhtemelen işte bu Müslüman olmayanlara yapılacak muamelenin bulunduğu mektuptur. Mektupta şöyle yazılıydı: *"Selam sana, muhakkak ben kendisinden başka ilah olmayan Allah'ı hamd ediyorum. Kim namazımızı kılarsa, kim kiblemizi kible kabul ederse ve kestiklerimizi yerse işte bu Müslümandır ve o Allah ve Rasulünün koruması altındadır. Kim bunu severse iman etmiştir. Kim de yüz çevirirse ona cizye gerekir."*¹¹⁴⁸ Kudame b. Ca'fer bu mektubun hicri sekizinci yılda yazıldığını zikreder.¹¹⁴⁹

Yukarıda Yahudilerle ilişkiler kısmında yer verildiği gibi Hz. Peygamber Tebük seferine çıkıp düşman ordusuyla karşılaşmayınca askerlerden çeşitli bölükler oluşturarak çevrede bulunan bölgelere gönderdi ve devletin hakimiyetini kabul etmeye davet etti. Bu bölgelerden halkı Yahudi olan Eyle (Akabe) Limanı ve çevresinde bulunan Ezruh, Cerbâ, Maknâ ve Maan'dan heyetler Eyle'nin piskoposu Yuhannâ b. Ru'be ile birlikte Hz. Peygamber'in huzuruna gelerek cizye ödemeyi kabul ettiklerini bildirdiler. Dokumacılığı yaygın olduğu Maknâ'da yaşayan Benî Cenbe Yahudilerinin yetiştirdiği meyvelerin, denizden avladıkları ürünlerin ve hanımlarının dokuduğu bezlerin dörtte birinin cizye olarak alınması kararlaştırıldı.¹¹⁵⁰ Diğer kabileler Tebük, Eyle, Cerbâ, Magna halkının vermeği taahhüt ettikleri meblağ kişi başına bir dinara

¹¹⁴⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 322-325.

¹¹⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 263.

¹¹⁴⁸ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 30; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 17.

¹¹⁴⁹ Kudâme b. Ca'fer, *Harâc*, 278; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 17.

¹¹⁵⁰ Şafii, *Ümm*, IV, 101; Makrızî, *Esmâ*, 469-470; Belâzurî, *Fütûh*, I, 17-75; Mesûdî, *Tenbîh*, 252; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 501-502; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 18.

denk gelmekteydi. Rasûl-i Ekrem de onlara canları ve mallarının güvence altına alındığını belirten ahidnâmeler verdi.¹¹⁵¹ Sadece Yahudilerin yaşadığı bölgelere değil, Irak tarafında bulunan Dûmetü'l-Cendel'e Hâlid b. Velîd kumandasında 400 kişilik süvari birliği gönderildi. Hz. Peygamber'in huzuruna getirilen Dûmetülcendel hâkimi hıristiyan Ükeydir b. Abdûlmelik cizye ödemek suretiyle İslâm devletinin egemenliğini kabul etti. Aynı sefer sırasında Resûl-i Ekrem, o esnada Humus veya Dımaşk'ta kaldığı belirtilen Herakleios'a cizye âyetinin de eklendiği ikinci bir davet mektubu gönderdiği bildirilmektedir.¹¹⁵² Bu sefer sırasında cizye vermeği kabul eden diğer topluluklar Tebâle ve Cûreş halkı savaşırsız teslim olmuşlardır. Hz. Peygamber teslim şartlarına göre onları yerlerinde bıraktı ve kitap ehlinden olup ergenlik çağına gelmiş olan erkeklerden bir dinar alınmasına karar verdi. Bunun yanı sıra o bölgeye giden müslümanları üç gün misafir etme ve kendi bölgeleri içerisinde koruma şartını da kabul ettiler.¹¹⁵³

Hz. Peygamber, Yemen'in kuzey kesiminde bulunan Hamîr Meliklerinden gelenlere bir mektup yazarak onları Müslüman olmadıkları taktirde cizye ile sorumlu tutacağını bildirdi: "...kim Yahudilik ve Hristiyanlık üzere ise o cizyeden muaf tutulmamıştır. Her ergen için tam bir dinar, veya bunun kıymeti kadar bilinen şeylerden ya da elbise parçası verilecek."¹¹⁵⁴ Yemen bölgesinde bulunan tüm diğer ehl-i kitap mensuplarına Müslümanları misafir etmeleri şartı ile yıllık bir dinar cizye konulmuştur.¹¹⁵⁵ Peygamberimiz, Yemen'e ise Muaz b. Cebel başkanlığında bir elçi grubu göndermiştir. Onlara da yükümlülüklerinin neler olduğunu belirten bir mektup yazarak ehli kitap olanlardan cizye alınmasını istemiştir.¹¹⁵⁶

Aynı şekilde Necran Hristiyanları ile de Safer ayında bin, Recep ayında da bin elbise cizye karşılığında sulh yapıldı. Miktarı artırılıp eksiltilmeyecek olan bu anlaşmaya göre Necran halkının, elçileri yirmi gece misafir etmeleri, otuz at, otuz deve ve otuz zırh vermeleri üzerlerine borçtur. Eğer Yemenlilerden biri Müslümanlara herhangi bir zarar verirse tazmin edilecekti. Bunun karşılığında Necranlıların sınırları,

¹¹⁵¹ İbn Hişam, IV, 169; Belâzûrî, *Fütûh*, I, 71-72; Şafii, *Ümm*, IV, 96-101; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 287-288; Hayyad, *Tarih*, 92; Bedâyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 19.

¹¹⁵² Ahmed, *Müsned*, III, 441-442; IV, 74-75; Hamîdullah, *Vesâiku's-Siyâsiyye*, 110-115; İsmail Yiğit, "Tebûk Gazvesi", *DİA*, XXXX, 230.

¹¹⁵³ Belâzûrî, *Fütûh*, 67-68; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 125.

¹¹⁵⁴ İbn Hişam, *Sîre*, IV, 236; Taberi, *Tarih*, III, 121; Kudâme b. Ca'fer, *Harac*, 275; Şafii, *Ümm*, IV, 101; Bedâyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 19.

¹¹⁵⁵ Belâzûrî, *Fütûh*, 80-84; Bedâyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 19.

¹¹⁵⁶ Belâzûrî, *Fütûh*, 80-84.

kanları, milletleri, ticaretleri, evleri, açıkta ya da gizli olan malları ve din adamları Allah'ın ve Rasulünün koruması altında olacaktı.¹¹⁵⁷ Bu anlaşmaya Necranlı Yahudi ve Hristiyanlar da dahildi.¹¹⁵⁸ Hz. Peygamber bu mektubu Amr b. Hazm el-Ensari ve Muaz b. Cebel'e yazdırarak Yemen'de bulunan ehli kitabın cizye vegrisini vermelerinin şart olduğunu bildirdi.¹¹⁵⁹ Bu vergileri toplamak için ise Ali b. Ebi Talib'i gönderdi.¹¹⁶⁰

Hz. Peygamber Alâ b. Abdullah el Hadramî'yi Bahreyn'e göndererek İslam'a ya da cizye vermeye davet etti. Bunlara, mektubunda şöyle yazmıştı: *“kim bizim kıldığımız gibi namaz kılsa, bizim kabul ettiğimizi kabul ederse ve bizim kurbanlarımızdan yerse bu Müslümandır. Kim de büyüklenirse cizyeye tabidir.”*¹¹⁶¹ Alâ b. Abdullah, Hicr, Bahreyn ve Yemen'deki Müslüman olmayı kabul etmeyen Mecusilere, ehl-i kitaba yapılan muameleyi yapmış ve cizyeye bağlamıştır.¹¹⁶² Böylece Hz. Peygamber döneminde cizye, ehl-i kitap olsun olmasın Müslüman olmayanlara uygulanan kanun haline geldi. Cizye, Hz. Peygamber zamanında devlet gelirlerinden biri idi.¹¹⁶³

Cizye vermeyi kabul eden diğer bir toplum ise Hecer¹¹⁶⁴ Mecusileridir. Hasan b. Muhammed b. Ali naklediyor: “Rasulullah Hecer Mecusilerine mektup yazarak onları İslam'a davet etti. Davete kabul edenlerin Müslümanlığı kabul edildi. Kabul etmeyenlerin ise cizye vermesi, kestiklerinin yenmemesi ve onlardan olan kadınlar ile evlenilmemesini istedi.”¹¹⁶⁵ Yukarıda kimlerin cizye ehli olduğu hususu işlenirken Mecusiler hakkında ihtilafın olduğunu belirtmiştik. Bu rivayette onlardan cizye alınması ancak kestiklerinin yenmemesi istenmiştir. Halbuki ehli kitabın kestiklerinin yenileceğine dair izin verilmiştir. Onlar hakkındaki ihtilaf burada ortaya çıkmıştır ki bu, ya bölgede kalabalık Mecusi topluluklar bulunmaktadır, bu sebeple farklı uygulama bir

¹¹⁵⁷ Ebû Yusuf, *Harac*, 72; Belâzurî, *Fütûh*, I, 77-78; Kudame b. Ca'fer, *Harac*, 272-273; Bedâylene, *Hayatü'l-İktisâdî*, 20.

¹¹⁵⁸ Kudame b. Ca'fer, 273; Bedayene, *Hayatü'l-İktisâdî*, 20.

¹¹⁵⁹ İbn Hişam, *Sîre*, IV, 241-243; Belâzurî, *Fütûh*, 82; Yahya b. Adem el Kureşî, *Kitâbu'l-Emvâl*, Dâru'l-Ma'rife Littabâti ve'n-Neşr, Beyrut 1979, 72-73; Bedâylene, *Hayatü'l-İktisâdî*, 20.

¹¹⁶⁰ Ebû Yusuf, *Harac*, 58-59; Bedayene, *Hayatü'l-İktisâdî*, 55.

¹¹⁶¹ Belâzurî, *Fütûh*, I, 95-97; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 263; Kudame b. Ca'fer, *Harac*, 178; Bedâylene, *Hayatü'l-İktisâdî*, 20.

¹¹⁶² İbn Ubeyd, *Emvâl*, 44-46; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 263; Belâzurî, *Fütûh* 92; Kudame b. Ca'fer, *Harac*, 275; Şafii, *Ümm*, IV, 96; Bedâylene, *Hayatü'l-İktisâdî*, 20.

¹¹⁶³ Bedâylene, *Hayatü'l-İktisâdî*, 20.

¹¹⁶⁴ Hecer, Bahreyn bölgesindedir. Bunlara Esbezîler de denilir ki bazı rivayetlerde bunların atlara taptıkları söylenmektedir.

¹¹⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 640, XIII, 486-487; Buhari, *Sahih*, “Cizye” 3157; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Kitâbu'l-Harâc ve'l-Fey' ve'l-İmâre” 30 (3038); Tirmizî, *Câmi*, “Kitâbu's-Siyer” 30 (1586-1587); Belâzurî, *Fütûh*, 92-95.

takım sıkıntılara sebep olacaktır; veya Mecusiliğin kökeni itibariyle ilahi menşeli bir din olup olmadığı hususunda o dönemde de ihtilaf vardı, bu yüzden ikili bir karar verilmiştir.

Cizye karşılığında anlaşılan bir diğer topluluk ise Teyme halkıdır. Hz. Peygamberle hicretin yedinci yılında Vadi'l Kura gazvesi sırasında cizye karşılığında anlaşmışlardır.¹¹⁶⁶

Haracın aksine cizye mükellefi olan biri, Müslümanlığı kabul ettiği takdirde cizye mükellefi olmaktan çıkarılırdı. Hz. Peygamber'in bu konudaki hadisi müslüman olanlardan cizyenin düştüğünü göstermektedir.¹¹⁶⁷

Cizyenin miktarı, zamana, alındığı bölgeye ve ferdî veya müşterek (toplu) cizye oluşuna göre farklılık göstermektedir. Hz. Peygamber, Bahreyn ve Yemen halkı ile mükellef başına yılda 1 dinar veya buna denk Yemen elbisesi (meâfir), Eyle halkı ile toplu olarak yıllık 300 dinar (183.600 ₺), Cerbâ ve Ezruh halkı ile 100 dinar (61.200 ₺) cizye ödemeleri şartıyla barış yapmıştır. Bu miktar, onların mükellef tutulan nüfus sayısına göre belirlenmiştir. Hicri 10 yılında Necranlılarla yapılan antlaşmada da iki taksitte verilmesi şartıyla 2000 elbise (hulle) cizye alınması kararlaştırılmıştır. Bu elbiselerden her biri 1 ukiyye (40 dirhem) değerinde olacak, eksik veya fazla olması halinde bu fark mükellefin bir sonraki yılın borcunda hesaba katılacaktı.¹¹⁶⁸ Hz. Peygamber zamanında belirlenen bu miktar Hz. Ebû Bekir döneminde de aynen tahsil edilmiştir. Hz. Ömer devrinde ise Necranlılar, Yemen'den çıkarıldıkları için muaf tutuldukları iki yıl hariç aynı miktar cizyeyi ödemeye devam etmişlerdir. Halife Osman zamanında Necranlılar'ın müracaatı üzerine cizye miktarından 200 elbise indirilmiştir. Ebû Ubeyd, bu indirimin nüfuslarının azalması sebebiyle yapıldığını söylemektedir. Muâviye (veya Yezîd) döneminde de nüfuslarının azaldığı gerekçesiyle cizye yükümlülüklerinden 200 elbise daha indirilmiştir. Ömer b. Abdülazîz'in halifeliği zamanında yapılan sayımda Necranlılar'ın ilk barış dönemine göre ancak 1/10 oranında kaldıkları görülünce bu miktar sadece 200 elbise olarak tespit edilmiştir. Bölgede, Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerdeki uygulamalar göstermektedir ki, vergi konulmasında yörenin nüfus ve gelir oranı göz önünde bulundurulmuştur. Daha sonra

¹¹⁶⁶ İbn Hişam, III, 353-368; Belâzûrî, *Fütûhu'l Buldan*, I, 40; Mesûdî, *Tenbîh*, 241; Kudame b. Ca'fer, *Harac*, 261; Hayyad, *Tarih*, 85; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 18.

¹¹⁶⁷ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 121; Erkal, "Cizye", *DİA*, VIII, 43.

¹¹⁶⁸ Şafiî, *Ümm*, IV, 101-191; Bedâyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 21.

halifeler döneminde cizye oranında farklı uygulamaların görülmesi Hz. Peygamber'in koyduğu oranın kesin, değişmez bir ölçü olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca cizyenin yine Raşit Halifeler döneminde farklı miktarlarda ve yerine göre para dışında başka varlık cinsinden de ödeme şeklinin bulunması, toplumların ekonomik durumları ve içinde bulunulan şartlara göre farklılık gösterebileceğine işaret etmektedir.

Hz Peygamber döneminde ve ondan sonraki devirlerde cizye tahsilinin nakdî olduğu kadar aynî de yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak şarap ve domuz gibi İslâmî açıdan hukukî değere sahip bulunmayan mallar cizye olarak alınmamıştır. Cizyenin tahsil zamanına gelince, bu hususta da vergi yükümlülerinin durumu göz önünde bulundurulmuştur. Cizye bazı bölgelerden bir defada alınırken bazı bölgelerde taksitlendirilmiştir. Tebük seferi sırasında anlaşma yapılan toplumlardan tek seferde alınırken, Hz. Peygamber'in, Necranlılar'dan biri receb, diğeri de safer ayında olmak üzere bu vergiyi iki taksitte aldığı kaydedilmektedir.¹¹⁶⁹

Cizye Hz. Peygamber zamanında ya doğrudan mükelleflerden veya gayri müslim kabile reislerinden alınır yahut da ileri gelenlerinin aracılığıyla toplanırdı. Bu dönemde özel cizye memurlarının bulunmadığı, bunun yanısıra zekât toplayan âmillerin gayri Müslimlerden cizyeyi de tahsil ettikleri görülmektedir.¹¹⁷⁰

Bu konuda değinilmesi gereken hususlardan birisi de cizye mükellefi olan toplumlardan kimlerin bu vergiyi ödemek zorunda olduklarıdır. Bu toplumlar içerisinde cizye vermekle yükümlü olanlar hakkında Urve b. Zübeyr'den gelen bir rivayette, Rasulullah Yemen'e mektup yazarak yükümlüleri şöyle belirlemiştir: *“Kim Yahudilik ve Hristiyanlık üzere ise onlar cizyeye tabidirler. Kadın olsun erkek olsun, hür ya da köle olsun ergenlik çağına gelmiş her kişi için yıllık tam bir dinar veya onun kıymeti kadar toprak ürünü vermelidirler. Kim bunu elçimize öderse o Allah ve Rasûlü'nün korumasındadır. Kim de bunu reddederse o Allah'ın, Rasûlü'nün ve mü'minlerin düşmanıdır.”*¹¹⁷¹

Yine Ebû Vâil ve İbrahim Nehaî, Rasulullah'ın Muaz'ı Yemen'e gönderdiğini ve buluş çağına gelmiş her kişi için bir dinar veya bir dinar değerinde Yemen elbisesi

¹¹⁶⁹ Belâzurî, *Fütûh*, 73-75.

¹¹⁷⁰ Erkal, “Cizye”, *DİA*, VIII, 44.

¹¹⁷¹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 38-52; Bedâylene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 21.

(meâfir) almasını emrettiğini naklederler.¹¹⁷² Bu iki rivayette ehli kitap olanların tümünden cizye alınacağı bildirilirken genel uygulama ve kanaatler değerlendirildiğinde Hz. Peygamber zamanında cizye mükelleflerinin bâliğ erkekler olduğu anlaşılmaktadır. Diğer rivayetlere dayandırılan kadınlardan da cizye alındığına dair bilgiler, barış antlaşmaları yoluyla halktan toplu şekilde alınan cizye ile ilgili olmalıdır.¹¹⁷³

Yine bu konuda Ebu Yusuf, Kudâme b. Ca'fer, Şafiî, Yahya b. Âdem, Mâverdi ve başkalarından gelen rivayetler göstermektedir ki cizye akıl baliğ çağına gelmiş herkes için geçerli idi.¹¹⁷⁴ Şafiî, Hz. Peygamber'in kadınlar hariç borçlar düşüldükten sonra ergenlik çağına gelmiş herkesten cizye aldığını bildirir.¹¹⁷⁵

Bu mevzuda bulunan rivayetler değerlendirildiğinde görülmektedir ki Hz. Peygamber, cizyeden sadece sağlıklı ve varlıklı erkekleri sorumlu tutmuştur. Farklı rivayetler¹¹⁷⁶ bulunmakla birlikte kadınlardan ve ergenlik çağına gelmiş olsa da henüz çalışıp kazanamayan gençlerden cizye alınmamıştır.¹¹⁷⁷ Yine fakirlerden ya da mükellef ama kazanmasına mani olacak herhangi bir hastalığı olan kişilerden ve çalışmaktan aciz olan ihtiyarlardan cizye alınmamıştır.¹¹⁷⁸ Hz. Peygamber'in "Müslümanlara cizye yoktur" sözünden bu verginin Müslümanlardan alınmadığını anlamaktayız.¹¹⁷⁹ Son bir husus ise Hz. Peygamber, Mekke'ye savaş için gitmiş, savaş olmasa da şehir barış yoluyla teslim edilmiştir. Mekkeliler Müslüman olduklarından dolayı malları ganimet olarak alınmamış onlar cizye yükümlüsü de yapılmamıştır.¹¹⁸⁰ Mekkeliler dışındaki tüm müşrik Arap kabileleriyle savaşılmış ve boyun eğdirilmiştir. Onlara boyun eğdirilmek dışında herhangi bir vergiye tabi tutulmamışlardır. Zira bunlara Enfal suresi 39. ayetin hükmüyle muamele edilmiştir.

Cizye hususunda farklı bir değerlendirmesi ise çağdaş (1900-1985) Yahudi yazar Goitein yapmaktadır. Yazar cizye vergisinin, Müslümanlardan önce Bizans

¹¹⁷² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 463, XIII, 483; Ahmed, *Müsned*, V, 230, 233, 247; Ebû Dâvud, *Sünen*, "Kitâbu'z-Zekât" 5, (1570, 1571, 1572), "Kitâbu'l-Harac" 28 (3033, 3034); Tirmizî, *Câmi*, "Kitâbu'z-Zekât" 5 (623).

¹¹⁷³ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 65-66; Erkal, "Cizye", *DİA*, VIII, 43.

¹¹⁷⁴ Bkz. Mâverdi, *Kitabu's Sultâniyye*, 144-146; Yahya b. Âdem, *Emvâl*, 72-73; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 22.

¹¹⁷⁵ Şafiî, *Ümm*, IV, 98.

¹¹⁷⁶ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 35.

¹¹⁷⁷ Kutub, *Siyâsetü'l-Maliyye*, 149.

¹¹⁷⁸ Ebû Yusuf, *Harâc*, 122; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 22.

¹¹⁷⁹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 81; Kutub, *Siyâsetü'l-Maliyye*, 154.

¹¹⁸⁰ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 81; Kutub, *Siyâsetü'l-Maliyye*, 154.

tarafından 1, 2, 4 dinar şeklinde, Sasaniler dönemi İran’da ise bu oranların rayiç bedeli kadar dirhem olarak alındığını belirttikten sonra, Hz. Peygamber döneminde uygulamaya konan cizyenin ekonomik bir ayırımdan çok, gayr-i müslimlerin ikinci sınıf bir statüye tabi tutulduğunu gösteren bir vergi olduğunu belirtmektedir. Bu sebepten dolayı toplumun yüksek tabakasına mensup bazı gayr-i müslimler cizyeden muaf olmaya çalıştıklarını, buna imkân bulamayan bazı Hayber Yahudilerinin kendilerinin Muhammed tarafından cizyeden muaf tutulduğuna dair uydurma belge düzenlediklerini söylemektedir. Yazar bu mütevazi gibi görünen verginin, “Bir kuruşa bir deve. Oh ne güzel! Ancak o bir kuruş hani!?” şeklindeki Arap atasözünde ifadesini bulduğu gibi fakir halka ağır geldiğini belirtmektedir. Bir tarım işçisinin yıllık 6 dinar kazandığını söyleyerek bununla bırakın vergi verecek ekonomik varlığa sahip olmayı ailesinin geçimini bile sağlayamadığını söylemektedir. Sadece bu vergi değil bir de tarım arazilerden ve hayvanların vergisini de ödemek zorunda olan gayr-i müslim tebaa, kendisine ağır gelen bu vergiden kurtulabilmek için farklı coğrafyalara kaçmaya çalışmış, ancak göç etmek de belli izne tabi olduğundan bunu da başaramamışlardır. Vergisini ödeyemeyen şahısların kırbaç, hapis ve kızgın kuma yatırılma şeklinde cezalandırıldıklarını belirtmektedir.¹¹⁸¹

Ancak bu değerlendirmenin yanlı ve sağlam kaynaklara dayanmadığı aşîkârdır. İslâmî kaynaklarda gerek Hz. Peygamber döneminde ve gerekse Hulefâi Râşidîn döneminde çocuk, kadın, fakir ve din adamlarının bu vergiden muaf tutulduğu bilinmektedir.¹¹⁸² Muhtemeldir ki sonradan Müslüman olan şahıslardan bile cizye alınan Emevi dönemindeki bazı uygulamaları¹¹⁸³ Hz. Peygamber dönemi diye sunmaktadır.

2.3.2.2. Haraç

Harâc (خراج): Arapçaya Akadça, Ârâmîce veya Süryânîce’den geçtiği söylenen ve Türkçemizde haraç olarak söylenen Arapça خرج kökünden türemiş mastardır. خراج kelimesinin biri vergi ya da devlet gelirlerini ifade eden genel, diğeri toprak vergisini belirten özel iki anlamı vardır.¹¹⁸⁴ Cizye konusunda da belirtildiği üzere kaynaklarda

¹¹⁸¹ Şlomo Dov Goitein, *Yahudiler ve Araplar*, (Çev. Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam), İz yay., İstanbul 2011, 131-134. Yazar, Yahudi tarihi açısından büyük önem arzeden Mısır Genizalarından elde ettiği bilgilere dayandırarak bu değerlendirmeleri yapmaktadır.

¹¹⁸² Ebû Yusuf, *Harâc*, 131-132; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 121-122.

¹¹⁸³ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 122.

¹¹⁸⁴ İbn’ül Cevzî, Ebû’l-Ferc Abdurrahman b. Ali, *Telgihu Fühümü Ehli’l Eser fî Uyûni’t-Târihi ve’s-Siyer*, “Cizye” maddesi, Dehlî, Trsz ; İbn Manzûr, *Lisan*, “Haraç” maddesi.

“*harâcu’r-re’s*” (baş vergisi) ve “*cizyetü’l-arz*” (toprak vergisi) şeklinde kullanıldığı üzere Hz. Peygamber döneminde bu iki kavram birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Terkip halinde kullanıldığında hangi terkip ile kullanılıyorsa o vergiyi ifade ederken, tek başına kullanıldığında topraktan alınan vergi anlamına gelmektedir.¹¹⁸⁵

Haraç konusunda gelen rivayetlerin çoğusunda Hz. Peygamber döneminde haraç vergisinin uygulanıp uygulanmadığı hususunda ihtilaf vardır. Biraz sonra detayları üzerinde durulacağı üzere bazı rivayetler Hz. Peygamber zamanında cizye ve haraç diye bir ayrımın olmadığı, gayri Müslimlerden tek kalem vergi alındığını söylerken, bazıları ise her iki verginin de Medine döneminin sonlarına doğru uygulandığını nakletmektedirler.¹¹⁸⁶ Diğer bazı rivayetlerde ise haracın Hz. Peygamber döneminde uygulanmayıp ilk olarak Hz. Ömer zamanında uygulamaya konulduğu yönündedir.¹¹⁸⁷

Cizye bahsinde ele alınan mükellef toplumlar hatırlanacak olursa ilk olarak Hayber toplumuna vergi konulmuştu. Gelen rivayetlerden bunlara yıllık hurmanın yarısı karşılığında anlaşma yapılmıştı. Bunlar için konulan vergide haraç ya da cizye diye bir ayrım söz konusu olmadığı gibi ayrıca bir vergi de konulmamıştır.¹¹⁸⁸ Aynı şekilde Tebük seferi sırasında barış yapılan Yahudi topluluklar için belirlenen vergide de haraç ve cizye şeklinde bir ayrım söz konusu değildir. Makna halkı elde ettikleri deniz ürünlerin, hurmaların ve yünlerin dörtte birini vergi olarak vereceklerdi.¹¹⁸⁹ Ayrıca bulardan vergiler, nakdi olarak değil, sahip oldukları ürün cinsinden alınmaktaydı. Ancak Tebük, Eyle, Cerbâ, Magna halkının vermeği taahhüt ettikleri meblağ kişi başına bir dinara denk gelmekteydi.¹¹⁹⁰ Yine Necran Hristiyanlarıyla yapılan sulh anlaşmasına göre iki taksitte ödenmek üzere yıllık 2000 takım elbise ödeyeceklerdi. Bunun dışında nakdî bir vergi söz konusu değildir.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 404-405; Ebû Yusuf, *Harac*, 278; Mâverdi, *Ahkâm*, 146.

¹¹⁸⁶ Tuğ, “İslâm’da Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı”, 193-194.

¹¹⁸⁷ Mâverdi, *Ahkâm*, 188; Necmân Yâsîn, *et-Tanzîmâtü’l-İctimâiyyetü ve’l-İktisâdiyyetü fi’l-Medîneti fi’l-Karni’l-Evvelî’l-Hicriyyi*, Menşûrâtü Vüzârâti’s-Sekâfeti, Dimaşk 2004, 244.

¹¹⁸⁸ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 121-122; Belâzurî, *Fütûh*, 28-29; İbn Habîb, *Muhabber*, 126 Semhûdî, *Vefâ*, 1328; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 495.

¹¹⁸⁹ Belâzurî, *Fütûh*, 68-69; Makrîzî, *Esmâ*, 469-470; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 501-502.

¹¹⁹⁰ Şafii, *Ümm*, IV, 96-101; İbn Hişam, IV, 169; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 287-288; Hayyad, *Tarih*, 92; Belâzurî, *Fütûh*, I, 71-72; Bedâyene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 19.

¹¹⁹¹ Belâzurî, *Fütûh*, 73.

Haracın vergi olarak ortaya çıktığı kabul edilebilecek ilk vergi bölgesi Hayber ve Fedek arazileridir. Hayber alınınca onlarla arazi ürünlerinden elde edilen gelirin %50 si karşılığında arazi işlemesi bölge sakinlerine bırakılmıştır. Aynı şekilde Fedek ve Vâdi'l-Kurâ Yahudileri ile de bu anlaşmanın benzeri sulh yapılmıştır.¹¹⁹² Ayrıca “cizyetü'l-arz” şeklinde ifade edilerek Bahreyn'e gönderilen mektupta yer alan¹¹⁹³ toprak vergisi vardır ki bazı kaynaklarda buradan gelen verginin Hz. Peygamber'e gelen ilk haraç olduğu söylenmektedir. Humeyd b. Hilal naklettiğine göre Peygamberimize gelen ilk haraç Alâ b. el-Hadramî'nin, Rasulullah'a Bahreyn haracından sekiz yüz dirhem gönderdiği haraçtır. Hz. Peygamber emredince bu parayı mescitte bir hasıra döktüler. Müezzin namaz için ezan okuduktan sonra Rasulullah namazı kıldı ve paranın yanına gelip dikildi ve istemeyen hiç kimseye bir şey vermeyip isteyen herkese bu paradan verdi. Kimi gelip: “bana ver” deyince, Rasulullah, “*Bir avuç al*” diyor, başka biri gelip: “bana ver” diyor Rasulullah ona da: “*üç avuç al*” diyordu. Abbas b. Abdulmuttalib geldi ve: “Ya Rasulallah! Bana da bu maldan ver. Ben Bedir günü kendimin ve Akıl'in fidyasını ödemiştım. O zaman Akıl'in malı yoktu” deyince Hz. Peygamber ona da müsaade etti. Abbas giymiş olduğu abasını açtı ve üzerine maldan doldurmaya başladı. Doldurduktan sonra abayı kaldırmaya çalıştı, ama kaldıramayınca Rasûlullah'tan onu sırtına alması için yardım etmesini istedi. Rasulullah ona bakıp azı dişleri gözükecek kadar tebessüm etti ve: “*Doldurduğundan boşalt ve taşıyabileceğin kadarını al*” dedi. Abbas gidince Rasulullah şöyle buyurdu: “*Yüce Allah bize vaad ettiği iki şeyden birini yerine getirdi. Biz şu an ikincisini bekliyoruz. Yüce Allah bu konuda şöyle buyuruyor: “Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: ‘Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse, sizden alınandan (fidyeden) daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. Çünkü Allah bağışlayandır, esirgeyendir.’”*¹¹⁹⁴ Allah bu vadini yerine getirdi , biz şimdi ikincisini bekliyoruz.”¹¹⁹⁵ Fakat Bahreyn'e gönderilen mektuplarda yöre halkının müslüman olmadıkları takdirde cizye ödemeleri gerektiği açıkça yer almaktadır.¹¹⁹⁶

¹¹⁹² Belâzurî, *Fütûh*, 25-37; İbn Hazm, *Cevâmiü's-Sîre*, (çev. Salih Arı), Çıra yay., İstanbul 2004, 204; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 491-497; Tuğ, “İslâm'da Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı”, 192.

¹¹⁹³ Belâzurî, *Fütûh*, 92-93; Tuğ, “İslâm'da Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı”, 192.

¹¹⁹⁴ Kur'n, Enfal: 8/70.

¹¹⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, XV, 181; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 15; Buharî, *Sahih*, 421, 3049; Tirmizi, *Câmi*, III, 329, 330; Ragıb İsfahânî, *Müfredât (Kur'an Kavramları Sözlüğü)*, 1102; İbn Manzûr, *Lisân*, “Lsn” mad.

¹¹⁹⁶ Belâzurî, *Fütûh*, 92-95.

Bu husustaki uygulamalardan biri de haraç vergisine ait arazilerin Müslümanlar tarafından satın alınıp alınmadığı hususundadır. Şa'bî'nin bildirdiğine göre İbn Mes'ûd, haraç vergisine tabi bir araziye satın almıştır.¹¹⁹⁷ İbn Sîrîn der ki: "Müslümanların haraçlarını ödedikleri arazileri vardı."¹¹⁹⁸ Bu gibi rivayetlere göre bu arazilerin alınabildiği görülmekle birlikte Hz. Peygamber'den gelen "*Rasûlullah zilletten kurtulduktan sonra tekrar zillet altına girmenizi yasakladı*"¹¹⁹⁹ şeklindeki rivayete göre ise Peygamberimiz bu arazileri satın almayı hoş karşılamamıştır.

2.3.3. Ganimet Gelirleri

Yukarıda fey konusu işlenirken *fey*, *nefl* ve *Ganimet* kavramlarının düşmandan savaş ya da sulh yoluyla elde edilen mallar için kullanıldığını ve bazı görüşlerde feyin ganimetle aynı anlama geldiğini söyleyenlerin yanısıra ikisini ayrı ayrı ele alanların da bulunduğunu belirtmiştik. Biz de burada ganimeti ayrı bir gelir çeşidi olarak ele almaktayız. Şu ayetle ganimet Müslümanlara helal kılınmıştır: "*Artık elde ettiğiniz ganimetten helal ve temiz olarak yiyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir*" (Enfal: 8/69). İbn Abbas, Ebû Burde, Ebû Zer, Ebû Hureyre ve Cabir b. Abdillâh'tan gelen rivayetlerde Rasulullah, ganimetin önceki ümmetlerden farklı olarak sadece kendi ümmetine helal kılındığını belirtmiştir. O bu hususta şöyle buyurmuştur: "*Ganimet bana helal kılındı ki benden önce hiçbir peygambere helal kılınmamıştır.*"¹²⁰⁰

Yukarıda da belirtildiği üzere Muhacirler Mekke'de tüm mal varlıklarını bırakarak Medine'ye hicret etmişlerdi. Ensar mal varlıklarını Muhacirlerle paylaşmışlar, dolayısıyla gelir ikiye bölünmüştü. Hasılı yeni oluşturulmuş olan islam toplumunun ekonomik durumu iyi değildi. Müslümanların içinde bulunduğu bu zor durumdan faydalanmak isteyen içerde Yahudiler, dışarda başta Mekkeli müşrikler ve diğer kabileler, yeni kurulan İslam devletini büyümeden boğmak istemekteydiler. Hz. Peygamber ise hem müslümanları bu zorlu durumdan kurtarmak ve hem de olası dış saldırılara mukavemet gösterebilmek için çıkış yolu bulmaya çalışmaktaydı. Her hangi bir saldırı durumunda, savaş için gerekli olan silah ve teçhizat tedariki ve savaş

¹¹⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 262.

¹¹⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 263-265.

¹¹⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 263-265.

¹²⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 58-59.

sonrasında doğması muhtemel mali sıkıntıları giderebilmek için gelire ihtiyaç vardı. Tüm bunlar devlete sürekli geliri zorunlu kılmaktaydı. Diğer yandan Mekkeli Müslümanların mallarını Kuryeşliler gasp ettikleri ve hicret öncesinde Müslümanlara Mekke’de çok eziyet ettikleri için muhacirler savaş izni istemekte fakat Peygamberimiz, savaş izni verilmediği için sürekli sabır tavsiye etmekteydi.

Hız. Peygamber’in Medine dönemi ele alındığında çok yoğun sefer ve savaşların olduğu görülmektedir. Gazve bizzat Hız. Peygamberin katıldığı ve savaştığı savaşlar, Seriiye ise Hız. Peygamberin katılmadıkları ve fakat emir verip gönderdiği birliklerin gerçekleştirdiği savaşlardır. Bizzat Rasûlullah’ın katıldığı savaşlar Hayber ve Vâdi’l-Kurâ gazvelerini bir sayan kaynaklarda yirmi altı, ikisini ayrı ayrı gazve sayanlarda ise yirmi yedi olarak verilir.¹²⁰¹ Seriiyeleri ise otuz beş tanedir. Görülmektedir ki Medine dönemi tamamen seferlerle geçmiştir. Bunları bazı batılîların¹²⁰² iddia ettiği gibi kendine inananların ekonomik ihtiyacını gidermek için baskınlar yaparak insanların mallarını gasp etmek amacına yönelik değildir. Her şeylerini Mekke’de bırakıp hicret eden muhacir geçim sıkıntısı içerisindeydi. Bu insanların biraz olsun rahatlayabilmesi için yukarıda da belirtildiği üzere cahiliye Arabının geçim kaynağı olan bu yola baş vurulduğu söylene de Hız. Peygamber’in Medine’deki harekâtlarını bununla sınırlandırmak işi biraz hafife alma olacaktır. Her şeyden önce hicretle birlikte Medine’de bir devlet kurulmuş, bu devlette, dinin toplumsal boyutu sistemleştirilerek uygulamaya konulmuştur. Hız. Peygamber’in ve müslümanların baş gaye ve görevleri bu dini yaygınlaştırmaktı. Dolayısıyla güçlü olmak zorundaydılar. Bunun için siyasi varlığını kabul ettirebilmek ve varlığından haberdar olmayan veya haberi olup da hafife alan kabile ve topluluklara kendini hissettirmek amacı güdülmüş olmalıdır. Medine’de kurulan bu yeni devlet için en büyük rakip ve baş düşman Mekke idi. Mekke kervanlarına saldırı, Arap yarım adasında en büyük güç ve diğer kabileleri de İslam karşısında toplama gücüne sahip olan Mekke’nin can damarına müdahale anlamı taşımaktadır. En çok ihtiyaç duyulan ve en hassas alan olan ticaret hedef alınmıştır.¹²⁰³

¹²⁰¹ Taberi, *Tarih*, III, 152-153; Kutub, *Siyâsetü’l-Maliyye*, 110.

¹²⁰² Hitti, *İslâm Tarihi*, 176; Bkz. Armstong, Karen, *İslâm Peygamberinin Biyografisi Hız. Muhammed*, (Çev. Selim Yeniçeri), İstanbul 2005, 246.

¹²⁰³ Bu gün de dünya siyasetinde pek çok benzer olaylar görülmektedir. Yakın zamanda ülkemizde bir devlet bankasına yönelik operasyonların uluslararası bağlantılarının olduğu, yoğun para trafiğinde bu bankanın kazanacağı, dolayısıyla devletin gelirine saldırı söz konusu olmuştur. Yine aynı şekilde Mısır’da başa gelen İhvan yönetimini zor durumda bırakıp yönetimden uzaklaştırmak için ambargoların uygulanması ama darbecilere hemen ekonomik yardımların yapılması insan hayatında en önemli yere

Bu, Mekke devletini zayıflatma, zamanla etkisiz hale getirme ve yok etmenin önemli ilk adımıdır.

2.3.3.1. Ganimetin Paylaşım Oranları

Ganimetin dağıtımı konusunu işlerken yukarıda açıklanan ganimet, nefl ve fey arasındaki farklılıklara çok fazla yer vermeden genel olarak ele alınacaktır. Ganimetin paylaşılması Hz. Peygamber'e ayetle bildirilmiştir. Bedir savaşının hemen akabinde inen Enfal suresi 41. ayette ganimetin pay edilmesi şöyle belirtilmiştir: *“Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Eğer Allah'a; hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir'de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize inandıysanız (bunu böyle bilin). Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.”* Bu ayette ganimetin 1/5'i Allah'a, Peygamber'e ve onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara ayrılmıştır. Aslına bakılırsa bu beşte birlik oran, kendi arasında tekrar beşte bir oranına ayrılmıştır. Beni Nadir mülküyle alakalı indiği rivayet edilen diğer ayette ise şöyle buyrulur: *“Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) haline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir.”*¹²⁰⁴ Bu iki ayet arasında çok belirgin olmasa da bazı farklılıklar söz konusudur. Şöyle ki, birinci ayette *“ganimet olarak aldıklarınızdan...”* denilirken haşr suresindeki ayette *“Allah'ın memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar...”* denilmektedir. Ayrıca birinci ayette *“beşte bir”* ifadesi yer alırken ikinci ayette bu ifade yer almamakta bunun yerine *“Allah'ın... peygamberine kazandırdığı mallar”* denilerek malların tamamı kastedilmiştir. Dolayısıyla savaşarak elde edilen ganimetlerin 1/5'i Hz. Peygamber'in tasarrufuna verilirken savaşılmadan sulh yapılarak elde edilen gelirlerin tamamı verilmiştir. Hz. Peygamber, bu ayetin hükmüne uygun olarak Hayber, Fedek, Vâdi'l-Kurâ'dan gelen gelire bu uygulamayı yapmıştır.¹²⁰⁵ Ayrıca ayette yer alan

sahip olan iktisatın hala devletler yönetiminde ve siyasetin dizaynında önemli bir uygulama olduğu görülmektedir.

¹²⁰⁴ Kur'an, Haşr: 59/7.

¹²⁰⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 1166-1167; Fayda, “Fey”, *DİA*, XII, 511.

humusun Allah’a ait olmasını ise şu rivayet açıklamaktadır: Ebu’l Âliye bildiriyor: “Rasulullah’a ganimet getirildiği zaman onu beşe ayırırdı. Bunun dördünü savaşa katılanlara verir geriye kalan beşte birlik payı da ayırırdı. Sonra bu beşte birlik paya elini daldırır ve eliyle aldığı Kâbe için ayırırdı ki Allah’ın payı denilen şey budur. Beşte birden geriye kalanı yine beşe bölerdi. Bunun bir hissesi Rasulullah’a, bir hissesi yakınlarla, bir hissesi yetimlere, bir hissesi yoksullara, kalan bir hissesi de yolda kalmışlara verilirdi.”¹²⁰⁶

Hiz. Peygamber, ganimetten elde edilen Humus’tan sadece yakın akrabalarını yani Beni Haşim ve Beni Muttalib’i¹²⁰⁷ yararlandırıyordu. Hiz. Peygamber Humus’u Beni Haşim ve Beni Muttalib arasında paylaştırdıca Beni Nevfel’den Cübeyr b. Mut’ım ve Beni Şems’ten Osman b. Affan gelerek onların peygamber nezdindeki faziletlerini zikrederek kendilerine de Humus’tan pay verilmesini istediler. Fakat Hiz. Peygamber bu iki topluluğa her hangi bir pay vermedi. Osman b. Affan da Muttalib oğulları gibi Hiz. Peygamberle Abdu Menaf’ta birleşmekteydi.¹²⁰⁸ Demek ki ganimetten kendi tasarrufuna verilen hisseyi, zevi’l-kurbâ’dan kimler arasında dağıtım yapacağı hususuna Peygamberimizin kendisi karar vermektedir. Aynı şekilde toplumda yoksul olanlara, yetim ve yolda kalmışların geçimlikleri de humustan temin edilmekteydi. Bu pay Hiz. Ömer’in son yıllarına kadar ödenmiştir ve bu malları dağıtma işi için, hem Hiz. Peygamber, hem de Hiz. Ömer, Ali’yi görevlendirmişlerdir.¹²⁰⁹ Hiz. Ali’den gelen başka bir rivayette ise Hiz. Peygamber humusun dışında kendisine ganimetin haram kılındığını belirtmiştir. Şöyle der Hiz. Ali: Rasulullah’ın sadaka develerinden biriyle gittim. Rasulullah bu devenin yan tarafından bir tutam yün alıp şöyle buyurdu: “*Bana humus (beşte bir) dışında sizin ganimetlerinizden bunun değerinde bir şey bile helal değildir. Humus da size iade edilecektir (sizin ihtiyaçlarınız için harcanacaktır).*”¹²¹⁰

Savaş neticesinde elde edilen ganimetler, bir arada toplanmakta, sonra bunun beşte biri yukarıdaki ayetin bildirdiği yerlere sarf edilmek üzere ayrılmaktaydı. Kalan kısım ise savaşa katılanlara adil olacak şekilde pay edilmekteydi. Ganimet dağıtılırken

¹²⁰⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 51.

¹²⁰⁷ Beni Muttalib Peygamberimizin dedesi Abdu Menaf’ta birleşiyor.

¹²⁰⁸ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 415; Kutub, *Siyâsetü’l-Mâliyye*, 198.

¹²⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 100-101.

¹²¹⁰ İbn Ebî Şeybe, XIII, 563; Ahmed, *Müsned*, I, 88, VI, 127-128; Buhari, *Tarih*, VII, 352; Ebû Dâvud, *Sünen*, Kitâbu’l-Cihâd, 146 (2749); İbn Mâce, *Sünen*, “Kitâbu’l-Cihâd”, 29 (2836), 33 (2850); Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 408; Ünal Kılıç, Cum. Üniv. İlh. Fak. Der., VIII/1, Sivas 2004, 87.

atlı süvarilere bir pay, bazı rivayetlerde bir pay da atı için verilmekteydi.¹²¹¹ Bazı Müslümanlar müşriklerle harbe giderken ödünç at alıyordu. Ganimet elde edildiği taktirde bu ödünç ata da pay ayrılmaktaydı. Atıyye b. Kays adında bir Müslüman böyle ödünç atla savaşa katılmış ve ganimet olarak 400 dinar almıştı. 200 dinarı kendi aldı, 200 dinarı da at sahibine verdi.¹²¹² İbn Ömer'den gelen bir rivayette ise ata iki, sahibine bir pay verilmiştir.¹²¹³ Aynı şekilde Türk atına da (bu ata Birzevn denmektedir) benzer şekilde iki pay verilmiştir.¹²¹⁴ Birden çok atla savaşa katılanlara da iki at için pay verilmiş, diğerleri yedek kabul edilmiştir.¹²¹⁵ Köleler sahibinin malı kabul edildiğinden savaşa katılan kölelere ganimetten pay verilmemiş, ancak hediye babından bir şeyler verilmiştir.¹²¹⁶

Ele geçirilen mallar eğer günlük kullanılabilecek yiyecek içecek ve hayvan yemi türü şeylerden ise paylaştırmayı beklemeksizin onlardan faydalanabilmekteydiler. Ancak bunları altın ve gümüş karşılığında satmışlarsa alınan paralardan beşte bir pay alınmaktaydı.¹²¹⁷

Hız. Peygamber'in bu alandaki uygulamalarından biri de ganimeti cins ve değerlerine göre denkleştirmesiydi. Râfi' dedi ki: Nebi ile Zü'l-Halika'da beraberdik. Bize ganimet ve deve nasip oldu da Hız. Peygamber, develeri onar tane olarak denkleştirdi.¹²¹⁸ Ayrıca Peygamberimiz, ganimet dağıtımından önce Bilal'den halka üç kez çağrı yapmasını ister, duyup da gelmeyenlerden mazeret kabul edilmezdi.¹²¹⁹

Savaşa Katılmayanlara Ganimetten Pay Verilmesi

Hız. Peygamber bazen savaş öncesinde hazırlık, keşif, savaşı kazanmak için propaganda, sulh yapma vb. çalışmaları yapmak için adam görevlendirirdi. Bu vazifeleri yapan kimselere de ganimetten pay ayrılmaktaydı.¹²²⁰ Yine gazve veya seriyyelerde sika, irşad veya yaralıları tedavi amacıyla bulunan kadınlara bizzat savaşta harp

¹²¹¹ Buhari, *Sahih*, "Ğanâim", V, 76.

¹²¹² Buhari, *Sahih*, "Ğanâim", V, 133; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 133-134.

¹²¹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 14-18.

¹²¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 21.

¹²¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 25.

¹²¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 26.

¹²¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 62-67.

¹²¹⁸ Buhari, *Sahih*, V, 184; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 132.

¹²¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 134; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 127.

¹²²⁰ Kettânî, *Terâtib*, II, 116-124; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 133-134.

etmediklerinden dolayı ganimetten pay verilmez ama hediye verilirdi.¹²²¹ Hayber gazvesinde, asker arasında Müslümanların kadınlarından biri vardı. Rasulullah bu kadına feyden küçük bir armağan vermiş ancak pay vermemiştir.¹²²²

Diğer yandan ehli kitap veya diğer kavimlerle sulh yapıldığında Müslümanlara fey olarak pay verilmekteydi ki Hz. Peygamber Fedek arazisinde böyle yapmıştır.¹²²³

Resûl-i Ekrem Efendimiz ayrıca, Hayber'de gelip İslâm ordusuna katılan Devs Kabilesine mensup dört yüz Müslüman ile Câfer bin Ebî Tâlib'in, başkanlığında Habeşistan'dan dönen ve Hayber'de Müslümanlara kavuşan Habeşistan muhacirlerine de bu ganimetten hisse ayırdı.¹²²⁴ Aslında Hayber'de elde edilen ganimetler, bu gazâyâ katılmış olsun olmasın, Hudeybiye barış anlaşması sırasında Peygamber Efendimizin yanında bulunan bütün sahabîlere taksim edilmiştir.¹²²⁵

İbn Ömer'den gelen bir rivayette ise Osman b. Affan, hanımı Rukiye'nin hastalığı sebebiyle Bedir savaşına katılmamış, buna rağmen Hz. Peygamber Osman'a “*sana Bedir’e katılanların ecir kadar ecir vardır*”¹²²⁶ buyurarak ona da ganimetten pay vermiştir. Tüm bunlar göstermektedir ki, ganimet paylaşımında aslolan savaşa katılan askerlerdir. Ancak Hz. Peygamber gerekli gördüğünde savaşa katılmayan kimselere de pay verilmekteydi. Diğer yandan, savaşan askerler de kendi haklarından feragat edebilmekteydiler.

Ganimetin Satılması

Hz. Peygamber, gerekli gördüğü taktirde ganimet mallarını satışa çıkarabilmekteydi. Mesela Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayette, Rasulullah bir keçe ve bir bardağı açık arttırmayla satmıştır.¹²²⁷ Satış işlemi bazen keçe ve bardağın satışında olduğu gibi bazı parçalarda gerçekleştiği gibi bazen ganimetin tamamı satışa çıkarılabilmekteydi. Satılan bu mallardan elde edilen para yine askerler arasında paylaştırılmaktaydı. Bazen satış işlemi humus ayrıldıktan sonra

¹²²¹ Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 130-131.

¹²²² Taberi, *Tarih*, II, 17; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 130.

¹²²³ Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 131.

¹²²⁴ İbn EBi Şeybe, *Musannef*, XV, 575; İbn Sâd, *Tabakât*, II, 108; Müslim, *Sahih*, IV, 1946;

¹²²⁵ İbn Kesîr, *Sîre*, III, 364.

¹²²⁶ Buhari, *Sahih*, V, 220; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 133.

¹²²⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII, 576.

gerçekleştirilmekteydi.¹²²⁸ Bunun yanısıra Hz. Peygamber humus içerisinden de istediği şeyleri satıp elde edilen geliri yine humusa katmaktaydı.¹²²⁹ Ancak Peygamberimiz ganimetten kendi izni olmadan satışı yasaklamıştır. Ebû Umâme naklediyor: “Rasulullah Hayber savaşında, paylaştırılana dek ganimetteki hisselerin satılmasını yasakladı.”¹²³⁰

Ganimetin Toplama ve Muhafaza Görevi

Peygamberimiz savaşlarda elde edilen ganimetlerin toplanması ve dağıtımı yapılabildiği kadar muhafaza edilmesi için görevlendirme yapmaktaydı. Bu amaçla Bedir savaşı ganimetlerinin taşınıp korunması için Neccar oğulları soyundan gelen Abdullah b. Ka'b b. Zeyd el-Ensârî'yi görevlendirmiştir.¹²³¹ Bu şahıs daha sonra katıldığı bir çok savaşta aynı görevi üstlenmiştir.¹²³² Huzaa b. Abdinühm¹²³³ ve Mes'ûd b. Amr el-Kâri bu amaçla görevlendirilen diğer sahabilerdir.¹²³⁴

Çalanların durumu

Hz. Peygamber'in bu alanda aldığı önlemlerden birisi de ganimet mallarının izinsiz alınmasına veya çalınmasına yönelik tedbirlerdir. Bu hususta Kur'an, Hz. Peygamberin şahsında tüm müslümanları uyarmıştır.¹²³⁵ Evzâî'den gelen bir rivayette ise Rasulullah'ın şöyle buyurduğu nakledilir: “*Kişinin, ganimet paylaştırılmadan, zayıflatana kadar bir bineğe binmesi veya eskitene kadar bir elbiseyi giymesi hırsızlık olarak yeter.*”¹²³⁶ Konunun anlaşılması için yaşanmış birkaç hadiseyi vermek istiyoruz:

Hz. Ömer bu hususta şu olayı zikretmektedir: Hayber günü Rasulullah'ın ashabından bir grup gelip: “Falan kişi şehittir, filan kişi şehittir” dediklerinde Rasulullah “*Hayır! Zira üzerinde (ganimet mallarından) çaldığı bir bürde -veya aba- gördüm*”

¹²²⁸ İbn Sâd, *Tabakât*, II, 107.

¹²²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 60-61, VIII, 260.

¹²³⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 60-61.

¹²³¹ Taberi, *Tarih*, II, 452; Kutub, *SiYâsetü'l-Mâliyye*, 126-127.

¹²³² İbn Hacer, *İsâbe*, II, 362; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, III, 372-373; Kettânî, *Terâtib*, II, 169.

¹²³³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, II, 131-132; Kettânî, *Terâtib*, II, 169.

¹²³⁴ Taberi, *Tarih*, III, 81; Kutub, *SiYâsetü'l-Mâliyye*, 127.

¹²³⁵ Kur'an, Âl-i İmran: 3/161.

¹²³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII, 467

deyip şöyle devam etti: “*Ey Hattab’ın oğlu! Git ve halka: “Cennete sadece müminler girer” diye seslen.*” Ben çıkıp: “Cennete sadece müminler girer” diye seslendim.¹²³⁷

Hasan Basrî der ki: Bir adam Rasulullah’tan kendisine feyden (ganimetten) kıldan yapılmış bir yular vermesini isteyince şöyle buyurdu: “*Benden kendine ateşten bir yular vermemi istiyor. Senin benden bunu istememen gerekirdi, benim de sana bunu vermemem gerekir.*”¹²³⁸

Başka bir olay ise Vâdi’l-Kurâ olayında yaşanmıştır. Hz. Peygamber Vadi’l Kura’ya indiğinde ordu içerisinde Hayber savaşına katılmış bir genç vardı. Ganimetten ona da pay verilmişti. O esnada gence bir mızrak isabet etti ve öldü. Arkadaşları ‘cennet ona afiyet olsun’ dediler. Hz. peygamber ‘*hayır cehennem ateşi onu yakmak için kuşatmıştır*’ buyurdu. Çünkü o izinsiz mal almıştı.¹²³⁹

Yine o dönemde Kerkere denen bir adam vardı. Adam öldü. Hz. Peygamber ‘*adam cehennemdedir*’ dedi. Gittiler ve evinde ganimetten çalınmış bir aba buldular.¹²⁴⁰

Görüyoruz ki Hz. Peygamber, ganimetler dağıtılmadan önce bunlardan bir şeyin izinsiz alınmasına, bazı kişilerin acele davranarak ele geçirdikleri ganimetler sebebiyle başkalarının mağduriyetine ve kırılmalarına sebep olabilecek davranışları engellemeye yönelik tedbirler almıştır.

Hz. Peygamber’in kurduğu devletin ilk dönemlerinde devletin ana gelirlerinin başında ganimet bulunmaktaydı. Şüphesiz ki savaşlarda ganimet elde etmek İslam’dan önce de vardı. Ancak İslam bunu bir takım revizelerle uygulamada bırakmıştır. İslamdan önce uygulanan ganimet arasında komutanın beğendiği en değerli şey komutana verilmesi usulü, belli bir zaman Hz. Peygamber’e de verilmiştir.¹²⁴¹ Bu konuda belli oranda Hz. Peygamber’e serbestlik tanınmıştır. Ganimetin paylaşım oranları ayetle sabit olsa da Peygamberimiz’in uygulamaları yerine göre farklılık göstermiştir. Mesela Beni Kureyza, Hayber ve Vâdi’l-Kurâ topraklarında ganimet esasları uygulanırken savaş yoluyla alınan Mekke’de ganimet esasları

¹²³⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XV, 578; Ahmed, *Müsned*, I, 30, 47; Müslim, *Sünen*, “Kitâbu’l-Cihad ve’s-Siyer”, 120 (1365); Tirmizi, *Câmi*, “Kitâbu’s-Siyer”, 21 (1574).

¹²³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII, 559.

¹²³⁹ İbn Hanbel, 134; Kutub, *Siyâsetü’l-Mâliyye*, 128.

¹²⁴⁰ Kutub, *Siyâsetü’l-Mâliyye*, 128.

¹²⁴¹ Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları*, 163.

uygulanmamıştır.¹²⁴² Yine aynı şekilde Hevazinlilerle yapılan savaştan sonra elde edilen ganimetlerin Cirane’de paylaşımı sırasında farklı bir uygulamaya giderek müellef-i kulüb’e hisse vermiştir. Halbuki ayette müellefe-i kulüb’e ganimetten pay yoktur. Demek ki Hz. Peygamber, devlet başkanı olarak günün şartlarına ve maslahata göre uygulama yapma hususunda kendini serbest görmüştür.¹²⁴³ Aslında ganimet uygulamalarına bakıldığında çok çeşitlilik göstermektedir ki aslında bunun, savaş bölgesi, elde edilen ganimetin cinsi, ganimete hak kazananlar ve maslahatlar bakımından uygulandığı ortaya çıkmaktadır.¹²⁴⁴

Bu konudaki diğer bir mesele ise, *beytü’l-mal* uygulamasının ilk başlangıcının ganimet paylaşımıyla ortaya çıkmış olmasıdır. İlk oluşumu Hz. Ömer dönemine nisbet edilse de ganimetlerden humusun ayrılması devlet hazinesinin oluşumunun başlangıcı kabul edilmektedir. Humus uygulaması ilk olarak Bedir savaşından sonra ortaya çıkmıştır ki bu, devlet için bir bütçenin var olmasının önemini daha ilk dönemlerde ortaya koymuş olmaktadır.¹²⁴⁵ Beytü’l-mal’ın harcama alanları ise devlet başkanı ve yakın avanesinin israfı kaçmadan iâşesi, devlet harcamaları, ordunun hazırlıkları ve sosyal yardıma muhtaç olanların bu ihtiyacının giderilmesidir. Gelen bazı rivayetlerde Hz. Peygamber’in humusu kendi içinde beş kaleme ayırdığı ve her harcama alanına burdan bir pay tahsis ettiği söylenmektedir.¹²⁴⁶

2.3.3.2. Savaşlardan Elde Edilen Ganimetler

Hz. Peygamber, Medine’de iç barışı düzene koyduktan sonra uygulamaya koyduğu ilk iş, Mekke ticaretini tehdit ve onlara ticari ambargodur. Bu daha sonra Mekkeliler ile bir çok savaşa sebep olmuştur. Hz. Peygamber döneminde meydana gelen 120 civarında seriyye ve gazvenin tamamını buraya almak mümkün olmadığı gibi konumuz açısından da gereksizdir. Ancak konunun anlaşılması için bazı büyük savaşlar neticesinde elde edilen ganimetlerden örnekler vermek istiyoruz. Ayrıca elde edilen ganimetleri verirken Türk Lirası cinsinden değerini vermeye çalışacağız. Bu değerler elde edilen ganimetin o günkü dirhem ve dinar cinsinden fiyatını baz alarak elde etmeye çalışmaktayız. Bu kısımda ganimete söz konusu olan malların piyasa fiyatları

¹²⁴² Vâkidî, *Megâzî*, III, 58-66; Belâzurî, *Fütûh*, 45-53.

¹²⁴³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Ğanâim”, II, 177; Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, yy., İstanbul 1989, 25.

¹²⁴⁴ Özdemir, *Ganimet Uygulamaları*, 128-129.

¹²⁴⁵ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 336, 339; Erkal, “Beytü’l-mal”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 90-94.

¹²⁴⁶ Ebû Yusuf, *Harac*, 126; Ebû Ubayd, *Emvâl*, 329; Taberi, *Tarih*, II, 481.

çalışmanın sonunda liste halinde verilmiştir. Amacımız ganimetin devlet içindeki gelir oranının anlaşılabilmesini kolaylaştırmaktır.

Müslümanların aldığı ilk ganimet Abdullah b. Cahş'ın komuta ettiği Batn-ı Nahle seriyyesinin elde ettiği mallardır. Ganimetler arasında deri, içki ve kuru üzüm vardı. Ayrıca iki de esirin alındığı olay haram aylarda vuku bulmuştur, ancak ayet, olaya karışan Müslümanları destekleyici mahiyette gelmiştir.¹²⁴⁷ Seriyye komutanı Abdullah b. Cahş, bu seriyyede elde edilen malları beşe taksim etmiş, bir payı Allah ve Rasulüne ayırmıştır, daha sonra gelen ayet Abdullah'ın uygulamasını teyit etmiştir.¹²⁴⁸

Bedir savaşından 150 deve¹²⁴⁹ (2.250.000 ₺), 10 at (50.000 ₺) ve bunların yanısıra 70 esir (kişi başı 4000-1000 dirhem arasında¹²⁵⁰ fidye istenmiştir, ancak herkes ödeyememiştir), askeri malzeme, sahtiyan, ev eşyası ve giysi elde edilmiştir.¹²⁵¹

Benî Mürre seriyyesine katılan 200 askerin her birine elde edilen sürüden 10 deve (17.100₺) veya 10 koyun bir deveye denk tutularak 100 koyun¹²⁵² düşecek kadar pay verilmiştir.¹²⁵³

Karade seriyyesine 100 atıyla giden Zeyd b. Hârise baskın yaptıkları kervandan 100.000 dirhem değerinde ganimet ele geçirmişlerdir.¹²⁵⁴

Benî Mustalık Gazvesi'nde 2000 deve (3.420.000₺ tutarında) 5000 koyun (142.500₺ tutarında) ve 200 hane halkı esir olarak alınmıştı.¹²⁵⁵

¹²⁴⁷ Kur'an, Bakara: 2/217; Vâkıdî, *Megâzî*, I, 64-65.

¹²⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, II, 10; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, II, 114; İbn Kayyım, *Zâdü'l-Meâd*, II, 94; Erkal, "Ganimet", *DİA*, XIII, 351.

¹²⁴⁹ Vâkıdî, *Megâzî*, I, 152.

¹²⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, XV, 491. Eğer 4000 dirhemi baz alırsak kişi başı TL cinsinden 28.500₺ alınmış olur. 70 kişi 2 milyon tutarı meblağ etmektedir. 300 askere bölündüğünde 6.500₺ kişi başına para düşmektedir. Bu bilgiler sadece konu anlaşılсын diye verilmiştir. Ayrıca TL cinsinden değerler, dinar ve dirhem gram cinsinden değerlerinin bu günkü altın ve gümüşün gram fiyatı alınarak hesaplanmıştır.

¹²⁵¹ İbn Hişam, *Sîre*, II, 221-229; Vâkıdî, 180-181; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 195; Elşad Mahmudov, *Sebepler ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İSAM, İstanbul 2010, 93; başka rivayetlerde Bedr savaşında 70 deve ve iki at ganimet alındığı söylenmiştir. Bkz. Taberi, *Tarih*, II, 478; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 127.

¹²⁵² 1 Koyun, 0,5 dinar veya 4-6 dirhemdir. Ortalama 5 dirhem olarak alınırsa 5x3 gr=15 gr gümüş, 15x1,90=28,5₺ eder, 100 koyun 2850₺ etmektedir.

¹²⁵³ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 382; Mahmudov, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 340; Özdemir, *Ganimet*, 61.

¹²⁵⁴ Vâkıdî, *Megâzî*, I, 250-251; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 33; Mahmudov, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 102; Özdemir, *Ganimet*, 65.

¹²⁵⁵ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 55; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 60; Mahmudov, *Hiz. Peygamber'in Savaşları*, 276; Özdemir, *Ganimet*, 78.

Kureyza Oğulları Yahudilerinden 500 kılıç,¹²⁵⁶ 300 zırh, 1000 mızrak (1 mızrak 4 dirhem) ve daha başka şeyler ele geçirilmiştir.¹²⁵⁷ Başka bir rivayette ise 1500 kılıç, 300 zırh, 2000 mızrak ve 1500 kalkan ganimet olarak elde edilmiştir.¹²⁵⁸

Son olarak Huneyn Gazvesinden elde edilen ganimetleri vererek konuyu nihayete erdirmek istiyoruz. Hevazin Kabilesi üzerine yapılan bu savaştan 6000 esir, 24.000 deve ve 40.000 koyun¹²⁵⁹ ganimet olarak alınmıştır. Ayrıca 4.000 okka ağırlığında altın ve gümüş¹²⁶⁰ ele geçirilmiştir. 1/5'i ayrıldıktan sonra her erkek için 4 deve veya 40 koyun düşmüştür. Eğer süvari ise 12 deve 120 koyun¹²⁶¹ verilmiştir. Vâkıdî'de verilen bilgilerde özellikle Mekke'nin ileri gelenlerine 100'er deve verildiğini, kendisine 4 deve verilen Abbas b. Mikdas'ın Hz. Peygamber'i hicveden bir şiir yazdığı onu susturmak için de 100 deve verildiği söylenmektedir.

2.3.4. Mali Cezalar

Devletin gelir kalemleri arasında tebaadan alınan cezalar da bulunmaktadır. Günümüzde daha belirgin olan ceza gelirleri¹²⁶² tarihin her döneminde varlığını korumuştur. Gerek mali yolsuzluk sebebiyle gerekse işlenen suçlar sebebiyle alınan cezalar devlet hazinesine devredilmekteydi. Bunların başında özellikle devlet memurlarının haksız yollarla elde ettikleri kazançlara el koymak gelmektedir.

Müsadere

Sözlükte “ısrarla istemek” manasına gelen *südûr* kökünden türeyen *müsâdere*, “çekip almak” manasına gelmektedir. Terim olarak devlet tarafından hazineye irat kaydetmek veya bir süreliğine koruma altında tutmak amacıyla ceza veya tedbir olarak bir mala el konulmasıdır.¹²⁶³ Hediye konusunda zikredilen Hz. Peygamber “*Kendisine görev verdiğimiz bir kimsenin vergi olarak aldığı küçük bir işneyi dahi bizden gizlemesi hıyanet ve hırsızlıktır*”¹²⁶⁴ sözüyle, tayin edilen memurların devlet malına hassasiyet

¹²⁵⁶ 1 kılıç + 1 zırh + 1 miğfer takım halinde 100 dinar, bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 132.

¹²⁵⁷ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 159; Özdemir, *Ganimet*, 82.

¹²⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 71; Mahmudov, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 183.

¹²⁵⁹ Vâkıdî, *Megâzî*, III, 177; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 118; Mahmudov, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 298; Özdemir, *Ganimet*, 114-115.

¹²⁶⁰ Vâkıdî, *Megâzî*, III, 179.

¹²⁶¹ Vâkıdî, *Megâzî*, III, 183; Taberi, *Tarih*, III, 95.

¹²⁶² 2015 yılında ülkemizde 8 milyar 956 ₺ ceza kesilmiştir.

¹²⁶³ İsfahânî, *Müfredât*, “sdr” maddesi; Cengiz Tomar, “Müsadere”, *DİA*, XXXII, 65.

¹²⁶⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Harâc”, 9.

göstermeleri hususunda uyarılarda bulunmuştur. Buna rağmen aksi bir davranışta bulunarak hediye almış olan valilerden, aldıkları malı ya sahibine iade etmesini veya beytü'l-mal'a devretmesini istemiştir.¹²⁶⁵ Yine yukarıda zikredildiği gibi İbnü'l-Lutbiyye adlı bir vergi memurunun halkın kendisine verdiği bazı şeyleri hediye gibi değerlendirip yanında tutmasına çok kızdığı ve mezkûr sözü zikrettiği bilinmektedir.¹²⁶⁶

H. Peygamber, zekâtını vermek istemeyenlerden hem zekâtını hem de ceza olarak malının yarısını alacağını söylemiştir.¹²⁶⁷ Yine H. Peygamber zekât vermek istemeyen Beni Temim üzerine H. 9. yılda Uyeyne b. Hısn komutasında bir birlik gönderdi, bu kabilenin Anber oğullarından çoğu kadın ve çocuk olmak üzere esir alındı. Daha sonra H. Peygamberi ziyarete gelen Beni Temim heyeti Müslüman olduklarını bildirerek esirlerini geri almak istemişler, H. Peygamber ise esirlerin yarısını fidye karşılığı yarısını da karşılıksız teslim etmiştir.¹²⁶⁸ Aynı şekilde Beni Müstalik kabilesine giden tahsildarın, zekât vermeyecekleri yönünde yanlış anlaması sonucu bölgeye asker sevk edilmiş ancak çatışma çıkmadan durum düzeltilmiştir.¹²⁶⁹ Yine Eşca kabilesinden birine zekâtını tahsil için giden tahsildar eli boş dönünce, H. Peygamber tahsildarı tekrar gönderdi ve “*Ona git ve zekâtını sana yine ödemezse boynunu vur*” emrini vermiştir.¹²⁷⁰ Buradan anlaşılmaktadır ki devlete ödenmesi gereken vergilerin ödenmemesi durumunda zorla alınacaktır.¹²⁷¹ Aynı şekilde devlet işlerini yaparken hediye adı altında alınması muhtemel mallara karşı H. Peygamber şiddetli önlem almış, gerçekleşmesi durumunda malları ya sahibine iade ettirmiş veya beytü'l-mal'a devrettirmiştir.

¹²⁶⁵ Müslim, *Sahih*, “İmâre”, 26-30.

¹²⁶⁶ Buhârî, *Sahih*, “Ahkâm”, 24, 41, “Zekât”, 68.

¹²⁶⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 2, 4; Ebû Davut, *Sünen* “Zekât”, 5; Nesai, *Sünen*, “Zekât”, 36; Kallek, *Asrı Saadette Yönetim*, 103.

¹²⁶⁸ Vakidi, *Megazi*, III, 974-980; Belâzurî, *Ensab*, I, 382; İbn Hacer, *İsabe*, I, 55; Kallek, *Asrı Saadette Yönetim*, 103.

¹²⁶⁹ Vakidi, *Megazi*, III, 980-981; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 279; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 161; İbn Hacer, *İsabe*, III, 637-638; Kellek, *Asrı Saadette Yönetim*, 104.

¹²⁷⁰ Kallek, *Asrı Saadette Yönetim*, 104.

¹²⁷¹ H. Ömer zakât vermemek için saklanan mallar ortaya çıktığında onların 1/5'ine el koymuştur. Bkz., İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 443.

2.3.5. Diğer Gelirler

2.3.5.1. Fidyeye

Fidyeye (fidâ) kelimesi Arapça'da "bir kimseyi bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak için ödenen bedel" anlamına gelir. Esaretten kurtulmak için veya yerine getirilmeyen yahut kusurlu olarak eda edilen bazı ibadetlerin telâfisi amacıyla ödenen bedeldir.¹²⁷² Rasulullah, Medine'de sosyal barışa yönelik yaptığı çalışmada, müslümanlardan esir düşmeleri halinde nasıl bir uygulama yapacaklarına dair kararlar almıştır. Buna göre Müslümanlar esir düşmeleri halinde fidyelerin ödenmesinde birbirlerine yardım edeceklerdi.¹²⁷³ İlk fidyeye Bedir esirlerine uygulanmıştır. Uygulama çeşidinin çokluğundan, hali hazırdaki müslümanların menfaatine uygun düşecek şekilde uygulanabileceği anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber döneminde bir esir için 4000¹²⁷⁴ dirhem ve buna mukabil eşya kararlaştırılmıştır. Nitekim Hz. Ali'nin büyük abisi Akil Bedir savaşında müşriklerin safında savaşır esir düşünce Amcası Abbas 4000 dirhem fidyeye vererek serbest bıraktırmıştır.¹²⁷⁵ Ancak Bedir esirlerinden bu bedeli ödeyemeyenlerden 1000 dirheme kadar düşülmüştür.¹²⁷⁶ Fakir olan yedi esir ise fidyeye alınmadan salıverilmiştir.¹²⁷⁷

Fidyeye hususunda Hz. Peygamber'in başka bir uygulaması da, alınan esirleri, Müslümanlardan esir olanların salıverilmesi karşılığında serbest bırakmaktır. İmran b. Husayn naklediyor: "Peygamberimiz Müslümanlardan iki kişi karşılığında (fidye olarak) Ukayl oğullarından bir müşriği serbest bıraktı.¹²⁷⁸ Yine Nahle seriyyesinde develeri kaybolan Sa'd b. Ebî Vakkas ve Utbe b. Gazvan develeri aramak için gecikince diğer arkadaşlarına katılamadılar ve Medine'ye dönerken iki gün geciktir. Rasulullah bunların yaralandığını düşündü. Kureyşlilerden, alınan esirleri kurtarmaya gelenler vardı. Rasulullah esirleri, kendi arkadaşları gelinceye kadar, vermeyi reddetti. Onlara Rasulullah şöyle demişti: "Eğer siz iki arkadaşımızı öldürmüşseniz ben de bu iki

¹²⁷² İsfahânî, *Müfredât*, "fdy" maddesi; İbn Manzûr, *Lisan*, "fdy" maddesi

¹²⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 38.

¹²⁷⁴ 1 dirhem ortalama 3 gr gümüş, 4000x3=12.000 gr gümüş, 12.000x1,90₺=22.800₺ etmektedir. o günün şartlarıyla konuyu anlamaya çalışırsak 1 devenin tavan fiyatı 400 idrhemdir. En iyisinden 10 deve fidyeye demektir.

¹²⁷⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 42-44; Belâzurî, *Ensâb*, I, 365; Önkâl, "Akil b. Ebû Tâlib", *DİA*, II, 264.

¹²⁷⁶ Vâkıdî, *Megâzî*, 196-197; Taberî, *Tarih*, II, 475-477; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 193; Muhammedov, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 93.

¹²⁷⁷ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 221, 228-229; Vâkıdî, *Megâzî*, I, 181-182; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 17.

¹²⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 36.

*arkadaşınızı (esirleri) öldürürüm.” Onların her birinin fidyesi kırk ukiyye gümüştü. Her ukiyye kırk dirhemdi.*¹²⁷⁹

2.3.5.2. Rikâz

Medine İslam devletinin gelirlerinden birini de define ve hazineler oluşturmaktaydı. Rikâz terimi, maden, define ve hazine gibi kendiliğinden yer altında bulunan veya insanlar tarafından yer altına gömülüp gizlenen her türlü kıymetli maden ve eşyayı ifade eder. Hz. Peygamber'in "Rikâzda humus (1/5 nispetinde vergi) vardır"¹²⁸⁰ buyurduğu, Hz. Ömer'in Medine dışında bulunan 1000 dinar altın paranın 200 dinarını devlet adına beytül mâle aldığı, Hz. Ali'nin de madenleri rikâz diye isimlendirip, çıkarılan maden parçalarından ve bulunan eski devirlere ait paralardan 1/5 nisbetinde vergi aldığı rivayet edilmektedir¹²⁸¹

Rikâz, yer altına gömülmüş altın, gümüş, hazine yani kenz ve define anlamına alındığında önemli bir devlet geliri sayılmamalıdır. Çünkü bu çeşit hazine ve antik eşyanın bulunup çıkarılması sık sık rastlanan bir olay değildir. Ancak, Hanefî fakihlerine göre madenler rikâz mefhumu içinde mütalaa edildiğinden, rikâzın vergilendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Hemen aşağıda izah edeceğimiz gibi, bu durumda hem kapsamı genişlemiş olacak ve hem de maden vergi nisbetleri 1/5 olarak kabul edildiğinden devlet gelirleri içinde önemli bir yekûn tutacaktır.¹²⁸²

2.3.5.3. Hediye

Arapçada “yol göstermek, doğru yola iletmek” manasındaki hidayet *hüdâ* veya *hedy* kökünden türeyerek isim olan *hidâyet* kelimesi yol göstermenin temelinde bulunan lütuf ve iyilikle bağlantı içerisinde.¹²⁸³ İnsanlar arasında sevgi, dostluk ve muhabbetin belirtisi olarak verilen ya da gönderilen mallardır. Bütün toplumlarda görülen hediyeleşme fertler arasında gerçekleştiği gibi, devlet liderleri arasında da sık sık dostluk ve barışın nişanesi olarak bu yola baş vurulmuştur. Bu konuyu buraya almamızdaki sebep Hz. Peygamber, kendisine gelen hediyerin birkısmını beytü'l-mal'a devretmesidir.

¹²⁷⁹ Vâkidî, *Megâzî*, I, 64.

¹²⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII, 499-500; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 326.

¹²⁸¹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 325; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 807.

¹²⁸² Hamza Aktan, “Define”, *DİA*, IX, 87.

¹²⁸³ İsfahânî, *Müfredât*, 835-839.

Peygamberimiz'in etrafındaki Müslümanlar, ona duydukları muhabbet sebebiyle hediye verdikleri gibi, çevre kabile ve devletlerin liderleri de hediyeler göndermekteydiler. Hz. Peygamber sadaka almadığı¹²⁸⁴ gibi müşriklerden gelen hediyeleri de kabul etmeyip geri iade etmekteydi.¹²⁸⁵ Mesela İyad b. Hammad el-Necaşi Müslüman olmadan önce Hz. Peygamber'e bir hediye vermiş fakat Hz. Peygamber bunu reddederek müşriklerden hediye kabul etmediğini ifade etmiştir.¹²⁸⁶ Yine Hz. Peygamber, kendisine gelen Amir b. Malik'e İslamı anlattı, o da yüz çevirdi. Ancak Hz. Peygamber'e bir at hediye etti, Peygamberimiz: '*biz müşriklerden hediye kabul etmeyiz*' diyerek hediye reddetti.¹²⁸⁷

Bunun yanı sıra diplomatik münasebetlerde hediyeleşme eski bir âdet olduğundan Hz. Peygamber de Melik ve Kralların elçilerinin getirdikleri hediyeleri kabul etmiş, onlara karşılık vermiş ve bunu ashabına da tavsiye etmiştir.¹²⁸⁸ Gelen hediyelerin tamamı ya devlet hazinesine konurdu veya ashab arasında paylaştırılırdı.¹²⁸⁹ Mesela Hz. Peygamber Mısır'ın lideri Mukavkıs'ın hediye ettiği Mariye ve onunla birlikte hediye ettiği eşyaları kabul etmiştir. Yine Habeş kralı Necaşi'nin hediyesini kabul etmiştir ki bir rivayette Necaşi'nin Müslüman olduğu söylenmektedir.¹²⁹⁰ Hz. Ali'den nakledildiğine göre o dönem İran Kisra'sının Hz. Peygamber'e hediye gönderdiği, Hz. Peygamber'in de bunu kabul ettiği belirtilir. Kayser de Hz. Peygamber'e hediye ve beraberinde bir de mektup göndermiş, Hz. Peygamber hediye (bu hediye dinar idi) kabul ederek mektubu okumuş ve '*Kayser Müslüman değil fakat hristiyanıdır*' demiştir. Kayser'den gelen bu paraları Müslümanlar arasında fey paylaşımına uygun olarak taksim etmiştir.¹²⁹¹ Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayette Dûmetü'l-Cendel lideri Ukeydir, Rasulullah'a bir küp dolusu tatlı içecek verince Peygamberimizin bunu Müslümanlar arasında paylaştığı bildirilmektedir. Hz. Ali'den gelen başka bir rivayette ise Dûme lideri Rasulullah'a ipek bir kumaş hediye etmiş, Peygamberimiz de bu kumaşı Ali'ye vererek: '*Bunu parçalara kes ve örtü*

¹²⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 523; Ahmed, *Müsned*, I, 429; Buhârî, *Sahih*, "Kitâbu'l-Hibe" 11 (2585); Ebû Dâvud, *Sünen*, "Kitâbu'l-İcâre" 78 (3530); Tirmizî, *Câmi*, "Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla", 34 (1953); Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 1770.

¹²⁸⁵ Bkz. Kur'an, Enam: 6/19, Tevbe: 9/28; Lokman: 31/13.

¹²⁸⁶ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 326; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 167.

¹²⁸⁷ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 327; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 167.

¹²⁸⁸ Buhari, *Sahih*, "Cihad", 175-176; Kettânî, *Teratib*, II, 207-208.

¹²⁸⁹ Mehmet İpşirli, "Elçi", *DİA*, XI, 4.

¹²⁹⁰ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 329; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 168.

¹²⁹¹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 324; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 168.

olarak kadınlara dağıt” buyurmuştur.¹²⁹² Fedek başkanı Hz. Peygamber’e dört deve yükü tahıl ve kumaş hediye etmiş, peygamberimiz de bunları kabul etmiştir.¹²⁹³ Beytullah için verilen aynı hediyeleri ise satarak parasını Kâbe’nin çevresinde bulunan fakirlere sadaka olarak dağıtılmasını istemiştir.¹²⁹⁴

Tebük seferi öncesinde Hz. Peygamber komşu devlet başkanlarına İslâm’a davet mektupları gönderdiği sırada Ferve b. Amr kendi tebaasından Mes’ûd b. Sa’d’ı elçi olarak Medine’ye yolladı ve Hz. Peygamber’e beyaz bir katır, bir at, bir merkep, kıymetli elbiseler ve altın sırmalı atlas bir kaftandan oluşan hediyelerle müslüman olduğunu bildiren mektubunu takdim etti. Hz. Peygamber Bilâl-i Habeşî’ye elçinin ağırlanmasını ve ona mukabil hediyeler verilmesini emretti. Aynı elçi ile Ferve’ye bir de cevabî mektup gönderdi.¹²⁹⁵

Diğer taraftan devlet işlerinde istihdam edilen memurların işleri sebebiyle ve dostluk ilişkisi olmayanlardan hediye almalarını yasaklamıştır. Yine bir kişinin bir iş için aracılık yapması karşılığında hediye alması hoş görülmemiştir.¹²⁹⁶ Hz. Peygamber İbnu’l Lutbiyye’yi, Süleym oğullarının zekâtlarını toplamakla görevlendirdi. İbnu’l Lutbiyye zekâtları toplayıp geldiğinde: “Bunlar sizin, bunlar da bana hediye olarak verildi” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber konuşma yapmak üzere kalktı, Yüce Allah’a hamd ü senada bulunduktan sonra da şöyle buyurdu: “*Ne oluyor da Yüce Allah’ın bize verdiği görevlerden birinde (zekât toplamak için) birinizi görevlendiriyoruz da gelip: “Bunlar sizin, bunlar da bana hediye olarak verildi” diyebiliyor. Şayet doğruyu söylüyorsa babasının ya da annesinin evinde otursun da bakalım dediği hediyeler kendisine gelecek mi?*”¹²⁹⁷ Benzer bir olayı ise Adiy b. Amîre el-Kindî, Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu aktarır: “*İçinizden her kimi bir göreve görevlendiririz de bir iğne ve üstü bir şeyi alıp bizden gizlerse bu bir hiyanettir ve kıyamet gününde huzura bu aldığıyla çıkar.*” Bunun üzerine Ensar’dan siyahi bir adam kalktı –ki şimdi onu görür gibiyim- ve: “Yâ Resûlallah! O zaman bu konuda bana

¹²⁹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 98.

¹²⁹³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Gayri Müslimlerin Hediyeleri”, 33-35; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 497.

¹²⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 353.

¹²⁹⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 281; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 126; Mehmet Aykaç, “Fevre b. Amr”, *DİA*, XII, 415.

¹²⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 280.

¹²⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 520; değişik kanallardan Buhârî, *Sahih*, “Kitâbu’z-Zekât” 67 (1500), “Kitâbu’l-İman ve’n-Nüzûr”, 3 (6636), “Kitâbu’l-Hayl”, 15 (6979); Müslim, *Sahih*, “Kitâbu’r-Rıdâ”, 9 (1463).

verdiğin bu görevi benden geri al” dedi. Rasûlullah “*Neden?*” diye sorunca, adam: “Demin bu konuda şöyle şöyle dediğini işittim” karşılığını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Evet! Yine de söylüyorum. Sizden her kimi böyle bir şeyle görevlendirmişsek tahsil ettiği şeyi azıyla ve çoğuyla aynen getirsin. Sonrada biz ona bir şey verirse alsın, bir şeylerden nehy edersek de ondan uzak dursun.*”¹²⁹⁸

H. Peygamber, devlet ve kabile reislerinden gelen hediyeleri hazineye devretmekteydi. Ancak kendisiyle aralarında muhabbet bulunan dostlarından gelen hedileri ise kendi şahsı için kullanmaktaydı. Nitekim cahiliye döneminden beri kendisiyle aralarında dostluk bulunan Dihyetü'l Kelbî ismiyle maruf Dihye b. Halife, Rasulullah'a bir cübbe ile bir çift ayakkabı hediye etmiş, Peygamberimiz de bu hediyeyi kabul etmiş ve eskitene kadar da bunları giymiştir.¹²⁹⁹ Aynı şekilde İbn Abdülhakem, Mısır Hükümdarı Mukavkıs'ın Hz. Peygamber'e gönderdiği hediyeler arasında Mısır'ın aşağı kesiminde Nil Deltası' nın başlangıç noktasında bulunan ve balıyla meşhur Benhâ adlı şehrin balının da bulunduğunu ve Rasûlullah'ın bu balı kabul edip bereketli kılması için Allah'a dua ettiğini bildirmektedir. Bu şehir balıyla ünlü olduğundan kaynaklarada “Benhâ el-Asel” adıyla anılmaktadır. Hatta tarihçi Yâkut, Benhâ balının Mısır'ın gurur kaynaklarından birisi olduğunu bildirmektedir.¹³⁰⁰

H. Peygamber, yeni Müslüman olan kimselere de imkânlar ölçüsünde hediyeler vermiştir. Becîle'nin reisi Abdullah b. Cerîr el-Becîle ve onunla birlikte Müslüman olan 150 kişiye hediye vermiştir.¹³⁰¹ Yine Temim kabilesi, kendilerinin meşhur şairleri Zibrikan ve Müslümanlardan Hassan b. Sabit'in atışmaları neticesinde, Hassan'ın üstün gelmesi üzerine Müslüman olmuşlar, peygamberimiz onlara hediyeler vermiştir.

2.4. DEVLETİN GENEL GİDERLERİ

H. Peygamber'in başında bulunduğu Medine İslam Devleti'nin hazinesinden harcamalar genel olarak iki kaleme ayrılmaktadır. Bunlar zekât gelirlerinin dağıtılması, ki bunların dağıtılması gereken yerler ayetle sabittir. İkincisi düşmandan alınan malların

¹²⁹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 520-522; Ahmed, *Müsned*, IV, 192; Müslim, *Sahih*, “Kitâbu'z-Zekât”, 33 (1037).

¹²⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 99 ancak bu rivayetin ravileri arasında zayıf olan Câbir el Cûfi bulunmaktadır.

¹³⁰⁰ Yâkut, *Mu'cem*, I, 501; DİA, “Benhâ”, DİA, V, 447.

¹³⁰¹ Mustafa Fayda, “Becîle”, DİA, V, 287.

(fey ve ganimet) dağıtılmasıdır. Bunlar da devlet başkanı ve yakınlarının giderleri, devletin güvenlik ve eğitim harcamaları ve toplumda sosyal yardıma muhtaç insanların günlük iâşe ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması için yapılan harcamalardır.

Bir önceki bölümde zikrettiğimiz devlet gelirleri genellikle hemen ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktaydı. Fakat bazı durumlarda bunların biriktirilip muhafaza edilmesi gerekmekteydi. Zekât konusu içerisinde kısaca değinildiği gibi bu gelirlerin toplanıp muhafaza edildiği yer beytûlmâldir. Beytûlmâl uygulamasının devlet kurumu olarak ilk Hz. Ömer döneminde ortaya çıktığı söylenmekteyse de Medine şehir devletinin daha ilk yıllarında gerek fiziki mekân olarak ve gerekse gelir gideri yazan, muhafaza eden memurların görevlendirmesiyle bir kurum olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

İlk bölümde değinildiği gibi Mekke döneminde mali uygulama sadece zenginlerin fakirlere yardım etmesinin teşviki söz konusuydu. Ancak Medine dönemine gelindiğinde artık devlet kasasına farklı kollardan girdiler söz konusu olmuş, bu anlamda ilk ciddi geliri de Bedir savaşında elde edilen ganimet ve esirler oluşturmuştur. Bedir savaşıyla aynı döneme denk geldiği söylenen zekât mükellefiyetinin de devreye girmesiyle devlet tarafından düzenli vergi toplanmıştır. Beni Kaynuka'dan alınan ganimetlerde humus uygulaması, Uhud savaşından altı ay sonra da Beni Nadir'in topraklarının alınarak hazineye devredilmesiyle beytûlmâl oluşmuştur. Fakat o dönemde henüz bu kavram kullanılmamaktaydı. Medine döneminin son yıllarında cizye gelirleri de beytûlmal eklenmiş, buna rağmen ihtiyaçların karşılanamadığı zamanlarda Mekke döneminde olduğu gibi zenginlerin bağış yapması teşvik edilmiştir. Hz. Peygamber, hazineye toplanan bu gelirlerin bir kısmını zekâtta olduğu gibi Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen kimselere verirken, bir kısmını da gerekli yerlere kendi takdirine göre sarfetmiştir. Bu harcama kalemlerinin başında savaş giderleriyle yoksullara yapılan yardımlar gelmektedir. Öte yandan İslâm devletinin çeşitli bölgelerine tayin edilen memurlara, ortaya çıkmaya başlayan beytûlmâlden maaş bağlandığı görülmektedir. Nitekim Mekke'nin fethinde buraya âmil (vali) olarak tayin edilen Attâb b. Esîd'e Hz. Peygamber günde bir (veya iki) dirhem maaş bağlamıştı.¹³⁰²

¹³⁰² Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî (ö. 593/1197), *Hidâye*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), yy., Kahire 1965, IV, 97; İbnü'l-Esîr, *Üsd*, III, 556.

Devlet hazinesine gelen bu malların muhafaza edildiği fiziki mekânların da Hz. Peygamber döneminde oluşmaya başladığı görülmektedir. Devlete ait nakit paralar Hz. Peygamber'in evinde muhafaza edilmekte fakat hiç birikme olmadığını görmekteyiz.¹³⁰³ Zira Peygamberimiz halk içerisinde ihtiyaç sahibi varken onlara ait paraların tutulmasından şiddetle kaçınmıştır. Ziraî ürünlerin ise mescid üzerinde bulunan ve bunun için tahsis edilen bir odada muhafaza edildiğini Hz. Hasan'ın kendisinin zekât hurmasını yemesiyle ilgili hadisede "Rasulullah beni sadaka odasına götürdü" demesinden anlamaktayız. Buradan sorumlu olan Hz. Ömer aynı zamanda dağıtım işini de gerçekleştirmekteydi.¹³⁰⁴ Bu göreve başka sahabilerin de görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Bilali Habeşî, Muaz b. Cebel ve Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın da burada görevlendirildiği görülmektedir.¹³⁰⁵ Aynı şekilde zekât olarak toplanan hayvanlar da Medine yakınlarında Nakî' mevkiinde muhafaza edilmekte ve bunlar bizzat Hz. Peygamber tarafından sayılıp damgalattırılmaktaydı.¹³⁰⁶

Devlet hazinesindeki mallar üzerinde azami hassasiyeti gösteren Hz. Peygamber, sadece kendisi değil yakınlarının bile oradan en ufak bir şey almalarına müsadde etmemiştir. Nitekim torunu Hasan'ın ağzına aldığı bir hurmayı yemesine engel olmuştur.¹³⁰⁷ Bununla devlet hazinesinde devlet başkanının sınırsız yetkisinin olmadığını ortaya koymuş olmaktadır.

2.4.1. Zekât Fonu Harcamaları

Kuran'da zekâtın farziyeti ve sarf yerleri belirlenmiştir. Bunun yanı sıra zekât, devlet adına toplanması, oranları, tarifeleri, toplama zamanları, toplanma şekli gibi hususları önceden belirlenen, toplandıktan sonra depolanıp hazinede muhafaza edilmesi, toplanırken vermek istemeyenlere sert önlemler alınması gibi özellikleriyle ibadet olmasının yanı sıra, devlete zorunlu ödenmesi gereken vergi olduğu anlaşılmaktadır. Zaten Hz. Peygamber döneminde halktan zekât dışında bir vergi toplanmamıştır. Devletin kurulduğunu kabul edip verginin olmaması mümkün değildir. Bundan dolayı zekât, fakir fukarayı gözetmek amacıyla zenginlerin insafına bırakılmış, günümüzdeki

¹³⁰³ Buhari, *Sahih*, "Zekât", 20.

¹³⁰⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 445; Buharî, *Sahih*, "Zekât", 60; Müslim, *Sahih*, "Zekât", 161.

¹³⁰⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "İmâre", 35; Kettânî, *Terâtib*, II, 157-158; Erkal, "Beytül mâl", *DİA*, VI, 61.

¹³⁰⁶ Buharî, *Sahih*, "Zekât", 68, 69.

¹³⁰⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 200.

anlamıyla sadaka değildir. Diğer taraftan zekât, ödenmesi bakımından kişilerin şahsına ait ferdi bir mükellefiyet değil, toplanmasından dağıtımına kadar her aşamasıyla devlet kontrolünde olması gereken sorumluluktur.

Peygamberimiz, zekâtı hem dini ve hem de dünyevi bir sorumluluk görerek dünyevi değerlerle manevi değerleri birleştirmiştir. Dolayısıyla zekât dünyevi tarafı olsada uhrevi tarafı olan ibadetler kadar önemli addedilmiştir. Nitekim Allahu Teâlâ Kur'an'da bir çok yerde zekâtı namazla birlikte zikrederek¹³⁰⁸ buna kulluk vecibesi boyutu getirmiş, toplumda yardıma muhtaç kimselerin, insan onuruna yakışır şekilde yaşam sürmelerini amaçlamış ve bunun devlet eliyle gerçekleştirilmesini istemiştir.¹³⁰⁹ Hz. Peygamber de mal varlıklarından 1/10, 1/20 ve 1/40 oranında alarak devlet hazinesine aktarmıştır. Bu sebeple vermeyenlere cezai müeyyide uygulanmıştır.¹³¹⁰

Ayrıca bununla Hz. Peygamber o zamana kadar kabilesi dışında hiç kimseye karşı bir sorumluluk duymayan bir toplumu, devlet tebaasından olan herkese sorumluluk bilinci duyar hale getirmiştir.¹³¹¹ Dolayısıyla bu dünyevi görevi yerine getirmemek hem günah sayılmış hem de devlete karşı işlenmiş bir suç olarak görülmüştür.

Zekât aynı zamanda Allah'a karşı bir kulluk borcudur. Bundan dolayı sarf yerleri ayetle belirlenmiştir. Tevbe suresi 60. ayette harcama yerlerine şöyle işaret edilmiştir: *“Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*

Ayette zekâtın harcama yerleri 8 sınıf olarak belirtilmiştir. Bunlara baktığımız zaman toplumda yardıma muhtaç olabilecek tüm grupları kapsayıcı niteliktedir. Ayette

¹³⁰⁸ Kur'an, Bakara: 2/3, 43, 83, 110, 177, 277; Nisa: 4/77; Maide: 5/12, 55; Enfal: 8/3; Tevbe: 9/11, 71; Rad: 13/22; İbrahim: 14/31; Meryem: 17/55.

¹³⁰⁹ Kur'an, Tevbe: 9/103.

¹³¹⁰ Bu konuda çalışmamızın Müsadere başlığına bakılabilir. Vakidi, *Megazi*, III, 974-981; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 279, V, 2, 4; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 161; Ebû Davut, *Sünen* “Zekât”, 5; Belâzurî, *Ensab*, I, 382; Nesai, *Sünen*, “Zekât”, 36; bn Hacer, *İsabe*, I, 55, III, 637-638; Kallek, *Asrı Saadette Yönetim*, 103-104.

¹³¹¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 817-818.

sadaka kavramı kullanılmaktadır ki Hz. Peygamber zamanında sadaka zekâtla eş anlamda kullanılmış ve zekâta tabi olan tüm mal varlıklarını kapsamıştır.¹³¹²

2.4.1.1. Sosyal Yardıma Muhtaç Olanların İhtiyaçlarının Karşıllanması

Zekâtın sarf yerlerini belirten ayette ilk iki sırada yer alan *fukarâ* ve *mesâkîn* kavramlarının bazı görüşlerde aynı anlama geldiği söylenmektedir.¹³¹³ Buna göre zekâtın 2/8'inin bunlar için ayrılması gerektiği söylenmiştir.¹³¹⁴ Fakat Hz. Ömer *fukarâ*'nın Müslümanlardan muhtaçlar, *mesâkîn*'in ise ehli zimmeden fakirler olduğunu kabul etmiştir.¹³¹⁵ Hamidullah da bu görüşün daha tutarlı olduğunu ifade etmektedir.¹³¹⁶ Hz. Peygamber döneminde ehli zimmeye zekâtтан pay verilip verilmediğine dair bilgi bulunmamakla birlikte, Hz. Ebu Bekir zamanında komutan Hâlid b. Velîd tarafından ehli zimmeye yazılan bir ahidnamede, zayıf ve ihtiyar olanların Dâru'l-İslâm'da kaldıkları sürece kendilerinin ve ailelerinin geçiminin beytûlmalden karşılanacağı¹³¹⁷ bilgisi ilk iki halifenin uygulamasının Rasulullahın uygulamasına uygun düşeceğini düşündürmektedir. Ayrıca ayette ilk sırayı yoksulların alması toplumda hassasiyetle gözetilmesi gereken topluluğun bunlar olduğunu hatırlatmaktadır. Ayrıca ilk müfessirlerden Mukatil b. Süleyman *fukarâ*'ya insanlardan isteyebilen fakirler, *mesâkîn*'e ise kimseden bir şey isteyemeyen fakirler¹³¹⁸ manasını vermiştir ki bu, özellikle utancından dolayı insanlardan isteyemeyen vatandaşların, veyahut halini devlet makamlarına arz ederek yardım talebinde bulunamayan vatandaşların mahalli idareler aracılığıyla titizlikle tespit edilerek gözetilip ihtiyaçlarının giderilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in beytûlmalden bu alanda yaptığı harcamalardan birisi de evlenmek isteyen ama mehir için ekonomik gücü olmayan kimselere devlet malından yardım etmesiydi.¹³¹⁹ Abdullah b. Hadred es Sülemî Hz. Peygambere gelerek evliliği için mehir istedi. Peygamberimiz, ne kadar mehir tayin ettiklerini sorup iki yüz dirhem

¹³¹² Buhari, *Sahih*, "İlim", 6; Müslim, *Sahih*, "İman", 10; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 810.

¹³¹³ Mukatil b. Süleyman, ilgili ayetin tefsiri, www.tefâsir. blocstop. com.tr, erişim trh., 14/04/2017.

¹³¹⁴ Esîrüdîdîn Muhammed b. Yusuf el-Ceyyânî Ebû Hayyan el-Endülûsî, *Bahru'l-Muhîr fî't-Tefsîr*, Dâru'l-Fikir, Beyrut 2005, IV, 158; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 810.

¹³¹⁵ Ebû Yusuf, *Harac*, 75.

¹³¹⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 810.

¹³¹⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 811.

¹³¹⁸ Ebû'l-Hasan Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, 443-444.

¹³¹⁹ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 413-414; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 196-197.

üzere anlaştıklarını öğrenince yanında bu kadar mehir verebilecek mal olmadığını söyleyerek özür beyan etti.¹³²⁰

Muhtaç olanlara sadece zekâtтан pay verilmemekteydi. Bununla beraber fey gelirlerinin beşte biri ve ganimetin Allah ve Rasulüne ayrılan kısımdan da yine beşte bir pay yardıma muhtaç insanlar için verilmiştir.¹³²¹

2.4.1.2. Devlet Memurlarının Ödenekleri

Zekâtтан pay almaya hak sahibi olanlardan ikincisi bu işle görevlendirilmiş olan devlet memurlarıdır. Bunlar sadece zekâtları toplayanlar değil, tahminde bulunanlar, teslim alanlar, muhasebesini tutanlar, muhafaza edenler ve dağıtım işinde görevli olanların tamamı bu paya hak sahibi olanlardır.¹³²²

Hız. Peygamber döneminde memur ataması daha çok mali işlerde gerçekleşmiştir. Ganimet, cizye ve zekâtın toplanması, muhafazası ve taksiminde görevlendirilen bu memurlardan zekât görevlilerine pay ayrılmıştır. Kanaatimiz cizye için görevlendirilenler de böyle değerlendirilmiş olmalıdır. Zekât toplayanlara zekâtтан pay verildiği gibi, Peygamberimizin Mekke'ye zekât görevlisi ve vali olarak tayin ettiği Attâb b. Esîd'e günlük 1 dirhem maaş bağlamıştır.¹³²³ Attâb'ın Üsdü'l-Ğâbe'deki biyografisinde Mekke'ye vali olduğunda kendisine günlük 2 dirhem maaş verildiği söylenmektedir.¹³²⁴ Aynı şekilde Hidâye'de Rasulullah'ın Yemen'e vali tayin ettiğinde Ali'ye de maaş bağladığı zikredilmektedir.¹³²⁵ Yemen'e vali tayin edilen Muaz b. Cebel'e bu şekilde bir maaş tahakkuk ettirilip ettirilmediği hakkında kaynaklarda bilgi mevcut değildir. Ancak verilen bilgiler genel olarak değerlendirildiğinde, zekât memurlarının, topladıkları mallardan pay verilerek ücretlendirildikleri gibi herhangi bir işe memur tayin edilenler de ücretlendirilmişlerdir. Bununla birlikte zekâtтан pay verilirken eğer geçici görevlendirme statüsünde ise çalıştığı gün kadar ücret ödenmiş olmalıdır. Hız. Peygamber'den gelen şu rivayet buna işaret etmektedir. “Zevcelerimin nafakası ve âmilimin rızkından öte bıraktığım her şey sadakadır.” Burada âmilim'den kasıt müslümanların işlerini görmek üzere görevlendirilen kişilerdir.¹³²⁶ Yine Hız.

¹³²⁰ Taberi, *Tarih*, III, 24; Kutub, *Siyasetü'l-Maliyye*, 198.

¹³²¹ Kur'an, Enfal: 8/41;

¹³²² Kettânî, *Terâtîb*, II, 155-159; Hamidullah; *İslâm Peygamberi*, 811.

¹³²³ Merginânî (ö. 593/1197), *Hidâye*, IV, 97.

¹³²⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsd*, III, 556.

¹³²⁵ Merginânî, *Hidâye*, IV, 97.

¹³²⁶ Kettânî, *Terâtîb*, II, 154.

Peygamber'den gelen şu bilgiler de görevlilere maaş tahsis ettirildiğine işaret etmektedir. Şöyle buyurmaktadır: “*Kendisini görevlendirip maaş (rızk) bağladığımız hangi âmil, maaşından öte bir şey elde ederse bu, haksız elde edilmiş bir şeydir.*” Yine Peygamberimizin bir işle görevlendirdiği kimselerin ev, eş ve hizmetçi edinmesine izin verip bundan fazlasına sahip olmanın hırsızlık olacağını ifade etmesi¹³²⁷ görevlilere maaş bağlandığı göstermektedir. Hatta bir rivayette Hz. Peygamber döneminde *atâ* bağlanmıştır. Ebû Dâvûd'da bulunan bu haberde Avf b. Mâlik şöyle demektedir: “Allah Rasulü fey geldiğinde hemen o gün paylaştırdı; evliye iki pay, bekâra bir pay verdi. Ben Ammar'dan önce çağırıldım ve bana iki pay verdi, benim eşim vardı. Sonra Ammâr b. Yâsir çağırıldı ona bir tek pay verildi.”¹³²⁸ Ancak bu lokal bir uygulama da olabilir.

2.4.1.3. İslam'ı Yayma ve Dini Faaliyetlerin Yürütülmesine Yönelik Harcamalar

Zekâtın sarfıyla ilgili ayette dördüncü sırada zikredilen grup ise gönülleri ısındırılacak (müellefe-i kulûb) olanlardır. Bunlar gerek kötülüklerinden emin olmak, gerekse kalpleri İslam'a kazandırılmak istenen gayri müslimlerdir. Bununla İslam dininin yayılması için mali imkânların kullanılmasını istemiştir. Bunların ehli kitap veya putperest olmasına bakılmadığı gibi zengin ve fakirliği de farketmemekteydi. Hz. Peygamber, hayattayken zekât verdiği gayri müslimler vardı. Bunlar arasında özellikle Huneyn savaşından sonra elde edilen ganimetlerden bol miktarda verildiği söylenen Mekkelilere bazı rivayetlerde¹³²⁹ bu verilen malların söz konusu savaştan hemen sonra Hz. Ali'nin Yemen'den getirdiği zekâtlardan verildiği söylenmektedir. Bu kimseler arasında Ebû Süfyan b. Harb, Muaviye b. Ebi Süfyan b. Harb, Hakîm b. Hizam, Abdudâr'ın kardeşi Nadir b. el-Haris b. Kelde b. Alkame, el-Alâ b. el-Cariye es-Sekafi, beni Zühre'nin anlaşmalısı Useyd b. Hâris, Haris b. Hişam, benî Cumah'tan Safvan b. Ümeyye, Süheyl b. Amr, Huveytib b. Abduluzza b. Ebi Kays, Uyeyne b. Hısn, Akra' b. Habis Temîmî, Malik b. Afvi'n-Nasrî bulunmaktadır. Yüzden az deve verilen bazı Kureyşliler ise şunlardır: Mahreme b. Nevfel b. Uheybi'z-Zührî, Amir b. Vehb el-Cumhî, Beni Âmir b. Lev'in kardeşi Hişam b. Amr. Elli deve verilen kimseler arasında Saîd b. Yerbü' b. Ankese b. Âmir b. Mahzum, Hişam b. Amr ve Ady b. Kays es Sehmî'nin bulunduğu kaydedilmektedir.¹³³⁰ Çoğunluk rivayetler verilen bu malların

¹³²⁷ Ebû Davûd, *Sünen*, “İmâre”, 10.

¹³²⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İmâre”, 14; Kettânî, *Terâtib*, I, 297.

¹³²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 558.

¹³³⁰ Vâkıdî, *Megâzî*, III, 177-183; Taberi, *Tarih*, III, 92, Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 187-188.

ganimetlerden olduğunu belirtmekle birlikte Safvan b. Ümeyye'ye Peygamberimiz ömrünün sonuna kadar bu paydan vermiştir.¹³³¹ Fakat başka bir rivayette ise müşriklere zekâtтан değil ama sadaka verildiği belirtilmektedir.¹³³² Günümüzde istenildiğinde bu alana çok daha fazla pay ayrılarak gayri müslimler üzerinde etkili çalışma yapılabilir. Özellikle batılı hristiyanların Afrikalı fakir halk üzerinde yardım adı altında hristiyanlaştırma çalışmaları göz önüne alındığında zekâtтан bu payın ayrılmış olmasının önemi çok daha iyi kavranacaktır.

Zekâtтан kendilerine pay ayrılan diğer bir grup ise ayette *fî sebîlillâh* diye geçmektedir. Bu, İslam uğruna yapılan her tür aktiviteyi, toplumsal ıslahı, ammeye hizmet eden yapı ve kurumların faaliyetlerini sürdürebilmeleri için devlet bütçesinden mali destek anlamındadır. Hz. Peygamber döneminde daha çok savaşa çıkacak mücahitlerin teçhiz edilmesinde kullanılan bu pay günümüzde çok daha geniş alana hizmet edebilecek alanları kapsamaktadır.¹³³³

2.4.1.4. Devlet Hazinesinden Tazminatların Ödenmesi

Zekâtтан pay ayrılan diğer bir grup da boyunduruk altında bulunanlardır. Ayette geçen *rikâb* kelimesi hem köleler için kullanılmış ve hem de savaşlarda esir düşenler için kullanılmıştır.¹³³⁴ Ancak Hz. Peygamber döneminde Müslümanlardan müşriklere esir düşen kimse bilinmemektedir. Sadece Uhud savaşı sonrasında müşrikleri takip eden keşif birliğinden iki Müslüman Mekkelilerin eline esir düşmüş onlar da bu iki Müslümanı öldürmüşlerdir.¹³³⁵ Emeviler döneminde özellikle esirler için tebâada herhangi bir ayırım gözetilmeyerek tamamının fidyeleri hazineden ödenmiştir.¹³³⁶ Kölelerin ise kendi fidyelerini efendisine ödemek şartıyla her zaman hürriyetine kavuşma hakları bulunmaktadır. Efendisinin buna engel olma hakkı yoktur.¹³³⁷ Kur'an bir çok ayette¹³³⁸ boyunduruk altından kurtulmaya çalışanlara yardım etmeyi teşvik etmiş zekâtın sarfı konusunu içeren ayette ise bizzat kölelere pay ayrılarak onları bu durumdan kurtarmayı amaçlamıştır. Daha önceden de işaret edildiği üzere kölelik İslam'ın öngördüğü bir şey değildir. İslam geldiği dönemde hemen dünyanın bütün

¹³³¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 814; Kallek, "Müellefe-i Kulub", *DİA*, XXXI, 475.

¹³³² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 559.

¹³³³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 816.

¹³³⁴ İbn Manzûr, *Lisân*, "Rg", I, 408-411.

¹³³⁵ Ahmet Özel, "Esir", *DİA*, XI, 383.

¹³³⁶ İbn Sa'd; *Tabakât*, V, 260, 272; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 815.

¹³³⁷ Kur'an, Nur: 24/33.

¹³³⁸ Kur'an, Bakar: 2/177, Nisa: 4792; Maide: 5/89, Mücadele: 58/3, Beled: 90/11-13.

toplumlarında bulunan bir gerçekliktir, Kur'an ise devlet bütçesinden bunlara pay ayrılarak kölelik uygulamasını minimize etmeye çalışmıştır.

Ğârimîn ise toplum içerisinde olması muhtemel ağır borç altına girenleri¹³³⁹ bu borç bataklığından kurtarmak için devlet kasasından ayrılan pay sahipleridir. Ebû Ca'fer el-Bakır ayette geçen “el-Ğârimîn” lafzı için: “fesada ve israfa bulaşmadan malları tükenmiş olanlardır” demiştir.¹³⁴⁰ Mücahid ise der ki: “Üç kişi ğârimîn sınıfındandır: Biri, malını sel götüren kişidir. Diğeri, yangında malı mülkü yanıp yok olan kişidir. Üçüncüsü ise çoluk çocuğu olup da malı olmayan kişidir. Ki bu da borçlanıp çoluk çocuğunun geçimini sağlar.”¹³⁴¹ Görüldüğü gibi her hangi bir kasıt ve israfa dayalı olmayan sel, deprem, yangın gibi doğal afetler sebebiyle borç bataklığına düşmüş olanları bu durumdan kurtarmak için zekâtta pay ayrılmıştır. Hz. Peygamber döneminde bu pay daha çok her hangi bir hata sonucu birinin ölümüne sebep olanların ödemek zorunda oldukları diyet borcu için kullanılmıştır.¹³⁴² Bütçedeki bu sistem daha da geliştirildiği takdirde toplumda tefecilik önlenmiş olacaktır. Nitekim Peygamberimiz, Medine Anayasası'nı oluştururken bununla ilgili bir hükmü sözleşmeye koymuştur. Söz konusu hükümde şöyle geçmektedir: “...her bir grup, kendi savaş esirlerinin fidyelerini, müminler arasındaki hakkaniyet ölçülerini ve adaleti gözeterek ödemek zorundadır. Müminler yakınlarından hiç birini ağır mali yükümlülükler altında bırakmayıp, gerek fide ve gerekse kan diyeti şeklinde ödenmesi gereken borcu en iyi ve makul ölçülere göre vereceklerdir.”¹³⁴³

Peygamberimiz döneminde hazinenin önemli giderlerinden birisi de faili meçhul cinayetlerde maktulün diyetinin hazineden ödenmesidir. Tabii ki bu sıklıkla yaşanan bir olay değildir. Fakat diyet miktarının çok olması bunu önemli kılmaktadır. Sehl b. Ebî Hasme'den gelen bir rivayette bir adamın diyetinin hazineden 100 deve olarak ödendiği bildirilmektedir.¹³⁴⁴ Arap hayatında deve ortak değer belirleyicisiydi. Bunun için diyetlerin bedeli de deve cinsinden belirlenmiştir. Bunun yanısıra deve fiyatları baz

¹³³⁹ İbn Manzûr, “rğm” maddesi, *Lisân*, XV, 331-333.

¹³⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 610.

¹³⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 610.

¹³⁴² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 815-816; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 182. Hz. Ömer bu sistemi daha da geliştirip borçlu olmayanlara da bu bütçeden kredi imkânı sağlamış, borçludan faiz alınmayarak altı ayda bir ödenen maaş tahsil yoluna gitmiştir. Hz. Ömer'in kendisi de bir çok kez beytûlmalden borç almıştır. Bkz. Maliki, *Muvatta*, 32. Kitap 1. bab.

¹³⁴³ Hamidullah, *Vesâik*, no:1, *İslâm Peygamberi*, 168-169, 816.

¹³⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 521.

alınarak altın, gümüş ve diğer hayvan cinsinden ödendiği olmuştur. Hz. Peygamber devrinde ilk zamanlar deve fiyatlarının düşük olup diyet miktarının 400-800 dinar veya 8000 dirhem dolayında olduğu, deve fiyatlarının daha sonra yükselmesiyle Resûl-i Ekrem'in bunu 1000 dinar ve 12.000 dirheme çıkardığı rivayeti de¹³⁴⁵ diyetle devenin asıl olduğu görüşünü destekler görünmektedir.¹³⁴⁶ Hz. Peygamberin hazineden ödediği diyetler de deve fiyatları değeri üzerinden nakit olarak ödenmiş olmalıdır. Yine zarara uğrayanların tazminine yönelik gelen bir rivayette bedel oranları bildirilmektedir. Hz. Peygamber, Amr b. Hazm'a şöyle yazdı: *"eğer burun tamamı kesilip koparılmışsa, bunun diyeti yüz devedir. Başın yarılması bunun üçte biri kadardır. Yaralamalar misliyledir. Gözün çıkarılması elli devedir, elin koparılması elli, bütün parmakların koparılmış olması on devedir. Dişin kırılması beş deve, alttan kemiğin çıkacağı şekilde yaralama ise beş devedir."*¹³⁴⁷

Hazineden diyeti ödenen ölümler faili belli olmayan cinayetler ile diyeti ödeyemeyecek şekilde fakir olanların hataen öldürmeleri sebebiyle söz konusu olmaktadır. Hz. Peygamber ölü bulunan kişilerin katilleri olma ihtimali olanlardan elli kişiden öldürmediklerine dair yemin istemiştir. *Kasame* denen bu uygulama İslam öncesi döneminin Arap toplumundan alınarak iyileştirilmiş bir usul olarak kökenin Sâmi geleneğine kadar uzanır. Eski ahitte de maktulün katilinin bulunması amacıyla öldürüldüğü yere yakın yerlerde hiç koşulmamış genç bir ineğin boğazlanması ve çevredeki ihtiyarların bu ineğin üzerine ellerini yıkayarak maktulü öldürmediğine, öldüreni görmediğine yemin etmelerinin istenmesi kasame geleneğinin Yahudi hukukunda da mevcut olduğunu gösterir.¹³⁴⁸ Kaynaklarda Cahiliye döneminde kasâme uygulamasına örnek olarak Ebu Tâlib'in Hâşimoğullarından bir işçinin öldürülmesi üzerine zanlı şahsın kabilesinden elli kişiye yemin ettirmesi olayı nakledilmektedir.¹³⁴⁹ Hadis kaynaklarında ise Hz. Peygamber'in bu uygulamayı cahiliye dönemindeki şekliyle devam ettirdiği rivayet edilmektedir.¹³⁵⁰ Kasâme uygulamasına Hz. Peygamber'in ensardan Abdullah b. Sehl b. Zeyd'in Hayber hurmalıklarında ölü

¹³⁴⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Diyât", 20; İbn Mâce, *Sünen*, "Diyât", 6; Nesâî, *Sünen*, "Kasâme", 33-34.

¹³⁴⁶ Bardakoğlu, "Diyet", *DİA*, IX, 473.

¹³⁴⁷ Şafî, *Ümm*, VI, 103-104; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 47-48.

¹³⁴⁸ Tevra, Tesniye: 21/1-9; Bkz., Kur'an, Bakara: 2/72-73.

¹³⁴⁹ Buhari, *Sahih*, "Menâkibu'l-Ensar", 27; İbn Habîb, *Muhabber*, 335-336; Ali Bardakoğlu, "Kasâme", *DİA*, XXIV, 528.

¹³⁵⁰ Müslim, *Sahih*, "Kasâme", 7; Nesâî, *Sünen*, "Kasâme", 2.

bulunması olayı aktarılır. Olayda maktulün yakınlarıyla yol arkadaşı olan Muhayyisa b. Mes'ûd, cinayeti Hayber Yahudilerinin yapmış olabileceğini söyledi. Hz. Peygamber bunlardan cinayeti Hayber Yahudilerinin işlediğine dair elli defa yemin istedi. Ancak onlar olayın yanında olmadıklarını ve görmediklerini söyleyerek yeminden kaçındılar. Bunun üzerine Yahudilerin elli yeminle cinayet suçundan beraat edeceklerini söyledi ve oluşan gerginliği dağıtmak için de maktulün diyetini beytûlmalden ödedi.¹³⁵¹ Konuyla ilgili başka bir rivayette ise Hz. Peygamber'in Yahudilerden elli erkeğe cinayeti işlemedikleri ve öldüreni de bilmediklerine dair yemin ettirip diyetini ödettirdiği, Yahudilerin de "gerçekten o, nebimiz Musa'nın hükmettiği ile hüküm vermiştir" dedikleri aktarılır.¹³⁵²

Yine hataen ölüme sebep veren kişi fakir ise veya savaşta yanlışlıkla müslümanların ölümüne sebep olunduysa bunun diyet borcu beytûl maldan ödenmekteydi. Buna, Halid b. Velid'in Gumeysa suyu sahibi Benî Cezîme halkından öldürdüklerine karşılık Hz. Peygamber'in Beytû'l Mal'dan ödediği diyet örnek olarak verilebilir.¹³⁵³

Hazinedeki zekâtın pay verilmesi gereken sonuncu grup ise *ibnu's-sebîl* diye ayette ifadesi geçen, İslam toplumuna misafir olmuş veya Müslümanları yaşadıkları mahalden geçerken kendi memleketinde zengin de olsalar bir şekilde fakir düşmüş olanlardır. Ebû Câfer el-Bakır "*ibnu's-sebîl*" lafzı için "yolda kalıp, bir beldeden başka beldeye geçip duranlardır" demiştir.¹³⁵⁴ Aslında bununla Kur'an, İslam toplumuna ve devlete, kendi memleketlerinde misafir olarak bulunan kimselere misafirperverlik göstererek sahip çıkılmasını emretmiş olmaktadır. Zekâtın ayrılan bu payla, devlete gelen yabancılar korumaya alınırken geçiş güzergâhı olan yolların bakım, onarım ve güvenliği de güvence altına alınmış olmaktadır.¹³⁵⁵ Ancak Hz. Peygamber döneminde bununla ilgili bir olaya rastlanmamakla birlikte bu gün sokak çocukları veya evsizler denen muhtaç insanların barınma ihtiyacı da "*ibnu's-sebîl*" kapsamına alınabilir.

¹³⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI, 161; Buhârî, *Sahih*, "Diyât", 22; Müslim, *Sahih*, "Kasâme", 1; Ali Bardakoğlu, "Kasâme", *DİA*, XXIV, 528.

¹³⁵² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI, 161-167; İbn Mâce, *Sünen*, "Diyât" 28 (2678).

¹³⁵³ Taberi, *Tarih*, III, 68; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 190-191.

¹³⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 610.

¹³⁵⁵ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, VII, 320-323; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 816-817.

Zekât ödemeleri ile ilgili son olarak bazı hususlar değerlendirildikten sonra konu nihayete erdirilecektir. Hz. Peygamber zekâtta yoksullara pay verirken gerçekten ihtiyaç sahibi olmalarına dikkat etmiş, bunun yanısıra kazanma gücüne sahip olanlara çalışıp kazanmalarını tavsiye etmiştir. Peygamberimiz kendisinden zekât almak için gelen iki genci yukardan aşağı süzdükten sonra “*gücünüz ve kuvvetiniz yerinde*” diyerek “*İsterseniz zekât mallarından size de veririm. Ama bilmelisiniz ki zengin ve gücü ve kuvveti yerinde olup çalışacak durumda olanın zekâtta payı olmaz*”¹³⁵⁶ buyurdu.

Hz. Peygamber’in bu alandaki diğer bir uygulaması ise toplanan zekâtların öncelikli olarak toplandığı bölgede kullanılmasıdır. Varsa ihtiyaç fazlası merkeze nakledilmiştir. Rasulullah Muaz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken böyle yapmasını istemiştir.¹³⁵⁷ Avn b. Ebî Cuhayfe, babasından bildiriyor: Rasûlullah, bize zekât memuru gönderdi. Bu memur zenginlerimizden zekâtı alıp fakirlerimize dağıttı. Ben de o zamanlar yetim bir çocuktum. Bana da genç bir dişi deve vermişti.¹³⁵⁸

2.4.2. Fey Giderleri

Yukarıda belirtildiği üzere fey, savaş yapılmaksızın düşmandan alınan mallardır. Sarf yeri açısından ganimetle benzer yönü olan fey malları beşe bölünerek bir pay Hz. Peygamber’in şahsı ve yakınlarının giderlerine tahsis edilirken, kalan dört payın nerelere sarf edileceği yine Rasulullah’ın insiyatifine bırakılmıştır.¹³⁵⁹ Fey gelirlerinin harcanacağı alanlar Haşr suresi 6-10. ayetlerde belirtilmiştir. 6. ayet gayri menkulleri kapsam alanına alır ki bunun tamamı Rasulullahın tasarrufundadır.¹³⁶⁰ 7. ayette yer alan beş sınıfa ise menkul mallar pay edilmektedir. Bu sınıflar “*Allah’ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah’a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir.*” ve 8. ayetteki “*Allah’tan bir lütuf ve hoşnutluk ararken ve Allah’ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir...*”¹³⁶¹ ifadelerinde yer alan gruplardır. Hz. Peygamber Nadiroğullarından aldığı malları şahsı

¹³⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 612; Ahmed, *Müsned*, V, 362, IV, 224; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Kitâbu’z-Zekât”, 24 (1630); Nesai, *Sünen*, “Kitâbu’z-Zekât”, 94 (2379).

¹³⁵⁷ Ebû Ubeyd, *Emvâl* 709; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 539; Kutub, *Siyâsetü’l-Mâliyye*, 194.

¹³⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 606; Tirmizî, *Sünen*, “Kitâbu’z-Zekât”, 21 (649).

¹³⁵⁹ Ebû Yusuf, *Harac*, 113; Fayda, “Fey”, *DİA*, XII, 511.

¹³⁶⁰ Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, XXVII, 24-26.

¹³⁶¹ Kur’an, Haşr: 59/7-8.

ve yakınlarından fakir olanların giderleri için kullanmış Ensardan fakir olan bir iki sahabiye de bunlardan vermiştir.¹³⁶² Fedek arazisinin gelirlerini de yine kendisinin ve yakınlarının giderlerine ayırmış fazlalığı ise müslümanların menfaatlerine olan işlerde kullanmıştır.¹³⁶³ Ganimet olarak alınan malların ise beşte biri yine Hz. Peygamber, yakınlarının giderleri ve söz konusu diğer gruplar için ayrılırken kalan dört pay ise zengin fakir ayırımı yapılmadan savaşa katılan tüm askere eşit şartlarda paylaştırılmıştır.¹³⁶⁴ Yukarıda değinildiği gibi sadece yaya ve süvari ayırımı yapılmıştır. Fey gelirlerinin ait olduğu yerlerin başında Allah'a ve Peygamber'e ait olanlar gelmektedir. Bu ibareyle devlet başkanı ve ihtiyaç sahibi yakınlarının geçimleri sağlanırken aynı zamanda, devlete ait savunma ve eğitim gibi giderlere de kaynak ayrılmış olmaktadır. Diğer taraftan "*Allah'a ait*" ibaresiyle neyin kastedildiği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bununla Kâbe'nin yakınında bulunanlar için bu payı Kâbe'nin bakım ve onarım işlerine ayrılmasını, uzakta olanların ise bulundukları bölgelerdeki mescitlerin giderleri için ayrılacağını söylemişlerdir. Çoğunluk ulema ise burada "*Allah'a aittir*" demekle hükmün Allah'a ait olduğunun kastedildiğini kabul etmişlerdir. Zira mülkün tamamı Allah'a aittir.¹³⁶⁵ Sonrasında ise Allah'ın kendisine ayırdığı malların nerelere verileceği sıralanmaktadır.

Biz bu konu içerisinde, fey gelirlerinin ait olduğu kalemlerle ganimetin beşte birlik kısmının ait olduğu kalemler aynı olması sebebiyle, belirlediğimiz başlıklar altında ikisini birlikte değerlendirmeğe tabi tuttuk.

2.4.2.1. Devlet Başkanının ve Yakınlarının Giderleri

Hz. Peygamberimiz Mekke'de iken ticaretle meşgul olarak kendi geçimini sağlamaktaydı. Herkes gibi o da tüm mal varlığını bırakarak Medine'ye hicret etmek zorunda kalınca ilk zamanlar Ensar, diğer Müslümanlara yardım ettiği gibi Hz. Peygamber'e de yardım etmişlerdir. Kimileri sağmal develerinden bazılarını, kimileri ise hurmalıklarındaki bazı ağaçları Peygamberimize tahsis etmiştir.¹³⁶⁶ Ensardan bazıları evlerinde pişirdikleri yemeklerden Hz. Peygamber'in evine göndermekte, hiçbir şey bulamayan Enes'in annesi Ümmü Süleym ise oğlunun elinden tutarak

¹³⁶² Yahya b. Adem, *Harac*, 74.

¹³⁶³ Fayda, "Fey", *DİA*, XII, 512.

¹³⁶⁴ Kur'an, Enfal: 8/1, 41.

¹³⁶⁵ Kur'an, Zümer: 39/44

¹³⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 178; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 819.

Peygamberimize getirmiş, Ensar kadınlarının sundukları hediyelerle övündükleri, kendisinin ise oğlundan başka verebilecek bir şeyinin olmadığını, eğer kabul ederse oğlunu hizmetine vermek istediği söylemiştir.¹³⁶⁷

Hicretin 3. yılında Yahudi kökenli Muhayrik¹³⁶⁸ adlı sahabi (ö.625), kendi vasiyetiyle Peygamberimize yedi hurma bahçesini bırakmıştır. Daha sonra ise fey ve ganimet ayetleri gelince Allah-u Teala düşmandan alınan mallardan Rasulü ve onun yakınlarına pay ayırarak geçimlerinin bu yolla sağlamış oldu. Nadiroğulları Medine'den çıktıklarında bıraktıkları mallar fey kapsamına alınmış ve devlet başkanına tahsis edilmiştir. Hz. Peygamber buralardan elde edilen gelirlerle hem ailesini geçindirmiş hem de gelen ziyaretçileri ağırlamıştır.¹³⁶⁹ Hz. Ömer'den gelen bir rivayette Nadiroğullarından elde edilen mallar, Allah'ın Rasulüne verdiği mallar olduğu nakledilmektedir. Hz. Peygamber bu mallardan kendi ailesinin bir yıllık ihtiyacına yetecek kadar meblağı aldıktan sonra kalanını Allah yolunda savaş için at ve silah elde etmek amacıyla ayırdı.¹³⁷⁰ Başka bir rivayette ise kendi ailesine ayırdığının dışında kalan malları o dönem fakir olan muhacir arasında dağıttığı yer almaktadır.¹³⁷¹ Yine Fedek halkı kendi istekleriyle anlaşma yapınca oradan kalan arazinin ürünlerinin % 50'si Hz. Peygamber'e tahsis edilmiştir. Ayrıca diğer bütün savaşlardan elde edilen ganimetlerden Hz. Peygamber'in de diğer savaşçılar gibi payı vardı. Ancak komutan olarak diğer savaşçılardan daha fazla bir paya hak sahibi değildi.¹³⁷² Enfal suresi birinci ayette ganimetlerin beşte biri Allah ve Rasulüne tahsis edilerek bunların humusundan da ailesine ve akrabalarına geçimlik alabilmekteydi. Zira Allah Rasulünün aile ve akrabalarının zekât almaları yasaklanmıştır.¹³⁷³ Ganimetin beşte birlik kısmı ve feyin tamamı ayrılarak ihtiyaç sahiplerini barındırılmış olmaktadır. Ancak Hz. Peygamber zamanında fey malları çok fazla olmadığından gelen mallar hemen dağıtılmaktaydı.

¹³⁶⁷ İbn Hişâm, *Sîre*, II, 70-110, 150; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 219-239; Taberî, *Târîh*, II, 352-369, 395-409; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-Eşer*, I, 155-159, 199-203; İbn Kesîr, *Bidâye*, III, 148-159, 196, 224-229; Hüseyin Algül, "Ensar", *DİA*, XI, 251.

¹³⁶⁸ Asıl adı Husayn iken Müslüman olunca Peygamberimiz Abdullah adını vermiştir. Muhayrik ise "muhayrik" kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. "cömert, uzun boylu, yakışıklı" anlamlarına gelen bu kelime muhtemel cömertliğinden dolayı verilmiştir. Bkz. Huzaî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Tahrîcü'd Delâilî's Sem'iyye alâ Mâ Kâne fî Ahdi Rasûlillehi mine'l-Hiraf ve's-Sanâi ve'l-Amâlât*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1985, 564.

¹³⁶⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 276-285; Kettânî, *Terâtib*, II, 206-208.

¹³⁷⁰ Buhari, *Sahih*, "Cihad", 80; Müslim, *Sahih*, "Cihad", 48; Yahya b. Adem, *Harac*, 75; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kurân*, Hikmet yay., İstanbul 1986, XIV, 379.

¹³⁷¹ Kurtubi, *Câmi*, XVIII, 11.

¹³⁷² Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 819; Fayda, "Fey", *DİA*, XII, 512.

¹³⁷³ Müslim, *Sahih*, "Zekât", 161.

Rasulullahın gelen malların humusunu bekârlara bir evlilere iki hisse dağıttığı rivayet edilmektedir. Diğer yandan Peygamberimiz ailesinin ihtiyacından fazlasını asla evinde bulundurmuyarak, hemen hazineye devretmekteydi. Kendisinin vefatından sonra ise bu arazilerin tamamı hazineye devredilmiş, soyundan gelenlere miras bırakılmamıştır.¹³⁷⁴

H. Peygamber, özellikle ganimet ve fey olarak kendisine tahsis edilen arazilerin gelirleriyle rahat bir hayat yaşabilme imkânına sahipken daima mütevazî hatta yoksul denilebilecek bir hayat yaşamıştır. Bu da yöneticilerin kamu malına nasıl davranması gerektiğini öğretmektedir.

Rasulullahın yakınlarına ayrılan paydan ise başta ailesi ve Kureyş kabilesinden Haşimoğulları ve Muttaliboğullarından fakir olanlar faydalanmışlardır. Nitekim Bedir ganimetlerinin humusunu Haşimoğulları ve Muttaliboğulları arasında bölüştürüp Abdişemsoğulları ve Nevfeloğullarına hiçbir şey vermedi. Bunun üzerine Osman b. Affan ve Cübeyr b. Mut'im H. Peygamber'e durumu sormaları üzerine “Biz ve Muttaliboğulları ne cahiliyette ne de İslam'da hiç ayrılmamışızdır. Biz ve onlar tek bir sayılırız” buyurdu.¹³⁷⁵

2.4.2.2. Güvenlik Harcamaları

İlk dönemde devletin güvenlik güçleri gönüllü askerlerden oluştuğundan herkes kendi askeri teçhizatını kendisi hazırlamaktaydı. Aslında savaşlardan elde edilen ganimetlerin humusu ayrıldıktan sonra geri kalan kısmının savaşa iştirak edenler arasında paylaşılması hem orduyu dinamik tutmakta hem de elde ettikleri gelirler sebebiyle teçhizat ihtiyaçlarını buradan karşılamaktaydılar. Bir askere savaşta lazım olan kılıç, zırh ve miğferin takım halinde fiyatı 100 dinar idi.¹³⁷⁶ Bu aşağı yukarı iki üç deve fiyatı etmektedir. Dolayısıyla savaş öncesinde teçhizatı olmayıp savaşa çıkmak isteyen ya da zorlu savaş olduğundan dolayı asker sayısının çok olması gereken seferlerde hazineden askerin donatılması gerekmektedir. Bu da hazinede askeri hazırlıklar için yeteri derecede gelirin bulunmasını gerektirmekteydi. Fakat elimizde depolarda askeri malzemenin tutulduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak şu kadarını biliyoruz ki özellikle Medine’de ikamet eden Yahudilerin buradan çıkarılmaları

¹³⁷⁴ Ebû Ubeyd, *Emval*, 354-355.

¹³⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannefi* III, 215, XII, 435; Buhari, *Sahih*, “Humus”, 17.

¹³⁷⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, IV, 132; Kallek, *Yönetim Piyasa İlişkisi*, 222; Yıldırım, *Tüccar Sahabiler*, 197.

sırasında onlardan çok sayıda askeri malzeme ve silah ele geçirilmiştir.¹³⁷⁷ Ele geçen bu malzemeler ganimet statüsünde değerlendirildiğinden askere dağıtılmakta, onlarda kendilerinde muhafaza edip gerekli zamanlarda kullanmaktaydılar. Dolayısıyla Peygamberimiz askere savaş arafesinde kendi hazırlıklarını kendilerinin yapmasını istemekteydi.¹³⁷⁸ Ancak yer yer özellikle büyük savaşlar öncesindeki hazırlıklarda savaşa katılacakların kendileri hazırlık hususunda yetersiz kalınca, bizzat Hz. Peygamber devreye girerek, ihtiyaç duyulan malzemeler tedarik edilmiştir. Mesela Hendek savaşı öncesinde kendi malzemeleri kazma işinde yetersiz kalınca, Müslümanlar Kureyza oğullarından bol miktarda kazma ödünç aldılar.¹³⁷⁹ Hayber savaşına hazırlık yapılırken Ebû Abs b. Cebr, Peygamberimize gelerek “Ey Allah’ın elçisi! Çıkmak için yanımızda ne bir nafaka, ne azık ne de giyecek bir elbise var” dedi. Bunun üzerine Rasulullah ona bir Sünbülânî Şukayka¹³⁸⁰ verdi.¹³⁸¹ Yine Huneyn savaşı öncesinde Mekkeli Safvân b. Ümeyye’den 100 zırhlı müstemilatıyla birlikte emaneten almıştı.¹³⁸² Tebük seferi öncesi hem kıtlık yılı olması ve hem de büyük bir ordu hazırlanacağı sebebiyle Hz. Peygamber seferberlik ilan ederek herkesin bu ordunun donatılmasında yardımcı olmalarını istemiş, özellikle Hz. Osman, Hz. Ebu Bekir gibi zengin sahabiler mallarının bir kısmını veya tamamını bu ordunun teçhizatı için bağışlamıştır. Hz. Osman, ordunun yarısını donatmış, Hz. Ebu Bekir, malının tamamını (4000 dirhem) getirmiş, Abdurrahman b. Avf 200 ukıyye tutarında mal getirmiş, Âsım b. Adî ise 90 deve yükü hurma bağışlamıştır.¹³⁸³ Erkeklerin yanı sıra kadınların da bu ordunun hazırlıklarına güçleri oranında katılmışlardır. Hz. Peygamber Aişe’nin evinde bir sergi açarak kadınların getirdiği çok sayıda değerli takılardan oluşan yardımı toplamıştır.¹³⁸⁴ Ancak yoksulluktan savaşa çıkamadığı için üzüntüye düşenler de vardı. Yameyn b. Amîr b. Ka’b en-Nadarî, ağlayan iki kişi ile karşılaştığını ve niçin ağladıklarını sorduğunda, onların da ‘Peygambere bize savaşa çıkabilmek için malzeme vermesi için geldik, fakat o bunu bulamadı. Bizim de gücümüz yok’ dediklerini, onlara iki binek ve bir de azık olarak hurma verdiğini, sonra onların Rasulullah ile sefere

¹³⁷⁷ Mesela Kureyza Oğullarından 1500 kılıç, 300 zırh ve 2000 mızrak ele geçirilmiştir. Bkz. Mahmudov, *Hiz. Peygamber’in Savaşları*, 183.

¹³⁷⁸ Vâkıdî, *Megâzî*, I, 265, II, 288; III, 29-33.

¹³⁷⁹ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 91.

¹³⁸⁰ Arkadan ve önden geniş ve uzun bir elbise. Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 231.

¹³⁸¹ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 290.

¹³⁸² Vâkıdî, *Megâzî*, III, 125.

¹³⁸³ Vâkıdî, *Megâzî*, III, 225-226; Mahmudov, *Hiz. Peygamber’in Savaşları*, 309.

¹³⁸⁴ Vâkıdî, *Megâzî*, III, 227.

çıktılarını aktarır.¹³⁸⁵ Tüm bunlardan Hz. Peygamber'in kendisine tasarruf yetkisi verilen mallardan savaş malzemesi almak ve askeri teçhiz etmek için de kullanılmaktaydı. Fakat Rasulullah zamanında fey gelirleri çok fazla olmadığından ve ashabın genel geçim vasıtasını savaş gelirleri teşkil ettiğinden her daim hazinede para bulunmamaktaydı.

Diğer yandan Hz. Peygamber'in Medine döneminin son yıllarına denk düşen Taif kuşatmasında mancınık (arrâde) ve debbâbe kullandığı rivayet edilmektedir ki eğer bu haberler doğruysa o zaman bu askeri malzemelerin lazım olduğunda çıkarılıp kullanılması için muhafaza edildiği bir yer olmalıdır. Ayrıca gelen rivayetlerde Peygamberimiz bu iki aracın yapılmasını kendisi istemiş ve yaptırmıştır. Bunlar için mutlaka ödenek ayrılmıştır. Netice olarak özellikle Medine yıllarının son zamanlarında savunma harcamaları yapılmıştır. Bu harcama fey ve ganimetlerin humus payından tahsis edilmiş olmalıdır. Ancak bu konuda elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır.¹³⁸⁶

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber döneminde savaş araç gereçlerinin önceden depolanması söz konusu olmamıştır. Ancak her daim savaşa hazırlıklı olan Müslümanlar yanlarında sürekli savaş malzemelerini hazır bulundurmaktaydılar.

2.4.2.3. Eğitim Harcamaları

Devlet gelirlerinin en büyük kısmı hiç şüphesiz ki yardıma muhtaç insanların barınma ve geçinmesi için ayrılmaktaydı. Özellikle ilk yıllarda hicret eden kimsesiz ve yoksul insanların tek geçim kapısı fey ve ganimet gelirlerinden kendileri için ayrılan paylarla diğer insanların sadakasıydı. Bunlar içerisinde Suffe ehli en önde gelmekteydi. Hz. Peygamber, mescidi inşa ettirirken başlangıçta güney kısmına gelecek şekilde bir gölgelik yaptırmıştır. Kâbe kible olunca bu gölgelik kuzeye alınmıştır. İşte bu gölgelik ailesi olmayan yardıma muhtaç bekârlardan barınması için inşa edilmiş idi. Sayıları sürekli değişmekle birlikte aynı esnada 70-80¹³⁸⁷ kişinin kaldığı göz önünde bulundurulduğunda bunların geçinmesi ciddi bir meseleydi. Çeşitli zamanlarda burada

¹³⁸⁵ Taberi, *Tarih*, III, 102; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 105.

¹³⁸⁶ Vâkıdî, *Megâzî*, III, 157; İbn Hişam, *Sîre*, IV, 99-100; Makrîzî, *Esmâ*, I, 318; Ahmet Önkâl, "Cüreş", *DİA*, VIII, 137; Mustafa Zeki Terzi, "Savaş" *DİA*, XXXVI, 194; Küçükaşçı, "Taif", *DİA*, XXXIX, 445.

¹³⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 475.

kalanların sayısının toplam 400 civarında olduğu rivayet edilmektedir.¹³⁸⁸ Burada ikamet edenler bekârlardan oluşmakta olup bunlar Hz. Peygamber'den ilim tahsil etmekteydiler. Dışardan gelen yabancı öğrenciler de burada kalmaktaydılar. Başlangıçta burada kalanları akşam olunca gruplar halinde ashaba dağıtırak geçimlerini karşılayan Peygamberimiz, kalanlarını da kendi evine götürmekteydi.¹³⁸⁹ Ayrıca gelen heyetlerin ve misafirlerin de burada ağırlandığı¹³⁹⁰ göz önünde bulundurulduğunda ciddi bir gideri olduğu anlaşılmaktadır. Gelen yabancı öğrencilerin iâşesi ile Muaz b. Cebel ilgilenmekteydi.¹³⁹¹ Yine Ensarın zenginlerinden Sa'd b. Ubâde her gün suffe ehline yemek temin etmekteydi.¹³⁹² Peygamberimiz de her zaman elinde bulunanların en iyisini bunlarla paylaşmaktaydı. Kendisine gelen sadakaları buraya yönlendirirken hediyeleri de buradaki yaşayanlarla paylaşmaktaydı.¹³⁹³ Bir defasında eline bir miktar para geçince kızı Fatıma kendilerine işlerinde yardım etmesi için bir köle satın almasını istedi. Peygamberimiz “*suffedekilerin karınları aç dururken sizin isteklerinizi yerine getiremem*” diyerek elindeki paranın tamamını suffe ehline harcamıştır.¹³⁹⁴ Bu gibi rivayetler Hz. Peygamber'in eğitim görmekte olan bu fakir ve kimsesiz gençlere devlet gelirlerinin kendi tasarrufunda olan kısmından pay ayırdığı anlaşılmaktadır.

Buradan suffe ehlinin miskin ve tembellerden oluşan, başkalarının sırtından geçinen insanlar olduğu hususunda yanlış bir yargıya varılmamalıdır. Buradaki genç sahabiler eğitim öğretimle meşgul olmuşlar, sürekli Peygamberimizin yanında bulunarak vahyin nüzûluna şahit olmuşlar, din hakkında ondan tedrisat yapmışlardır. Kısa bir zaman sonra bunlar çevre bölgelere dini öğretici olarak görevlendirilmişlerdir.¹³⁹⁵

¹³⁸⁸ Buhari, *Sahih*, “Salât”, 58 (439-441); Nesâî, *Sünen*, “Mesâcid”, 29 (722); Zemahşeri, *Keşşâf*, I, 398 (Bakara 273. ayetin tefsiri); Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 635.

¹³⁸⁹ Buhari, *Sahih*, “Mevâkitü's-Salât”, 41; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 255; Semhûdî, *Vefâ*, I, 323; Kettânî, *Terâtib*, II, 229.

¹³⁹⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 371.

¹³⁹¹ Semhûdî, *Vefâ*, I, 456; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 636.

¹³⁹² İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 475.

¹³⁹³ Ahmed, *Müsned*, II, 515; Buhari, *Sahih*, “Rikâk”, 17 (6452); İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 255; Kettânî, *Terâtib*, II, 228; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 636.

¹³⁹⁴ Ahmed, *Müsned*, I, 530.

¹³⁹⁵ Ahmed, *Müsned*, IV, 138, 395; Buhârî, *Sahih*, “Cihad”, 9 (2801), 19 (2814), 184 (3064); İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 26; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 636-637; Mustafa Ağırman, *Mescid ve Fonksiyonları*, Ravza y., İstanbul 2010, 136; Mustafa Baktır, “Suffe”, *DİA*, XXXVII, 470; Önkâl, “Bi'rimâune”, *DİA*, VI, 195-196.

Zaman içerisinde bu mescidin bitişinde bulunan suffe kısmı ihtiyacı karşılayamaz hale gelince ve aynı oranda iâşe yükü ağırlaşınca Hz. Peygamber, farklı çözüm yollarına baş vurmuş ve şehrin çeşitli bölgelerine küçük küçük yeni mescidler kurup yeni öğrenciler buralara yönlendirilerek onların giderleri de hazineden karşılanmıştır. Mesela Kûba Mescidi'nde benzer bir okul kurulmuş,¹³⁹⁶ daha ikinci yılda Makrame b. Nevfel'in evinde Dâru'l-Kurrâ adıyla Kur'an öğrenimine yönelik bir mekân oluşturulmuştur.¹³⁹⁷ Hz. Peygamber'in sağlığında Medine ve çevresinde dokuz ayrı küçük mescitten bahsedilir¹³⁹⁸ ki bunların her biri aynı zamanda Kur'an öğrenim yerleriydi. Bu küçük mescitlere yönelik harcamalar hakkında elimizde bilgi bulunmasa da buralarda kalan yatılı öğrencilerin iâşesi de muhtemelen başta devlet hazinesi olmak üzere çevredeki zengin sahabilerin yardımlarıyla karşılanmış olmalıdır.

Suffe'de ders veren sahabilere ücret ödenip ödenmediğine dair elimizde net bilgi olmamakla birlikte Ubâde b. Sâmit'e bir öğrencinin güzel bir yay hediye etmesi üzerine Peygamberimiz "*bu ateşenden bir yaydır*"¹³⁹⁹ diyerek sakındırması bundan nehyettiği anlamına gelebilir. Ancak devlet bütçesinden zaten fakirlere ödenek ayrıldığından eğer burada öğretmenlik yapanlar yoksulsa devletten yardım almakta olup ayrıca ücrete gerek kalmamıştır. Zengin ise zaten o dönemde böyle bir talepte bulunulmamıştır.

2.4.2.4. Sosyal Alanda Yapılan Harcamalar

Fey olarak elde edilen malların önemli bir kısmı toplumdaki yardıma muhtaç insanlara ayrılmıştır. Fey gelirleri, ganimette olduğu gibi 1/5'i ayrılmadan Haşr suresi 6-10. ayetlerinde belirtilen yerlere sarf edilmektedir. 7. ayette "*yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara*", 8. ayette "*fakir muhacirler*" ve 9. ayette "*Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile*" ifadesiyle Ensardan muhtaç olan kimselerin de fey mallarından faydalanacaklar kapsamına alınmıştır. 10. ayette yer alan "*onlardan sonra gelenler*" ifadesiyle ise sonradan gelen tüm fakir Müslümanların fey mallarından kıyamete kadar

¹³⁹⁶ İbn Abdilberr, *İstî'âb*, 97; Kettânî, *Teratib*, II, 229; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 637. Kuba Mescidi yakınında kurulan bu suffede Ammar, Selman ve arkadaşlarının kaldığı söylenmektedir. Ancak Kettânî bunun zayıf rivayet olduğunu ifade etmektedir.

¹³⁹⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 637.

¹³⁹⁸ Suheyli, *Ünf*, II, 334; Kettani, *Teratib*, I, 122.

¹³⁹⁹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Büyû", 37 (3417); Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 637; Ağırman, *Mescidin Fonksiyonu*, 138.

istifade edebilmelerine olanak tanındığı ifade edilmiştir. Hz. Ömer'in de bu anlayışa sahip olduğu zikredilmektedir.¹⁴⁰⁰

Bu sınıfta üç grup bulunmaktadır. Bunlar “Yetimler” küçük yaşta babasını kaybetmiş çocuktur. Hz. Ali'den gelen bir rivayette yetimlik çağının bülüğa kadar olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁰¹

“*Mesâkîn*” ise miskin kelimesinin çoğuludur ki miskin, fakirlik sebebiyle güçsüz kalan Müslümanlara denmektedir. Bu grup da fey ve ganimetin humusundan pay ayrılan kimselerdir.

Fey ve ganimetin humusundan verilmesi gereken son grup ise “*İbnüssebil*” yolda kaldığı için kendisine yolun çocuğu denilen evinden uzakta bulunan misafirlerdir. Hz. Peygamber gelen misafir ve elçileri muhtemel bu gruba ayrılan payla ağırlamaktaydı. Diğer yandan bazı görüşlerde¹⁴⁰² sadece yolcu değil yola terkedilmiş bu günkü sokak çocuklarının ve evsizlerinde bu gruba dahil olduğunu belirtilmektedir.

Ancak şu bilinmektedir ki fey ve ganimetin humusunun dağıtılması gereken bu gruplara mallara bir hak kazanma yoluyla değildir. Dolayısıyla Hz. Peygamber bu malların tamamı isterse bu sınıflardan sadece birine verebilmektedir. Nitekim Hz. Ali Fatıma'ya gelerek “*Allah Azze ve Celle babana çok geniş imkânlar ve kölelere verdi, git ona söyle de kendine bir hizmetçi iste*” dediğinde Fatma babasına durumu bildirdi. Fakat Allahın elçisi “*Ashab-ı Suffe'nin karınları açlıktan büzülmüşken ve ben onlara verecek bir şey bulamazken onları bırakıp da vallahi sana veremem, bu malları satarım ve onlara harcarım*” diyerek eldeki malların tamamını suffice ehline vermiştir.¹⁴⁰³

Haşr suresi 7. ayetteki feyin ve Enfal suresi 41. ayetteki ganimetin humusunun harcama yerleri birdir. Ancak ganimet ayetinde (Enfal: 8/41) ele geçirilen malların beşte birinin ayrılması istenirken fey mallarının dağıtılmasıyla ilgili olan ayette (Haşr: 59/7) böyle bir ifade bulunmamaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygambere ayrılanın dışındaki fey

¹⁴⁰⁰ Yahya b. Adem, *Harac*, 60; Fayda, “Hz. Ömer ve Fey”, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sayı: 5, 195-202, Ankara 1982, 201.

¹⁴⁰¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Vesâye”, 9 (2873).

¹⁴⁰² Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Tefsiri*, Tevbe suresi 60. ayetin tefsiri.

¹⁴⁰³ Ahmed, *Müsned*, I, 530.

mallarının nerelere verilebileceği hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır ki¹⁴⁰⁴ biz burada bu konulara girmiyoruz.

2.4.3. Ganimet Giderleri

Ganimet, düşmandan savaşarak ve zor kullanarak elde edilen mallar olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu malların sarf yeri enfal surei 1 ve 41. ayetlerinde belirtilmiştir. Birinci ayette “(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: *"Ganimetler Allah'a ve Resûlüne aittir..."*” buyurularak ganimetler hakkında tasarruf yetkisinin Allah’a ve Rasulüne ait olduğu bildirilmektedir. 41. ayette ise “*Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir*” buyurularak ganimetlerin nerelere harcanacağı açık bir şekilde belirtilmiştir. Bu iki ayet hakkında farklı görüşler dile getirilmiştir. Buna göre 1. ayette düşmandan elde edilen gayri menkuller kastedilerek bunların Rasulullahın tasarrufunda olduğu, buradan elde edilen gelirlerin devletin çeşitli işlerinde kullanılacağı söylenirken 41. ayette ise menkul mallardan bahsedildiği dolayısıyla bunların humusunun belirtilen yerlere kalanının ise asker arasında paylaşılacağı belirtilmiştir. Diğer görüşe göre 41. Ayetin 1. ayetin açıklayıcısı olduğu kabul edilmiştir.¹⁴⁰⁵ Bu ayetler çerçevesinde yapılan değerlendirmelerde, toprağın fey olduğu dolayısıyla beşe bölünmeyeceği belirtilmiştir. Ancak imam dilerse vakfedebilir veya fey gibi taksim edebilir. Fakat feyin taksiminde beşte bir yoktur, çünkü o bütün Müslümanlara aittir.¹⁴⁰⁶

Ganimetlerin ayette yer alan beşte birlik kısmıyla fey mallarının harcama alanları aynıdır. Bu sebeple bir üstteki fey mallarının harcama alanlarıyla birlikte ele aldık. Geriye kalan 4/5 bölüm ise asker arasında paylaştırılmıştır. Asker arasında hiçbir ayırım gözetilmemiş, lakin binekli olanlara iki hisse yayalara bir hisse verilmiştir. Bineği onlara verilen iki paydan biri bineği için diğeri ise asker içindir.¹⁴⁰⁷ Söz konusu ayetler Bedir muharebesi akabinde nazil olmuştur. Ancak müslümanların ele geçirdikleri ilk ganimet Bedir gazvesinde değil Abdullah b. Cahş'ın Kureyş kervanını

¹⁴⁰⁴ Bu görüşlerde genellikle ihtiyaç duyulan alanlara harcanır denilmektedir ki özellikle ordunun teçhizatı ön plana çıkmaktadır. Bkz. Fayda, “Hz. Ömer ve Fey”, *İslâmi İlimler Ens. Der.*, 200.

¹⁴⁰⁵ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XXVIII, 24;

¹⁴⁰⁶ Yahya b. Adem, *Harâc*, 60, 68.

¹⁴⁰⁷ Yahya b. Adem, *Harac*, 59.

kontrol için çıktığı bir seriyyede ele geçirilen az miktarda genimettir. Bedir gazvesine kadar ganimet hakkında herhangi bir hükmün gelmemiş olması o zamana kadar elde edilen malların bir hükmü gerektirecek kadar miktara sahip olmamasındandır. Ancak Hz. Peygamber bu seriyyede elde edilen ganimetleri Arap adetinde var olduğu üzere kumandan ve askerler arasında pay etmiş, daha sonra gelen Enfal 41. ayete de uygun düşmüştür. Bedir gazvesinde hatırı sayılır miktarda ganimet ele geçirilince, paylaşım hususunda asker arasında anlaşmazlık çıkmış, bunun üzerine Enfal suresinin 1. ayeti gelerek ganimetlerin Allah ve Rasulüne ait olduğu belirtilmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye yakın bir yerde ganimeti asker arasında paylaşmıştır. Daha sonra 41. ayet gelerek taksimin nasıl olacağı açıklığa kavuşturulmuştur.¹⁴⁰⁸ Söz konusu ayete göre ilk taksimat Beni Kaynuka'dan elde edilen mallarda uygulanmıştır.¹⁴⁰⁹

Bir komutan olarak Hz. Peygamber ganimetin dağıtımında tam yetkili kılınmıştır. Savaş öncesinde vaadedilen kişiler varsa onlara vaadedilen şey ayrıca verilirdi. Diğer yandan savaşta üstün başarı gösterenlere de ganimetten ek bazı şeyler verilmekteydi. Savaşta öncü kuvvet, istihbarat gibi hangi vazifeyi üstlenirse üstlensin ganimet paylaşımında asker arasında ayırım gözetilmemiştir. Nitekim Allah'ın elçisi Bedir savaşından önce çeşitli görevleri yapan sekiz sahabeye ganimetten pay vermiştir.¹⁴¹⁰

Diğer taraftan Hz. Peygamber bu konuda tam yetkili olduğunu Mekke'nin fethinden sonra buranın mallarına ne fey ne de ganimet uygulayarak göstermiştir. Yine Huneyn savaşından sonra ele geçirilen çok miktardaki ganimetin büyük bir kısmını Mekkelilere bırakması¹⁴¹¹ da bu hususta tam yetkili olduğunu göstermiştir. Muhtemel ki ayette "...Peygamber size neyi verirse alın neyi yasaklarsa ondan da kaçınınız" ifadesiyle bu hususta ayette kesin ifadeler olmasına rağmen Hz. Peygambere siyaseten nasıl davranacağı hususunda serbestlik vermiş, bu tür bir davranış karşısında da Müslümanlardan emre itaat istemiştir.

¹⁴⁰⁸ Kurtubî, *Câmi*, VII, 361-364; Hamidullah, *H. Paygamberin Savaşları*, 264-268.

¹⁴⁰⁹ İbn Hişam, *Sîre*, 546; İbn Sâ'd, *Tabakât*, II, 22; Taberi, *Târih*, I, 1362; Hamidullah, *H. Peygamber'in Savaşları*, 203.

¹⁴¹⁰ Erkal, "Ganimet", *DİA*, XIII, 353.

¹⁴¹¹ Buhârî, *Sahih*, "Cihâd", 52 (2864), "Megazî", 64 (4359), "Ahkâm", 3 (7141-7145); Hamidullah, "Huneyn Gazvesi", *DİA*, XVIII, 377.

2.4.4. Toplumsal Düzenin Korunması İçin Vatandaşların Harcamaları

Hz. Peygamber zorunlu vergi dışında varlıklı olsun olmasın insanların muhtaçlar için tasaddukta bulunmalarını teşvik etmiştir. Bunu daha hicret sırasında Kûba’da kıldığı cuma namazında insanlara hitap ederken söylediğini yukarda belirtmiştik. Bu sebeple olacak ki ashab ve tâbiûnun ileri gelenleri hacceden kimselerin birkaç kez heccetmesindense sadaka vermeği daha üstün görmüşlerdir.¹⁴¹² Bu bağlamda En’am suresi 141. ayette geçen “*Hasat zamanı hakkını verin*” ibaresindeki *hakk*’tan maksat zekât değil de zekâtın dışında sadaka olarak verilmesi gereken olduğu söylenmiştir. Atâ b. Ebî Rabat: bu ayeti açıklarken “burada kasıt zekât değil, hasat zamanı orada hazır bulunanlara birkaç avuç da olsa bir şeyler vermendir” demiştir.¹⁴¹³ Aksini söyleyenler de bulunmaktadır.¹⁴¹⁴ Sadakalarda verilme zamanı ve miktarı belli olan ve bazı rivayetlerde zorunlu tutulduğu söylenen fitır sadakası ise zamanlaması bakımından dikkat çekicidir.

2.4.4.1. Sadaka

Bu alanda zorunlu olduğu söylenen bir diğer uygulama ise fitır sadakasıdır. Zührî, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Osman’dan gelen farklı rivayetlerde Rasûlullah’ın fitır sadakasının bayram namazından önce verilmesini emrettiği bildirilmektedir.¹⁴¹⁵ Müslümanların yılda iki bayram gününün her birinde diğer müslümanları da sevindirecek uygulamaları mevcuttur. Kurban bayramında kurban etleriyle tasadduk edilirken, ramazan bayramında ise fakir olanlar bayram tedarigi görebilsin diye Peygamberimiz bu sadakayı teşvik etmiştir. Fitır sadakasının ölçüsü hakkında verilenler ürünlere göre farklılık göstermektedir. Hür-köle, kadın-erkek, küçük-büyük herkes için buğdaydan yarım sa’, hurma ve arpadan 1 sa’ olarak ödenmesi istenmiştir.¹⁴¹⁶ Ancak Hz Aişe’den gelen bir rivayette bolluk zamanında bir sa’ buğday verilmesinin kendisini daha hoşnut edeceğini söylemiştir.¹⁴¹⁷ Demek ki yarım sa’ buğday veya bir sa’ arpa veya hurma bu ölçünün en alt sınırını oluşturmaktadır. Aynı

¹⁴¹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 521-522.

¹⁴¹³ İbn Ebî Şeybe, IV, 571.

¹⁴¹⁴ İbn Ebî Şeybe, IV, 571.

¹⁴¹⁵ İbn Ebî Şeybe, IV, 638, 541.

¹⁴¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 544-548.

¹⁴¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 548.

şekilde bu sadaka sadece Müslümanlara değil, Câbir b. Zeyd'den gelen bir rivayette zimmet ehlinde fakir olanlara da verildiği ifade edilmektedir.¹⁴¹⁸

Abdullah b. Mes'ud der ki : Rasûlullah: “*ihityacı kadar malı olduğu halde insanlardan bir şeyler isteyen kişi kıyamet günü yüzü tırmalanmış olarak (veya yaralanmış) bir şekilde huzura çıkar*” buyurdu. Ashab: “Yâ Rasûlullah! Kişinin muhtaç durumda olmadığıнын ölçüsü nedir?” diye sorduklarında: “*elli dirhem veya buna mukabil olan altına sahip olmasıdır*” karşılığını verdi.¹⁴¹⁹ Bu ve benzer rivayetlerden anlaşılan elli dirhem ve buna denk mal varlığına sahip olanlara zekât ve sadaka verilmez.

2.4.4.2. İnfak

İslam dininde mali yardımların en kapsamlısı olarak kabul edilen kavram Kur'an'da bir çok yerde geçen¹⁴²⁰ infak kavramıdır. Sözlükte “tükenmek, tamamlanmak ve son bulmak” gibi manalara gelen *nfk* kökünden türeyen *infak*, terim olarak “Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek amacıyla kişinin kendi malından harcama yapması, muhtaçlara aynî ve nakdî yardımda bulunması” manasına gelmektedir.¹⁴²¹ Bu manasıyla infak, zekât da dahil olmak üzere Allah için yapılan her çeşit yardımı kapsamaktadır. Kur'an'da Allah fakirlerin zenginlerin malı üzerinde hakları olduğunu belirtmesi¹⁴²² varlıklı kimselerin toplumda çalışamayan, çalışsa bile yeterli kazanca sahip olamayan kimselerin geçiminden sorumlu tutulduğu anlamına gelmektedir. Fahreddin Râzî infakı farz ve mendub olarak ikiye ayırmaktadır. Farz olanı kişinin kendisine ailesine ve devletin savunma harcamalarına¹⁴²³ yaptığı katkılar olarak değerlendirirken bunun dışında kalan harcamaları ise nafîle olarak değerlendirmektedir.¹⁴²⁴ İnfak, zekât, fıtır, kurban, hediye, iâre,¹⁴²⁵ vakıf ve devlet gelirlerinden maaş bağlama, kişinin aile efradına yaptığı harcama gibi bütün harcama alanlarını kapsamaktadır.¹⁴²⁶ İnfakta sınır ve miktar söz konusu olmadığı için ihtiyacın çok olduğu dönemlerde sahabilerin bazıları mallarının yarısını, bazıları ise elinde

¹⁴¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 558-559.

¹⁴¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 563.

¹⁴²⁰ Yetmiş yakın ayette geçmektedir. Bkz. Kur'an, Bakara: 2/2, 261-274, Nur: 24/33.

¹⁴²¹ İsfahânî, *Müfredât*, “*nfk*” maddesi; Wensinck, *Mu'cem*, “*nfk*” maddesi.

¹⁴²² Kur'an, Zâriyât: 51/19, Meâric: 70/24-25.

¹⁴²³ Kur'an, Bakara: 2/195.

¹⁴²⁴ Fahreddin Râzî, *Me'âtilu'l-Ğayb*, Beyrut 1990, II, 20-29.

¹⁴²⁵ İâre, Ödünç olarak kullanıma vermek demektir.

¹⁴²⁶ Çağrı, “İnfak”, *DİA*, XXII, 289.

avucunda olanların tamamını Allah yolunda bağışlamışlardır. Bu hususta bazı misaller yukarıda zengin sahabeler başlığı altında verilmişti.

Bakara suresinde de bulunan “*ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın*”¹⁴²⁷ uyarısı cimrilik yapmanın, İslam toplumunun zayıflayıp iç karışıklıklara düşmesine sebebiyet vereceğine işaret etmektedir. Hz. Peygamber’in infak konusunda yaptığı uyarı ise müslümanları cimrilikten sakındırmak olmuştur. O şöyle buyurmaktadır: “*Cimrilikten sakının! Zira sizden öncekiler bunun yüzünden helak oldular. Bu huy onlara akrabayla bağlarını kesmelerini istedi, kestiler. Cimri olmalarını istedi, cimri oldular. Günahlara bulaşmalarını istedi, günahkar oldular.*”¹⁴²⁸

Medine döneminde kurulan devletin gelir ve giderlerini nihayete erdirdikten sonra toplumunun geçim kaynaklarını ele almaktayız. Bunlar arasında hiç şüphesiz ki ticaret ve tarım ilk sırayı almaktadır.

2.5. TOPLUMUN GEÇİM KAYNAKLARI

Bu başlık altında Hz. Peygamber dönemindeki toplumun geçim kaynakları ele alınacaktır. Konuyu araştırırken maddiyat adına geçim malzemesi sayılabilecek bulduğumuz ne varsa deyerlendirmeğe tabi tuttuk. Bunların başında tabbiki ticaret, tarım ve hayvancılık gelmektedir.

2.5.1. Ticaret

Mekke’de toplumun tek geçim kaynağı ticaretti. Hicret sonrasında Muhacirler ticari becerilerini Medine’ye taşıırken, Medineli Müslümanlar bunlar aracılığıyla ticareti öğrenip kendileri de Muhacirlere tarımı öğretiler. Savaşlarda elde edilen ganimetler de eklenince toplumda ekonomik yükseliş gerçekleşti.

Hz. Peygamber Medine’ye gelir gelmez bir taraftan pazar yerini kurup tabiri caizse milli ekonomiyi oluştururken diğer taraftan rakiplerinin ticaretini kesata uğratacak adımlar atmaya başladı. Özellikle ilk seriyye ve gazvelerin büyük çoğunluğu buna yöneliktir. Daha önce de açıklandığı üzere bu harami faaliyeti değil, ticari bir

¹⁴²⁷ Kur’an, Bakara: 2/195.

¹⁴²⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 483; Ahmed, *Müsned*, II, 159, 160, 191, 195; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Kitâbu’z-Zekât”, 45 (1695).

savaştı. Zira Mekke düşmeden Arap Yarımadası teslim olmayacaktı. Bunun farkında olan Hz. Peygamber Mekke'ye ticari güvenliğini kaybettiği hissini verdiği gibi aynı zamanda çevre kabilelerle de çeşitli antlaşmalar yaparak Mekke etrafındaki çemberi daraltmaktaydı. Medine'de bu ilk seferlerle ashap arasındaki ekonomik dar boğaz bir miktar aşılmış, daha sonra bir taraftan gelirler artıp diğer taraftan bu gelirleri ticaret aracılığıyla kazanca dönüştüren Medine halkı, belli bir ekonomik güce ulaşmıştır.

Biraz sonra üzerinde durulacağı üzere Medine tarım şehridir. Halk ihtiyaç duyduğu yiyecek ve içeceğini kendileri üretmekteydi. Bunlar arasında ilk sırayı hurma ve arpa almaktaydı. Arpa fiyat bakımından buğdaydan ucuzdu. Bundan dolayı ekmek yapımında arpadan daha çok istifade edilmekteydi. Aynı zamanda üretilen bu ürünler iç pazarda satılabilmekteydi. Yahudilerin Kaynukaoğulları pazarı'nda Arpa unu sattıkları bilinmektedir.¹⁴²⁹ Kendilerinin ürettikleri un ihtiyaçlarını karşılamayan aileler veyahut da ekim alanı olmayan aileler Şam ve başka yerlerden gelen tüccarlardan ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Bu ticaret kervanlarında daha çok varlıklı ailelerin satın aldığı beyaz un da bulunmaktaydı.¹⁴³⁰

Özellikle Mekkeli muhacirlerin sonraki zamanlarda büyük mal varlıklarına ulaşmaları göz önünde bulundurulduğunda bunların Mekke'deki ticari canlılığı Medine'ye taşımış oldukları anlaşılmaktadır. Seferler dışındaki zamanlarının büyük çoğunluğunu ticaretle geçirmişlerdir.¹⁴³¹

2.5.2. Tarım

Arap toplumunun geçim vasıtalarından birisi de tarımdır. Arap Yarımadası iklim olarak genellikle kurak bir yapıya sahiptir. Çoğu alanlarda çöl ikliminin hakim olması sebebiyle özellikle kıyı kesimlerde ve bazı vahalarda tarım yapılabilmekteydi. Yarımada da tarımın en yoğunluklu yapıldığı yer düzenli yağmur düşen Yemen ve Asîr¹⁴³² bölgesidir.¹⁴³³ Hicazda ziraate elverişli diğer yerler ise Hayber, Vâdi'l Kurâ, Fedek, Yesrib, Feyd, Yemen, Mehra, Umman, Hicr, Yemâme, Taif ve Medine'dir. En iyi yerler ise Hicr ve Hayber'dir. Hicr hakkında hurmanın yarısı Hicr'e aittir denilmiştir.

¹⁴²⁹ Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 58; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 127.

¹⁴³⁰ Kettânî, *Terâtib*, II, 159; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 127.

¹⁴³¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 800-801.

¹⁴³² Asîr, Mekke'nin kuzey doğu istikametinde bulunur.

¹⁴³³ Hitti, *İslâm Tarihi*, 46; Hizmetli, *İslâm Tarihi*, 125.

Hayber hakkında ise bir şiirde: “Biz ve bize kaside söyleyen kişi Hayber hurmalarının yöneticisi gibiyiz.”¹⁴³⁴ Ceziretü’l-Arap’da su kaynakları nispeten fazla olduğundan diğer alanlara nazaran tarıma daha elverişliydi. Bu bölgede yağmur suyu, dere ve çay, yer altı suyu, kaynaklar, kuyular ve özellikle verimliliği artıran yeraltı sularının yüzeye yakın kısımlar olan vadilerde tarım oldukça yaygındı. Sulamaya müsait olmayan yerlerin ziraatı yeraltı ve yağmur sularına dayanmakta olup sulanabilir arazilerde ise suya ihtiyaç vardı.¹⁴³⁵

Muhacirler Medine’ye geldiklerinde ensarla birlikte ziraat işlerinde çalışmaya başladı.¹⁴³⁶ Yukarıda Hz. Peygamber’in Medine’de gerçekleştirdiği faaliyetlerden ensar-muhacir kardeşliğini işlerken üzerinde durulduğu gibi muhacirler kendileriyle her şeylerini paylaşan ensara tarla bahçe işlerinde yardım edeceklerdi. Peygamberimiz bazen bahçelerde çalışan bu müslümanları ziyaret etmekteydi. Nitekim o, bir keresinde bahçede ağaç aşılama yapılırken çiftçilerin yanına uğramış “*bunu terketseniz olmaz mı*” demesi sonucu aşılama işi bırakılmış, üründe düşme görülünce Peygamberimiz “*sizin işiniz sizedir, ben bilmediğim bir şeyi size söyledim*” buyurmuştur.¹⁴³⁷

2.5.2.1. Tarım Alanları

Medine İslam toplumunun ilk teşekkül ettiği yer ve devletin merkezi olması bakımından ilk önce buranın tarımsal faaliyetleri hakkında malumat vermek gerekmektedir. Medine’de su kuyularının ve kaynak sularının çok olması burada tarımın yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu nedenle Medine’de bulunan su kuyusu ve kaynakları hakkında kısaca bilgi vermenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Medine su kaynaklarının en zenginleri Akîk, Badhân ve Gana vadilerinde bulunmaktaydı. Bunların en zengini ise Medine’nin güney batısında bulunan Akîk vadisi idi. Burası hem akarsular ve hem de yer altı suları bakımından zengin olduğundan vadi boyunca hurmalıklar vardı. Ayrıca bu vadiye yeraltı sularının yer yüzüne yakın olması burayı ehemmiyetli kılmaktaydı. Ranuna ve Müzeynib vadileri kuyu ve akar sular açısından önem arz eden diğer iki vadi idi. Tüm bu alanlar ve çevresindeki yakın bölgeler ziraat için kullanılmaktaydı.¹⁴³⁸

¹⁴³⁴ İbn Hişam, *Sîre*, II, 94; Bedâylene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 24-25.

¹⁴³⁵ Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 176-177; Bedâylene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 24.

¹⁴³⁶ Vahidî, Ebû’l-Hasan Ali b. Ahmed Nîsâburî, *Esbâbu’n Nüzul*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1978, 280; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 160; Bedâylene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 26.

¹⁴³⁷ Yahya b. Âdem Kureşî, *Kitâbu’l-Harac*, Dâru’l-Marife, Buyrut 1970; 114; Bedâylene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 26.

¹⁴³⁸ Yakut, *Mu’cemu’l Buldan*, V, 82; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 120.

Bu dönemde su kuyularının en meşhuru Hz. peygamber'in de suyundan içtiği Ebû Talha el-Ensârî'nin en önemli malı olan Ha' kuyusu idi. Ali İmran suresi 92. ayeti inince Ebu Talha Peygamberimize gelip kendisinin en değerli malının bu kuyu olduğunu söyleyerek tasadduk etmek istediğini söyledi ve kuyuyu Übeyy b. Ka'b ve Hassan b. Sabit'e devretti.¹⁴³⁹

Ravma kuyusu ise bir Yahudi'ye aitti ve buranın suyunu Müslümanlara satmaktaydı. Peygamberimiz de bu suyu almaları için Müslümanları 'bu cennet suyundandır' diyerek teşvik etti. Osman b. Affan 20.000 dirheme satın aldı ve Müslümanlara tasadduk etti.¹⁴⁴⁰

Bidâ'a kuyusundan Hz. Peygamberin kırba ile su çekip içtiği rivayet edilir.¹⁴⁴¹ Bunların dışında da su kuyuları mevcuttur fakat önemli olanlar buraya alınmıştır.

Medine'de volkanik dere yatakları vardı, bu derelerde bulunan sularla araziler sulanmaktaydı. Zübeyr b. Avvam bu dere yataklarından birinde bulunan tarlasını sulamak için deredeki suyu kullanıyor, fakat başkalarının sulamasına müsaade etmiyordu. Mesele Hz. Peygambere getirilince Zübeyr'e kendisi suladıktan sonra diğer kişilerin sulaması için suyu bırakmasını söyledi. Bu şekilde sırayla sulama işi gerçekleşti.¹⁴⁴²

Bu olanaklara sahip olan Medine şehri, kurulduğu tarihten beri hep tarımın canlılığını koruduğu bir yer olmuştur. Medine'nin tarihte bilinen ilk sakinleri ve ilk tarımı yapanlar Amalikalılardır.¹⁴⁴³ Bunlardan sonra Yahudiler geldi ki bunlar da daha önce yaşadıkları bölgelerde ziraatla uğraşmaktaydılar, beraberlerinde ziraat usullerini ve Medine'de daha önce bulunmayan ağaç çeşitlerini de getirdiler.¹⁴⁴⁴ Hicret öncesinde Medine halkını oluşturan gruplardan Evs ve Hazrec kabilelerinin mensupları,

¹⁴³⁹ Ebû Ubyd Abdullah b. Abdulaziz El Bekrî, *Mu'cem*, II, 413; İbnü'n Neccar, Hafız b. Muhammed, *ed-Dürretü's Semîne fî Târîhi'l-Medîne*, yy., Kahire 1965, 34; Fîrûzâbâdî, *el Meğânimu'l Mudâbe fî Meâlimi Dâbe*, y.y., 1. Baskı, 1969, 36; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 120.

¹⁴⁴⁰ Bekrî, *Mu'cem*, II, 685; İbn'un Neccar, *Târîhu'l-Medîne*, 342; Nevra, 120; geniş bilgi için zengin sahabiler bölümünde Osman ile ilgili kısma bakınız.

¹⁴⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 503; İbn Neccar, Hafız b. Muhammed, *ed-Dürretü's Semîne fî Târîhi'l-Medîne*, yy., Kahire 1965, 342; Gazvinî, Zekerîyya b. Muhammed b. Mahmud, *Âsârü'l Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, Beyrut, y.y. ve t.y., 108.

¹⁴⁴² Belâzurî, *Fütûhu'l Büldan*, 9.

¹⁴⁴³ İsfahânî, *Eğânî*, 1. Baskı, Beyrut 1970, XIX, 94; Kirmânî, Ebû'l Abbas Ahmed b. Yusuf b. Ahmed el, *Ahbaru'd Düvel ve Esêru'l Evvel fî't Târih*, 378; Sâlim, Seyyid Abdulaziz, *Tarihu'l Arabî Kable'l-İslâm*, İskenderiye 1969, 239.

¹⁴⁴⁴ Kürd Ali, Muhammed, *el İslâm ve'l Muhâdaratü'l Arabiyye*, 3. Baskı, yy., Kahire 1968, I, 124.

Yemen'den Me'rib Seddi'nin yıkılması sonucu Medine'ye gelmişler, onlar da hurma ziraatıyla uğraşıp Yahudiler gibi mal ve hurmalık sahibi olmuşlardı.¹⁴⁴⁵

Tarımsal canlılığa sahip Medine'de başta hurma olmak üzere buğday, arpa ve bir çok sebze üretilmekteydi. Üretilen buğday ve arpa yeterli gelmediği taktirde dışarıdan satın alınmak suretiyle ihtiyaç karşılanmaktaydı. Şüphesiz ki Medine'de ziraatla uğraşanların en önem verdiği ürün hurma idi. Nebâtilere giden yol üzerindeki bahçelerin tamamı hurma ağaçlarıyla kaplıydı.¹⁴⁴⁶ Hurmanın bol miktarda üretilmesinden dolayı Arabın en çok tükettiği yiyecekti. Sadece yemek için değil borçlanmalara karşılık verildiği gibi, mehir olarak da verilmekteydi. Hz. Peygamber, Zeynep bint Cahş'a mehir olarak on müdd¹⁴⁴⁷ hurma vermiştir.¹⁴⁴⁸ Yine Selman'ın efendisiyle yaptığı mükâtebede karşılık olarak hurma gösterilmiştir. Selman Farisî, Medine'ye geldiğinde kendisini satın alan Yahudi efendisi ile üç yüz hurma fidanı dikme ve kırk ukıyye hurma verme karşılığında özgürlük anlaşması yapmıştı.¹⁴⁴⁹ Yine yapılan her hangi bir iş karşılığında da ücret olarak hurma ödenmekteydi.¹⁴⁵⁰

Hurma yolculukta ve mukim halde en güzel ve en kolay ulaşılabilir yiyecekti. Bedir savaşında her bir mücahid için bir Sa' (3,6 kg) hurma azık alınmıştı. Hubad Gazvesinde ise Ebu Ubeyde, hurma dolu çantadan herkese avucuyla dağıttı, kalanları ise tek tek verdi. Askerlerden her biri geceleri hurmaları ağızlarında sakız gibi çiğneyip arkasından da su içmekteydiler.¹⁴⁵¹

Hurma, bölge halkının yegâne geçim kaynağı olmakla birlikte bazen hastalıkları tedavi amacıyla da kullanılıyordu.¹⁴⁵² Hurma yaprakları hayvan yemi, kurumuş olanlar yakacak, gövdeleri ise evlerin üstünün kapatılmasında kullanılmaktaydı.¹⁴⁵³

Bunların dışında hurmanın tüm unsurlarından bir çok alanda yararlanılabilmekteydi. Şöyle ki: Hurmanın meyvesi ister yaş olsun ister kuru, isterse ham veya olgun olsun yenilmekteydi. Ayrıca hurmadan çeşitli tatlılar yapılmakta,

¹⁴⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 413; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 119.

¹⁴⁴⁶ Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 71.

¹⁴⁴⁷ Müdd, Medine ölçülerine göre kabaca iki elin avuç dolusu hurma demektir.

¹⁴⁴⁸ İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 145; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 125.

¹⁴⁴⁹ Yahya b. Ebî Bekr el-Yemânî El Amiri, *er Riyadu'l Müstedâbe fî Cümleti min Verâ fî's-Sahihayni mine's-Sahabe*, I. Baskı, yy., Beyrut 1974, s. 104; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 124.

¹⁴⁵⁰ İbn Abdî'l Berr, *İstiâb*, XII, 59; İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 175, XI, 26.

¹⁴⁵¹ Vakidî, *el Megazî*, I, 24; İbnü'l Esîr, *Kâmil*, II, 157, Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 124.

¹⁴⁵² El Vakidî, *Megazi*, II, 1116.

¹⁴⁵³ Semhüdî, *Vefâ*, II, 112; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 125

dalları ve gövdesi yapı malzemesi olarak kullanılmakta, yaprakları hasır, büyük sepet ve serinlemek için pervane yapımında, lifleri halat yapımında, çekirdekleri ise hayvan yemi ve sürme olarak kullanılmaktaydı.¹⁴⁵⁴

Bazen hurmaya haşarat, çekirge, kuraklık, hurma hastalığı gibi zirai afet ve felaket isabet etmekte ve yıllık mahsulün tamamını yok edebilmekteydi.¹⁴⁵⁵

Medine halkı hurmanın yanı sıra bazı bakliyat ve sebze tarımı da yapmaktaydı.¹⁴⁵⁶ Arpa, hurmadan sonra önem bakımından ikinci sırada gelmekteydi. Arpa, ürün bakımından hurmanın verimliliğine ulaşamıyordu fakat Medine halkının ihtiyacından fazla idi. Hz. Peygamber Hanımlarına hurmadan verdiği gibi dörtte bir oranında Arpa veriyordu.¹⁴⁵⁷

Medine’de ziraati yapılan ürünlerden birisi de buğdaydı. Talha b. Abdullah, kendi ailesinin bir yıllık ihtiyacını karşılayan sultanabilir yirmi dönüm arazisini buğday ekmekteydi.¹⁴⁵⁸ Meyve olarak ise üzüm, nar, muz, limon, elma, karpuz, ayva vb., sebzelerden ise salatalık, sarımsak, soğan ve diğer yeşillikler üretilmekteydi.¹⁴⁵⁹ Ziraati yapılan ürünlerden biri de kahve tohumu idi ki bu ürün başka beldelere satılmaktaydı.¹⁴⁶⁰

Medine’de tarımsal faaliyetlerle sadece erkekler uğraşmamakta, özellikle ürünleri toplama, ayıklama ve kurutma gibi alanlarda kadınlar da azımsanmayacak kadar bu işe iştirak etmekteydiler.¹⁴⁶¹

Muhacirler Medine’ye gelince, ensar mallarını muhacirlerle paylaşmak istedi. Ancak Hz. Peygamber ensarın tarla işlerinde muhaciri çalıştırarak bunun karşılığında üründe ortaklığı teklif etti ve böyle yapıldı.¹⁴⁶² Bu şekilde çalışan aile sayısı 100’ü geçmiyordu, ancak bunlar da ekonomik yönden zayıf ailelerdi. İslam’ın ilk

¹⁴⁵⁴ Belâzûrî, *Ensâbu’l Eşrâf*, Mektebetü’l-Müsennâ, Kahire 1959, V, 29; İbnu’l Kayyım, *Tıbbu’n Nebevî*, 310-311.

¹⁴⁵⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 409; Nuveyrî, *Nihâyetü’l Ereb*, XVIII, 282; Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 93-95; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 125.

¹⁴⁵⁶ İbn Seyyidi’n Nâs, *Uyûni’l Eser*, yy., Beyrut 1982, II, 51.

¹⁴⁵⁷ Belâzûrî, *Fütüh*, 38; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 126.

¹⁴⁵⁸ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 222; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 127.

¹⁴⁵⁹ Vâkidî, *Megazî*, I, 398; Nevra, *Hayâtü’l-İctimâî*, 127.

¹⁴⁶⁰ Gazvîni, *Âsâru’l Bilâd ve Ahbâru’l ‘İbâd*, 107; Seyyid Abdulaziz Sâlim, *Târîhu’l Arab Gable’l İslâm*, 353

¹⁴⁶¹ Vâkidî, I, 329; İbn Sa’d, *Tabakat*, VIII, 408-430; Bekrî, *Mu’cem*, III, 1097; İbnü’l Esîr, *Üsdü’l Gâbe*, V, 617-634; İbn Kesîr, *el Bidâye ve’n Nihâye*, VII, 353.

¹⁴⁶² İbn Hacer, *Fethu’l Bârî*, V, 8-9; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 128.

dönemlerinde Medine halkının tarımdan elde ettiği ürün kendilerine yetebilmekteydi. Hz. Peygamber bazı Yahudi kabileleri Medine'den çıkardıktan sonra muhacir aileler de kendilerine çalışacak arazi elde edebildiklerinden durumları biraz daha iyileşti.¹⁴⁶³

Medine'de tarım alanlarının daha çok olmasıyla birlikte hayvanların otlaması için mera alanları da bulunmaktaydı. Mera alanları tarıma el verişli olmayan ormanlık ve çalılık alanlardan oluşmaktaydı. Hayvancılıkla uğraşanlar hayvanlarını otlatmak için gerektiğinde yakacak ihtiyacının da karşılandığı¹⁴⁶⁴ bu alanları kullanmaktaydılar.¹⁴⁶⁵

Bu bölgede tarımın yoğun bir şekilde yapıldığı yerlerden biri de Hayber bölgesiydi. Hz. Peygamber Hayber'i fethedince bu kadar araziye işleyecek yeteri kadar işçiye sahip olmadığından orada yaşayan Yahudilere arazilerini işletme müsaadesi verdi. Bu iznin karşılığında çıkan ürün %50 oranında paylaşılabilecek, üretim için kullanılacak tohum veya fidanlar ise Yahudilerden olacaktı. Hasat zamanında hurmanın paylaşılması amacıyla ürün tahmini için Hz. Peygamber Abdullah ibn Revaha'yı gönderirdi. Bu durum Hz. Ömer dönemine kadar böyle devam etmiştir. Ömer döneminde ise fidanların İslam devleti tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.¹⁴⁶⁶ Hayber halkıyla yapılan anlaşmanın bir benzeri tarımla çok elverişli olan Fedek halkıyla da yapıldı.¹⁴⁶⁷

Taif üzüm ve çeşitli meyveleri ile ünlü idi. Üzüm dışında nar, incir, şeftali, ayva ve karpuz da yetiştirirdi. Hayber, Yesrib, Yemâme de tahıl cinsinden ürünler de yetiştiriliyordu. Bunlar içinde tarıma elverişlilik ve ürün çeşidi yönünden en şöhretlisi ise su kaynaklarının etrafındaki Şibhi Cezira bölgesidir.¹⁴⁶⁸

2.5.2.2. Hz. Peygamberin Tarım Alanındaki Düzenlemeleri

Mekke'de tarıma elverişli toprakların olmayışı burada toprak mülkiyeti ve işletilmesiyle ilgili konularda faaliyetin doğmasına engel olmuştur. Medine'de ise tarım

¹⁴⁶³ Şerif, Ahmed, *Mekke ve'l-Medine fi'l-Câhiliyye ve Ahdi'r-Resûl*, 2. Baskı, Kahire 1965, 361.

¹⁴⁶⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 495-496, II, 9-80; İbn Kuteybe, *Meârif*, 149; Belâzurî, *Fütûh*, 23; *Ensâbu'l-Eşraf*, I, 513; Taberî, *Tarih*, II, 407, III, 175-176; İbn Abdi'l Berr, *İstî'âb*, I, 108; Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, V, 201.

¹⁴⁶⁵ Belâzurî, *Fütûh*, 23; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 129.

¹⁴⁶⁶ Vâkidî, *Megâzi*, II, 690-691; Belâzurî, *Fütûh*, 31, 36, 39; İbnü'l Kayyım, *et-Turuku'l Hukmiyye*, VIII, 268-269; Cevâd Ali, VII, 142.

¹⁴⁶⁷ İbn Hişam, *Sîre*, 764, 776; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 60; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 497.

¹⁴⁶⁸ Belâzurî, *Fütûh*, I, 7, 69; Kerhî, İbrahim b. Muhammed el-İstahrî'l-Kerhî, *Mesâlikü'l Memâlik*, (Thk. Muhammed Câbir Abdu'l-Âl), Dâru'l-İlim, 1961, 15-25; Kureşî, *Harac*, 123; Bedâyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 25.

arazilerinin değerlendirilmesi, işletilmesi, kiralanması ve Yahudi kabileleri çıkarıldıktan sonra onlardan kalan arazilerin işletilmesi konuları vardı. Medine’de sahipsiz (*savâfi*) tarıma elverişli topraklar Mekke’den gelen muhacirler için de yetecek kadar mevcuttu.¹⁴⁶⁹

Hicretten sonra Medine ile ilgili bilgi veren kaynaklarda *ikta*’, *kâtia* ve *katâi* kavramlarına rastlanmaktadır. Bunlar özellikle Muhacirlere barınmaları ve ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla işlemeleri için verilen arazilerdir.¹⁴⁷⁰ Sadece tarım arazileri *ikta* olarak verilmemiş muhacirin barınmasını sağlamak için evler de *ikta* olarak verilmiştir. Bu amaçla Kureyza oğullarının evleri de muhacirlerden ihtiyaç sahiplerine verilmiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde bu evleri satmaları bu evlerin geçici kullanım için değil mülkiyet edindirme amacıyla verildiğini gösterir.¹⁴⁷¹ Yine Rasulullah, Uzre kabilesinden Hamza’ya, İslam’a girdiğinde tımar olarak Vadi’l-Kura’da geniş araziler *ikta* olarak vermiştir.¹⁴⁷² Araziler *ikta* olarak verilirken toprağın ihyası ve işletilmesi şartı koşulmuş, işlenmediği takdirde geri alınmış veya satış yoluyla el değiştirmiştir.¹⁴⁷³

Hiz. Peygamber Medine’ye gelince ziraat işini de düzene koymak istedi. Bu amaçla ürünü artırmak ve ziraat hakkında bilgilendirmek amacıyla ashap arasında zirai müşkülleri çözüme kavuşturdu. Bu alanda İslami ölçülere uygunluk arzedecek şekilde yeni iktisadi ölçüler koydu. Bu hususta bazı uygulamalar şunlardır:

İhya: Sahipsiz, işlenmemiş arazinin sahiplenilerek tarıma açılması ve imar edilmesi anlamına gelmektedir. İhya edilecek arazi daha önceden herhangi bir sebeple sahiplenilmiş olmamalıdır.¹⁴⁷⁴ Aksi halde arazi, üzerinde çalışma yapmış kişisindir, sonradan çalışma yapan herhangi bir hak iddia edememektedir.¹⁴⁷⁵ Bu durum araziye önceden sahiplenilmiş fakat uzun yıllar üzerinde herhangi bir faaliyette bulunulmamış olsa da değişmemekteydi. Nitekim Hiz. Peygamber başkasına ait bu şekilde atıl halde duran bir araziye hurma fidanı diken şahsa fidanları geri söktürmüştür.¹⁴⁷⁶ Ancak umuma hizmet eden mera alanlarında bu tür sahiplenilme söz konusu olmamaktaydı.

¹⁴⁶⁹ Küçükaşçı, *Harameyn*, 185.

¹⁴⁷⁰ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 287; Küçükaşçı, *Harameyn*, 185.

¹⁴⁷¹ Belâzurî, *Fütûh*, 23-24; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 497.

¹⁴⁷² Belâzurî, *Fütûh*, 33-35; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 496.

¹⁴⁷³ İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 76; Ebû Yusuf, *Harac*, 66-67.

¹⁴⁷⁴ Cevad, *Mufasssal*, VII, 152-153.

¹⁴⁷⁵ İbn Mâce, *Sünen*, “Ebvâbu’r-Rehûn”, 13 (3466).

¹⁴⁷⁶ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Kitâbu’l-Harac”, 35-37 (3073-3080).

Zira otlak alanları toplumun ihtiyacı olan alanlardı.¹⁴⁷⁷ Aslında *mevat* arazi şahıs yada kamu malı olmayan ve işe yaramayan arazidir.¹⁴⁷⁸ Bunlar alınıp üzerinde emek verilerek verimli hale getirilir. Alınan bu arazinin mülkiyete geçebilmesi için mutlaka üzerinde ekin ekme, fidan dikme ve yapı yapma gibi sonuç getirecek faaliyetler yapılmış olmalıydı. Peygamberimiz: “*kim ölü bir araziye ihya ederse o arazi onunundur*”¹⁴⁷⁹ buyurarak bu hususta insanları teşvik etmiştir. İlk dönemlerde bu alanda sahiplenme daha çok kuyu kazma ve çevresinde büyük bir alanın sahiplenilmesi şeklinde tezahür etmiştir.¹⁴⁸⁰

İktâ: Devlet başkanının veya yetkilendirdiği kimselerin, arazi ve maden ocağı gibi gayri menkul malların ya mülkiyetinin (temlik) veya işletme (irfâk) veyahut da faydalanma (intifâ) hakkının uygun şahıslara tahsis edilmesidir.¹⁴⁸¹ Hz. Peygamberin uygulaması daha çok hicretten hemen sonra muhacirlere ev yapmaları için arazi vermesi ve Nadir oğullarından alınan arazilerin bir kısmını ihtiyaç sahiplerine dağıtması bu alandaki örneklerdendir.¹⁴⁸²

Hz. Peygamber, bir çok kişiye değişik sebeplerle ikta vermiştir. Bunların büyük bir kısmı, hicretin 9. yılına denk gelen elçiler yılında vuku bulmuş olan kalpleri İslama ısındırılmak istenen insanlara verilirken bazılarına ise araziye daha verimli hale getirmek amacıyla verilmiştir. Gelen elçiler kendi bölgelerindeki bazı arazileri istemiş Peygamberimiz de cömertçe istedikleri arazileri vermiştir. Bunlardan birisi olan Temim ed-Dârî Filistin’den gelmiş, doğduğu köy kendisine ikta olarak verilmiştir.¹⁴⁸³ Yine Sa’d b. Er-Ri’lî’ye Süvârikıyye hurmalıklarını vermiştir.¹⁴⁸⁴ Aynı şekilde bazı boş arazileri ihya etmeleri için bazı sahabilere ikta etmiştir.¹⁴⁸⁵ Verilen bu arazilerde Zübeyr b. Avvam, Ali b. Ebi Tâlib ve Talha b. Ubeydullah büyük çiftlikler kurmuşlardır. Hz.

¹⁴⁷⁷ Aktan, “İhya”, *DİA*, XXII, 7.

¹⁴⁷⁸ Ebû Yusuf, *Harac*, 65; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 347.

¹⁴⁷⁹ Buhari, *Sahih*, “Hars ve’l-Muzara’a”, 15 (2335); Ebû Dâvûd, “Kitâbu’l-Harac”, 35-37 (3073-3080).

¹⁴⁸⁰ Aktan, “İhya”, *DİA*, XXII, 7.

¹⁴⁸¹ İbn Manzûr, *Lisân*, “kt’a” mad.; Ebû Yusuf, *Harac*, 57-67; Mustafa Demirci, “İkta”, *DİA*, XXII, 43.

¹⁴⁸² Buhari, *Sahih*, “Şirb ve’l-Musâkât”, 14-15 (2377).

¹⁴⁸³ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 47-48. Bu sahâbi Müslüman olmadan önce ticaretle uğraştığından sık sık Hicaz bölgesine gidip gelmekteydi. Bazı rivayetlerde hicret öncesinde Mekke’ye gelip Allah Rasulüne biat ettiği ve Şam bölgesinde bazı yerleri ikta olarak istediği, Rasulullahın onun istediği bölgeleri verdiğine dair kendisine belge verdiği nakledilmektedir. Hicretten sonra ise bu iktayı yenilettirmek için geldiği söylenmektedir. Fakat Hz. Peygamberin hicret öncesinde böyle bir gücünün olması mümkün gözükmemektedir. Ayrıca ikta uygulamasının hicretin 9. yılında başladığı gerçeğine uymamaktadır. Bkz. İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XI, 71-73.

¹⁴⁸⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 258-259; Oğuzay, *Hz. Peygamber Döneminde Tarım Kültürü*, 64-65.

¹⁴⁸⁵ Belâzurî, *Fütüh*, 19-22; Demirci, “İkta”, *DİA*, XXII, 43.

Peygamber bu iktaların aynı zamanda kaydını tutturarak başkaları tarafından hak iddia edilmemesi için tedbir almıştır.¹⁴⁸⁶ Bilal b. Hâris el-Müzenî ise içinde su kuyuları ve tuz ocaklarının da bulunduğu iktayı, altından kalkamayınca geri iade etmiştir. Hz. Peygamber bu uygulamalarla üretimi artırmayı amaçlamıştır.¹⁴⁸⁷

Hz. Peygamber'in bu alandaki uygulamalarından diğeri ise kiralama ve ortaklık usulleridir. Bunlar *muzâraa*, *musâkât* ve *mugârasa* terimleriyle ifade bulmaktadır.

Muzâra'a: Ürünün bir kısmı karşılığında tarlayı birine ektirme veya tarlanın bakımlarını yaptırmaktır.¹⁴⁸⁸ Aslında Arap toplumu bu uygulamayı İslam'dan öncede yapmaktaydılar. Hicretten sonra ensarın karşılıksız yardımını kabul etmeyen muhacirlerin ancak tarlada çalışma karşılığında ürüne ortak olabileceklerini söylemeleri¹⁴⁸⁹ bu uygulamanın hicret öncesinde de varlığını kanıtlamaktadır. Ayrıca Muaz b. Cebel Yemen'de benzer uygulamaya tanık olmuş ancak müdahalede bulunmamıştır.¹⁴⁹⁰ Bu alandaki en bariz uygulama ise Hz. Peygamberin Hayber Yahudileri ile yapmış olduğu anlaşmadır. Rasulullah, Hayber'i fethedince buranın gelirleri hakkında halka bir takım yükümlülükler koydu. Hayber'in gelirinin yarısı yerli halka yarısı da Peygambere vergi olarak verilecekti. Hz. Peygamber bu iş için Abdullah b. Revaha'yı gönderdi ve şöyle dedi: “istediklerini kendilerine, istediklerini de bize versinler.”¹⁴⁹¹ Alâ b. Hadramî de Bahreyn halkı ile sulh yapmak için görevlendirildi. Aralarında ki sulh kararlarını yazılı hale getirdiler: “*bismillahirrahmenirrahim. Bu Alâ b. Hadramî ile Bahreyn halkı arasında sulhtur. Bahreynliler iş ve gelirlerin paylaşılacağı karşılığında sulh yapmıştır.*”¹⁴⁹² Sakîf halkı için de benzer bir anlaşma yapılmıştır. Sakîf halkı daha önce Kureyşlilere verdikleri üzümün yarısını Müslümanlara vereceklerdi.¹⁴⁹³

Ancak Arap geleneğinde olan bazı hususları Hz. Peygamber yasaklamıştır. Bunlara bakıldığında ortaklardan birinin haksızlığa uğramasına sebebiyet veren

¹⁴⁸⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 274.

¹⁴⁸⁷ Ebû Yusuf, *Harac*, 62.

¹⁴⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisan*, “zr'a” maddesi.

¹⁴⁸⁹ Buhari, *Sahih*, “Hars ve'l-Muzâraa”, 28 (335).

¹⁴⁹⁰ Hüseyin Kayapınar, “Müzâraa”, *DİA*, XXXII, 234; Oğuzay, *Hz. Peygamber Döneminde Tarım Kültürü*, 67.

¹⁴⁹¹ Şafîi, *Ümm*, I, 28; İbn Kuddâme, *Muğnî*, V, 554; Serahsî, *el Mabsud*, XXIII, 2-9; Belâzûrî, *Fütûh*, I, 95; Ebû Yusuf, *Harac*, 89-90; Yahya b. Âdem, *Emvâl*, 38; Bedâylene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 27.

¹⁴⁹² Belâzûrî, *Fütûh*, I, 277; Bedâylene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 27.

¹⁴⁹³ Ebû Ubeyd, *Emvâl* 277; Bedâylene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 27.

uygulamalar olduğu anlaşılmaktadır. Mesela mal sahibi tarlanın bir kısmını seçerek burası benim, kalan kısmın ürünü senin şeklinde söyleyerek ortaklık yapmaktaydılar. Bunun sonucunda ya mal sahibi su ağzına yakın olan yeri seçmekteydi,¹⁴⁹⁴ veya tarlanın verimli tarafını kendisi alırken kiraç tarafını kiraçıya vermekteydi, veyahut da tarlanın bir kısmına herhangi bir afet gelmesi durumunda bir taraf haksızlığa uğramaktaydı. Bu tür haksızlığın önüne geçmek için Peygamberimiz böyle bir ortaklığı yasaklamıştır.¹⁴⁹⁵

Musâkât: Çıkacak ürünün bir kısmı karşılığında meyve bahçelerinin ve üzüm bağlarının sulama ve bakım işlerini üstlenecek kişi arasında yapılan bir tür sözleşmedir.¹⁴⁹⁶ Manasından da anlaşıldığı gibi muzaraaya benzetmekle birlikte bu, bağ ve bahçelerin bakım ve sulama işlerinin yürütülmesi karşılığında yapılan bir anlaşmadır. Yukarıda verdiğimiz örnekler aynı zamanda bunun için de örneklik teşkil etmektedir. Hayber Yahudileriyle yapılan ortaklık daha çok hurma bahçeleri üzerinden yapılmıştır ve müsâkât olarak isimlendirilmiştir.¹⁴⁹⁷ Özellikle sulama işindeki meşakkat bu tür ortaklığın yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Zira genellikle kuyu suları ile yapılırken kuyudan su çekme ve taşıma işi sıkıntılı ve yorucuydu. Bu ortaklıkta ortaklığın şartları ve miktarı hususundaki belirsizlikleri Peygamberimiz yasaklamıştır.¹⁴⁹⁸

Hiz. Peygamberin tarım arazilerine yönelik uygulamaları, konulmuş bir kural olarak tüm araziler için uygulanmıştır. Rivayetler Hiz. Peygamber'in Hayber'de yaptığı uygulama hususunda ittifak ederler. Bu müsâkât diye isimlendirilmiştir. Fakat tarım arazisi olmayan yerler için yaptığı uygulamalar hakkındaki rivayetler ihtilaflıdır. Rafi' b. Hatice el-Ensari'den gelen rivayette ziraatle uğraşan Medine halkının, arazileri kiraya verdiklerini Hiz. Peygamberin bunu yasakladığını söyler.¹⁴⁹⁹ Benzer bir rivayet de Câbir'den gelmiştir. Hiz. Peygamber döneminde bazı kişilerin verimli iki arazisi bulunuyordu. Bunlardan birini üçte bir, dörtte bir ve yarısı oranında kiraya veriyorlardı. Hiz. Peygamber şöyle dedi: “*Kimin kendine ait verimli arazisi olursa onu ya işletsin ya da onu kardeşine hibe etsin...*”¹⁵⁰⁰

¹⁴⁹⁴ Müslim, *Sahih*, “Büyü” 96.

¹⁴⁹⁵ Buhari, *Sahih*, “Hars ve'l-Muzâraa”, 7, 12; Müslim, *Sahih*, “Büyü”, 116.

¹⁴⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisan*, “sky” maddesi; Hamdi Döndüren, “Müsâkât”, *DİA*, XXXII, 70.

¹⁴⁹⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 364; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 129.

¹⁴⁹⁸ Maliki, *Muvatta*, “Musâkât”, 1-3 (1388-1391); Buhari, *Sahih*, “Hars ve'l-Muzaraa” 14 (2334), 18 (2339-2341); İbn Kudâme, *Muğnî*, V, 390-410.

¹⁴⁹⁹ Buhari, *Sahih*, “Kitabu'l Buyu”, 15 (2071-2074); Bedâiyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 28.

¹⁵⁰⁰ Buhari, *Sahih*, “Kitabu'l İcâr”, 21 (2287); Ebû Yusuf, *Harac*, 89; Bedâiyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 28.

Üretilen mallar vergisi verildikten ve ailenin ihtiyaç duyduğu bir yıllık yiyecekler depolandıktan sonra, artanı pazarlarda satışa sunulmaktaydı. Bazen yıl içerisinde yiyeceğin erken tükenmesi sebebiyle tarlada veya bahçede henüz olgunlaşmamış ürünler başkalarında bulunan kuru ürünlerle değiştirilerek ihtiyaçlar giderilmekteydi. Bu tür alış veriş henüz elde edilmeyen ürünlerin herhangi bir doğal afet veya verimsizlik sebebiyle elde edilememesi durumunda bazen tartışmalara sebebiyet vermektedir. Hz. Peygamber bu tür uygulamaların bazısını yasaklayarak, bazısını da haksızlığa sebep olan yönlerini önleyici tedbirler olarak tarafların mağduriyetine engel olmuştur.¹⁵⁰¹

2.5.2.3. Yetiştirilen Ürünler

Arap Yarımadası'nın en baş ürünü hiç şüphesiz ki hurmadır. Tarım yapılabilen arazilerin tamamında en başta gelen ürün hurmadır. Medine ve civarındaki bir çok yerleşim yerinde, Hayber, Fedek, Vai'l-Kurâ, Taif ve Yemen'de büyük hurma bahçeleri vardı. Bu bahçelerin etrafı genelde duvarlarla çevriliydi.¹⁵⁰² Hicaz bölgesindeki verimli arazilerde kümeler halinde bulunan bu hurmalıklara *hâiş* denilmekteydi.¹⁵⁰³ Üretimi bu kadar yaygın olan bu bitkinin sadece Medine çevresinde yüz farklı cinsi bulunmaktaydı.¹⁵⁰⁴ Buna bağlı olarak hurmanın cinsine göre bir çok ismi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları *acve*, *ibn tâb*, *sayâhi*, *cenîb*, *lîne* ve *berniyye*'dir.¹⁵⁰⁵ Diğer ürünler arasında arpa, bazı vahalarda buğday, üzüm, nar, elma, kayısı, badem, portakal, limon, şeker kamışı, karpuz ve muz, buhur ağacı, arap sakızı, bulunmaktadır.¹⁵⁰⁶

Hiz. Peygamber döneminde pazarlarda satışa sunulan bazı tarım ürünlerin fiyatları şöyledir:

1 sa' buğday: 6 sa' hurma¹⁵⁰⁷

Ekmek: 0,5 dirhem

5 vesk¹⁵⁰⁸ Hububat: 200 dirhem¹⁵⁰⁹

¹⁵⁰¹ Buhari, *Sahih*, "Büyû", 75 (2171), 82 (2183), 87 (2198-2199), 93 (2207-2208); Müslim, *Sahih*, "Müsâkât", 14-18 /1584-1588).

¹⁵⁰² Müslim, *Sahih*, "İman", 52.

¹⁵⁰³ Müslim, *Sahih*, "Tahare", 79.

¹⁵⁰⁴ Hitti, *İslâm Tarihi*, 50; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, I, 23.

¹⁵⁰⁵ İbn Hişam, *Sîre*, III, 153; Buhari, *Sahih*, "Megâzi", 39 (4244-4246); Oğuzay, *Tarım Kültürü*, 79.

¹⁵⁰⁶ Hitti, *İslâm Tarihi*, 49.

¹⁵⁰⁷ Kallek, *Yönetim Piyasa İlişkisi*, 220.

Yiyecek fiyatları arasında hurmanın fiyatının olmaması, bunun üretiminin bol miktarda olması ve diğer ürünlerin fiyatının bununla belirlenmesi veyahut da hurmanın ana mübadele aracı olması sebebiyledir.

2.5.3. Hayvancılık

Medine arazi bakımından daha yeşillik ve daha serin bir iklime sahip olduğundan hayvancılığa da o oranda elverişliydi. Özellikle mera alanlarının ve vahaların çok olması, yeşilliklerin daha uzun süre devam etmesi hayvancılığı kolaylaştıran unsurlar olmuştur. burada hayvancılık yapan bazı müslümanlar kendileri hayvanlarını besleyip otlatmayı üstlenirken, bazı kimseler ise kendilerine çoban tutmuşlardır. Nitekim Müslüman olmuş Habeşli bir siyahi, bir Yahudinin koyunlarını otlatmaktaydı.¹⁵¹⁰ Bazı kadınlar, kendilerinin otlatma imkânı olmadığından, komşularının sürüsüne katarak koyunlarını otlatmaya göndermekteydiler.¹⁵¹¹ Genelde otlak alanları olarak çalılıklar ve ağaçlarla kaplı olan bölgeler kullanılmaktaydı.¹⁵¹²

Hz. Peygamber bazı bölgeleri deve ve atların otlaması için koruma altına alarak buraların tarım arazisi yapmak için açılmasına ve işletilmesine müsaade etmemekteydi. Bu husus toplumun faydasına olduğundan halk da bu arazilerin korunmasına dikkat etmekteydi. Medine'nin yakın çevresinde bulunan¹⁵¹³ bu alanlara işaretler konuluyordu ki insanlar buraların mera arazi olduğunu bilsin ve oraya girmesinler.¹⁵¹⁴

Bilal b. Hâris Hz. Peygamber'e Müslümanların hayvanlarının otlayacağı mera arazilerin tarım için açılıp açılmayacağı hakkında sorunca Hz. Peygamber, oraya girilmemesi ve üzerinde her hangi bir tarımsal faaliyette bulunulmaması gerektiğini bildirdi. Hz. Ebubekir döneminde de bu mera araziler Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi korundu.¹⁵¹⁵ Ömer döneminde at sayısı çoğaldı, sadece Müslümanlara ait

¹⁵⁰⁸ 1 vesk 60 sa', 1 sa' yaklaşık 4 kg, 1 vesk yaklaşık 240 kg' dır. Bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 823, ayrıca baş taraftaki ölçü ve tartı birimlerine.

¹⁵⁰⁹ Serahsî, *Mebsût*, III, 3.

¹⁵¹⁰ İbn Abdî'l Berr, *İstiâb*, I, 162; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l Gâbe*, I, 75; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 129.

¹⁵¹¹ İbn Sa'd, *Tabakat*, VIII, 364; Taberî, *Tarih*, III, 432; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 291; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 129.

¹⁵¹² Vâkidî, *Megâzi*, II, 538-539; İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 186-223; Taberî, *Tarih*, III, 432; İbnü'l Esîr, *el Kâmil*, II, 291; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 129.

¹⁵¹³ Vâkidî, *Megâzi*, II, 425; Belâzurî, *Fütûh*, 23; İbn Kesîr, *el Füsûl fî İhtisârî Sîreti'r Rasûl*, 1. Baskı, Dimaşk 1399, 29, Cevad Ali, *Mufasssal*, V, 268-269; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 130.

¹⁵¹⁴ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 413-417; Cevad Ali, *Mufasssal*, V, 268; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 130.

¹⁵¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakat*, V, 345; Bekrî, *Mu'cem Mâ İste'cem*, III, 1035; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 130.

otlaklar koruma altına alındı. Atların sayısı üç yüz civarında idi, develerin ise üç bin. Bu artış onun döneminde harplerin artması ve İslam Devletinin sınırlarının genişlemesi sebebiyledir. Badiyelerde yaşayan Araplar satmak için çokça deve besliyorlar, zamanı gelince develere has pazarlarda bunları satıyorlardı. En meşhur deve tedarikçisi Benî Süleym kabilesiydi.¹⁵¹⁶ Mekke'nin fethine yakın bir zamana kadar direnmiş olan bu kabile üzerine gönderilen birkaç birliğin ele geçirdiği çok sayıdaki deve buna işaret etmektedir.¹⁵¹⁷

Ziraatın yanı sıra İslam'dan önce Arapların yararlandıkları hayvanlar arasında deve, koyun, keçi, inek, at bulunmaktaydı. Hz. Peygamber döneminde hayvan fiyatları ise şu şekildeydi:

1 deve: 4 dinar, 10 koyun¹⁵¹⁸ veya 22-480 dirhem¹⁵¹⁹ tutarındaydı.

1 sığır: 40-60 dirhem¹⁵²⁰

1 at: 400-4000 dirhem¹⁵²¹

1 koyun: 4-6 dirhem¹⁵²² veya 0,5-1 dinar¹⁵²³

Bir öğün yetecek et: 1 dirhem¹⁵²⁴

Nerdeyse milli hayvan kabul edilebilecek deve Arabın gözünde vazgeçilmezdi. Göçebe hayatta en kullanışlı ve en faydalı hayvan olan deve, Arabın hem azığı, hem ulaşım vasıtası ve hem de mübadele aracı olmuştur.¹⁵²⁵ Aynı şekilde Arabın zenginliğinin ölçü kaynağı olarak kabul edilmiştir.¹⁵²⁶

¹⁵¹⁶ Şerîf, Ahmed, *Mekke ve'l-Medine fi'l-Câhiliyye ve Ahdi'r-Resûl*, 2. Baskı, Kahire 1965, 362; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 130.

¹⁵¹⁷ Vâkîdî, *Megâzî*, I, 236; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 31.

¹⁵¹⁸ Buhari, *Sahih*, "Cihad", 191 (3075).

¹⁵¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 21.

¹⁵²⁰ İbn Mâce, *Sünen*, "Diyât", 6 (2630).

¹⁵²¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 489; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IV, 458; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 825

¹⁵²² İbn Mâce, *Sünen*, "Diyât", 6 (2630).

¹⁵²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 303; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Büyu", 27 (3384); Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 824

¹⁵²⁴ Ebû Dâvud, *Sünen*, "Lukata", 16 (1716).

¹⁵²⁵ Hitti, *İslâm Tarihi*, 52.

¹⁵²⁶ İbn Mâce, *Sünen*, "Ticârât", 69 (2305).

2.5.4. Zanaat

Hiç şüphesiz ki insanların ana geçim kaynaklarından biri el emeği ile kazandıklarıdır. İnsanlık tarihinin başlangıcından beri toplum içerisinde iş bölümü oluşmuştur. Hz. Peygamber döneminde bazı basit meslek gruplarının varlığı görülmektedir. İnsanlar bu işleri yaparak geçimliklerini elde etmekteydiler. Konu ele alındığında ilk görülen husus hür ve köle ayrımıdır. Köleler efendilerinin malı sayıldığından sahibinin işinde çalışması sebebiyle her hangi bir ücret almamaktaydılar. Rasulullah zamanına bakıldığında insanların genel olarak şu dört alanda istihdam edildiği görülmektedir: Ticaret, ziraat, zanaat ve hayvancılık. Bu dönemde genellikle ashab kendi işlerini kendileri görmekteydi. Köle işçiler de öyle sanıldığı gibi herkesin sahip olduğu bir şey değildi.¹⁵²⁷ Ancak istihdama ticari alanda daha fazla rastlanmaktadır. Bu alanda görülmesi özellikle kureyşli Araplar arasında ticaretin çok daha yaygın olmasından kaynaklanmaktadır. Ticari kervanlarda görev yapan muhafızlar, rehberler, hamallar, çobanlar, hizmetçiler, vezzanlar ve simsarlar istihdam edilmekteydi. Medine’de ise ekonomi, daha çok tarıma dayalı olduğundan buradaki resmi istihdam, özellikle ganimetlerin toplanması, muhafazası, dağıtımı; zekât ve cizye toplanması ve pazarın kontrolünde görülmektedir. Bununla birlikte son zamanlarda bazı idari atamalar da gerçekleşmiştir.

Ancak toplumda duyulan ihtiyaç kendiliğinden bir çok alanda iş gruplarının oluşmasına olanak sağlamış, insanlar kendi yetenekleri doğrultusunda toplumda bazı hizmetleri görmekteydiler. Bu meslekler, hizmet alanında ve üretim alanında olarak iki başlık altında incelenecek, akabinde ise sahabeden meslek erbabı olanlar zikredilecektir.

2.5.4.1. Hizmet Grubu Meslekler

Bu alandaki meslekler, insanların günlük işlerinde kolaylık sağlayan, ancak herkesin yapamadığı, belli işlerin belli şahıslarca yerine getirilerek, toplumda bu alanlarda duyulan ihtiyaçların giderilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Hizmet alanında şu meslekler bulunmaktadır:

¹⁵²⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, III, 308, VI, 63; Buhari, *Sahih*, “Büyü” 15 (2070-2075), “Cihad”, 33 (2834); Müslim, *Sahih*, “Salât”, 178; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 133.

Odun Toplayıcılığı:

O gün insanların geçim vasıtalarından biri odun toplayıcılığıydı. Bazı şahıslar badiyeden ve dağlardan odun toplayıp onu şehre getirip satmakla geçiniyorlardı. Ormandan hazırladıkları odunları iple bağlayıp sırtıyla taşımaktaydılar.¹⁵²⁸ Hz. Peygamber de fakirliğinden şikâyet eden bazı kişileri odun satmaya teşvik etmiştir. Kendi yoksulluğundan şikâyet eden adama yanında bulunan bir malı satmasını ve elde ettiği iki dirhemden biri ile ailesine yiyecek almasını ve diğer dirhemle de bir balta satın alarak onunla odun hazırlayıp satmasını ve böyle geçimini sağlamasını tavsiye etti. Adam böylece helal yoldan geçimini sağladı.¹⁵²⁹

Bazı sahabeler ise geceleri ibadet edip gündüzleri de odun toplamakla meşgul olmaktaydılar. Özellikle suffe ashabından bunu yapanlar çoktu. Bunların sayısı yetmiş civarında idi. Topladıkları odunları satıp onunla yiyecek satın almaktaydılar.¹⁵³⁰ Bu yolla hem ibadetten geri kalmıyorlardı hem de kendilerinin ve ailelerinin geçimin sağlıyorlardı. Selman Farisi'nin de Müslüman olmadan önce odun toplayıcılığı yaptığı rivayet edilmektedir.¹⁵³¹ Odun toplama işinde bazı kadınlar da çalışıyorlardı.¹⁵³²

Avcılık:

Medine halkından avcılıkla¹⁵³³ uğraşanlar bulunmaktaydı. Hz. Peygamber harem bölgesinde ve Medine'nin dört tarafından dörder mil¹⁵³⁴ av yapılmasını yasaklamıştı.¹⁵³⁵ Bu alanların dışında kalan bölgelerde avlanan hayvanlar arasında şunlar bulunmaktadır: Yaban eşiği, ceylan, geyik, tavşan, deve kuşu, yabani sığır, çöl tavuğu.¹⁵³⁶

Avlanmada kullanılan mızrak, ok ve çatal alet, mîraz gibi araç gereçleri demirciler yapmaktaydı. Bununlarla birlikte tuzak, eğitilmiş köpek ve kuşlar¹⁵³⁷ da

¹⁵²⁸ Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 584; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 132.

¹⁵²⁹ Kettânî, *Terâtibü'l-Idâriyye*, II, 285; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 132.

¹⁵³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 253, III, 514; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 132.

¹⁵³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 82; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 132.

¹⁵³² İbn Hacer, *İsâbe*, XIII, 91; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 132.

¹⁵³³ Kur'an, Maide: 5/2, 96.

¹⁵³⁴ 1 mil, 1.609344 km'ye tekabül etmektedir. 4 mil x 1,6 m = 6,4 km etmektedir.

¹⁵³⁵ Ebû Yusuf, *Harac*, 112.

¹⁵³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 159-161, 242, VIII, 69.

¹⁵³⁷ Tirmizi, *Câmi*, "Sayd", 3 (1467); Kettânî *Terâtib*, II, 318.

avlanmak için kullanılmaktaydı.¹⁵³⁸ Medine'nin denizlere sahili olmadığı için bazı seferler hariç,¹⁵³⁹ çoğunlukla kara avcılığı yapılmaktaydı.¹⁵⁴⁰

Ancak Hz. Peygamber her hususta olduğu gibi bu alanda da İslam'a has bazı kurallar koymuştur. Bu konuda Hz. Peygamberden şu olay nakledilir: Ebu Sa'lebe Hz. Peygambere gelerek "Ey Allah'ın elçisi, ben kara avcısıyım. Ok ve eğitilmiş ya da eğitilmemiş köpekle avlanabilir miyim? dedi. Hz. Peygamber okunu atarken ve köpeği av için salarken üzerine besmele çekmek şartıyla avlanıp yiyebileceğini söyledi.¹⁵⁴¹ Diğer taraftan ihramlıyken avlanmayı yasaklamıştır.¹⁵⁴² Sahabe içerisinde avcılık yapan ve bu konudaki rivayetlerin dayandırıldığı kişi Adî b. Hatem'dir.¹⁵⁴³ Bilinen diğer avcı sahabe ise Ebû Katade'dir.¹⁵⁴⁴

Tabiplik: Hz. Peygamber: "*Yüce Allah gönderdiği her hastalığa karşı şifasını göndermiştir*"¹⁵⁴⁵ buyurarak bu alandan bilgi sahibi olmanın önemine dikkat çekmiştir. Şu olay Rasulullah zamanında az da olsa hastalıkların tedavisinden anlayan insanların varlığına işaret etmektedir. Zeyd b. Eslem der ki: Adamın birisi yaralandı ve yarası kan topladı. Bunun üzerine Rasulullah Enmâr oğullarından olan iki adamı çağırdı ve: "*Hanginiz tabipliği daha iyi bilir?*" diye sordu. Onlar: "Ya Rasulallah! Tabiplikten de hayır gelir mi ki?" diye sorduklarında, Rasulullah: "*Hastalığı gönderen devasını da göndermiştir*" karşılığını verdi.¹⁵⁴⁶

Berberlik: Berberlik mesleğinin, erkekler için özellikle hac mevsiminde ortaya çıktığı görülmektedir. İhramdan çıkışta bu işten anlayan sahabiler birbirlerini traş etmekteydiler. Gelen rivayetlerde Hiraş b. Ümeyye'nin Peygamberimizi ihramdan çıkacağı esnada traş ettiği bildirilmektedir. Yine Hz. Peygamber'i traş edenler arasında Ma'mer b. Nadle zikredilmektedir.¹⁵⁴⁷ Ayrıca bu alanda kadınlardan da maharet sahibi

¹⁵³⁸ Kettânî, *Terâtib*, II, 96-97; Şerif, Ahmed, *Mekke ve'l-Medine fî'l-Câhiliyye ve Ahdi'r-Resûl*, 2. Baskı, Kahire 1965, 364; Nevra, *Hayatü'l-İktisâdî*, 133.

¹⁵³⁹ Müslim, *Sahih*, "Sayd", 17; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 276 (Makna ile yapılan anlaşma metni).

¹⁵⁴⁰ Şerif, Ahmed, *Mekke Ve Medine*, 364; Nevra, *Hayatü'l-İktisâdî*, 133.

¹⁵⁴¹ İmam Cafer Sadık, *Fıkhü'l İmam Ca'feri Sâdik*, (haz. Muhammed Cevad Mağniye), 2. Baskı, Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, Beyrut 1977, IV, 332; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 21-25; Bedayene, *Hayatü'l-İktisâdî*, 46.

¹⁵⁴² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 473.

¹⁵⁴³ Buhari, *Sahih*, "Zebâih", 10 (5487).

¹⁵⁴⁴ Müslim, *Sahih*, "Hac", 57.

¹⁵⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 270; Buhârî, *Sahih*, "Kitâbu't-Tıbb", 1 (5678); İbn Mâce, *Sünen*, "Kitâbu't-Tıbb", 31, (3439).

¹⁵⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 271.

¹⁵⁴⁷ İbn Hacer, *İsâbe*, I, 421, III, 449.

olan, özellikle gelinlerin saçını yaparak süsleyen kadın sahabiler vardır. Bunlar arasında Ümmü Züfer Hz. Hatice'nin kuaförüydü.¹⁵⁴⁸

Hacamatçı: Kan aldırma, bu gün olduğu gibi Hz. Peygamber döneminde de tedavi yöntemlerinden birisidir. Bizzat Peygamberimiz bir çok kez hacamat yaptırmıştır. Ancak bu iş de meslek haline gelmişti ve herkes yapamamaktaydı. Hz. Peygamber'in kendisine hacamat yapanlar arasında Ebû Hind, Ebû Taybe¹⁵⁴⁹ Hiraş b. Malik¹⁵⁵⁰ bulunmaktadır. Ebû Rahîme'nin de Peygamberimize hacamat yaptığını ve Rasulullah'ın kendisine 1 dirhem para ödediği söylenmektedir.¹⁵⁵¹ Diğer kadın kuaförler arasında Ümmü Gaylan, Büsre bnt. Safvân¹⁵⁵² isimleri geçmektedir.

Kasap, Aşçı ve Fırıncı: O dönemde bu alanda çok belirgin bir meslek grubu görünmemektedir. genellikle insanlar yeme içme hususunda kendi işlerini kendileri görmekteydi. Ancak yine de bazı şahısların bu işlerdeki becerisi ön plana çıkmıştır. Bu alanlarda isimleri duyulan şahıslar şunlardır: Kasaplıkta Halid b. Esîd b Ebi'l-Îs el-Ümevî,¹⁵⁵³ Zübeyr b. Avvam, Amr b. Âs, Âmir b. Küreyz;¹⁵⁵⁴ aşçılıkta Rasulullah'ın azatlısı Ebû Ubeyd;¹⁵⁵⁵ fırıncılıkta ise Mirdas el-Muallim adının kaynaklarda¹⁵⁵⁶ zikredilmiş olsa da buna itiraz edilmiş ve Hz. Peygamber döneminde bu tür bir mesleğin olmadığı, herkesin buğday alıp kendi evinde öğüterek ekmek yaptığı ifade edilmiştir.¹⁵⁵⁷

2.5.4.2. Sınai Meslekleri

Medine' de İslamın ilk dönemlerinde pek çok sanat dalı vardı. Bu sanatkârlık daha çok Arap toplumunun maharetlerine dayanan meslekler ve ustalıklardı. Bunlar basit sanatkârlıklar olmasına rağmen dönemin ihtiyaçlarını karşılayabilmekteydi. Zanaat alanları basit silahlar, zirai araçlar ve bunların yapımında istifade edilen bölgedeki hammaddelerle sınırlıydı.

¹⁵⁴⁸ İbn Hacer, *İsâbet*, IV, 453; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 431, II, 287, IV, 178; Belâzurî, *Ensâb*, I, 506; Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 583; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 141; Fatımatüz Zehra Kamacı, *Hz. Peygamber Döneminde Kadınların Süslenmesi*, 230.

¹⁵⁴⁹ İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 114-115, 221.

¹⁵⁵⁰ İbn Hacer, *İsâbe*, I, 422; Kettânî, *Terâtib*, II, 326.

¹⁵⁵¹ İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 68-69.

¹⁵⁵² İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 431, II, 287, IV, 178; Belâzurî, *Ensâb*, I, 506; Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 583; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 141; Kamacı, *Kadınların Süslenmesi*, 230.

¹⁵⁵³ İbn Hacer, *İsâbe*, I, 401; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 89.

¹⁵⁵⁴ Kettânî *Terâtib*, II, 327.

¹⁵⁵⁵ İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 350.

¹⁵⁵⁶ İbn Hacer, *İsâbe*, III, 401; Kettânî, *Terâtib*, II, 330.

¹⁵⁵⁷ Kettânî, *Terâtib*, II, 330 nakiller yaparak aktarmaktadır.

Bu sebeplerle Medine'deki İslam devletinde sanatkârlık daha çok kılıç ve ok gibi savaş araç ve gereçleri üzerine inşa edilmişti. Bununla birlikte bazı takı eşyaları, mutfak eşyaları ve giyim kuşam alanında kullanılan malzemeler de imal edilmekteydi. Özellikle takı ve işlemecilik alanında Yahudiler öne çıkmıştı. Onların kabileleri arasında takı sanatkârlığı hususunda en şöhret bulmuş olanı kendilerine has pazarları bulunan Kaynukaoğulları idi. Diğer yandan Marangozlukla uğraşan sanatkârlar bulunmaktaydı. Bunun için lazım olan ağaçlar Medine dışından getirilmekteydi. Silah yapıcılığı alanında demircilik önemli mesleklerden biriydi. Bu meslek grubu aynı zamanda zirai araçların üretilmesinde önemli iş görmekteydi. Aktarlık da eski mesleklerden biriydi. Ancak bu mesleği daha çok kadınlar icra etmekteydiler.¹⁵⁵⁸

Diğer yandan Hz. Peygamber, sahabeyi dönemin şartlarına göre gerek duyulan alet edevatın yapımı için görevlendirmekteydi. Huneyn savaşı ve Taif kuşatmasına katılmayan Urve b. Mes'ud ve Ğaylan b. Seleme'nin, o esnada Yemen'de Debbabe (bir çeşit savaş aracı, tank, panzer cinsi bir araç), mancınık ve dabûr yapımını öğrendikleri bize gelen rivayetler arasındadır.¹⁵⁵⁹

Bazı meslekten olan insanlar şehir içerisinde muayyen yerlerde toplanmakta ve isimleri ile tanınmaktaydılar. Demircilerin, kuyumcuların, marangozların her birinin yeri farklıydı ve insanlar tarafından bilinmekteydi. Meslek gruplarının farklı alanlarda bulunmaları onların insanlar tarafından tanınması ve bulunmasını kolaylaştırıyordu.¹⁵⁶⁰ Sürme yapanların da özel bir yeri bulunmaktaydı. Hz. Peygamber Ümmü Süleymân eş-Şifâ' bint Abdullah b. Abdişems' e sürme ile meşgul olanların yanında bir ev vermişti.¹⁵⁶¹ Yine Fadîh denen hurma ve ham hurmadan şarap yapıcılar vardı. Meslek olarak bu işi icra edenler Kur'an'ın içkiyi haram kılmasıyla işlerini bırakmışlardır.¹⁵⁶²

Meslek alanında Medine'deki Yahudiler özellikle de Kaynukaoğulları silah ve zırh sanatında şöhret yapmışlardı. Hz. Peygamber onları Medine'den çıkardığında çok sayıda silah, kılıç, zırh ve yay elde etmişti.¹⁵⁶³ Yahudilerin bu mesleği Davut

¹⁵⁵⁸ Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 134.

¹⁵⁵⁹ İbn Hişam, *Sîre*, IV, 121; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 44.

¹⁵⁶⁰ Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 546; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 135.

¹⁵⁶¹ Ömer Rıza Kehâle, *E'lâmü'n Nisâ fî Âlemi'l-Arabî ve'l-İslâm*, Dirâsetün İctimâiyye fî'l-Usûri'l-İslâmiyye, yy., Beyrut 1977, II, 301.

¹⁵⁶² Şerif, *Mekke ve Medine* 376; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 135.

¹⁵⁶³ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 29; Tabarî, *Tarih*, II, 481; Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XVII, 70; Seyyid Abdülaziz Sâlim, *Devletü'l Arabî*, 17, *Târîhu'l Arab Kable'l İslâm*, 353.

Peygamberden miras aldıkları söylenmiştir.¹⁵⁶⁴ Zırhlardan en değerli olanı parçalı olanları idi. Bu çeşit zırhları Abdulkays oğulları yaptığı için onlara nispet edilmekteydi.¹⁵⁶⁵ Habbab b. Eret cahiliye döneminde kılıç ustası idi. Sivri ok yapma hususunda ise Sa'd b. Ebî Vakkas ünlenmişti.¹⁵⁶⁶ Hz. Ebubekir'in kölesi de parlak ve pürüzsüz kılıç yapardı.¹⁵⁶⁷

Yahudilerin asıl meşhur oldukları alan kuyumculuk mesleği idi. Eski zamanlardan beri bu işi devam ettirdikleri anlaşılan Yahudilerden yaklaşık üç yüz civarında kuyumculukla uğraşan insan vardı.¹⁵⁶⁸ Bu alanda en fazla söz sahibi Kaynukaoğulları idi. Kendilerine has Kaynuka çarşısı diye bilinen pazarlara Araplar ve Yahudiler takı ve altın almak için gelirlerdi. Yahudi kadınlar zinete ve takıya daha düşkün olduklarından bu pazara da onlar çoğunlukla gelmekteydiler. Tarihi kaynaklar Ensardan bir Müslüman kadına bir Yahudinin dükkanına gittiğinde saldırı olduğunu nakleder.¹⁵⁶⁹ Takı olarak bilezik, halhal, küpe, yüzük vb. eşyalar yapılmaktaydı. Yapılan bu yüzükler bazen ayak parmaklarına da takılırdı. Gerdanlıklar altından, kıymetli taşlar ve zümrüitten yapılırdı.¹⁵⁷⁰ İslam halhal takarak ayakları yere sert bir şekilde vurarak yürümeyi yasaklamıştır (Nur Suresi/31). Kaynuka oğulları Medine'den çıkarıldığında kuyumculukla ilgili çokça malzeme ele geçirdiler.¹⁵⁷¹ Müslümanlardan da bu işle meşgul olanlar vardı ancak bunlar daha çok Yahudilerle birlikte çalışıyorlardı. Özellikle hammaddelerini tamamen Yahudilerden satın almaktaydılar.¹⁵⁷² Kuyumcuların işlerini icra ettiği Sugâgu's Savâgîn diye adlandırılan özel bir sokağı vardı.¹⁵⁷³

Hz. Peygamber'in ashabından bazıları da kuyumculuk işini icra ederdi. Ebu Râfiğ es Sâiğ'den rivayet olunur ki Hz. Ömer 'insanların en yalancısı kuyumculardır, bu

¹⁵⁶⁴ Şerif, *Mekke ve Medine*, 377.

¹⁵⁶⁵ Diyarbekrî, *Târîhu'l Hamîs*, I, 362; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 135.

¹⁵⁶⁶ Kettânî, *Terâtib*, II, 379; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 135.

¹⁵⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 192; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 135.

¹⁵⁶⁸ İbnu'n Neccar, Hafız b. Muhammed, *ed-Dürretü's Semîne fî Târîhi'l-Medîne*, yy., Kahire 1965, 323; Semhûdî, *Vefâ*, I, 9.

¹⁵⁶⁹ Belâzurî, *Ensâb*, I, 309; Askerî, *Evâil*, 103; Nuveyrî, XVII, 68; İbn Seyyidi'n Nâs, 295; İbn Kesîr, *Siretü'n Nebeviyye*, III, 6; Diyarbekrî, *Hamîs*, I, 409; Ahmet Çelebi (Şelebî), *Mevsûatu Tarihi'l-İslâm ve Hadârâti'l-İslâmî*, I-X, 7. Baskı, Kahire 1977, I, 162.

¹⁵⁷⁰ Şerif, *Mekke ve Medine*, 377; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 136.

¹⁵⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 29; Taberî, *Tarih*, II, 481; Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XVII, 67-70; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 136.

¹⁵⁷² İbn Kesîr, *Siretü'n Nebeviyye*, II, 541; Huzâî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Tahrîcü'd Delâlati's Sem'iyye alâ Mâ Kâne fî Ahdi Rasûlillehi mine'l-Hiraf ve's-Sanâî ve'l-Amâlât*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1985, 660-661; Kettânî, *Terâtib*, II, 290-292.

¹⁵⁷³ İbn Abdi'l Berr, *İstîâb*, III, 54; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 136.

gün, yarın derler' diyerek kendisi ile şaka yapardı. Bu onların vaatlerine sadık kalmayıp muhalefet ettiklerine işarettir.¹⁵⁷⁴ Kuyumcular sadece takı yapmaz bunun yanısıra kılıçları altın ve gümüşle süslemekte, uçlarını ise altından yapmaktaydılar. Urfece (veya Arfece) ibn Es'ad'ın cahiliye döneminde kılıcının ucu gümüşlendi fakat gümüşten olan kılıçların ucu zamanla bozulmaktaydı.¹⁵⁷⁵

Marangozluk mesleği de zirai ihtiyaçlarla sınırlıydı. Çünkü tarla, bağ, bahçe işlerinde büyük oranda ağaçtan yapılma malzeme kullanılmaktaydı. Medine ormanlarında çoğunlukla ılgın ağacı bulunmaktaydı. Bu ağaç yumuşak olduğu için malzeme yapımı kolay olmakta,¹⁵⁷⁶ bu sebeple marangozlar, yaptıkları araç gereçlerde bu ağacı tercih etmekteydiler. Bu iş alanında Medine'nin yerli halkından çok köleler ve Yahudiler çalışıyordu.¹⁵⁷⁷ Marangozlar ziraat alanında kullanılan malzemelerin yanı sıra kapı, pencere, sedir ve masa gibi çeşitli ev eşyaları da yapmaktaydılar. Bundan dolayı özellikle Yahudilerin zenginleri evlerinde bir çok ev eşyasına sahipti.¹⁵⁷⁸ Yaygın bir şekilde ağaçtan sandalye yapılmakta, ayakları ise demirden¹⁵⁷⁹ imal edilmekteydi. Marangozlar yemek işinde kullanılan kap kacak, özellikle insanların birbirleri ile münasebetlerinde kullandıkları çeşitli kâse, büyük tas veya tencere ve tabak gibi eşyaları yaparlardı.¹⁵⁸⁰ Tarihi kaynaklar Medine'de bulunan marangozların sayısı konusunda muhtelif rivayetler verirler.¹⁵⁸¹ Ayrıca bir çok meslekte olduğu gibi marangozlar da kendi aralarında işlerini icra ederken lazım olan balta, testere gibi aletler hususunda yardımlaşarlardı.¹⁵⁸² Ebû Râfi, zemzem kuyusunun başında ağaçlardan su kabı yapar ve geçimini böyle sağlardı. Bu sahabinin hanımı Selma, Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in, Hasan ve Hüseyin'in doğumlarında ebelik yapmıştır.¹⁵⁸³

Bazı Medineliler ise hurma yapraklarından çeşitli ev aletleri üretmekteydiler. Özellikle sele, irili ufaklı sepet ve sergi olarak kullanılan hasır imal edilmekteydi.¹⁵⁸⁴

¹⁵⁷⁴ Cevad Ali, *Mufassal*, VII, 561; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 137.

¹⁵⁷⁵ İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 400; Kettânî, *Terâtib*, II, 292; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 137.

¹⁵⁷⁶ Sâlim, Seyyid Abdulaziz, *Târihu'l-Arabî Kable'l-İslâm*, yy., İskenderiye 1969, 353; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 137.

¹⁵⁷⁷ Cevad Ali, *Mufassal*, VII, 547.

¹⁵⁷⁸ Şerif, *Mekke ve Medine*, 376; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 137

¹⁵⁷⁹ Huzâî, *Tahrîc*, 115-116; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 137

¹⁵⁸⁰ Cevad Ali, *Mufassal*, VII, 550.

¹⁵⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 250; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 163; İbnü'n Neccâr, *Dürretü's-Semîne*, 387; Sehavî, *Tuhfetü'l-Latîfe*, I, 263; Semhûdî, *Vefât*, II, 392-396.

¹⁵⁸² Cevad Ali, *Mufassal*, VII, 552; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 137.

¹⁵⁸³ İbn Hişam, *Sîre*, I, 646; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 73.

¹⁵⁸⁴ Cevad Ali, *Mufassal*, VII, 585; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 138.

Ashap arasından İran kökenli Selman Farisî, bu işle meşgul olur ve buradan kazandığı ile geçimini sağlardı. Selman muhtemel bunu İran'da yaşadığı dönemde biliyordu. Çünkü rivayetlerde ensar'ın bazılarının bu sanatı Mevaliden öğrenerek icra ettikleri söylenmektedir.¹⁵⁸⁵ Ashaba maaş bağlandığı dönemlerde bile Selman'ın, kendisine ödenen maaşı sadaka olarak dağıttığı, geçimini yine bu işi yaparak kazanmaya çalıştığı rivayet edilmektedir.¹⁵⁸⁶ Diğer mesleklerde olduğu gibi bu işle uğraşan insanlar için de Medine'de özel bir mekan bulunmaktaydı.¹⁵⁸⁷

Hız. Peygamber döneminde faaliyette olan iş alanlarından birisi de demircilikti. Marangozlukta olduğu gibi demirciliğin de tarımla sıkı bir ilişkisi vardır. Çünkü tarımda gerekli olan balta, saban, tırpan gibi araç ve gereçlerden bir kısmı demirden imal edilmekteydi.¹⁵⁸⁸ Demircilikte en önemli olan aletlerden biri körük idi. Körüğün daha kolay kullanımı için yumuşak deriden olanı tercih edilirdi.¹⁵⁸⁹ Medine'de demirciler ismiyle tanınan kendilerine has bir mahalle vardı.¹⁵⁹⁰ Demirciler bir çok zirai aletin yanı sıra silah, mızrak ok, kılıç, zırh ve hançerler yaparlardı. Hız. Peygamber Hayber'i fethettiğinde üç yüz civarında Yahudi demirci buldu. Onların Müslümanlar arasında kalmalarına müsaade ederek Müslümanların onlardan bu sanatı öğrenmelerini sağladı.¹⁵⁹¹

Medine'deki mesleklerden biri de deri işlemeciliği idi. Bu işle hem erkekler hem de kadınlar uğraşır, derilerin yün ve kıllarını gidererek ondan faydalanılacak hale getirmekteydiler. Derinin işlenmesi için Gırz¹⁵⁹² ağacının tohumundan faydalanılırdı.¹⁵⁹³ Ancak bu işin zahmeti ve işleme sırasında kötü kokusu olması sebebiyle bir çok insan bundan uzak durmaktaydı. İşin zahmetiyle orantılı olarak, bu mesleği icra edenler bunun ticaretini de yaptıklarından çok kazanmaktaydılar. Deri imalatında elde edilen

¹⁵⁸⁵ İbn Abdî'l Berr, *İstiâb* IV, 222; İbn'ül Cevzî, Ebû'l-Ferc Abdurrahman b. Ali, *Telgîhu Fühûmü Ehli'l Eser fî Uyûni't-Târîhi ve's-Siyer*, Dehlî, trsz. 66; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 225; Kettânî, Terâtib, II, 315.

¹⁵⁸⁶ İbn Hacer, *İsâbe*, II, 63.

¹⁵⁸⁷ İbn Abdî'l Berr, *İstiâb*, VI, 53-96.

¹⁵⁸⁸ Şerif, *Mekke ve Medine*, 376; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 138.

¹⁵⁸⁹ Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 554-557; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 138.

¹⁵⁹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 349; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 138.

¹⁵⁹¹ Muhammed Es'ad, Tıls (Tals), *Târîhu'l Arabî*, 2. Baskı, Beyrut 1979, III, 165; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 138.

¹⁵⁹² Bu ağaç gövdesi ceviz ağacı gibi kalın, yaprakları elma yaprağından biraz küçük, tohumları terazi kefelerine konulmak için kullanılan bir ağaç türü idi. Tohumları ilaç için ve boya için de kullanılırdı. Derileri işlemek ve boyamak için kullanılan en meşhur madde bu ağacın tohumları idi. Bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, VII, 454.

¹⁵⁹³ Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 539; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 139.

ürünler genellikle suyu depolama ve soğuk olarak muhafaza etmede kullanılmakla birlikte sıvı olan her şey deriden imal edilen kırbalar içerisinde korunmakta ve depolanmaktaydı. Şarap, eritilmiş yağ, püre ve ezmeler, güzel kokular hep deriden elde edilen malzemeler içinde saklanıyordu. Bunun yanı sıra deriden ayakkabı, kemer ve çanta gibi giyim ve aksesuarlar imal edilmekteydi. Özellikle tabaklanmış inek derileri ayakkabı yapımında kullanılmaktaydı. Ayrıca büyük su kırbaşıyla birlikte, küçük su içme aleti yani bardak, sakaların su taşıdığı kaplar (kova, sürahi) imal edilmekteydi.¹⁵⁹⁴ Bu alanda Hâris b. Subayra isimli sahâbi bilinmektedir.¹⁵⁹⁵

Medine’de özellikle kadınların ilgilendiği iplikçilik ve dokumacılık yaygındı. Ancak bu zahmetli uzun vakit aldığından toplumun ihtiyacına yetecek miktarda değildi. Bundan dolayı tüccarların bazıları özellikle kumaş ticaretiyle uğraşmış ve çok ihtiyaç duyulan malzeme olduğundan iyi para kazanmışlardır. Hz. Osman’ın tamamen bu alana yoğunlaştığı bilinmektedir. Ensar’dan bir genç annesinin ip yapıp sonrada elbise dokuduğunu zikreder.¹⁵⁹⁶ Hz. Aişe’nin de bir kadını ailesine gelir sağlayacağı sebebi ile bu işe teşvik ettiği rivayet edilmektedir. O şöyle der: “bir kadının elindeki ip eğirme aletinin (iğ) olması Allah yolunda cihat eden erkeğin elindeki mızraktan daha güzeldir.”¹⁵⁹⁷ Aişe başka bir sözünde ise: “Biz diker ve öreriiz.”¹⁵⁹⁸ Demiştir. Özellikle savaşlarda kadınların bu alanda faydalı işler gördükleri bildirilmektedir.¹⁵⁹⁹ Yine gelen rivayetler arasında bir kadının Peygambrimize eliyle dokuyup diktiği bir hırka getirdiği Hz. Peygamber’in üstünde gören bir sahâbinin çok beyenmesi üzerine ona hediye ettiği, kendisine yeni bir hırka dokutmak talepte bulunduğu fakat o hırkanın dokuması bitmeden vefat ettiği bildirilmektedir.¹⁶⁰⁰

Terzilik Medine’de bulunan mesleklerden biridir. Terzilerden bir kısmı elbise dikmekten ve bu işin inceliklerini başkalarına anlatmaktan kaçınmışlardır.¹⁶⁰¹ Başka bir

¹⁵⁹⁴ Vâkidî, *Megâzî*, II, 766; İbn Kesîr, *Bidâye*, IV, 251; Huzâî, Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed, *Tahrîcû’d Delâlati’s Sem’iyye alâ Mâ Kâne fî Ahdi Rasûlillehi mine’l-Hiraf ve’s-Sanâî ve’l-Amâlât*, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 1985, 668-669; Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 588, 591, 592.

¹⁵⁹⁵ Kettânî, *Terâtib*, II, 315.

¹⁵⁹⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, IV, 224; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 139.

¹⁵⁹⁷ İbn Abdi Rabbeh, *İkd*, Beyrut 191, II, 258; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 139.

¹⁵⁹⁸ Kirmânî, Ebû’l-Abbâs ahmed b. Yusuf b. Ahmed, *Ahbâru’d Düvel ve Âsâru’l-Uvael fî’t-Târih*, yy., ty., 87.

¹⁵⁹⁹ Belâzurî, *Ensâb*, I, 326; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 139.

¹⁶⁰⁰ İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 454; Buhari, *Sahih*, “Büyû”, 31 (2093), “Cenaiz”, 28 (1277); Kettânî, *Terâtib*, II, 285.

¹⁶⁰¹ İbn Sa’d, *Tabakât* I, 391; İbn Kayyim, *et-Tıbbü’n-Nebevî*, 316; Huzâî, *Tahrîcû’d-Delâlat*, 656-657; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 140.

rivayette ise Medine’de elbise dikiminin olmadığı, elbiselerin Şam ve Yemen’den getirildiği yer alır.¹⁶⁰²

Medine’de bulunan mesleklerden biri de elbise ve kumaş boyacılığı idi. Elbise yapılacak kumaşlar dikilmeden önce boyanırdı. Bu işle uğraşanlar boyamak için kendisinden sarı renk boya elde edilen ‘usfur’ ve ‘vers’ denilen bir ağaçtan faydalanmaktaydılar. Aynı zamanda boyama işini yaparken kumaşlara güzel kokular da ekleniyordu. Yatarken üzerine alınan örtü veya kadınların dışarıya çıkarken üzerlerine aldıkları örtüler böyle boyanmaktaydı. Boyacılar boyama işini yaparken işi biraz sürüncemede bıraktıklarından onlar hakkında ‘insanların en yalancıları boyacı ve şekil vericilerdir’ denilmiştir.¹⁶⁰³

Medine’de bulunan mesleklerden biri de ayakkabı yapıcılığı idi. Bunlara ‘Huzza’ denirdi. Zeyneb bint Caḥş’ın bu işi yaptığı söylenmektedir.¹⁶⁰⁴

Bazı kişiler de çamurdan çocuk oyuncağı yapıp satardı. Hz. Peygamber bir seferinde Abdullah b. Cafer’in yanına gittiğinde onun çamurdan bir çocuk oyuncağı yaptığını görmüştür. Onun ne yaptığını sorunca oyuncak yapıp sattığını ve parasıyla taze hurma alıp yediğini söyleyince Hz. Peygamber ona dua etmiştir.¹⁶⁰⁵

Aynı şekilde çamurdan çanak çömlek yapıldı. Bu malzemeleri yapanlara ‘Fehhâr’ denilmekteydi.¹⁶⁰⁶ Bu malzemeler yemek yapımında ve diğer yiyecek ve içeceklerin muhafazasında kullanılmaktaydı. Bu tür malzemelerin üzerini tıpkı takı malzemelerinde olduğu gibi işleyen nakkaşlar bulunmaktaydı. Nakışçıların da Medine’de kendilerine ait bir sokakları vardı.¹⁶⁰⁷

Başka bir meslek yapı ustalığı idi. Medine evleri kerpiçten, çamurdan ve taştan inşa edilmekteydi. Çatı için de hurma dalları ve yaprakları kullanılırdı.¹⁶⁰⁸ Bu alanda

¹⁶⁰² İbn Kayyım, *Turuk*, 273; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 140.

¹⁶⁰³ İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 5 (2152); Kettânî, *Terâtib*, II, 314; Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 616-617, Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 140.

¹⁶⁰⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, VIII, 108; İbn Hacer, *Tehzib*, XII, 443, Kettânî, *Terâtib*, II, 281; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 140.

¹⁶⁰⁵ İsfehânî, Ebû’l-Ferec, *Eğânî*, XI, 67; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 140.

¹⁶⁰⁶ Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdullah b. Sehl, *el Evâil*, Lübnan 1966, 116; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 141.

¹⁶⁰⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, V, 176; Kettânî, II, 77; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 141.

¹⁶⁰⁸ Huzâî, *Tahrîcü’l-Delâl*, 656; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 141.

Ammar b. Yâsir yapı ustası olarak bilinmektedir.¹⁶⁰⁹ Bu alanda maharetli olan Kays b. Talk el-Hanefî'nin taş ustalığını Hz. Peygamber takdir etmiştir.¹⁶¹⁰

Un öğütme ve fırıncılık Medine'de bir meslek haline gelmemiştir. Çünkü herkes kendi ununu evinde öğütüp ekmeğini yine kendi evinde yapmaktaydı. Bazı tüccarlar Medine dışından halkın ihtiyacı olan unu getirip satmaktaydı. Bunlar hakkında Hz. Peygamber “*ithalci rızıklandırılmıştır, stokçu ise lanetlenmiştir*” demiştir.¹⁶¹¹ El değirmen taşı kullanılarak öğütülen un¹⁶¹² eleklenmez, bunun yerine kepeğini üfleyerek veya hafif rüzgârla undan ayırırlardı.¹⁶¹³

Sahabeden bazıları ise madencilikle uğraşmaktaydılar. Hz. Peygamber, Bilal b. Hâris el Mezenî'ye Beni Selim'in madeninden maden çıkarması için izin vermişti. Hz. Ebubekir döneminde buradan elde edilen gelirden İslam'daki önceliğine göre hür-köle kadın-erkek olarak Müslümanlara pay verildi.¹⁶¹⁴ Bazı rivayetler Beni Selim'in bu madenden elde edilen gelirinden vergi alındığına işaret eder.¹⁶¹⁵ Ebû Husay es-Selâmî ise altın madeniyle uğraşmaktaydı.¹⁶¹⁶

Araplardan bazıları tezgâhtarlık yapıyorlardı. Mesela Müslümanlardan bir kadının Medine'de Kaynuka pazarında bir kuyumcunun yanında elbise sattığı rivayet edilir.¹⁶¹⁷ Hz. Peygamber, bazı meslek gruplarından vergi almıştır. Örneğin Yemenli Necran halkına konaklama yeri için bin dirhem ve otuz kalkan vergi ödemesi şartını koymuştur.¹⁶¹⁸ Yine batı Eyle'den Miknâ halkına kadınlarının eğirdikleri iplikler için dörtte birlik (rub') vergi koymuştur.¹⁶¹⁹

Hz. Peygamber, daima el emeği ile geçinmeyi teşvik etmiş, insanlara el açmayı ise hoş karşılamamıştır. O şöyle buyurmuştur: “*Biriniz dilencilığe bulaştığı zaman, dilenir durur da Yüce Allah'ın huzuruna çıktığında yüzünde tek bir parça et dahi*

¹⁶⁰⁹ İbn Hişam, *Sîre*, I, 498; Semhûdî, *Vefâ*, I, 236; Kettânî *Terâtib*, II, 304.

¹⁶¹⁰ Nebi Bozkurt, “Ev”, *DİA*, XI, 504.

¹⁶¹¹ İbn Teymiyye, *Hısbe*, 57.

¹⁶¹² Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 571; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 141.

¹⁶¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 408; Nuveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, XVIII, 83; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 142.

¹⁶¹⁴ Belâzurî, *Fütûh*, 26-27; İbnü'l Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II, 29; Fîrûzâbâdî, *el Meğânimu'l Mudâbe*, 386; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 142.

¹⁶¹⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 277; Harbî, *Kitâbu'l-Menâsik*, 330; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 142.

¹⁶¹⁶ Kettânî, *Terâtib*, II, 269.

¹⁶¹⁷ İbn Hişam, *Sîre*, III, 51; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 44.

¹⁶¹⁸ Ebû Yusuf, *Harac*, 74; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 44.

¹⁶¹⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 277.

kalmaz.”¹⁶²⁰ Bu hususta yine şöyle buyurmuştur: “Devlet yetkilisinden istemesi ve zaruri bir hal karşısında birinden bir şey istemesi dışında dilenmek, kıyamet gününde kişinin yüzünde sıkıntıya sebep olacaktır.”¹⁶²¹

Hız. Peygamber zamanında üretilip satılan eşyaların ve icra edilen hizmetlerin fiyatları hakkında aşağıdaki verilen liste bize dönemin ekonomisi hakkında ip uçları vermektedir.

Hizmet ve Karşılığında Alınan Ücretler:

Hacamat Ücreti: 1 dirhem,¹⁶²² 1-2 sa’ hurma,¹⁶²³ 1,5-2 müd hurma.¹⁶²⁴

Su Taşıma Ücreti: 2 sa’ hurma.¹⁶²⁵

Rehberlik Ücreti (Medine-Hayber arası 170 km): 20 sa’ hurma.¹⁶²⁶

Hamallık: 1 müd hurma.¹⁶²⁷

Koyun Çobanlığı: 1 kirat/ koyun.¹⁶²⁸

Kuyudan su çekme: 1 hurma/kova.¹⁶²⁹

Yün eğirme: 3 sa’ arpa.¹⁶³⁰

Üretilen Malların Fiyatları:

Keser ve Balta: 1 dirhem.¹⁶³¹

1 elbise: 4-5 dirhem.¹⁶³²

¹⁶²⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 612; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 15, 88; Buhârî, *Sahih*, “Zekât” 52 (1474); Müslim, *Sahih*, “Zekât” 35 (107-108); Nesâî, *Sünen*, “Zekât” 52,(2533).

¹⁶²¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 613; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 10, 19, 22; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Zekât” 27 (1643), 28 (1648); Tirmizî, *Sünen*, “Zekât”, 38 (681); Nesâî, *Sünen*, “Zekât” 86, (2590), 2591).

¹⁶²² Kettânî, *Teratib*, 326.

¹⁶²³ İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 443; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 135; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 220.

¹⁶²⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 241.

¹⁶²⁵ İbn Abdilberr, *İstiâb*, IV, 131.

¹⁶²⁶ Kettânî, *Terâtib*, II, 110.

¹⁶²⁷ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 273; Buhari, *Sahih*, “Zekât”, 10 (1415-1416), “İcare”, 13 (2273).

¹⁶²⁸ Buhari, *Sahih*, “İcare”, 2 (2262); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 5 (2156). Ücret koyun sayısına göre belirlenip, koyun başı 1 kırıttır. 1 kirat ise 0,200046 gramdır. 4 buğday tanesi veya 5 arpa tanesi karşılığıdır.

¹⁶²⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, I, 135; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 221.

¹⁶³⁰ Kallek, Kallek, *Yönetim Piyasa*, 221.

¹⁶³¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Zekât”, 26 (1640); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 25 (2197); Tirmizi, *Câmi*, “Büyü”, 10 (1218).

¹⁶³² Muhammed b. Ahmed Gazâlî, *İhyâ-i Ulûmi’-d-Dîn*, (çev. Ali Arslan), Merve Yay., İstanbul 1993, IV, 456; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 221.

1 sündüs (atlas) elbise: 200 dirhem.¹⁶³³

1 ipek hulle: 20 deve,¹⁶³⁴ 27-30 dişi deve, 29 ukıyye,¹⁶³⁵ 1 hulle: 50 dirhem.¹⁶³⁶

1 hırka 4 dirhem,¹⁶³⁷ 10-30 dirhem.¹⁶³⁸

1 ridâ: 1000-4000 dirhem.¹⁶³⁹

1 Altın işlemeli kaftan: 8000 dirhem.¹⁶⁴⁰

1 şalvar: 3-4 dirhem.¹⁶⁴¹

1 altın işlemeli gümüş kap: 1000 dirhem.¹⁶⁴²

1 kadife deve palanı: 4 dirhem.¹⁶⁴³

1 kalkan: 3-5 dirhem,¹⁶⁴⁴ 1 dinar veya 10 dirhem.¹⁶⁴⁵

1 mızrak: 4 dirhem.¹⁶⁴⁶

1 zırh: 4 dirhem.¹⁶⁴⁷

1 zırh+1 kılıç+1 miğfer takım halinde: 100 dirhem.¹⁶⁴⁸

1 miğfer: 21 dirhem.¹⁶⁴⁹

1 kolye: 2 dirhem.¹⁶⁵⁰

1 gerdanlık (altın-boncuk karışık): 7-12 dirhem,¹⁶⁵¹ 12 dinar.¹⁶⁵²

¹⁶³³ Gazâlî, *İhya*, IV, 456. Gazali Hz. Peygamberin bu elbiseyi tek bir gün giyindiği belirtir.

¹⁶³⁴ İbn Hacer, *İsabe*, II, 428.

¹⁶³⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 461; İbn Hacer, *İsabe*, II, 428; Kettânî, *Terâtib*, II, 310.

¹⁶³⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 65.

¹⁶³⁷ İbn Hacer, *İsabe*, III, 295.

¹⁶³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 461; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 221.

¹⁶³⁹ Müslim, *Sahih*, "Libas", 16; İbn Hacer, *İsabe*, II, 428; Kettani, *Terâtib*, II, 310.

¹⁶⁴⁰ Müslim, *Sahih*, "Libas", 16; Kettânî, *Terâtib*, II, 310.

¹⁶⁴¹ Gazâlî, *İhya*, IV, 456.

¹⁶⁴² Tirmizi, *Câmi*, "Tefsir", 6 (1059-1060); Kallek, *Yönetim Piyasa*, 222.

¹⁶⁴³ İbn Mâce, *Sünen*, "Menâsik", 4 (2790); Kallek, *Yönetim Piyasa*, 222.

¹⁶⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 296; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 6, 54, 64; Buhari, *Sahih*, "Hudûd", 13 (2789-2793); Müslim, *Sahih*, "Hudûd", 6; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 222.

¹⁶⁴⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 180; Serahsî, *Mebhut*, IX, 136; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 222.

¹⁶⁴⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 824.

¹⁶⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 20; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 222. Mızrak ile zırhın değeri aynı verilmiştir. Oysaki zırh hem yapımı daha meşakkatli, hem de hammeddesi bakımından daha fazla malzemeye ihtiyaç duyulmaktadır.

¹⁶⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 132.

¹⁶⁴⁹ Kallek, *Yönetim Piyasa*, 222.

¹⁶⁵⁰ Maliki, *Muvatta*, "Cihad", 13 (981); İbn Mâce, *Sünen*, "Cihad", 34 (2850); Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Cihad", 133 (2712); Kallek, *Yönetim Piyasa*, 222.

1 altın gerdanlık: 1 köle¹⁶⁵³ Hz. Fatma, boynundaki altın bir kolyeyi pazara götürüp satarak bir köle satın almıştır.¹⁶⁵⁴

2 gümüş bilezik: 2,5 dirhem.¹⁶⁵⁵

2.5.4.3. Zanaatkâr Sahabiler ve Gelirleri

Yukarıda Hz. Peygamber döneminde bulunan hizmet ve üretim alanlarını işledik. Burada ise okuyucunun önünde derli toplu bir liste olması sebebiyle meslekleri ve o mesleği icra eden sahabi isimlerini vereceğiz. Ancak isim tespit edilemeyen mesleklerin karşısı boş bırakılacaktır.

Hizmet Alanındaki Meslekler:

Yazı Yazma Öğretmenliği: Abdullah b. Amr b. Âs.¹⁶⁵⁶

Kâtipler: Ali b. Ebî Tâlib,¹⁶⁵⁷ Zeyd b. Sâbit,¹⁶⁵⁸ Âmir b. Führeyre,¹⁶⁵⁹ Abdullah b. Erkam,¹⁶⁶⁰ Kettani, Hz. Peygamber'e bir şekilde kâtiplik yapmış olan sahabilerin listesini 39 kişi olarak vermektedir.¹⁶⁶¹

Kur'an Öğretmenliği: Ubâde b. Sâmit.¹⁶⁶²

Tercümanlık: Zeyd b. Sâbit.¹⁶⁶³

Doktor: Bizzat Peygamberimizin kendisi,¹⁶⁶⁴ Benî Sakif'ten Hâris b. Kelede,¹⁶⁶⁵ Ebû Rimse,¹⁶⁶⁶ Rufeyde el-Eslemî.¹⁶⁶⁷

¹⁶⁵¹ İbn Ebî, Şeybe, *Musannef*, VII, 317; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Büyü", 13 (3351).

¹⁶⁵² Fudâle b. Ubeyd isimli sahabi Hayber ganimetlerinden bir gerdanlığı 12 dinara satın aldığı rivayet edilmektedir. Müslim, *Sahih*, "Müsâkât", 89, 90; Tirmizi, *Câmi*, "Büyü", 32 (1255); bazı rivayetlerde 7-9 dinar olduğu söylenmektedir. Bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Büyü", 13 (3351); Kamacı, *Kadınların Süslenmesi*, 195.

¹⁶⁵³ Kallek, *Yönetim Piyasa*, 222.

¹⁶⁵⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 279; Nesâî, *Sünen*, "Zine", 39 (5140).

¹⁶⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 124; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 222.

¹⁶⁵⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, II, 403.

¹⁶⁵⁷ İbn Abdilber, *İstiâb*, I, 51.

¹⁶⁵⁸ Kettânî, *Terâtib*, I, 203.

¹⁶⁵⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 176.

¹⁶⁶⁰ İbn Abdilber, *İstiâb*, II, 261.

¹⁶⁶¹ Kettânî, *Terâtib*, I, 200-201.

¹⁶⁶² İbn Sâ'd, *Tabakât*, III, 573.

¹⁶⁶³ İbn Abdi Rabbih, *Kitâbu'l-Ikt*, IV, 244; İbn Abdilber, *İstiâb*, I, 552; Kettânî, *Terâtib*, I, 277-283.

¹⁶⁶⁴ Kettânî *Terâtib*, II, 212; Hz. Peygamber'in ilaç yaptığı çömlek hiç ateşten inmezdi denilmektedir.

¹⁶⁶⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Tıb", 12 (3875); İbn Kayyım, *Zâdul Meâd*, VI, 329.

¹⁶⁶⁶ Kettânî, *Terâtib*, II, 217.

¹⁶⁶⁷ İbn Hişam, *Sîre*, II, 239.

Bezzaz: Osman b. Affân, Süveyd b. Kays el-Abdî,¹⁶⁶⁸ Talha b. Ubeydullah ve Abdurrahman b. Avf.¹⁶⁶⁹

Attâr: Esmâ bint Muharribe, Havlâ bint Tüveyt, Müleyke.¹⁶⁷⁰

Tartıcı:¹⁶⁷¹

Eczacı (Akâkir): Ebû Musa el-Eşârî.¹⁶⁷²

Ebelik: Ebû Râfi'nin hanımı Selma¹⁶⁷³ (peygamberimizin oğlu İbrahim'e ebelik yapmıştır).

Kasaplık: Hâlid b. Esîd b. Ebü'l-Îs el-Ümevî, Kirâm, Zübeyr, Amr b. Âs ve Âmir b. Küreyz'in kasaplık yaptıkları rivayet edilir.¹⁶⁷⁴

Kuyumculuk:

Berberlik (Mâşita-Mukayyine): Ma'mer b. Nadle,¹⁶⁷⁵ Hiraş b. Ümeyye,¹⁶⁷⁶ Ümmü Züfer,¹⁶⁷⁷ Ümmü Süleym bnt Milhân,¹⁶⁷⁸ Ümmü Gaylan,¹⁶⁷⁹ Büsre bnt Safvân.¹⁶⁸⁰ Ezrak b. Utbe,¹⁶⁸¹ Ebû Râfiğ es-Sâiğ,¹⁶⁸² Arfece b. Es'âd.¹⁶⁸³

Hacamatçı: Ebû Hind,¹⁶⁸⁴ Ebû Taybe.¹⁶⁸⁵

Fırıncı: Mirdâs el-Muallim.¹⁶⁸⁶

Rehberlik: Sa'd el-Arcî,¹⁶⁸⁷ Sâbit b. Dahhak, Cebbâr es-Salebi.¹⁶⁸⁸

¹⁶⁶⁸ Kettânî, *Terâtib*, II, 263-264, Rasulullah Süveyd'den pantolon satın almıştır.

¹⁶⁶⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 352; İbn Hacer, *İsâbe*, II, 32.

¹⁶⁷⁰ İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 232, 278.

¹⁶⁷¹ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 352; Kettânî, *Terâtib*, II, 265-266.

¹⁶⁷² Kettânî, *Terâtib*, II, 270; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 75; Kettânî, *Terâtib*, II, 271.

¹⁶⁷³ İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 272, 461; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 123, 133-135; Mehmet Eren, "Ümmü Râfi", *DİA*, XXXXII, 327; Abdullah Aydın, "Ebû Râfi", *DİA*, X, 211.

¹⁶⁷⁴ Kettânî, *Terâtib*, II, 327.

¹⁶⁷⁵ İbn Hacer, *İsâbe*, III, 449.

¹⁶⁷⁶ İbn Hacer, *İsâbe*, I, 421.

¹⁶⁷⁷ İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 453.

¹⁶⁷⁸ Kettânî, *Terâtib*, II, 332.

¹⁶⁷⁹ İbn Hişam, *Sîre*, I, 414; Fatımatüz Zehra Kamacı, *Hiz. Peygamber Döneminde Kadınların Süslenmesi*, İnkılab yay., İstanbul 2012, 230.

¹⁶⁸⁰ İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 537.

¹⁶⁸¹ İbn Hacer, *İsâbe*, I, 29.

¹⁶⁸² Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 561; Kettânî, *Terâtib*, II, 291; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 137.

¹⁶⁸³ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, III, 400; Kettânî, *Terâtib*, II, 292; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 137.

¹⁶⁸⁴ İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 221.

¹⁶⁸⁵ Kettânî, *Terâtib*, II, 326.

¹⁶⁸⁶ İbn Hacer, *İsâbe*, III, 401; rivayetin zayıf olduğu söylenmiştir. Bkz. Kettânî, *Terâtib*, II, 330.

¹⁶⁸⁷ İbn Hacer, *İsâbe*, II, 48.

Aşçılık: Ebû Ubeyd.¹⁶⁸⁹

Terzi: Osman b. Talha.¹⁶⁹⁰

Dokumacılık.¹⁶⁹¹

Üretim Alanındaki Meslekler:

Marangoz: Bakom (Bâkûm, Belkûm),¹⁶⁹² Ebû Râfi.¹⁶⁹³

Debbağ: Hâris b. Subayre.¹⁶⁹⁴

Demirci: Ebû Lü'lüe, Ebu Seyf,¹⁶⁹⁵ Habbab,¹⁶⁹⁶ Sa'd b. Ebî Vakkas.¹⁶⁹⁷

Silah Yapımcılığı: Silahlar demirci ustaları tarafından yapılmaktaydı.

Nakkaşlık: Ebû Lü'lüe.¹⁶⁹⁸

Sarraf: Zeyd b. Erkam, Berâ b. Azîb.¹⁶⁹⁹

Madenci: Ebû Husayn es- Selemî.¹⁷⁰⁰

2.5.5. Zekât ve Sadaka Gelirleri

Devlete ait gelirler içerisinde zikrettiğimiz gibi, yoksul halkın geçim vasıtalarından birisi belki de tek güvenceleri devlet yardımı sayılan, ancak zenginden alınıp yoksullara verilen zekât ve sadakadır. Zekâtın devlet eliyle toplanıp ayetle belirlenen yerlere yine devlet eliyle sarf edilmesi gerektiğini, Peygamberimiz'in münferit uygulamalara müsaade etmediğini yukarıda belirtmiştik.

Allahu Teâlâ zekâtın dağıtım işini bizzat kendisi üstlenmiş ve onu sekiz kısma ayırmıştır.¹⁷⁰¹ Aslında bu sekiz sınıfın özelliklerine baktığımızda bunları iki ana grupta

¹⁶⁸⁸ İbn Hacer, *İsabe*, I, 193, 220.

¹⁶⁸⁹ Kettânî, *Terâtib*, II, 328-329.

¹⁶⁹⁰ İbn Kuteybe, *Meârif*, 575.

¹⁶⁹¹ Buhari, *Sahih*, "Büyû", 31 (2093), "Cenâiz", 29 (1278); İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 454; Kettânî, *Terâtib*, II, 286-287.

¹⁶⁹² İbn İshak, *Sîre*, 83; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 145; Süheylî, *Ünf*, II, 277-278; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 195; İbn Hacer, *İsabe*, I, 136-137, 166; İsmail Lütfi Çakan, "Bakom", *DİA*, IV, 548.

¹⁶⁹³ İbn Hişam, *Sîre*, I, 646; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 73; Kettânî, *Terâtib*, II, 290.

¹⁶⁹⁴ Kettânî, *Terâtib*, II, 315.

¹⁶⁹⁵ Buhari, *Sahih*, "Cenaiz", 44 (1304).

¹⁶⁹⁶ Kettânî, *Terâtib*, II, 300.

¹⁶⁹⁷ Kettânî, *Terâtib*, II, 379; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 135.

¹⁶⁹⁸ Kettânî *Terâtib*, II, 292.

¹⁶⁹⁹ Buhari, *Sahih*, "Büyû", 8 (2060); Kettânî, *Terâtib*, II, 267.

¹⁷⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, VII, 75; Kettânî, *Terâtib*, II, 269.

toplayabiliriz: Birisi ihtiyaçtan dolayı alanlar ki bunlar fakirler, yoksullar, köleler ve yolculardır, bunlar ihtiyaçlarının şiddeti oranında almaktaydılar; diğer grup ise devletin menfaatleri gözetilerek kendilerine zekâtтан verilenlerdir. Bunlar da zekât memurları, müellefei kulüb, borçlular ve Allah yolunda bulunanlardır. Netice olarak zekât alacak kişi muhtaç değilse ve onlardan müslümanların bir menfaati yoksa zekâtта payıda yoktur.¹⁷⁰² Hz. Ömer'in müellefei kulübe zekâtтан payı kesmesini bu manada düşünebiliriz.

Kendilerine zekâtтан pay ayrılanları genel olarak değerlendirdiğimizde toplumun bütün kesimlerini kuşatıcı olduğunu görmekteyiz. İnsanlar genel olarak ihtiyaçları kadar zekâtтан pay istemekteydiler. Hz. Peygamber bu amaçla gelenlerin gerçekten ihtiyaç sahibi olup olmadığına bakmaktaydı. İhtiyacı olmakla birlikte çalışıp kazanacak güce sahip olanları önce çalışıp kazanmaya teşvik ederek uyarır, isteklerine devam etmeleri halinde zekâtтан verirdi. Nitekim veda haccı esnasında zekât dağıtımında gelen iki genci uyarmış ama zekât vermiştir.¹⁷⁰³ Zekâtın hicretin ikinci yılında farz kılındığı kabul edilirse, özellikle Medine yıllarının ilk döneminde zekât gelirlerinden bir çok kişinin faydalandığı anlaşılmaktadır. Bu gelirden istifade edenler arasında suffe ehli önemli yer tutmaktadır. Daha önceden de belirtildiği gibi bunların bir çoğunun üzerinde örtünecek doğru dürüst elbisesi bile bulunmamaktaydı. Özellikle ilk dönemler çok zorluk içinde kalan bu topluluk tamamen zekât ve sadakalarla geçinebilmekteydiler.¹⁷⁰⁴

Zekât gelirleri müslümanların ihtiyaçlarını karşılayacak oranda olmadığı dönemlerde Peygamberimiz varlıklı müslümanları fakirlere yardım konusunda teşvik etmiştir. Zengin sahabilerden Abdurrahman b. Avf'ın sadakalarının anılamayacak ve sayılamayacak kadar çok olduğu bildirilmektedir.¹⁷⁰⁵

2.5.6. Miras, Umrâ, Rukbâ ve Vasiyet Gelirleri

Tarihin her döneminde olduğu gibi Hz. Peygamber döneminde de insanların gelir kaynaklarından biri atalarının bıraktıklarıdır. Mekke döneminde bu hususta herhangi bir uygulamanın olmadığı bilinmektedir. Aynı zamanda cahiliye geleneğinde

¹⁷⁰¹ Kur'an, Tevbe: 9/60.

¹⁷⁰² İbn Kayyim, *Zâdu'l-Meâd*, II, 20.

¹⁷⁰³ Bû Dâvûd, *Sünen*, "Zekât", 22 (1633); İbn Kayyim, *Zâdu'l-Meâd*, II, 21.

¹⁷⁰⁴ Buhârî, *Sahih*, "Mevâkıtu's-Salât", 41 (602); İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 255.

¹⁷⁰⁵ Kettânî, *Terâtib*, III, 201.

kadınlar ve çocuklar savaşlara katılmadığı ve yağma yapamadıkları için mirastan pay verilmemekteydi.¹⁷⁰⁶ Ancak eğer kadınlardan savaşa katılıp dışman askerlerinden bir kişi ldrmş olan varsa bunlara pay verilmekteydi. Bu yolla kızına miras veren ilk kişi Ağleb b. Amr (Cüşem) b. Ubeyde (Abde) el-İcl (. 21/642) olduğu daha önce belirtilmişti.¹⁷⁰⁷ Medine döneminde ilk miras uygulaması ensar-muhacir arasında oluşturulan kardeşliğin başlangıçta miras sebebi sayılmasıyla başlamıştır.¹⁷⁰⁸ Bilahare gelen ayetlerde¹⁷⁰⁹ başta ana baba olmak üzere yakınlara mirastan vasiyet tavsiye edilmiştir. Daha sonra nazil olan ayetlerde ise erkek kadın ayırımı yapmadan mirasta akrabalık bağı esas alındığı bildirilmiştir (Enfal: 8/75, Ahzab: 33/6). Ve Uhud savaşından sonra,¹⁷¹⁰ son olarak Nisa suresi 11, 12 ve 176. ayetler gelerek mirastaki taksimatın nasıl yapılması gerektiği ortaya konulmuştur. Zira bu savaşta kocası Sad b. Rabî'yi kaybeden bir Müslüman hanım sadece kız çocuğu olduğu için kocasından kalan mirasa kocasının erkek kardeşi el koyduğu için tüm malını kaybetmişti. Olay zerine inen ayetlerde kadın ve kız çocuklar için de pay verilince Hz. Peygamber, malı alan kişiyi çağırtarak mirasın te ikisini kızlara, sekizde birini kadına vermesini istedi, kalanın da kendisinin olacağını söyledi.¹⁷¹¹

Söz konusu ayetlerde miras paylaşımı en ince ayrıntısına kadar verilerek kadın ve çocukların vasiyet yoluyla mirastan mahrum bırakılmasına bile meydan verilmemiştir. Burada kadın derken anne, kız, kız kardeş, hala, büyük anna, kız torun vb. yakınlığı bulunan tüm kadınlar kastedilmiştir. Cahiliye döneminde kadın ve çocukların mirastan mahrum bırakılmaları terkedilmiş, ancak yine İşlam'dan önce uygulamada olan,¹⁷¹² miras paylaşımı esnasında orada bulunan ama mirastan pay alma hakkı bulunmayan akrabalara hediye verilmesi devam ettirilmiştir.¹⁷¹³

¹⁷⁰⁶ İbn Habîb, *Muhabber*, 324; Kehhâle, *Dirset'l İtimiyye f Usûri'l İşlmiyye*, 164; Baysa, *Kureyş Kervanları*, 76.

¹⁷⁰⁷ Vâhidî, Eb'l-Hasan Ali b. Ahmed Nîsâburî, *Esbâbu'n Nüzul*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1978, 95-97; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 49.

¹⁷⁰⁸ İbn Kayyim, *Zâdu'l-Meâd*, III, 95.

¹⁷⁰⁹ Kur'an, Bakara: 2/180.

¹⁷¹⁰ Hamidullah, *İşlam Peygamberi*, 204.

¹⁷¹¹ Vâkidî, *Megâzî*, I, 382-384; Semhûdî, *Vefâ*, ; Hamidullah, *İşlam Peygamberi*, 204.

¹⁷¹² Hamidullah, *Asrı Saadet ncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat*, I, 141.

¹⁷¹³ Kur'an, Nisa: 4/8.

Miras konusunda Peygamberimizin de uygulama, öneri ve teşvikleri olmuştur. Nitekim şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: “*Yüce Allah’ın farz kıldığı bir mirası yok eden kişinin Yüce Allah da cennetteki alacağını yok eder.*”¹⁷¹⁴

Bu alandaki uygulamalarından birisi, birbirlerine varis olabilecekden birinin diğerini öldürmesi halinde, katili mirastan men etmektir. Hz. Ömer döneminde yaşanan bir hadise üzerine Ömer, buna işaret eden uygulamayı gerçekleştirmiştir. Amr b. Şuayb naklediyor: (Mudlic oğullarından biri olan) Katâde oğlunu öldürdü. Bunun üzerine Ömer b. Hattab diyet olarak, otuzu beş yaşında, otuzu dört yaşında ve kırkı da gebe olmak üzere yüz deve aldı. sonra da maktûlün babasına dedi ki: Rasulullah’ın şöyle buyurduğunu işittim: “*Katilin (maktûlün malına) mirasçı olma hakkı yoktur.*”¹⁷¹⁵

Miras bırakımında cahiliyeden kalan diğer iki husus ise *umrâ* ve *rukbâ* uygulamasıdır. *Umrâ*, bir meskenin menfaatini ömür boyu birine bağışlamak demektir. Araplar, “Şu evimi ömrüm / ömrün boyunca sana verdim; evim yaşadığım / yaşadığın sürece senin olsun” gibi sözlerle veya kısaca, “Şu evimi sana umrâ kıldım” diyerek şartlı bağışta bulunurlardı. Beklemek, gözetmek manalarına gelen *rukbâ* ise bir malın mülkiyetini ölüme bağlayarak birine vermektir. Şöyle söylenmek suretiyle gerçekleştirdi: “Senden önce ölürsem o mal senindir. Sen benden önce ölürsen mal yine benimdir.”¹⁷¹⁶

Kur’an’da geçmeyen bu iki kavram Peygamberimizin hadislerinde genelde birlikte kullanılarak, söz konusu uygulamaların geçerli olacağını, verilen malın artık o şahsın mülkiyetinde olacağını bildirmiş, ancak ashaba mallarını ellerinde tutmalarını tavsiye ederek, umrâ ve rukbâ yapamaları halinde mallarının mülkiyetini kaybedeceklerini hatırlatmıştır.¹⁷¹⁷ Konuyla ilgili şöyle buyurmuştur: “*Mallarınızı elinizde tutunuz ve onu umrâ olarak vermeyiniz. Kim, bir şeyi ömür boyu kullanılmak üzere birine verirse, bu mal, kullananın vefatından sonra varislerindir.*”¹⁷¹⁸ Rukbâ

¹⁷¹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XII, 553.

¹⁷¹⁵ Mâlik, *Muvatta*, “Hac”, 51 (867); Abdurrezzak, *Musannef*, 17782, 17783; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII, 60; Ahmed, *Müsned*, I, 49; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Diyât”, 17 (4553); İbn Mâce, *Sünen*, “Diyât”, 16 (2646).

¹⁷¹⁶ Wensick, *Miftâh*, rukbâ ve umrâ mad.

¹⁷¹⁷ Buhari, *Sahih*, “Hibe”, 32 (2626); Müslim, *Sahih*, “Hibât”, 20-27, 30-32; Nesâî, *Sünen*, “Rubâ” 2 (3709), “Umrâ”, 2 (3727-3732).

¹⁷¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 81-85; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 357, V, 13, 22, 182; Ebû Dâvud, *Sünen*, “İcâre” 83 (3544); İbn Mâce, *Sünen*, “Hibât” 3 (2379, 2381); Tirmizi, *Câmi*, “Ahkâm” 15 (1349).

hakkında ise şöyle buyurmaktadır: “*Rukbâ yoluyla mal vermek helal değildir. Kime rukbâ yoluyla bir mal verilirse, o mal verilen kimsenin olup mirasına dahil olur.*”¹⁷¹⁹

Miras hususunda Peygamberimizin uyarılarından biri de vasiyet konusundadır. Çünkü bazı şahıslar mirasçılarının ya tamamını veya onlardan bazısını ayırarak ya mirastan mahrum bırakmak veya murislerden birine daha fazla mal vermek için vasiyet etmekteydiler. Rasulullah, Veda Haccı esnasında verdiği hutbesinde: “*Yüce Allah hak sahibi olan herkese bu hakkını vermiştir. Bu nedenle artık miras alana vasiyet yoktur*”¹⁷²⁰ buyurarak mirasa hak sahibi olanlara vasiyet edilmemesini istemektedir. Zira bu kardeşler arasında husumete sebebiyet verebilmektedir. Nu'man b. Beşîr diyor ki babam beni, bana yaptığı bağışa şahit tutmak için Peygamberimize götürdü. Hz. Peygamber babama: “*Başka çocuğun var mı?*” diye sorunca, babam “evet” dedi. Rasulullah: “*Peki buna yaptığın bağışın aynını onlara da yaptın mı?*” diye sorunca, babam: “Hayır” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Kötü bir şeye şahitlik yapmam*” buyurdu.¹⁷²¹

Ancak mirastan mahrum bırakma kastı taşımayan ve kendi mirasçılarının fakir düşmelerine sebebiyet vermediği vasiyetlerde malın üçte birini geçmemek kaydıyla müsaade etmiştir. Nitekim bu konuda şöyle buyurmuştur: “*Allah, amellerinize eklenmek üzere -hayatta iken yaptığınız iyilikler dışında hayırda bulunabilmeniz için- vefatınız sırasında mallarınızın üçte biri üzerinde size tasarruf yetkisi vermiştir*”¹⁷²²

Şu rivayet de Hz. Peygamber döneminde vasiyet yoluyla mal edinildiğinin ifadesidir: Amr b. Sa'd (babasından) bildiriyor: Ağır bir şekilde hastalandığı zaman Peygamberimiz ziyaretine geldi. Ona: “Ya Rasulallah! Malım çok, ama mirasçı olarak sadece bir tane kızım ver. Malımın üçte ikisini tasadduk edeyim mi?” diye sorunca Rasulullah: “Hayır” karşılığını verdi. “Yarısını vereyim mi?” deyince, yine: “Hayır”

¹⁷¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 86; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 26, 34, 73; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İcâre” 86 (3554); Nesâî, *Sünen*, “Umrâ” 1 (3720-3726), 2 (3720-3732).

¹⁷²⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XII, 471.

¹⁷²¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XII, 539; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 268; Buhârî, *Sahih*, “Şehâdât” 9 (2650); Nesâî, *Sünen*, “Nahl”, 1 (3683, 3684).

¹⁷²² İbn Mâce, *Sünen*, “Vesâye”, 5 (2708).

karşılığını verdi. “Üçte birini vereyim mi?” dediğinde ise: “Üçte biri de fazla” buyurdu.¹⁷²³

Ancak vasiyet yapacak birinin bunu sağlığında yapıp hazır bulundurmasının önemine işaret etmektedir. Bu hususa İbn Ömer, Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu nakleder: “*Vasiyet edeceği bulunan Müslüman bir kimsenin vasiyeti yanında yazılı bulunmaksızın iki gece dahi geçirmesi caiz değildir.*”¹⁷²⁴ Fakat Peygamberimizin kendisi ne miras bırakmış ne de bu konuda vasiyet etmiştir.¹⁷²⁵

2.5.7. Ganimet

Yukarıda devletin gelirleri içerisinde üzerinde gerekli incelemenin yapıldığı ganimet, bu bölümde sadece halkın gelir çeşidi olarak ele alınacaktır. İslamdan önce Araplar, elde edilen ganimetlerin dörtte birini kabile reisine vermekteydiler.¹⁷²⁶ Toplumun gelir kaynakları arasında önemli bir yere sahip olan ganimetin taksimi, devlet eliyle gerçekleşmiştir, aksi halde karışıklıkların ortaya çıkması muhtemeldir. Nitekim bazı seferlerden sonra ganimet paylaşımında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bunun bir örneği Bedir ganimetleri ele geçirilince paylaşımı hususunda düşülen anlaşmazlıktır.¹⁷²⁷ Bu olay üzerine ganimetlerin mahiyeti ve paylaşımı hakkındaki ayetler geldi. İbn Hişam İbn İshak’tan Hz. Peygamberin ganimeti Müslümanlar arasında eşit şekilde paylaştırdığını rivayet etmektedir.¹⁷²⁸ Beşte biri devlet başkanına verilmesi gerektiğini ifade eden ayet ise bundan sonra nazil olmuştur (Enfal: 8/41).¹⁷²⁹ İbn Kesir ise Bedir ganimetlerinin eşit şekilde dağıtılmadığını çünkü ayetin ondan sonra nazil olduğunu

¹⁷²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XII, 518; Buhârî, *Sahih*, “Ferâiz” 6 (6733); Ebû Dâvud, *Sünen*, “Menâsik’ü’l-Hac” 99 (2856); İbn Mâce, *Sünen*, “Vesâye” 5 (2708); Tirmizî, *Câmi*, “Vesâye” 1(2116); Nesâî, *Sünen*, “Vesâye” 3 (3628).

¹⁷²⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XII, 522; Mâlik, *Muvatta*, “Kırât” 14 (761); Ahmed, *Müsned*, II, 113; Buhârî, *Sahih*, “Vesâye”, 1, (2738); Müslim, *Sahih*, “Vesâye”, 1, (1249); Ebû Dâvud, *Sünen*, “Sayd” 22 (2854); İbn Mâce, *Sünen*, “Vesâye” 2 (2699); Tirmizî, *Câmi*, “Cenâiz” 5 (974); Nesâî, *Sünen*, “Vesâye” 30 (3617-3618).

¹⁷²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XII, 524; Ahmed, *Müsned*, VI, 44; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Sayd” 22 (2855); Müslim, *Sahih*, “Hac”, 221; İbn Mâce, *Sünen*, “Vesâye” 1 (2695); Nesâî, *Sünen*, “Vesâye” 2 (3623,2624).

¹⁷²⁶ Bu hususta kabile reisini öven bir şair şöyle diyor:

لك المرباع منها والصفايا وحكمك والنشيطه والفضول

“o ganimetten dörtte bir sana ve aslan payı da, senin hükmün, çalışan ve faziletin.” Bkz. Ebû Ali İsmail b. el-Kâsım el Bağdâdî el-Kâlî, *Kitâbu’l-Emâlî*, Dâru’l-Hikme, Beyrut, Trsz., I, 141-143; Bedâyene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 12.

¹⁷²⁷ İbn Hişam, *Sîre*, II, 292, 297, 322; Bedâyene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 12.

¹⁷²⁸ İbn Hişam, *Sîre*, II, 296-297; Taber, *Tarih*, II, 457-459; İbnu’l Esir, *Kâmil*, II, 90; Bedâyene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 12.

¹⁷²⁹ Vâkıdî, *Megâzî*, I, 65; Ebû Ubeyd, *Emval*, 426; Bedâyene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 12.

söyler. Fakat farklı rivayetlerde humus alındıktan sonra kalanın savaşçılar arasında eşit şekilde dağıtıldığı ifade edilmektedir.¹⁷³⁰

Medine döneminde müslümanların geçim kaynakların en başında ganimet gelmektedir. İlk zamanlar sadece geçinmelerini kolaylaştıracak bir unsur olan ganimet daha sonraki zamanlarda özellikle geniş verimli toprakların fethedilmesiyle sahabenin bir çoğunun zenginleşmesine sebebiyet vermiştir.

Müslümanların ganimet amacıyla yaptıkları ilk hareket Abdullah b. Cahş seriyyesinin Nahle¹⁷³¹ yakınlarında Mekke ticaret kervanına yaptığı baskındır. Mekke kervanını Amr ibn Hadramî komuta ediyordu. Kervan kuru üzüm ve yemeklik yağ taşıyordu. Ufak çaplı çatışma gerçekleşti ve Abdullah b. Cahş ganimetle Medine'ye döndü. Haram aylarda çatışma gerçekleştiği için başlangıçta bundan hoşlanmayan Hz. Peygamber, müşriklerin bundan çok daha büyük suçlar işlediğini bildiren ayetin gelmesiyle (Bakara: 2/217) ganimeti paylaştırdı.¹⁷³²

Müslümanlar daha sonra Bedr savaşına kadar Abdullah b. Cahş'ın seriyyesinden önce ve sonra Kureys'e baskınlara devam ettiler ve çokça ganimet elde ettiler.

Hicretin dördüncü senesinde Nadiroğulları, sulhu bozmaları sebebi ile Medine'den çıkarıldılar. Onların malları hakkında ihtilaf doğdu. Onların malları savaş olmadan ele geçirildiği için bu malların fey olduğu, dolayısıyla devletin mülkiyetine ait olduğu sebebiyle Hz. Peygamber'in tasarrufuna bırakıldı.¹⁷³³ Hz. Peygamber de muhacir arasında dağıttı. Muhacirler fakir olduklarından onların mali durumlarını düzeltmek ve ensar arasında iyi durumda olmaları amaçlanmıştı. Bu hususta Hz. Peygamber, ensara şöyle dedi: *“muhakkak muhacir kardeşlerinizin malı yok, isterseniz bu malı sizler arasında da dağıtayım, isterseniz size vermem gerekenleri vermeyip muhacir arasında dağıtayım.”* Ensar da: *“ hayır malları onlara dağıt, bizim mallarımızdan da dilediğini onlara taksim et”* dediler. Bunun üzerine şu ayet nazil oldu: *“...kendilerinde bir açıklık (ihtiyaç) olsa bile kardeşlerini kendi nefislerine tercih*

¹⁷³⁰ İbn Kesir, Sire, II, 469; Bedayene, Hayâtü'l-İktisâdî, 13.

¹⁷³¹ Mekke ile Taif arasında bir yer.

¹⁷³² Vâkıdî, Megâzî, I, 65-66; Taberi, Tarih, II, 412-413; İbnü'l Esîr, Kâmil, II, 79; Bedâyene, Hayâtü'l-İktisâdî, 12.

¹⁷³³ Sellam, el Harâc, 22-23; Bedayene, 13.

ederler...” (Haşır/9). Bu zamandan sonra muhacirler Medine’de kalmayı küçük gördüler.¹⁷³⁴

Hiz. Peygamber hicretin beşinci yılında Beni Kureyza’nın mallarını Müslümanlar arasında ganimet olarak taksim etti. Bu olayda atlara ve sahiplerine ayrı ayrı pay ayrıldı. Bunlar ganimet malından beşte bir çıkarıldıktan sonra gerçekleşti. Süvari için bir, atı için iki pay verildi. Bineksiz olanlara ise bir pay ayrıldı.¹⁷³⁵

Hicretin altıncı yılında Beni Mustalık’tan alınan mallar ganimet olarak dağıtıldı. Yedinci yılda Hayber ve Vadi’l Kura’dan alınan mallar dağıtıldı. Sekizinci yılda Huneyn malları ganimet olarak Müslümanlar arasında paylaştırıldı.¹⁷³⁶ Fedek halkı da Hiz. Peygamber’e elçi göndererek hurma gelirlerinin yarısı karşılığında anlaşma yapılması talebinde bulundular. Hiz. Peygamber bunu kabul etti. Bu gelir Hiz. Peygamber’e ait oldu. Çünkü bunlarla herhangi bir savaş yapılmadan anlaşma sağlandı. Bunlardan gelen malı Hiz. Peygamber istediği gibi harcama yetkisine sahipti.¹⁷³⁷

Görüldüğü üzere on yıllık Medine döneminin her yılı birkaç seriyye ve gazveler gerçekleşmiş, az ama çok bir çoğundan ganimetlerle dönülmüştür. Aslında Hiz. Peygamber’in ömrünün sonuna kadar halkın ana geçim vasıtalarının başında ganimet gelmekteydi.

2.5.8. Mehir

Kadınlar için mehir, gelir çeşitlerinden biri sayılır. Aslında benzer uygulama, geçmiş dinlerde olduğu gibi cahiliye adetlerinde de bulunmaktaydı. Hatta mehirsiz evlenenler hoş karşılanmamakta, nikahsız evlilik gibi kabul edilmekteydi. Mehir tayin edilmeden evlenmeği, kadınlar aşağılık bir iş kabul etmekteydiler. Fakat cahiliyede mehiri kadının velisi erkek alır, kadına bir şey verilmezdi.¹⁷³⁸ Allahu Teâlâ ise

¹⁷³⁴ Kureşî, Yahya b. Âdem, *Kitâbu'l-Harac*, Dâru'l-Marife, Buyrut 1970, 35; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 58; Kudame b. Ca'fer, *el Harac ve Sinâ'atü'l Kitâbe*, (Şerh ve Talik, Muhammed Hüseyin ez-Zebîdî) Dâru'r-Reşîd, Bağdad 1981, 257; Bedâiyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 14.

¹⁷³⁵ İbn Hişam, *Sîre* III, 255-256; Ebû Ubeyd, *Emval*, 163; Yakûbî, *Târih*, II, 53; Kudame b. Ca'fer, *Harâc*, 257; Bedâiyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 14.

¹⁷³⁶ Kureşî, *Harâc*, 36-43; İbn Hişam, *Sîre*, III, 302, 363, 367, 371; Ebû Ubeyd, *Emval*, 173-176, 204; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 64; Belâzurî, *Fütûh*, I, 25; Yakubî, *Tarih*, II, 56,57, 62,64; Taberî, III, 3-19; Halife b. Hayyad, *Tarihü Halife b. Hayyât*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut Trsz. 83, 85; Kudame b. Ca'fer, *Harac*, 258-261; Bedâiyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 14.

¹⁷³⁷ İbn Hişam, *Sîre*, III, 368; Bedâiyene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 15.

¹⁷³⁸ Mehmet Akif Aydın, “Mehir”, *DİA*, XXVIII, 389.

Kur'an'da mehiri kadının teminatı olarak zikretmiştir. “*Verdiğiniz o mehiri hanımınızdan nasıl alırsınız ki, birbirinizle birleşip katıldınız ve onlar sizden kuvvetli bir teminat aldılar...*”¹⁷³⁹ Vadeli mehir (müeccel) tayin edilmişse bunun da bir borç ödenir gibi ödenmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁷⁴⁰

Hız. Peygamber döneminde mehirin cinsi ve miktarı çok çeşitlilik göstermiştir. Bununla birlikte kadınların çoğunun mehir miktarı bellidir. Bu toplumdaki geçim standartlarına göredir. Farklı ölçüler Rasulullah tarafından hoş karşılanmamıştır. İbn Hişam rivayet ettiğine göre Hız. Peygamber döneminde bir adam kendi kavminden bir kadınla evlendi. Kadına ortalama mehir miktarının çok üzerinde olan iki yüz dirhem mehir verdi. Bunun üzerine Peygamberimiz: “*Subhanallah, şayet siz bir şey artırmadığınız halde vadinin karnından (bol bol hesapsızca) aldıysanız, sizin aldığınız şey benim yanımda yoktur*”¹⁷⁴¹ buyurdu. Müslim de Sahih’inde bir adamın ensardan bir kadınla evlendiğini ve ona dört ukıyye (ortalama yüz altmış dirhem) mehir verdi. Bunun üzerine Hız. Peygamber: “*sanki şu dağın içinden gümüş yontuyor gibisiniz*” dedi.¹⁷⁴² Bu yüksek miktarların yanı sıra düşük miktarda mehirle evlenen kadınlar da bulunmaktaydı. Abdurrahman b. Avf da bir kadınla evlendi ve kadına bir altın ‘nüvât’ mehir verdi. Bu da ortalama beş dirhem ediyordu.¹⁷⁴³ Yine bazı kaynaklar Hız. Ali’nin Fatma ile evlendiğinde ona bir zırh mehir vermişti ki bu da sadece dört dirhem değerindeydi.¹⁷⁴⁴ Buhari Aişe’nin bir elbisesinin beş dirhem civarında olduğunu rivayet etmektedir.¹⁷⁴⁵ Aslında bunlar, bir toplumda gelir çeşitliliğine göre olağan olan farklılıklardır. Ancak yüksek miktarda mehir uygulaması evlilikleri zorlaştıracığından Peygamberimiz, fazla mehir vermeye karşı çıkmamakla birlikte ödeyemeyecek yükün altına girmemeleri hususunda ashabını uyarmıştır. Bunun yanı sıra “*Kadınların en bereketli olanları (mehir bakımından) külfeti en az olanlarıdır*” buyurarak¹⁷⁴⁶ düşük mehri teşvik etmiştir.

Bu konudaki en iyi örneği, Peygamberimizin hanımlarına verdiği mehir oranı teşkil etmektedir. Hız. Aişe’den gelen bir bilgide Rasulullahın hanımlarının mehirlerinin 12 ukıyye 20 dirhem olduğu anlaşılmaktadır. 1 ukıyye (okka) 40 dirhem olduğundan

¹⁷³⁹ Kur’an, Nisa: 4/21.

¹⁷⁴⁰ Kur’an, Nisa: 4/4.

¹⁷⁴¹ İbn Hişam, *Sîre*, IV, 278; Bedayene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 63.

¹⁷⁴² Müslim, *Sahih*, “Nikah”, 75.

¹⁷⁴³ Şafî, *Ümm*, V, 52; Bedayene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 63.

¹⁷⁴⁴ İbn İshak, *Sîre*, 230; Bedayene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 63.

¹⁷⁴⁵ Buhari, *Sahih*, “Hibe”, 34 (2627); Bedayene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 63.

¹⁷⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 571; İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 77, 82, 91, 145.

mehrin tamamı 500 dirhem etmektedir.¹⁷⁴⁷ Enes'in bildirdiğine göre Rasûlullah, Safiyye'yi azat edişini onun mehri saymıştır.¹⁷⁴⁸ Gelen başka bir rivayete göre ise Necaşi, Ümmü Habibe'yi dört yüz dinar mehir karşılığında Rasûlullah ile evlendirmiştir.¹⁷⁴⁹ Yine Rasûlullah, Sevda bint Zem'a ile başka bir hanımından miras kalan evi mehir vererek evlenmiştir.¹⁷⁵⁰

Ancak eldeki rivayetlerden anlaşılmaktadır ki ashap maddi gücüne ve kadınların asalet ve güzelliklerine göre mehir vermiştir. Abdurrahman b. Avf'ın ensardan bir kadınla 30.000 dirhem mehir vererek evlendiği aktarılmaktadır.¹⁷⁵¹ Ancak Abdurrahman'ın verdiği bu miktar muhtemel ki daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiş olmalıdır. Çünkü Abdurrahman Hz. Peygamber'den sonra çok zenginleşmiştir. Hz. Peygamber döneminde olsa bile dediğimiz gibi bu durum sahabinin zenginliği ile ilgilidir.

Yüksek miktardaki mehir uygulamasına bir örnek ise sahabeden Ka'ka' b. Şevr'in Behriyye-i Hâni ile evlenmesinde ödenmiştir. Ka'ka', Behriyye'ye altınla yaldızlanmış bir cevher vermiştir.¹⁷⁵²

Ancak bu yüksek mehir uygulamalarının yanı sıra çok az değer karşılığında evlenmeler de mevzu bahistir. Hz. Peygamber de bunda bir sakınca görmemiştir. Hatta insanların ekonomik seviyelerinin düşük olduğu dönemlerde teşvik bile etmiştir. Nitekim bir keresinde Rasûlullah ashabına hitab ederken şöyle buyurmuştur: “(Kız ya da erkek olsun) *bekârlarınızı evlendirin.*”¹⁷⁵³ Bunun üzerine bir adam kalkarak: “Ya Resûlallah! Aralarındaki mehirler ne olacak?” deyince Rasûlullah: “*ailelerinin razı olduğu küçük şeylerdir*” buyurdu.¹⁷⁵⁴ Demek ki mehirde iki tarafın rızası aranmıştır. Başka bir rivayette ise Peygamberimiz: “*bir dirhemle (de olsa kadının namusunu)*

¹⁷⁴⁷ İbn Sad, *Tabakat*, III, 161; Kandehevî, *Hayatü's-Sahabe*, III, 327. (500x3)x1,92=2880.

¹⁷⁴⁸ Şafîi, *Ümm*, “Sadakât”, V, 53; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 522; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 99; Buhârî, *Sahih*, “Salât”, 12 (371), “Salâtü'l-Havf” 6 (947), “Megâzi” 120 (4201); Ebû Dâvud, *Sünen*, “Nikah”, 2 (2047), “Harac”, 20-21 (2991); Müslim, *Sahih*, “Nikah”, 14 (1045-84); İbn Mâce, *Sünen*, “Nikah”, 42 (1957); Tirmizî, *Câmi*, “Nikah” 23 (1115); Nesâî, *Sünen*, “Nikah”, 79 (3380); Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 47.

¹⁷⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 572; İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 98-99; İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 427; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Nikah” 27-28 (2107-2108); Nesâî, *Sünen*, “Nikah”, 66 (3350).

¹⁷⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 571.

¹⁷⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 572; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 126.

¹⁷⁵² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 484.

¹⁷⁵³ Kur'an, Nur: 24/32.

¹⁷⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 567.

kendisine helal kılan (mehir) hiç şüphesiz helal kılmuştur” dedi.¹⁷⁵⁵ Bir demir yüzüğün ve bir çift ayakkabının bile mehir sayıldığı dönemler olmuştur.¹⁷⁵⁶ Bizzat Hz. Peygamberin kendisi kızını evlendirirken Hz. Ali’ye dört dirhem değerindeki zırhını mehir olarak vermesini istemiştir.¹⁷⁵⁷

Diğer taraftan Hz. Peygamber, mehri ödeme sıkıntısı çekenlere hazineden yardım etmiştir. Ebû Hadred el-Eslemî evleneceği bir kadının mehri ile ilgili Rasûlullah’tan (maddi) yardım istedi. Hz. Peygamber ona: “*ne kadar mehir verdin?*” diye sordu. Adam “iki yüz dirhem” cevabını verdi. Bunun üzerine Rasûlullah: “*elinizi Bathân vadisine daldırsaydınız daha fazla arttıramazdınız!*” buyurdu.¹⁷⁵⁸

Ayrıca mehir kadının hakkı olduğu için eğer nikah esnasında veya sonradan ödenmemişse, boşanma ve ölümle birlikte derhal peşin ödenmesi gereken duruma dönüşmektedir. Mesela ashaptan Küreyb b. Hişam, bir kadınla dört bin dirhem mehir karşılığında evlenmiş, mehrinden ona henüz hiçbir şey vermeden onunla gerdeğe girmiştir.¹⁷⁵⁹

Hz. Peygamber, kadınların mehirlerinin herhangi bir sebeple verilmemesini de şiddetli eleştirmiştir. Bunun kıyamette cezaya sebebiyet vereceğini hatırlatarak şöyle buyurmuştur: “*Her kim bir kadınla mehrini gidermek (ona mehrini vermeme) niyetiyle evlenirse bu kimse, kıyamet günü Allah katında zinakârdır.*”¹⁷⁶⁰

Diğer yandan Hz. Peygamber döneminde ve sonraki dönemlerde gelirler arttıkça bununla orantılı olarak mehirlerde de artış gözlenmiştir. Bu artış bazen insanları zorlamış olacak ki Hz. Ömer kendi döneminde müdahale ihtiyacı duyarak Hz. Peygamber dönemindeki uygulamayı hatırlatmıştır. Bir keresinde Hz. Ömer: “Kadınların mehirlerini çok yükseltmeyin. Mehirleri yükseltmek bu dünyada bir şeref ya da Allah katında takva olsaydı Allah’ın Resûlü buna sizden ve evlatlarınızdan daha layık olurdu. Halbuki Rasûlullah kızlarından hiçbirini on iki ukiyyeden fazla mehir karşılığında evlendirmedir, hanımlarından hiç biriyle bundan daha fazla mehir üzere

¹⁷⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 567.

¹⁷⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 567; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Nikah” 26-27 (2103).

¹⁷⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 583-584; Ahmed, *Müsned*, I, 80; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Nikah” 34-35 (2126-2127); Nesai, *Sünen*, “Nikah” 81 (3384).

¹⁷⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 572; İbn Sa’d, *Tabakât*, IV, 310; İbn Hanbel, *Müsned*, III, 448.

¹⁷⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 582.

¹⁷⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 142.

evlenmedi”¹⁷⁶¹ diyerek insanları uyarmıştır. Fakat başka bir rivayette Hz. Ömer, Hz. Ali ve Fatıma’nın kızı Ümmüğülsüm ile evlendiğinde kırk bin dinar vererek en yüksek mehri vermiştir. Kendisine bu durum sorulduğunda: “Allah’a and olsun bende kadınlara karşı bir rağbet yoktur, fakat ben Rasulullah’ın, “*Kıyamet günü benim neseb ve sebebimden başka bir neseb ve sebep kesilir*”¹⁷⁶² dediğini duydum ve onunla aramda nesebin güçlenmesini istedim o benim kızım ile evlendi ben de onun kızıyla (torunuyla) evlenmeyi arz ettim. Bu büyük malı da Hz. Peygamber’in akrabalarına hürmeten verdim, dedi. Halbuki Hz. Ömer yüksek mehre karşıydı.¹⁷⁶³

Sonraki zamanlarda Peygamberimizin torunu Hasan’ın bir kadınla evlendiğinde ona mehir olarak her birinde 100 dirhem gümüş bulunan yüz cariye gönderdiği rivayet edilmektedir. Tüm bu rivayetler değerlendirildiğinde insanların gelirlerin artmasıyla toplumdaki ekonomik uygulamaların her kaleminde benzer artışların olduğunu göstermektedir.¹⁷⁶⁴ Mehir uygulamalarındaki bu değişkenlik de insanların gelirleriyle direk bağlantılıdır.

2.5.9. Nafaka, Mut’a, Muhâla’a ve Mübârât

Nafaka: Kadınların boşanmaları halinde iddetleri süresince konut ve barınma ihtiyaçlarının koca tarafından karşılanmasıdır.¹⁷⁶⁵ Diğer yandan bir de evlilik nafakası vardır ki bu da kocanın evli oldukları sürece eşinin yeme, içme ve barınmasını sağlamasıdır.¹⁷⁶⁶ Ebu Süfyan’ın hanımı Hind, Hz. Peygamber’e gelerek kocasının cimri olduğunu, kendisine ve oğullarına yetecek nafaka vermediğini, kendisinin de kocasının malından gizli aldığını söyleyerek şikayet etmesi üzerine Rasulullah: “*onun malından maruf ölçülerde sana ve oğullarına yetecek kadar al*” buyurdu.¹⁷⁶⁷ Hul’ ve mubârât yoluyla ayrılan kadının nafaka hakkının olup olmadığı konusundaki rivayetlerde

¹⁷⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 569; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 40-41; Ebû Davûd, *Sünen*, “Nikah” 27-28 (2105-2106); İbn Mâce, *Sünen*, “Nikah” 17 (1887); Tirmizî, *Câmi*, “Nikah” 21 (1114); Nesâî, *Sünen*, “Nikah” 66 (3347-3349).

¹⁷⁶² İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Ğâbe*, VII, 387; İbn Hacer, *İsâbe*, IV, 492; Nureddin, Heysemi, *Mecmau’z-Zevâid*, I-X, yy., Beyrut 1967, IX, 173, 271-272; Kettani, *Terâtib*, III, 205.

¹⁷⁶³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIX, 245; Kettani, *Terâtib*, III, 204-205.

¹⁷⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 570, 574.

¹⁷⁶⁵ Wensick, *Mu’cem*, nfk mad.

¹⁷⁶⁶ Kur’an, Bakara: 2/228, 229, 233, 236 Nisâ: 4/19 Talâk: 65/1, 6, 7.

¹⁷⁶⁷ Müslim, *Sahih*, “Nikah”, 19 (1714); İbn Kayyım, *Zâdu’l-Meâd*, VI, 87-88.

çoğunluk rivayetler nafaka hakkının olduğu yönündedir. Aksini iddia edenler de vardır.¹⁷⁶⁸

Mut'a: Sözlükte "fayda, menfaatlenme" manalarına gelen mut'a, mehir miktarı belirlenmeksizin yapılan nikah akdinden sonra, henüz zifaf gerçekleşmeden boşanma veya fesih yoluyla evliliğin sona ermesi halinde mut'a adı altında kadına verilen bazı şeylerdir. Bunlar mehir yerine geçen bir çeşit teselli hediyesi gibidir.

Nafaka ve mut'a hususunda Hz. Peygamber'den herhangi bir miktar takdiri yaptığına dair rivayet bulunmamaktadır. Bu konuda kocaları maruf örfе uymaya çağırmıştır. Veda haccındaki hitabesinde şöyle buyurmuştur: *"Kadınlar hakkında Allah'tan korkunuz! Çünkü siz onları, Allah'ın birer emaneti olarak aldınız. Allah'ın hükmü ile onları kendinize helal kıldınız. Onların sizin üzerinizde maruf ölçüsünde nafaka ve giyim kuşam hakları vardır."*¹⁷⁶⁹

Ancak yaşanmış bazı hadiseler o dönemde nafaka ve mut'a miktarı hakkında ipuçları vermektedir. Mesela Abdurrahman b. Avf, boşadığı karısına mut'a olarak siyahi bir cariyе vermiştir. Yine Enes b. Malik, boşadığı hanımına mut'a olarak üç yüz dirhem vermiştir. Özellikle evlilikleri hususunda hakkında bir çok sipekülatif haberlerin olduğu Peygamberimizin torunu Hasan, boşadığı bir hanımına nafaka olarak on bin dirhem vermiştir.¹⁷⁷⁰

Konuyla ilgili bir başka rivayet de İnb Abbas'tan gelmiştir. O şöyle demektedir: "Mut'ada en yüksek miktar hizmetçidir. Bunun en düşüğü giyecek vermektir. Bunun da düşüğü nafakadır."¹⁷⁷¹

Kelime olarak "elbiseyi çıkarmak, soyunmak, ayırmak" manalarına gelen hul' ise kadının, belli bir bedel ödemesi karşılığında kocasının ayrılmaya razı olması ve evlilik akdinin sona ermesi demektir.¹⁷⁷² Buna *Mübârât* da denilmektedir ki karşılıklı anlaşarak ayrılmak demektir. Bu yönüyle hul' erkek için maddi gelir sağlamış olmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak sahabeden Sâbit b. Kays b. Şemmâs'ın hanımıyla hul' yapması aktarılır. Sâbit'in hanımı bir takım sebepler dolayısıyla Hz. Peygamber'e

¹⁷⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 370-371.

¹⁷⁶⁹ Müslim, *Sahih*, no: 1218; İbn Kayyım, *Zâdu'l-Meâd*, VI, 87.

¹⁷⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 431.

¹⁷⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 414.

¹⁷⁷² Kur'an, Bakara: 2/229; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 354-356.

gelerek kocasından ayrılmak istediğini söyler. Rasûl-i Ekrem, kadına mehir olarak aldığı bahçeyi Sâbit'e geri vermesini söyler. Kadın başka mal verebileceğini de söyler, fakat Peygamberimiz, Sâbit'ten sadece bahçesini geri alarak boşamasını ister.¹⁷⁷³

2.5.10. Süt Annelik Gelirleri

İslam'dan önce Arap ve İran kültüründe bebeklerin, ücret karşılığı tutulan bir süt anne tarafından emzirilmesi geleneği yaygındı. Araplardan özellikle şehirde yaşayanlar, çocuklarının sağlıklı, güçlü büyümeleri ve Arapçayı daha güzel öğrenmeleri için bedevi ailelere süt anneye vermekteydiler. Hz. Peygamber'in de bir süt anneye verildiği bililmektedir.¹⁷⁷⁴ Araplar arasında süt emzirmek için en çok çocuk alan Hevazin kabilesine mensup Sa'd b. Bekir koludur. Hamidullah, kabileler arası savaşlarda Sa'd oğullarının her hangi bir savaşa katıldığının tespit edilemediğini söylemektedir.¹⁷⁷⁵ Bu, Arapların süt anne ihtiyacını karşıladığı ve Arap örf ve kültürüne bağlılığı sebebiyle çocukların eğitilmelerindeki üstlendiği rol sebebiyle, diğer kabileler tarafından adeta dokunulmazlık atfedilmiş olmalarından kaynaklanıyordur.

Süt anneliği kendilerine gelir kapısı edinen anneler genellikle zengin ailelerin çocuklarını tercih etmekteydiler. Hz. Muhammed'i alan Halime, emzirmek için çocuk almaya gittiğinde zengin çocuklarını başka kadınlar aldığı için yetim olan çocuğu almak istememiş fakat boş dönmek için mecburen almıştır. Bu da göstermektedir ki aslında çocuklar verilirken çocuk sahipleri bütçesine göre ücret ödemekteydiler. Aslında Hz. Peygamber'in dedesi Mekke'nin yöneticisiydi, bundan dolayı ücret konusunda tereddüt gösterilmemeliydi. Ama yine de yetim olması böyle bir çekinceye sebep olmuştur. Süt anneliğinin aile gelirlerine katkı sağlayıcı unsur olmakla birlikte araştırmamızda annelere ödenen ücretin miktarı konusunda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Ancak bir kıtlık yılında Hz. Peygamber'i ziyarete giden Halime'ye Hz. Hatice kırk koyun ve bir deve hediye etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in süt anne yanında beş yıl kalması, bu işin ailelerin bütçesine katkısının uzun zamanı içerdiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁷⁶

¹⁷⁷³ İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 3; Cevad Ali, *Mufasssal*, V, 552.

¹⁷⁷⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 49-52; Osman Kaşıkçı, "Rada", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 384.

¹⁷⁷⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 50.

¹⁷⁷⁶ İbn İshak, *Sîre*, 25-28; İbn Hişâm, *Sîre*, I, 160-167; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 110-115; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Edeb", 120 (5145); Belâzürî, *Ensâb*, I, 93-95; Asri Çubukçu, "Halime", *DİA*, XV, 338.

2.5.11. Define Gelirleri

“Bir şeyi örtmek, gizlemek, ölüyü gömmek” anlamındaki *defn* kökünden türeyen define “gizlenen şey” manasına gelir ki sürekli olmasa da halkın gelir kaynaklarından sayılabilir. Hadislerde rikaz kelimesi de kullanılan¹⁷⁷⁷ define malları, eğer sahipsiz arazide bulunmuşsa beşte biri devlete verildikten sonra bulan kişiye ait olmaktadır. Amr b. Şuayb’dan gelen bir rivayette bir adam: “Ya Resûllah! Tenha yollarda veya meskun olmayan (metruk) köy yerinde bulunan şeylerde (zekât olarak) ne vardır?” diye sorunca Rasûlullah: “ *Onlarda ve definelerde beşte bir alınır*” buyurdu.¹⁷⁷⁸

2.5.12. Emek Karşılığı Elde Edilen Gelirler

Hiç şüphesiz ki insanların gelirleri arasında en önemli yer bizzat kendilerinin el emeği karşılığında elde edilen gelirlerdir. Rasulullah da insanların kazançlarının en güzelinin emek vererek elde ettiklerinin olduğu belirtmiştir. Kendisine bu hususta sorulan soruya “*Kişinin kendi el emeği ile kazandığı ve meşru olan her satıştır*” şeklinde cevap vermiştir.¹⁷⁷⁹ O dönemde dilencilik yapmayan her bir Müslüman kendi iâşesini kazanmak zorundaydı. İslamiyetten önce var olan faizin yasaklanmasıyla birlikte toplumun kahir ekseriyeti, emek vererek geçimini sağlamaktaydı.

Hız. Peygamber döneminde ticaret, ziraat, zanaat ve hayvancılığın yanısıra bazı küçük istihdam alanları da oluşmuştu. Bu iş alanlarının olmasıyla birlikte, o dönemde başkalarını işçi olarak bu işlerde çalıştıran çok kimse bulunmamakta, ayrıca pek çok sahabe yaptıkları mesleklerde çalıştıracak köleye de sahip değildi.¹⁷⁸⁰ Ticaret alanında ise bizzat Hız. Peygamberin kendisi gençliğinde Hatice ve başkaları için ücretli tüccarlık yapmıştır.

Ancak tarım alanında bazı farklı uygulamalar söz konusudur. Hız. Peygamber, Medine’ye tüm mal varlıklarını kaybetmiş olarak geldiklerinde muhacirlerle ensar arasında tarım işlerinde çalışmak şartı ile kardeşlik tesis etmişti. Bu bir tür sermaye-

¹⁷⁷⁷ Wensinck, *Mu’cem*, “hms” mad.

¹⁷⁷⁸ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 858-860; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 640-643; Ahmed, *Müsned*, II, 180, 186, 203, 207; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Lukata” 7 (1707); İbn Mâce, *Sünen*, “Lukata” 4 (2509-2510); Tirmizî, *Câmi*, “Zekât” 16 (642).

¹⁷⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 185; Ahmed, *Müsned*, III, 466, IV, 141.

¹⁷⁸⁰ Ahmed, *Müsned*, III, 308; IV, 63; Buhari, *Sahih*, “Büyû”, 15 (2070-2075); Cihad, 33 (2834); Edeb, 74 (6106); Müslim, *Sahih*, “Salat”, 36 (178), “Cuma” 1 (6); Ebû Davut, *Sünen*, “Salat”, 124 (790-795); Nesai, *Sünen*, “İmamet”, 41 (835); Kallek, *Yönetim Piyasa*, 133.

emek ortaklığıydı. Hayber savaşıdan sonra muhacirler ekonomik yönden kendi kendilerine yeter durumuna gelince, ensarın kendilerine verdikleri hurmalıkları geri sahiplerine vermişlerdir.¹⁷⁸¹ Yine Hayber fethedildiğinde burada yerleşik olan Yahudilerin tamamı sürülmek istenmiş, ancak tarım arazilerini işletecek yeterli eleman olmadığından dolayı Yahudilerle yarı yarıya şeklinde sermaye-emek ortaklığı anlaşması yapılmıştır. Fetih sonrasında bu arazilerin fethine katılan askere tahsis edilmesi neticesinde sahabe iş veren konumuna geçmiştir.¹⁷⁸² Benzer ortaklık Fedek ve Vadi'l Kura arazilerinde de uygulanmıştır.¹⁷⁸³ Diğer yandan Taif'te arazisi olan bazı Müslümanların da oradaki halkla böyle anlaşma yapmış olabilecekleri kaydedilmiştir.¹⁷⁸⁴ Hayber, Fedek ve Vâdi'l-Kurâ Yahudileriyle yapılan bu anlaşmalar,¹⁷⁸⁵ çalışanlara nasıl muamele edilmesi gerektiği hususunda da ip uçları vermektedir. Zira bu arazilerde çalıştırılmak istenen insanlar savaş mağlubu olmalarına rağmen onlarla belli bir ücret karşılığında anlaşma yapılmış ve onlar haksızlığa uğratılmamıştır. Bu uygulama Hz. Ömer dönemine kadar devam etmiştir, Yahudilerin zamanla bozgunculuk yapmaları sebebiyle Ömer tarafından anlaşma tek taraflı olarak fesh edilmiştir.¹⁷⁸⁶

Hz. Peygamberin ömrünün sonlarına doğru sınırların genişlemesiyle, ticaret, ziraat, zanaat ve hayvancılıkla birlikte memuriyet de gelişmeye başlamıştır. Fethedilen bölgelere vali, kadı, vergi tahsildarı, hazinedar, kassam, vezzan, muhtasib, muallim, imam ve korucular atanmaya başladı. Bunlardan Mekke valisi Attab b. Esid'in maaşının 30,¹⁷⁸⁷ 60,¹⁷⁸⁸ 133 dirhem olduğu rivayet edilmektedir.¹⁷⁸⁹ Hz. Peygamber, görevlendirdiği memurlar için geçim standartlarını şöyle belirlemekteydi: *“Kim bizim tarafımızdan memuriyetle görevlendirilirse, bekârsa evlensin, evi yoksa ev, bineği yoksa*

¹⁷⁸¹ Buhari, *Sahih*, “Menakıbu'l-Ensar”, 2 (3505), “Hars”, 5 (2325), “Şurut”, 5 (2719), Müslim, *Sahih*, “Cihad”, 18 (71).

¹⁷⁸² Ebû Yusuf, *Harac*, 55; Yahya b. Adem, *Emvâl*, 21; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 58; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 114; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 15; Buhari, *Sahih*, “İcare” 22 (2285), “Hars” 11 (2331), “Şerike” 11 (2499), “Megazi” 40 (4248-4249), “Şurut” 5 (2720), İbn Mace, *Sünen*, “Zekât” 18 (1820); Ebû Davut, *Sünen*, “İmare” 24 (3016-3020); Belâzûrî, *Futuh*, 36, 37, 39,40; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, I, 189; Nesai, *Sünen*, “Müzâraa” 46 (3929).

¹⁷⁸³ Ebû Yusuf, *Harac*, 55; Belâzûrî, *Futuh*, 42, 43, 47.

¹⁷⁸⁴ İbn Zenceveyh, *Emvâl*, II, 454; Hamidullah, *Vesâik*, 285.

¹⁷⁸⁵ Belâzûrî, *Fütüh*, 43, 47, 48; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 137.

¹⁷⁸⁶ Yahya b. Adem, *Emvâl*, 38; Ebû Ubeyd, *Emvâl* 58; İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 114; İbn Hanbel, *Müsned*, I, 15; Buhari, *Sahih*, “Şurut” 14 (2730); Belâzûrî, *Fütüh*, 36, 38, 39; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 136.

¹⁷⁸⁷ İbn Hişam, *Sîre*, IV, 500; Kettani, *Teratib*, II, 24; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 824

¹⁷⁸⁸ İbnü'l Esir, *Usdu'l Gâbe*, III, 556.

¹⁷⁸⁹ Kettani, *Terâtib*, II, 24; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 987.

binek, hizmetçisi yoksa hizmetçi edinsin. Kim bundan fazlasına sahip olursa ya hırsız ya da haindir.”¹⁷⁹⁰ O dönemin şartlarında bunların toplam değeri 4500 dirhemdir ki bir memurun üç yıllık maaşına denk gelmektedir.¹⁷⁹¹ Ebubekir’in yıllık maaşı 300 dinar,¹⁷⁹² Ömer’inki 5000 dirhemdi.¹⁷⁹³ Ömer döneminde vali olan Selman’ın yıllık maaşı 5000 dirhem,¹⁷⁹⁴ Muaviye’nin aylığı 1000 dinar,¹⁷⁹⁵ başka bir vali olan Musa el-Eşari’nin kâtibi Ziyad b. Ebihi’nin maaşı 2000 dirhemdi.¹⁷⁹⁶ Aynı şahıs ganimet dağıtımı görevi için günlük 2 dirhem almıştır.¹⁷⁹⁷ Sevad topraklarını ölçmekle görevli Osman b. Huneyf’in yevmiyesi 5 dirhem ve bir torba un idi.¹⁷⁹⁸ Ömer’in görevlendirdiği kadıların aylıkları 500 dirhemdi.¹⁷⁹⁹ Bu farklı dönemlerdeki ücretler göz önünde bulundurulduğunda piyasadaki farklılıklar bir miktar anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber’den hemen sonra halife olan Ebubekir’in yıllık maaşı ortalama 3000 dirhem iken Ömer’in yıllık maaşı 5000 dirhem tutarındadır. Ortalama % 70 oranında artış sözkonusu olmuştur.

Hiz. Peygamber döneminde, ücret karşılığı istihdam alanları sınırlı olmakla birlikte devlet işlerinin bazı önemli alanlarında belirginlik kazanmıştır. Bu iş alanları şunlardır:

Bilir Kişilik (Ariflik-Aracılık-Danışmanlık): Bu, bazı devlet işlerinde danışmanlık gerektiren alanlarda bilgisine baş vurulan kişilerden oluşan istihdam alanıdır. Hz. Peygamber’in, arif olmak isteyen birine verdiği karşılıktan bu alanda iş görenlerin önemini anlamaktayız. Şöyle buyurmuştur: “*Ariflik haktır! Ariflik haktır! Ve mutlaka bir arife ihtiyaç vardır. Ne var ki arif, pek kötü bir konumdadır* (büyük sorumluluk altındadır).”¹⁸⁰⁰

¹⁷⁹⁰ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 246; İbn Zenceveyh, *Emvâl*, II, 594; Ebû Davut, *Sünen*, “İmare” 10 (2946); Kallek, *Yönetim Piyasa*, 138.

¹⁷⁹¹ Kallek, *Yönetim Piyasa*, 138.

¹⁷⁹² İbn Manzûr, *Muhtasar*, XIII, 103; İbn Sa’d, *Tabakât*, III, 185; Makrizi yıllık 6000 dirhem olduğunu söyler: bkz. *Hıtat*, I, 95.

¹⁷⁹³ Yakubî, *Tarih*, II, 136.

¹⁷⁹⁴ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 62; İbn Hanbel, *Kitâbu’z-Zühd*, II, 87; Zehebî, *Tarih*, 518; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 140.

¹⁷⁹⁵ İbn Abdilberr, *İstiâb*, III, 396.

¹⁷⁹⁶ İbn Manzûr, *Muhtasar*, IX, 73.

¹⁷⁹⁷ Belâzurî, *Fütûh*, 338; Taberi, *Tarihi*, III, 597; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 140.

¹⁷⁹⁸ İbn Zenceveyh, *Emvâl*, I, 212; Ya’kûbî, *Târih*, II, 152.

¹⁷⁹⁹ Serahsî, *Mebûsât*, XVI, 122.

¹⁸⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 515.

Postacılık (berîd): Bu iş alanı bizzat peygamberimiz tarafından başlatılmış, bir çok yabancı devlet ve kabile resilerine elçiler ve postacılar göndermiştir. Hatta bu iş alanında kullanılmak üzere bir de binek tahsis etmiştir.¹⁸⁰¹

Hisbe Teşkilatı: Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu pazarın güvenliğini sağlamak ve pazarda meydana gelebilecek yanlış uygulamaların önüne geçmek için başlattığı bir uygulamadır. Aslında bu işle görevli kişilerin Hz. Peygamber döneminde yaptıkları iş emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i anil'münker'di.¹⁸⁰² Rasulullahın, Mekke'de hisbe göreviyle Saîd b. Saîd b. el-Âs'ı görevlendirdiği rivayet edilmektedir.¹⁸⁰³

Hac Emirliği: Emîru'l-Hac, hac için Mekke'ye giden kafilenin reisi için kullanılan bir ifadedir. Hz. Peygamber hicretin 9. Yılında bu işe ilk Hz. Ebubekir'i görevlendirmiştir. Kafile yoldayken Tevbe suresindeki ilgili ayet¹⁸⁰⁴ nazil olunca Hz. Ali'yi gelen emirleri kafileye ulaştırması için görevlendirdi. Daha sonra kendisinin yapmadığı zamanlarda kabile reislerine bu görev verilirdi. Emîru'l-Hacc'ın görevi kafileyi hacca güven içinde götürüp getirmekle görevli olup aynı zamanda hac menasikine ait vazifeleri de yaptırmakla mükellef idiler. Daha sonraları Eyyubiler, Fatimiler, Memlukler ve Osmanlılar da Hac Emiri görevlendirmişlerdir.¹⁸⁰⁵ Osmanlılarda bu görev sonraları Sürre Eminliği'ne dönüştürülmüştür.¹⁸⁰⁶

İstihdam alanında en önemli yeri ise vergi alanında yapılan görevlendirmeler tutmaktadır. Zekâtın hesaplanması, toplaması, teslim alınması ve dağıtılması için yapılan görevlendirmeler ve haraç ve cizye alanında yapılan istihdam emek karşılığı geçim vasıtalarından sayılmaktadır. Fakat yukarıda ilgili alanlarda yeteri bilgi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Bu görevlendirmelerin yanı sıra kaynaklarda ücret karşılı yapıp yapılmadığına dair bilgiler bulunan ve münferid olarak yapılan bazı işlerden bahsedilmektedir. Mesela Kur'an öğretmenliği bunlardan birisidir. Ubâde b. es- Sâmit anlatıyor: Suffe ahalisinden

¹⁸⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII, 586.

¹⁸⁰² Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hubeyb, *el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Velâyetü'd-Dîniyye*, Matbuâtı Mustafa, Kahire 1966, 230-234; Kettani, *Terâtib*, II, 44.

¹⁸⁰³ İbn Abdi'l-Berr; *İstiâb*, II, 8; Hakî, 104.

¹⁸⁰⁴ Kur'an, Tevbe: 9/1-2.

¹⁸⁰⁵ Tufan Buzpınar, "Surre", *DİA*, XXXVII, 569.

¹⁸⁰⁶ İbn İshak, *Sîre*, 154; İbn Hişam, *Sîre*, IV, 252; Taberi, *Tarih*, III, 300; İbn Kesir, *Bidâye*, V, 121; Surre Eminliği için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, yy., İstanbul 1993, I, 527.

bir çok kişiye yazı yazmayı ve Kur'an okumayı öğrettim. İçlerinden biri bana hediye olarak bir yay vermek istedi. Ben de, bu yay paradan sayılmaz, hem Allah yolunda savaşırken onu kullanırım diye düşündüm. Ama yine de bunu Rasûlullah'a sormaya karar verdim. Rasûlullah'a gidip: "Yâ Resûlallah! Yazı yazmayı ve Kur'an okumayı öğrettiklerimden birisi hediye olarak bana bir yay vermek istedi. Ben de, bu yay paradan sayılmaz; hem Allah yolunda savaşırken onu kullanırım diye düşündüm. Ne dersin?" diye sordum. Rasûlullah: *"Bu yaydan dolayı kıyamet gününde boynunda ateşten bir çember görmek istersen alabilirsin"* buyurdu.¹⁸⁰⁷ Bu rivayete bakıldığında Hz. Peygamber buna sıcak bakmamıştır. Benzer bir olay da Ubey b. Ka'b hakkında aktarılmaktadır: "Ubey b. Ka'b kör birisine Kur'an'ı öğretiyordu. Öğretmek için yanına gittiği zamanlarda da kör adam ona öğle yemeğini yedirirdi." Ubey der ki: "Bana yedirdiği yemekten yana içimde bir sıkıntı oluştu ve bunu Rasûlullah'a sordum. Hz. Peygamber bana şöyle buyurdu: *"Şayet o yemeği sana özel yapıp yediriyorsa ondan yeme. Ancak kendisinin ve ailesinin mutad olarak yediği bir yemekse bir sakınca yoktur."*¹⁸⁰⁸

Hız. Peygamber döneminde, emeğe taktir edilen ücret hakkında, henüz Müslüman olmadan önce Ebu Süfyan'ın Mekke'ye gönderdiği ulak için ödediği miktar ipucu vermektedir. O, Şam'dan dönen Kureş kervanını Hz. Muhammed'in saldırmak için takip ettiğini haber vermek için Damdam b. Amr Ğıfari'yi 20 altın ücret karşılığında tutup Mekke'ye göndermiştir.¹⁸⁰⁹

Bu alanda son olarak değinmek istediğimiz mesele herhangi bir hastalığa Kur'an'dan bölümler okuma karşılığında alınan ücret hakkında olacaktır. Biz burada yapılan bu işin meşru olup olmadığı hususuna değinmeden sadece yapılan bu iş karşılığında ücret alındığına dair rivayetlere bakmaktayız. Rivayetler eğer sahih ise bu konuda dört ayrı olaydan bahsedilmektedir. Bu rivayetlerden birinde bizzat Hz. Peygamber, kendini kaybeden bir çocuğa okuması sonucu çocuğun durumu düzelince verilen üç koyundan birini aldığı yer almaktadır. Diğer rivayetlerde bu iş karşılığında

¹⁸⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 274; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 315; İbn Mâce, *Sünen*, "Ticârât" 7 (2157).

¹⁸⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 274.

¹⁸⁰⁹ Mahmud Esad Seydişehrî, *İslâm Tarihi- Tarih-i Dini İslâm*, (Sad: A. Lütfi Kazancı-Osman Kazancı), İstanbul 1983, 587.

yer alan ücretin miktarına bakıldığında rivayete karşı biraz temkinli olmak gerektiği kanaatindeyiz.¹⁸¹⁰

2.5.13. Hediyeler

Hediyeler her dönemde, süreklilik arz etmese de insanların gelir kaynaklarından birisi sayılmıştır. Normal vatandaşlar kendi aralarında hediyeleştiği gibi devlet liderleri de kendi aralarında dostluk oluşturmak ve var olan dostlukları da devam ettirmek için hediyeleşmektedirler. Hz. Peygamber ve ailesine zekât ve sadaka gelirleri helal değildi. Bunu daha önceki konularda işlemiştik. Ancak Rasulullah ve ailesine gerek başka devletlerden ve gerekse şahıslardan çeşitli hediyelerin geldiği bilinmektedir. Günümüzde de yer yer medyaya düşen pahalı hediyeleşmeler duyulmaktadır.¹⁸¹¹

Hz. Peygamber'e gelen hediyeler arasında gerçekten pahalı olanlar da vardır. Henüz Müslüman olmamış Hakîm b. Hizâm'ın 50 dinara satın aldığı Ziyezen'e ait elbiseyi Hz. Peygamber'e hediye etmek istemesi üzerine Peygamberimiz müşriklerden hediye kabul etmediğini, isterse satın alabileceğini söyledi. Sonra onu satın alıp giyindi, minberden Müslümanlara o üzerinde olarak hitap edip indikten sonra Usume b. Zeyd'e giyindirdi.¹⁸¹² Başka bir rivayette Hakim b. Hizam, Ziyezen'in getirdiği bu kaftanı 50 dinara satın alarak peygamberimize hediye etmek istemiştir.¹⁸¹³ Söz konusu kaftanın sahibi Abdulaziz b. Seyf Ziyezen el-Himyari, Rasulullah'a pahalı hediyelerle geldi. Hediyeler içerisinde bulunan ve Peygamberimizin Hz. Ömer'e verdiği başka bir elbiseye 20 deve değer biçilmiştir.¹⁸¹⁴ Yine Hâni b. Habib ed-Dâri, kendi bölgesinden gelen elçi heyetinin içinde bulunmuş, geldiğinde Rasulullah'a altınla süslü bir kaftan

¹⁸¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 318-320; Ahmed, *Müsned*, V, 210, 211, III, 2, 10, 44; Buhârî, *Sahih*, "İcâre" 16 (2276), "Tıb" 33 (5736), 39 (5749); Ebû Dâvud, *Sünen*, "Büyu" 34 (3411, 3413), "Tıb" 19 (3892, 3893, 3896); Tirmizî, *Câmi*, "Tıb" 20 (2063, 2064).

¹⁸¹¹ Dünyanın en çok kazanan futbolcularından David Beckham eşi Viktoria Beckham'a tam 8 milyon dolar değerinde gerdanlık hediye etmiş. Yine ülkemizdeki futbolculardan biri baba olacağını öğrenince eşine 2,5 milyon dolarlık yalı hediye etmiştir. www.internethaber.com.

¹⁸¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 65; Kettânî, *Terâtib*, II, 310 .

¹⁸¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 65; Kettânî, *Terâtib*, II, 310.

¹⁸¹⁴ İbn Hacer, *İsâbe*, II, 428; Kettânî, *Terâtib*, II, 310. Ortalama bir deve 300 dirhem olduğuna göre 6000 dirhem değerinde bir elbisedir. Bu da bu günkü parayla 6000x3 gr gümüş=18000 gr gümüşx 1.56 ₺=28.000₺ değerinde etmektedir. Bu rakam biraz abartılı gelebilir, fakat İngiltere Prensesi Diana'nın, biri 1989'da Londra "Miss Saigon" operasında, diğeri de 1997 Cannes Film Festivalinde sadece iki kez giyindiği, ipek şifondan tasarlanan elbisesinin değeri 125.000 dolardır.www.kadınlive.com. Konunun anlaşılması için baktığımız Gucci marka bir takım elbisenin fiyatı 10.200 ₺ dir.

hediye etmiştir. Peygamberimizin amcası Abbas'a verdiği bu kaftanı Abbas, bir yahudiye 8000 dirheme satmıştır.¹⁸¹⁵

Yine iki dost arasındaki hediyeleşmenin örneğini ise Hz. Ebubekir göstermiştir. Rivayete göre o, en yakın can dostu Peygamberimize 40.000 dirhem infak etmiştir.¹⁸¹⁶ Son olarak şu olayı da zikredip konuyu nihayete erdirelim. Hz. Peygamber'e Huneyn günü bir kadın gelerek onun Hevazin kabilesinden süt emdiği günleri hatırlatan bir şiir okudu. Bunun üzerine Rasulullah, kadının kabilesinden alınan ganimetlerin tamamını geri verdiği gibi bir çok iyilikte de bulunmuştur. O gün onlara verilenlerin değeri 500 milyon dirhem olarak taktir edilmiştir.¹⁸¹⁷

2.5.14. Lukata (buluntu mal)

Buluntu eşyalar da halk için gelir sayılabilir. Çünkü netice de insanlar sahipleri bulunamadığı sürece bunlardan faydalanabilmekteydiler. Sahabeden Ubey b. Ka'b, 100 dinar bulup bunu Hz. Peygamber'e sorunca, peygamberimiz ona şöyle buyurmuştur: *"Bir yıl boyunca bunu ilan et. Şayet sahibi çıkarsa parayı ona verirsin. Sahibi çıkmazsa sayısını, kesesinin bağının şeklini iyice aklında tutup malının içine kat."*¹⁸¹⁸ Bu demektir ki parayı bir yıl sonra kullanmaya başlasa da daha sonra sahibi çıkıp paranın kendisine ait olduğunu ispatlarsa para sahibine ödenecektir. Yine Peygamberimiz'in bu konuda şöyle buyurduğunu bildirir: *"Kim bir yitik mal bulursa bunu bulduğuna dair bir veya iki şahit tutsun. Sonrasında bu malı değiştirmesin ve gizli tutmasın. Şayet sahibi çıkarsa onu almakta herkesten fazla hak sahibidir. Sahibi çıkmazsa da yüce Allah'ın malıdır ve onu dilediğine verir."*¹⁸¹⁹ Fakat peygamberimizin kendisi buluntu eşyanın kendisi için sadaka olacağından bundan uzak durmuştur.¹⁸²⁰ Buluntu canlı hayvanların durumunu soranlara ise koyunu almalarını söylerken deveyi salıvermelerini istemiştir.¹⁸²¹

¹⁸¹⁵ İbn Hacer, *İsâbe*, III, 595.

¹⁸¹⁶ Kettânî, *Terâtib*, II, 310.

¹⁸¹⁷ İbn Hişam, *Sîre*, II, 488-490; Kettani, *Terâtib*, II, 311.

¹⁸¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 449, 451, XV, 288-289; Ahmed, *Müsned*, V, 126, 127; Buhârî, *Sahih*, 91, (2426, 2427); Ebû Dâvud, *Sünen*, 1698, 1700-1705; Müslim, *Sahih*, "Lukata" 9, 10 (1723-1724); İbn Mace, *Sünen*, "Lukata", 1 (2504, 2506); Tirmizî, *Sünen*, "Ahkam" 35 (1374).

¹⁸¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 450; Ahmed, IV, 161, 162, 266, 267; Ebû Dâvud, "Lukata" 6 (1706); İbn Mâce, "Lukata" 2 (2505).

¹⁸²⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 451.

¹⁸²¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 454-455.

2.5.15. Diğer Gelirler

Toplumun gelir kaynakları arasında süreklilik arz etmemekle birlikte ceza ve tazminatlar da bulunmaktadır. Özellikle bazı suçların işlenmesi durumunda ceza olarak ödenen miktar göz önünde bulundurulduğunda gelir kalemleri arasında zikredilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bunlar diyetler ve keffaretler olarak iki başlık altında alınmaktadır.

Arap toplumunda öteden beri bulunan uygulamalardan birisi de herhangi bir sebepten dolayı bir kişinin öldürülmesinden dolayı maktulün yakınlarına ödenen diyet idi (Kur'an, Nisa: 4/92). Bu, Hz. Peygamber tarafından da uygulanmıştır ki diyet bedeli olarak konulan 100 deve, Rasulullah'ın babası Abdullah için konulan diyetle aynı orandadır.¹⁸²² Bu develerin tamamı kesilmiş ve yoksullara yedirilmiştir.¹⁸²³ Ancak diyet her zaman deve cinsinden uygulanmamıştır. Bazen nakit olarak da ödendiği olmuştur. Rasulullah diyetin nakdi cinsinden değerini yine deve fiyatlarına göre belirlemiş, deve fiyatlarının artışı ve azalışına göre diyet de azalmış veya çoğalmıştır. Bu sebeple o dönemdeki diyet bedelleri 4000 ile 8000 dirhem arasında değişmiştir.¹⁸²⁴ Mekhul der ki: Rasulullah vefat ettiğinde diyet 800 dinar idi. Daha sonraları Hz. Ömer'in bu konuda çekinceleri olunca meblağı 12.000 dirhem veya 1000 dinara çıkardı.¹⁸²⁵ Hz. Peygamber, diyetin ödenmesini sorumlu olanların sahip olduğu mal cinsinden de ödeme kolaylığı getirmiş, ancak bu yine rayiç bedeli olan 100 deve tutarında olmuştur. Atâ'dan gelen bir rivayette şöyle nakledilmektedir: “Rasulullah, diyeti, ödemeyi yapacakların mallarının cinsine göre, devesi olanlar için yüz deve, koyunu olanlar için iki bin koyun, sığırı olanlar için iki yüz sığır, giysileri olanlar için iki yüz giysi olarak belirledi.” Ravi Muhammed b. İshak ekledi: “Tahılı olanlar için de bir miktar belirledi; ancak bu miktar aklımda değil.”¹⁸²⁶

Hz. Peygamber, diyeti ödeme ve alma hak ve sorumluluğu her iki tarafın yakınlarına vermiştir. Konuyla alakalı şöyle buyurmuştur: “*Diyet mirasçıların, diyeti*

¹⁸²² Buhari, *Sahih*, “Diyet”, 24-25 (6903); Şafiî, *Ümm*, VI, 91; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 47.

¹⁸²³ İbn İshak, *Sîre*, 16-18; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 88-89; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 47.

¹⁸²⁴ İbn Mace, *Sünen*, “Diyât”, 6 (2630); Kallek, *Asrı Saadette Yönetim*, 132.

¹⁸²⁵ Şafiî, *Tertibü'l Müsned*, II, 109; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 517; İbn Mâce, *Sünen*, “Diyât” 6 (2629); İbn Hazm, *Muhallâ*, X, 395.

¹⁸²⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 518; Ebû Dâvud, *Sünen*, 4531.

ödemek ise baba tarafından akrabalarındır."¹⁸²⁷ Diyet konusunda Hz. Peygamber dönemimde gerçekleştiği bilinen olay, Müslüman olan Hişam b. Dabbâbe, Neccar oğullarının içindeyken öldürüldü. Hz. Peygamber Hişam'ın kardeşi Mukays b. Dabbabe ile birlikte beni Fehd kabilesinden bir elçiye Beni Neccar'a gönderdi. Elçiye dedi ki *"Beni Neccar'a git onlara selam ver ve şöyle söyle: Allah'ın Resulü size eğer Hişam'ın kâtili biliyorsanız onu kısas etmesi için kardeşine teslim etmenizi, eğer bilmiyorsanız onun diyetini ödemenizi emrediyor."* Bu emri Fehdli elçi onlara bildirince *"işittik ve Allah'a ve Resulüne itaat ettik, ancak Allah yemin olsun ki biz katili bilmiyoruz, fakat biz onun diyetini öderiz"* dedi ve elçiye yüz deve verdiler.¹⁸²⁸

İkrime'den gelen bir rivayette, Hz. Peygamber Ady oğullarının bir azatlısı tarafından öldürülen ensarlı bir gencin diyetini on iki bin dirhem olarak belirlemiştir. *"...Allah ve peygamberi kendi bol nimetinden dolayı onları zenginleştirdiği için öğ almaya kalktılar..."*¹⁸²⁹ ayeti onlar hakkında nazil oldu.¹⁸³⁰

Özellikle Hz. Peygamber'in ömrünün sonlarına doğru Arap Yarımadası'nın neredeyse tamamını kapsayan büyük ve çok çeşitli kabilelerden oluşan toplumda bu tür olayların olması olağandır. Kasti öldürmelerde eğer katil biliniyorsa kısas emredilmiş, katil bilinmiyorsa diyet ödenmesi istenmiştir. Hataen ölümlerde de diyet ödettirilmiştir. Katâde, Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu nakleder: *"Hatayla cana kıymanın bedeli yüz devedir. Bu miktara bir deve dahi ekleyen kişi cahiliye işlerinden birini yapmıştır."*¹⁸³¹

Bu hususta bir başka rivayet ise İbn Ömer'de gelmiştir o şöyle demektedir: Mekke'nin fethinde Rasulullah Kâbe'nin merdivenlerinde durup bizlere şöyle seslendi: *"(Mekke'nin fethine dair) vaadini yerine getiren, bunda kuluna yardım edip düşman topluluklarını hezimete uğratan Yüce Allah'a hamdolsun. Bilin ki kamçı veya sopa ile yapılan kasıtlı öldürmeye benzer hatalı öldürmede diyet, ağırlaştırılmış diyet olan kırkı karnında yavrusu bulunan gebe deve olmak üzere yüz devedir."*¹⁸³²

¹⁸²⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI, 103.

¹⁸²⁸ Vâhidî, *Esbâb*, 114; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 47.

¹⁸²⁹ Kur'an, Tevbe: 9/74.

¹⁸³⁰ Abdurrezzak, *Musannef*, 17273; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 517; Ebû Dâvud, *Sünen*, "Diyât" 13 (4534); İbn Mâce, *Sünen*, "Diyât" 6 (2629, 2632); Tirmizî, *Câmi*, "Diyât", 2 (1388, 1389); Taberî, *Tefsir*, X, 187.

¹⁸³¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 518.

¹⁸³² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 520; Ahmed, *Müsned*, II, 11, 36; Ebû Dâvud, *Sünen*, "Diyât" 14 (4536); İbn Mâce, *Sünen*, "Hudût" 24 (2628).

Diyetlerin ödenmesinde genellikle kollektif hareket edilmekte, kabile mensupları kendi aralarında yardımlaşarak ödemekteydiler.¹⁸³³ Bu uygulamayı Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde toplumsal uzlaşma anlaşmasında kanun olarak koymuştur.¹⁸³⁴ Rasulullah, diyetlerin ödenmesinde bir takım kolaylıklar sağlamıştır.¹⁸³⁵

Kaynaklarda diyet konusunda hayli rivayet bulunmaktadır. Özellikle yaralamalarda, tür ve çeşitlerine göre çok çeşitli oranda diyet belirlenmesi yapılmıştır. Ancak konumuzla direkt ilgili olmadığından burada onlara yer verilmemektedir.

Ceza gelirlerinden biri de herhangi bir kusur sebebiyle ödenen kefarettir. Bunlar daha çok fakir fukaranın günlük yiyeceklerinin karşılayacak miktarda olmuştur. Hz. Ali yemin keffareti hakkında “yemin keffareti, on miskini doyurmaktır. Her miskin için yarım sa’ verilir.” Yine Hz. Aişe der ki: “biz yemin keffareti için hurmadan bir sa’ (3kg), ya da buğdaydan yarım sa’ (1,5kg) verirdik.”¹⁸³⁶

Hz. Peygamber henüz babasından ayrılmamış, ancak çalışıp kazanan çocukların kazandıklarının babalarına ait olduğu bildirmiştir. Hz. Aişe'nin bildirdiğine göre Rasulullah şöyle buyurdu: “*Kişinin yediği en güzel şey, kazancıdır ve şüphesiz kişinin evladı da onun kazancı arasında yer alır*”¹⁸³⁷ Hz. Peygamber'e gelen bir adam, kendi kazandığı malından alan babasını Rasulullah'a şikayet edince Rasulullah: “*sen de malın da babana aitsinizdir*” buyurdu.¹⁸³⁸

¹⁸³³ Bardakoğlu, “Diyet”, *DİA*, IX, 474.

¹⁸³⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 178, (*Vesâik*, no: 1), *İslâm Anayasa Hukuku*, (Editör: Vecdi Akyüz), Beyan Yay., İstanbul 1993, 96.

¹⁸³⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI, 75.

¹⁸³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 321-323.

¹⁸³⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 98, XV, 293; Ahmed, *Müsned*, VI, 42, 220; İbn Mâce, *Sünen*, “Ticarât” 1 (2137); Nesâî, *Sünen*, “Büyu” 1 (4449,4450).

¹⁸³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 97-100.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER'İN İKTİSADİ HAYATTA VAR OLAN UYGULAMALARA YÖNELİK DÜZENLEMELERİ

Devlet ve toplumun gelir ve giderlerinden ayrı olarak ekonomiyle ilgili Hz. Peygamber döneminde bazı mali uygulamalar mevcuttur. Bu uygulamalara bakıldığında toplumda fertler arası meydana gelen iktisadi ilişkileri düzenlemeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu bölümde, borçlanmadan mirasa, kiralamadan yasaklanan işlere bir çok alanda görülen mali uygulamaları ele almaya çalışmaktayız.

3.1. BORÇLANMA

Kur'an-ı Kerim'de ayrıntılı bir şekilde anlatılan ender meselelerden birisi borçlanmak ve bununla ilgili konulardır. Ayette vadeli borçlanmaların kayda geçirilmesi istenmiş, gerekçesi ise “...*bu Allah katında daha adil, ispatlama açısından daha güvenilir ve kuşkuya kapılmamanız açısından daha uygun olandır*” şeklinde belirtilmiştir. Bundan dolayı denmiştir ki yazılmadığı taktirde eğer adalet sağlanamayacak, güven zedelenek ve karşılıklı kuşku oluşacaksa bu durumda yazmak farz olur.¹⁸³⁹

Toplumda insanların ekonomik gelirleri eşit değildir, zenginler olduğu gibi fakir insanlar da bulunmaktadır. Bundan dolayı ihtiyaç anında birbirlerinden borç para talep etmektedirler. Hz. Peygamber döneminde de bu şekilde borç para alanlar bulunmaktadır. Cahiliye döneminde borç karşılığında faiz uygulanmakta, bazı insanlar borcunu ödeyemeyecek hale gelince köleleştirilmekteydi. İslam tarafların sömürülmesini engellemek amacıyla faizi yasaklamış, buna mukabil borç (karz-ı hasen) vermeyi teşvik etmiştir. Berâ b. Azîb'in bildirdiğine göre Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Kim birine ödünç para veya süt verirse, ya da bir tulum hediye ederse, bir köle azad etmiş gibi sevap alır.*”¹⁸⁴⁰ Zührî ise Rsûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakleder: “*Üç şeyin sevabı, büyüklüğünden dolayı benim kefaletimdedir: Borç vermek, kurban kesmek ve*

¹⁸³⁹ İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, 99.

¹⁸⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 590; Ahmed, *Müsned*, IV, 300, 285, 286-287; Tirmizî, *Câmi*, “Birr ve's-Silâ” 37 (1957).

*daha önce hac yapmamış birinin yerine hac yapmak.”*¹⁸⁴¹ Diğer taraftan Peygamberimiz, ağır borç altına girmekten insanları sakındırmış, kendisi de borçtan Allah’a sığınmıştır. Hz. Aişe, Rasulullah’ın her namazdan sonra şöyle dua ederek borca düşmekten Allah’a sığındığını bize bildirmektedir: *“Allah’ım! Tembellikten, aşırı yaşlılıktan, günahlara bulaşmaktan ve borçtan sana sığınırım.”*¹⁸⁴²

3.1.1. Borçlanmada Kefalet ve Rehin Alma

Kefalet, borcun veya her hangi bir hakkın güvence altına alınması amacıyla bir kimsenin, asıl borçlunun alacaklı karşısındaki sorumluluğuna katılması veya birinin teslimini üstlenmesi anlamına gelir. Konumuz açısından borçlu borcunu ödeyemediği taktirde borcun üstlenmesine dair bir akittir.¹⁸⁴³ Rasulullah, veda hutbesinde şöyle buyurmuştur: *“Borç ödenir, kefil ise gerektiğinde kefil olduğu kimsenin borcunu yüklenir.”*¹⁸⁴⁴

Borçlanmada bulunan uygulamalardan birisi de borçlunun borcuna karşılık herhangi bir şeyi rehin bırakmasıdır. Rehinin Kur’an’daki dayanağı, *“Eğer yolculuk halinde iseniz ve kâtip bulamazsanız o takdirde borç karşılığında kabzedilmiş rehinler - alırsınız-”* meâlindeki âyettir (Bakara: 2/282). Cahiliye döneminde de varlığı bilinen bu uygulamada, eğer borç ödenmezse rehin alınan mala el konulmaktaydı. Hz. Peygamber, *“borca karşılık rehine zorla sahip çıkılamaz”*¹⁸⁴⁵ buyurarak bu uygulamaya son vermiştir. Nitekim Hz. Peygamberin kendisi de, bir yahudiden, fiyatı 1 altın dinara 30 sa’ arpayı vadeli olarak satın almış, karşılığında zırhını rehin bırakmıştır. Yahudi *“Muhammed benim malımı götürmek istedi”* dedi. Hz. Peygamber *“yalan söyledi, ben yer yüzünde ve göklerde emin olan kişiyim, borcumu ödeyeceğim ve zırhımı rehin bıraktım”* dedi. Vefat ettiğinde zırhı Yahudide rehindi.¹⁸⁴⁶ İbrahim en Nehâî der ki:

¹⁸⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 591.

¹⁸⁴² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI, 518; Ahmed, *Müsned*, VI, 57, 207; Buhârî, *Sahih*, “Davet” 38 (6368), 44 (6375), 56 (6377); İbn Mâce, *Sünen*, “Dua” 4 (3838); Tirmizî, *Câmi*, “Deavât” 77 (3495).

¹⁸⁴³ Serahsî, *Mebisât*, XIX, 160.

¹⁸⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 218, IX, 128; Ahmed, *Müsned*, V, 267; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İcâre” 87 (3560); İbn Mâce, *Sünen*, “Ahkâm” 5 (2398), 2405; Tirmizî, *Câmi*, “Büyü” 39 (1265).

¹⁸⁴⁵ İbn Mâce, *Sünen*, “Rühûn”, 3 (2441); Mâlik, *Muvattâ’*, “Akziye”, 12 (843).

¹⁸⁴⁶ Kurtubi, Bakara, 283. ayetin tefsiri; Bedayene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 41; Kastallanî, *İrşâd*, IV, 296 (Hamidullah’tan naklen; 490).

“Kişi, rehin aldığı arazide çalışma yapamaz. Şayet arazide bir şey yaparsa o zaman rehinden arazi sahibi için arazinin ecr-i misli (emsal tarlalar gibi kira ücreti) öder.”¹⁸⁴⁷

3.1.2. Ağır Borç Altına Girme

Hiz. Peygamber, karşılığında ödeyecek malı olmadığı halde ağır borç altına girmekten insanları sakındırmıştır. Rasulullah bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*Allahu Teâlâ nazarında, bir kulun Allah tarafından yasaklanan kefirelerden sonra, beraberinde getireceği en büyük günahlardan birisi, kişinin ödenecek karşılık bırakmadan üzerine borç olduğu halde ölmesidir.*”¹⁸⁴⁸ Ancak buna rağmen bir kişi, herhangi bir sebeple ödeyemeyeceği borcun altına girmişse, onun borcunun ödenmesi için yardıma teşvik etmiştir. Hatta Zührî’den gelen bir rivayette ağır borç altına giren Muaz b. Cebel’in borcunu, Rasulullah bizzat kendi malından ödemiştir.¹⁸⁴⁹ Ebû Saîd’den gelen bir rivayette Rasulullah’ın zamanında, bir adamın satın aldığı meyvelere bir afet geldi ve adam (ödeyemeyecek miktarda) çok borçlandı. Bunun üzerine Rasulullah: “*Bu adama sadaka veriniz*” buyurdu. Halk da ona sadaka verdi. Fakat verilen sadaka onun borcuna yetmedi. Bunun üzerine Rasulullah alacaklılara: “*Bulduğunuz miktarı alınız, sizin için bundan başkası yoktur*” buyurdu.¹⁸⁵⁰ Yine Ka’b b. Mâlik’ten iki ukıyye alacaklı olan birisi Rasulullah ile birlikte Ka’b’a gelip borcunu istedi. Hiz. Peygamber, adama eliyle işaret ederek: “*Alacağınan şu kadarından vaz geç*” buyurdu. Adam: “Tamam ey Allah’ın Rasulü!” deyince, Rasulullah, Ka’b’a: “*Bunun kalan hakkını öde*” buyurdu.¹⁸⁵¹

3.1.3. Borcun Ödenmesi

Hiz. Peygamber, borçlunun borcunu zamanında ödemesi için uyarılarda bulunmuştur. Bu konuda Rasûlullah’ın şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: “*Borcunu ödemeye gücü yeten kişinin borcunu ödemeyi geciktirmesi (alacaklısı tarafından) şikâyet*

¹⁸⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 252.

¹⁸⁴⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Büyü”, 9 (3342).

¹⁸⁴⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 142.

¹⁸⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 231; Ahmed, *Müned*, III, 36, 58; Ebû Dâvud, *Sünen*, “İcâre” 60 (3473); İbn Mâce, *Sünen*, “Ahkam”, 25 (2356); Tirmizî, *Câmi*, 24 (655).

¹⁸⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 232; Ahmed, *Müsned*, III, 454, VI, 390; Buhârî, *Sahih*, “Salât” 71 (457); Ebû Dâvud, *Sünen*, “Kadâ” 10 (3590); İbn Mâce, *Sünen*, “Ahkam” 18 (2429).

edilmesini ve cezalandırılmasını helal kılar.”¹⁸⁵² Aynı şekilde ödeme niyetiyle borçlanan kişiye, borcunu ödemeye Allah’ın yardım edeceğini belirtmiştir.¹⁸⁵³ Çokça borçlanan Meymune, kendisine ailesinin ayıplayıp müdahale ettiklerinde, borcunu bırakmayacağını söyleyerek Hz. Peygamberden şunu işittiğini söylemektedir: *“Borçlanan kimsenin ödeme niyetinde olduğunu Allah bilince, onun borcunu Allah, mutlaka dünyada iken öder.”*¹⁸⁵⁴ Bununla birlikte hali vakti yerinde olup da borcunu ödemeyi erteleyen zenginleri de uyarmıştır. Ebû Hureyre’nin bildirdiğine göre Rasûlullah: *“Zenginin borcunu geciktirmesi haksızlık ve zulümdür. Kim de parası ödenmek üzere imkânı olan bir kimseye havale edilirse (parasını almak için) ona müracaat etsin”* buyurdu.¹⁸⁵⁵

Hiz. Peygamber, borcun ödenmesine o kadar çok önem vermiştir ki cenaze namazını kıldıracağı kişilerin borcunun olup olmadığı sormakta, eğer borcu var ve ödenme imkânı yoksa namazı kıldırıktan kaçınmıştır. Ebû Katâde’den gelen bir rivayette cenaze namazını kılması için Rasûlullah’a bir cenaze getirildi. Hiz. Peygamber: *“borcu var mı?”* diye sordu. “evet, iki dinar” dediler. *“borcu karşılayacak kadar bir şey bıraktı mı?”* diye sordu. “hayır” dediler. Bunun üzerine Resûlallah: *“öyleyse arkadaşınızın namazını kendiniz kılın”* buyurdu. Ebû Katâde: “bu borcu ben üstleniyorum ya Rasûlallah” deyince Hiz. Peygamber adamın cenaze namazını kıldırıldı.¹⁸⁵⁶ Yine konuyla ilgili gelen haberlerden birinde, bir adam Rasûlullah’a giderek, “Ya Rasûlallah, Allah yolunda öldürülürsem benim için ne var?” diye sordu. Rasûlullah: *“cennet”* buyurdu. Adam geri dönüp giderken Hiz. Peygamber’in: *“borçlu olman müstesna. Az önce Cibrîl bunu bana gizlice bildirdi”* buyurmuştur.¹⁸⁵⁷

Ancak borçlunun imkânsızlıklar sebebiyle borcunu vaktinde ödeyememesi veya hiç ödeme imkânı bulamadığında, alacaklıları kolaylık göstermeleri, ödeme zamanını ertelemeleri, hatta mümkünse borcu bağışlamaları hususunda teşviklerde bulunmuştur. Ebu’l Yaser, Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu bildirir: *“Her kim bir borçluya borcunu*

¹⁸⁵² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 33; Ahmed, *Müsned*, IV, 222, 388, 389; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Kada” 26 (3623); İbn Mâce, *Sünen*, “Ferâiz” 4 (2724).

¹⁸⁵³ Buhari, *Sahih*, “İstikraz”, 2 (2387).

¹⁸⁵⁴ İbn Mâce, *Sünen*, “Sadakat”, 10 (2408); Nesâî, *Sünen*, “Büyü”, 99 (4686).

¹⁸⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 33; Ahmed, *Müsned*, II, 245, 254, 379-380, 463, 464, 465; Buhârî, *Sahih*, “Havalât” 1 (2287); İbn Mâce, *Sünen*, “Sünnet” 20 (240); Tirmizî, *Câmi*, “Büyü” 68 (1308).

¹⁸⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 268; Ahmed, *Müsned*, V, 297, 301, 302, 304, 311; İbn Mâce, *Sünen*, “Ahkam” 6 (2407); Tirmizî, *Câmi*, “Cenâiz” 70 (1069); Nesâî, *Sünen*, “Cenâiz” 119 (2087).

¹⁸⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 269; Ahmed, *Müsned*, IV, 139, 140, 350.

*ödemesi için süresini uzatır veya alacağından vazgeçerse, Yüce Allah bu kişiyi arşının gölgesinde gölgelendirir.”*¹⁸⁵⁸ Borçluya mühlet verme ve ona yumuşak davranma hususunda¹⁸⁵⁹, Ebû Mes’ûd’un bildirdiğine göre Allah Resulü şöyle buyurdu: “Sizden önceki ümmetlerden bir zat hesaba çekildi, ama hayır namına bir şey bulunamadı. Fakat insanların arasına karıştırdı ve zengindi. Hizmetkârlarına fakiri borcundan dolayı affetmelerini emrederdi. Yüce Allah ise “biz buna (affetmeye) ondan daha layığız, o halde onu affedin.”¹⁸⁶⁰

Borçlanma ve ödemesi ile ilgili Hz. Peygamber’İN koyduğu diğer bazı uygulamalar ise şunlardır: Borçlu iflas ettiğinde eğer yanında mal varsa o mal üzerinde ilk hak sahibi olan alacaklı kişidir. Ebû Hureyre, Rasûlullahın konuyla ilgili şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Kişi iflas ettiği zaman alacaklı bizzat malını yanında bulursa, o malı almaya diğer alacaklılardan daha hak sahibidir.”¹⁸⁶¹

Borçlu kişi, alacaklıya borçlu olduğu sürece hediye vermemesi gerektiği, vermişse bunu borçtan düşemeyeceğini bildirmiştir. İbn Abbas der ki: “Sana borç verildiği zaman (borç verene) bir paça olsa bile hediye verme ve alacaklıyı (ikram olarak) hayvanına dahi bindirme.”¹⁸⁶² Ama daha önceden hediyeleşiyorsalar bunda bir sakıncanın olmadığı söylenmiştir.¹⁸⁶³

Diğer bir uygulama ise eğer borçlu, ödeme yapmak için alacaklıyı bulamazsa borcu miktarınca parayı tasadduk eder. İbrahim Nehâî der ki: “Borçlu olduğun kişinin veya varislerinin nerede olduğunu bilmiyorsan, alacağını onun adına sadaka olarak verirsin. Alacaklı geldiği zaman ise onu sadakayı kabul etmek veya parasını almak hususunda muhayyer bırakırsın.”¹⁸⁶⁴

3.1.4. İcraya Düşen Kişiler ve Mallar

Hz. Peygamber’in ““Borcunu ödemeye gücü yeten kişinin borcunu ödemeyi geciktirmesi (alacaklısı tarafından) şikâyet edilmesini ve cezalandırılmasını helal

¹⁸⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 574, 576; değişik kanallardan, Ahmed, *Müsned*, III, 427; İbn Mâce, *Sünen*, “Sadakât” 14 (2419); Tirmizî, *Câmi*, “Büyu” 75 (1306).

¹⁸⁵⁹ Kur’an, Bakara: 2/280.

¹⁸⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 167.

¹⁸⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 128; Ahmed, *Müsned*, II, 347, 385, 410, 413, 468, 487, 508.

¹⁸⁶² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 239.

¹⁸⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 239-241.

¹⁸⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 258-259.

kılar”¹⁸⁶⁵ buyurduğunu daha önceki bölümlerde zikretmiştik. Başka bir hadisinde ise Peygamberimiz “*Varlıklı olan kimsenin zimmetindeki borcu erteleyip, temerrüd etmesi, zulümdür. Irzını (haysiyet ve şerefini) ve cezalandırılmasını mubah kılar*”¹⁸⁶⁶ buyurarak imkânı olduğu halde borcunu ödemekten kaçınan ve mazaretsiz olarak ödemesini erteleyen kimselerin cezalandırılması gerektiğini bildirmektedir. Bu hususa kaynaklarımızda bulunan uygulama Muaz b. Cebel’in mallarına haciz konulmasıdır. Peygamberimizin Muâz b. Cebel’in iflâsına karar vererek mallarına haciz koyup sattırması ve satıştan elde edilen parayı alacaklılara ölçülü bir şekilde dağıtmıştır.¹⁸⁶⁷ Bununla birlikte gelen bazı rivayetlerde Rasulullah, sahibinin rızası olmadığı için bu tür malların satışını yasaklamıştır.¹⁸⁶⁸

3.2. KİRALAMA

Kira (icare), menfaatin ücret karşılığında temlik edilmesidir.¹⁸⁶⁹ Her dönemde olduğu gibi toplumda ihtiyaç duyulan mal ve hizmete ulaşabilme çabasının tabii sonucu olarak ortaya çıkmış olan kiralama cahiliye döneminde de görülmektedir. İslam’dan önce Arap toplumunda gayri menkullerin, eşyanın, köle ve hayvanların kiralanması söz konusu olmuştur. İslam dini geldiğinde kiralama hususunda herhangi bir yasaklamaya gitmemiş ancak ahlaka aykırı ve harama sebebiyet veren bazı yönlerini izale etmiştir.¹⁸⁷⁰

İbn Ömer der ki: “Rasulullah Hayber arazisinden çıkacak meyveden, ekinde her mahsulün yarısı Hayber ahalisine ait olmak üzere akid yaptı.”¹⁸⁷¹

Hiz. Peygamber döneminde görülen en çok kiralama tarım arazileri ile savaş aletleri olmuştur. Râfi b. Hadîc, Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu nakleder: “*Ancak üç kişi araziye ekebilir: Kendisine minha (yani karşılıksız yararlanma) yolu ile arazi verilen*

¹⁸⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 33; Ahmed, *Müsned*, IV, 222, 388, 389; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Kadâ” 26 (3623); İbn Mâce, *Sünen*, “Ferâiz” 4 (2724).

¹⁸⁶⁶ Buhârî, *Sahih*, “İstikraz”, 14 (2402).

¹⁸⁶⁷ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylû'l-Evtâr Şerhu Munteka'l-Ahbâr*, yy., Kahire 1971, V, 275-276; ayrıca bkz: Müslim, *Sahih*, “Müsâkât”, 18.

¹⁸⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 242-243.

¹⁸⁶⁹ Wensick, *Mu'cem*, “Ecr” mad.; Bardakoğlu, “İcâre”, *DİA*, XXI, 379.

¹⁸⁷⁰ Buhari, *Sahih*, “İcare”, 10 (2270), 16 (2276); Müslim, *Sahih*, “Büyü”, 17, 21; Bardakoğlu “İcare”, *DİA*, 379.

¹⁸⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XV, 378.

adam, kendisine verilen bu araziye eker. Arazisi olan adam, kendi arazisini eker. Bir araziye altın veya gümüş ile kiralayan adam da bunu ekebilir.”¹⁸⁷²

Sa’d der ki: “Rasûlullah zamanında kanalların etrafındaki otlar ve sudan çıkan şeyler karşılığı tarlaları kiralardık. Rasûlullah böyle yapmamızı yasaklayıp altın ve gümüş karşılığı kiralamamızı emretti.”¹⁸⁷³

3.3. ARAZİ TANZİMİ

Hicretten sonra Medine’de öne çıkan problemlerden biri bütün mal varlıklarını Mekke’de bırakarak gelen muhacirlerin barınmasıydı. Medine’nin coğrafi yapısı ve ekonomisinin dayandığı sebepler farklı olunca buradaki uygulamalar da farklılaşmıştır. Mekke’de tarım arazisi olmadığından, bu alanla ilgili uygulamalara rastlanmaz. Ancak Medine’de ekonomi daha çok tarıma dayalı olduğundan tarım arazisinin kullanımı, paylaşımı, şehirden çıkarılan Yahudilere ait tarım alanlarının işletilmesi ile ilgili problemler ortaya çıktı. Medine’ye hicret eden muhacirler de zamanla tarımla uğraşmaya başladılar. Zira Medine’de herkese yetecek tarım arazisi bulunmaktaydı.¹⁸⁷⁴

3.3.1. Arazi Taksimi ve İşlenmesi

Hiç şüphesiz ki toprak, insanoğlunun hayatını devam ettirmesinde ana geçim kaynağıdır. Bu sebeple insanlığın ta başlangıcından beri toprakla ilişkisi bulunmaktadır. Ekonomisi tarıma dayalı her toplumda toprak mülkiyeti kavramı bilinmektedir. Özel mülkiyet kavramı İslam’dan önce hicaz bölgesinde bilinmekte ve uygulanmaktaydı. Kur’an’da özel mülkiyetle ilgili açık delil bulunmamakla birlikte bazı ayetlerin işaret ettiği düşünülmektedir.¹⁸⁷⁵ Ancak Hz. Peygamber, Benî Kureyza’yı Medine’den çıkarırken söylediği şu söz eğer sadece o duruma has değilse arazinin devlet tekelinde olduğuna işaret ettiği var sayılabilmektedir: “*Şunu iyice anlayın ki, toprak Allah ve elçisi içindir. Sizi buradan sürmek istiyorum, onun için kimin toprağı varsa satmalıdır.*

¹⁸⁷² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 39, İbn Hanbel, *Müsned*, I, 66; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Büyu” 30 (3393); İbn Mâce, *Sünen*, “Ahkâm” 7 (2449); Nesâî, *Sünen*, “Büyu” 64 (4617, 4618, 4619).

¹⁸⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 41; Ahmed, *Müsned*, I, 182; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Büyu” 27 (3384); Nesâî, *Sünen*, “Büyu” 67 (4622).

¹⁸⁷⁴ Küçükaşçı, *Harameyn*, 185.

¹⁸⁷⁵ Kur’an, Enbiya: 21/105.

Biliniz ki toprak Allah ve elçisininindir."¹⁸⁷⁶ Bir başka yerde ise şöyle buyurmaktadır: *"Yaşlı ve nadastaki topraklar Allah ve elçisininindir ve ondan sonra sizlerindir."* Benzer bir söz Ömer'den de nakledilmektedir.¹⁸⁷⁷ Hz. Peygamber'in bu sözleri ve özellikle ikta uygulamalarında arazinin ekip biçme şartıyla verilmesi, belli bir süre boş bırakıldığında başkasına tahsis edilmesine bakıldığında aslında arazinin devlete ait olduğu, işlediği taktirde kişilere mülkiyetinin aktarılabilirdiği, atıl halde bırakıldığında ise alınıp başkasına verildiği şeklinde uygulamanın olduğunu göstermektedir. Ancak bazı muhacirlerin kendilerine ikta olarak verilen arazileri işleyemeyince başkalarına sattıkları da bilinmektedir.¹⁸⁷⁸

Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde muhacirlerin en büyük probleminin barınma ve geçinme olduğu daha önceki bölümlerde söylenmişti. Medine'de geçim daha çok tarıma dayalı olduğundan, muhacirin bu problemi de tarım yoluyla çözülmeye gidilmiştir. Ensarın yanına yerleştirilen muhacirler ilk olarak onların arazilerinde çalıştırılmaya başlandı. Daha sonraki dönemlerde özellikle Kureyza oğullarından sonra muhacir de toprak sahibi olarak ziraatle uğraşmaya başlamıştır.¹⁸⁷⁹

Medine'de muhacirlerin içinde düştükleri barınma problemlerine çözüm bulmak amacıyla ikta sistemi uygulanmıştır. Bu sistem sadece tarım arazilerinde değil aynı zamanda barınma amacıyla verilen evlerde de uygulanmıştır. Özellikle Kureyza oğullarından kalan evler muhacire dağıtılmıştır. Buradaki ikta daha sonraları ortaya çıkan geçici işleme amacıyla verilmiş arazilerde uygulanan sistemle aynı değildir. Muhacire tahsis edilenler süresiz olarak verilmiştir.¹⁸⁸⁰ Tarım arazileri ikta edilirken arazinin ihyası ve işletilmesi şartı koşulmuştur. Araziler işlenmediği taktirde ya geri alınmış ya da satılarak el değiştirmiştir.¹⁸⁸¹

Arazinin ikta olarak verilmesinden maksat, elde edilen arazinin veya daha önce işlenmeyen arazinin tarım yapması amacıyla birine tahsis edilmesidir. Hz. Peygamber

¹⁸⁷⁶ Buhari, *Sahih*, "Cizye", 9 (3171); Zaman, *Ekonomik Strüktür*, 95.

¹⁸⁷⁷ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 367.

¹⁸⁷⁸ Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 158.

¹⁸⁷⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 160- 161.

¹⁸⁸⁰ Ebû Ubeyd, *Emval*, 287; İbn Şebbe, *Tarihu'l- Medine*, I, 242; İsfehânî, *Eğânî*, IV, 156; İbn Abdilberr, *İstiâb*, 1869; Nevevî, *Şerh*, XIV, 165; İbn Hacer, *İsabe*, V, 547; Kalkaşandî, *Nihâyetü'l-Ereb*, I, 54; Küçükaşçı, *Harameyn*, 186.

¹⁸⁸¹ Belâzurî, *Ensab*, 40-41; İbnü'l-Kelbî, *Cemhera*, 288; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 76; Ebû Yusuf, *Harac*, 66-7; Beyhakî, *Sünen*, VI, 149; Kettani, *Terâtib*, I, 202, 204; Kalkaşandî, *Nihâyetü'l-Ereb*, I, 125-6; Mustafa Demirci, "İkta" *DİA*, XXII, 42-44.

Mezine veya Cüheyne'den bir topluluğa bir araziyi ikta etmişti. Fakat onlar orayı tarımda kullanmadı ve Mezine veya Cüheyne'den başka bir topluluk gelip bu araziye ektiler. Öncekiler konuyu Hz. Ömer'e götürdüler. Ömer dedi ki: Şayet benden veya Ebubekir'den olsaydı bunu reddederdim. Fakat bu ikta Allah rasulünden. Ve sonra dedi ki "Kimin bir arazisi olurda bu araziyi üç yıl boyunca ekmezse ve başka biri gelir ve bu araziye imar ederse arazi onundur."¹⁸⁸² Yine Hz. Peygamber Zübeyr'e Nadir oğullarının arazisinden bir araziyi ikta etti ki bu araziye "curf" denirdi. Rasulullah, Medine'ye geldiğinde Ebubekir ve Ömer'e de ikta vermiştir.¹⁸⁸³

H. Peygamber, muhacirlere verdiği iktayı kullanamadıklarından Hz. Ömer döneminde sekiz bin veya sekiz yüz bin dinara sattıkları ve paralarını Ali b. Ebi Talib'e bıraktıkları belirtilmektedir. Verdikleri paraları geri alırken eksik bulmaları üzerine Ali, onların zekâtını verdiği söylemiştir.¹⁸⁸⁴

H. Peygamber ihtiyaç sahibi ensardan olan sahabilere de ikta olarak arazi vermiştir. Bununla ilgili olarak şu olay zikredilmektedir: Ensar'dan iki adama ikta verilip de onlar arazileri ile meşgul olunca birkaç gün Hz. Peygamber'den ayrı kadılar. Geline onlara ashaptan bazıları dedi ki "siz yokken Kur'an'dan şunlar şunlar indi ve Allah Rasulü de şunları dedi." Adamlar Hz. Peygamber'e gelip "ya Rasulallah bu araziler bizi senden ayrı bıraktı, bunları bizden geri al." dediler ve Hz. Peygamber de bu arazileri onlardan geri aldı. Zübeyr bu arazileri Hz. Peygamber'den istedi Hz. Peygamber de araziye Zübeyr'e verdi.¹⁸⁸⁵

İkta alanlardan birisi de Temimü'd Dârî'dir. Bu şahıs Hz. Peygamber'e gelerek Lahm'dan¹⁸⁸⁶ bir köyü kendisine ikta olarak vermesini istemiş, Peygamberimiz de vermiştir. Hz. Ömer halife olup da Şam'ı fethedince bu adam Ömer'e gelip bu araziye istedi. Ömer ben buna şahidim dedi ve araziye adama verdi.¹⁸⁸⁷ Hz. Peygamber'in ikta verdiği kişi arasında Hz. Ali'nin de zikredilmektedir. Rasulullah, Hz. Ali'ye Fakîrîn denilen mıntıkayı, Kays kuyusunu ve Şecere denilen araziye ikta olarak vermiştir.¹⁸⁸⁸

¹⁸⁸² Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 158.

¹⁸⁸³ Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 158 .

¹⁸⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII, 591; Kutub, *Siyâsetü'l-Mâliyye*, 158.

¹⁸⁸⁵ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 347.

¹⁸⁸⁶ Filistin'den bir bölge.

¹⁸⁸⁷ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 339.

¹⁸⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII, 593.

3.3.2. Arazinin İhyası

Hız. Peygamber ilk dönemler, yoksulluk çeken insanlara çözüm üretebilmek amacıyla mümkün olduğu kadar fazla araziye halkın kullanımına açmaya çalışmıştır. Az önce de değinildiği gibi arazinin işlenmesi şarttı. Bu amaçla mesela araziye belli süre boş bırakanlardan alıp işleyecek kişilere vermekteydi. Hatta araziye Müslümanlardan işleyecek kimse bulamayınca Yahudilere teklif etmiştir.¹⁸⁸⁹ Yine tarım arazilerinden kesilen bir ağacın yerine hemen ormanlık alana yenisinin dikilmesini istemiştir.¹⁸⁹⁰ Rasulullah, Uhud ile Ayr arasındaki araziye sit alanı ilan etmiş ve bu bölgedeki ağaçların kesilmesini yasaklamıştır. Sadece deve ile su taşıyan kimselerin, sabanlarını ve taşımada kullandığı araçların onarımı için acı ılgın ağacının kullanımına müsaade etmiştir.¹⁸⁹¹ Diğer yandan herhangi bir ormanlık alandan ağaç kesilmesi halinde yerine yenilerinin dikilmesini şart koşmuştur. Hız. Peygamber *Kuratâ*¹⁸⁹² gazvesinden dönerken, *Zurayb* mevkiine gelince ensardan Benî Hârise kabilesi mensuplarının isteği üzerine bu bölgenin ağaçlarının kesilmesi halinde yerine yeni bir fidan dikme şartını getirmiştir.¹⁸⁹³

Tarım arazisiyle ilgili uygulamaların en başında boş alanların ihya edilerek tarıma elverişli hale getirilmesidir. Araziye temizleyip tarım arazisi haline getiren kişi o araziye sahip olma hakkına sahip kılınmıştır.¹⁸⁹⁴ Konuyla ilgili Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “kim ölü araziye tarıma elverişli hale getirirse o arazi o kişiye aittir.”¹⁸⁹⁵ Ölü araziye ihyanın ahirette de sevaba nail olacağını söyleyen Rasulullah, bu arazide üretilenlerden yenilen şeylerin de sahibi için sadaka olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁹⁶

Bir kişinin araziye sahip olabilmesi için ya orasını ekime hazır hale getirmesi veya etrafını çitlerle çevirip içinde çalışma başlatması gerektiği hadislerden

¹⁸⁸⁹ Belâzurî, *Fütüh*, 28.

¹⁸⁹⁰ Belâzurî, *Fütüh*, 8-9; Elias H. Tuma, *İlk Dönem Arap Ekonomi Politikaları*, 17.

¹⁸⁹¹ Belâzurî, *Fütüh*, 7 .

¹⁸⁹² Benî Rebîa'nın Kart, Kurt, Kurayt, Kârit adlı oğullarından gelen Necid'de Dâriye ve Rebeze koruluklarının Medine tarafındaki Fedek ve Avâlî çevresinde yaşayan alt kollarına verilen ortakisimdir. Bkz. Vâkıdî, *Megâzi*, II, 184; Algül, “Kuratâ Seriyyesi” *DİA*, XXVI, 413.

¹⁸⁹³ Belâzurî, *Fütüh*, 9.

¹⁸⁹⁴ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 283-284.

¹⁸⁹⁵ Ebû Yusuf, *Harac*, 64; Ebû Ubeyd, *Emval*, 402; Bedayene, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 46.

¹⁸⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 28; Ahmed, *Müsned*, III, 304, 313, 327, 338, 381; Nesâî, *Sünen*, “Müzâraa” 45 (3874).

anşılmaktadır.¹⁸⁹⁷ Bu işlemler yapıldıktan sonra başkasının gelip o arazi üzerinde hak iddiasında bulunmasını geçersiz olduğunu belirtmiştir. Bununla ilgili olarak Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakleder: “*Ölü arazi onu islah edenindir. Orada (sonradan gelip haksız yere eken, diken ve bina yapanın) hiçbir hakkı yoktur.*”¹⁸⁹⁸

Gelen rivayetlere bakıldığına göre o günkü toplum arasında başkasına ait arazinin sahibinin izni dışında ekildiği görülmektedir. Böylesi bir durumun vuku bulması neticesinde Hz. Peygamber, ekilen tohumdan elde edilecek ürünün arazi sahibine ait olduğunu, tohumu ekenin ise masrafının ödenmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁸⁹⁹

Hz. Peygamber'in bu alanda benzer bir uygulaması ise yeni aşı yapılmış hurmalığın satılması hakkındadır. Rasulullah bu şekildeki bir hurmalık henüz ürün vermeden satılırsa aksi bir anlaşma yapılmadığı takdirde o yılın ürününün, aşı yapan kişiye ait olması gerektiğini bildirmiştir.¹⁹⁰⁰

Tarla komşusu olanların arazi arasındaki hududa dikkat etmeleri istenmiş, başkasının tarlasını kendi tarlasına katmak ise şiddetle yasaklanmıştır. Hz. Peygamber, konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır: “*Kıyamet gününde Allah katında en büyük ihanet kişinin başkasından çaldığı bir araziye ekmesidir. Komşusuyla aralarında bulunan tarladan çalıp kendi tarlasına katan kişinin de çaldığı yer, yerin yedi kat dibinden itibaren boynuna bir halka olarak geçirilir.*”¹⁹⁰¹ Benzer bir rivayet ise İbn Abbas'tan gelmektedir. Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Lanetlenmiş kişi, hakkı olmadığı halde başkasına ait bir tarlanın sınırlarını kendi toprağına doğru katan kişidir.*”¹⁹⁰²

¹⁸⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 30; Ahmed, *Müsned*, V, 12, 21; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Harac ve'l-Fey” 34-36 (3072); Nesâî, *Sünen*, “Müzâraa” 45 (3866).

¹⁸⁹⁸ Mâlik, *Muvatta*, “Kirâu'l-Arz” 712; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 29; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Harac ve'l-Fey ve'l-İmâre” 34-36 (3068, 3069, 3070, 3071); Tirmizî, *Câmi*, “Ahkâm” 38 (1378).

¹⁸⁹⁹ Yahya b. Âdem, *Harac*, 296; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 41-42, XV, 320; Ahmed, *Müsned*, III, 465, IV, 141; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Büyu” 31 (3396); İbn Mâce, *Sünen*, “Ahkâm”, 13 (2466); Tirmizî, *Câmi*, “Ahkâm” 29 (1366).

¹⁹⁰⁰ Mâlik, *Muvatta*, “Büyu” 6 (617); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 59-60; Buhârî, *Sahih*, “Büyu” 90 (2204), “Şürût” 2 (2716); Ebû Dâvud, *Sünen*, “İcâre” 39 (3425); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât” 31 (2210, 2211); Nesâî, *Sünen*, “Büyu” 30 (4527).

¹⁹⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 534; Ahmed, *Müsned*, IV, 140, 202, V, 341, 244; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 284; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, III, 3463.

¹⁹⁰² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 535; Ahmed, *Müsned*, I, 217, 309, 317, 1472; Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ' (ö. 458/1066) *Ahkâmu's-Sultâniyye*, Beyrut 1983, 2515, 2521.

Rasulullah, sadece tarım arazilerini düzene koymamış, bunun yanısıra hayvanların otlaması için mera arazileri üzerinde de bir takım uygulamalar gerçekleştirmiştir. Mera arazisinin sadece belli şahısların hayvanlarını otlatması için şahsi mera edinmeyi yasaklamıştır. O şöyle buyurmuştur: “*Allah’ın ve Rasulünün dışında kimsenin koruluk yapma hakkı yoktur.*”¹⁹⁰³ Peygamberimiz başka bir sözünde ise “*Müslümanlar üç şeyde ortaktırlar: Otta, suda ve ateşte*”¹⁹⁰⁴ buyurmaktadır.

Hız. Peygamber’in bu alanda koyduğu diğer bir uygulama ise, şahısların arazilerinde bulunan suların mera arazilerinin sulanmasına engel olmalarına getirdiği yasaklamadır.¹⁹⁰⁵ Hız. Peygamber, yer yer tartışmaların yaşandığı arazi sulama işini de belli düzene koymuştur. Suyun kaynağına yakın olana öncelik vermiş, ancak işi bittikten sonra suyu tutmasını yasaklamıştır. Mesela Mehzûr ovası suyu hakkında suyun topuk hizasına kadar tutulmasını ve daha sonra aşağıdaki arazi sahipleri için bırakılmasını emretmiştir.¹⁹⁰⁶

3.4. ÖZEL MÜLKİYETTE TASARRUF YETKİSİ

Ferdi mülkiyet İslam’dan önce Araplarca bilinmekteydi. Yerleşik hayat süren insanlar ev, arazi, bahçe ve diğer özel mülklere sahip olabilmekteyken göçebe hayatı yaşayanlar ise silah, çadır ve hayvan gibi özel mülklere sahip olmaktadır. Mekke, büyük ve güvenilir bir ticaret merkezi olduğundan özel mülkiyet anlayışı hakimdi. İslam gelince, bir çok alanda olduğu gibi mülk edinme ve kullanmakla ilgili ahlaki ve yaptırımı olan ilkelerini koymakla birlikte, insanların meşru yollarla özel mülk edinmesinin önünü açık bırakmıştır.¹⁹⁰⁷ Özel mülk edinmenin meşruiyet esaslarını ise Kur’an’daki ilke ve hükümlerle Hız. Peygamber’in uygulamaları ve sözlü ilkeleridir. Kur’an’da, insanın mülk edinme duygusunun ve mala olan düşkünlüğünün fitrî olduğu ancak bunun kontrollü kullanılmasının gerekliliği, malın ferdin ve toplumun ihtiyacı için kullanılması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁹⁰⁸ Kur’an’da bir çok ayette mülkiyet

¹⁹⁰³ Abdurrezzak, *Musannef*, 19750; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 217; Ahmed, *Müsned*, IV, 37-38, 71, 73; Buhârî, *Sahih*, “Cihad” 145 (3012), “Müsakâ” 11 (2370); Ebû Dâvud, *Sünen*, “Harac ve’l-Fey” 35-37 (3078, 3079).

¹⁹⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 218; Ahmed, *Müsned*, V, 364; Ebû Dâvud, *Sünen*, “İcâre” 59 (3472); İbn Mâce, *Sünen*, “Ahkâm” 16 (2472, 2473).

¹⁹⁰⁵ Abdurrezzak, *Musannef*, 14492; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 297, IX, 217.

¹⁹⁰⁶ Belâzurî, *Fütûh*, 9-10.

¹⁹⁰⁷ Kur’an, Bakara: 2/279, Nisa: 4/32, En’am: 6/152, Haşr: 59/2.

¹⁹⁰⁸ Kur’an, Âl-i İmrân: 3/14; İsrâ: 17/100, Fecr: 89/20, Âdiyât: 100/8.

kavramı insanlara izafe edilerek malların insanların kullanımında olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁰⁹ Diğer yandan insanların mallarından Allah yolunda sarf etmelerini isteyen, mallar üzerinde terekenin hak sahibi olduğu belirtilerek onların payları teferruatlı bir şekilde anlatan,¹⁹¹⁰ ticari ilişkileri düzenleyen,¹⁹¹¹ malların kazanma ve harcama yerlerini belirleyen¹⁹¹² ve kişilerin mallarına karşı tecavüzlere ceza öngören ayetlerin bulunması¹⁹¹³ İslam'da özel mülkiyetin esas alındığına işaret ettiği kabul edilebilmektedir. Hz. Peygamber de Kur'an'ın ilkeleri doğrultusunda uygulamaları hayata geçirmiştir. Zekât toplayıp dağıtması, ganimetleri dağıtması, tarıma uygun boş arazileri ihya edenlere ait olacağını bildirmesi ve bazı arazi ve evleri ikta olarak ihtiyaç sahiplerine tahsis etmesi İslam'da özel mülkiyetin esas alındığının diğer kanıtlarıdır.

İslam'da özel mülkiyetin esas alınmasıyla birlikte evrende var olan her şeyin Allah'a ait olduğunu bildiren ayetlerin¹⁹¹⁴ bulunması mülkiyetin yegâne sahibinin Allah olduğunu, insanın ise geçici olarak mala malik kılındığını ortaya koymaktadır.¹⁹¹⁵ Diğer yandan, ferdi mülkiyet hukuksuz, kayıtsız ve sınırsız değildir. Kişinin hangi mallarda temlik hakkının bulunup bulunmadığı bellidir. Ziraat, ticaret ve üretim gibi bütün alanlardaki elde edilen malların kazanıp harcanmalarında belli usuller mevcuttur.

Hz. Muhammed, hicret ettiğinde Medineli müslümanların kendilerine ait ev, tarla ve bahçeleri bulunmaktaydı. Daha sonra savaşlardan elde edilen ganimetler muhacirler arasında paylaştırılarak onların da bazı mallara sahip olmaları sağlanmıştır. Medine'de ikamet eden Yahudiler buradan çıkarılırken onlardan elde edilen mallar muhacirle ve ihtiyaç sahibi ensar arasında paylaştırılmıştır. Hz. Peygamber, bunların yanısıra ikta yoluyla bir çok Müslümanın özel mülk sahibi olmasını sağlamıştır.¹⁹¹⁶ Yine su kuyusu sahiplerinin kuyu etrafında belli bir miktarda araziye sahip olabileceklerini belirtmiştir. Bu araziye kuyuların harimi denmektedir. Kuyuların hariminin miktarı hakkında Rasulullah şöyle buyurmuştur: “(İslam döneminde kazılan) yeni kuyuların harimi yirmi beş, eski (adî) kuyuların ise elli arşındır.” Bu miktar altın

¹⁹⁰⁹ Kur'an, Bakara: 2/267, 274, 279, Âl-i İmrân: 3/186; Nisâ: 4/32, En'âm: 6/152, Nûr: 24/61, Yâsîn: 36/71.

¹⁹¹⁰ Kur'an, Nisa: 4/7-8, 11-12, 176.

¹⁹¹¹ Kur'an, Bakara: 2/275, 282-283.

¹⁹¹² Kur'an, Bakara: 2/188, 279, Nisa: 4/10, 29.

¹⁹¹³ Kur'an, Maide: 5/33, 38.

¹⁹¹⁴ Kur'an, Âl-i İmrân: 3/189, En'âm: 6/12, Tâhâ: 20/6, Zuhuruf: 43/85.

¹⁹¹⁵ Hasan Hacak, “Mülkiyet”, *DİA*, XXXI, 543-544, İstanbul 2006.

¹⁹¹⁶ Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 272-388; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 302-327; Bedaye, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 23.

(maden) kuyusunun hariminde ise üç yüz arşın olarak belirlenmiştir.¹⁹¹⁷ Başka bir rivayette Rasulullah'ın şöyle buyurduğu bildirilmektedir: “Üç yerde özel alan vardır. Bunlardan biri kuyunun harimi, diğeri de meclis halkasıdır.”¹⁹¹⁸

İnsanların kendi mallarından başkalarına tasarrufta bulunmalarına müsaade edilmiştir. Hz. Peygamber, insanları kendi malları üzerinden sadaka vermeye ve hediyeleşmeye teşvik etmesiyle ferdin kendi mülkiyeti üzerinde tasarrufa sahip olduğunu ortaya koymuştur.¹⁹¹⁹ Bununla birlikte kişilerin kendi malları üzerindeki tasarrufunda orta yolu takip etmeleri istenmiştir: “*Elini boynuna bağlı kılma, tamamen de saçıp savurma, sonra kınanmış ve mahsur kalmış olursun.*”¹⁹²⁰

Ferdin malında toplumun hakkı olması açısından bakıldığında, toplumsal barışın sağlanması ve yoksul insanların da iâşesinin sağlanabilmesi için düzenlemelerin konulduğunu görmekteyiz. Özellikle zekâtın emredilmesi ve Hz. Peygamber'in her fırsatta ashâbı sadakaya teşvik etmesi bunun göstergesidir.

3.5. VASIYET

Hz. Peygamber'in mali alandaki uygulamalardan birisi de vasiyet hakkında ortaya koyduğu ilkelerdir. Vasiyet, bir kişinin, malını, ölümü sonrasında bir şahsa veya hayır yoluna bağlamasıdır. Nitekim Rasulullah, “*Allah, amellerinize eklenmek üzere - hayatta iken yaptığınız iyilikler dışında hayırda bulunabilmeniz için- vefatınız sırasında mallarınızın üçte biri üzerinde size tasarruf yetkisi vermiştir*”¹⁹²¹ ifadesiyle vasiyetin meşrû kılınış sebebine işaret etmiştir. Aslında vasiyet yoluyla, varlıklı kimselerin kendilerine mirasçı olamayan ancak ihtiyaç sahibi akrabalarını ve diğer kimseleri malın faydalandırmış olmaktadır. Aynı zamanda kamuya hizmet edecek ve kendisine ölüm sonrası da sevap kazandıracak iyilikte bulunmuş olmaktadır.

¹⁹¹⁷ Yahyâ b. Âdem, *Harac*, 327-331; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 718; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 388.

¹⁹¹⁸ Yahya b. Âdem, *Harac*, 324; burada geçen üç harimden birisi ise atın ipinin uzunluğu kadar olan alandır. Kişi mülkü olmayan, ama genele açık olan yerde atını bağladığı zaman atın ipinin uzunluğu kadarıyla dolaşabildiği alan, atın harimi sayılır. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 388; İbnü'l-Esîr, *Nihaye*, I, 220.

¹⁹¹⁹ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 154, 167, 178; Buhârî, *Sahih*, “Mezâlim”, 25 (2468), “Cihâd”, 72 (2891), 128 (2989), “Sulh”, 11 (2707), “Edeb”, 34 (6023); Tirmizî, *Câmi*, “Birr”, 36 (1956).

¹⁹²⁰ Kur'an, İsra: 17/29.

¹⁹²¹ İbn Mâce, *Sünen*, “Vesaye”, 5 (2709); Abdüsselam Arı, “Vasiyet” *DİA*, XXXXII, 552, İstanbul 2012.

Kur'an-ı Kerim'de vasiyetten söz eden ayetlerde vasiyetin yerine getirilmesi gerektiği vurgulanıp aksi halde büyük vebale sebep olacağı bildirilmektedir.¹⁹²² Aynı şekilde mirasın, ancak ölen kişinin borçları ödenip vasiyeti yerine getirildikten sonra paylaşılabilirliği bildirilmektedir.¹⁹²³ Yine ayeti kerimelerde vasiyet yapılma esnasında adil iki kişinin şahit tutulması istenmiştir.¹⁹²⁴

Rasulullah, insanların sağlıklı zamanın vasiyetini hazırlamalarını tavsiye etmiş,¹⁹²⁵ mirastan pay almaya hak sahibi olanlara ise vasiyet edilmemesini istemiştir.¹⁹²⁶ Diğer yandan bir kişinin terekesini başkalarına el açar durumda bırakmasındansa varlıklı bırakmanın daha iyi olacağını belirterek kişinin en fazla malının üçte birini vasiyet edebileceğini bildirmiştir.¹⁹²⁷ Bu mevzuda en çok bilinen olay Sa'd b. Ebi Vakkas'ın olayıdır. Zengin ve tek kız çocuğuna sahip olan Sa'd, malının tamamını vasiyet yoluyla başkalarına bırakmak istemiş, Peygamberimiz ise çok görmekle beraber üçte birine müsaade etmiştir.¹⁹²⁸

3.6. VAKIF

Vakıf, bir malın, sahibi tarafından dini, toplumsal işler veya hayır için ebediyen tahsis edilmesidir.¹⁹²⁹ İslam medeniyetinde çok önemli bir müessese olan vakıf hakkında Kur'an'da direk ayet bulunmamakla birlikte bazı ayetlerin (Âl-i İmran: 3/92, Tevbe: 9/18-19, Cin: 72/18) dolaylı yoldan vakfa işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır.¹⁹³⁰ Rasulullah'ın döneminde vakfa dayanak oluşturacak bir çok uygulamanın varlığı bilinmektedir. Buna sadaka-i cariye hadisi¹⁹³¹ ve Hayber ve Fedek arazilerinden bazılarını müslümanların yararına sadaka olarak ayırmış olması¹⁹³² zikredilebilir.

¹⁹²² Kur'an, Bakara: 2/180-181, 240.

¹⁹²³ Kur'an, Bakara: 2/182, Nisa: 4/11-12.

¹⁹²⁴ Kur'an, Maide: 5/106.

¹⁹²⁵ Buhari, *Sahih*, "Vesaye", 1 (2738); Müslim, *Sahih*, "Vesaye", 1 (1627).

¹⁹²⁶ Ebû Dâvud, *Sünen*, "Vesaye", 6 (2879); Tirmizi, *Câmi*, "Vesaye", 5 (2120).

¹⁹²⁷ Buhari, *Sahih*, "Vesaye", 2 (2742); Müslim, *Sahih*, "Vesaye", 5 (2628).

¹⁹²⁸ Buhari, "Vesaye", 7 (2748); Bedayene, *Hayatü'l-İktisadi*, 48.

¹⁹²⁹ İbn Manzûr, *Lisan*, "vkf" mad.

¹⁹³⁰ Kutup, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, II, 347-348, VII, 210.

¹⁹³¹ Müslim, *Sahih*, "Vasiyyet", 14 (1631).

¹⁹³² Müslim, *Sahih*, "Cihad", 51-55 (1759); Ebû Dâvud, *Sünen*, "Harac", 19 (2963); Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *DİA*, XXXII, 475-476.

Ashabın vakıf bırakmaya örneklik teşkil edecek davranışları da mevcuttur. Hz. Ömer, Hayber’de kendi payına düşen verimli bir arazisini Rasûlullah’a gelerek “Hayber’de bir arazi elde ettim ki şimdiye kadar böylesine güzel bir mala hiç sahip olmamıştım. Bu arazi konusunda ne yapmamı buyurursun?” dedi. Hz. Peygamber ona: “*Dilersen arazinin kendisini (aslını) vakfeder, ondan elde edilecek geliri de infak edersin*” buyurunca Hz. Ömer, aslının satılmaması, birilerine hibe edilmemesi ve miras olarak intikal etmemesi şartı ile araziyi vakfetti.¹⁹³³ Hz. Osman’ın, Rasûlullah’ın teşvikiyle Rûme kuyusunu satın alarak müslümanların kullanımına vakfettiğini belirtmiştik.¹⁹³⁴ Hz. Ali, bir arazisini ve bir su kuyusunu vakfetmiştir.¹⁹³⁵ Enes’in bildirdiğine göre Ebû Talha, Hz. Peygamber’in yanına gelerek “Bahçemi Allah rızası için vakfediyorum. Bunu gizli bir şekilde yapabilseydim de bu şekilde açığa vurmasaydım” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah ona: “*Onu ailenden fakir olanların kullanımına ver*” buyurdu.¹⁹³⁶ Ashabın bu konudaki hassasiyetini Cabir b. Abdullah’tan gelen şu rivayet ortaya koymaktadır: “Ben muhacir ve ensardan mal sahibi olup da vakıf yapmamış bir kimse bilmiyorum”¹⁹³⁷

İbn Tavus’tan gelen bir rivayette Hz. Peygamber, vakıf malından, vakıf bırakanın muhtaç akrabalarının da istifade edebileceğini buyurmuştur.¹⁹³⁸

3.7. İMAR-İSKAN FAALİYETLERİ VE BUNLARIN EKONOMİK BOYUTLARI

Bir bölgenin iktisadi yapısını ortaya koyan göstergelerden birisi de toplumun sahip olduğu meskenlerdir. Bu nedenle Hz. Peygamber dönemi yapılarının da kısaca ele alınması gerektiğine inanmaktayız.

Allahu Teâlâ, Kur’ân-ı Kerîm’de (Nahl: 16/80) evleri insanlara bağışladığı birer huzur bulma ve dinlenme yeri olarak tanımlamıştır. Geçmiş kavimler anlatılırken yahut

¹⁹³³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 295, XV, 262; Ahmed, *Müsned*, II, 12, 55; Buhârî, *Sahih*, “Şürût” 19 (2737), “Vesâyâ” 22 (2764), 28 (2772), 29 (2773); İbn Mâce, *Sünen*, “Ahkâm” 4 (2397); Ebû Dâvûd, “Vesâyâ” 6 (2870); Tirmizî, *Câmi*, “Ahkâm” 36 (1375).

¹⁹³⁴ Tirmizî, *Câmi*, “Menakıb”, 19 (3699); Semhûdî, *Vefâü’l-Vefâ*, III, 970.

¹⁹³⁵ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA*, XXXII, 475-476.

¹⁹³⁶ İbn Ebî Şeybe, VIII, 296; Ahmed, *Müsned*, III, 115; Buhârî, *Sahih*, “Zekât” 44 (1461); Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Zekât” 44 (1686); Tirmizî, *Câmi*, “Refsir” 4 (2997).

¹⁹³⁷ Kettânî, *Terâtib*, II, 158.

¹⁹³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 296, XV, 262-263 (Mürsel hadis olup ravileri güvenilir notu mevcuttur).

Câhiliye çağına ait bazı yanlış inançlar düzeltilirken ve evlere girmek üzere izin isteme (istizan) hükmünü koyarken evlerden söz etmiştir. Geçmiş toplumların ibretlik hallerinden bahsederken onların daha gösterişli meskenler yaptıklarına değinilmiştir (Rum 30/9). Bu kavimlerden Ad ve Semûd kavimleri kayaları ustaca yontarak evler inşa etmiş (Araf: 7/74; Hicr: 15/82; Şuara: 26/149); Sebeliler ise bahçe içerisinde evler yapmışlardır (Sebe:34/15). Sebe melikesi Belkıs'ın Hz. Süleyman'ın sarayına geldiğinde kristallerden yapılmış saray girişini su zannederek eteklerinin ıslanmaması için toparlamasına değinilmesi bile Süleyman'ın sarayının ihtişamını gözler önüne sermektedir (Neml:27/44).

Bir çok peygamberin gelişine beşiklik etmiş olan Arap Yarımadası'nda meskenler iklime göre şekil almıştır. Zira insanlar iklimsel şartlara göre ya yerleşik veya göçebe hayatı sürdürmektedirler. Arap Yarımadası'nda göçebe hayatı yaygın olmakla birlikte yerleşik hayatın olduğu bölgeler de mevcuttu. Hz. Peygamber Medine'ye varınca yaptığı uygulama medenî bir yaşam şeklini teşvike yönelikti. Bu amaçla idare, savunma, iktisadi hayat, pazar yeri ve dini hayata yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Şehirde bu fonksiyonların icra edilebilmesi ancak yerleşik hayatla mümkündür.

Medine'de bulunan evlerin yapım tarzı Mekke'dekilere benzemekle birlikte bazı farklılıklar göstermekteydi. Mekke'deki inşa edilen meskenlere nazaran daha gösterişli ve daha sağlam olan Medine evleri birbirine paralel halde sıralanmıştı.¹⁹³⁹ Bu meskenlerden Medine yapı tarzının sembolleri haline gelen, genel olarak *ütûm* denilmekle birlikte *ücûm*, *kubâb*, *kudât* diye de tabir edilen ve daha çok Yahudilerin oturduğu o günün şartlarında kale görünümlü yapılar vardı. Bunlardan bir kısmı çok uzaklardan görülebilecek yüksekliğe sahipti. Üç kattan oluşan, savaş zamanlarında korunma amaçlı kullanılan¹⁹⁴⁰ ve her birinin özel adı olan bu evlerin alt katı daha çok hayvan barınağı veya depo olarak kullanılmakta, orta katı mesken olarak aileye ayrılmakta, son kat ise etrafı bir adam boyu mazgallı duvarla çevrili sıcak zamanlarda teras olarak kullanılmaktaydı. Uheyha b. Cülâh'a ait, alt katı siyah bazalt taştan üst katları ise "nabara" adı verilen beyaz taştan inşa edilmiş evine "Ütmu'd-Dihyân" ismi

¹⁹³⁹ Belâzurî, *Fütûh*, 4-5; Küçükaşçı, *Harameyn*, 183-184.

¹⁹⁴⁰ Hendek savaşı sırasında Müslümanların kadın ve çocuklarının yiyecek içecek ve değerli eşyalarla buralarda durmaları istenmiş, Hz. peygamberin ailelerinin de buralardan birinde kalmıştı. Müsned, I, 164; Vâkidî, *Meğâzî*, I, 337, II, 100; İbn Sad, *Tabakat*, II, 51; İbn Hişam, *Sîre*, III, 177; Semhudî, *Vefâ*, 302; Küçükaşçı, *Harameyn*, 184.

verilmiştir. Bu evler mutlaka taştan ve dört köşe olarak yapılmıştır. Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişi bu binalardan birinin üzerinden gözlenmiş, Bilal de ilk ezanı bu binalardan birinin üzerine çıkarak okumuştur. Hz. Peygamber taş ustası Kays b. Talk el-Hanefî'i taktir etmiş,¹⁹⁴¹ şehrin sembolleri olarak gördüğü utumların yıkılmamasını emretmiştir.¹⁹⁴² Hicret esnasında Medine'de 72 tane *utûm* vardı, bunlardan 13'ü Müslümanlara kalanları ise Yahudilere aitti.¹⁹⁴³ Hz. Peygamber döneminin sonlarına yakın fetihlerle zenginleşen Müslümanlar eskiye nazaran biraz daha gösterişli evler inşa etmeye başlamışlardır.¹⁹⁴⁴

Hz. Peygamber Medine'ye geldiğinde bir süre Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin iki katlı¹⁹⁴⁵ evinde kaldıktan sonra kendisi için evler inşa etmiştir. Hz. Peygamberin evleri, Mescid-i Nebvî'nin doğu duvarı boyunca sıralanmış 10 x 7 zira (yaklaşık 17.5 m²) genişliğinde dokuz odadan oluşmaktaydı. Bu odaların temelleri taştan, duvarları kerpiçten yapılmış, tavanları dokunabilecek kadar alçak¹⁹⁴⁶ ve odaları ortadan perdeyle iki bölüme ayrılmıştı. Hz. Peygamber'in eşlerinden Mariye'nin evi ise biraz Mescide uzakta ve Medine'nin doğusunda Avâlî denilen yerde bulunmaktaydı. İçerden merdivenle üste kata çıkılan iki katlı, gölgelikli ve bahçeli olan bu evi Hz. Peygamber yazın kullanmaktaydı.¹⁹⁴⁷ Muhtemel ki o dönemde Medine'de bu tür iki katlı evler yaygındı. Bu tarz evlerin birinci katının tavanı uzun hurma mertekleri ile kapatılıp üzeri izhir otu ve toprakla örtülerek üzerine de ikinci kat çıkılırdı.¹⁹⁴⁸ Rasulullah'ın evleri oldukça sade bir sergi, bir sedir ve bazı mutfak eşyalarından oluşmaktaydı. Evinde hiçbir süs bulunmayan Hz. Peygamber bir defasında canlı figürlerin bulunduğu bir perdeyi indirtmiştir.¹⁹⁴⁹

Hz. Peygamber geniş evi dünyada insanın mutluluk, kötü evi de mutsuzluk sebeplerinden saymıştır.¹⁹⁵⁰ Müslümanlar zamanla zenginleştikçe geniş ve güzel evler

¹⁹⁴¹ Huzâî, *Hırâf*, 35.

¹⁹⁴² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 454.

¹⁹⁴³ İbnü'n-Neccâr, *Dürre*, 38; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 243; Küçükaşçı, *Harameyn*, 184.

¹⁹⁴⁴ Bozkurt, "Ev", *DİA*, XI, 507-511.

¹⁹⁴⁵ Taberî, *Tarih*, II, 396; Müslim, *Sahih*, "Eşribe", 31.

¹⁹⁴⁶ Bozkurt, "Ev", *DİA*, XI, 504.

¹⁹⁴⁷ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî el-Makkarî et-Tilimsânî el-Fâsî (ö. 1041/1632) *Nefhu't-Tib*, (Nşr. İhsan Abbas) I-VIII, Beyrut 1968, II, 150-151; Kettani, *Terâtübü'l-İdâriyye*, II, 84; Makkârî, II, 150-151; Bozkurt, "Ev", *DİA*, XI, 504.

¹⁹⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *Nihâye*, I, 33; Bozkurt, "Ev", *DİA*, XI, 507-511.

¹⁹⁴⁹ Bozkurt, "Ev", *DİA*, XI, 505.

¹⁹⁵⁰ Ahmed, *Müsned*, I, 68, III, 407.

edinmişlerdir. İnsanlar imkân ve aile ihtiyaçlarına göre anne baba, çocuklar ve gelen misafirler için en az üç odalı (cümbüze) evler inşa etmişlerdir. Mesela Abdurrahman b. Avf'ın evi böyleydi.¹⁹⁵¹ Nitekim Hz. Ömer, halifeliği döneminde kendisine Kûfe şehrinde yapılacak evlerle ilgili soruya verdiği cevapta üç odadan fazlasına ruhsat verilmemesini ve evlerin fazla yüksek yapılmamasını bildirmiş ve bunun takvaya uygun olacağını söylemiştir.¹⁹⁵² Bunlardan anlıyoruz ki Hz. Peygamber ve ashab israfa düşmeden ama ihtiyaca cevap oluşturabilecek nitelikte mesken edinmekte bir mahzur görmemişlerdir.

Hz. Peygamber döneminin özellikle emlak alanındaki ekonomik verilere ışık tutması açısından Rasulullahın Medine'ye geldiğinde yaptığı ilk işlerden biri olan mescidin yapımıyla ilgili bilgilere kısaca göz atmanın faydalı olduğu kanaatindeyiz. Bu amaçla mescidin yapımı malzemeleri ve iktisadi değerlerini ele alacağız.

3.7.1. Mescidi Nebevi: Yapımı ve Yapım Malzemeleri

İslam tarihinin dönüm noktalarından biri olan hicretten hemen sonra Hz. Peygamber'in yaptığı ilk işlerden biri de Medine'de Mescid-i Nebevi'yi inşa ettirmesidir. Hz. Peygamber mescit için belirlenen arsayı sahipleri Sehl ve Süheyl adında iki yetim delikanlıdan 10 dinara satın alarak mescit yapılmasına karar vermiştir.¹⁹⁵³ Başka rivayetlerde bu iki gencin arsayı bağışladıkları söylenmektedir.¹⁹⁵⁴ Söz konusu arazi çalılık ve engebeli olduğundan zemin düzleştirmesi yapılarak temeller kazıldı. Üç arşın ($3 \times 0.49,33 = 1,4799$ m)¹⁹⁵⁵ derinliğindeki temellere ilk taşı Hz. Peygamber koymuştur. Başta peygamberimiz ve bütün sahabenin özverili çabaları olmak üzere özellikle sahabelerden Talk b. Ali ve Ammâr b. Yâsir'in öncülüğünde sekiz ay içerisinde mescit tamamlanmıştır.¹⁹⁵⁶ Yapı malzemesi ve tarzı bakımından oldukça basit ve sade olmasına rağmen işlevi bakımından çok önemli bir fonksiyon icra etmiştir.

¹⁹⁵¹ İbn Şebbe, *Tarihi Medine*, I, 232.

¹⁹⁵² İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 260.

¹⁹⁵³ Buhârî, *Sahih*, "Menâkıbu'l-Ensar", 45 (3906); Belâzurî, *Fütûh*, 6; Bozkurt, "Mescid-i Nebevi", *DİA*, XXIX, 282

¹⁹⁵⁴ Taberi, *Tarih*, II, 397.

¹⁹⁵⁵ Arşın hakkında kaynaklarda farklı ölçüler verilmiştir. Genel olarak 48-68 cm arası değerler bulunmaktadır. Arşın bir insanın dirsek ile parmak ucu arası mesafe olduğuna göre ortalama 50 cm'dir. Osmanlıda karar kılınan son mimari arşını 75,8 cm'dir. ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Erkal, "Arşın", *DİA*, III, 411-413.

¹⁹⁵⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 185-186.

Hız. Peygamber'in mescidini inşa ederken özellikle gösteriştan kaçınmıştır. Bir ara asıaptan bazıları mescidi Şam yapı tarzında yapmak istemişler, bunun için mescidi ölçtükleri sırada Hız. Peygamber gelmiş, mescidi ölçen Abdullah b. Revaha ve Ebu'd-Derda mescidi Şam yapıları tarzında yapmak istediklerini, gerekli bütçenin Ensar tarafından karşılanacağını söylemişlerdir. Bunu duyan Hız. Peygamber “*Hayır, benim mescidim ince ağaclar ve ottan yapıli kalsın, Musa'nın kulübesi gibi bir kulübe olarak kalsın. Hatta bu bile çoktur*” dedi. Orada bulunanların Musa'nın kulübesinin nasıl olduğunu sormaları üzerine “*Musa ayağa kalktığında başı tavanına değiyordu*” buyurdu.¹⁹⁵⁷

Mescidi nebevinin malzemeleri; temelleri taş, duvarları kerpiçten bir adam boyu kadar yükseklikte, çevre duvarları ile 60x70 zira bir alana sahip (1022 m²)¹⁹⁵⁸ üstü açık bir şekilde yapıldı.¹⁹⁵⁹ Kibleli bizzat Hız. Peygamber tarafından Kudüs'e doğru yapılan mescidin üç kapısı vardı. Mescidin doğu duvarının güney kısmına Hız. Peygamberimizin hanımları Aişe ve Sevde için iki oda yapıldı, bir kapısı mescide açılan bu odaların sayısı daha sonra dokuza ulaşmıştır. Zamanla ihtiyacı karşılayamayan mescitte 628 yılında Hayber fethi dönüşünde genişletme çalışmaları yapılmıştır. Bu genişletme öncesinde Peygamberimizin teşvikiyle Hız. Osman mescide bitişik haldeki arsaları 25.000 dirheme¹⁹⁶⁰ satın alarak mescide bağışlamış¹⁹⁶¹ ve bu arsaların dahil edilmesiyle üç taraftan genişletilerek 100x100 zira (ortalama 2433 m²) haline gelmiştir.¹⁹⁶² Duvarları taş üzerine kerpiçle örülmüştür. Mescidin çatısı hurma gövdelerinden ve merteklerinden, aralara izhir otu konulup üzeri toprakla kapatılmış, tabana ise yumuşak kum serilmiştir.¹⁹⁶³

¹⁹⁵⁷ Semhûdî, *Vefâ*, I, 241-243; Kandehlevî, *Hayatü's-Sahabe*, III, 520.

¹⁹⁵⁸ Mescid-i Nebevî'nin genişliği hakkında farklı kaynaklarda farklı rivayetler mevcuttur. Bu farklılık zira'ya metre cinsinden verilen karşılıkların farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Kaynaklarda zira kullanıldığı bölge ve alana göre farklılık göstererek 45,558 cm (24 parmak) ile 136,461 cm arasında değerlendirilmiştir. Dolayısıyla ilk yapıldığında Mescid-i Nebevî'nin genişliği 60 x 70= 4.200 zira, 1 zira ortalama 0,4933 cm olarak alınırsa (60x0,4933)x(70x0,4933) = 29,598x34,531=1022 m² eder. Zira için bkz. Mehmet Erkal, “Arşın”, *DİA*, III, 411.

¹⁹⁵⁹ Semhûdî, *Vefâ*, I, 334; Bozkurt, “Mescid-i Nebevî”, *DİA*, XXIX, 282.

¹⁹⁶⁰ 10.000 ve 20.000 dirheme satın aldığı hususunda rivayetler vardır. Bkz., İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IV, 359, VII, 540; İbn Hanbel, *Müsned*, “Fezail”, I, 507; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 123.

¹⁹⁶¹ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, XIII, 296; Ahmed, *Müsned*, I, 70, 95, 308; Nesâî, *Sünen*, “Mesâcid” 12 (702); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 167; Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-Sahih et-Tekâsim ve'l-Enve'*, (I-IX) Beyrut 1987, 6920.

¹⁹⁶² Semhûdî, *Vefâ*, I, 336, 338, 341; Bozkurt, “Mescid-i Nebevî”, *DİA*, XXIX, 282.

¹⁹⁶³ Kutub, *Siyâsetü'l Mâliyye*, 32.

H. Peygamber, mescidi yapmak için arsayı 10 dinara satın almıştır. 1 dinar 4,25 gr. altın paraya denilmektedir.¹⁹⁶⁴ Bu günkü değerden hesap edersek altının gram fiyatı ortalama 144 ₺ olduğuna göre 1 dinar Türk Lirası olarak 612 ₺ etmektedir. Mescidin arsa fiyatı ise 6.120 ₺ etmektedir. Arsanın metre karesi ise $6120/1022 = 5,9882$ ₺ etmektedir. H. Osman'ın 25.000 dirheme alıp bağışladığı arsa alanı ise $2433-1022 = 1411$ m² dir. 1 dirhem, dinarın 7/10 oranına denk geldiğinden¹⁹⁶⁵ 2,79 gr. altın, $25.000:2,79 = 8960,5$ gr. altın etmektedir. Bunu da bu günkü değerden hesapladığımızda $8960,5 \times 144 = 1.290.312$ ₺ etmektedir. Arsanın metre karesi ise $1.290.312/1411 = 914,46$ ₺ etmektedir. Sekiz yıl içerisinde eğer Mescid-i Nebevi'nin arsa alım sırasında başka saikler devrede yok ise emlak fiyatlarında ciddi artış söz konusudur. Bu artışta sekiz yıllık süreçte müslümanların alım güçlerinin gelişmesi ve sayılarının artmasının etkili olduğu tahmin edilmektedir.

3.7.2. Emlak Fiyatları

H. Peygamber döneminde konutlar daha çok kerpiç ve hurma dalları ile örtülü basit ve maliyeti düşük malzemelerden inşa ediliyordu. Meskenin piyasa değeri daima vasıflarına göre belirlenmektedir. Bulunduğu semt, yapı malzemesi, büyüklüğü ve arz talep durumuna göre değeri farklılık göstermektedir. Yeni yapılan binalar daha geniş olduğu için çoğunlukla fiyatları da eskilere göre yüksektir. Bazı örnekler: Ebu Ahmed b. Cahş Medine'ye hicret etmek zorunda kalınca Mekke'deki evini Ebu Süfyan, Amr b. Alkame el Amiri'ye 400 $[(400 \times 4,25) \times 144 = 244.800$ ₺] dinara satmıştı.¹⁹⁶⁶

H. Peygamber, hicretin hemen ardından inşa ettiği Mescid-i Nebi'nin arazisini on dinara (100-120 dirhem)¹⁹⁶⁷ satın aldığını belirtmiştik. Daha sonra H. Osman'ın mescidi genişletmek için bitişik haldeki arsaları on bin¹⁹⁶⁸, yirmi bin¹⁹⁶⁹, veya yirmi beş

¹⁹⁶⁴ Şükrü Özen, "Habbe", *DİA*, XIV, 345; Rifat Uslu, "İslâm Hukukunda Para Birimleri", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, XXV, 1, 28-38.

¹⁹⁶⁵ Özen, "Habbe", *DİA*, XIV, 345; bazı rivayetlerde 1 dinar 10 dirhem olduğu belirtilmiştir. Bu bilgiler doğru kabul edildiğinde 25.000 dirhem 2500 dinar etmektedir ki günümüz parasıyla 1.530.000 ₺ civarındadır.

¹⁹⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV, 102; Ezraki, *Ahbâru Mekke*, II, 244; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 129.

¹⁹⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakat*, 1, 239, Kallek, *Yönetim Piyasa*, 123.

¹⁹⁶⁸ Kallek, *Yönetim Piyasa*, 123.

¹⁹⁶⁹ Ahmed, *Müsned*, I, 507; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, IV, 359, VII, 540; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 123.

bin dirheme¹⁹⁷⁰ aldığı rivayet edilmiştir. Zamanla toprak alım satım piyasasındaki fiyatlarda artışlar söz konusudur. Bunun oranını bulabilmek için farklı dönemlerdeki zamanın piyasa belirleyici yegane unsuru olan deve fiyatlarındaki farklılıklara bakmalıyız. Ebubekir döneminde bir devenin ortalama fiyatı 25 dirhem (17,5 dinar), Ömer döneminde 35 (24,5 dinar), Osman devrinde 45 dirhem (31,5 dinar) olmuştur.¹⁹⁷¹ Yani Ebubekir'den Osman'a % 80 artış söz konusudur. Buradan yola çıkılarak Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişinden vefatına kadar olan süreçte emlak piyasasında hızlı bir artıştan söz edilebilmektedir.

H. Peygamber yapıların inşa edilmesi sürecinde müslümanların birbirleriyle yardımlaşmalarını tavsiye etmiş, *“sizden hiç kimse, komşusunun, yapısının direğini kendi duvarına koymasına engel olmasın”*¹⁹⁷² buyurarak birbirlerinin yapılarının duvarlarından faydalanmalarına müsaade edilmesini istemiştir.¹⁹⁷³

Rasulullah inşa edilen evler arasında yol olarak bırakılan mesafenin ise 7 arşın olmasını istemiştir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette ise yolun genişliği hususunda komşular arasında ihtilafın çıktığını anlamaktayız. Hz. Peygamber bu tür durumlarda da yol genişliğinin 7 arşın bırakılmasını söylemiştir.¹⁹⁷⁴ Bir arşın ortalama 48-68 cm olduğundan ortalama 65 cm alırsak yol genişliği de ortalama 4,5 m'dir.

Rasulullah'ın bu alandaki diğer bir uygulaması ise gelen rivayetler bakıldığında Mekke'nin harem olması sebebiyle şehir içerisinde bulunan evlerin satılmasını ve kiralanmasını yasaklamasıdır. Mücahid'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: *“Mekke haredir. Allah onu haram (muhterem) kılmıştır. Mekke'nin evlerini satmak ve evlerini kiralamak helal değildir.”*¹⁹⁷⁵ Bu hususta rivayetlerin çoğunluğu Mekke'deki evlerin satılmaması ve kiraya verilmemesi yönündedir.¹⁹⁷⁶ Alkame b. Nadle'den gelen bir rivayette Rasûlullah, Ebubekir ve Ömer zamanlarında

¹⁹⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 359, VII, 540; Ahmed, *Müsned*, I, 507; Belâzurî, *Ensab*, V, 6; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 123.

¹⁹⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 433; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 133.

¹⁹⁷² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 173, XV, 323; Ahmed, *Müsned*, I, 447, II, 240, 463, 745; Buhârî, *Sahih*, 2463; Müslim, *Sahih*, 136; Ebû Dâvud, *Sünen*, 3629; Tirmizî, *Câmi*, 1353; İbn Mâce, *Sünen*, 2335.

¹⁹⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 173; Ahmed, *Müsned*, I, 235, 303, 313, 317.

¹⁹⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 172; Ahmed, *Müsned*, II, 466, 429; Buhârî, *Sahih*, 2473; Ebû Dâvud, *Sünen*, 3628; Müslim, *Sahih*, III, 1232:43; İbn Mâce, *Sünen*, 2338; Tirmizî, *Câmi*, 1356.

¹⁹⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 212.

¹⁹⁷⁶ Bu konuda sekiz adet rivayet vardır, bunların hepsi Mekke evlerinin kiralanmasının yasaklandığını belirtir. İki adet de kiralamaya ruhsat veren rivayet vardır. Biri Mücahid'den biri Hışam b. Cüreyc'den gelir. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 212-213.

Mekke evlerine Sevâib (yani oturanların mülkü olmayıp ihtiyaç sahiplerine terk edilmiş) denildiği, ihtiyacı olanın oturduğu, olmayanın da başkasının oturması için terkettiği bildirilmektedir.¹⁹⁷⁷ Ancak biz bu uygulamanın genel bir uygulama değil de hac mevsiminde baş vurulan bir uygulama olduğu kanaatindeyiz. Zira, rivayetler sahihse eğer, Peygamberimizin bu sözü esas alınıp günümüze uygulanabilirliği çok zor gözükmektedir.

Emlak konusu içerisinde değerlendirilebilecek içme ve sulama kuyularının emlak piyasası, konutlardan farklıdır. Bunda çöldeki su kıtlığının bulunması ve insan hayatında hayati öneme sahip olması önemli etkindir. Hz. Osman Hz. Peygamber döneminde Medine'deki Rume kuyusunu (çapı 8, derinliği 18 zira)¹⁹⁷⁸ muhtelif rivayetlere göre 20.000¹⁹⁷⁹, 25.000¹⁹⁸⁰, 35.000¹⁹⁸¹, 40.000 dirhem¹⁹⁸² veya 40.000 dinara¹⁹⁸³ satın almış veya da yarı hissesine 100 genç dişi deve vermiştir.¹⁹⁸⁴ Bu konuda piyasa değerini bildirecek olay ise Amr b. As'a üzüm bağını sulamakta kullandığı ve büyük ihtimalle Vadi'l-Vec'den akıp gelen suyun ihtiyaçtan fazlası olan kısmı için 30.000 dirhem teklif edilmiş olmasıdır.¹⁹⁸⁵

İktisadi alanda üzerinde durulması gereken alanlardan birisi de Hz. Peygamber'in ticari alanda uygulamaya koyduğu düzenlemelerdir. Cahiliye döneminden devralınan bir çok uygulamayı ya tamamen yasaklamış veya ekonomik düzene zarar verecek unsurları giderilerek devamına müsaade edilmiştir. Şimdi bu hususlar incelenecektir.

¹⁹⁷⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 214; İbn Mâce, *Sünen*, 3107.

¹⁹⁷⁸ Zira, 48-75 cm arasında çeşitli ölçüler verilmektedir. Ortalama 65 cm olarak alırsak 8x65=520 cm (5,2m), 18x65=1170 cm (11,70 m) etmektedir. 5,2x11,70= 60,84 m² etmektedir.

¹⁹⁷⁹ İbn Kuteybe, *Mearif*, 83; İbn Abdilber, *İstiâb*, III, 72; İbn Asakir, *Târihu Dimaşk*, III, 16; Kallek, *Yönetim Piyasa*, 131.

¹⁹⁸⁰ Semhudi, *Vefâ*, II, 139-140.

¹⁹⁸¹ İbn Manzûr, *Muhtasar*, XVI, 127; Yakut, *Mu'cem*, I, 300; İbn Hacer, *İsabe*, II, 543; Zebidi, *Tâcu'l-Arûs*, VII, 196; VIII, 241; Kallek, *Yönetim ve Piyasa*, 131.

¹⁹⁸² Zehebî, *Tarih*, 471; İbn Hacer, *İsabe*, I, 540; Semhudi, *Vefâ*, II, 138-139; Kallek, *Yönetim ve Piyasa*, 131.

¹⁹⁸³ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 506; Belâzurî, *Ensab*, I, 536; İbn Manzûr, *Muhtasar*, XVI, 127.

¹⁹⁸⁴ Yakut, *Mu'cem*, I, 299.

¹⁹⁸⁵ Yahya b. Adem, *Harac*, 105; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, 276-277; Kallek, *Yönetim ve Piyasa*, 132.

3.8. HZ. PEYGAMBERİN YASAKLADIĞI MALİ UYGULAMALAR

Hız. Peygamber'in ticaretini yasakladığı mallar, en genel anlamda söylemek gerekirse şunlardan oluşmaktadır: İçki ve bütün kaynakları, ölmüş hayvan, domuz, put vb. şeylerin ticareti.¹⁹⁸⁶ Ancak bu çok genel yasaklamaların yanı sıra Hız. Peygamber, özellikle insanların sömürölmesine ve zarar uğratılmasına sebep olacak her türlü ticareti ve buna sebep olacak etkenleri yasak kapsamına alarak bunun alanını daha geniş tutmuştur. Şimdi bunlar kısaca başlıklar halinde incelenecektir.

3.8.1. Karaborsacılık

Ticaret malının pahalalanması gayesiyle stoklayıp piyasaya arzını geciktirmek anlamına gelen karaborsacılık fiyatların yükselmesine ve normal piyasa değerinin üzerine çıkmasına sebep olmaktadır. İnsanların sömürölmesine sebebiyet verdiği ve özellikle temel ihtiyaç maddelerinin karşılanması hususunda insanların pahalı mal almalarına ve dolayısıyla zarara uğratılmalarına neden olmaktadır. Satanların da haksız kazanç elde etmelerine, uzun müddet devamı halinde toplumsal bunalım ve problemlere yol açtığından karaborsacılık yasaklanmıştır. Hız. Peygamber *“Kim yiyecek maddelerini kırk günden fazla stoklarsa Allah'tan uzaklaştığı gibi Allah da ondan uzaklaşır. Komşuları açken tok sabahlayanlar, Allah Tebâreke ve Teâla'nın zimmetinden uzak olurlar.”*¹⁹⁸⁷ hadisinde mal stoklama kırk günle sınırlandırmışken başka kaynaklarda mutlak olarak mal stoklamanın ve fahiş fiyat artırımının mutlak olarak da yasaklandığı görölmektedir: *“Karaborsacı ne fena bir kuldur ki fiyatlar düştüğünü öğrenince üzölür, yükseldiğini duyunca sevinir”* sözüyle de karaborsacıların hem ruh halini ortaya koymakta hem de bunu yapanların iyi insanlar olmadığını vurgulamaktadır.¹⁹⁸⁸ Bir keresinde Hakîm b. Hizâm Medine'ye gelen erzağın tamamını satın almıştı. Bunun üzerine Rasulullah ona uğrayarak *“Ey Hakîm! Sakın karaborsacılık yapmayasın”* buyurdu.¹⁹⁸⁹ Hız. Peygamber bir yandan stokçuluğu yasaklarken diğer taraftan da bunu önleyici tedbirler almıştır. Bir defasında Medine'ye gelen malın tamamını satın alan birini daha baştan Hız. Peygamber uyarak stokçuluk yapmasına engel olmuştur.¹⁹⁹⁰

¹⁹⁸⁶ Kur'an, Maide: 5/90; Buhari, *Sahih*, “Büyü”, 12 (2236); Bedayen, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 41.

¹⁹⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 183; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 33.

¹⁹⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 182; Kallek, *Yönetim Piyasa İlişkisi*, 146-147.

¹⁹⁸⁹ Kallek, *Yönetim Piyasa İlişkisi*, 151.

¹⁹⁹⁰ Kallek, *Yönetim Piyasa İlişkisi*, 151.

Aynı zamanda “*mal stokunu ancak günahlara batmış kişiler yapar*”¹⁹⁹¹ buyurmak suretiyle bunun günahı gerektiren bir fiil olduğunu belirtmiş, bu fiili işleyenlerin ise Allah karşısında da sorumlu tutulacağını bildirerek insanları sakındırmayı amaçlamıştır.

3.8.2. Hazır Olmayan Malın Satışı

Haz. Peygamber’in yasakladığı satış çeşitlerinden birisi satıcının elinde hazır bulunmayan malı satmasıdır. Gelen rivayetlere bakıldığında günümüzde sipariş verme usulüyle alış verişi benzetilmektedir. Ancak günümüzde siparişi verilecek ürünün fiyatı hemen öğrenilip müşteriye bildirilip ona göre sipariş verilebilmektedir. O dönemde böyle bir imkân bulunmadığından satışta bir çeşit kapalılık mevcut olacağı için peygamberimiz hazır olmayan malın satışını yasaklamıştır. Hakîm b. Hizâm, Rasûlullah’a: “Bana bazen müşteri gelir, elimde olmayan bir malı benden ister. Bu kişi için istediğini çarşıdan alabilir miyim?” diye sorması üzerine, Allah Resûlü: “*Hayır! Yanında olmayan şeyi satma*” buyurmuştur.¹⁹⁹² Yine Hz. Peygamber Attâb b. Esed’i Mekke’ye (vali olarak) gönderdiği zaman ona şöyle direktif vermiştir: “*Seni nereye gönderiyorum biliyor musun? Seni Allah’ın ahalisi olan bir topluma gönderiyorum! Onlara şu dört şeyi yasakla! Selef ve bey’ türü satışı (müşteriye borç para verip ona değerinden yüksek fiyata mal satmayı), bir satışta iki satış muamelesini, henüz teslim alınmamış malı satarak elde edilen kârı ve kişinin yanında bulunmayan malı satmasını.*”¹⁹⁹³ Ancak diğer bazı rivayetler eğer müşterinin rızası varsa böyle satışın yapılabileceğine işaret etmektedir.¹⁹⁹⁴

3.8.3. Teslimi Kesin Olmayan Malın ve Firari Kölenin Satışı

Yukarıdaki satış türü gibi tarafların zarar görmesine sebebiyet verecek diğer bir satış türü de teslim edilip edilmeyeceği şüpheli olan malın satılmasıdır.¹⁹⁹⁵ Rasûlullah,

¹⁹⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 182-183; Ahmed, *Müsned*, III, 453, VI, 400; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İcâre” 45 (3440); Tirmizî, *Câmi*, “Büyu” 40 (1267); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticarât” 6 (2154).

¹⁹⁹² İbn Ebî Şeybe, VIII, 204; Ahmed, *Müsned*, III, 434; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İcâre” 65 (3497); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticarât” 20 (2187); Tirmizî, *Câmi*, “Büyu”, 19 (1232-1233).

¹⁹⁹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 539; Ahmed, *Müsned*, II, 174, 175, 178, 179, 205; Tirmizî, *Câmi*, “Büyu” 19 (1234); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticarât”, 20 (2188).

¹⁹⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 204-205.

¹⁹⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 206-209; Ahmed, *Müsned*, II, 250, 376, 439, 496; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Büyu”, 21 (3369); Tirmizî, *Câmi*, “Büyu”, 17 (1230); Nesâî, *Sünen*, “Büyu”, 90 (4664), 93 (4669); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticarât”, 23 (2194).

develerin doğuruncaya kadar karınlarındakini, ölçerek almanın haricinde develerin memesinde bulunan sütü, kaçmış olan bir köleyi, taksim edilinceye kadar ganimetleri, henüz ele geçmemiş olan sadakaları ve suya dalacak olan kişinin çıkaracağı şeyi (henüz dalmadan) satın almayı yasaklamıştır.¹⁹⁹⁶

3.8.4. Sütü Memede Biriktirip Satma

Rasulullah'ın yasakladığı mali işlemlerden diğeri ise, satılığa çıkarılan hayvanların sağımı yapılmadan, birkaç gün sütün memelerde birikmesi sağlanarak hayvanın olduğundan daha çok sütlü görünmesini sağlayarak satmaktır. Peygamberimiz *“sütü memede biriktirmek suretiyle satmak aldatmadır. Aldatma da Müslümana helal değildir”*¹⁹⁹⁷ buyurarak bünyesinde aldatmayı barındırdığından bu tür satışı yasaklamıştır. Rasulullah bu konuda diğeri bir hadisinde ise şöyle buyurmuştur: *“Tüccarları yolda karşılamaya çıkmayın! Satışa çıkaracağınız hayvanın da sütünü memesinde biriktirmeyin.”*¹⁹⁹⁸ Böyle bir satışın gerçekleşmesi halinde, alıcının dilerse vaz geçebileceğini bildirmektedir: *“Memesinde süt biriktirilmiş hayvanı satın alan kişi, onu geri vermede muhayyerdir. Dilerse hayvanı sahibine iade eder. Bu süre içinde sütünden faydalandığı için de onunla birlikte bir sa' hurma verir.”*¹⁹⁹⁹

3.8.5. Şehirlinin, Köylünün Malını Onun Adına Satması ve Mal Pazara İnmeden Satın Alma

Hız. Peygamberin yasakladığı ticari işlemlerden birisi de pazara gelmekte olan köylünün malını, onun adına şehirlinin satmasıdır. Böyle bir muamelenin yasaklanmasının sebebi üreticinin zarara uğratılmasını engellemektir. Zira ürünlerin piyasa fiyatını bilmediğinden hem üretici hem de tüketici zarara uğrayabilir. Bu konuda

¹⁹⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 206.

¹⁹⁹⁷ Abdurrezzak, *Musannef*, VIII, 198 (14865); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 268; Ahmed, *Müsned*, I, 433; İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 42 (2241).

¹⁹⁹⁸ Abdurrezzak, *Musannef*, VIII, 198 (14864); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 267, 508-509; Ahmed, *Müsned*, I, 256, II, 273, 481; Tirmizî, *Câmi*, “Büyu”, 41 (1268); Nesâî, *Sünen*, “Büyu”, 17 (4492-4495).

¹⁹⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 561; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 386, 430, 469, 481, IV, 314; Buhârî, *Sahih*, “Büyu”, 64 (2148); Ebû Dâvud, *Sünen*, “İcâre”, 43 (3436-3438); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 42 (2239); Tirmizî, *Câmi*, “Büyu”, 29 (1251, 1252).

Hız. Peygamber'in şöyle buyurduğunu bildirilmektedir: “Şehirde oturan kişi köylü olan kişinin malını (satın almadan) onun adına satmasın.”²⁰⁰⁰

Fakat daha sonraki alimlerin bir çoğu, Hız. Peygamberin bu yasaklaması, Medine'ye geldiğinde pazar fiyatını bilmeyen köylülerin kandırılmalarını engellemek amacına yöneliktir diyerek satışın yapılabileceğini söylemişlerdir.²⁰⁰¹ Hız. Ömer ise kedi döneminde şehirlilerin köylülere Pazar yollarını ve fiyatları öğretmelerini tavsiye etmiştir.²⁰⁰² Hız. Peygamber, aynı zamanda köylülerin mallarını pazara inmeden önce yolda satın alınmasını da yasaklamıştır. Peygamberimizin şu sözüyle bu husustaki yasaklamalarının ana sebebini öğrenmiş bulunmaktayız: “Malları henüz pazara inmeden yolda karşılamaya çıkmayın. Satılacak hayvanların sütünü sağmayıp memede bırakarak memeyi şişkin göstermeye çalışmayın. Birbirinizin malları sattırmak için yapmacıktan fiyatları artırmayın.”²⁰⁰³

Bu alandaki yasaklamalardan bir başkası ise alışveriş esnasında neceş yapmaktır. Neceş: Kişinin bir mala alıcı olmadığı halde başka bir müşteriyi düşürmek için malın fiyatını artırması, müşteri kızııştırma anlamlarına gelmektedir. Bu daha çok müzayede (açık artırma) usulü alışverişlerde görülmekteydi. Alıcı olmadığı halde ya müşteri çekmek veya fiyatı düşürmek suretiyle malı piyasa değerinin altına düşürmek veya da fiyatı artırmak suretiyle alıcıya piyasa değerinin üzerinde satılmasına sebebiyet vermek için yapılmaktaydı. Bunların her birinde taraflardan birine zarar vermek bulunduğundan peygamberimiz pazarlıkta bunu yasaklamıştır. Ebu Hureyre'den gelen bir rivayette şöyle buyurmaktadır: “Alışverişte neceş yapmayın, birbirinize kin gütmeyin, birbirinize haset etmeyin ve Allah'ın kardeş kulları olun.”²⁰⁰⁴

Ayrıca Hız. Peygamber, mescidin içinde satış yapılmasını da yasaklamıştır. Bu yasak mescidin alışveriş mekanı olmadığını öğretmek ve yapılan fiilin diğer insanların huzur içinde ibadet yapmasına mani olma ihtimalinin bulunması sebebiyledir. Bu

²⁰⁰⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 286-287, XV, 379; Buhari, *Sahih*, “Büyu”, 58 (2140); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât” 15 (2175); Tirmizi, *Câmi*, “Büyu” 13 (1222); Nesâî, *Sünen*, “Büyu” 17 (4492).

²⁰⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 287.

²⁰⁰² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 287. Peygamberimizin yasakladığı bu uygulama günümüzde de sık sık gündeme gelen meyve ve sebze halleri benzeri uygulamadır ki aslında hem üreticini hem de tüketicinin zarar etmesine sebebiyet vermektedirler.

²⁰⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 407-408 XV, 303- 304.

²⁰⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 538; Buhârî, *Edebü'l Müfred*, 408; *Sahih*, “Büyu”, 64 (2150), “Edeb”, 58 (6066); Ahmed, *Müsned*, II, 287, 288, 360, 420, 460, 501, 512, 525; Nesâî, *Sünen*, “Büyu” 21 (4507).

hususta şöyle buyurmaktadır: “Kim mescitte alış veriş yapıldığını görürse onlara şöyle desin: ‘Allah ticaretini kazançlı kılmasın’.”²⁰⁰⁵

3.8.6. Yaş Hurmayı Kuru Hurmayla Satma

Yukardaki yasaklamalara sebebiyet veren aldatılma gibi satış ürünleri içerisinde bir tarafı zarara uğratacak dengesizliğin olması da yasaklanmıştır. Hz. Peygamber, kuru hurma karşılığında ağaçtaki yaş hurmanın tartarak satılmasını yasaklamıştır. Zira hurma kuruyunca ağırlığı azaldığından bir tarafın zarar etmesine sebep olmaktadır.²⁰⁰⁶ Aynı şekilde kuru buğday karşılığında başaktaki ürünün satılmasını da yasaklamıştır.²⁰⁰⁷

Diğer taraftan Hz. Peygamber Medine’ye geldiğinde tarlada ve bahçedeki çıkacak olan ürün miktarı tahmini olarak belirlenip (hars) henüz ürün elde edilmeden satılmaktaydı. Dolayısıyla herhangi bir afet sebebiyle ürün yok olduğunda mağduriyet ve anlaşmazlık meydana gelmekteydi. Bu sebeple Hz. Peygamber, bu tür satışı yasak kapsamına almıştır.²⁰⁰⁸

3.8.7. Ölü Hayvan Ürünlerinin Satışı

Hz. Peygamber’in yasakladığı ticari uygulamalardan birisi de bazı hayvanların ve hayvansal ürünlerin alım satımına yöneliktir. İbn Abbas’tan gelen bir rivayette Allah Rasulünün, yenilmesi yasaklanmış olan hayvanların satışından elde edilen bedelinin de yasakladığını anlamaktayız. Yine kendiliğinden ölmüş hayvanların ürünlerinin satışı da yasaklanmıştır.²⁰⁰⁹

Rivayetlerde geçen yasaklanmış kazançlar arasında köpek ve kedi gibi hayvanların satışından ve fuhuştan elde edilen gelir de bulunmaktadır. Ebû Hureyre der

²⁰⁰⁵ İbnü’l Esîr, *Üsdü’l Ğâbe*, I, 25; Semhûdî, *Vefâ*, II, 497-498; Huzâî, *Tahrîcû’d-Delâl*, 107; Nevra, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 145.

²⁰⁰⁶ Maliki, *Muvatta*, “Büyu”, 16 (624); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 243-245; Ahmed, *Müsned*, I, 175, 179; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Büyu”, 13 (3352); Tirmizî, *Câmi*, “Büyu”, 14 (1225); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 53 (2264); Nesâî, *Sünen*, “Büyu”, 35 (4040).

²⁰⁰⁷ İbn Ebî Şeybe; *Musannef*, VIII, 244; Ahmed, *Müsned*, II, 16; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Büyu”, 14 (3354).

²⁰⁰⁸ Mâlik, *Muvatta*, “Büyu”, 14 (618); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 487-490, XV, 289-291; Ahmed, *Müsned*, II, 61, 80; Buhârî, *Sahih*, “Zekât”, 58 (1486), “Büyu”, 82 (2183), 87 (2199); Ebû Dâvud, *Sünen*, “Büyu”, 18 (3360, 3361); Tirmizî, *Câmi*, “Büyu”, 15 (1226, 1227); İbn mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 32 (2214); Nesâî, *Sünen*, “Büyu”, 35 (4042).

²⁰⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 181; Buhârî, *Sahih*, 2236; Ahmed, *Müsned*, I, 247, 293, 322, III, 324, 326; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İcâre”, 62 (3480), 63 (3482); Tirmizî, *Câmi*, “Büyu”, 61 (1297); Nesâî, *Sünen*, “Büyu”, 64 (4617); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 11 (2167).

ki: “Hz. Peygamber, kadının fuhuştan kazandığı parayı, erkek hayvanı dişi hayvana çekirtmeden elde edilen parayı, hacamatçının kazandığı parayı ve köpek satışından elde edilen parayı yasakladı.”²⁰¹⁰

3.8.8. Hacamatçının Kazancı

Hacamat, arapça *hicâme* kökünden “emmek” manasındaki *hacm* mastarından gelmektedir. Bu yöntemle vücudun istenilen yerinden kan almak veya belli bölgesine kanın toplanmasını sağlamak için yapılan işleme denmektedir.²⁰¹¹ Tarih öncesine dayanan bu tıbbi yöntem Arap Yarımadası’nda da bilinmekte ve uygulanmaktaydı. Hz. Peygamber’in bizzat kendisi hacamat yaptırdığı ve teşvik ettiği bilinmektedir.²⁰¹² Arap toplumunda genel olarak ağrı ve baş ağrılarına karşı²⁰¹³ baş, omuz, boyun damarları, kalça ve ayak üstünden hacamat yaptırdıkları bilinmektedir.²⁰¹⁴

Hz. Peygamber, köle olan Ebû Taybe’ye hacamat yaptırmış ve ona bu işten dolayı 2 sa’ tahıl ödemesinde bulunmuş.²⁰¹⁵ Enes b. Malik kendisine hacamattan alınan ücretin helal olup olmadığına dair soruya bu olayı anlatarak cevap vermiştir.²⁰¹⁶ Yine İbn Abbas’tan gelen bir rivayette “Rasulullah hacamat yaptı ve ücretini ödedi, şayet haram olsaydı Peygamberimiz bu ücreti ödemez” demiştir.²⁰¹⁷ Fakat rivayetler arasında Hz. Peygamber’in hacamattan elde edilen ücreti yasakladığına dair bilgiler de bulunmaktadır. Buhari’de konuyla alakalı bulunan bir rivayette kan bedelinin yasaklandığı bildirilmektedir.²⁰¹⁸ Başka rivayetler Hz. Peygamber’in, hacamattan elde edilen gelirin pis olduğunu belirttiği aktarılmaktadır.²⁰¹⁹ Bazı alimler Buhari’de geçen

²⁰¹⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 288-290, 420, XV, 298-299; Ahmed, *Müsned*, II, 500; Buhari, *Sahih*, “Cenâiz”, 15 (1261); Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İcâre”, 60 (3474), 61 (3478), 63 (3801); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 9 (2160, 2161); Tirmizî, *Câmi*, “Büyü”, 48 (1280); Nesâî, *Sünen*, “Büyü”, 91 (4666).

²⁰¹¹ İbn Manzûr, *Lisan*, “hcm”. mad.

²⁰¹² Buhari, *Sahih*, “Tıb”, 13 (5696-5697); Müslim, *Sahih*, “Müsâkât”, 62, 63 (1577).

²⁰¹³ Buhari, *Sahih*, “Tıb”, 15 (5700-5702); Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Tıb”, 3 (3857).

²⁰¹⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Menâsik”, 35 (1835), “Tıb”, 4 (3859-3860), 5 (3860-3861); Tirmizî, *Câmi*, “Tıb”, 12 (2051); İbn Mâce, *Sünen*, “Tıb”, 21 (3481-3483), 22 (3486-3488).

²⁰¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 305; Ahmed, *Müsned*, III, 100, 182, 353; Buhari, *Sahih*, “Büyü”, 39 (2103), “Tıb”, 13 (5696); Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İcâre”, 36 (3417).

²⁰¹⁶ Buhari, *Sahih*, “Büyü”, 39 (2102-2103), “icâre”, 18 (2278-2279); Müslim, *Sahih*, “Müsâkât”, 62 (1577), 66.

²⁰¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 304, 306-307; Ahmed, *Müsned*, I, 241, 250, 316, 324, 333, 365; Buhârî, *Sahih*, “Büyü” 39 (2103), “İcâre” 18 (2278, 2279); Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İcâre”, 36 3416.

²⁰¹⁸ Buhari, *Sahih*, “Büyü”, 25 (2086), 113 (2238).

²⁰¹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 304, 308; Tirmizî, *Câmi*, “Büyü”, 46 (1275).

kan bedelin kastın doğrudan kan satışına dair olduğunu yorumlamışlarsa da,²⁰²⁰ Rasulullah döneminde kanın her hangi bir sebeple satışına dair bir bilginiz bulunmamaktadır. Haram b. Sa'd b. Muhayyisa, babsının Hz. Peygamber'e hacamatçının kazancını sorduğunda, Rasûlullah ona böyle bir kazançtan uzak durmasını buyurduğunu, ancak babasının konu üzerinde ısrar edip izin ister gibi çok konuşunca Hz. Peygamber ona: “*Böylesi bir işten elde edeceğin kazanç ile hayvanlarına yem al veya bu kazancı kölelerine yedir*” buyurduğunu aktarmaktadır.²⁰²¹ Yine Ebu Cuhayfe'nin hacamat yapan bir köle satın aldığı ve “Rasulullah bize kan bedelini yasakladı” diyerek kölenin hacamat aletlerini kırdığı bildirilmektedir.²⁰²²

Gelen bu farklı haberleri sanki şu iki rivayet açıklığa kavuşturmaktadır. Bu rivayetlerden birinde Ebû Kılâbe der ki: “Hacamatçı şayet kanı (ağzıyla) emiyor olmasaydı kazancında herhangi bir sakınca görmezdim.” Diğerisi ise Tâbiîn devri Mekke fıkıh mektebinin tanınmış temsilcisi, muhaddis ve müfessir Atâ'nın kan alma işini makasla yapanın aldığı ücrette bir sakınca görmediğine dair rivayettir.²⁰²³ Bu iki rivayetten anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber, bu konudaki bazı kısıtlamalarda bulunması kanı ağzıyla emmek gibi hem fıkhen hem de tıbben sakıncalı olan işi yapanlara engel olmak istemiştir. Diğer yandan ehil olmayan kimselerin istismarına müsaade edilmemiştir. Yoksa ehil insanların günün şartlarında hijyene dikkat ederek yaptıkları hacamat işine karşılık ücret almalarına müsaade edilmiştir. Hz. Peygamber'in bizzat kendisi de ücret ödemiştir.

3.8.9. İçki Satışı

Rasul-i Ekrem, Kur'an-ı Kerim'de haramlığı kesin delille sabit olan²⁰²⁴ içkinin alım satımını yaparak kazanmayı yasaklamıştır. Câbir'in bildirdiğine göre bu yasaklama Mekke'nin fethi gününde gerçekleştirilmiştir.²⁰²⁵ Rasulullah bu yasaklamanın kapsamını İbn Ömer'den gelen bir rivayette şöyle belirlemiştir: “*İçki on yönden*

²⁰²⁰ Mahmud Rıdvanoğlu, “Hacamat”, *DİA*, XIV, 423, İstanbul 1996.

²⁰²¹ Mâlik, *Muvatta*, 2053; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 305, 308; İbn Hanbel, *Müsned*, V, 435, 436; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Büyu”, 35 (3415); İbn Mâce, *Sünen*, “Ticârât”, 10 (2166); Tirmizî, *Câmi*, “Büyu”, 47 (1277).

²⁰²² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 308.

²⁰²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 306.

²⁰²⁴ Kur'an, Maide: 5/90.

²⁰²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 445.

*lanetlenmiştir içkinin bizzat kendisi, imal edeni, imal ettireni, satanı, satın alanı, taşıyanı, taşıttıranı, satışından elde edilen kazancı yiyeni, içeni ve başkasına içireni lanetlenmiştir.”*²⁰²⁶

Hız. Peygamber üretime teşvik edip kendi elinin kazancını yeme hususunda insanları cesaretlendiriyordu. Ancak içki gibi haram kılınmış alanda üretim yapılmasını bunun dışında tutmuştur. Beni Abdi Kays’tan Hız. Peygamberin yanına bir grup insan geldi. Kendilerinde bulunan dört vasfı peygamberimiz onlara yasakladı: Dibâ’, Hantem, Negîr, Mizfet. Bunların tamamı içki yapma yolları ya da çeşitleri idi. Bu gelen heyetten bir adam Hız. Peygamber’e dedi ki “Ey Allah’ın Resulü! Negîr hakkındaki görüşünüz nedir? Hız. Peygamber buyurdu ki: “*dikkat et siz hurmayı bir yere koyup üzerine de suyu ekliyorsunuz, ta ki o mayalanıyor. Onu içiyorsunuz ve sizden biri amca oğlunu kılıçla vuruyor.*”²⁰²⁷

Hız. Peygamber’in en yakınında bulunan Hız. Ömer ise kendisine Müslüman birinin içki sattığı söylenince “Allah onun canını alsın! Neden öyle bir şeyi yapıyor!” diyerek Rasulullah’ın “*Allah Yahudilere lanet etsin! Hayvanların iç yağlarını yemeleri kendilerine yasaklanınca bu yağları eritip sattılar ve parasını yediler*” buyurduğunu hatırlatarak böyle bir hareketi yapmak Yahudilere benzetilmiştir.²⁰²⁸ Peygamberimiz “*“İçkinin satışını helal gören kişi, domuz eti yemeyi de kendine helal görsün”*²⁰²⁹ buyurarak içki satışının helal görülmesini ayette açıkça haram kılınan domuz etini helal görmek gibi olduğunu söyleyerek yasaklamıştır.

3.8.10. Rüşvet ve Faiz

Rüşvet, görevi ve nüfuzu kötüye kullanarak sağlanan gayri meşru menfaat manasına gelmektedir.²⁰³⁰ Kur’an’da direk lafız olarak geçmeyen rüşvet Bakara Suresi 188. ayette geçen “*Bile bile, günaha saparak insanların mallarından bir kısmını yemek için onları -mallarınızın bir parçasını- yetkililere aktarmayın*” ayetiyle rüşvet açık

²⁰²⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 445; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 25; Ebû Dâvud, *Sünen*, “İlim”, 13 (3666); İbn Mâce, *Sünen*, “Eşribe”, 6 (3380).

²⁰²⁷ Buhari, *Sahih*, “Eşribe”, 9 (5597); Müslim, *Sahih*, “Eşribe”, 93 -95 (2010-2012); Bedayene, 45.

²⁰²⁸ İbn Ebî Şeybe, *MUсанnef*, VIII, 443; Ahmed, *Müsned*, I, 25; İbn Mâce, *Sünen*, “Eşribe”, 7 (3383); Nesâî, *Sünen*, “Eşribe”, 44 (5666).

²⁰²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 444; Ahmed, *Müsned*, IV, 253; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “İcâre, 64 (3486); Taberânî, *Mucemu’l- Kebîr*, XX, 884.

²⁰³⁰ İbn Manzûr, *Lisan*, “rşv” mad.

olarak yasaklanmıştır. Ayrıca Maide suresi 42. ayeti Yahudilerin haram yemeyi davranış haline getirmelerini yermektedir. Bu ayette geçen “suht” kelimesi “haram kazanç yolları diye yorumlanmıştır.²⁰³¹ Hayber’e gönderilen vergi görevlisi Abdullah b. Revaha’ya, az vergi alsın diye Yahudiler kendi kadınlarının ziynetlerini vermek istemişler, Abdullah ise “teklif ettiğiniz bu rüşvet bir “suht”tür ve biz onu yemeyiz” diyerek reddetmiş olması²⁰³² bu yorumu destekler mahiyettedir. Yine Rasulullah’ın suht ile beslenmiş vücudun cennete giremeyeceğini ve bunun cehenneme daha layık olduğunu söylemesi ve suht nedir diye sorulduğunda rüşvettir demesi²⁰³³ bu yorumları destekler mahiyettedir. Rüşvet daha çok nüfuz sahibi insanların bulundukları makamları ve elinde bulunan yetkiyi kendine menfaat sağlamak için kullanmak olduğundan Rasulullah döneminde devlet şimdiki kadar kurumsallaşmadığından yaşanmış hadise olarak çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in bu tür bir fiil hakkındaki tutumunu bildirecek olay bulunmamaktadır. Peygamberimizin rüşvet olarak değerlendirdiği olaylardan biri, zekât tahsili için görevlendirdiği İbnü’l-Lutbiyye’nin zekât toplama görevini ifa ederken kendisine verilen hediyelerle birlikte Rasulullahın huzuruna gelip “zekâtlar için bunlar sizin”, hediyeler içinde “bunlar da benim” diyerek hediyeleri sahiplenmek istediğinde Hz. Peygamber’in “*Annesinin babasının evinde oturmuş olsaydı kendisine böyle hediyeler verilir miydi? Muhammed’in canı elinde olan Allah’a yemin ederim ki herhangi biriniz bu malda hainlik yaparak haksız bir şey alırsa kıyamet gününde o malı böğüren bir deve veya bir sığır yahut meleyen bir koyun şeklinde boynunda taşıyarak getirecektir*” buyurarak bunu hak etmediğini ve devlet işini yaparken böyle bir işin nüfuzu kötüye kullanmak manasında olduğunu bildirmiştir.²⁰³⁴ Ayrıca Rasul-i Ekrem’in bir çok hadisinde rüşvet alan, veren ve aracı olanlar lanetlenmiştir.²⁰³⁵

Hz. Peygamber’in yasakladığı mali işlemlerden birisi de faizli uygulamalardır. Türkçe’deki karşılığı faiz olarak bilinen Arapça riba kelimesi “artmak, çoğalmak, yükseğe çıkmak, serpilerek gelişmek” manalarına gelmektedir.²⁰³⁶ Cahiliyedeki

²⁰³¹ Saffet Köse, “Rüşvet”, *DİA*, XXXV, 303.

²⁰³² Malik, *Muvatta*, “Müsakât”, 2 (771).

²⁰³³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vilâtü’l-Kur’ân*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1994, III, 95-96.

²⁰³⁴ Buhar, *Sahih*, “Eymen”, 3 (6636), “Hiyel”, 15 (6979).

²⁰³⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 553; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Akdiye”, 4 (3580); İbn Mâce, *Sünen*, “Ahkâm”, 2 (2313); Tirmizî, *Câmi*, “Ahkâm”, 9 (1337).

²⁰³⁶ İbn Manzûr, *Lisân*, “Fâze” mad.

uygulamaları hakkında birinci bölümde yeterli bilgi verilmişti. Burada ele alacağımız konu Rasulullah'ın tüm mali işlemlerde faizi kökten kaldırmış olmasıdır. Kur'an'da faiz diğer bazı yasaklamalar gibi tedrici olarak kaldırılmıştır. Nihai olarak yasaklayan ayetlere²⁰³⁷ bakıldığında faizin malı yiyip tükettiği, faizli muameleye devam edenleri Allah ve Rasulüne savaş ilan ettiği anlamına geldiği ve ebedi olarak cehennemlik oldukları bildirilmektedir. Bakara suresi 279. ayetin sonunda yer alan “*ne haksızlığa uğramış, ne de haksızlık etmiş olursunuz*” kısmı, faizciliğin aslında insanların parasını haksızlıkla kendi mülkiyetine geçirme ve dolayısıyla sömürü olduğunu bildirerek yasaklanma sebebini ortaya koymaktadır.

Yukarda alış veriş çeşitleri içerisinde kısmen zikredildiği gibi Hz. Peygamber sadece borçlanmada değil takas usulü yapılan alışverişlerde bile faiz niteliği taşıyan her mali işleme müdahale ederek yasaklamıştır. Kaliteli hurmayla miktarı fazla tutularak kalitesiz hurmayı değişen sahabiyi “*riba yaptın*” diyerek uyarması az yada çok faizli kazancın her türlüünü yasakladığı anlaşılmaktadır.²⁰³⁸

Hz. Peygamberin, bu alandaki ilk yasaklaması Amr oğullarının Muğîre oğullarından faiz alacaklarını isteyince Mekke valisi Attab b. Esîd'e mektup yazarak ana parayı alabileceklerini ve faizi bırakmalarını emretmiştir. Razi olmamaları halinde ise savaş açmasını emretmiştir.²⁰³⁹ Araplar daha çok borç para karşılığında alınan fazlalığı riba olarak bilmekteydiler. Takas yoluyla alınan fazlalığa bu gözle bakmamaktaydılar. Rasulullah ise bunun da riba olduğunu bildirerek yasaklamıştır. Borç faizi hicretin iki veya üçüncü yılında yasaklanırken alışveriş faizi yedinci yılda yasaklanmıştır.²⁰⁴⁰

Peygamber efendimiz, faizin sadece alınmasını yasaklamamıştır. Nitekim Hz. Ali Rasul-i Ekrem'in şöyle buyurduğunu bildirmektedir: “*Faizi yiyen, yediren, faiz akdini yazan ve buna şahit olanlar lanetlenmiştir.*”²⁰⁴¹

Mal kazanıp harcamada, ticarete başkalarına zarar verilmesine engel olmak için bir çok tedbir alınmasına rağmen bazen toplum içerisinde bu sınırları zorlayan, haksız

²⁰³⁷ Kur'an, Bakara: 2/275-279.

²⁰³⁸ Müslim, *Sahih*, “Müsâkât”, 99 (1594).

²⁰³⁹ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, III, 95.

²⁰⁴⁰ İsmail Özsoy, “Faiz” *DİA*, XII, 112-114, İstanbul 1995.

²⁰⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 530; Ahmed, *Müsned*, I, 83, 87, 107, 150, 158; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Nikah”, 12 (2069, 2070); Tirmizî, *Sünen*, “Nikah”, 27 (1119); İbn Mâce, *Sünen*, “Nikah”, 33 (1935).

yolla mal sahibi olmaya çalışan veyahut da başkalarının mallarına zarar verenler olabildiğinden buna yönelik önleyici tedbirler alınmıştır.

3.9. HZ. PEYGAMBER'İN MAL GÜVENLİĞİNİ SAĞLAMAYA YÖNELİK KOYDUĞU TEDBİRLER

İslam dinin korumayı amaçladığı beş değerden birisi mal güvenliğini sağlamaktır. Kur'an-ı Kerim'de *“Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir”* (Nisa: 4/29) buyurarak insanların birbirlerinin mallarından ancak ticaret ve karşılıklı rızaya dayalı olmak suretiyle istifade edebilecekleri belirtilmektedir. Hz. Peygamber de: *“Kim bir başkasının malını haksız yere aşırırsa ötede Allah'ın gazabıyla karşılaşır”*²⁰⁴² buyurarak başkalarının mallarının haksız olarak elde edilmesinin ahirette cezaya sebep olacağını bildirmektedir.

İslam'ın işlenen diğer suçlara öngörülen cezalar gibi mal varlığını korumaya yönelik aldığı tedbir (Maide: 5/38) cidden caydırıcı özelliğe sahiptir. Gelen rivayetler, Hz. Peygamberin hırsızlık yapanlara asla musamaha göstermediğini ortaya koymaktadır. Kendisini hiç geri çevirmediği Usame'yi Hz. Peygamber uyararak şöyle buyurmuştur: *“Ey Usame! Sakın haddi hak eden birinin affedilmesi için aracı olma.”* Ravi der ki: *“Usame birine aracı olduğu zaman Hz. Peygamber onun bu aracılığını kabul ederdi.”*²⁰⁴³ Peygamberimizin bu konudaki kararlılığını gösteren başka bir olay da Hz. Aişe'den nakledilmektedir: *“Hz. Peygamberle bir konuda (hırsızlık yapan bir kadının affedilmesi için) konuşulunca: “Onun yerinde Muhammed'in kızı Fatıma dahi olsa ona da haddi (şerî cezası) uygulardım”* buyurdu.²⁰⁴⁴

Rasul-i Ekrem'in malın korunmasıyla ilgili aldığı önlemlerden birisi de zararın tazmin edilmesidir. Kişiler birbirlerinin malına isteyerek veya istemeyerek zarar verdikleri takdirde tazmin ettirilir. Nitekim Hz. Aişe'nin kıskanarak kırdıttığı Hafsa'nın tabağını Peygamberimiz Aişe'nin tabağını Hafsa'ya yemeği ile birlikte göndererek

²⁰⁴² Ahmed, *Müsned*, I, 416.

²⁰⁴³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI, 245; İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 69.

²⁰⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI, 249-255, XV, 300.

tazmin ettirmiştir.²⁰⁴⁵ Yine sahabeden Bera b. Âzib'in devesi bir bahçeye girip bahçedeki ekinlere zarar verdi. Olay kendisine getirilen Peygamberimiz, gündüz vakti bahçenin korunmasının bahçe sahiplerine ait olduğuna, gece vakti sürünün verdiği zarardan da sürü sahiplerinin sorumlu olduklarına hükmetmiştir.²⁰⁴⁶

Bu alanda yapılan yasaklamalardan birisi de devletin ve toplumun gelir kalemlerinden birisi olan ganimet mallarının çalınmasına (Gulul) yönelik tedbirlerdir. *“Ganimetten alınan ipliği, iğneyi, bundan daha değerli veya düşük olanı geri veriniz”* meâlindeki hadis,²⁰⁴⁷ taksim edilmeden önce ganimet malından en küçük bir şeyi dahi almanın câiz olmadığını göstermektedir.

Toplumun iktisadi durumunun göstergelerinden birisi de yaşam standartlarıdır. Günlük hayatta kullanılan malzemelerin çeşitliliği ve ekonomik değeri insanların geçim durumları hakkında ipucu vermektedir. Bundan dolayı bu kısımdan sonra yiyecek, içecek, ev eşyaları, giyecekler ve günlük hayatta kullanılan malzemeler hakkında kısaca bilgi verilecektir.

3.10. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE YİYECEK-İÇECEKLER, PİYASA DEĞERLERİ VE BUNLARDAN YASAKLADIKLARI

Bir iktisadi sistemin durumu hakkında bilgi edinebilmek için bu sistemin çalıştırmak zorunda olduğu ekonomik göstergelere bakmak gerekmektedir. Bu bilgilere dayalı olarak ekonomik gelirin eşit dağıtılıp dağıtılmadığı, vergilerin adil şekilde alınıp alınmadığı, fiyatların ne şekilde belirlendiği ve standart gelir durumunun herkese sağlanıp sağlanmadığı anlaşılabilmektedir. Ancak incelediğimiz zaman itibariyle, konunun anlaşılması için gerekli olan her türlü verinin bulunması imkânsızdır. Halbu ki dönemin ekonomik durumu hakkındaki bilgiyi elde edilen rivayetlerle öğrenebilmekteyiz. Bu konuyu buraya almış olmamız, toplumun günlük yeme içmede kullandıkları malzemelerin, dönemin ekonomik yaşantısına ulaşmada bize yardımcı olabileceği sebebiyledir.

²⁰⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XV, 314; Ahmed, *Müsned*, III, 105, 263, VI, 111; Ebû Dâvud, *Sünen*, “İcâre”, 77 (3562); İbn Mâce, *Sünen*, “Ahkâm, 14 (2333-2334); Tirmizî, *Câmi*, “ 1359; Nesâî, *Sünen*, 8903.

²⁰⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XV, 321; İbn Mâce, *Sünen*, 2332.

²⁰⁴⁷ Ahmed, *Müsned*, II, 184; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Cihad”, Ahkâm, 23 (145); İbn Mâce, *Sünen*, “Cihad”, 34 (2849).

Hız. Peygamber döneminde bir ailenin günlük ve yıllık geçinmesi için gerekli olan para miktarını en iyi veren zekât ölçüsü olan nisab miktarıdır. 200 dirhem altında olan gelirlerden zekât alınmadığına göre 4 nüfuslu bir ailenin yıllık geçimi için duyulan ihtiyaç da bu miktarda bir oran olmalıdır.²⁰⁴⁸ Yine o dönem bir ailenin günlük masrafı hakkında şu olay ipucu vermektedir. Hayber'e sefer hazırlığı yapılırken Ebû Abs b. Cebr Peygamberimize gelerek "ey Allah'ın Rasulü! Çıkmak için yanımızda ne bir nafaka, ne azık, ne de giyecek bir elbise var" dedi. Hız. Peygamber ona bir elbise verdi. O da elbiseyi 8 dirheme satarak 2 dirheme azığı için hurma, 4 dirheme başka bir hırka satın aldı. 2 dirhemi ise ailesine nafaka olarak bıraktı.²⁰⁴⁹ Onbeş gün süren Hayber gazvesinde Ebû Abs, eğer başka bir yerden yiyecek yardımı almadıysa, 2 dirhem bir kişinin on beş günlük yiyecek giderleri için yeterli olmaktadır. Aylık 4 dirhem, dört kişilik aile ise 16 dirhem aylık gidere ihtiyaç duymaktadır. Yıllık ise yaklaşık 200 dirhem etmektedir. Bu konuda bize yardımcı olacak başka bir olay ise Bedir savaşına gelen Kureyş ordusunun yolda ordu için günlük dokuz on deve keserek orduyu doyurmalarıdır.²⁰⁵⁰ Kureyş ordusunun sayısının 950-1000 kişi civarında olduğu göz önünde bulundurulduğunda bir deve günde 90-100 kişiyi doyurmaya yetmekteydi. Ortalama bir devenin fiyatı 20 ile 400 dirhem²⁰⁵¹ arasında olduğuna göre burada kesilen develer yüksek fiyatlı develer olmasa gerek. Zira 300-400 dirhem değerindeki develer seçkin develer olup ticari kervanlarda savaşlarda kullanılmaya elverişlidir. Bu yolculuk sırasında kesilen develerin ortalama fiyatı 40-120 dirhem aralığında olan develerden olması muhtemeldir. Ortalama 100 dirhem olarak alırsak 100:100=1 dirhem kişi başı günlük yiyeceğe yetmiş olmaktadır. Yukarıda Hayber seferine katılan sahabinin azığı için 15 günlüğe 2 dirhem ayırdığını söylemiştik. Bu fiyat farkı ise hurma ile deve eti arasındaki fiyat farklılığından kaynaklanıyor olmalıdır.

Tarih boyunca insanların en çok ihtiyaç duydukları şeyler yiyecek, giyecek ve barınaktır. Ancak, kaynaklarda asrı saadet dönemine ait yiyeceklerin fiyatları neredeyse yok denecek kadardır. Burada ashabın günlük yiyeceklerinden bazılarının adlarını

²⁰⁴⁸ Bu oran Hız. Ömer'in emekli olarak belirlediği minimum gelirdi. Bkz. Zaman, *İlk İslâm Devletlerinde Ekonomik Strüktür*, 393-394.

²⁰⁴⁹ Vâkıdî, *Megâzî*, II, 290.

²⁰⁵⁰ Seydişehrî, *İslâm Tarihi-Tarih-i Dini İslâm*, 589.

²⁰⁵¹ Deve fiyatları 40, 70, 120, 300, 400 dirhem olarak geçmektedir. Bkz. Buhar, *Sahih*, "Cihad", 191 (3075), Tirmizi, *Câmi*, "Siyer", 39 (1599); Gazli, *İhya*, II, 315; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 824.

vermek istiyoruz. Bu yiyeceklerin onların günlük geçimleri hakkında bize az da olsa ipuçları vermektedir. Ashabın yediği yiyecekler arasında şunlar bulunmaktadır:

Tarımsal Gıdalar: Hurma; buğday; 1 müd buğday, 1 veya 2 dirhem²⁰⁵² tutarındadır ve daha çok varlıklı insanların yiyeceğidir. Arpa, sıradan insanların yiyeceğidir ve buğdaydan daha ucuzdur.²⁰⁵³ Hoşkenâ nec, tatlı, badem karıştırılarak yapılan, ateşle pişirilmiş ve katıksız olarak yenen bir ekmektir.²⁰⁵⁴ Ayrıca undan sarı renkte un helvası yapılmaktaydı.

İçecekler: Üzüm hoşafı, Atâ b. Ebî Rabah dedi ki: “Abbas ailesinin Sikaye’sinden iç. Bütün Müslümanlar bundan içmiştir. Üstelik bu sünnettir.”²⁰⁵⁵

Tilâ: Suyun içine üzüm şırası katılarak kaynatılması sonucu elde edilen meşrubattır.²⁰⁵⁶ Kaynayarak üçte ikisi gitmiş ve üçte biri kalmış olan ve temizlenen bu kısmı içilir.

Buhtuc: Farsça kaynaklı bir kelime olup kaynatılarak yapılan şıra/içecek anlamındadır.²⁰⁵⁷

Fadîh: Yarılmış hurma koruğu şırası. Hz. Peygamberin bunu içtiği rivayet edilmiştir.²⁰⁵⁸

Murrî: Bu da kamih gibi yemeklerde iştah açıcı olarak kullanılan sirke vb. içeceklerdir.²⁰⁵⁹

Telbîne Çorbası: Un yada kepeklerle yapılan bazen de içine bal katılan bir çorba çeşididir.²⁰⁶⁰

Ci’a: Arpa veya buğdaydan elde edilen içeceklerim ortak adıdır.

Sirke: Hz. Aişe ve Câbir’den gelen rivayetlerde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Sirke ne güzel bir katıktır.*”²⁰⁶¹

²⁰⁵² Zaman, *Ekonomik Strüktür*, 395.

²⁰⁵³ İbn Mâce, *Sünen*, “Ed’ime”, 48 (3343-3344), 49 (3346).

²⁰⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 506.

²⁰⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 546-547.

²⁰⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 426-431.

²⁰⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 440.

²⁰⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 441.

²⁰⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 442.

²⁰⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 292; Ahmed, *Müsneid*, VI, 32, 79, 138; Buhârî, *Sahih*, “Tıb”, 8 (5690).

Gelen rivayetlerde Hz. Peygamber'in tatlı yiyeceklerden hoşlandığı bildirilmektedir. Hz. Aişe der ki: "Rasulullah bal ile helvayı severdi."²⁰⁶² Zührî'den gelen bir rivayette ise Rasulullah'ın en çok sevdiği içecek, tatlı ve soğuk olan meşrubatlar olduğu bildirilmektedir.²⁰⁶³

Hayvansal Gıdalar: Deve, büyük ve küçük baş hayvan etleri;²⁰⁶⁴ av hayvanlarının etleridir. Adiy b. Hâtim: "Ey Allah'ın elçisi! Bizden birisi ava ok atıyor, sonra iki ve üç gün iz sürüyor. Sonra onu, oku üzerinde ölü olarak buluyor. Bu kişi o avı yiyebilir mi?" diye sorunca Allah'ın Resûlü: "*dilerse yer*" cevabını verdi. Başka bir rivayette "*...eğer ondan yırtıcı bir hayvan yememişse*" kaydı vardır. Başka rivayetlerde ise "dağdan düşmemişse, suya düşmemişse ve yırtıcı hayvan yememişse" kaydı vardır.²⁰⁶⁵ Mekhûl'un bildirdiğine göre Allah'ın Resûlü: "*Çekirge ve balıkların tamamı temizdir, onları yiyebilirsiniz*" buyurarak²⁰⁶⁶ bunların yenilebileceğine işaret etmiştir.

3.12. GÜNLÜK HAYATTA KULLANILAN ALET-EDEVAT VE BUNLARIN EKONOMİK DEĞERLERİ

Bir toplumun iktisadi hayatıyla ilgili bilgi edinme yollarından birisi de günlük hayatta kullandıkları malzemelerdir. Kur'an-ı Kerim'de bazı ayetler Arap toplumunun aşına olduğu günlük hayatta kullanılan bir takım eşyalara işaret etmektedir. Ayetlerde genel olarak baktığımızda süs eşyalarından altın bilezik, inci (Hac: 22/23, Kehf: 18/31), gümüş bilezik (İnsan: 76/21), ev eşyalarından tahtlar (Kehf :18/31, Saffât: 37/43-44), kadehler (Saffât: 37/43-44), altın tepsi ve bardaklar (Zuhuf 43/71), ağır kazanlar ve havuz gibi lengerler (Sebe: 34/13); giyeceklerden ipek giysiler (Kehf: 18/31, Hac: 22/23, İnsan: 76/21) göze çarpmaktadır.

Hz. Peygamber dönemi İslam toplumunda kullanılan eşyaları şu şekilde gruplandırarak ele almayı uygun bulmaktayız:

²⁰⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 574; Ahmed, *Müsned*, III, 371; Ebû Dâvud, *Sünen*, "Ed'ime", 36 (3817), 40 (3826); İbn Mâce, *Sünen*, "Ed'ime", 33 (3316, 3317); Tirmizî, *Câmi*, "Ed'ime", 35 (1839, 2840).

²⁰⁶² Mâlik, *Muvatta*, II, 926; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 474; Buhârî, *Sahih*, "Eşribe", 18 (5619).

²⁰⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 474-475; Tirmizî, *Câmi*, "Eşribe", 21 (1895, 1896); Nesâî, *Sünen*, "Eşribe", 58 (5753).

²⁰⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 389.

²⁰⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 45-46.

²⁰⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 55.

3.12.1. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar

Hız. Peygamberin devletin yazışma işlerinde mühür kullanmak üzere bir yüzük yaptırmış, üzerine “Allah Rasulü Muhammed” yazdırmıştır. Mescidde insanlara hitap etmek için ise minber yaptırdığı rivayet edilmektedir.²⁰⁶⁷ Develer üzerinde yolculuk yaparken üzerine oturulan palan, hevdeç kullanılmaktaydı. Enes b. Mâlik anlatıyor: Rasûlullah, palan ve dört dirhem değerindeki bir kadifenin üzerinde haccetti.²⁰⁶⁸ Hız. Peygamber’in *Garra* denen dört kulplu dört kişinin taşıyabildiği bir karavanası vardı. Gümüşten üç kulpu bulunan ahşaptan bir kadehi,²⁰⁶⁹ *kavârîr* denen camdan bir kadehi,²⁰⁷⁰ taştan yapılmış çanak,²⁰⁷¹ sarı bakırdan bir leğeni, tunçtan bir çamaşır ve banyo leyni, fitır sadakasını verirken ölçmek için bir sa’ ölçek kabı, *sâder* denilen su kırbası, *el-kezz* denilen sergisi ve *er-râc* denilen bir eğeri ve bir de hurmadan ağacından yapılmış gece ihtiyacını giderdiği çanak vardı.²⁰⁷²

Günlük hayatta kullanılan eşyalardan, su saklama ve kullanımında bakırdan yapılmış su ibriği,²⁰⁷³ su tulumu (sikâ’),²⁰⁷⁴ matara (kırba),²⁰⁷⁵ hurma kütüğünden yapılan *nakîr*²⁰⁷⁶ denen kaplar kullanılmaktaydı. Gelen rivayetlerde altın ve gümüş kapların varlığı anlaşıyor. Hız. Peygamber bu tür kaplarda yemek yemeyi ve bunlardan su içmeyi yasakladı.²⁰⁷⁷ Abdest ve gusül abdestinden sonra bazı sahabiler bir bez, mendil veya havlu ile kurulanmakta,²⁰⁷⁸ yazı işlerinde kalem ve divit²⁰⁷⁹ kullanılmaktaydı. Temim ed-Dârî Mescid-i Nebevi’ye yağla yanan bir lamba hediye

²⁰⁶⁷ Buhari, *Sahih*, “Cuma” 26 (917), “Libas”, 54 (5877), 55 (5878).

²⁰⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 451.

²⁰⁶⁹ Ebû Dâvud, *Sünen*, “Et’ime”, 17 (3772); Kettânî, *Terâtib*, I, 188.

²⁰⁷⁰ İbn Mâce, *Sünen*, “Eşribe”, 27 (3435); Kettânî, *Terâtib*, I, 188.

²⁰⁷¹ Kettânî, *Terâtib*, I, 188.

²⁰⁷² Ebû Dâvud, *Sünen*, “Taharet”, 13 (25); Nesâî, *Sünen*, “Taharet”, 27 (31); Kettânî, *Terâtibi* I, 188.

²⁰⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 283-283; Bununla hem abdest alınmakta hem de içme suyu saklanmaktaydı. Bazı sahabiler bakırın kokusu suya sindiğinden bu kaptan su içmekten hoşlanmazlardı.

²⁰⁷⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 458-459; Buharî, *Sahih*, “Eşribe” 23 (5625); Ebû Dâvud, *Sünen*, “Eşribe” 10 (3713); İbn Mâce, *Sünen*, “Eşribe”, 19 (3418); Tirmizî, *Câmi*, “Eşribe”, 17 (1890); Câbir, Ebû Saîd, İbn Abbas ve Mücahid’den gelen rivayetlerde Hız. Peygamber, tulumu ağzını dayayarak su içmeyi yasaklamıştır.

²⁰⁷⁵ Ahmed, *Müsned*, VI, 376, 431; Tirmizî, *Şemâil*, 94; Enes bildiriyor: “Hız. Peygamber Ümmü Süleym’in yanına girdi. Evde asılı bir tulum vardı. Ağzını tulumun (mataranın) ağzına koydu ve ayakta su içti.”

²⁰⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 503-508.

²⁰⁷⁷ Mâlik, *Muvattâ*, “Sıfâtü’n-Nebiyy” 924; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 460-461; Ahmed, *Müsned*, VI, 306; Buharî, *Sahih*, “Eşribe”, 28 (5634), “Eşribe”, 29 (5638), Libas”, 24 (5831); Müslim, *Sahih*, “Nezr”, 4 (1634); İbn Mâce, *Sünen*, “Eşribe”, 17 (3414); Ebû Dâvud, *Sünen*, “Eşribe”, 12 (3716); Tirmizî, *Câmi*, “Eşribe”, 10 (1878).

²⁰⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 503-508.

²⁰⁷⁹ Buhari, *Sahih*, “İlim”, 39 (112).

etmiştir ki herkesin evinde bulunmamakla birlikte o gün piyasada olan bir eşya olduğunu göstermektedir.²⁰⁸⁰

Hız. Peygamber, bazı kaplarda sıra yapılmasını yasaklamasından bu kapların günlük hayatta kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hız. Ali, kendisinden Hız. Peygamber'in yasakladıkları hakkında bilgi almak isteyen birine şunları bildirmektedir: “Rasulullah *dubbâ* (su kabağı), *hantem* (yeşil kırmızı, beyaz ve değişik renklerde topraktan yapılan tüm testiler), *Mukayyer* (içi ziftlenmiş) kapların içinde sıra yapmayı ve tahıldan elde edilen şırayı (ci'a) yasakladı.”²⁰⁸¹ Hız. Peygamberin bu hususta içi yeşillenmiş bakır kaplarda içecek saklanması yasaklamıştır.²⁰⁸² Bu yasaklama muhtemel zehirlenmelere karşı alınmış bir tedbir olmalıdır.

Kesici aletler arasında bıçakla birlikte keskin taş,²⁰⁸³ sert kamış kabuğu da kullanılmaktaydı.²⁰⁸⁴ Tarım aletleri olarak ise saban,²⁰⁸⁵ kazma veya bel küreyi ya da çapa, balta (budama için), hurmaları taşımada kullanılan zembil veya sele ve sepet vb. eşyalar kullanılmaktaydı.²⁰⁸⁶

Hız. Peygamber döneminde ulaşım aracı olarak tamamen hayvan gücünden yararlanılmaktaydı. Ancak hicretin dokuzuncu yılının Rebîu'l-Âhir ayında Mekke'nin limanı olan Şuaybe yakınlarında gemilere binmiş zencilerin görüldüğü Hız. Peygamber'e haber verilince Rasulullah, Alkame ibn Mucezziz el-Mudlici komutasında 300 kişilik bir birlik göndermiştir. Bu birlik yakın bir adaya çıkarma yapmıştır. Gelenler gidince birlik Medine'ye geri dönmüştür.²⁰⁸⁷ Buradan Hız. Peygamber döneminde Müslümanlar deniz ulaşım araçlarını kullanmakta olduğu ve bununla savaş pozisyonu bile aldıkları anlaşılmaktadır. İki yıl sonra Mute'ye düzenlenen seferde de bir grup savaşçı deniz yoluyla gönderilmiştir.²⁰⁸⁸

²⁰⁸⁰ İbn Hacer, *İsâbe*, II, 17; Bozkurt, “Ev”, *DİA*, XI, 505.

²⁰⁸¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 376-385; Ahmed, *Müsned*, I, 138, II, 241, 429, 501; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Eşribe”, 7 (3690); Nesâî, *Sünen*, “Eşribe” 32 (5632), 34 (5637-5641).

²⁰⁸² Abdurrezzak, *Musannef*, IX, 200 (16928), 210 (16964); Şâfiî, *Ümm*, II, 94, 308; İbn Ebî Şeybe, IX, 385-386; Ahmed, *Müsned*, III, 447, IV, 353, 356, 380, V, 444, VII, 99, 235, 244; Buhârî, *Sahih*, “Eşribe”, 8 (5596); İbn Mâce, *Sünen*, “Eşribe”, 18 (3407); Nesâî, *Sünen*, “Eşribe”, 29 (5621-5623).

²⁰⁸³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 67.

²⁰⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 66.

²⁰⁸⁵ Oğuzay, *Tarım Kültürü*, 81-82.

²⁰⁸⁶ Belâzurî, *Fütüh*, 16-17; Nevra, *Hayâtü'l-İktisâdî*, 127.

²⁰⁸⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 118; Makrizî, *İmtâu'l-Esmâ*, I, 443; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 229.

²⁰⁸⁸ İbn Asâkir, *Tarih-i Dimeşk*, I, 394; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 229.

3.12.2. Savaş Aletleri

Kılıç: Arap yarımadası pazarlarında çeşit çeşit kılıç bulunmaktaydı. Kabileler arası sürekli savaşların çıkması ve uzun yıllar devam etmesi nedeniyle çok ihtiyaç duyulduğundan demirciliğin gelişmesine sebep olmuştur. Âs b. Hişam ve Velîd b. Muğire Mekke’de bu işle uğraşmaktaydılar.²⁰⁸⁹ Araplar, kılıç yapımıyla meşgul olan kişileri “*Kîn-Kuyûn*” diye isimlendirirlerdi. Benî Esed kabilesi bu yönüyle meşhur olmuştur.²⁰⁹⁰ Demircilik alanında ilerlemenin bir sebebi de bu bölgede demir madenlerinin bulunması olarak gösterilmektedir.²⁰⁹¹ Yemen ise bu bölge içerisinde demir işçiliğinde daha fazla gelişmişti.²⁰⁹² Arap piyasasında bir çok bölgeden gelen kılıçlar bulunmaktaydı. Çin, Hind, Azerbeycan,²⁰⁹³ Basra, Kûfe, Dimeşk ve Şam bölgesinde yer alan bir çok köyün adıyla anılan kılıçlar vardı.²⁰⁹⁴ Bazı kılıçların kabzası altın ve gümüşten işlemeliydi. Rasulullah’ın ve Hz. Ömer’in kılıcının kabzasının başı da gümüşlendi.²⁰⁹⁵ Başka bir rivayette ise kabzalarda altın ve gümüşün bulunmadığı, onların süslerinin sinir (*alâbî*), kalay ve demirden işlendiği belirtilmiştir.²⁰⁹⁶

Arap pazarlarında bolca bulunan diğer bir savaş aracı ise çokça çeşidi bulunan mızraktı. Bunlar arasında Redîniyye,²⁰⁹⁷ Semheriyye,²⁰⁹⁸ Yezeniyye,²⁰⁹⁹ Haddiyye,²¹⁰⁰ Zâibiyye, Mudariyye²¹⁰¹ adıyla anılan mızraklar bulunmaktaydı. Bu adlarla anılmasının

²⁰⁸⁹ İbn Kuteybe, *Meârif*, 575; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 123.

²⁰⁹⁰ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *Cemheratü Ensâbu'l-Arab*, Dâru'l-Meârif Kahire 1982, 191.

²⁰⁹¹ Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 123.

²⁰⁹² Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Arab*, VI, 203.

²⁰⁹³ İbn Manzûr, *Lisân*, III, 437.

²⁰⁹⁴ İbn Hişam, *Sîre*, I, 141; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 172; Taberî, *Tarih*, III, 177; Yâkût, *Büldân*, IV, 389; Zevzenî, Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Ahmed b. Hüseyin, *Şerhu'l-Muallakâti's-Seb'a*, Matbûâtü't-Tâvûniyye, Dimaşk 1963, 164.

²⁰⁹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 104; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Cihad”, 60 (2576, 2577); Tirmizî, *Câmi*, “Cihad”, 16 (1691).

²⁰⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 106; Buhârî, *Sahih*, “Cihad”, 83 (2909); İbn Mâce, *Sünen*, “Cihad”, 17 (2807).

²⁰⁹⁷ Mızrağın bu çeşidi, bir kadın usta tarafından yapıldığından onun adıyla anılmaktadır. Aynı zamanda mızraklarını kendisi satardı. Bkz. Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, VI, 215, 221.

²⁰⁹⁸ Bahreyn bölgesinde bir köyün adı olan “semheri” de yaşayan ve ok yapan şahsa ait olduğundan bu isimle anılmıştır. Bkz. Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, VI, 215; İbn Seyyide, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-Muhassas*, VI, Matbuatu'l-Emiriyye, Mısır 1898, 33; Zevzenî, *Şerhu'l-Muallakât*, 224; İbn Kuteybe, *el-Meânî*, 1039, 1090.

²⁰⁹⁹ İbn Seyyide, *Muhassas*, VI, 33; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 126.

²¹⁰⁰ Bu mızrağın üretildiği yerin Umman, Yemame, Bahreyn veya Hicaz bölgesinde bir yer olduğu ya da Hind bölgesinden geldiği hakkında farklı rivayetler vardır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisan*, V, 290; Nuveyrî, VI, *Nihâyetü'l-Ereb*, 215.

²¹⁰¹ Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, VI, 215-216; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 126.

sebebi büyük çoğunlukla üretildikleri yerlerin veya üreten şahısların adı olmasındandır. Bunların dışında bir de *harbe* mızrağı vardır ki Hz. Hamza bununla şehit edilmiştir.²¹⁰²

Mi'râd: Ortası şişkin ve ucu keskin ok. Daha çok avcılıkta kullanılır. Adiy b. Hâtım der ki: Rasûlullah'a mi'râd ile avlanan hayvanın hükmünü sorduğumda: “*Eğer sivri tarafla vurduysan onu yiyebilirsin, sivri olmayan tarafla vurmuşsan darbeyeyle ölmüş demektir (ondan yeme)*” buyurdu.²¹⁰³

Miğfer: Savaşlarda kullanılan malzemelerden birisi de kafayı darbelere karşı koruyan miğferdir. Abdullah b. Ebi Bekr, Uhud günü Rasûlullah'ın başındaki miğfer parçalandığını, dişinin kırıldığını ve yüzünden yaralandığını bildirmektedir. Hz. Peygamber'in yarası yakılan bir hasır parçasının külüyle tedavi edilirken Ali b. Ebî Tâlib de ona kalkanla su taşımaktaydı.²¹⁰⁴ Enes'in bildirdiğine göre Rasûlullah, Mekke'ye üzerinde miğfer olduğu halde girmiştir.²¹⁰⁵

Pazarlarda satılan savaş malzemelerinden diğer biri ise zırhtır. Arap yarımadası pazarlarında daha çok *sevekıyye* zırhı adıyla anılmaktaydı.²¹⁰⁶ Belâzurî, Hz. Peygamberin iki zırhının bulunduğunu belirtmektedir.²¹⁰⁷ İmal eden kabilenin adıyla anılan *hutamî zırhı* diğer zırhlara oranla daha sert ve dayanıklıydı.

Bu savaş araç gereçlerinin yanı sıra Hz. Peygamber bu alandaki gelişmeleri takip etmekte ve kullanmak için gerekli çalışmaları yapmaktaydı. Bu çalışmalar neticesinde debbâbe ve mancınık yapılmaya ve kullanılmaya başlanmıştır.²¹⁰⁸

Mancınık: Mincınık diye de bilinen bu alet düşmana taş atmak için kullanılmaktaydı. Hz. Peygamber Taif'i kuşatma altına aldığı anda bu aletten faydalanmıştır.²¹⁰⁹

Debbâbe: Surları delip kaleye girmeyi kolaylaştırmak için insanların içine girip kaleye yaklaştıkları bir çeşit zırhlı araçtır. İçindekileri kaleden gelecek saldırılara karşı

²¹⁰² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XV, 495.

²¹⁰³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 49.

²¹⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XV, 513.

²¹⁰⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 157-158.

²¹⁰⁶ Sevekıyye Yemen'de büyük bir şehrin adıdır. Bkz. Hemedânî, *Sıfat*, 148-149; İbn Manzûr, *Lisan*, X, 163; İbn Seyyide, *Muhassas*, VI, 72.

²¹⁰⁷ Taberî, *Târîh*, III, 177; Belâzurî, *Ensâb*, I, 523.

²¹⁰⁸ Vâkidî, *Megâzî*, III, 960.

²¹⁰⁹ İbn Hişam, *Sîre*, II, 483; Vâkidî, *Megâzî*, III, 161; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, II, 266; Belâzurî, *Fütûh*, 62.

korunaklıdır. Zırhı deriden imal edilmiştir.²¹¹⁰ Rasulullah bu aracı da ilk kez Taif kuşatmasında kullanmıştır.²¹¹¹ Taif seferine katılmayan Urve b. Mes'ûd ile Gaylân b. Seleme o esnada Cüreş'te arrâde, debbâbe ve mancınık yapımını öğrenmekteydiler.²¹¹²

3.12.3. Kullanılan Giysiler

Kaynaklarda yer alan haberler genel olarak değerlendirildiğinde, Arap Yarımadası'nın bir çok bölgesinde kumaş dokumacılığı yapıldığı görülmektedir. Hz. Peygamberin bazı toplumlarla yaptığı anlaşmalarda, vergi olarak elbise alınması, bu bölgelerin dokumacılık ve kumaş ticaretinde öne geçtiğine işaret etmektedir. Mesela Hz. Peygamber Necranlılarla yaptığı anlaşmaya göre biri Recep ayında diğeri ise Safer ayında teslim edilmek üzere vergi olarak yıllık iki bin kat elbise vereceklerdi.²¹¹³ Yine Me'rib halkının temsilcisi sıfatıyla Medine'ye gelen Ebyaz b. Hammâl pamuk ziraatı yaptıklarını söylemişti. Hz. Peygamber, sayıları az kalan Ma'ribliler ile yıllık vergi olarak me'afir kumaşı değerinde yetmiş hullelik bez üzerinden anlaşmıştı.²¹¹⁴

Gelen rivayetlere bakıldığında pamuk ve pamuklu kumaş ve elbiselerden bahsedilmektedir. Bu alanda özellikle Yemen ün yapmıştır. Hz. Peygamberin en sevdiği elbisesi de Yemen malı “hibere” denen bir kumaştan mamüldü.²¹¹⁵ Hz. Peygamber döneminde kullanılan elbisler arasında şunlar zikredilmektedir:

Hibere: Çizgili keten veya pamuktan olan daha çok beyaz renkte Yemen kumaşıdır.²¹¹⁶ Hz. Peygamberin bu kumaşla kefenlendiği rivayeti vardır.²¹¹⁷ İbn Sa'd ise Necran kumaşından yapılmış kırmızı bir elbisesinin olduğunu, onu giyindiğini, aynı elbise ile kefenlendiğini rivayet etmektedir.²¹¹⁸ Necran elbiselerinin daha kaba kumaştan olduğu ve Hicaz bölgesindeki pazarlarda daha çok bulunduğu bildirilmektedir.²¹¹⁹

²¹¹⁰ Süheylî, *Ünf*, 495.

²¹¹¹ Belâzurî, *Fütüh*, 62; Kettân, *Terâtib*, II, 134.

²¹¹² İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 312.

²¹¹³ İbn Sa'd, *Tabakât*, II, 85; Belâzurî, *Fütüh*, (çev. Mustafa Fayda) Siyer Yay., İstanbul 20013, 74; Ebû Yusuf, *Harâc*, 72.

²¹¹⁴ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Harâc ve'l-İmâre ve'l-Fey”, 27 (3034); İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 523.

²¹¹⁵ Nevevî, *Şerh*, XIV, 56.

²¹¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 60.

²¹¹⁷ Mesûdî, *Tenbîh*, 244; İbnü'l-Esîr, *Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, I-III, (thk. Mustafa Abdülvâhid), yy., Kahire 1971, I, 534; İbn Manzûr, *Lisân*, XI, 331; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 112-113.

²¹¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, II, 67.

²¹¹⁹ Buharî, *Sahîh*, “Libâs”, 18 (5819).

Taylasan: Erkek şalı, erkeklerin ihramlı iken düğmeli taylasan giymeleri hakkındaki rivayetlerde düğmelerin çözüleceği ancak kendisin giyilebileceği hakkındaki rivayet böyle bir giysinin varlığına işaret etmektedir.²¹²⁰

İzar (peştamal): İbn Abbas'tan gelen bir rivayette Rasûlullah, insanlara hutbe verirken “İhramlı, izar bulamadığında şalvar giysin, pabuç bulamadığında mest giysin” buyurduğu²¹²¹ aktarılmaktadır. O dönemde hac günlerinde erkekler izar giyinmektedirler.

Kaftan: Hz. Ali der ki: “ihramlı olduğu halde elbise giymek zorunda kalan kişinin kaftandan başka giyecek bir şey bulamazsa onu tersine çevirsin. En altını en üstüne getirsin ve giyinsin.”²¹²²

İmâme (sarık): Erkeklerin güneşten ve tozdan korunmak amacıyla başlarına sardıkları bez parçasıdır. Gelen rivayetlerde Hz. Peygamberin de bunu kullanıldığı aktarılmaktadır.²¹²³

Burtul: Güneşten korunmak amacıyla önde dar bir çıkıntısı olan şapkadır.²¹²⁴ Zeyd b. Cubeyr ve Hişam b. Urve' den gelen rivayetlerde Abdullah b. Zübeyr'in başında, önünde çıkıntısı bulunan gölgelikli bir şapka gördükleri bildirilmektedir.²¹²⁵

Hac görevini ifa ederken ihramlının giyinip giyinemediği elbiselerle ilgili rivayetlere baktığımızda eldiven, peçe, şalvar²¹²⁶ gömlek²¹²⁷ gibi kıyafetlerinde bulunduğu görülmektedir.

Hz. Peygamberin kullandığı giysiler hakkında ise şu bilgiler verilmektedir: Belâzurî'nin bildirdiğine göre Hz. Peygamber, vefat ettiğinde on elbise geri bırakmıştı ve bunlar arasında bir de Umman elbisesi vardı.²¹²⁸ Ayrıca Rasulullah, Cuma günü insanlara hitap edeceği zaman kırmızı çizgili aba kumaşını giymiş ve bayram günlerinde

²¹²⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 210-212.

²¹²¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 443-445.

²¹²² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI; 467.

²¹²³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 56; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 455; Ahmed, *Müsned*, IV, 307; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Libas”, 21 (1046-1049).

²¹²⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 64.

²¹²⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 64.

²¹²⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 124-126, 143-144..

²¹²⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 148-149.

²¹²⁸ Belâzurî, *Ensâb*, I, 507.

ise sarık sarmıştır.²¹²⁹ Kendisi Cuma günleri özel kıyafet giyindiği gibi ashabını da bu konuda uyararak şöyle buyurmuştur: “*Bir kimse bu gün için iki elbise edinse kendisine zarar mı vermiş olur.*”²¹³⁰ Rasulullah’ın giysileri hakkında bir başka bir rivayet ise Ebû Burde’den gelmektedir. O şöyle aktarmaktadır: “Hz. Aişe’nin yanına girdiğimde, Yemen yapımı kaba kumaştan bir izar ile yamalanmaktan keçeleşmiş, *mulebbede* dediğimiz bir giysi çıkardı. Sonra yeminle bana: “Rasulullah bu iki giysi içinde vefat etti” dedi.²¹³¹ Diğer taraftan Hz. Peygamber üç elbise ile de kefenlendi: ikisi çöl elbisesi, biri de şal türü bir bez idi.²¹³²

Hz. Peygamberin aile fertlerinin giysileri hakkında Hasan-i Basrî’den gelen bir rivayette Rasulullah’ın eşlerinin *murût* denilen yünden dar ve kaba giysileri olduğu belirtilmektedir.²¹³³

İpek Giyinmek: Hz. Peygamber’den gelen rivayetlerin tamamında ipek giysilerin erkeklerin giymesini ya hoş görmemiş veya yasaklamıştır.²¹³⁴ Ancak herhangi bir mazereti bulunanlara giymelerine müsaade etmiştir. Kendilerinde uyuz hastalığı bulunan Zübeyr b. Avvam ve Abdurrahman b. Avf’ın ipek entari giymelerine izin vermiştir.²¹³⁵

Peygamberimizin giyindiği ortalama elbiselerin bedellerinin 5 dirhem tutarında olduğu, izarının 4,5 zira uzunluğunda olduğu, 3 dirhemlik bir iç gömleği bulunduğu, yünden yapılmış iki beyaz hülle giyindiği, bazen Yemen mamülü kalın elbise giyindiği, tek bir gün ise Mısır Mukavkısı’nın hediye ettiği 200 dirhem değerinde atlastan yapılmış elbise giyindiği belirtilmektedir.²¹³⁶

²¹²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 134.

²¹³⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 135; Ebû Davut, *Sünen*, “Salat” 210-211 (1078); İbn Mâce, *Sünen*, “Salât”, 83 (1095, 1096).

²¹³¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 46; Buhârî, *Sahih*, “Farzu’l-Humus”, 5 (3108), “Libas”, 19 (5818); Ebû Dâvud, *Sünen*, “Libas”, 5 (4033); İbn Mâce, *Sünen*, “Libas” 1 (3551); Tirmizî, *Câmi*, “Libas” 10 (1733).

²¹³² İbn Hişam, *Sîre*, IV, 313; Bedayene, *Hayâtü’l-İktisâdî*, 44.

²¹³³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 45.

²¹³⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 581-588; Ahmed, *Müsned*, I, 92, III, 101, 281, IV, 392-394, 407; Buhârî, *Sahih*, “Libas”, 30 (5832); Ebû Dâvud, *Sünen*, “Eşribe”, 12 (3716); İbn Mâce, *Sahih*, “Cihad”, 21 (2820), “Libas”, 16 (3588), 18 (3593); Tirmizî, *Câmi*, “Libas” 1 (1720).

²¹³⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IX, 589; Ahmed, *Müsned*, III, 122, 127, 192, 215, 252, 255, 273; Buhârî, *Sahih*, “Cihad ve’s-Siyer”, 91 (2919, 2920); Ebû Dâvud, *Sünen*, “Libas”, 8 (4053); Müslim, *Sahih*, “Libas”, 24 (2067); İbn Mâce, *Sünen*, “Libas”, 17 (3592); Tirmizî, *Câmi*, “Libas”, 2 (1722); Nesâî, *Sünen*, “Zinet”, 92 (5310-5311).

²¹³⁶ Gazâlî, *İhya*, IV, 456.

İbn Ömer'den gelen bir rivayette Hz. Ömer, Rasulullah'ın ashabından birine bir takım giysi (*hülle*) vereceği zaman 900 dirhemlik bir giysi verirdi.²¹³⁷ Hasan Basri der ki: "Rasulullah'ın hanımlarının giysilerinin değeri 6 dirhem civarında bir şeydi."²¹³⁸ İbn Sa'd, Hz. Peygamber'in Bürd ve ridasının olduğunu ve bunun fiyatının 1 dinar olduğunu rivayet etmektedir.²¹³⁹ Başka bir rivayette de Hz. Osman'ın 800 dirhemlik bir bürde sahip olduğunu söyler.²¹⁴⁰ Gelen rivayetlerde bürd fiyatlarının 400 dirhemle 2 dinar arasında değiştiği görülmektedir.²¹⁴¹ Bu, ya o elbiselerin kalitesinden kaynaklanmaktadır veya Arap yarımadasının çeşitli bölgelerindeki insanların ihtiyaç ve gelir seviyelerinin farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Hülle'nin (takım elbise) fiyatları hakkında ise şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Daha önceki bölümlerde çeşitli nedenlerle aktardığımız gibi Himyeri kralı Zî Yezen,²¹⁴² müslüman olunca 33 deveye satın aldığı elbiseyi Hz. Peygamber'e hediye etmiştir.²¹⁴³ Zî Yezen'in peygamberimize hediye ettiği bu elbisenin fiyatının farklı kaynaklarda 50 dinar olduğu bildirilmektedir.²¹⁴⁴ Daha başka rivayetlerde ise hülle'nin fiyatlarının 250 dinar²¹⁴⁵ 1000²¹⁴⁶ ve daha fazla²¹⁴⁷ meblağa ulaştığı bildirilmektedir. İpekli giysilerin fiyatlarının ise 100-500 dinar arasında değiştiği rivayet edilmektedir.²¹⁴⁸ Aden malı izarlar 4-6 dirhem tutarında idi.²¹⁴⁹ Kuteybe, İbn Abbas'ın 1000 dinara bir rida satın aldığını bildirmektedir.²¹⁵⁰

Tüm bunlardan anlaşılmaktadır ki pazarda satışta olan elbiselerin fiyatlarının oldukça değişkendir. Özellikle aralarında büyük farklılıkların olması elbiselerin kalitesi ve pazarların kurulduğu semtlerde yaşayan halkın gelir düzeyiyle ilgilidir.

²¹³⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 48.

²¹³⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIV, 484.

²¹³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 155.

²¹⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 39.

²¹⁴¹ İsfahânî, *Eğâni*, XVI, 118; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 93; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 117.

²¹⁴² Himyer bölgesinde bulunan Yezen vadisinin korumasını yaptığından bu isim verilmiştir. Bkz. Azîm Âbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, Süneni Ebû Dâvûd Şerhi, Yün Elbise Babı, 4034.

²¹⁴³ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Libâs", 5 (4034). Zî Yezen'in hediye ettiği elbise hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bazıları Zî Yezen Müslüman olmadan önce hediye etmek istemiş fakat Hz. Peygamber bunu kabul etmemiştir. Burada ise müslüman olduktan sonra hediye ettiği belirtilmiştir.

²¹⁴⁴ İbn Sa'd, *Tabakat*, IV, 45.

²¹⁴⁵ İsfahânî, *Eğâni*, I, 152.

²¹⁴⁶ İbn Kuteybe, *Uyûn*, I, 297.

²¹⁴⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 155.

²¹⁴⁸ İbn Sa'd, *Tabakat*, III, 40, IV, 127; Belâzurî, *Ensâb*, V, 3.

²¹⁴⁹ İbn Kuteybe, *Uyûn*, I, 251.

²¹⁵⁰ İbn Kuteybe, *Uyûn*, I, 297; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 118.

Hiz. Peygamber döneminde Hicaz çevresinde kullanılan giysilerin üretim merkezleri arasında Yemen başta gelmektedir. Meâfir denen kumaş çeşidi Yemen’de yaşayan ve Kahtanîlerden olan bir kabilenin ürettiği kumaş çeşididir.²¹⁵¹ Pazarlarda sıkça rastlanılan dış giysi olarak kullanılan bürde çeşitleri arasında Yemen menşeli *el-Ethamî, el-Hâl, el-Asb, Vers, el-Kinder, el-Hatr, Hill* bulunmaktadır. Diğer mensucât çeşitleri ise *Seîdiyye, Merâcîl, Meâcir, Merhal, Mülebbedât ve Melâhif* adları verilen ürünlerdir.²¹⁵² Bu elbiselerin bazıları tek parça, bazıları ise iki parçadan oluşmaktadır.

Elbise üretim yerlerinden biri de Aden’dir. Nitekim İbn Abbas’ın Usame b. Zeyd’den bildirdiğine göre Rasulullah hastayken yanına girdiklerinde yüzünü bir Aden bürdesi ile örtünmüş olarak görmüşlerdir.²¹⁵³ Diğer yandan Mısırlı Kıptiler, keten üretiminde ün salmış ve Hicaz pazarlarında şöhret bulmuşlardı. İbn Sa’d, Usâme b. Zeyd’den Hiz. Peygamber’in Kıptî malı keten elbise giyindiğini rivayet etmektedir.²¹⁵⁴ Hiz. Peygamber’e Mısır Mukavkısı hediye olarak yirmi takım kıptî elbisesi göndermiştir.²¹⁵⁵ Yine Hiz. Peygamber döneminde Kâbe’nin kıptî örtüsüyle örtüldüğü rivayet edilmiştir.²¹⁵⁶

Mısır’da üretilen diğer bir elbise çeşidi de bir çeşit ipekten üretilen *kasiyye* idi. Hiz. Peygamber bu elbiseyi giyinmeyi yasaklamıştır.²¹⁵⁷ Buhterî’nin bir şiirinde bu elbise geçmektedir.²¹⁵⁸

Dönemin en önemli kumaş üretici devletlerinden biri de Çin idi. Çin özellikle ipek üretimi ve kumaş boyama ve süslemede ilerlemişti.²¹⁵⁹ Çin’in yanı sıra Hindistan, Mısır, İran ve Hire bölgeleri de ipek kumaş ve elbiseler üretmekte hatırı sayılır üne kavuşmuştur.²¹⁶⁰

²¹⁵¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 129; İsfahânî, *Eğânî*, I, 11, 165; İbn Âdem, *Harac*, 68; İbn Sellâm, *Emval*, 35; Mehmet Ali Kalpar, “Meâfir”, *DİA*, XXVIII, 200.

²¹⁵² İbn Kuteybe, *Uyûn*, II, 109; Makdisî, *Ahsen*, 97; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 250; İbn Manzûr, *Lîsân*, XI, 172.

²¹⁵³ İbn Sa’d, *Tabakât*, II, 35-36; İsfahânî, *Eğânî*, V, 135; Hakkî, *Esvâku’l-Arab*, 115.

²¹⁵⁴ İbn Sa’d, *Tabakat*, IV, 45.

²¹⁵⁵ İbn Sa’d, *Tabakat*, IV, 45.

²¹⁵⁶ İbn Hişam, *Sîret*, I, 197-199.

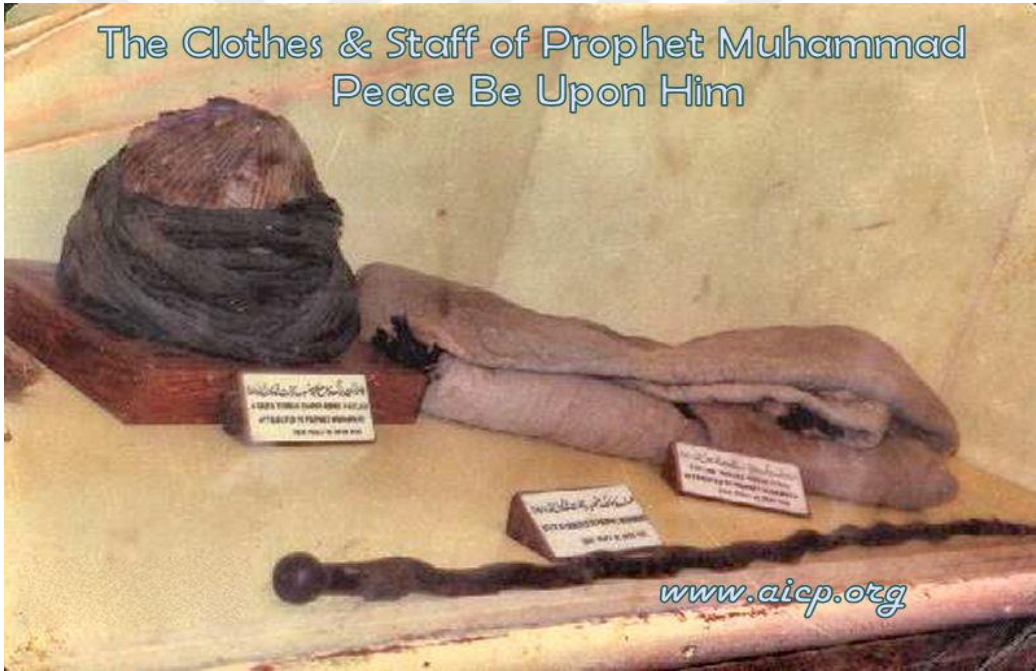
²¹⁵⁷ Buharî, *Sahih*, “Libas”, 28 (5838); Ebû D3avûd, *Sünen*, “Zinet”, 91 (5309); Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şerif b. Merye’l-Huzâmî, *Şerhu Sahihî Müslim*, Matbaatu Hicaz, Kahire 1930, XIV, 72.

²¹⁵⁸ حجابا من القسي والحبرات İsfahânî, *Eğânî*, VI, 24.

²¹⁵⁹ Mesûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, I, 165; İbn Hurdâzbih (Hurdazebe), Ebû’l-Kasım Ubeydullah b. Abdillâh, *el-Mesâlik ve’l-Memâlik*, Matbuatu Berîl, Layden 1989, 69-70.

²¹⁶⁰ İbnü’l-Fakih, *Muhtasar*, 252; İbn Sa’d, *Tabakât*, IV, 127, V, 141, 142, 161; İsfahânî, *Eğânî*, I, 43, 65, 155, II, 45, 55; Belâzurî, *Ensâb*, III, 18; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 250.

Rasulullah zamanındaki giyim malzemelerinden birisi de ayakkabıydı. Bunlardan bazılarının önü ve arkası açık kayışla tutulurken bazıları mes şeklindeydi. Necaşi Hz. Peygamber'e bir çift siyah mest hediye etmiş, Rasulullah da bunları giyinmiştir.²¹⁶¹ Hz. Peygamber'in ayakkabısının iki kayışı,²¹⁶² orta yerinin dar ve arka tarafında da topuk olduğu bildirilmektedir.²¹⁶³ Abdullah b. el-Hâris der ki: "Rasulullah'ın ayakkabısının önden çift kayışı, topuğunu da arkadan saran iki bağcığı vardı."²¹⁶⁴ Yine Yezîd b. Ebî Ziyâd der ki: "Hz. Peygamber'in Medine'deyken ayakkabısını gördüm. Orta yerden dar, önden dil gibi çıkıntılı ve arkadan da topukluydu."²¹⁶⁵ İbn Abbas'dan gelen rivayette Rasulullah'nın "*İhramlı olan kişi izar bulamazsa şalvar giysin. Ayakkabı bulamazsa mest giysin*"²¹⁶⁶ şeklindeki ihramlının giyimiyle ilgili hükmünde ayakkabıdan kastın yukarda belirtilen önü ve arkası açık kayışlı sandalet türü kastedilmiştir.

Hz. Peygamber'e atfedilen giysiler ve asası kaynak: www.timeturk.com

²¹⁶¹ İbn Ebî Şeyb, *Musannef*, X, 103.

²¹⁶² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 53.

²¹⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 53.

²¹⁶⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 54; İbn Mâce, "Libas", 27 (3614); Tirmizî, *Câmi*, "Şemâil", 76.

²¹⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 54; İbn Sa'd, *Tbakât*, I, 478.

²¹⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XV, 259-260.

Hz. Peygamber'e atfedilen bir ayakkabı (Mısır Müzesi) kaynak www.timeturk.com

Hz. Peygamber'e atfedilen başka bir ayakkabı (Mısır Müzesi) kaynak www.timeturk.com

3.12.4. Sergiler

Hz. Peygamber döneminde kullanılan sergiler hakkında gelen rivayetler toplu olarak değerlendirildiğinde daha çok yerel imkânlar kullanılarak sergi elde edildiği görülmektedir. Rasulullah'ın yapraklı hurma dallarından örülmüş küçük bir hasır üzerinde namaz kıldığı,²¹⁶⁷ yine bir çeşit kilim ve halı üzerinde de namaz kıldığı²¹⁶⁸ belirtilmiştir. Ayrıca kamıştan yapılan hasırların,²¹⁶⁹ kıldan dokunmuş bazen giysi olarak da kullanılan sergilerin kullanıldığı²¹⁷⁰ aktarılmıştır. Bazen de sergi olarak içi doldurulmuş şiltelerin kullanıldığı görülmektedir.²¹⁷¹ Yine gelen rivayetlerde Hz. Peygamber'in kırmızı renkteki eyer yaygısını yasakladığını görmekteyiz.²¹⁷² Bu

²¹⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 408; Ahmed, *Müsned*, I, 269, 309, 320, 357; Tirmizi, *Câmi*, “Salât”, 246 (331).

²¹⁶⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 412; Ahmed, *Müsned*, I, 232.

²¹⁶⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 410.

²¹⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 411.

²¹⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 473.

²¹⁷² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 119-120; Ahmed, *Müsned*, I, 93, 94, 104, 127, 137; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Libas”, 8 (4048); İbn Mâce, *Sünen*, “Libas”, 46 (3654); Tirmizî, *Câmi*, “Edeb”, 45 (2808).

yasaklama, muhtemel ki kırmızı renk alımlı gözüktüğünden gurura sebebiyet verebileceğinden yasaklanmıştır. Yine kaplan derisinden yapılan eyer yaygısını da yasaklamıştır²¹⁷³ ki bununla Rasulullah, derilerini kullanmak için hayvanların öldürülmesinin önüne geçmek istemiştir.

3.12.5. Süs Eşyaları, Kokular ve Boyalar

Temizlik malzemesi olarak sidr, hatmi, çöven otu, kâfur ve sekk (sükk)²¹⁷⁴ kullanılmaktaydı.²¹⁷⁵ Sa'd b. İbrahim'in bildirdiğine göre İbrahim ihrama girerken kokulanan bir adam gördüğünde adama başını çamurla yıkamasını emretti.²¹⁷⁶ Buradaki çamurdan maksat eskiden temizlik maksadıyla kullanılan kile benzer bir toprak cinsi olmalıdır.

Hz. Peygamber döneminde Arap toplumunda koku sürünme ve saç ve sakal boyama alışkanlığı oldukça yaygındı. Günümüzde olduğu gibi bazı kokuları hem erkekler ve hem de kadınlar kullanırken bazıları ise erkek ve kadınların kullanımında farklılık göstermekteydi. O dönemde en çok görülen koku çeşitleri ıtr,²¹⁷⁷ misk,²¹⁷⁸ zerire ve ban,²¹⁷⁹ halûk,²¹⁸⁰ vers,²¹⁸¹ izhir,²¹⁸² beşâm,²¹⁸³ kust-u azfâr²¹⁸⁴ ve buhurdur.²¹⁸⁵ Koku sürünmenin yanı sıra saç ve sakalların boyanması da oldukça yaygındı. Bundan dolayı boya üretimi ve pazarı çok canlıydı. Özellikle güzel parfümeri ticaretinde Yemen önemli merkez halindeydi. Uzak doğudan gelen hazır haldeki güzel kokular ve bazı kokulu bitkiler burada hazır hale getirilerek Arap Yarımadası'na dağılmaktaydı. Çin ve

²¹⁷³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 121-122.

²¹⁷⁴ Kül renginde kokulu bir karışım. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 80; Nesâî, *Sünen*, 9313.

²¹⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 46-47,65.

²¹⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 585.

²¹⁷⁷ İbn Kuteybe, *Uyûn*, I, 303.

²¹⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 411; İbn Kuteybe, *Uyûn*, I, 304.

²¹⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 581-593.

²¹⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 204; Ahmed, *Müsned*, IV, 171,173; Tirmizî, *Câmi*, 2816; Nesâî, *Sünen*, 9416, 9420; Merzûkî, *Ezmine*, II, 64.

²¹⁸¹ Vers: Alaçehre denilen bir çeşit safran. İbn Ömer'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in saçını ve sakalını bununla sarıya boyadığı rivayet edilir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 205 1 nolu dip not; Ebû Davûd, *Sünen*, "Teraccül", 19 (4210-4211); İbn Mâce, *Sünen*, "Libas", 34 (3626).

²¹⁸² İzhir: güzel bir kokusu olan ot cinsi. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 198.

²¹⁸³ Saçların boyanmasında kullanılan boya türlerinden biri de beşâm denen ağacın yapraklarından elde edilen yine siyah renkli boyadır. Buda diğer boyalarda koyulaştırma amaçlı kullanılırdı. Türkçede belesen veya Mekke pelesengi olarak bilinir. Bkz. İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 6.

²¹⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 223.

²¹⁸⁵ Buhari, Sahih, "Cenaiz", 8 (1253), 9 (1254), 13 (1258); Kettani, *Terâtib*, I, 169; Sargon Erdem, *DİA*, "Buhur", VI, 384-38.

Hindistan'dan gelen koku ve süslenme malzemeleri arasında misk, Hind buhuru, zerîre, kâfur, karanfil, amber ve zebâd kokularıyla ipek, zümrüt ve fildişi zikredilmektedir.²¹⁸⁶

Arap toplumu saçların boyanması için şu malzemeler kullanmaktaydı: Kına,²¹⁸⁷ ketem,²¹⁸⁸ vesme,²¹⁸⁹ vers, beşâm, uruk,²¹⁹⁰ aspur.²¹⁹¹ Bunların yanı sıra vers ve ismid (sürme taşı) ile sürme çekilmekteydi.²¹⁹²

Hiz. Peygamber dönemi toplumunda özellikle kadınlar arasında süslenme yaygın olduğundan pazarlarda çeşitli takılara rastlanmaktadır. Bu takılar arasında rias (رِاس),²¹⁹³ vadh (وَضْح),²¹⁹⁴ ceres ve celcel²¹⁹⁵ gibi genel anlamlı bir çok takıya isim olarak verilenlerin yanı sıra bu gün de bildiğimiz bir çok takı çeşidi bulunmaktaydı. Küpe olarak kullanılan takılar arasında kurt (قُرْط),²¹⁹⁶ hurs (خُرْص),²¹⁹⁷ tûme (تُومَة),²¹⁹⁸ harbesîs (خَرْبِصِيس)²¹⁹⁹ bulunmaktadır.

²¹⁸⁶ Mesûdî, *Mürûc*, II, 29; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 1988, III, 142.

²¹⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 200; Aynı adı taşıyan bir bitki cinsinin yaprak ve çiçeklerinden elde edilen bir boya çeşididir. Medine'ye ticaret yoluyla asıl vatanı olan Yemen'den getirilirdi. Bkz. Kamacı, Fatimatüz Zehra, *Hiz. Peygamber Devrinde Kadınların Süslenmesi*, İnkılap Yay., İstanbul 2012, 81.

²¹⁸⁸ Ketem, aynı adı taşıyan bir ağacın yapraklarından elde edilen siyah renkli bir tür boyadır. Koyu siyah renge sahip olduğundan diğer bazı boyalara ton vermek için katılarak kullanılmıştır. Özellikle beyazlanan saçlar için kullanılmıştır. Bkz. İbn Beydâre, Zıyâuddîn Abdullah b. Ahmed, *el-Câmi' li Müfredâti'l-Edeviyyeti ve'l-Eğziyyeti*, (I-IV Cilt) Kahire 1874, c. II, s. 41; Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî, *Kitabu'n-Nebât*, (nş. M. Hamidullah), Kahire 1973, s. 222; Hakkî, *Esvâku'l-Arabi't-Ticariyye*, 130; Kamacı, *Hiz. Peygamber Döneminde Süslenme*, 83.

²¹⁸⁹ Vesme (akbaş-çivit) veya Neyl denilen bitkilerden kurutularak elde edilen bu boya türü de siyahtır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisân*, II, 637; Hakkî, *Esvâku'l-Arab*, 130; Kamacı, *Hiz. Peygamber Döneminde Süslenme*, 83-84.

²¹⁹⁰ Uruk: sarı renkli tadı ve kokusu güzel olan bir bitki.

²¹⁹¹ Aspur: Boyada kullanılan bir bitki olup kırmızıya çalan sarımtırak bir renk verir. Bununla boyanmış elbiseler hakkında Hiz. Peygamber erkeklerin giyinmesini hoş karşılamamıştır. Bkz. Mâlik, I, 80:28; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 461-163, IX, 601-604; Ahmed, II 162, 164, 193, 207, 211; Ebû Dâvud, "Lîbas", 7 (4041), 14 (4063); Müslim, *Sahih*, 27, 28; İbn Mâce, "Libas", 21 (3603); Tirmizî, *Câmi*, "Libas", 5 (1725).

²¹⁹² İsmid (Antimon taşı): İbn Abbas, Rasulullah'ın şöyle buyurduğunu nakleder: "Sürmelerinizin en hayırlısı, ismid taşıdır. Göziin nurunu artırır, saç (kirpikleri) kuvvetlendirir."; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 316-317. Boya ve koku çeşitleri hakkında Fatma Zehra Kamacı'nın *Hiz. Peygamber Döneminde Kadınların Süslenmesi* adlı eserinin ilgili bölümlerine bakılabilir.

²¹⁹³ Rias bazen kolye, küpe ve bileziklere verilen ortak isimdir. İbn Manzûr, *Lisan*, III, 85; Zeyneb Nübeyt Hiz. Peygamber'in kendisine verdiği riaslardan annesine ve teyzelerine de verdiğini söylemektedir. Bkz. İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 573, 686, VIII, 48; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, VII, 59; Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, II, 106; Kamacı, *Hiz. Peygamber Döneminde Süslenme*, 189.

²¹⁹⁴ Vadh da aynı şekilde gümüş ve altından yapılmış bir çok takı manasında kullanılmıştır ki Ümmü Seleme'nin bu takıdan taktığı zikredilmektedir. Bkz. İbn Manzûr, *Lisan*, VI, 452; Ahmed, *Müsned*, III, 170, 171, 203; Buhari, *Sahih*, "Diyât", 5 (6877); Ebû Dâvud, *Sünen*, "Zekât", 4 (1564).

²¹⁹⁵ Bu iki takı yürürken ses çıkarma özelliğine sahip olduğundan bu takılardan takınanlar uyarılmıştır. Ebû Dâvud, *Sünen*, "Hatem", 6 (4230-4231); Halil b. Ahmed, *Ayn*, VI, 52.

²¹⁹⁶ İbn Hişam, *Sîre*, I, 487; Ahmed, *Müsned*, VI, 461; Buhari, *Sahih*, "Libas", 28 (5838); Nesai, *Sünen*, "Zine", 39 (5142).

Takı olarak kullanılan süs eşyalarından birisi de kolyedir (طوق، عقد، قلادة). Rivayetlerde Hz. Peygamber'e gelen hediyeler arasında bir kolyenin bulunduğu ve bunu torununun boynuna taktığı, Rasulullahın kızı Zeyneb'in değerli Zafâr taşıyla yapılmış kolyesinin Bedir savaşında esir düşmüş olan kocasının fidyesi için Medine'ye gönderdiği nakledilmektedir.²²⁰⁰ İfk hadisesine sebep olan Hz. Aişe'ye ait kolye de Zafâr taşından yapıldığı zikredilmektedir.²²⁰¹ Yine sahabeden Fudâle b. Ubeyd, Hayber ganimetleri içinde bulunan altın ve çeşitli boncuklardan oluşan kolyeyi 12 dinara satın almış, olayı Hz. Peygamber'e anlatınca boncukların ayrı altının ayrı hesaplanması gerektiğini bildirmiştir.²²⁰² Kaynaklarda Hz. Fatma'nın da altın bir kolyesinin (سلسلة) varlığından ve Fatma'nın bunu satarak parasıyla bir köle satın aldığı aktarılmaktadır.²²⁰³

Bu dönemde bulunan takılardan bir diğeri ise kadınların bileklerine ve pazularına²²⁰⁴ taktıkları bileziktir. Kaynaklarda Hz. Ebu Bekir'in kızı Esmâ ve amcasının kızı Halide binti Ka'nab, Hz. Peygamber'e biat için geldiklerinde ikisinin de kollarında altın bileziklerin olduğu aktarılmaktadır.²²⁰⁵ Yine Hz. Aişe'nin bileğinde altın işlemeli gümüş bilezik bulunduğu,²²⁰⁶ Ümmü Habibe'nin Hz. Peygamber'in evlilik teklifini kendisine müjdeleyen cariyeye kolundaki iki gümüş bileziği verdiği bildirilmektedir.²²⁰⁷

Diğer takı çeşitleri ise erkeklerin de taktığı²²⁰⁸ yüzük ve sadece kadınların taktığı halhaldır. Kullanılan bu yüzüklerin bazıları değerli taşlarla süslenmiş, bazıları ise halka şeklindeydi.²²⁰⁹ Bazı kişiler ise yüzüğünün kaş kısmına küçük bir depo yaptırarak

²¹⁹⁷ Hurs, bir halkanın içine inci takılmış veya iğne ile kulağa takılan küpe çeşididir. İbn Sad, *Tabakât*, VIII, 127; İbn Manzûr, *Lisan*, III, 85; Kamacı, *Hz. Peygamber Döneminde Süslenme*, 191-192.

²¹⁹⁸ Tûme, cevher ve değerli taşlardan elde edilmiş halka şeklinde olmayan küplerdir. Ahmed, *Müsned*, I, 226, 354.

²¹⁹⁹ Halil b. Ahmed, *Ayn*, IV, 330.

²²⁰⁰ Ahmed, *Müsned*, VI, 101, 261; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Cihad", 121 (2692); İbn Sad, *Tabakât*, VIII, 31, 40, 233; İbn Abdilberr, *İstîâb*, IV, 238; İbnü'l-Esir, *Üsd*, VII, 22.

²²⁰¹ Müslim, *Sahih*, "Hayz", 108-109 (368); Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Tahare", 121 (317); İsfahânî, *Egânî*, XV, 81; İbnü'l-Esir, *Kâmil*, II, 195.

²²⁰² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 27; Ahmed, *Müsned*, VI, 19; Müslim, *Sahih*, "Müsakat", 80 (1587), 90; Tirmizi, *Câmi*, "Büyû", 32 (1255).

²²⁰³ Ahmed, *Müsned*, V, 279; Nesâî, *Sünen*, "Zîne", 39 (5140); Kamacı, *Hz. Peygamber Döneminde Kadınların Süslenmesi*, 198.

²²⁰⁴ Ahmed, *Müsned*, VI, 322; İbn Sad, *Tabakât*, VIII, 24; Halil b. Ahmed, *Ayn*, V, 318, VI, 206

²²⁰⁵ İbn Sad, *Tabakât*, VIII, 6; İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 610.

²²⁰⁶ Buhari, *Sahih*, "Zekât", 21 (1431).

²²⁰⁷ İbn Hacer, *İsâbe*, VII, 652; Kamacı, *Hz. Peygamber Döneminde Süslenme*, 199. Ümmü Habibe'nin verdiği bu hedilerin yüzükleri olduğu da söylenmiştir. Bkz. İbn Sad, *Tabakât*, VIII, 97-98.

²²⁰⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 123-124.

²²⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisan*, V, 134; Halil b. Ahmed, *Uyûn*, VII, 90.

buraya güzel koku koymaktaydı. Hz. Peygamber, İsrailoğullarından bir kadının yüzüğüne misk doldurduğunu ifade etmiştir.²²¹⁰ Devrin adetlerine göre bazı erkek ve kadınlar on parmağına birden yüzük takmaktaydılar.²²¹¹ Hz. Peygamber'in kullandığı yüzüklerden birinin taşının yakut veya akikten olduğu rivayet edilmektedir.²²¹² Diğer birisi ise mühür olarak da kullandığı ve üzerine “muhammedün rasûlullah” yazdırıldığı²²¹³ yüzüktür. Bunlardan o dönemde yüzüklerin altın ve gümüşten yapıldığı, kaş kısmına değerli taşların eklendiği ve çeşitli işlemler yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu işlemler arasında çeşitli ayetler olduğu gibi hayvan figürleri de bulunmaktaydı.²²¹⁴ Mesela Musa b. Abdillâh b. Yezîd'in annesinden bildirdiğine göre Huzeyfe'nin yüzüğünde karşılıklı iki turna kuşu motifi vardı ve aralarında “Elhamdülillâh” yazılıydı.²²¹⁵ Muhammed b. Sîrîn ise “Enes'in yüzüğünde pusuya yatmış bir aslan ve çevresinde avların olduğu motifinin olduğunu bildirmiştir.²²¹⁶ Kadınların ayak bileklerine taktıkları halka şeklinde ve çeşitli küçük parçalarla süslenmiş takı ise halhaldır. Bunlar yürürken ses çıkardıklarından Nur suresi 31. ayetteki uyarının bunlarla ilgili olduğu söylenmiştir.²²¹⁷

Medine'de Yahudilerin elinde İslamiyet'ten önce de çok sayıda mücevher bulunmaktaydı. Mekke'li kadınlar gösterişe çok düşkün olacaklar ki, önemli günlerde, Medineli Yahudi kadınlardan yüklü miktarda değerli takılar almaktaydılar. Bir keresinde kaybettikleri takılar sebebiyle Mekkelilerin yüklü miktarda tazminat ödediğini daha önce belirtmiştik. Hz. Peygamber'in eşi Safiyye'nin kullandığı takıların hiçbir kadında bulunmayan değerde oldukları bildirilmiştir.²²¹⁸ Bu Safiyye'nin babadan kalma takılarını Müslüman olduktan sonra da kullandığını göstermektedir.

Takı malzemelerinin ticareti genel itibarıyla Arap Yarımadası'nın tamamında gözükmekle birlikte Güney Arabistan bu işin merkezi konumundaydı. Diğer ticari ürünlerin yanı sıra takı ve değerli süs eşyaları uzak doğudan getirilerek Arap

²²¹⁰ Nesâî, *Sünen*, “Zîne”, 33 (5119), 75 (5264).

²²¹¹ İsfahânî, *Eğânî*, I, 230-231; Kamacı, *Hz. Peygamber Döneminde Kadınların Süslenmesi*, 204.

²²¹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 66; Halil b. Ahmed, *Ayn*, IV, 116; Cevad Ali, *Mufasssal*, VII, 519; Kamacı, *Hz. Peygamber Döneminde Süslenme*, 203.

²²¹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 61, X, 87; Ahmed, *Müsned*, III, 101; Ebû Dâvud, *Sünen*, “Hâtem” 1 (4216); İbn Mâce, *Sünen*, “Libas”, 39 (3639, 3640); Nesâî, *Sünen*, “Zîne”, 78 (5276-5278).

²²¹⁴ Kettânî, *Terâtib*, II, 132.

²²¹⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 88.

²²¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 88.

²²¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 272.

²²¹⁸ İbn Sad, *Tabakât*, VIII, 121.

Yarımadası'na dağıtılmaktaydı. Takı ve süslenmek için kullanılan malzemelerin değeri ve ticareti toplumun ekonomik durumu hakkında bize bilgi vermektedir. Yemen bölgesi Çin, Sind ve Hind bölgesinden gelen hazır haldeki değerli taş ve kokuları ticaretle diğer bölgelere dağıttığı gibi hammadde olarak gelen malzemeleri işleyip hazır hale getirdikten sonra pazara sundukları bilinmektedir. Yemen'de milattan öncesine dayanan buhur üreticiliği²²¹⁹ ve ticareti önemli bir yer tutmuş ve bu yolla tüccarlar çok para kazanmışlardır.²²²⁰ Yemen bölgesinden gelen süs eşyaları arasında şunlar belirtilmektedir: Yemen'den çıkarılan değerli madenlerin zanaatkârlar eliyle işlenip kullanıma hazır hale getirilen mücevherler, saç ve vücut boyası olarak kullanılan kına, yine boya ve bakım malzemesi olarak kullanılan vers, sürme olarak kullanılan bazı malzemeler ve nakışlı, süslemeli pek çok kumaş ve hazır giysi.²²²¹

Yemen kendi üretip sattığı bu malzemelerin dışında dışardan aldığı süs eşyalarını da pazara sürmekteydi. Hz. Peygamberin yüzüğünün zümrütten olan kaşı²²²² Mısır'dan Yemen'e getirilmiş oradan Medine'ye ulaşmıştır. Mısır'dan Yemen'e getirilen süs eşyaları arasında kına da yer almaktadır.²²²³

Diğer yandan Afrika'dan süs eşyası olarak kullanılan fildişi ve altın tozu Yemen'e getirilip oradan diğer bölgelere ulaşmıştır.²²²⁴ Hindistan ve Çin'den gelen süs eşyaları ise misk, ipek, Hind buhuru, zerîre, kâfur, karanfil, amber, zebâd kokuları ve fildişi ve zümrüttür.²²²⁵ Medine'ye ticaret yoluyla gelen süs eşyalarının diğer bir menşei ise Habeşistan bölgesidir.²²²⁶ Müslümanların güneyden yaptıkları bu ticaretle birlikte yarımadaının kuzeyi ile de ilişkileri bulunmaktaydı. Hire bölgesi önemli takı malzemelerinin ve dokumacılığın yapıldığı bir merkezdi. Dolayısıyla İslam öncesinden beri ticari ilişkileri devam ettiği göz önünde bulundurulduğunda Hz. Peygamber

²²¹⁹ Bozkurt- Yüksel, "Kervan", *DİA*, XXV, 298.

²²²⁰ Ömer Rıza Kehhâle, "Ticare", *Dirâsât İctimâiyye fî Usûri'l-İslâmiyye*, Beyrut 1977, 111. Tivratta Sebe kraliçesi Belkıs'ın Süleyman peygamberi ziyareti sırasında bol miktarda değerli hediyeler getirdiği belirtilmektedir. Bu hediyeler arasında altın, değerli taş ve kokular bulunmaktaydı. Hatta getirilen kokular hakkında tarih boyunca bu kadar kokunun bir arada bir daha görülmemiş olduğu belirtilmektedir. Tivrata, Krallar: 10/19.

²²²¹ İbn Kuteybe, *Uyûn*, II, 109; İdrisî, *Cezîretü'l-Arab*, I, 53; Kehhâle, *Dirâsât*, 112; Kamacı, *Hiz. Peygamber Döneminde Süslenme*, 219.

²²²² Hasan, *İslâm Tarihi*, III, 142.

²²²³ Hilal Görgün "Mısır", *DİA*, XXIX, 555; Casim Avcı, "Mısır", *DİA*, XXIX, 558.

²²²⁴ Kehhâle, *Dirâsât*, 110; W, Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, (Trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, 41; Kamacı, *Hiz. Peygamber Döneminde Kadınların Süslenmesi*, 220.

²²²⁵ Mes'ûdî, *Mürûc*, II, 29; Kehhâle, *Dirâsât*, 119; Hasan, *Tarih*, III, 142; Kamacı, *Hiz. Peygamber Döneminde Süslenme*, 220.

²²²⁶ Çağatay, *İslâm Dönemine Kadar Arap Tarihi*, 156.

döneminde de burayla ticari ilişkilerin sürdürüldüğü tahmin edilmektedir. Akdeniz bölgesi ve Fars körfezinden de inci gibi bir takım takı ve süs eşyası getirilmekteydi.²²²⁷

²²²⁷ Çağatay, *İslâm Dönemine Kadar Arap Tarihi*, 44; Hüseyin Ali ed-Dakûkî, “Hire”, *DİA*, XVIII, 122-124.

SONUÇ

Kur'an'ın koyduğu iktisadi temel ilkeler nelerdir? Aslına bakılırsa Kur'an'ın belirlediği en temel ilke birbirinin zıddı olan iki husustur: Biri “*insana çalıştığından başkası yoktur*” buyrularak kazanmanın emeğe bağlı kılınması, diğeri ise başka insanları sömürmeye sebep olacak haksız kazancın engellenmesidir. Bu gün dünya gelirinin % 52’si 62 ailenin elindedir. Bu 62 aileden 7’si diğerlerinden zengindir, bunlardan 3’ü diğerlerinden ve bu 3 aileden de bir aile en zengindir. Geri kalan geniş kitleler ise %48 dilimi paylaşmaktadırlar. Bu paylaşım bile kapitalizmin dünya ekonomisinin nasıl bir baş belası olduğunu ortaya koymaktadır. Kur'an'da “devlet” kelimesinin tek geçtiği ayet olan Haşr suresi 7. ayette “*servet belli ellerde devlete dönüşmesin*” buyrularak, gerektiğinde devlet yıkıp devlet kurduracak bir gücün bazı ellerde bulunmasının ne büyük tehlikelere sebebiyet vereceğine işaret edilerek tedbir alınmıştır. Bu tedbir zekât ve diğer tüm maddi yardımların içine dahil olduğu infaktır. Kur'an, sadece zekât vermeyi emretmez aynı zamanda insanın insanı sömürmesine ve insanın insana kul olmasına zemin hazırlayan faizi de yasaklamaktadır. Birini farz kılarken diğerini haram kılarak her iki yönden ilke koymaktadır.

Diğer yandan İslam çalışmayı, kazanmayı ve üretmeyi teşvik etmektedir. Girişte de belirttiğimiz gibi var olmak için, varlığını devam ettirebilmek için kuvvete ihtiyaç duyulmaktadır, kuvvetli olmak için ekonomik güce sahip olunmalıdır. İslam, bazı doğu dinlerinde olduğu gibi fakirizme müsaade etmez. Eğer Kur'an zekâtı emrediyorsa, zekât verebilecek zenginliğe ulaşmayı teşvik ediyor demektir. Bundan dolayı İslam iktisat hukukuna dair eser yazan Ebu Yusuf şöyle bir esas koymaktadır: “Zekâtta şer’in emri, zekât verdiği adamı zekât verebilir hale getirmektir.” Yani sürekli zekât ve sadakayla geçimini temin eden bir insan modeli kabul edilmemekte, verilen zekâtlarla zekât verecek hale gelmek için çaba sarf edilmesi istenmektedir. Bu demektir ki zekât, fakirleri zekât alır durumdan çıkarmak için verilmelidir. Yoksa tembel, başkaları sırtından geçinen bir grup oluşturmak için değildir.

Ancak zengin hale gelmenin teşvik edilmesiyle birlikte, kazanıp biriktirmek ve toplumda ihtiyaç sahiplerini gözetmemek de Kur'an tarafından hoş karşılanmamıştır. Malı gereğinden fazla önemsemenin önüne geçmek için de karz-ı hasen'i teşvik etmiştir. Müteşebbisler tabi ki çalışıp kazanacak, yatırım yapacak ancak gerektiğinde

Tebük seferinde olduğu gibi bolca yardım da yapmalıdır. Çok genel anlamda Kur'an'da iktisatla ilgili dört ilke gözükmektedir: Biri zekât-faiz zıtlığının ikamesi, diğeri ise biriktirme-karz-ı hasen zıtlığıdır. Aslına bakılırsa İslam, ihtiyaç sahibi insanların, ya da yatırım yapmak, üretmek isteyen insanların sermaye ihtiyacını karz-ı hasen teşvikiyle çözmek istemiştir. Zira faizli borçlanmada yatırım yapmak isteyen müteşebbislerin daha üretime geçmeden rekabet gücü elinden alınmış olunmaktadır. Dolayısıyla güç belli ellerde bulunmuş olmakta ve bu zenginlerin, toplumun diğer kesimlerini faizli uygulamalar aracılığıyla sürekli sömürmelerine sebep olmaktadır.

Hz. Peygamber, Medine'de oluşturduğu iktisadi sistemi Kur'an'dan çıkarmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Kur'an'da yer alan iktisatla ilgili ana ilkelerden birincisi sömürünün engellenmesidir ki bunun için faiz ve haksız yollarla kazanç elde edilmesi yasaklanmıştır; bunun yerine infak emredilmiştir. İkincisi ise mal biriktirmenin yasaklanmasıdır ki bu, servetin belli ellerde toplanmasına ve toplumun diğer kesimlerinin ezilmesine veya servet sahibinin malı konumuna düşmesine sebebiyet vermektedir. Bunu engellemek için de yine infak ve karz-ı hasen'i emretmiştir. Rasulullah, bu ana ilkelerden dönemin şartlarına göre bir sistem kurmaya çalışmıştır. Bu amaçla Medine'ye geldiğinde yaptığı ilk işlerden biri hemen pazar yerini oluşturmaktır. Daha önce Yahudilere ait bir pazar bulunmaktaydı, ancak burası Yahudi geleneklerine göre işlemekte olduğundan müslümanların Yahudilere mahkum edilmemesi ve kendilerine ait ekonomilerinin teşekkül etmesi için yeni bir pazar kurulmuştur. Hz. Peygamber, pazarı kurunca üç şeyi yasakladı, sürekli yer tutmayı, sabit fiyat belirlemeği ve üreticinin malını henüz pazara inmeden yolda satın alıp pazara getirmeği. Birincisi herkese eşit ticari imkân sağlanmasına yönelik uygulamadır. İkincisi serbest piyasayı sağlamaya yöneliktir, ancak stokçuluk vb. yollarla aşırı fiyat artışına sebep olacak faaliyetler yasaklanarak fiyatlar kontrol altına alınmıştır. Üçüncüsü ise üreticinin ve tüketicinin zarara uğratılmasına ve haksız kazanca engel olmak amacıyla uygulamaya konulmuştur.

Bunun yanı sıra Rasulullah, bazen bir yasağı uygulamaya koymuş, fakat ihtiyaca binaen veya zarara sebebiyet verdiğini görünce belli şartlar koyarak kuralı yumuşatmıştır. Ağaç üzerindeki ürünün satılması uygulamasında olduğu gibi. Hz. Peygamber bu tür satışta ürünün ağaçta yarım mercimek kadar da olsa göründükten sonra satılmasına müsaade etmiştir. Bu hususta kamunun maslahatı esas alınmıştır. Eğer

maslahat aldanmadan büyükse yasak yumuşatılmış, aldatma maslahattan büyük ise buna engel olunmuştur.

Biz, Hz. Peygamberin yürürlüğe koyduğu veya kaldırdığı bu tür faaliyetlerle birlikte devletin ve halkın gelirleri arasında sayılabilecek bütün bilgileri değerlendirmeye tabi tutup belli başlıklar altında incelemeğe çalıştık. Tabi ki amacımız dönemin iktisadi değerlerini toplayıp bunlarla asrımızın problemlerine çözüm olacak kurallar koymak değildir. Ancak bu, Hz. Peygamber döneminde uygulamaya konmuş ekonomik verilerden günümüze değer katacak hiçbir şeyin mevcut olmadığı anlamına gelmez. Aslında kurulan devletin iktisadi yapısı genel olarak değerlendirildiğinde, dönemin şartları içerisinde, bir devlet ekonomisinin gerektirdiği şeyleri bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Aynı zamanda kurulan bu sistemin adalet, sömürünün engellenmesi, emeğe önem vermesi, ferdi mülkiyeti esas alması ve faizi ve haksız kazancı yasaklaması gibi iktisadi sistemi üzerine inşa ettiği temel prensiplerle her çağa ışık tutmaktadır. Devletin ana gelirini ilk zamanlar ganimet oluştururken daha sonraları ganimetle birlikte zekât, haraç ve cizye gibi vergiler de önemli yer tutmuştur. Halkın gelirleri arasında ganimet, tarım, ticaret, ve son zamanlarda ikta ana unsurken bazı ufak çaplı zanaatlar da gelişmiştir.

Söz konusu döneme genel olarak baktığımızda şunlar ortaya çıkmaktadır:

- Mekke, İslamiyet'ten önce büyük bir ticari merkez idi ve çevredeki devletlerle olduğu gibi uzak doğuyla da ticari ilişkiler içerisindeydi. Buradan getirilen ticari mallar hem Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinde satışa sunulmakta hem de kuzeyde Bizans, Mısır ve İran pazarlarına götürülmekteydi. Cahiliye döneminde, Mekke'de geçim tamamen ticarete dayalı olduğundan buranın ticari konumunu korumak en büyük amaçlardan biriydi. Bunun için çok çeşitli önlemler alınmıştır. Hac mevsiminde hacıların ihtiyacının karşılanması, haram aylar, îlâf ve benzeri uygulamaların başlatılması hep bu sebebe yöneliktir.
- Böyle bir ortamda gelen İslam dininin mensupları da doğal olarak ticaretle iştigal etmekteydiler. Bizzat Hz. Peygamberin kendisi risaletten önce ticaretle uğraşmaktaydı ve çeşitli ortaklıklar kurmuş başarılı bir tüccardı. Mekke'de Müslüman olmuş, ticaretle maharetli çok sayıda sahabi

bulunmaktaydı. Bu dönemde Müslümanlar, zorluk yıllarında bu zengin ashabın yardımlarıyla ayakta kalmayı başarmıştır. Mekke döneminde inen ayetlerle Müslümanların kendi aralarında adeta kanton oluşturmaları istenmiş, birbirlerine yardım etmeleri emredilmiş, bunu yaptıkları takdirde ise ahirette mükâfatlandırılacakları belirtilmiştir. Özellikle zengin Müslümanlar, Müslüman köleleri satın alıp azat ederek onlara yapılan baskı ve işkencelerin önüne geçmeye çalışmışlardır. Böylelikle zamanla Mekke’de yönetim içinde bir yönetim görüntüsü oluşmuştur. Ancak inançta bir ayrışma söz konusu olmakla birlikte müşriklerle ticari ve insani ilişkiler devam ettirilmiş, bu hususta bir yasaklama getirilmemiştir. Bununla müslümanların hakim olmadığı yönetimler altında yaşamak zorunda kalan müslümanların kendi aralarında yardımlaşmanın elzem oluşuna dikkat çekilmiştir. Bunun ne şekilde olacağı zaman ve mekânın şartlarına göre en faydalı halde belirlenmelidir.

- Mekke döneminde baskıların artması neticesinde Müslümanları içerisinde bulundukları ağır şartlardan kurtarmak için Hz. Peygamber bir çıkış kapısı aramış ve bir grup Müslümanın Habeşistan’a gitmesine izin vermiştir. Mekkeli müşriklerin Habeşistan’a giden müslümanları geri getirme çabaları, bunun uzun vadede bazı ekonomik endişelere sebebiyet verdiğini ortaya koymaktadır. Bazı tarihi tecrübeler buna işaret etmektedir.
- Hz. Peygamber’in Medine’de oluşturduğu iktisadi yapı, içerisinde bulunduğu bölgenin tarihi bağlarından tamamen kopuk bir özelliğe sahip değildir. Kurulan bu yeni sistemde geçmişten devralınan uygulamaların varlığı muhakkaktır. Ancak bunlar arasında İslam iktisadi sisteminin temelini oluşturan ana esaslara aykırılık taşıyan uygulamalar ya tamamen yasaklanmış veya bazı düzenlemeler getirilerek devam ettirilmiştir. Ganimetlerden beytülmale ayrılan oranın İslam öncesi dönemdeki orana yakın olması, alış veriş türlerinin bir çoğunun önceki dönemde de pazarlarda uygulamada olması, bazı malların vergilendirilmesindeki oran önceki dönemde de görülmesi buna örnek olarak verilebilir. Müslümanlar alış verişlerinde tamamen Sasani ve Bizans paralarını kullanmaktaydılar. Diğer

yandan haksız kazanç sağlayan ve borçlunun zararına yol açan faizin her çeşidi yasaklanmıştır.

- Ganimetlerin paylaşımında ayette, “Allah ve Rasulüne” denilerek devlet başkanının inisiyatifine verilen pay, yöneticilerin kendileri ve ailelerinin giderlerinin karşılanmasıyla birlikte onlara, devletin sosyal yardımlaşma alanında yapacağı harcamalara ödenek ayrılmış, aynı zamanda bütün müslüman yoksulların gözetilmesi görevini yüklemiştir. Diğer yandan günümüzde devlet yöneticilerine tahsis edilen örtülü ödenekten rakip devletler arasında krize sebep olacak ama müslümanların maslahatına uygun bazı çalışmaların yapılabilmesine olanak sağlanmış olmaktadır. Ancak devlet başkanına verilen bu payın sorumsuzca harcanması, sadece bu payı kendine ve ailesine harcamasına, devlet imkânlarının hortumlanması ve devlete ait malın belli çevrelere aktarılmasına müsaade edilmemiştir. Bunu, zekâtın (vergiden) Hz. Peygamber ve ailesinin kullanımına müsaade edilmemesinden anlamaktayız. Ayrıca Rasulullah vefat ettiğinde hiçbir mal varlığı bırakmadığını, hatta yanında bulunan yedi dirhem, can havlindeyken bile infak edilmesini istemesinden sorumlu devlet adamlığı hassasiyetini görmekteyiz. Halkın sermaye kaynağı ise genellikle ganimet, ikta ve ticaretti. İktâ ve özellikle ganimet, gelirlerde çok önemli yer tutmakla birlikte sahabe kendi geçimlerini kazanmak için sürekli emek sarf etmiş, suffice ehli gibi bazı yoksul sahabiler gerektiğinde nöbetleşerek çalışmış ama kimseye yük olmayı hoş karşılamamışlardır. Aynı zamanda zengin sahabiler servetlerini haksız yollarla kazanmadıkları gibi bunu diğer insanların üzerinde baskı aracı olarak da kullanmamışlardır. Bilakis fakirlere bolca yardım etmişler, gerektiğinde malının tamamını Allah yolunda harcamaktan çekinmemişlerdir.
- Medine’de kurulan devletin ilk dönemlerinde halkın gelirleri ziraat, ticaret, hayvancılık ve zanaata ek olarak devletin sınırlarının genişlemesi ve nüfusun artışıyla yeni istihdam alanları oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla tarım alanında yeni araziler tarıma açılmış, arazi ihyası ve ikta devreye sokulmuştur. İşçi işveren ilişkileri düzenlenmiş, içinde bulunulan ortamın gerekleri göz önünde bulundurularak yeniliklere açık olunmuş, yeni

meslekler ve icatlar teşvik edilmiştir. Nitekim Huneyn savaşı sırasında iki sahabe mancınık ve debbabe yapımını öğrenmek için görevlendirilmiştir. Diğer yandan devletin sınırlarının genişlemesiyle yeni iş alanları açılmış, istihdam edilen devlet görevlilerine maaş tahsisinin ilk örneği Hz. Peygamber döneminde gerçekleştirilmiştir.

- Araştırdığımız zaman dilimi içerisinde uygulamaya konulan iktisadi sistem içerisinde pazar piyasasının serbest bırakıldığını görmekteyiz. Ancak devlet gerek gördüğünde müdahalede bulunmuştur. Özellikle piyasayı elinde tutabilecek güce sahip sermayenin eylemleri kontrol altında tutulmuş, piyasanın dengesini bozucu müdahalelere, haksız rekabete ve kazanca sebebiyet verecek usul ve uygulamalara müsaade edilmemiştir. Buna yeltenenlere gerektiğinde müdahale edilmiştir.
- İslam, meşru yollarla servet edinmeye herhangi bir kısıtlama getirmemesine karşılık haksız yollarla kazanca müsaade etmemiştir. Ancak insanın olduğu her yerde problemlerin olabileceği muhakkaktır. İslam toplumu da olsa sınırları aşan, haksız yollara tevessül eden insanlar olabilmektedir. İşte bunu önlemek için bir dizi tedbirler alınmış, gerek görüldüğünde cezai müeyyide uygulanmıştır. Genellikle müsadere, alınan malın imhası ve para cezası uygulanmıştır. Diğer yandan kazançlar vergilendirilerek kayıt dışılığa müsaade edilmemiştir. Zekât bir vergi olarak tahakkuk ettirilmiş, vermek istemeyenlere, bunun devlete itaatsizlik olduğu uyarısı yapılarak gerektiğinde savaş açılmıştır.
- Bu dönemde piyasadaki fiyatların sabit olmadığını görmekteyiz. Günümüz ekonomilerinde olduğu gibi gerek üretimdeki fazlalık ve düşme gibi sebeplerle gerekse malın kullanım ölçüsüne göre fiyatlar artıp azalmaktaydı. Yine özellikle Medine nüfusundaki aşırı artış sebebiyle özellikle emlakta ciddi artışların olduğu müşahade edilmektedir. Ancak bu tür pazar hareketlilikleri eğer kasıtlı yapılmıyorsa doğal karşılanmıştır.
- Yukarıda da değindiğimiz gibi Kur'an, her alanda olduğu gibi insana yönetmeyi öğretir. İktisadi alanda da insana, mala mahkûm değil hâkim olmayı, onu yönetmeyi, gerektiğinde kamunun maslahatı için gözden çıkarması gerektiğini öğretir. Belli alanlarda en temel ilkeleri koyar,

müntesipleri olan insanlar bu ilkelerden kendi zaman ve mekânlarına uygun sistemi kendileri oluştururlar.

EKLER

EK I. ÖLÇÜ BİRİMLERİ

İslami Paralar

Dânik (Gümüş) : 0.495 gr. (bir dirhem altıda biridir.)

Dinar (Altın) : 4.25 gr.

Dirhem (Gümüş) : 2.975 gr.

Fülüs (Gümüş) : 0.03 gr.

Habbe : 0.059 gr.

Kâdik : Dirhem altıda biri.²²²⁸

Kırat (Altın) : 0.2125 gr.

Kırat (Gümüş) : 0.2475 gr., 0,5 dânik kadardır.²²²⁹

Kintâr (Altın) : 17 kg.

Miskal (Altın) : 20 kırat ağırlığında,²²³⁰ yaklaşık 4.25 gr., eğer 22 kırat fazla gelirse fazlalığı kırılırdı.²²³¹

Neş (Gümüş) : 63.4 gr.

Rukke : Gümüş sikke, 1 rukke 5 evkiyedir.²²³²

Ukıyye (Gümüş) : 126.8 gr. veya 40 dirhem gümüş.²²³³

Seftence : Fıkhî bir terim olarak, örneğin Amr'dan belli bir miktar karz (ödünç para) alan Zeyd'in bu konuda Amr'a bir belge yazması, Amr'ın da bu belgeyi Zeyd'in borcunu ödemesi için üçüncü bir şahıs olan Halid'e vermesidir. Günümüzde bu terim, kredi mektubuna karşılık kullanılmaktadır.²²³⁴

²²²⁸ Uslu, Rifat, “İslâm'da Para Hukuku”, *Journal of İslâmic Research*, 2014, 30.

²²²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 446; cevâd, VII, 629.

²²³⁰ Belâzurî, *Fütûh*, 532.

²²³¹ Cevâd, *Mufasssal*, VII, 496.

²²³² Bedayene, *Hayâtu'l-İktisâdi*, 54.

²²³³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 615.

²²³⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 314 1 nolu dip not.

Ağırlık Ölçüleri

Arak : 41.265 kg.

Danik : Ağırlık ve para birimi olarak kullanıldığında 1/6 dirhem veya 1/6 dinar miskaldir. Ağırlık ölçüsü birimi olarak 1 dirhem = 3,125 gr'dır.²²³⁵

Dirhem : 3.17 gr-3.45 gr.

Farak : 8.235 kg.

Habbe: Şer'î geleneğe göre, 1 habbe=1/100 yani 0,0446 gramdır. Prensip olarak habbe sikke ağırlığıdır. Eşya ağırlığı olarak kullanılmaz.²²³⁶ Habbe hakkında Diyanet İslam Ansiklopedisinde şu bilgiler verilmektedir: “Muhammed Necmeddin el-Kürdî, çeşitli habbeler üzerinde Zekâzîk Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde elektronik terazi ile bazı ölçümlerde bulunmuştur. Buna göre Mısır'da yaygın olarak ekilen buğday 0.05065-0,03565 gr. arasında değişmektedir ve ortalama ağırlığı 0.043832 gramdır. Habbe olarak buğday tanesi esas alındığında Hanefiler'e göre 1 dirhem = 0,043832 x 70 = 3,06824 gr., 1 dinar = 0,043832 x 100 = 4,3832 gr.; cumhura göre 1 dirhem = 0,043832 x 50,4 = 2,20913 gr., 1 dinar = 0,043832 x 72 = 3,1559 gr. etmektedir. Arpa habbesinin ağırlığı ise 0,04957 - 0,04007 gr. arasında değişmekte olup ortalama ağırlığı 0,042722 gramdır. Bu takdirde Hanefiler'e göre 1 dirhem = 0,042722 x 70 = 2,99 gr., 1 dinar = 0,042722 x 100 = 4,2722 gr.; cumhura göre 1 dirhem = 0,042722 x 50,4 = 2,1531 gr., 1 dinar = 0,042722 x 72 = 3,07598 gramdır. Nohut habbesinin ortalama ağırlığı da 0,297515 gr. bulunmuştur ki buna göre 1 dinar = 18 nohut habbesi (18 x 0,297515) = 5,35527 gr.; 7/10 nisbetine göre 1 dirhem = 5,35527 x 7/10 = 3,748789 gr. eder. Hardal habbesi de ortalama 0,0018735 gr. gelmektedir. 1 dinar = 6000 hardal habbesi (6000 x 0,0018735) = 11,241 gr., 1 dirhem = 4200 hardal habbesi (4200 x 0,0018735) = 7,8687 gramdır”.²²³⁷

Kırat: İslâm ülkelerinde, basılmış madenî paraları, ecza ve kıymetli maddeleri tartmak için kullanılan bir ölçü birimi. Ortalama dört buğday veya beş arpa tanesi ağırlığında bir ölçü. Beldelerin veya örfün değişmesi yüzünden dört arpa ağırlığının esas alan bilginler de olmuştur. Bu duruma göre, örfi kırat dört veya beş adet orta

²²³⁵ Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (çev. Sevim Acar), Marmara Ünv. Fen-Edeb. Fak. Yayınları, İstanbul 1990.

²²³⁶ Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, 6, 13.15-16.

²²³⁷ Şükrü Özen, “Habbe”, *DİA*, XIV, 345.

büyükteki arpa ağırlığını ifade ederken, şer'î kırat beş adet orta büyüklükteki arpa ağırlığı için kullanılmıştır. Darphane usulünde bir kırat, dört buğdaya itibar edilmiş olup, bu, fakihlerin beş arpa itibar ettikleri şer'î kırata ağırlık bakımından eşit kabul edilmiştir.

Kıratlar, hafif ağırlık ölçülerinden olup, elmas gibi kıymetli eşya ve mücevheratı tartmada kullanılmıştır. Bir kırat 0,200046 gram, yani bir gramın milyonda iki yüz bin kırk altısına eşittir.²²³⁸

Kulle : 95 kg.

Kulletân : 190 kg.

Miskal : 4.25 gr.

Men : İki rıtl (382.5x2= 765 gr.) ağırlığıdır.²²³⁹

Müd : Medine ölçülerine göre bir müd, kabaca iki elin avuçlarını dolduracak bir miktara karşılık gelmektedir ki ortalama 687 gr.²²⁴⁰

Neş : 63.4 gr.

Nevât : 15.85 gr.

Rıtl : 382.5 gr.

Rukka : 959 gr.

Sâ' : 2.751 kg. Sa' hakkındaki görüşler şöyledir: Medine hacim ölçüsü birimi olup kabaca iki elin avucuyla dört avuç dolusu miktarı karşılamaktadır.²²⁴¹ Yaklaşık 1,5 kg tahıl. Sa': Hanefilere göre 3649 gr. Diğerlerine göre ise 1728 veya 1727,2 gramdır. Yahya b. Adem der ki: Hasan Basrî'nin: "Hz. Ömer'in kullandığı sa', sekiz rıtl'dır" dediğini işittim. Şerik ise: "Bir sa', yedi rıtl'dan fazla, sekiz rıtl'dan azdır" demiştir.²²⁴²

Şaira : 0.05283 gr.

Ukiyye (Okka) : 126.8 gr.

²²³⁸ Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Alım Satımda Kâr Hadleri*, Balıkesir 1984, s. 64,65; M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, "Kırat" mad.

²²³⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 331, 21502 nolu hadis.

²²⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 545, 1 nolu dip not.

²²⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 544, 1 nolu dip not.

²²⁴² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 606.

Vesak : 165.060 kg.

Vesk: Bir vesk altmış sa'dır. Bir sa', Hanefilere göre 3640 gram, diğerlerine göre ise 1728 veya 1747,2 gramdır. Buna göre bir vesk (60x3640=218400gr.) 218.4 kg'dır.²²⁴³

Hacim Ölçüleri

Arak : 41.25 lt.

Cerîb : 132 lt.

Ferak : 8.25 lt.

Îrdeb : 66 lt.

Kafîz : 33 lt. Ağırlık olarak 26 veya 21 kg.

Ker : 1980 lt.

Kîlece : 1.375 lt.

Kist : 1.375 lt.

Kulle : 95 lt.

Kürr : Iraklıların kullandığı bir ölçek birimi olup 60 kafize denk gelir. Hanefilere göre yaklaşık 2410 litre, diğerlerine göre ise 1978 litredir.²²⁴⁴

Mahtûm (Sâ') : 2.75 lt.

Mekûk : 4.125 lt.

Müd : 0.688 lt.

Müdy : 61.875 lt.

Sâ' : 2.75 lt.

Vesak (Vesk) : 165.060 lt.²²⁴⁵

Vîbe : 15.114 lt.

Uzunluk ve Alan Ölçüleri:

²²⁴³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 481, 1 nolu dip not, 483-484.

²²⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VIII, 255 1 nolu dip not.

²²⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 635.

1 Mil: 1 mil, 1.609344 km'ye tekabül etmektedir. Kilometre cinsinden olan bir uzunluğu mile çevirmek için uzunluk değeri 1.609344'e bölünmelidir. Mil cinsinden olan bir uzunluğu kilometreye çevirmek içinse uzunluk değeri 1.609344 ile çarpılmalıdır.

Berid: 4 fersah, 1 fersah 3 mildir. 4 fersah 12 mil eder. 1 mil 1.609344 km'dir. 1 berid 19.312128 km'dir.

Cerîb: 1 Cerîb: 1366,0416 m²; Mısırlı âlim Reyyis, kaynaklarda yer alan çeşitli tariflere dayanarak bu ilk dönemdeki cerîbin büyüklüğünün 1366,0416 m² olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre cerîb = 10 kasabe X 10 kasabe, kasabe = 6 arşın (zirâ), cerîb = 3600 arşın²'dir. Miktarları değişik çeşitli arşınlar arasında "zirâu'l-melik" veya "zirâu'l-Hâşimiyyeti'l-kübrâ" diye bilinen ve 61,6 cm. olan arşının bu cerîb tarifi için esas alındığını uzun araştırması sonucunda bulan Reyyis, cerîb = (61,6 cm. X 61,6 cm.) X 3600 = 1366,0416 m²'yi bulmuştur. Başka bir bilgide ise şöyle geçmektedir: 1 cerîb takribi 1366,5 metrekarelik arazi ölçü birimi; 216 lt. hububat, bu miktardaki tohumu ekilebilecek alan veya 469 m² tarla.²²⁴⁶

1 arşın	: 0,68 m dir.
1 berid	: 22.740 m. veya 4 fersah eder ki; 20,16 km'dir.
1 endaze	: 0,65 m'dir.
1 eski mil	: 1.895 m'dir.
1 fersah	: 5.685 m'dir.
1 mil	: 3500 Zira' eder ki; 1680 m'dir.
1 ersah	: Üç mil eder ki; 5,04 km'dir.
1 hat	: 268/100.000 m'dir.
1 kulaç	: 1,82 m'dir.
1 merhale	: 1 merhale 45.485 m'dir.
1 urup	: 85/1000 m'dir.
1 katır kılı	: 0,5 mm'dir.

²²⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XIII, 501.

6 katır kılı : normal bir arpa tanesi kadar eder 3.33 mm'dir.

6 normal arpa tanesi : normal bir parmak kalınlığı eder "İsba" 20 mm'dir.

4 parmak kalınlığı : 1 kabza eder ki "Kabza" 80 mm'dir.

24 parmak kalınlığı : 1 zira' bir arşın eder ki, "zira", "arşın" 48 cm. Normal bir kişinin dirseğinden orta parmak ucuna kadar ki uzunluktur. Değişik ölçüler verilmiştir, en üst sınırı 68 cm'dir.

4 Zira' : 1 ba' bir "kulaç" eder ki; 192 cm'dir.

Ğalve : Bir ok atımı mesafedir ki; 192 m'dir.

İslam ülkelerinin çeşitli bölgelerinde kullanılan tefsir ve hadis kitaplarında isimleri geçen değişik zira' ölçüleri vardır ki isimleri ve parmak cinsinden ölçüleri şöyledir:

Sevda : 27 parmak kalınlığı.

Hadid : 27 parmak kalınlığı.

Yusufiyye : 26 parmak kalınlığı.

Kâdiye : 25 parmak kalınlığı.

Yed : 24 parmak kalınlığı.

Mürsele : 24 parmak kalınlığı.

Evanî : 24 parmak kalınlığı.

Kirbâs : 28 parmak kalınlığı.

Misaha : 28 parmak kalınlığı.

Kadîm : 28 parmak kalınlığı.

Küçük hâşimî : 29 parmak kalınlığı.

Mimariye : 30 parmak kalınlığı.

Neccar : 30 parmak kalınlığı.

Büyük hâşimî : 32 parmak kalınlığı.

Ömeriyye : $24+4+3=31$ parmak kalınlığı.

Mizaniyye	: 72 parmak kalınlığı. ²²⁴⁷
Aşır (Aşru'l-kafız)	: 13.66 m'dir.
Bâ'	: 1 kulaçtır.
Fersah	: 5685 m'dir.
Galve	: 184.8 m'dir.
Hatve	: 0.421 m'dir.
Kadem	: 0.140 m'dir.
Kafız (Aşru'l-Cerîb)	: 136.6 m'dir.
Kasbe Haşimiyye	: 3.696 m'dir.
Mil	: 1848 m'dir (1852 deniz mili).
Zirâ'	: 0.616 m'dir. ²²⁴⁸

Hayvanların Yaşları

Atûd	: Küçük ma'iz (keçi) yavruları.
Lebûn	: 2 yaşında şât (koyun).
Mehâd	: 1 yaşında şât (koyun).
Cedâbe	: 6-7 aylık zabî (geyik) yavrusu.
Cemel	: 6 yaşına ulaşmış ibil (deve).
Ceze'a	: 4 yaşında şât (koyun).
Halife	: Gebe nûk (deve).
Hıkka	: 4 yaşında dişî deve.
Ka'ûd	: Yük taşıyabilir cemel (deve); asgarisi 2 yaşında olup 6

yaşından önce cemel diye isimlendirilmez.

Kalûs	: Genç nâka (deve).
Müsinne	: 2 yaşında bakara (sığır).
Rubâ'î	: 6'yı bitirip 7'ye girmiş rubâ'iyesi çıkmış ibil (deve).
Tebî'	: 1 yaşında bakara (sığır).

²²⁴⁷ www.kuranvehadis.com, 22/03/2017.

²²⁴⁸ www.İncemeseler.com, 25/02/2018.

KAYNAKÇA

- Abdulğânî Hammâde, *Târîhu 'l-Mekketi 'l-Mükerreme (Buğyetü 'l-Merâm bi Ahbâri 'l-Beledi 'l-Harâm)*, Haleb 1964.
- Abdullah b. Hasan, *Cezîratü 'l-Arab mi 'n-Nüzheti 'l-Müştak*, Câmîatu'l-İlmi'l-Irak, Bağdat 1971.
- Abdurrezzak San'ânî, *Musannef*, Ocak Yay., İstanbul 2013.
- Âkil, Nebih, *Târîhu 'l-Arabi 'l-Kadîm ve Asri 'r-Resûl*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1983.
- Aksu, Ali, "Taif ile İlgili Bazı Mülahazalar", *Cumhuriyet Üniv. İlh. Fak. Der.*, Cilt: VIII / 1, s. 229-247, Sivas 2004.
- Aksu, Zahid, *İslam 'ın Doğuşunda Toplumsal Realite*, İlahiyat Yay., İstanbul 2005.
- Aktan, Hamza, "İhya", *DİA*, XXII, Diyanet Vakfı Yay., 2000.
- Aktay, Yasin, "Soğuk Savaş Dönemi Arap İslamcılığında Sol ve Sosyalist Bağlam - Seyyid Kutub Örneği", *İslamiyat Dergisi*, c. 5, s. 2, 43-68, İstanbul 2002, 44-45.
- Akyüz Vecdi, (Editör) *Bütün Yönleriyle Asrı Saâdet'te İslâm*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994.
- Alî, Salih Ahmed, *Turuku 'l-Müvâsalât*, yy. ve ty.
- _____, *el-Hicâz fî Sadri 'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1990.
- _____, *Muhâdarât fî Târîhi 'l-Arab*, Matbuâtü İrşâd, Bağdad 1968.
- Âlûsî, Muhammed Şükrî, (ö. 1924), *Bulûğu 'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli 'l-Arab*, 1. Baskı, Beyrut 1314.
- Ammara, Mustafa Muhammed, *Cevâhiru 'l-Buhari ve Şerhu 'l-Kasdalâni*, Kahire 1341.
- Amrî, Ekrem Ziyâ, *el-Hayâtü 'l-İktisâdiyyeti ve 'l-İctimâiyyeti fî Asri 'n-Nübüvve*, Dâru İşbilyâ, Riyad 1998.
- Âmirî, Ebû Zekerîyyâ İmâdüddîn Yahyâ b. Ebî Bekr el-Âmirî (ö. 893/1488), *er-Riyâdu 'l-Müstâbe fî Cümleti min Revâ fî's-Sahîgayni mine's-Sahâbe*, 1. Baskı, yy., Beyrut 1974.
- Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yay., İstanbul 2012.

- Aren, Sadun, *İstihdam Para ve İktisadi Politika*, Savaş Yay. İstanbul 2005.
- Arı, Abdüsselam, “Vasiyet” *DİA*, XXXXII, 552, İstanbul 2012.
- Armstrong, Karen, *İslam Peygamberinin Biyografisi Hz. Muhammed*, (Çev. Selim Yeniçeri), İstanbul 2005.
- İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî el-Fârisî (ö. 340/951-52'den sonra), *el Mesâlik ve'l Memâlik*, Kahire 1961.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra), *el Evâil*, Lübnan 1966.
- Atalay, Orhan, *Bilinç ve Put*; Bilge Adam Yay., Van 2007.
- Ateş, Ali Osman, “Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*,
- Atıyye, Muhyiddîn, *el-Keşşâfu'l-İktisâdî li'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyyeti's-Şerîfe*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988.
- Avcu, Ali, *Karmatilerin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Ank. Üniv. Sos. Bil. Ens. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2009
- Aycan, İrfan, “ Sakif Kabilesi ve Taif Şehrine İslam Tarihi Açısından Bir Bakış”, *ANK.ÜİFD*, Ankara 1993, XXXIV, 217.
- Aydın, Mehmet Akif, “Mehir”, *DİA*, XXVIII, 2003.
- Aydınlı, Abdullah, “Ebû Râfi”, *DİA*, X, 211, 1994.
- Aykut, Tuncay, *Emevi Sikkeleri*, Nümismatik Yay. İstanbul 1982.
- Aynî, Bedreddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ), (ö. 855/1451), *Umdetü'l-Kârî li Şerhi Sahihi Buhari*, (I-XXV) Matbaatu'l-Münîriyye, Kahire 1929.
- Azizova, Elnure, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, İSAM, İstanbul 2011.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *Tarihu'l Bağdâd*, yy., Beyrut Trsz.

- Bağdâdî, Safiyyuddin Abdu'l-Mü'min b. Abdu'l-Hayy, (ö.1294), *Merasidu'l İdla' alâ İskâi'l-Emkineti ve'l-Bekâ'*, (I-III) 1. Baskı, y.y., Kahire 1954.
- Balıkçı, Şükrü, "Mekke Döneminde Müşriklerin Müslümanlara Uyguladığı Ambargo", *Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, IV, Urfa 1992, 366-381.
- Bârûnî, Îsâ Eyyûb, *er-ReKâbetü'l-Mâliyye fî Ahdi'rResûl ve'l-Hulafâi'r-Râşidîn*, Cemiyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyyeti'l-Âlemiyye, Trablus 1986.
- Baysa, Hüseyin, *Kureyş Kervanları*, İz Yay., İstanbul 2015.
- Bedâyene, Muhammed Dıyf, *el-Hayâtu'l-İktisâdiyye fî Usûri'l-İslamiyye*, Dâru Târık-Dâru Kindî, Amman Trsz.
- Bedr, Abdulbasît, *et-Târîhu's-Şâmil li'l-Medineti'l-Münevvera*, I-III, yy., Medine 1993.
- Bekrî, Ebû Ubeydullah Abdullah b. Abdulazîz (ö. 478/1094), *Mu'cem Mâ İste'cem mi'n-Esmâi'l-Bilâdi ve'l-Mevâdi'i*, Matbuatu Lücnütü't-Te'lîf ve't-Tercüme, Kahire 1949.
- Belâzurî, Ebi'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir (ö.279/892), *Fütûhu'l-Buldân* (thk. Abdullah Enis Tıbbâ), Beyrut 1987.
- _____, *Fütûhu'l-Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Siyer Yay., İstanbul 2013.
- _____, *Ensâbu'l-Eşraf*, Mektebetü'l-Müsennâ, Kahire 1959.
- Berru, Tevfik, *Tarihu'l Arabi'l Kadîm*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1996.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1987.
- _____, *es-Sünenü'l Kübrâ*, I-X, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke 1994.
- _____, *Şu'abu'l-İman*, (Tah. Muhammed es-Sa'id Besyûnî Zağlul), Daru'l-Kutubii-İmiye, Beyrut 1410, V, 267.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, (ö. 292/905) *Müsned*,
- Bilmen, Ömer Nasuhi, (ö. 1971), *Hukuki İslamiyye ve İstılâhâtı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1988.

Bozkurt, Nebi, Asr-ı Saadette Evler ve Ev Hayatı, *Asr-ı Saadette İslam*, (Edt. Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul 1992.

_____, “Mancınık”, *DİA*, XXVII, 564-567.

Braudel, Fernand, (ö. 1985), *Uygurlıkların Grameri*, (Çev. M. Ali Kılıçbay) İstanbul 2014.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim, (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, (I-IX), Matbuatu Mustafa, Kahire 1926.

_____, *Sahih* (Thk. Muhammad Zuheyr en-Nasr) Dâru Tevki'n-Necef, (1. Bas.), Irak 1422.

_____, *Târîhu'l-Kebîr*, yy., Haydarabad, 1378

Büyükcoşkun, Kudret, “Arabistan”, *DİA*, III, 250-251.

Buhl, F., (ö. 1890), *Das Leben Muhammeds*, (Çev.: H. H. Schaeder), y. y., Heidelberg, 1955.

Cahız, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869), *Resâilu'l-Câhiz*, I-III, Matbaatu Kâtibi'l-Mısırî, Kahire 1948.

Caetani, Leoni, (ö. 1935), *İslam Tarihi* (Çev. Hüseyin Cahid), I-X, İstanbul 1924-1927.

Cesur, Ertuğrul, “Ali Şeriatî: Allahperest-Sosyalist”, *İslamiyat*, 69-92.

Cevad, Ali, (ö. 1987), *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, I-X, Avendi Daniş, Bağdat 1993.

_____, *el-Mufasssal fî Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, VIII-X, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, Beyrut 1968.

Chelhod, Joseph, *Hicret Öncesi Mekke'de Kapitalizm*, (Çev. İzzet Er), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 4, s. 1, Bursa 1992.

Collingwood, Robin George, (ö. 1943), *Tarih Tasarımı*, (Çev.: Kurtuluş Dinçer), 2. Baskı, Gündoğan Yay., Ankara 1996.

Cümeylî, Raşîd, *Târîhu'l Arab fî'l Cahiliyye ve Asri'd Da'veti'l İslâmiyye*, Beyrut 1972.

Cündî, Ali, *Şi'ru'l-Harb fî Asri'l-Câhili*, y.y., Kahire 1966.

Çağatay, Neşet, (ö.2000), *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1971.

_____, *İslam Dönemine Kadar Arap Tarihi*, TTK yay., Ankara 1989.

_____, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar (Dini, İctimai, İktisadi, Siyasi) İslam Tarihi*, TTK yay., Ankara 1993.

Çağrııcı, Mustafa, “Îsâr”, *DİA*, XXII, 491.

Çakan, İsmail Lütfi, “Bakom”, *DİA*, IV, 548.

Çaprai M. Ömer, “İslami Refah Devleti ve devletin Ekonomideki Rolü”, (Çev.: Hüner Şencan), *İslam İktisadi Araştırmaları*, sayı I, Dergah Yay., İstanbul 1988.

Çelebi, Ahmed, *İslam Öncesi Mekke ve Tarih Anlayışımız*, (Çev. Hasan Fehmi Ulus), İstanbul 1997.

_____, *Mevsuâtü Tarihi'l-İslam ve Hadârâtî'l-İslâmî*, I-X, 7. Baskı, Kahire 1977.

Çelik, Fatih, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Ticari Ahlak*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

Çelikkol, Yaşar, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara Okulu, Ankara 2013.

Çevik, C. Cengiz, “Kökensel Bir İnceleme: De Re Publica'da İktidarın Adalet Sorunu”, *Doğu Batı Der.*, sayı. 69, Mayıs-Temmuz 2014.

Çiçero, Marcus Tullius Cicero (ö. MÖ 43), *Yasalar Üzerine*, (Çev. C. Cengiz Çevik), İş Bankası Yay., İstanbul 2016.

Dakûkî, Hüseyin Ali, “Hire”, *DİA*, XVIII, 122-124.

Davutoğlu, Ahmet, *Medeniyetler ve Şehirler*, Küre Yay., 2. Baskı, İstanbul 2016.

Dayf, Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf (1910-2005), *el-Asru'l-Cahilî*, yy., Kahire 1965.

Demir, İsmail, “Cahiliye'de ve İslam'ın İlk Dönemlerinde Yaşayan Bazı Cömertler”, *Ata. Üniv. İlh. Fak. Der.*, Sayı: 18, 208-224, Erzurum 2002.

Demir, Şehmus “Kurânî Bütünlük İçerisinde İnsanın Mal ve Servet Karşısındaki Konumu”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl:b6, Sayı:b10, 145-152

Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş (1888-1984) *Tarihu'l Arab fi'l- İslam Tahte Râyetü'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, y.y., Beyrut ts.

- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, (ö. 282/895), *el Ahbârud Divâl*, (thk. Abdullah Mun'im Âmir) Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat 1960.
- Diyarбекrî, Kādî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî (ö. 990/1582), *Târihu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, I-II, Beyrut 1283.
- Döndüren, Hamdi, "Müsâkât", *DİA*, XXXII, 70-71.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, (ö. 275/888), *Sünen*, I-IV, Matbaatu Saadetü Kahire, 1950.
- Ebu'l-Fidâ, İsmail b. Nureddin b. Ali b. Muhammed b. Mahmud, (ö. 732/1331) *Takvîmu'l-Büldân*, Matbaatu Dâru't-Tabâati's-Sultânî, Paris 1940.
- Ebû Hayyan Ali b. Muhammed b. Abbas et-Tevhîdî, (ö. 414/1023), *el-İmte'a ve'l-Müâneset*, I-III, Matbatu Lecnetü't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire 1953.
- _____, *el-Basâir ve'z-Zehâir*, (Thk. İbrahim Keylânî), Matbaatu'l-İnşâ, Dimeşk t.y.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî, (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1986.
- Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, (ö. 224/838), (Thk. Muhammed Ammâre), Dâru's-Şurûk, Beyrut 1989.
- Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ' (ö. 458/1066) *Ahkâmu's-Sultâniyye*, Beyrut 1983.
- Ebu Yusuf, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798), *Kitabu'l Harac*, el-Mektebetü's-Selfiyye, 3. Baskı, Kahire 1382.
- Ebu Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre (ö. 1974), *Buhûsu fî'r Ribâ*, Dâru'l-Fikri'l-Arabiy, Kahire trsz.
- Mehmet Efendioğlu, "Osman b. Talha" *DİA*, XXXIII, 475.
- Efgânî, Sa'id Muhammed Sa'id b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî ed-Dımaşkî (ö. 1997), *Esvâgu'l-Arab fî'l-Câhliyye ve'l-İslam*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1960.
- Elşad, Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İSAM, İstanbul 2010.
- Erdem, Mustafa, *Hiz. Adem (İlk İnsan)*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2011.

Eren, Mehmet, “Ümmü Rafî”, *DİA*, XXXXII, 327.

Erkal, Mehmet, ”Ganimet”, *DİA*, XIII, 351.

Ezrâkî, Ebu’l-Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, (ö. 250/864), *Ahbâru Mekke ve Mâ Cae fihê mine’l-Âsâr*, I-II bir arada, (8. Baskı), Mekke 1996.

_____, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, (Çev. Yunus Vehbi Yavuz) Feyiz Yay., İstanbul 1974.

Ferâhîdî, el-Halil b. Ahmed, (ö. 175/791), *Kitâbu’l-Ayn*, (Thk. Mehdî el-Mahzûmî), Bağdat Trsz.

Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî (ö.278/891-92 [?]), *Ahbâru Mekke*, I-VII, Mektebetü’n-Nehdati’l-Hâdise, Mekke 1407.

Ferrâ, Ebû Ya’lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ’ (ö. 458/1066), *el-Ahkâmu’s-Sultâniyye*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1994.

Ferro, Marc, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, (Çev. Muna Cedden), İmge Kitabevi, Ankara 2002.

Fığlalı, Ethem Ruhi, “Nesî”, *DİA*, VIII, 556.

Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö.817/1415), *el-Kamûsu’l-Muhît*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1976.

_____, *el-Meğânimu’l Mudâbe fî Meâlimi Dâbe*, yy., 1. Baskı, 1969.

Fuad Ali Rıza, *Ümmü’l-Kurâ Mekketi’l-Mükerreme*, Beyrut 1972.

Gadban, Münir Muhammed, (ö. 2014), *Fıkhü’s-Sîre*, Ravza Yay., İstanbul 2014.

Gazâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, (ö.505/1111), *İhyâ-i Ulûmi’d-Dîn*, (çev. Ali Arslan), Merve Yay., İstanbul 1993.

Gilanî, İcaz Şafi, “İslam Ekonomisinin Siyasi Muhtevası: Özgün ve Maslahatçı Stratejiler”, *İslam İktisat Araştırmaları*, (Çev. Mustafa Aykaç), Sayı, I, Dergah Yay., İstanbul 1988.

Görgün, Hilal, “Sosyalizm”, *DİA*, XXXVII, 382-388.

- Günaltay, Mehmet Şemsettin, (ö. 1961) *İslam Öncesine Kadar Arap Tarihi*, yy., Ankara 1989.
- Günay, Hacı Mehmet, “Vakıf”, *DİA*, XXXXII, İstanbul 2012, 475-476.
- Günay, Ünver, “İktisadî Ahlak ve Din”, *Ata. Üniv. İlh. Fak. Der.*, Özdem Kardeşler Matbaası, Sayı: 7, İstanbul 1986, 108-128.
- Hacak, Hasan, “Mülkiyet”, *DİA*, XXXI, 543-544, İstanbul 2006.
- Hakkî, İsmail İbrahim, *Esvâkul-Arabi't-Ticârî*, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Amman 2002.
- Halebî, Ebû'l-Vefâ Sıbtu İbni'l-Acemî Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Halîl et-Trâblusî el-Halebî (ö. 841/1438), *es-Sîretü'l-Halebiyye*, yy., Beyrut, Trsz.
- Halil b. Ahmed, (ö.175/791), *Kitâbu'l-Ayn*, I-VIII, Bağdat 1980-1985.
- Hallâk, Hasan Ali, *Ta'rîhu'n-Nukûd ve'd-Devâvîn fî Asri'l-Emevî*, Dâru'l-Kitâbu'l-Benânî, Beyrut 1978.
- Hallâk, Hassân, *Dirâsât fî Târîhi'l-Hadarâtî'l-İslâmiyye*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1989.
- Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55), *Târîhu'l-Halîfe b. Hayyad*, (Thk. Ekrem el-Amrî), Müessetü'r-Risâle, Beyrut Trsz.
- Haluk Yurtsever, *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya*, Yordam Kitap, İstanbul 2011.
- Hamdu'l Câsir, *Bilâdu Yenba'*, Müşâhedât, Beyrut 1970.
- _____, *fî Şimâli Ğarbi'l Cezîre*, 1. Baskı, Müşâhedât, Beyrut 1970.
- Hamidullah, Muhammed, (ö. 2002), *İslam Peygamberi*, (Çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yay., İstanbul 2013.
- _____, *Vesâikü's-Siyâsiyye*, (Hz. Peygamber Döneminde Siyasi İdari Belgeler), (Çev. Vecdi Akyüz), Kitabevi Yay., İstanbul 1998.
- _____, *İslam Anayasa Hukuku*, (Edt. Vecdi Akyüz) Beyan Yay., İstanbul 1993.
- _____, *İslam'da Hac*, (Trc. M. Akif Aydın), İTED, VIII/1-4, İstanbul 1984.

_____, “Hz. Peygamberin İslam Öncesi Seyahatleri”, *ATÜİFD*, (Çev. Abdullah Aydın), IV, 330.

Hammâde, Abdulğânî, *Târîhu'l-Mekketi'l-Mükerreme*, yy., Haleb 1964.

Hammûr, İrfan Muhammed, *Sûku Ukaz ve Mevâsimü'l-Hac*, Müessesetü'r-Rihâbi'l-Hâdise, Beyrut 2000.

_____, *Mevâsimü'l-Arab*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.

Harbî, Ebû İshak İbrahim b. İshak b. İbrahim, (ö. 285/899), *Kitâbu'l-Menâsik ve Emâkinu Duruki'l-Hacci ve Meâlimi'l-Cezîra*, Dâru'l-Yemâme (2.Baskı), Beyrut 1969.

Hasan, İbrahim Hasan, (ö. 1968), *İslam Tarihi*, Kayhan Yay., II. Baskı, İstanbul 1988.

Hatipoğlu, İbrahim, “Selman-i Fârisî” *DİA*, XXXVI, 442.

Hemedânî, Hasan b. Ahmed b. Ya'kûb, (ö. 334/945), *Sıfatu Cezîrati'l-Arab*, (Thk. Muhammed b. Ali el-Ukû'î), Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyye, Bağdad 1989.

Henri See, *Modern Kapitalizmin Doğuşu*, (Çev. Turgut Erim) Yöneliş, 2. Baskı, İstanbul 2000.

Heyd, W., *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), Ankara 1975.

Heysemi, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405), *Mecmâu'z-Zevâid ve Menbâu'l-Fevâid*, I-XX, Ocak Yay., Beyrut 1967.

Hitti, Philip Khuri, (ö. 1978), *İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), İFAV, İstanbul 2011.

Hizmetli, Mustafa, *Tarihte Şehir ve Pazar*, Araştırma Yay. Ankara 2012.

Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2011.

Himyerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Abdilmün'im es-Sanhâcî el-Himyerî (ö. 727/1327 [?]), *er-Racdu'l-Mi'târfî Haberi'l-Aktâr, Mu'cemu'l-Coğrâfiyye*, (Thk. İhsan Abbas), 1. Baskı, Beyrut 1974.

Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân el-Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567), *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, (Nşr. Bekrî Hayyânî ve Saffet es-Sekkâ, I-XVI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2010.

- Humeydî, Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî (ö. 219/834), *Müsned*, (Çev. Yusuf Ertuğrul), Hüner Yay. İstanbul 2015.
- Humeyri, Muhammed b. Abdu'l-Mün'am, *er-Ravdu'l Ma'dar fî Haberi'l-Akdâr*, yy., Beyrut 1975.
- Huzâî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Ahmed el-Huzâî et-Tilimsânî (ö. 789/1387), *Tahrîcü'd Delâlati's Sem'iyye alâ Mâ Kâne fî Ahdi Rasûlillehi mine'l-Hiraf ve's-Sanâî ve'l-Amâlât*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1985.
- İbn Abdilberr en-Nemerî, Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, (ö. 463/1071), *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashab*, (tsh. Adil Mürşid), (I), Dâru'l-E'lâm, 1.Baskı, Amman 2002.
- İbn Abdi Rabbih, Ahmed b. Muhammed el-Endülüsî, (ö. 328/940), *Kitâbu'l-Ikti'l-Ferîd*, I-VIII, Beyrut 1991.
- İbn Asâkir, Ebû Kâsım Ali b. Hasan ibn Hibetillâh eş-Şâfiî, (ö. 571/1176), *Târîhu Medîneti Dimeşk*, (Thk. Muhibbuddin Ebî Saîd Amr b. Ğarâme el- Amrevî), I-XXVI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İbn Bahşil, Eslem b. Sehl el-Vâsitî, *Târîhu Vâsid*, (Thk. Korkis Avvâd), Matbaatu'l-Mearif, Bağdat 1968.
- İbn'ül Cevzî, Ebu'l-Ferc Abdurrahman b. Ali, (ö.597/1201), *Telgîhu Fühûmü Ehli'l Eser fî Uyûni't-Târîhi ve's-Siyer*, Dehlî, trsz.
- İbn Cübeyr, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr el-Kinanî, (ö. 614/1217), el-Endülüsî, (614/1227), *Tezkiretü bi'l-Ahbâr an İttifakâti'l-Esfâr*, Rihle, Beyrut 1907.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî, (ö. 741/1340), *el Kavanîni'l Fıkhiyye*, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1977
- İbn Ebî Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, (ö. 287/900), *el-Âhâd ve'l Mesânî*, (Nşr. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire) (I-VI), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Riyad 2003.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Şeybe b. es-Salt es-Sedûsiş-Şeybî, (ö.262/875), *Musannef*, I-XV (Trc. Fikret Güneş-Yaşar Güngör), Ocak Yay., İstanbul 2011.

- İbn Hacer el-Askalânî, Şihabuddin Ebi'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer, (ö.852/1449), *İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I-IX, Dâru'l-Mârif, Beyrut 1995.
- _____, *el-İsâbe*, (Çev. Seyfullah Erdoğmuş, Muhtasar), Sağlam yay., İstanbul 2011.
- _____, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhu'l-Buhârî*, I-XIII, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1379.
- _____, *Tehz'ibü't Tehzîb fî Ricâli'l-Hadîs*, 1.Baskı, yy., Haydarabad 1337.
- İbn Habîb, Ebu Cafer Muhammed, (ö. 245/860), *Kitâbu'l-Muhabber*, Dâru'l-Ufuki'l-Cedîde, Beyrut 1361.
- _____, *Kitâbu Munemmak fî Ahbâri Kureyş*, (Tas. Hurşid Ahmed Faruk), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1405.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, (ö. 808/1406), *Mukaddime*, I, (Çev. Halil Kendir), Yeni Şafak Yay., Ankara 2004.
- İbn Hanbel, Ahmed, (ö. 241/855), *el-Müsned*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Lübnan 1993.
- İbn Hurdâzbih, Ebû Kâsım Ubeydullah b. Abdullah, (ö. 300/912-913), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Matbatu Berîl, Leiden 1989.
- İbn Havkal, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ali'n-Nasîbî el-Bağdâdî, (ö.IV/X [?]), *Kitâbu Sûreti'l-Arz*, Matbuatu Beril, 2. Baskı, I-II, Leiden 1989.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, (ö.456/1064), *Mahallî*, (Thk. Muhammed Münir ed-Dîmeşkî) Matbatu Münîriyye, Kahire 1931.
- _____, *Cevâmi'u's-Sîre*, (Çev. M. Salih Arı), Çıra Yay., 1. Baskı, İstanbul 2004.
- İbn Hibbân, Ebu Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî, (ö. 354/965), *el-Müsnedü's-Sahih et-Tekâsim ve'l-Enve'*, I-IX, (Thk. Muhammed Mustafa el-Hatîb), Dâru ibn Hazm, Beyrut 1987.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişâm, (ö.218/833), *Sîretü İbn Hişâm*, Huzur Yay., (Çev. Arif Erkan), İstanbul 2010.
- İbn Hurdâzbih, Ebû'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh, *Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

- İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesâr, (ö. 151/768), *es-Sîreti'l-Müsemmâti bi Kitâbi'l-Mübteda ve'l-Mebâsi ve'l-Megâzî*, Konya 1981.
- _____, *Siyer-i İbn İshak*, Düşün Yay., 2.Baskı, İstanbul 2012.
- İbn Kayyım el- Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ed-Dımeşkî, (ö. 751/1350), *et-Tıbbi'n-Nebeviyye*, Kahire 1377.
- _____, *Zâdu'l-Meâd*, (Çev. Mehmet Erdoğan), İklim yay., İstanbul 1990.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ Umâduddîn İsmail b. Ömer, (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Kütübi'l-Meârif, Lübnan 1987.
- _____, *Sîretü'n-Nebeviyye*, I-IV, (Thk. Mustafa Sakka, İbrahim Ebyari, Abdulkhafız Şelebi), Dâru İbn Kesir, Dımaşk 2005.
- _____, *el Füsûl fî İhtisâri Sîreti'r Rasûl*, (Seyyid b. Abbas el-Cüleymî) Beyrut yy., 1993.
- _____, *Muhtasaru Tefsîri İbn Kesîr*, (Muhammed Ali Sabûnî) Dâru'l-Fikir, Beyrut 2001.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el- Cemmâilî el-Makdisî, (ö. 620/1223), *el-Muğnî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1972.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, (ö. 276/889), *el-Meârif*, yy., Kahire 1969.
- _____, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Daru Sadır, Beyrut 1900.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yazîd el-Gazvînî, (ö. 275/888), *Sünen*, Matbuâtü İsâ, Kahire 1952.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, (ö. 273/887), *es-Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1981.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Riveyfî, (ö. 711/1311), *Lisânu'l Arab*, I-XV, Dâru Sadr, Beyrut 1300.
- İbn Rüste, Ebû Alî Ahmet b. Ömer, (ö. 310/922), *el-E'lâku'n-Nefîse*, Matbuatu Berîl, Leiden 1891.

- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed, (ö. 230/845) *et-Tabakâtu'l-Kübra*, I-IX, Dâru Sadr, Beyrut 1968.
- İbn Seyyidi'n-Nâs, Ebü'l-Feth Fethü'd-Dîn Muhammed El-Ya'merî, (ö. 734/1334), *Uyûnu'l-Eser fî Fünûni'l-Meğâzî ve's-Siyer*, I-II, Matbaatu'l-Makdisî, Kahire 1937.
- İbn Seyyide, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-Muhassas*, VI, Matbuatu'l-Emiriyye, Mısır 1898.
- İbn Şebbe, Ebü Zeyd Ömer en-Numeyrî, (ö. 262/876), *Kitâbu Tarihi'l-Medîneti'l-Münevvera*, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- İbn Teymiyye, Takiyyü'd-Din Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Abdü'l-Halîm b. Abdü's-Selâm (ö. 728/1200), *el-Hisbe fî'l-İslâm*, Mektebetü Dâru'l-Beyân, Dımeşk 1967.
- İbnü'l-Esir, İzzüddin Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed, (ö. 630/1233), *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, I-VI, (Thk. Hayri Said), Dâru'l-Fikr, Beyrut 2010.
- _____, *El-Kâmil fî't-Târih*, I-XIII, yy., Beyrut 1867
- Fâkihî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İshak, (ö. 278/891-92[?]), *Ahbâru Mekke*, I-VII, Mektebetü'n-Nehdati'l-Hâdise, Mekke 1986.
- İbnu'l-Fakîh, Ebü Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hemedânî (ö. 290/912[?]), *Muhtasâr Kitâbü'l-Büldân*, Matbaatü Berîl, Leiden 1885.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişam b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî, (ö. 204/819), *Kitâbu'l-Esnâm* (Çev. Beyza Düşüngen), yy., Ankara 1969.
- İbnu'n Neccar, Hafız b. Muhammed, (ö. 643/1245), *ed-Dürretü's Semîne fî Târihi'l-Medîne*, yy., Kahire 1965.
- İbrahim, Hakkı İsmail, *Esvâku'l-Arabi't-Ticariyye*, Daru'l-Fikr, Amman 2002.
- İdrisî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şerîf es-Sıkkîlî, (ö.560/1165), *Cezîratü'l-Arab mi'n-Nüzheti'l-Müşâtâk*, Câmîiatu'l-İlmi'l-Irak, Bağdat 1971.
- El-İmrân, Câsım Muhammed Kâzım, (ö. *Mevâsimü'l-Arab ve Esvâkuhâ ve Eseruhâ fî'l-Edebi'l-Arabiyyi Kable'l-İslâm*, Basılmamış Doktora Tezi (risalesi) Mukaddime İlâ Külliyyeti'l-Edêb, Bağdat Üniv. Bağdat 1989.

- İsfahânî, Ebu'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed (ö.356/967), *el-Eğânî*, I-XXI, Müessesetü İzzeddîn li'd-Dabâa, Beyrut, ty.
- İsfahânî, Ebu'l-Kasım Ragıb,(ö. V/XI ?), *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, I-II, Dâru'l-Kelâm, Dimeşk ty.
- _____, *Müfredât, Kur'an Kavranları Sözlüğü*, (Çev. Yusuf Türker), Pınar yay., İstanbul 2007.
- İsfahânî, Hasan b. Abdullah (ö. 310/922), *Bilâdu'l-Arab*, (Thk. Hamd el-Câsir ve Salih Ahmed Alî), Menşûrâtü Dâru'l-Yemâme li'l-Bahs ve't-Terceme ve'n-Neşr, Riyad 1968.
- İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an Gerekçeli Meal Tefsir*, Düşün Yay., İstanbul 2010.
- _____, *Kur'an Peygamberi Hz. Muhammed*, Düşün Yay., İstanbul 2015.
- İsmail, Muhammed İbrahim, *İslam ve Çağdaş Ekonomik Doktrinler*, (Çev. Cemal Karaağaçlı), Yeni Neşriyat, İstanbul 1975.
- Jim Stanford, *Herkes İçin İktisat*, (Çev. Tuncel Öncel), Yordam Kitap, İstanbul 2009.
- Kalkaşandî, Ebi'l-Abbas Ahmed (ö. 821/1418), *Nihâyetü'l-Ereb fî Mârifeti'l-Ensâbi'l-Arab*, (Thk. İbrahim Ebyârî), Beyrut 1991.
- _____, *Subhu'l-Âşâ fî Sînâ'ati'l-İnşâ*, I-XIV, yy., Kahire 1963.
- Kâlî, Ebû Alî İsmail b. el-Kâsım el Bağdâdî, (ö. 356/967), *Kitâbu'l-Emâlî*, Dâru'l-Hikme, Beyrut, Trsz.
- Kallek, Cengiz, *Asr-ı Saadette Yönetim Piyasa İlişkisi*, İz Yay., İstanbul 1997.
- _____, *Hz. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi*, Bsmm. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.
- Kalpar, Mehmet Ali, “Meafır”, *DİA*, XXVIII, İstanbul 2003.
- Kamacı, Fatimetüz Zehra, *Hz. Peygamber Devrinde Kadınların Süslenmesi*, İnkılab Yay., İstanbul 2012.
- Kandehlevî, M. Yusuf, (ö. 1965), *Hayatü's-Sahabe*, (Çev. Ahmet Meylânî), İslâmî Neşriyat, Konya 1990.

Karaaslan, Nasuhi Ünal, “Şair”, *DİA*, XXXVIII, 299.

Karakoç, Sezai, *İslam Toplumunun Ekonomik Strüktürü*, Diriliş Yay. İstanbul 2003.

Karen Armstong, *İslam Peygamberinin Biyografisi Hz. Muhammed*, (Çev. Selim Yeniçeri), Koridor Yay., İstanbul 2005.

Kaşıkcı, Osman, “Rada”, *TDV*, XXXIV, 384-386.

Kaynak, Mete, Mahir - Ömer Lütfi, (ö. 2015, 2009), *Dünyayı Kimler Yönetiyor*, Profil Yay., İstanbul 2013.

Kayapınar, Hüseyin, “Müzâraa”, *DİA*, XXXII, 234-236.

Kazvînî, Ebû Yahya Zekerîyye b. Muhammed b. Mahmud, (ö. 682/1283), *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2013.

Kehhâle, Ömer Rıza, (ö. 1987), *Dirâsetün İctimâiyye fi'l-Usûri'l-İslâmiyye*, Matbaâtü't-Teâvüniyye, Beyrut 1977.

İstahrî, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed el-İstahrî'l el-Fârisî, (ö. 340/951-52), *Mesâlikü'l Memâlik*, (Thk. Muhammed Câbir Abdu'l-Âl), Dâru'l-İlm, 1961.

Kermelî, Anistâs Mârî, (ö. 1947), *Nukudu'l Arabiyye ve İlmü'n Nemyât*, yy., Beyrut 1939.

Kettânî, Muhammed Abdulhay b. Abdulkebîr, (ö. 1962), *Hz. Peygamber'in Yönetimi (et-Terâtibü'l-İdâriyye)*, İz Yay. İstanbul 1990.

Kirmânî, Ebu'l Abbas Ahmed b. Yusuf b. Ahmed el-Kirmânî, *Ahbâru'd-Düvel ve Esêru'l-Evvel fi't-Târih*, yy., Trsz.

Kister, M. J., (ö. 1910), “*The Market of the Prophet-Peygamberin Pazarı*” (Çev. Abdullah Kahraman), Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Der. Sivas 2002, c. VI, s. II, 25-29.

Köksal, İsmail, “İslam İktisadının Temelleri”, *bilimname*, VII, 2005/1, 73-92.

Kömbe, İlker, *Dergi Park*, “Dünya Düzeninin Temelleri: Adalet Dairesi Literatürüne Giriş”, c. 35, s. 139-198.

Köse, Saffet, “Rüşvet”, *DİA*, XXXV, 303, İstanbul 2008.

- Kudâme b. Ca'fer, Ebü'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Kâtib el-Bağdâdî (ö. 337/948 [?]), *el Harac ve Sina'atü'l Kitabe*, (Şerh ve Talik: Muhammed Hüseyin ez-Zebidî), Dâru'r-Reşîd, Bağdat 1981.
- Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, (ö. 671/1273), *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (I-XX), Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1985.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccac el Kuşeyrî, *es-Sahih*, Çağrı Yay., İstanbul 1981.
- Kutub İbrahim, Muhammed, *es-Siyâsetü'l-Mâliyye li'r-Resûl*, Matbuatu'l-Hey'eti'l-Misriyyeti'l-Âmme, Kahire 1988.
- Kutub, Seyyid, (ö. 1966), *Fî Zılâli'l-Kurân*, Hikmet yay., İstanbul 1986.
- Küçükkeskici, Mustafa, *Hiz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1999.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, *Cahiliyeden Emevilerin Sonuna Kadar Harameyn*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1999.
- _____, "Taif", *DİA*, XXXIX, 443-447.
- Kürd, Muhammed Ali, (ö. 1953), *el-İslam ve'l-Hâdaratü'l Arabiyye*, 3. Baskı, yy., Kahire 1968.
- _____, *Târîhu'l-Hadâre fî'l-Kurûni'l-Vustâ ve'l-Hadîs*, yy., Kahire 1940.
- Kürdî Muhammed, el-Mekkî Tahir, *Kitâbu't-Târîhi'l-Kavîm li Mekke ve Beytillâhi'l-Kerîm*, I-VI, Dâru Hadr, Lübnan 2000.
- Kürdî, Muhammed Necmeddin, *Şer'î Ölçüler ve Fıkhî Hükümleri*, (Çev. İbrahim Tüfekçi), Buruç Yay., İstanbul 1996.
- Lammens, Henri. L., "Kureys", *İslam Ansiklopedisi*, VI, MEB Yay., İstanbul 1955.
- Lapidus, Ira M., *İslam Toplamları Tarihi*, (Çev. Yasin Aktay), I-II, 5. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2013.
- Lecker Michael, *İslam Öncesi ve İslam'ın İlk Dönemlerinde Yesrib Pazarı Üzerine*, Gazi Üniv. İlahiyat Fak. Der. (Çev. M. Mahfuz Söylemez), 2003.
- Lings, Martin, *Muhammad*, Spohr, Kandern 2000.

Mahmudov, Elşad, *Sebepler ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İSAM, İstanbul 2010.

Makrizî, Takiyyüddin Ahmed b. Abdulkadir, (ö. 845/1442), *İğâsetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Ğumme*, (Nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde ve Cemâleddin eş-Şeyyâl), yy., Beyrut 1980.

_____, *en-Nukûdu'l-Kadîmetü'l-İslâmiyye*, Matbuatu Cevâib, Kostantiniyye 1297.

_____, *İmtâu'l-Esmâ*, (Nşr. M. Abdulhamîd en-Nümeysî), yy., Beyrut 1999.

Makdisî, Şemseddîn Ebû Abdullah b. Muhammed b. Ahmed el-Ma'rûf bi'l-Beşerî, (ö. 390/1000), *Ahsenü't-Tekâsîm ve fî Ma'rifeti'l-Ekâlim*, Matbaatü'l-Berîl, Layden 1906.

Makkarî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî et-Tilimsânî el-Fâsî (ö. 1041/1632), *Nefhu't-Tîb*, (Nşr. İhsan Abbas) I-VIII, Beyrut 1968.

Malik b. Enes, (ö. 179/795), *Kitâb-u Muvatta*, Kitabu'z Zekât, (Thk. Muhammed Fuat Abdul-Bâqî) Dâru İhyâu't-Terâsi'l-Arabî, Beyrut, Trsz.

Manisalı, Erol, *Kapitalizmin Temel İç Güdüsü*, 3. Baskı, Derin Yay., İstanbul 2004.

Matrûzî, Nâsir b. Abdu's-Seyyid b. Ali, (ö. 616/1219), *el-Mağrib fî Tertîbi'l-Ma'rib*, I-II, Matbuâtu Dâirati'l-Meârifî'n-Nizâmîyye, Haydarâbâd 1910.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hubeyb, (ö. 450/1058), *el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Velâyetü'd-Dîniyye*, Matbuâtu Mustafa, Kahire 1966.

_____, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, (Çev. Ali Şafak), İstanbul 1994.

Medâinî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Medânî el-Basrî el-Kureşî, *Cemhera Nesebi Kureyş ve Ahbâruha*, Matbuâtu Medenî, Kahire 1961.

Merâğî, Zeynüddîn Ebî Bekr b. Hüseyin b. Ömer el-Kureşî, *Tahkîku'n-Nusreti bi Telhîsi Me'âlimi Dâri'l-Hicre*, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Trsz.

Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî (ö. 593/1197), *Hidâye*, (Nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), yy., Kahire 1965.

Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed, (ö. 401/1031), *Kitâbu'l-Ezmine ve'l-Emkine*, Haydarabat 1312-1332.

_____, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, I-II, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 2002.

Mesûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali, (ö. 421/1030), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Dâru't-Terâs, Beyrut 1968.

_____, *Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, I- IV, Dâru'l-Endülüs, Beyrut 1984.

Michael Lecker, *İslam Öncesi ve İslam'ın İlk Dönemlerinde Yesrib Pazarı Üzerine*, Gazi Üniv. İlh. Fak. Der. (Çev. M. Mahfuz Söylemez), 2003.

Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasan b. Beşîr el-Ezdî, (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Müslim, Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, (ö.261/874), *el-Câmiu's-Sahîh*, I-V, el-Mektebetü't-Ticârî li'd-Dabâati ve'n-Neşrî, Beyrut Trsz.

Meydânî, Ebu'l Fazl Ahmed b. Muhammed, *Mecmâ'u'l-Emsâl*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim), I-IV, Kahire 1871-79.

Nâsır Husrev, Ebû Muîn, *Sefer Nâme*, (Arapçaya Çev. Yahya el-Haşşâb) 2. Baskı, Beyrut 1970.

Neccar, Abdulvehhab, *Hulefa-i Raşidin*, yy., Kahire 1348.

Necdî, Muhammed b. Abdullah b. Büleyhid, *Sahîhu'l-Ahbâr Amma fî Bilâdi'l-Arab min Âsâr*, Matbuatu Süneti Muahmmediye, Kahire 1951.

Nehrevâlî, Ebû Abdillâh Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî, (ö. 990/1582), *Medine*, (Nşr. Ebû Abdullah Muhammed Hasan İsmail), yy., Beyrut 1997.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Bahr, (ö. 303/915), *Sünen*, I-VIII, Matbaatu'l-Ezher, Kahire 1930.

Nevevî, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şeref b. Müri (ö. 676/1277), *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât*, I-III, 1. Baskı, Beyrut 1996.

_____, *Şerhu'n-Nevevî*, (sahihi Müslim ile birlikte), I-XVIII, Dâru İhyâti't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1929.

- Nevra binti Abdulmelik b. İbrahim Âli Şeyh, *el-Hayâtu'l-İktisâdî ve'l-İctimâî fî Medineti'l-Münevverati fî Sadri'l-İslam*, 1.Baskı, Tihâme, Cidde 1983.
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdulvehhab, (ö. 733/1333), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, I-XVII, Kahire 1943-1955.
- Oğuz, Orhan, *İktisada Giriş*, Marmara Üniv. Yay., İstanbul 1992.
- Oğuzay, Fatih, *Hz. Peygamber Döneminde Tarım Kültürü*, Sakarya Üniv. Sos. Bil. Ens., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008.
- Ömerî, Abdulaziz b. İbrahim, *el-Hıraf ve's-Sinâ'ât fî'l-Hicaz fî Ahdi'r-Resûl*, yy., 1975
- Özaydın, Abdulkerim, “Hac”, *DİA*, XIV, 386-389.
- Özdemir, Mehmet Nadir, *Hz. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları*, Otto Yay., Ankara 2016.
- Özel, Mustafa, *Piyasa Düşmanı Kapitalizm*, İz Yay., İstanbul 1993.
- Öztürk, Necati, - Özel, Ahmet, *Hicaz Albümü*, İSAM Yay., Ankara, 2007, 87.
- Pakalın, Mehmet Zeki, (ö. 1972), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Parlar, Suat, *Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politikası*, Mephisto Yay., İstanbul 2005.
- Perşembe, Erkan, “Nurettin Topçu’da Müslüman Anadolu Sosyalizmi Düşüncesi”, *İslamiyat*, 93-100.
- Rand, Ayn, *Kapitalizm Bilinmeyen İdeal*, (Çev. Nejdett Kandemir) 1. Baskı, Plato Yay., İstanbul 2004.
- Zürkânî, Muhammed b. Abdulbâkî b. Yûsuf, (ö. 1112/1710), *Şerhu'l-Muvatat' el-İmam Mâlik*, I-V, (Thk. İbrahim Adve) Matbaatu Mustafa'l-Bâbî, Kahire 1962.
- Rıdvanoğlu, Mahmut, “Hacamat”, *DİA*, XIV, 422.
- Rodinson, Maxime, *Muhammed Yeni Bir Dünyanın ve Peygamberin Doğuşu*, (Çev. Atilla Tokatlı), Doruk Yay., İstanbul 2013.
- Rüşdî, Muhammed, *Medeniyetü'l-Arab fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslam*, yy., Kahire 1911.
- Sadık, Ca'fer, (ö. 148/765), *Fıkhu'l İmam Ca'feri Sâdık*, (Haz. Muhammed Cevad Mağniye), 2. Baskı, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 1977.

- Sahillioğlu, Halil, “Dinar”, *DİA*, IX, 352-355; “Dirhem”, *DİA*, IX, 368-371.
- Salim, Seyyid Abdülaziz, *Tarihu'd-Devleti'l- Arabiyye*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1986.
- _____, *Tarihu'l Arabî Kable'l-İslâm*, yy., İskenderiye 1969.
- San'ânî, Abdurrezzak b. Hammâm, *el Musannef*, (Thk. Habîb el-'Azâmî), el-Meclisü'l-İlmiyyi, Güney Afrika 1970.
- Sarı, İbrahim, *Putperest Araplar: Sapkınlıkları Diz Boyu*, Net Medya Yay., Antalya 2017.
- Sehavî, Şemseddin, (ö. 902/1497), *et-Tuhfetü'l-Latife fî Tâfîhi'l-Medîneti's-Şerife*, (Nşr, Esad Trabzonî Hüseyinî) I-III, yy., Beyrut 1979.
- Sekrî, Ebû Saîd el-Hasan b. Hüseyin, *Şerhu Eş'âru'l-Hezleyin*, (Thk. Abdussettar Ahmed Ferc), I- III, Matbuatuu'l-Medenî, Kahire Trsz.
- Sellâm, Şerif Muhammed, *en-Neşâdü't-Ticâriyye fî Hayber*, Tevzîu'l-Meârif, İskenderiye Trsz.
- _____, *en-Neşâdu'z-Zırâiyye fî Hayber*, Tevzîu'l-Meârif, İskenderiye 1989.
- Sellâme, Avâtîf Edîb, *Kureyş Kable'l-İslâm (Devruhâ's-Siyâsî ve'l-İktisâdî ve'd-Dînî)*, Dâru'l-Merîh, Riyad 1994.
- Semhûdî, Ebu'l-hasan Nureddin Ali b. Abdullah, (ö. 911/1506), *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustfa*, I-II, Matbuatu'l-Arab ve'l-Müeyyed, Mısır 1326.
- Serahsî, Şemseddin Ebû Muhammed Ebû b. Ebî Sehl, (ö. 403/1090), *el-Mebsûd*, Bâbu's Şüf'a, 2. Baskı, Dâru'l-Marife, Beyrut ty.
- Seydişehrî, Muhammed Esad, (ö. 1918), *Tarih-i Din-i İslam*, I-IV, Dersaadet: Matbaât-ı Hayriyye İstanbul 1329.
- Seyyar, Ali, *Zengin Sahabeler*, Nesil Yay., İstanbul 2013.
- Sıbâî, Mustafa, (ö.1384/1964) *İslam Sosyalizmi*, (Y. Nuri Öztürk), Yeni Boyut Yay., İstanbul 2010.
- Smith, David – Evans, Phil, *Karl Marx Kapital*, (Çev. Kemal Ülker) 3. Baskı, Versus Yay., İstanbul 2011.

- Süheylî, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillâh b. Ahmed, (ö. 581/1185), *er-Ravdu'l-Unf fî Sîreti'n-Nebeviyye li İbn Hişam*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, (ö. 911/1501), *el-Câmiu's-Sağîr min Hadîsi'l-Beşiri'n-Nezîr*, Harfu't Tai ve Yâi, Mektebetü'l-Bâbi'l-Halebi, Kahire, Trsz.
- _____, *Târîhu'l Hulefa*, 2. Baskı, Matbuâtü Vüzerâi'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslâm, Katar 2013.
- Şafîî, Muhammed b. İdrîs, (ö. 204/820), *er-Risale*, (Thk. Muhammed Seyyid Kilânî), 1.Baskı, Mektebetü Bâbi'l-Halebî, Kahire 1969.
- _____, *el-Ümm*, Matbaatu Dâr'ş-Şa'b, Kahire 1968.
- Şahin, Çiğdem, *Kapitalizm ve Yoksulluk*, Çiviyazıları Yay., İstanbul 2000.
- Şâmî, Muhammed b. Yusuf b. Ali (942/1555), Muhammed b. Sâlih, *Subulü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-Ibâd*, (Çev., Yusuf Özbek), Ocak Yay., İstanbul 2004.
- Şeriatî, Ali,(ö. 1979), *Marxizm*, (Çev. Yakup Arslan-Kenan Çamurcu), Dünya Yay. İstanbul 1994.
- _____, *Kapitalizm*, Dünya Yay. İstanbul 1994.
- _____, *İslam Ekonomisi*, Dünya Yay., İstanbul 1994.
- Şerif, Ahmed, *Mekke ve'l-Medine fî'l-Câhiliyye ve Ahdi'r-Resûl*, 2. Baskı, Kahire 1965.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, (ö. 1250/1834), *Neylû'l-Evtâr Şerhu Munteka'l-Ahbâr*, (Nşr. Isamüddin es- Sababe), Dâru'l-Arabî, Kahire 1971.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasan, (ö. 189/805), *Kitâbu'l-Âsâr*, (Thk. Ebu'l-Vefâ el-Efkânî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- _____, *el-İktisâb fî Rızkı'l-Müstehâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (1. Baskı), Dârun'n-Nefâis, Beyrut 1986.
- Şeyzerî, Abdurrahman b. Nasr b. Abdullah, (ö. 589/1193), *Nihâyetü'r-Rütbe fî Talebi'l-Hisbe*, Neşru'l-Bâzi'l-Arîniyyi, Kahire 1946.

- Şibli Dimeşkî, Muhammed b. Abdillâh (ö. 797/1407), *Mehâsinü'l-Vesâil fî Ma'rifeti'l-Evâil*, (Thk. Muhammed Altuncî) 1. Baskı, yy., Lübnan 1992.
- Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), I-V, Eser Nşr. İstanbul 1977.
- Tabakoğlu, Ahmet, *İslam iktisadı* (Toplu Makaleler), Kitabevi yay., İstanbul 2005.
- Taberî, Muhammed b. Cerir, (ö. 310/923), *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, I-X, Dâru'l-Meârif, Kahire 1966.
- _____, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.
- Tals, Muhammed Es'at, *Târîhu'l-Arab*, (2. Baskı), Beyrut 1979.
- Terzi, Mustafa Zeki, "Ordu", *DİA*, XXXIII, 357-362.
- Teymî, İsmail b. Muhammed İbnü'l-Fadl et-Teymî, (ö. 535/1141), *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru Teybe, Riyad 1986.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, (ö. 279/892), *Süneni Tirmizî*, (I-IV), Matbaatu Mustafa, Kahire 1937.
- Toman, Murat – Akman, Halil, "Tarihi Süreç İçerisinde Amerikan İmparatorluğu", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl, 7 Sayı, 20, 285-331 Aralık 2014, 297-302.
- Tomar, Cengiz, "Şam", *DİA*, XXXVIII, 311.
- Topçu, Nurettin, (ö. 1975) *Ahlak Nizamı*, Dergah Yay. İstanbul 1997.
- _____, "Sosyalizm Devrimizin Şeriatidir", *İslamiyat Dergisi*, c. 5, s. 2, İstanbul 2002, 131-138.
- Torun, İshak, "Kapitalizmin Zorunlu Şartı Protestan Ahlak", *Cumhuriyet. Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c. 3, s. 2, 2002, 89-98.
- Tuğ, Salih, *İslam'da Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İÜ. Edb. Fak. İsl. Arş. Ens. Der., 179-196.
- Tutar, Adem, "İslam Tarihinde Hac İbadetinin Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed'in Hac Emirliği Tesisi", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 2001.
- Umeyra, Abdurrahman, *Ricalun ve Nisâün Enzelellahu fihim Kur'ânen*, I- VIII, 1. Baskı, Dâru'l-Harâm, Riyad 1978.
- Uslu, Rıfat, "İslam Hukukunda Para Birimleri", *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Düzce 2015, 29-30.

- Uygur, Erdoğan- Uygur, Fatma, “Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Türkiye Sosyal Araştırmaları*, Yıl, 17, Sayı, 3, Aralık 2013, 273-286, 275-281.
- Vahidî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed Nîsâburî, (ö. 468/1076), *Esbâbu’n Nüzul*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1978.
- Vâkidî, Abdillâh Muhammed b. Ömer, (ö. 207/823), *Futûhu’s Şam*, Matbatu’s-Şerefiyye, Kahire 1321.
- _____, *Kitâbu’l-Megâzî*, (I-III) (Trc. Yılmaz, Musa Kâzım), İlkharf Yay., İstanbul, 2014.
- Wallerstein, Immanuel, *Dünya Sistemleri Analizi*, bgst Yay., İstanbul 2014.
- Watt, Montgomery W., (ö. 2006), *Muhammed Mekke’de*; (Çev. Rami Ayas- Azmi Yüksel) Ankara Üniv. İlh. Fak. Yay. Ankara 1986.
- Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, (ö. 1920), (Çev. Taha Parla), 3. Baskı, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1993.
- Wheen, Francis, *Karl Marx Das Kapital*, (Çev. Orhan Düz) Güncel Yay., İstanbul 2006.
- Wensinck, Arent Jean, (ö. 1939), *Miftâhu Künnûzi’s-Sünne*, (Tsh. Halil Meyyis), yy., Beyrut 1983.
- Wood, Ellen Meiksins, *Marx’a Dönüş*, (Çev. Elif Dinçer), Kal Kedon Yay., İstanbul 2007.
- Yahya b. Ömer, *Ahkâmu’s Sûk*, (Thk. Hasah Hüsnî Abdu’l-Vehhâb), eş-Şirketü’t-Tûnisiyye li’t-Tevzî’, Tunus 2012.
- Yahya b. Âdem, Ebu Zekeriyya Yahya b. Âdem b. Süleyman el-Kureşî el-Ümevî el-Kûfî, (ö. 203/818), *Kitâbu’l-Harac*, Dâru’l-Marife, Buyrut 1970.
- Yakûbî, Ahmed b. Ya’kûb b. Ca’fer b. Vehb b. Vâdih, (ö. 292/905) *Tarihu’l-Ya’kûbî*, Dâru Sâdır-Dâru Beyrut, I-II, Beyrut 1960.
- _____, *Kitabu’l-Buldân*, Matbu’u Berîl, Leiden 1891.
- Yâkût, Şihâbuddin Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, (ö. 626/1229), *Mu’cemu’l-Buldân*, Dâru Sâdır, I-VIII, Beyrut 1995.
- Yâsîn, Necmân, *et-Tanzîmât’l-İctimâiyye ve’l-İktisâdiyye fî’l-Medîne*, Menşûrâtü Vûzarâtî’s-Sekafiyye, Dımaşk 2004.

Yeniçeri, Celal, *İslam İktisadının Esasları*, Şamil Yay., İstanbul 1980.

_____, *İslam Açısından Tüketim, Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi*, MarmaraÜnv. İFAV Yay., İstanbul 1996.

Yıldırım, Muhammed Emin, *Asr-ı Saadette Ticaret ve Tüccar Sahabeler*, Siyer Yay., İstanbul 2015.

Yüksel, Ahmet Turan, “Yakın Doğuda Ticaret Merkezleri ve Panayırlar”, *Selçuk Üniv. İl. Fak. Dergisi*, Konya 1994.

Zalat, Abdurrahman Mahmud, (ö. ?) *Uddetü'n-Nefsiyye ve'l-Maddiyye fî Şi'ri'l-Hurûbi'l-Câhilî*, yy., İskenderiye 1989.

Zaman, M. Hasan, *İlk İslam Devletlerinde Ekonomik Strüktür*, (Çev. Sinan Ersoy), Akabe Yay., İstanbul 1987.

Zebîdî, Muhibbiddün Ebu'l-Feyz Muhammed b. Muhammed Abdurrezzâk, (ö. 1205/1791), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiru'l-Kâmûs*, Matbaatu Cebriyye, Mısır 1889.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhmûd b. Ömer, (ö. 538/1144) I-II, *Esâsü'l-Belâğa*, (Thk. Muhammed Bâsıl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

_____, *el-Keşşaf*, (Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud- Ali Muhammed Muavviz), Mektebetü Ubeyrikan, Riyad 1998.

Zerkânî, Muhammed b. Abdilbâkî b. Yusuf, (ö. 1122/1710) *Şerhu'l-Muvatta' el-İmam Mâlik*, I-V, (Thk. İbrahim Adve) Matbaatu Mustafa'l-Babî, Kahire 1962.

Zeydan, Corci b. Habib, (ö. 1436/1914), *İslam Uygarlıkları Tarihi*, (Çev. Nejdet Gök), İletişim Yay., I-II, (3. Baskı), İstanbul 2013.

Zevzenî, Abdullah b. Muhammed, (ö. 431/1040), *Şerhu'l-Muallakâti's-Seb'a*, Mektebetü Dâri'l-Beyân, Beyrut, Trsz.

Zübeyrî, Mus'ab b. Abdillâh, (ö. 236/851), *Kitâbu Nesebi Kureyş*, Dâru'l-Meârif, (3. Baskı), Kahire 1953.

Zuhaylî Vehbi, (ö.1437/2015), *el-Fıkhu'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut 2014.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Fethi YILDIRIM
Doğum Yeri ve Tarihi	OLTU 15/10/1970
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Uludağ Ün. İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Almanca - Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	DİB - MEB
İletişim	
E-Posta Adresi	fethi25@hotmail.de
Tarih	30/03/2018